

A

GAZDASÁGI VÁLSÁG.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBÍZÁSÁBÓL ÍRTA A PESTI HAZAI
ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR ÁLTAL ALAPÍTOTT 2000 FRTOS FÁY-DÍJJAL

JUTALMAZOTT PÁLYAMŰ.

ÍRTA

PÓLYA JAKAB

ÜGYVÉD, AZ ÁLLAMTUDOMÁNYOK TUDORA, EGYETEMI MAGÁNTANÁR,
A MAGYAR TUD. AKADÉMIA NEMZETGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI
BIZOTTSÁGÁNAK TAGJA.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KIADÁSA.

1890.

TARTALOMJEGYZÉK.

Lap

Bevezetés.

Az emelkedő folyamat. A 73-iki tűzdeválság. Áremelkedés és árhanyatlás. A valuta-kérdés fejlődése a jelen században. Szabad kereskedés és védvám. E munka feladata. 1

Egyesült-Államok.

A mezőgazdaság haladása. A haladás főtenyezői. A gabonatermelés. Búza és tengeri. A gabona termelési költsége. Hozadék. Gabona-kivitel. Gabona-árak. Fogyasztó államok. A gabonakereskedés szervezete. Szállítási költség. Állattenyésztés. Állat és állati termények kivitele. A verseny alakulása a jövőben. Míveletlen terület. Farmok területe. 33

Kelet-India.

Bevezetés. Búzakivitel. A búzakivitelre ható okok. Kiviteli vám eltörlése. Vasuthálózat fejlődése. Búzával bevetett terület. Hozadék. Búzamivelés. Öntözési művek. Öntözött terület. Termelési költség. Piaczi árak. Szállítási költség. Az indiai búza minősége. Versenyképesség a jövőben. 67

Oroszország.

Bevezetés. Birtokmegoszlás Oroszországban, a Feketeföldön, Lengyelországban. A földbirtok felhasználása. A szántóföld felhasználása. Gabonatermés. A gabonatermés megoszlása a Feketeföld, Lengyelország és Oroszország egyéb részei közt. Hozadék. Maghozadék. Hozadék hektáronként. Gabonakivitel. Állattenyésztés. Állat és állati termények kivitele. 81

A tultermelés.

Az érvelés, mely az árhanyatlást tultermelésnek, az áremelkedést fogyatékos termelésnek tekinti, a mindennapi élet tapasztalataiból indul ki. A jelen árhanyatlás nem egyes árúkra terjedt ki, hanem általános, nem átmeneti jellegű, hanem már évek óta tart. Ha tultermelés fenforog, *általános tultermeléssel* van dolgunk. A fizikai fogyasztási képesség érve nem helyes. Irányadó a fizetőképesség. Lehetséges-e általános tultermelés. Ha lehetséges is, az csak átmenetileg fordulhat elő, de nem évek hosszú során át. Az árhanyatlás nem szükségkép a tultermelés folyo-

mánya. Alapulhat a termelési költség apadásán. Napjainkban tett haladás a technika, a forgalom és szállítás terén. Különbség a régebb és mai kereskedelmi és forgalmi viszonyok közt. 100

A gabonatermelés.

A termelés és fogyasztás kölcsönösségének mérésére hosszabb időszak szükséges. Nehézségek az ily időszak megállapításánál. Az időjárás befolyása. Mérési kísérletek. A terület növekedéséből még nem folyik nagyobb termelés. Mérvadó a hozadék. Az Angliában a búzatermeléstől elvont terület pótlására az Egyesült-Államokban 848.600 hektárt, Punjabban 983.800, esetleg 1,316.500 hektárt kellett búzával bevetni. Európa népességének szaporodása már 42% millió hektoliter búza- és rozstermelést tett szükségessé. Európa termelése az átlagot nézve nem emelkedett. A termelési vidékeket tehát terjeszteni kellett. Az egyéni fogyasztás emelkedése. Európai államok netto búza- és lisztbeviteléhez hasonlító adatokban. Mérleg az európai búzaszükséglet és az Egyesült-Államok és India szállító-képessége közt. Még fedezendő szükséglet marad. Tultermelés tehát nincs. A búzaárak leszállására különösen a szállítási költség hanyatlása hatott. Összehasonlító adatok az indiai és amerikai búzaszállítási költség fejlődéséről 1873-tól 1887-ig. 109

Állattenyésztés.

Árfejlődés, hanyatló árak. A minőségnek befolyása az árhanyatlásra. Európa állattenyésztésének fejlődése. A juh kivételével mindenfelé jelentékeny emelkedés. Az állat-létszám szaporodása a népszám gyarapodása mögött maradt, de jelentékeny javítások történtek a hozadék nagyobbitására. Egyes adatok a fogyasztás mérésére. Végeredmény, hogy tultermelésről itt sem lehet szó. 120

A nemes fémek.

Különválasztandó az »ezüst« és az »arany« kérdés. Az ezüst kérdés. Az ezüst árának változásai. Kereslet és kínálat. Termelési viszonyok. Az arany termelése apad, az ezüst növekedik. Nemes fémek fogyasztása és felhasználása iparos célokra. Nemes fémek kivitele keletre. A valutaviszonyok alakulása 1873. óta. Az ezüst ára hanyatlásának főindoka a változott valutaviszonyokban keresendő. Igazolják ezt a francia bimetalizmus és az arany monometallisták nyilatkozatai. A tervezett bimetalizmus. Az ezüst ára csökkenésének hatása az árakra, a nemzetközi forgalomra. Az ezüst árának hanyatlása előmozdította az árhanyatlást, akadályozta a forgalmat az arany valuta államokkal, akadályozta különösen a tőkeberuházást, megzavarta az ezüst valuta államok pénzügyeit. Valótlan, hogy

az ezüst árának hanyatlása előmozdította az ezüstvalutás államok termelését és kivitelét.

134

Az arany kérdése.

E kérdés nehézségei. Az arany értéke mint árúé és mint pénzé.

Az aranytermelés hanyatlik, de ez nem öltött nagy arányokat. A mai hanyatlott termelés a régebb időkhöz képest még mindig tetemes. Fogyasztási viszonyok. Aranyban való szükséglet különböző államokban. Aranykivitel az Egyesült-Államokban és Indiába. Németország, Olaszország rendkívüli szükséglete. Ezek tetemesen meghaladják az utóbbi évek termelését. A becsült készlettel szemben a tényállás változik. A forgalomban levő pénz nem irányadó, hanem az, hogy a forgalomnak mennyi aranypénzre van szüksége. Ezért nem bizonyítanak semmit sem a bankokban összehalmozott aranykészletek. Az alacsony kamatláb a tőke bőségét, de nem a pénz olcsóságát igazolja. Még a pénzhiány sem igazolhatja, hogy arany bőven állana rendelkezésre. Ez a hiány az árhanyatlásnak lehet folyománya. A forgalom gyorsan alkalmazkodik a rendelkezésre álló pénzkészlethez. Hogy mennyi aranyra van a forgalomnak szüksége, hogy általa árváltozás be ne álljon, bajos megállapítani. Bajos az okvetlenül készpénzben teljesítendő fizetések megállapítása. A készpénzfizetés a nagy forgalomban mellőzhető inkább, kevésbé az itt tekintetbe veendő közepes fogyasztási forgalomban. — Pénz alatt itt aranypénzt értünk. — Ár és vásárlási képesség. A vásárlási képesség az árhoz megfordított viszonyban áll. A pénznek három értékét kell megkülönböztetni: csereértéket, törvényes és kölcsöntőke értéket. — Annál a kérdésnél, hogy megdrágult-e az arany vagy sem, csak a csereérték jöhet tekintetbe. A pénz vásárlási képességének változása nem egy jelentőségű a csere értékében történt változással. Mielőtt az árakból következtetést vonunk le, vizsgálnunk kell, hogy az árúban nem történt-e változás. A vélelem a mellett szól, hogy a pénz értéke nem változott. Az a tan, hogy a pénz értékének változására csak akkor lehetne következtetést levonni, ha az árak egyenlően változtak, téves. Az arra nem csak a pénz mennyisége, hanem a gazdasági viszonyok is gyakorolnak befolyást és ez nem jut minden árúnál egyenlően kifejezésre, az árak tehát teljesen egyenlő arányban nem is változhatnak. Téves az a tan is, hogy a mai viszonyok közt az ár a pénz mennyiségétől teljesen független. — A mérésre szükséges adatok hiányosak voltak. A nagy forgalom árai nem elégségesek. Különösen a fogyasztási forgalom áaira volna szükség, de ilyenek nincsenek. Összehasonlítási alapul csak szabályos árakat lehet venni, melyek minden ideiglenes befolyástól mentek. Az áruszehasonlításnál még szükséges

figyelembe venni, hogy nem változtak-e a keresleti és kínálati viszonyok, nem változtak-e a termelési költségek. Ily adatok nem léteznek. Az áralakulásból a rendelkezésre álló adatok alapján biztos, minden kételyt kizáró következtetést levonni nem lehet. — Az árváltozás mérése egységárszámok (index number) alapján. E számok alakítása. — Különböző ily adatok bemutatása. A londoni Economist ily számai. Hiányaik. Palgrave-Nash-féle javított egységárszámok. Észrevételek. Sauerbeck és Král-féle számok. Soetbeer adatainak bemutatása. Az egységárszámok alkotásában előforduló tévedések a vásárlási képesség mérését illetőleg. Ha a pénz vásárlási képességéből indulunk ki, tehát az ugyanazoknak a cikkeknek vásárlására különböző időszakokban fordítandó összeg alapján teszszük a számítást az eredmény más lesz. Soetbeer adatai szerint a pénz vásárlási képessége 1884-ben 14'25%-al, 1885-ben 8'72%-al volt magasabb mint a kiindulásul vett 1847—50. években, a megvásárlásra fordítandó pénzösszeg alapján téve meg a számítást, 1884-ben csak 2'51%-al kellett több pénz, holott 1885-ben már 3'28%-al kevesebb. — Főleg azoknak az árúknak ára hanyatlott, melyekben nagy a verseny vagy a melyek az államok különös pártfogásában részesültek. Haussard. Král erre alapított véleményeinek bírálata. Leroy-Beaulieu állításainak bírálata, különös tekintettel arra, hogy azok az árúcsoportok, melyek véleménye nyilvánításakor még emelkedőben voltak, azóta hanyatlottak. A háztartási kiadások nem hanyatlottak. Az erre fektetett érv bírálata. Mai és régebbi háztartási kiadások közt való különbség. Fogyasztási árak hanyatlottak. Hanyatlottak a munkabérek is. Ezeknek természetes okai. Egyébként hanyatlásuk nem lehetett oly mérvű mint a nagy forgalom árának esése. A fogyasztási ár szükségkép nagyobb a nagy forgalom áránál. A munkabéreket a fogyasztási árak szabályozzák. Az eredmények összefoglalása. Az arany értéke emelkedésének igazolása. . . .

165

Államvédelem és pártfogás.

Kiegyenlítő és tilalmi vámok. Céljuk nem azonos s e szerint hatásuk a nemzetközi forgalomra és árra is különböző. A kiegyenlítő vám megállapításának nehézsége. Kölcsönös védekezés. Új piacok szerzésének nehézségei. A vámok befolyása a termelőre, a fogyasztóra. Az ellenkező irányú hatás gyakran idéz elő túltermelést és árhanyatlást. Mozgó vámtétel. A vámemelések hatása a búzárra Franciaországban és Németországban. Németország gabonafogyasztása. Az agrárvámok újabb fejlődése. Befolyásuk a nemzetközi forgalomra és az árra. A vámot a bevitelre szoruló államban a fogyasztó fizeti meg. A vámok befolyása gabonakivitelünkre. Szesz- és cukoripar.

219

A mezőgazdaság állapota az előhaladtabb államokban.

A) *Termelés.* — Midőn a mezőgazdasági s különösen a gabona termelés elpusztulását következtették, helytelen alapokból indultak ki. A termelési költség helytelen számítása. Az nem állandó, hanem változó. Megfeledeztek arról, hogy a földbirtok paragon hagyása biztos kárral jár. Az árhanyatlás csak irányváltozást létesíthet, melynek minősége és mérve társadalmi és éghajlati viszonyoktól függ. — A mezőgazdasági állapotok az Egyesült-Államok északi átlánti államsoportjában, Nagy-Británia és Írlandban, Németalföldön, Franciaországban és Magyarországon

243

B) *Jövedelem.* Ellentétes nézetek. A jövedelem magán és közgazdasági szempontból. Névleges és tényleges jövedelem. Jövedelmi számítások. Ezek tévedései. A mezőgazdaságot mint egészet nézve hazánkban a termény-jövedelem határozottan emelkedett, a pénzjövedelem a nyolczvanas években nagyobb mint a hetvenes években. A jövedelem számítás helyesen csak a pénzre való átszámítás mellett történhetik. A pénzjövedelem hanyatlását mennyiben ellensúlyozza a jövedelem vásárlási képességének emelkedése, bajos megállapítani. A magyar gazda feladata nem az ár mesterséges emelése, hanem a változatos termelés. Az egyéni jövedelemből kiindulva a panaszok jogosultabbak. A földjáradéknak és a vállalkozó nyereségnek hanyatlása. Jövedelem megoszlás. Földjáradék és munkabér Belgiumban. A földjáradék hanyatlása Nagy-Británia és Írlandban az adóstatisztika és szakértők vallomása szerint. A pénz munkabér emelkedése és hanyatlása. A mezőgazdaságban elfoglalt népesség hanyatlása. A haszonbérlok helyzete. — Franciaországban az adóbecslések szerint a földbirtok jövedelem nagy mérvben emelkedett. Adatok, hogy 1879. óta a földbirtok jövedelmében részes osztályok helyzetében lényeges változások álltak elő

259

Bányászat és ipar.

Vas és széntermelés általában, különösen hazánkban és Angliában. 286
Fonó és szövőipar Nagy-Britániában és Írlandban, Indiában, Egyesült-Államokban, Németországban és Franciaországban, különösen a gyapot és gyapjú fogyasztás alapján mérve. . . 289

A malomipar és jövedelmzősége hazánkban 299

Kereskedelem és forgalom.

A világkereskedés az érték szerint mérve. E mérés helytelensége.
A nemzetközi forgalom nagyarányú emelkedése a tömegárúk által. Franciaország gabona forgalma. Mulhall adatai. A világ gabona forgalma. Árúcsoporthok mennyiségét és értékét kel-

lene összehasonlítani, hogy következtetést lehessen levonni a forgalom változásait és okait illetőleg. A forgalom emelkedése a vasúthálózat terjedéséből, a hajóforgalomból kiindulva. A suez csatorna. Hazánk forgalma

303

Vagyon, jövedelem és jövedelemmegoszlás.

Közvagyonosodás fejlődése. Középosztály sorsa. A nemzet, nem nézve rendkívüli eseteket, úgy a vagyont, mint a jövedelmet nézve, csak gyarapodhat. E rendkívüli eseményekhez nem tartoznak elemi csapások és gazdasági válságok, melyek csak egyes vidékeket, egyes egyéneket sújtanak. A közvagyonosodás fejlődése *Nagy-Britániában és Írlandban* az adóalapul szolgáló nyers jövedelemre, fogyasztási cikkekre és a takarékbetétekre való tekintettel. Az alsóbb osztályok sorsának javulása igazolva a fogyasztási, házipítő szövetkezetek és életbiztosító intézetek adataival. A szegények száma. Adatok arra nézve, hogy a középosztály emelkedik s inkább a nagyon gazdag osztályok hanyatlanak. Földbirtok megoszlás. *Németország* vagyoni fejlődése fogyasztási cikkek alapján mérve. A porosz osztály és jövedelmi adóstatisztika Soetbeer feldolgozásában szintén vagyoni fejlődést és általános haladó folyamatot igazolnak. Még határozottabban igazolják a haladó folyamatot a szász adóstatisztikai adatok. Kételyek. Az Egyesült-Államok és Belgium vagyoni haladása. Mindez adatokból bizton lehet következtetni, hogy az összes nemzetek s e szerint mi is vagyonosodtunk, csak a fokozatban lehet eltérés. — Hazánk vagyoni haladásának mérésére alig van adat, holott azokat csak gyűjteni kellene. Mely adatokat kellene gyűjteni. Hazánk vagyoni haladásának igazolása egyes, különösen takarékbetét, házadó, keresetadó, boradó, húsadó adatokkal. Inkább a földbirtokos osztály pusztulása ellen, mint mellette szól a jelzálogterhek gyarapodása. A jelzálogterheknek vidékenként való megoszlása.

316

Befejezés.

Az árhanyatlás okai. A főokok : a termelési költség hanyatlása, a valuta-viszonyok, az államvédelmi rendszer. Mint mellékokok szerepelnek még a politikai viszonyok, a reactio hetvenes évek elején volt tulúzerkedés ellen, a gabonaárnál az európai jó termések az utóbbi években. Továbbá figyelembe jön a tőkekamat, a földjáradék, a vállalkozói nyereség, különösen a munkabér hanyatlása. Az árhanyatlás állandó vagy csak átmeneti jellegű-e? Az árhanyatlást előidéző természetes és mesterséges okok, különösen az értékmérő. Az értékmérőt nézve természetes és mesterséges eszközök az ár javítására, különösen a bimetallismus. A tőzsde befolyása az áralakulásra, a

tőzsde rendszabályozása, különösen a különbözeti üzletek megtiltása. A gazdák egyesülése áremelkedés előidézésére. Vasutépítkezés. Tultermelés. A jövedelem és a jövedelemmegosztást illető eredmények. Haladó folyamat. A munka becsének emelkedése.	342
---	-----

Mellékletek.

I. Gabonaárak	359
II. Az állattenyésztés megoszlása Oroszországban	365
III. 1. Európa népessége	367
2. Búzatermés	368
3. Állat és állati termény-árak	370
4. Állatállomány	377
IV. 1. Az ezüst ára a londoni piacon	379
2. Arany és ezüst termelés	380
3. Arany és ezüst iparos fogyasztása	381
4. Angol »Economist« ártáblázata	383
5. Palgrave egységárszámai	385
6. Sauerbeck Ágoston ártáblázatai	389
7. Dr. Franz Král viszonyszámainak végeredményei	398
8. 100 árú átlagos ára Hamburgban	399
V. A mezei terményekre és állatokra az újabb vámtörvényekben szabott vámtételek összehasonlító kimutatása	429
VI. 1. Druce L. B. S. kimutatása az angol munkabérekről	432
2. Magyarországon a mezei és gazdasági munkánál férfiaknak ellátás nélkül fizetett napszám	433

BEVEZETÉS.

I.

Az alkotmánynak 1867-ben történt visszaállítása nem csak politikai életünkben, nem csak alkotmányos és közjogi fejlődésünkben, hanem gazdasági történetünkben is egy új korszak kezdetét jelöli. Az alkotmánynyal együtt a nemzet is visszaadatott önmagának. Sorsának s jövőjének önmaga lett urává. S e jövő úgy anyagi mint szellemi téren feladatokat tűzött a nemzet elé. Ez ösztönözte s kényszerítette, — s be kell ismernünk, hogy e kényszer még ma sem szűnt meg — hogy fokozott, megfeszített erővel és akarattal haladjon és törjön előre, hogy mielőbb utolérje a szerencsésebb viszonyok közt élt nemzeteket, melyek bennünket úgy anyagi, mint szellemi téren messze túlhaladtak, minden tekintetben túlszárnyaltak. Nemzetünk tudatában mélyen be van vésve, hogy nekünk vagyonossá és művelté kell lennünk, sőt fel kell emelkednünk a vagyonosság és műveltség elérhető legmagasabb fokára, ha helyünket megállani s rendeltetésünket itt e földön, melyen élünk, halnunk kell, betölteni akarjuk.

Ifjú hévvel és erővel, de valljuk meg őszintén, több lelkesedéssel, mint gyakorlati érzékkel, fogott is a nemzet a reá várakozó nagy feladatok teljesítéséhez, az évszázadok mulasztásainak pótlásához. Mindent egyszerre s hirtelen akart elérni. Egy ugrással szeretett volna felérni a magaslatra. Ez magyarázza meg és indokolja a túlzást, a tervszerűtlenséget, sőt kapkodást, melyet tulajdonképi alkotmányos életünk első idejében a kormányzatban, a törvényhozásban épen úgy mint gazdasági téren, különösen a vállalkozásoknál, tapasztalunk. Az elkövetett hibák nem maradtak, de nem is maradhattak következmények, utóbajok nélkül. Ebből az időből származtak a pénzügyi bajok, melyekből csak

nagy nehezen tudtunk kiszabadulni, de a melyek gazdasági életünkre még ma is ónsúlylyal nehezednek.

De nem az a feladatunk, hogy előadjuk pénzügyeink történetét és kifejtsük és kimutassuk mindazokat a hibákat és tévedéseket, melyeket pénzügyeink kezelésében a bölc s mérséklet és a kellő erély hiányában kormány és törvényhozás egyaránt elkövetett. Emelték a kiadásokat. Ki merné kétségbe vonni, hogy ez hasznos, sőt szükséges reformok érdekében történt, de viszont igaz az is, hogy egynémely reform várhatott volna s egynémelyet másképpen, kevesebb költséggel lehetett volna foganatosítani. Szaporították az államadósságokat, a kamatterheket, leginkább a vasútak miatt, melyeket azonban nem bizonyos előre megállapított, határozott terv szerint, építettek hanem csak a szerint, a mint a véletlen hozta magával. S a vasútépítkezéstől, minthogy nem járt karöltve útépítéssel, vízszabályozásokkal, az egyoldaltságot sem lehet eltagadni. Tervbe vétetett fővárosunk emelése, a nélkül hogy gondoskodtak volna, hogy a kereskedelem és ipar központjává is legyen s hogy épen a folytonosan fejlődő és virágzó ipar és kereskedelem adja meg a lehetőséget a tervezett szép és pompás útcasorok és paloták ki- és felépítésére. Az erély hiányát eléggé tanúsítja, hogy, habár mindenki érezte, hogy az állam rendelkezésére álló jövedelmek elégtelenek a felduzzasztott kiadások fedezésére, azok fokozásáról senki sem gondoskodott.

Mindezeket csak azért említettük meg, mert mintegy háttérét képezik annak a szellemnek és mozgalomnak, mely ugyanazon időtájt a gazdaság terén fejlődött. Az alapítások korát éltük. Folytonosan újabb meg újabb részvényekre alapított vállalatok és intézetek keletkeztek, melyek nagy része csakhamar elbukott, sok végleg is minden nyom nélkül elenyészett. Ezek nagy részében már kezdettől fogva sem volt meg az életképesség, mert nem nyugodtak szolid, biztos alapokon. Némelyiköket tisztán a szédelgés, az agiotage hozta létre, hívta életbe. Másokról nem lehetne ezt állítani, csak a könnyelműséget lehet szemökre lobbantani. Szűkre szabták a részvénytőkét, melyet felemésztett az építkezés, úgy hogy abból már a felszerelésre sem telt, az üzletvitel pedig egészen a méregdrága hitelen alapult. Sok vállalatot és intézetet a későbbi rossz és szédelgő kezelés juttatott a bukás és a megsemmisülés örvényébe.

Hiba volna, hogyha ezen főleg 1869-ben megindult s nagy arányokat vett alapítási viszketeget, melybe a szédelgésnek is ki-
jutott a maga része, tisztán a nemzeti fellelkesülésnek rónók ter-
hére. Előmozdította azt a rendkívül bő és áldásos 1868. év, mely
nagy arányokban emelte úgy a bel-, mint a külforgalmat. Ez va-
lódi jelentőségén túl csigázta fel a várakozásokat és reményeket,
melyeket a jövő be nem váltott. A szédelgést, a túlkapásokat nyo-
mon is érte a büntetés. Még az 1869-ik év őszén szeptember hava
meghozta a válságot, melynek tanuságait azonban sem nálunk, sem
ott a Lajtán túl nem értékesítették. Az alapítási viszketeget csak
rövid időre lohasztotta le úgy nálunk, mint ott túl a Lajtán, hol
szintén már mélyen úsztak az alapításokban.

Az alapítási líz az u. n. haladó folyamat bűneivel, túlzásai-
val és szédelgéseiivel sokkal nagyobb hévvel tört ki ismét, a mint
befejeztetett a világrészünk politikai alakulására oly fontos fran-
czia-német háború. Tápot nyert az üzérkedés, mely különösen
Bécsben és Ausztriában öltött nagy arányokat, mert az örömrár-
ban uszó Németország, a francia milliárdok által is ösztönözve,
szintén hatalmasan dolgozott alapításokban, hasznosokban és ma-
radandókban épen úgy, mint teljesen értéktelenekben, melyeknek
már kezdettől fogva sem vala más célja, mint hogy nagy
nyereségeket hozzon a tervkovácsolóknak, a professionatus ala-
pítóknak.

Németországban a lázas tevékenységet, mely túlüzérkedéssé
fajult, indokolta a nagy árúkereslet, mely a háború befejezése
után támadt. A háború itt és Franciaországban mintegy két
millió java koru férfiút vont el hét hónapig a megszokott munká-
tól, a termeléstől. S e munkaszünethez még hozzájárult, hogy a
háború alatt tetemes értékek pusztultak el, melyeket mielőbb kel-
lett pótolni. A nagy árúkereslet, mely Német- és Franciaország-
ból indult ki, nagyobb tevékenységre, megfeszítettebb munkára
birta a hatalmas Albiont, mely máskülönb is századunk negye-
dik tizede óta az összes hitelre szoruló nemzetek bankjává lett,
hol az ily kölcsönökre nem csak Anglia bő tőkéi, hanem az ide-
gen tőkék is rendelkezésre álltak.*

* Clarke; On the debts of sovereign and quasi sovereign states,
owing by foreign countries, Journal of the stat. society. 1878. 303 s kv. 1.

S Angliának bő alkalma is nyílt úgy saját roppant tőkéit, mint a nála elhelyezett idegen tőkéket értékesíteni. Oroszország 1868-ban főleg Angliában felvett kölcsönökkel fogott hozzá vasúthálózatainak nagy arányú kiépítéséhez. Fogalmat alkothatunk magunknak erről, ha tekintetbe vesszük azt, hogy, míg 1867 végén 3945 kilométernyi vasút volt átadva a forgalomnak, 1870 végén a forgalomnak átadott vasútak hossza 6120 kilométerre s 1872 végén 14,099 kilométerre emelkedett, s 1885 végén 25,517 kilométert tesz. * Ugyanekkor indította meg tengeri kikötőinek nagyobb szabású építését, valamint folyóinak hajózhatóvá tételét. A vasútépítkezésben 1868-tól lázas tevékenységet fejtettek ki a tengeren túl az Egyesült-Államok. S e mániává vált vasútépítkezést előmozdítják vala azok a roppant földterületek, melyeket a vasúttársaságoknak ajándékba adtak és azok a segélyek, melyeket az egyes államok, grófságok, városok és községek ingyen földekben, részvényátvételekben, természetben szolgáltatott munkákban vagy határozott pénzsegélyekben nyújtottak. Nagy arányokat öltött a vasútépítkezés a dél-amerikai államokban is. Ezekkel azonban még koránt sincs kimerítve a közmunkák s az ezek miatt igénybe vett hitel sorozata.

Angliát egyébként saját kereskedelmi érdekei is lázas tevékenységre ösztönzik és bírják. Az 1869-ben megnyílt suezi csatorna arra kényszeríti, hogy átalakítsa, újra építse egész hajóját.

Bárhova fordítsuk tekintetünket, a hatvanas évek végén és a hetvenes évek kezdetén mindenfelé lázas tevékenységet látunk. Modern szállítási és forgalmi eszközeink javítása, terjesztése és kiszélesítése áll mindenütt előtérbe. S e jó részben túlhajtott tevékenység és munka által előidézett tényleges szükségletet még túlbecsüli az üzérkedés, s teremt valódi vagy legalább némileg indokolt és nemi alappal bíró értékek mellett teljesen hab és buborék értékeket, légvárakat, melyeket szét kellett fújni a első ellenkező szellőnek. A vállalkozási szellem mindenféle túlhajtásokban nyilvánkozik s tűzsejátkkává lesz, melyben résztvesznek az összes műveltebb nemzetek — Franciaország egyedüli kivételével, mely

* V. G. Lindenhein: Die wirtschaftl. Verhältnisse des russischen Reiches. 1873. 123 l. és Annuaire statistique de la Russie. Pétervár, 1887. 234 l. Egy werst = 10667 méter.

csak dolgozni akar és munkája által kívánja elviselhetővé tenni azokat a nagy terheket és kipótolni, helyrehozni azokat a roppant veszteségeket, melyeket a háború reá rótt. S a játék láza nem csak a nemzeteket, hanem ezeken belől a társadalom összes osztályait és rétegeit gyötörte. Mindenki könnyű szerrel szeretett volna meggazdagodni, részt és osztályt kapni azokban a nagy nyereségekben, melyekről naponta hoztak hírt a tőzsdetudósítások és árjegyzések, vagy a melyeket világgá kürtöltek a nép ámitására számított hirdetések.

Nemcsak az értékpapírok, hanem az árucikkek árai is túl magasra szöktek fel. Az árúk árával természetes kapcsolatban emelkedtek a nyereségek, a földjáradék és a munkabér. Az árúk árának emelkedéséről fogalmat nyújthat az alábbi kimutatás, mely a vas és a szén árának Angliában és Hamburgban való fejlődését tünteti fel, s a mely minden részletes fejtegetés nélkül is kimerítően magyarázza az akkori viszonyokat és hiven tükrözi vissza ama »boldog idöket, melyekre oly sokan sóvár szemekkel tekintenek vissza«, s az ezek után következő »rossz napokat«, melyeket mindenfelé panaszoznak.

A nyers vas ára *			A szén ára *		
	Angliában	Hamburgban		Angliában	Hamburgban
	(Mértékegység: tonna. Ár: forint)				
Év			Év		
1869.	26.20	33.00	1869.	4.73	7.56
1870.	26.73	34.80	1870.	4.74	7.58
1871.	29.00	36.30	1871.	4.82	7.78
1872.	50.12	62.70	1872.	7.80	10.86
1873.	57.70	71.80	1873.	10.28	13.73
1874.	43.06	51.30	1874.	8.46	11.08
1877.	26.73	35.90	1877.	5.00	7.70
1885.	20.59	25.70	1885.	4.49	6.15
1886.	19.65	23.90	1886.	4.16	6.00

De nem szándékozunk a »haladó folyam«-ot örületes kinövéseivel, féktelen alapítási és játékdühével, szédelgéseivel és becstelenségeivel részletesebben vázolni. »Ha azt nagyban és

* Sauerbeck : On prices of commodities stb. Journal of the statistical society. 1886. 638 l. és Soetber : Materialien. 1886. 108 l. — Az angol szén-árra vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy kimutatásunkban a kiviteli átlagár vétetett fel s nem a londoni ár, melyet Sauerbeck szintén kimutat.

egészen tekintjük» — így nyilatkozik Buxton * e »boldog idők«-ról s szavai nem csak Angliára, hanem körülbelül az összes államokra illenek, melyek az u. n. »haladó folyamat«-ban rész vettek — »az tényleg csak hátrányos vala Anglia kereskedelmének. A gazdasági haladást tetemesen túlozták. Csak keveseknek vala az mennyországa, ellenben igen soknak pokla, különösen a határozott jövedelmet élvezők szenvedtek sokat. Néhány üzletben, különösen a kőszén- és vasútüzletben roppant nagy volt a nyereség s nagy vagyonokat is gyűjtöttek, de a haszon nagy része, mivel azt ugyanabba az üzletbe fektették, a tultermelés és az ebből eredő árhanatlás folytán később ismét veszendőbe ment. A munkabérek magasak voltak, de mindennek — élelmi szernek, ruházatnak és tüzelő anyagnak — az ára is tetemesen felszökött. Mi könnyen jön, könnyen is megy. A gazdálkodást vagyis a takarékossgot nem ismerték. A könnyű módon szerzett magas munkabérek csak csekély mérvben váltak a munkás osztályok javára. A tényleges termelés közel sem volt oly nagy, minővé később fejlődött; csak a felduzzasztott áraknak lehet tulajdonítani, hogy a kereskedés nagyobbának látszott, minő tényleg vala. Maga az üzlet a magas árak és a tetemes nyereségek folytán demoralizálódott, a termelés tulhajtattott, az indokolatlan tevékenységet abnormális pangás követte«.

II.

A kereskedelmi érdekeket nálunk par excellence képviselő, sajnos! német nyelvű közlöny hazánknak 1872. évi gazdasági fejlődéséről irt visszatekintésében, különösen a tőzsdét fejtegető részében hatalmasan s erősen szónokol az akkoron általánosan divatos tőzsdejáték s alapítási mánia ellen, de kiemeli, hogy ez a leczke inkább szomszédainknak, mint hazánk polgárainak szól. Hozzáteszi, hogy csak egy tuczat új intézetet létesítettek. Ezek sem »közgazdasági buborékok, hanem indokolt szolid természetű alapítások.« ** E »szolid« intézetek egynémelyike fölött rövid négy hónapra reá már megkondult a halálharang. Ma azok közül a

* Finance and politics. 1888. 2. k. 141. l.

** Mandello: Rückblicke auf die Entwicklung der ung. Volkswirtschaft im Jahre 1872., 1873. 1. és 7. és k. 1.

dicsért intézetek közül még csak kettő áll fenn, a többi mind rövidebb-hosszabb tengélet után kinult.

Mikoron az említett erkölcsi oktatás megjelent, akkor már nagyon is ingadozott az a fényes, csillogó épület, melyet a bécsi tőzsde hab és buborék értékeiből emelt. * Csak foltozgatták, támogatták újabb légvárakkal, hiú ábrándokkal és reményekkel. Azzal biztatták magukat, hogy Németország nagy tőkéket fog az osztrák-magyar üzérkedés rendelkezésére bocsátani. Majd azt remélték, hogy a világkiállítás néparadatot és roppant tőkéket fog Bécsbe hozni. Egyik sem teljesedett. S röviddel ama palota megnyitása után, melynek hirdetni kellett vala Ausztria és a világ népeinek haladását a »békés harcz mezején«, az a másik habból és buborékból rakott épület, melyet sokan azonosítani szerettek Ausztria haladásával, óriás zajjal és robajjal összeomlott. A bécsi »nagy krachot« nyomon követte a »krach« nálunk, mely máskülönben is az összes európai tőzsdéken, de különösen Németországban és Angliában nagy izgalmat keltett. Még el sem hangzott a bécsi krach, s összeroppant a new-yorki tőzsdén főleg vasuti buborék értékeiből rakott légvár, mely újabb izgatottságot keltett Angliában és megérlelte Németországban is a válságot.

Ezen 1873-ban bekövetkezett tőzsdeválságok képezik a bekövetkezett »rossz idők«-nek kezdetét. Óriásinak mondhatjuk azokat, habár nagy részben csak képzeleti értékeket, melyeket e tőzsdeválságok tulnyomó részben örökre, kis részben azonban csak mulólag semmisítették meg.

A Schönberger-féle tőzsde-lap figyelmen kívül hagyva az állampapirokat, vasuti részvényeket, elsőbbségi kötvényeket és zálogleveleket — összehasonlítást tesz a fővárosban telepes hazai intézetek részvényeinek a budapesti tőzsdén 1872. és 1873. december 31-én jegyzett árfolyamai közt, s e két árfolyam közt való különbözetet 55.316,422 forintban állapítja meg. Egyes régebbi intézetek részvényeinek árfolyama a későbbi években ugyan emelkedett, de másrészt azoknak az intézeteknek egy része is csakhamar teljesen letűnt a színhelyről, melyeknek még 1873 végén a tőzsdei árjegyzések közt hely jutott. S a veszteség még nagyobb, ha nem a decemberi árfolyamok, hanem a válságot megelőző

* V. ö. Neuwirth : Die Spekulationskrisis von 1873—1874. 44. s k. l.

1873. április 15-iki árfolyam és a deczember 31-iki árfolyam hasonlíttatnak össze. * S a tőzsdeválság közvetlen eredménye vala Budapesten a háztelkeknek és házaknak nagymérvű árhanyatlása, mely karöltve járt a rendkívüli mérvben felcsigázott házbéreknek leszállásával.

Elenyésző csekélység azonban az értékvesztesség, melyet a budapesti tőzsde árjegyzései mutatnak, ahhoz képest, melyet a bécsi tőzsde árjegyzései tanusítanak. Az 1873. október 28-iki árfolyamjegyzések az 1873. márczius 31. jegyzésekhez képest 1369 millió forinttal kevesebb értéket mutatnak ki. S Neuwirth, kitől ez adatot veszszük, hozzáteszi, hogy nézve azt, hogy az árfolyamhanyatlás októberen túl is tartott, az év végeig előállott veszteséget 1500 millió forintra lehet tenni. E veszteségek nagy része csak muló vala, mivel e becslésben az állampapírok, vasuti értékek, elsőbbségek és jelzálogpapírok is befoglaltatnak. A tömeg azonban valódi tényleges veszteség habár csak buborék értékekben eredt is, melyeket csak a tőzsde fűjt fel. **

A tőzsdebukásokat és a tőzsdeértékek enyészését, melynek mérvére a fenti két adatból is következtethetünk, nyomban követte egy rakás amerikai állam és Európában Görögország és Törökország fizetés-beszüntetése. Clarke a londoni statisztikai együletben 1878. április 16-án tartott felolvasásában, annak előre-bocsátásával, hogy nem lehet teljes összegében összeállítani a kétségessé vált államadósságokat, ezekről a következő kimutatást közölte: ***

	Kétes államadósságok	
	Tőke forint	Kamat forint
Bolivia	16.540,000	3.000,000
Costa Rica	33.040,000	7.000,000
Ecuador	18.240,000	1.830,000
Görögország	24.000,000	mind
Guatamela	5.422,000	800,000
Honduras	53.985,700	mind

* V. ö. Mandello f. cz. m. 1873. 4. l. és a budapesti tőzsde 1873-ik évi árjegyzései cz. mellékletét, — továbbá Rückblicke auf die Budapester Handelsverhältnisse des Jahres 1873. Separat-Beilage des »Ungarischen Lloyd« 7. s k. l.

** Id. m. 203 s k. l.

*** Journal of the stat. society 1878. 330. l.

	Kétes államadósság	
	Tőke forint	Kamat forint
Liberia	1.000,000	280,000
México	279,058,000	103.880.000
Paraguay	15.054,000	3.500,000
Peru	329.530,000	28.000,000
Sz. Domingo	7.143,000	2.360,000
Törökország	1,400.000,000	220.000,000
Uruguay	31.648,000	3.800,000
Venezuela	66.168,000	28.178,620
Virginia és Nyugat-Virginia	55.210,000	55.210,000

E tőke és kamatveszteségek nagy részben Angliát érték. Giffen a fizetések beszüntetése folytán egyedül török, egyiptomi és perui értékekben az angol tőkések által szenvedett tőkeveszteséget 1.150 millió forintra és az évi jövedelemcsökkenést 200 millióra becsüli.*

Az egymást követő nagy tőke- és kamatveszteségek az iparra és kereskedelemre sem maradhattak befolyás nélkül. Csak néhány vonással vázoljuk a hatást, melyet az 1873. évi tőzsdeválságok az iparra és kereskedelemre gyakoroltak. Az értékpiazcok szédelgése az iparosokat és kereskedőket is bevonták búvőkörükbe, sőt nagy iparosok és kereskedők részint az alapításokban való részvétel által, részint azzal, hogy roppant nagy kamatra pénzt bocsátottak a tőzsde rendelkezésére, előmozdították az üzérkedés túltengését és elfajulását. Konstatálja ezt Neuwirth Ausztriában, s megemlíti, hogy egyes nagyobb vasúttársaságok sem átalították, hogy ideiglenesen fel nem használható készpénzeiket értékpapírokra adott előlegekre fordítsák.**

Wirth Miksa Németországot illetőleg konstatálja a szolid ipar részvétét a tőzsdejátékokban. Midőn 1873. októberben a »Quistorp«-féle egyleti bank bukása kitörésre juttatta a válságot, két hónapon keresztül folytonosan tartott a krach, mely nemcsak vasutakat, bankokat és építőtársaságokat, hanem nagy gyárat is berántott a bukás örvényébe s épen oly kevéssé kimélte meg a szövetkezeteket, mint a részvénytársaságokat. Berlinre Memel,

* Essays in finance 2. kiad. 1880. 120. l. — »The liquidations of 1873—76« az értekezés czíme.

** Id. m. 8. s k. l.

Görlitz, Posen, Königsberg, Boroszló, Glogau, Grünberg, Drezda, Chemnitz, Pirna, Lipcse, Magdeburg, Stettin következett; Hamburgban, Essenben, Mühlhausenben, Thüringiában, Münchenben, Erfurtban és más helyeken is történtek bukások és Elsassig valának érezhetők a válság hatásai.*

Nagy arányokat öltött a válság túl a tengeren az Egyesült Államokban, hol kezdetben azt hitték, hogy az csak a tőzsdére fog szorítkozni. »A hazai ipar« – írja a New-Yorker Handelszeitung – »érzékenyen szenved. A gyárak az egész országban részben vagy egészen beszüntetik a munkát, mivel sem árukat értékesíteni, sem pénzt szerezni nem tudnak, hogy bejárva a jobb időket, készletre dolgozhassanak. New-Yorkban és az új-angol államokban a szövöszekek pihennek, Pennsylvaniában a kohók szünetelnek, melyek pedig fennállásuk óta alig ismertek stagnatiót. A vasutak, a régiek ép úgy mint a újak, beszüntették építkezéseiket, sőt még a legszükségesebb javítások is jobb időkre halasztatnak. A keleti államokban a gyári munkások felét, sőt két harmadát elbocsátották és ezen a télen százezer munkás marad kereset nélkül.« Mily mérveket öltött tényleg a munkabeszüntetés, azt igazolja a munkás-egyletnek New-Yorkban deczemberben tartott ülésén bejelentett adatok, melyek szerint New-Yorkban 10,000 munkásnak nincs dolga és szorul segélyre. Tizenegy üzemben, melyekben jobb időkből 26,200 munkást foglalkoztattak, most csak 5950-et alkalmaznak. New-York államban 182,000 munkás-egyleti tagnak nincs keresete.

De a nagy válság utóhatásai, számos vasut fizetésének beszüntetése, még 1877. év végén is érezhetők valának. 1878. januárban írja a »Times« filadelfiai levelezője.**

»Jelenleg különösen a vasutak okoznak bajokat, és a »Chicago Age« táblázatot közöl, melyben kimutatja, hogy az 1876-77. években az Egyesült-Államok összes vasuthálózatának egy tized része csőd folytán eladatott, míg annak valamivel több mint egy másik tized része ellen az eljárás még függőben van, úgy hogy jelenleg nem kevesebb mint az Egyesült-Államok vasuthálózatának egy ötöd része vagy már is zárlat alatt van, vagy ehhez

* Id. m. 568. s k. l.

** V. ö. Newnarch : On the progress of the foreign trade of the United Kingdom. Journ. of the stat. society 1878. 229. s k. l. Továbbá l. u. o. 579. l.

igen közel áll. Az 1876—77. években 84 vasut, melynek hossza 12,503 kilométer, és a melynek tőkái és adóssága 830 millió forintra rugnak, adatott el. 1877-ben negyvennégy új vasut ellen indult meg a csödeljárás és más tizenhat ellen az eladás rendeltetett el. E tizenhat vasut 1150 millió forintot képvisel, a melyet hozzáadva a 840 millióhoz, az egész 1990 millió forint, melynek legnagyobb része feltétlenül elveszett.»

»Mi a munkától megfosztott s foglalkozás hiányában csavargó népességet illeti, Blair, ki tagja vala a Lincoln kabinetnek, 1878-ban a marylandi gyűlésen a szószékről hirdette mint a válság egyik eredményét, hogy nagyon sajnós eset, hogy 1.200,000 munkaképes embernek nincs foglalkozása, kiknek egy része szerteszét bolyong az országban, a megtelepedett népesség veszedelmére és ijedelmére.«

A tőzsde-válság visszahatása azonban korántsem csak a most említett államokban jelentkezett. »A hanyatlás e szerint« mondja Giffen* — messze elterjedt és általános vala. Olaszország, Spanyolország és Franciaország némi csekély sebekkel szabadult meg tőle, de Ausztria, Németország, az Egyesült-Államok és a dél-amerikai államok általa nagyon mélyen sújtattak.«

S a tőzsde-válság bajai és utóhatásai mindenütt érezhetők voltak 1879-ig, mely év nyarán újabb lendületnek indult az üzlet, hogy csakhamar helyt adjon újabb panaszoknak, melyeket főleg a mezőgazdaság hallatott.

III.

Már említettük, hogy a túlhajtott üzérkedés rendkívül felcsigázta az árakat. Ez az árfelszöktetés azonban korántsem szorítkozott a vásra és szénre, a mely két czikk áremelkedését a túlhajtott vasutépítkezésnek is lehetne felróni, hanem kiterjedt az összes árukra. Midőn később bekövetkezett a reactio, az árak is hanyatlottak s 1879-ig folytonosan lefelé szálltak. Az 1880-ik évvel némi áremelkedés állott be, melyet azonban csakhamar újabb még nagyobb árhanyatlás követett, mely csak 1887 második felében kezdett ismét az emelkedő irányzatba átschapni. Az

* Id. m. 109. l. Ez értekezésen kívül l. ugyanabban a következő értekezés, mely a dél-amerikai államok szomorú helyzetét illusztrálja.

1885 — 1886. évek általános árfokozata mélyen süllyedt, az 1845 — 50, illetőleg 47 — 50-es évek, vagy az 1867 — 77. évek, illetőleg a csaknem mindenben azonos 1853 — 77. évek átlagos árfokozata alá.

A folytonos és szakadatlan árhanyatlás, mely 1873 végén, illetőleg 1874-ben indult meg, képezi amaz időszak jellemző vonását, melyet tanulmányunk tárgyává tettünk. S ez az árhanyatlást nem csak az áruk tekintetében mondhatjuk általánosnak, hanem annyiban is, mert az a tünet az összes, a világforgalom körébe bevont országokban észlelhető, habár máskülönben úgy a valuta mint külforgalmi politika tekintetében lényegesen eltérő viszonyok alatt állanak is. A folytonos árhanyatlást érzik és panaszozzák azokban az államokban, melyeknek valutája az arany, mint azokban az országokban, melyeknek ezüst vagy kettős vagy épen csak papír valutájuk van. Az árhanyatlástól ép oly kevésbé mentesek azok az államok, melyek fentartották vagy újabban ismét életbe léptették az elzárkózási rendszert, mint azok az államok, melyek megmaradtak a szabad kereskedelmi rendszer híveinek. A folytonosan fokozódó árhanyatlást épen oly panaszosan emlegetik az iparos, mint a mezőgazdasági államok. S a mezőgazdasági államok közt nem tesz különbséget, hogy azok régebben vagy csak újabban telepítették-e, hogy mezőgazdaságuk már régebben kifejlét-e vagy csak az utóbbi években indult fejlődésnek.

Munkánknak a valutát tárgyaló részében bőven foglalkozunk az árakkal és azok fejlődésével a megelőző és a jelen évtizedben. A mit itt általánosan az árfejlődésről mondtunk, azt munkánknak abban a részében teljesen igazolva fogja találni az olvasó. Itt csak némi tájékoztatásul és annak bizonyítására, hogy az árhanyatlás, a mennyiben baj, az összes államok közös baja, mutatjuk ki az alábbi táblázatban a buza árának fejlődését a legutóbbi években, s ehhez csak azt az egy megjegyzést fűzzük, hogy Anglia gabonaár-történetében a múlt évszázadra kell visszazamennünk, hogy oly alacsony árakra akadjunk, minők az 1884 — 88. évek valának.

B u z a á r . * (Mértékegység : métermázs. Érték : forint).

	Buda- pesten.	Egyes.- Államokban.	Indiá- ban.	Angliá- ban.	Francia- országban.	Német- országban.	Olasz- országban.
1879	10.85	8.24	10.05	9.92	11.28	10.20	13.11
1880	12.44	9.59	8.67	10.06	11.98	11.27	13.49
1881	12.73	8.59	8.58	10.26	11.53	11.42	11.21
1882	11.22	9.14	8.44	10.20	11.08	10.70	10.83
1883	10.12	8.35	8.34	9.41	9.93	9.52	9.80
1884	9.11	8.23	7.84	8.01	9.24	8.81	9.22
1885	8.39	6.65	7.48	7.33	8.68	8.44	9.11
1886	8.39	6.71	7.61	7.01	9.16	8.29	9.14
1887	8.20	6.86	8.09	7.24	9.15	8.57	9.12
1888	7.44	6.60	8.41	7.19	?	8.95	?

Az árhanyatlás folyamatáról és menetéről hívebb tájékoztatást nyújt az alábbi táblázat a buzaárról. Ez alkalmas az árfejlődés problémáinak egész sorozatát a gondolkozó lelkében felébreszteni és a megoldás felé vezetni. Nem akarunk részletekbe bocsátkozni. Csak néhány kimagasló pontra akarnánk különösen figyelmeztetni. A kiindulási alapul vett időszakban legmagasabb az angol, legalacsonyabb a budapesti ár. Az ezt követő időszakban általános áremelkedést látunk. Legnagyobb az áremelkedés hazánkban, különösen az akkori rossz termések befolyása alatt. Ehhez az áremelkedéshez közel jár az olasz, melyre a rosszabbodó valuta is befolyt. A harmadik időszakkal áll be az árhanyatlás, mely különösen Angliában ölt nagy arányokat. A verseny-viszonyok változtak, az Egyesült-Államok lépnek előtérbe. Egyébként a francia, porosz és olasz árakat a gabonavámok is befolyásolják.

B u z a á r (Mértékegység : métermázs).

	Angliában.		Olaszországban.		Franciaország.		Poroszországban.		Budapesten.	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1866—70	12.33	100	12.10	100	11.82	100	11.02	100	10.78	100
1871—75	12.56	102	13.93	115	12.23	103	11.76	107	12.61	117
1876—80	10.75	87	13.18	109	11.58	98	10.57	96	11.30	105
1881—85	9.04	73	10.05	83	10.09	85	9.48	86	10.32	96
1886	7.01	57	9.14	76	9.16	77	7.85	71	8.39	78
1887	7.24	59	9.12	75	9.15	77	8.46	77	8.20	76
1888	7.19	58	?	?	?	?	8.70	79	7.44	69

* Az adatok igazolására hivatkozunk : »A gabonaárak« című mellékletre és munkánkban az Egyesült-Államokat és Indiát tárgyaló fejezeteire. Csak azt kell megjegyeznünk, hogy ezen most megnevezett államok árai a forgalmi értékekből vannak véve, míg Olaszország árai az első minőségű búzára vonatkoznak.

A gabonanemek közt főleg a búza ára hanyatlott. A mezei termények árhanyatlása nem állapodott meg a gabonánál. Az utóbbi években hanyatlott a husos állatok, úgy szintén különösen az emberek táplálására szolgáló állati termények ára. Különösen nagymérvű árhanyatlást látunk még két mezőgazdasági iparcikknél u. m. a szesznél és a ezukornál, az állami pártfogás e két különösen kegyelt cikkénél.

IV.

»Kétségtelen« — mond Wagner * — »hogyan Németországot illetőleg az arany valutára való áttérés az 1870–71. évek eseményei nélkül aligha vesztette volna el egyhamar a tiszta akadémiai kérdés« jellegét, melylyel addig bírt; mivel a szükséges arany beszerzése alig legyőzhető akadályokba látszott ütközni. Ezt legalább kiváló részben megoldotta a francia hadisarcz. Nem mintha az nekünk valami különösen jeleutékeny mennyiségű aranyat szolgáltatott volna, hanem általa óriás követelésünk támadt a külföldön és nekünk oly pénzügyi helyzetet teremtett, mely megengedte, hogy a pénzreform érdekében áldozatokat hozzunk.«

A francia hadisarcz nem csak a német pénzreformot tette lehetővé, hanem sokat hozzájárult ama nagymérvű tulúzerkedéshez, mely Németországban, de Ausztriában is kifejlődött. S ezt az üzérkedést és drágaságot előmozdította a pénzreform folytán vert új pénzek kibocsátásában és forgalomba hozatalában elkövetett hiba. A német pénzreformot vádolják azzal a nagy átalakulással, melyen napjainkban az európai nemzetek és az Egyesült-Államok valutaviszonyai keresztülmentek. A német pénzreformnak és a változott valutaviszonyoknak rójják terhére az ezüst árának nagymérvű hanyatlását s ezekkel hozzák kapcsolatba azt az állítást, hogy az arany megdrágult és hozta létre a nagymérvű árhanyatlást, melyet napjainkban észlelünk.

Mely változásokon mentek keresztül az utolsó években a valutaviszonyok, röviden előadjuk munkánk abban a fejezetében, melyben az ezüst- és az aranykérdést tárgyaljuk. Itt csak röviden akarunk megemlékezni a valutakérdés előzményeiről és

* Für bimetallistische Münzpolitik Deutschlands. 2. kiad. 1881. 16. l.

azokról a javaslatokról, melyek annak rendezésére tétettek, s pedig csak annyiban, a mennyiben azok a munkánkban elmondottaknak mintegy háttéréül szolgálhatnak s a mennyiben előmozdítják a valutakérdésben való eligazodást, melynek különben csak azt a részét tárgyaljuk, mely az árfejlődéssel kapcsolatos. *

Napjaink valuta kérdésének vitapontjait megoldva, vagy ha úgy tetszik föltéve, megtalálhatjuk a civilisatio élén haladó két szomszéd nemzetnek: a francziának és az angolnak e század elején a pénzrendszer szabályozásáról alkotott törvényeiben. A franczia nemzet a bimetallismust emelte érvényre, az angol az arany monometallismust fogadta el. S napjainkban tényleg a vita csak a körül forog, hogy a pénzrendszer az aranyra alapíttassék-e vagy hogy a pénzrendszerben az arany és ezüst egyenjogúnak ismertessék-e el.

A franczia bimetallismust némelyek XVI. Lajosnak Fontainebleauban 1785. október hó 30-án kiadott nyílt parancsára akarják visszavezetni. ** De ezt a véleményt tévesnek kell tartanunk, nem csak azért, mivel az csakis az aranypénznek újravertését célozta abból az indokból, mivel belértéke nagyobb vala törvényes értékénél, hanem azért is, mivel a bimetallismus lényege nem az értékmegállapításban, hanem abban fekszik, hogy mindkét nemes fémnek pénzzé való szabad kiverethetőségük által azoknak az egyenjogu forgalom biztosíttatik. Pénzverési szabadságról pedig abban a rendeletben szó sincs. Abban csakis az arany és ezüst egymáshoz való értékaránya ($1 : 15\frac{1}{2}$) állapíttatik meg, mely aránymegállapítást a XI. (1803) évi germinal 7—17-iki törvény is magáévá tette.

E most említett törvény biztosította a jogot, hogy a pénzverési díj megfizetése ellenében mindenki folyó pénzzé verethesse ki aranyát és ezüstjét, s a midőn már akár szándékosan akár nem e jogot megadta, vetette meg a bimetallismus alapját.

Angolország törvényhozása az 1816. évi június hó 22-ki törvénnyel (56. Geo. III. c. 68.) csak folytatta és betetőzte a mult század végén megkezdett művet. Már 14. George III. c.

* Részletesebben l. szerző értekezését a Nemzetg. Szemle 1889-ik folyamában.

** E rendeletet l. Conférence monétaire internationale de 1878. Procès-verbaux 182. l.

42. törvény tekintettel az ezüstpénzek hiányosságára, azoknak értékmérő és fizetési eszköz minőségét súlyukra való tekintet nélkül 25 fontra (250 frtra) korlátozta. A 38. Geo. III. c. 59. (1798. jún. 21.) törvény pedig a jövőre általában megszünteti az ezüstpénz kiveretését. A mű betetőzésének tekinthetjük tehát csak, midőn az említett törvény XI. szakaszában határozza, hogy ennek hatályba léptétől »*e királyság arany pénze legyen és tekintessék és jelentetik ki egyszersmind egyedüli törvényes fizetési eszköznek (az alábbi intézkedés hívével) Nagybritania és Írland egyesült királyságaiban*»; — a XII. szakaszban pedig megállapítja, hogy a királyság ezüstpénze jövőre csak negyven shilling (20 frt) erejéig képezzen törvényes fizetési eszközt.*

Az orosz, kaliforniai és ausztráliai aranybányák feltalálása és az arany »beönlése« az előhaladtabb európai államokba annak idején épen oly izgatottságot keltett, mint napjainkban az ezüst-özön. Akkoron az államok az ezüstit ép úgy féltették, mint napjainkban az aranyat. Kifejezést talált ez aggodalom annak az időnek irodalmában és törvényhozásában. Érvényre jutott ez az aggodalom azokon az értekezleteken, melyek az Ausztria és Poroszország közt 1853. február 19-én kötött kereskedelmi szerződésben foglalt megállapodáshoz képest, pénzegyezmény létesítése iránt, első ízben 1854. novembertől a következő évi február hó 5-ig, másodízben pedig 1856. januártól kezdve egy éven keresztül tartottak. Az első értekezlet eredménytelenül oszlott el, mivel az osztrák pénzügyminiszter, Baumgartner, kinek szeme előtt különben is a világpénz gondolata lebegett, az életbe léptetendő pénzrendszert az aranyra akarta alapítani. A második értekezlet csak is azért vezethetett eredményre s tette lehetővé az 1857. január 24-ikén aláírt pénzegyezmény megkötését, mivel kezdettől fogva elfogadták az elvet, hogy a pénzrendszer az ezüstre alapíttassék, az ezüst képezze a folyó pénzt. A tárgyalások hosszú tartamát különösen az arany pénzverése okozta. Ez az értekezlet sem zárkózott el egészen a világpénz eszméje elől. Ezen is javaslatba hozatott a franczia vegyítési módszer és a kölni marknak a vámfonttal (500 gramm) való helyettesítése. E javaslatok az

* International monetary conference held stb. in Paris, in August 1878. című mű melléklete : Historical material stb. by S. D. Horton 333. l., 347. l., 377. l.,

ezüstpénzt illetőleg el is fogadtattak, de mégis kapcsolatban az aranypénzzel adtak alkalmat a tárgyalás kihúzására. Attól tartottak ugyanis, hogy, ha elfogadják a francia vegyítési rendszert s az ebben kifejezésre jutott finomsági tartalmat, az aranypénz épen úgy mint Franciaországban, Németországban, valamint nálunk is a forgalomból ki fogná küszöbölni az ezüstpénzt. Ez aggodalom befolyása alatt az aranypénzülfogadott koronát és félkoronát illetőleg nagy gondot fordítottak arra, hogy azok semmi közelebbi kapcsolatban se álljanak se az egyezményben elfogadott ezüstpénzekhez, se a francia pénzrendszerhez, hanem teljesen külön és önálló állást foglaljanak el. Ez aranypénzek nem mint folyó pénz, hanem mint a kereskedelem szolgálatára álló pénzek rendeltettek veretni s ebből folyólag azoknak törvényes árfolyam nem biztosított, sőt mindenféleképp gondoskodtak arról, hogy a gyakorlatban se válhassanak folyó pénzekké. Mindezek az óvintézkedések eredményezték, hogy azok tényleg alig is kerültek forgalomba.*

Mint az akkori felfogás és idő jelét kívánjuk csak kiemelni s röviden ismertetni a híres nemzetgazda Chevalier Mihály munkáját: »Az arany értékének valószínű hanyatlásáról.«** Utalva arra, hogy mily nagymérvű árhanyatlást idéztek elő az 1545-ben fölfedezett potosi ezüsbányák, mivel az ezüst és arany értéke hanyatlott, kétségtelennek és bizonyosnak tartja, hogy tekintettel arra, hogy e század kezdetén a kereszténység évente csak 18,000 kgrammnyi arannyal szaporíthatta készletét, holott azt jelenleg legalább is 275,000 kgrammal, tehát 15-ször annyival növelheti, hogy az arany ára tetemesen le fog szállni, különösen pedig meg fog zavartatni az arany és az ezüst közt létező értékviszony, mivel az ezüsttermelés csak kis mérvben változott, ellenben tetemesen emelkedett a keleti szükséglet ezüstben. Utal még arra is,

* V. ö. Hock : Der Münzvertrag vom 24. Jänner 1857 und seine Gebrechen. Österr. Revue 1867. febr. füz. — Soethbeer : Goldwährung und deutsche Münzverhältnisse. Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft 1863. 4. füz. 8—12. 1.

** Rendelkezésemre csak a munkának Cobden Richard által eszközölt angol fordítása állott, mely 2-ik kiadásban, melyet használtam, 1859-ben jelent meg. A munka különben a Revue des deux mondes 1857. folyamában jelent meg először.

hogy Franciaországban míg egyrészt tetemesen leszállt az ezüst-pénz kiverése és nagyban emelkedett az ezüst kivitele, addig megfordítva másrészt az aranypénz veretése az aranybehozattal együtt nagy arányokat öltött s ezt csak is az 1803-iki törvénynek lehet köszönni, mely mindenkinek megengedi, hogy az aranyat csekély költséggel pénzzé verethesse, de a mely egyszersmind az adósnak megengedi, hogy tartozását szabadon róhassa le a nemes fémek bármelyikéből vert pénzzel. De ép ez a törvény magyarázza meg, hogy a két nemes fém közt létező értékarány, az aranytermelés nagy arányu gyarapodása daczára, miért lett eddigelé csak csekély mérvben megzavarva. Franciaország befogadta a kínálkozó aranymennységeket és cserébe odaadta értékesebbé vált ezüstjét. De ennek a viszornynak meg kell szünnie, mihelyt a francia területől kivitték majdnem az összes öt-frankosokat, s mihelyt e miatt ez a pénz oly ritka lesz, hogy általában lehetetlenné válik vagy legalább igen bajos lesz a kilogramm aranyat $15\frac{1}{2}$ kgramm ezüstre felváltani. »E pillanattól fogva az arany értéke gyorsan le fog szállani. Egy szóval, ha az a roppant termelés, melynek Ausztrália és California vala színhelye, eddigelé az arany értékében nagyobb hanyatlást elő nem idézett, annak Franciaország az oka. Ez késleltette az arany elértéktelenedését. E fémet illetőleg ő játsza a villámhárító szerepét, de csak a maga kárára; meg fogja ezt érteni, ha a nagy értékcsökkenés be fog következni; de akkor már nagyon késő lesz.« — Magyarázza, hogy a germinal 11-iki törvény koránt sem akarta a kettős vagy alternatív értéket, hanem előtte az ezüst lebegett mint folyó pénz vagyis valuta. Ajánlja is honfiainak, hogy a törvényt ebben a szellemben foganosítsa s javasolja a tiszta ezüst-valutát.

Az aranytól való félelem hamar eloszlott. Sokban tulbecsülték a termelést, másrészt nem méltányolták eléggé Európa népeinek felvételi képességét. Nem vették eléggé figyelembe ama nagy fejlődést, melyet Európa és a világ kereskedelme vett és kellő számításon kívül hagyták, hogy mily nagy mennyiségű készpénzt tett szükségessé a megindult vasutépítkezés és az a személy- és áruforgalom, melyet épen a vasutak létesítettek. Továbbá az aranyözönnek némi gátat vetett az a tény is, hogy az Egyesült-Államok az 1853. február 21-iki törvénnyel beszüntették a folyó ezüstpénzek verését s csakis féldolláros és ennél is kisebb értékű

váltópénzeket 1 : 14.88 értékviszonyban engedtek veretni, mely intézkedéssel habár tényleg nem törölték is el az addig fennállott kettős értéket, mégis áttértek az arany valutára.

Már azokon az értekezleteken, melyeket Franciaország, Olaszország, Svájc és Belgium pénzszövetség iránt 1865-ben folytattak, és a melyek eredménye vala a pénzrendszer és a valuta történetében oly fontossá vált 1865. december hó 23-ikán kelt pénzegyezmény, az alkudozó államok, beleértve a francia kiküldötteket is, az aranyat kívánták valuta erejével felruházni és a forgalomban folyó pénz minőségben szereplő ötfrankosokat a jövőben csak mint váltópénzt akarták kiveretni. E terv Fould akkori pénzügyminiszter ellenzésén szenvedett hajótörést. A megkötött egyezményben az akkoron fennállott francia pénzrendszer, mely különben a többi szerződő államokban már az előtt is érvényben vala, fogadtatott el azzal a különbséggel, hogy a kétfrankos és ennél kisebb értékű darabok, melyek a jövőre csak váltópénzekül valának kiverendők, és a melyeket illetőleg kiveretésük tekintetében eddigelé eltérő intézkedések állottak fenn, egységes szabályozást nyertek. *

Ha az aranyvaluta nem talált is elfogadásra a most említett nemzetközi szerződésben, az e valutára való áttérés elvileg elhatároztatott ama értekezleten, melyet a francia kormány a világkiállításra való tekintettel az egységes pénzrendszer érdekében még 1866. decemberben hozott javaslatba és a mely tanácskozásait Párisban 1867. június hó 17-én kezdette meg.

A cél, mely miatt az értekezlet tulajdonkép összehívatott és a melynek a francia pénzügyminiszter Moustier marquis megnyitó beszédében világos kifejezést is adott, midőn mondotta: »Ama közeledés, melyet az utóbbi kereskedelmi reformok a népek gazdasági érdekeiben eszközöltek, kétségtelenül azt is eredményezte, hogy jelenleg még élénkebben éreztessenek ama előnyök, melyek a pénzdarabok egységessé tételéből (l'unification des monnaies) származnának. Ha a jelenleg forgalomban levő különböző pénzek egységes elvek szerint vert pénzekkel helyettesítenének és a felváltás esélyeitől mentesítenének, bizonyosnak

* V. ö. Haupt: »L'histoire monétaire de notre temps«, továbbá »Enquête sur la question monétaire« Páris 1872. I. k. 13. és k. I. Parieu előterjesztése, továbbá II. k. 448. s k. I.

tarthatjuk, hogy ezzel a nemzetközi forgalom fejlődésének egyik legkomolyabb akadálya fogna elháríttatni» csakhamar meghiusultnak volt tekinthető. Már a második ülésen, melyen a tárgyalásnak alapul szolgáló, az albizottság által fogalmazott kérdőpontokat mutatták be, Parieu az értekezlet alelnöke a kérdések bemutatásánál kijelenti, hogy szó sem lehet egységes pénzrendszerről s hogy az egyöntetűség csak korlátozott mérvben érethetik el vagy csak is »abban a mérvben, melyben a gazdasági helyzetek egymáshoz közelednek és a melyben a pénzrendszerek kevésbé esnek távol attól, mit én az érettség pontjának neveznék.«

Az értekezlet tulajdonkép csak egy fontos határozatban állapodott meg. Elvileg elfogadta az arany valutát s ezen alapuló pénzegységet : a 25 frankos darabot, melynek képeznie kelle vala a világpénzt, melynek megfelelőleg fognának kiveretni a livre sterling, az amerikai 5 dollaros pénzdarab és a 10 frtos pénzdarab. Kijelenti továbbá, hogy indokolt lehet, hogy azok az államok, melyek a kettős valutát már megszokták, vagy a melyeknél mind- eddig az ezüst valuta érvényes, törvényhozásukban ideiglenesen a kettős valutához alkalmazkodjanak.*

Ez értekezlet közvetlen eredménye vala — mit csak mellékesen akarunk megemlíteni — az Ausztria — a diplomatia még nem ismeri az új közjogi állást — és Franciaország közt Párisban 1867. július hó 31-én létrejött előleges szerződés, melyben Ausztria az aranypénzt illetőleg csatlakozik a latin pénzunióhoz, az ezüstpénzt illetőleg pedig azt a kötelezettséget vállalja, hogy

* Enquête sur la question monétaire Paris 1872. II. k. melléklete : Conf. mon. internationale. Procès-verbaux 429., 434., 534. s k. l. Ez értekezleten ejtette el Feer-Herzog ama később sokat említett szavakat : »A világ a fémpez szempontjából két tekintélyes és nagyon különböző csoportra oszlik ; egyfelől vannak a nyugoti államok, melyekben az arany gyakorolja mindinkább a fölényt, másfelől a távol keleti országok, melyekben még mindig az ezüst uralkodik« (456. l.), melyeket később az 1878-iki értekezleten oda bővített ki, hogy a nyugotnak az arany és csak a keletnek való az ezüst. — Az általános arany áramlat közt érdekes Mees bank-elnök, Németalföld képviselőjének nyilatkozata, hogy ő sem a kizárólagos ezüst, sem a kizárólagos arany valutát nem tartja helyesnek, de a kettős valuta elfogadására csak abban az esetben szavazna, hogy ha általános pénzunió (union monétaire universelle) létesülne, föltétl, melynek megvalósítási korát még csak képzelni sem lehet.

1870. január hó 1-től fogva a keletnek szánt Mária Terézia tal-
lérokon kívül folyó ezüstpénzt nem fog kiveretni és 1873. január
hó 1-én a folyó ezüstpénz-forgalmat egyáltalán megszünteti.*
A szerződés, mint ilyen, nem került nálunk törvényhozási tárgya-
lásra, de abból kifolyólag tétettek törvényes intézkedések. Külön-
ben az aranyvaluta papíron maradt.

Franciaország nagy előkészületeket is tett úgy az arany-
valuta mint a korlátolt pénzegység keresztülvitelére. A kereske-
delem, földművelés és ipar főtanácsa (Conseil supérieur du com-
merce, de l'agriculture et de l'industrie) kebelében 1869. deczem-
ber 9-től 1870. július 19-ig az előleges kérdések tárgyában szak-
tárgyalások folytattattak, melyek végeredményökben az aranyva-
lutára kedvezők valának, — a mennyiben a kihallgatott szakértők
közül 23 nyilatkozott mellette és csak 11 ellene, a főtanács tagjai
közül pedig 23 szavazott mellette és 6 ellene. Az arany monometal-
listák az egész műveletet könnyen végrehajthatónak hitték. Az
1865-iki szerződést megkötött államoknak el kellene határozniok,
hogy többé 5 frankos pénzeket nem fognak kiveretni. A kormány-
nak 5—10 évet kellene engedni a forgalomban fölösleges darabok
beváltására. Miután Indiában és Chinában az ezüst a kedveltebb
fém és miután ez országok Európától keveset vásárolnak, úgy
hogy azokkal szemben Európa marad tartozásban, a francia
kormány igen rövid idő alatt fog kedvező alkalmat találni a fölös-
leges ezüst eladására. Az egész forgalomban levő ezüst ötfrankos
darab nem megy többre 1000 vagy 1200 millió franknál, melyből
csak 5—600 millió frankot kellend bevonni, a többi mint váltó-
pénz maradván forgalomban. Angliának keleti kereskedelmében
évente 300 millió frankra van szüksége. »Könnyű leendő tehát ne-
hány év lefolyása alatt csaknem veszteség nélkül túladni az ezüstről,
melyet a kincstárnak be kellend vonnia.« — A bimetallisták s
ezek közt főleg Woloswki és Seyd ellenében, kik a főtanácsot
figyelmeztették, hogy, ha egy állam át fog térni az aranyvalutára,
azt a többiek csakhamar követni fogják és a már a nélkül is
hanyatlásnak indult termelés folytán az arany kevés lesz a for-
galom szükségleteinek kielégítésére, mi az arany megdrágulását
és az áraknak nagy arányu csökkenését és az összes értékek ha-

* U. o. 541--546. l.

nyatlását, tehát egész árforradalmat fogna előidézni, azt hozták fel, hogy nem az egész ezüst fogna demonetisíltatni; egy része mint korlátolt fizetési eszköz tovább is forgalomban maradna, s ennek folytán az arany képes lesz a forgalmi szükségletnek megfelelni. Különben is Franciaországban és szövetségeseinél 5 milliárd arany forog és az új világ nekik évenként még mindig tekintélyes összegű aranyat küld. A művelt világ és különösen a kereskedés a készpénz helyettesítésére mindinkább a hitel eszközeit alkalmazza. Végre az is bizonyos, hogy egy nagy pénzgyegesület alakulásának az is egyik eredménye leend, hogy kevesebb készpénzre leend szükség. Ha az arany mégis szűknek bizonyulna, az ezüstöt ismét forgalomba lehet hozni. Nem kell erre egyéb, mint hogy a kormányt fel kell hatalmazni, hogy ismét verethessen 5 frankosokat. Különben az aranyvalutára való áttérés már azért is szükséges, mert Németország készül az aranyvalutát érvényre emelni, mi ha megtörténnék, az ott nélkülözhetővé vált ezüst Franciaországba és a vele szövetkezett államokba özönlene.*

A kitört háború Franciaországot megakadályozta terve foganatosításában. Helyette Németország 1873-ban az ezüst-valutáról áttért az arany-valutára. Hozzájárult ehhez — mit a most említett enquête semmi figyelemre sem méltatott — a nevadai ezüst-bányák fölfedezése, melynek folytán az ezüsttermelés rendkívüli arányokat vett. A két nemes fém kölcsönös értékviszonya tetemesen megváltozott, az ezüst ára, mint azt mellékelt táblázatunk mutatja, leszállt. Seyd és Wolowski jóslatai is bekövetkeztek, az árak nagy mérvben hanyatlottak. Az ezüstkérdés, mely az államok pénzügyeit is nagy mérvben érdekelte, akuttá vált.

Az Egyesült-Államok nem annyira pénzrendszeröknél fogva, melyet szerettek volna előtérbe tolni, hanem inkább mint termelők mélyen valának érdekelve az ezüst kérdésénél. Az ő indítványukra ült is össze Párisban 1878. augusztus 10-én a nemzetközi pénzértekezlet, melyen Németország általában nem, Anglia csak határozott fentartással vett részt. A conferentia célja

* U. o. II. k. 374., 404. és 405., 375., 382–384. *Resumé de l'enquête sur la question monétaire.* L. még Wolowski »L'or et l'argent.« Paris 1870. különösen 164. s k. l., továbbá Annexe 21. s k. l.

lett volna — az Egyesült-Államok küldöttei által előterjesztett indítvány szerint — hogy egyezmény jöjjön létre »az arany és ezüst közös értékviszonya iránt abból a célból, hogy nemzetközivé téssek a bimetallicus pénzrendszer és hogy biztosítsák a két fém kölcsönös értékviszonyának állandósága.« — Az értekezlet eredménye az, hogy az európai államok képviselői köszönetet szavaztak az Egyesült-Államok kormányának, hogy alkalmat nyújtott a pénz fontos kérdésében nemzetközi véleménycserére. Más szóval, az értekezlet köszönettel mellőzte »az amerikai indítványt, és hogy ezt a mellőzést még jobban megédesítse, köszönetét kiegészítette azzal a kijelentéssel, *hogy szükséges, hogy a világban úgy az ezüst mint az arany pénzszerpe fentartassék*; de — és ebben jut kifejezésre az indítvány mellőzése — az egyik vagy másik fém, vagy mindkettőnek együttes alkalmazása minden állam vagy államsóport különös helyzete szerint foghat helyet.« *

Tulajdonképp csak e nemzetközi értekezlet befejezése után öltött a nemzetközi bimetallicus izgatás nagyobb arányokat. Hévvé karolta fel az eszmét a német agrárismus, mely nem csak védvámokkal, hanem ezen az úton is el akarta érni a gazdasági termények áremelkedését s ellensúlyozni a nagy arányokat öltött amerikai versenyt. Izgatott mellette az indiai kormány, melynek pénzügyeire az ezüst árának hanyatlása mind súlyosabban nehezedett. Angliában főleg a pamutgyárosok, kik nem szívesen látták a fejlődő indiai pamutipart, mely nem csak Indiában, hanem a távol keleti piacokon is versenyt csinált az angol iparnak, és onnan azt kiszorítani kezdte, valamint a földesurak küzdöttek a bimetallicus mellett, abból a feltevésből indulva ki, hogy az agió mozditja elő a pamutipart és a gabonakivitelt, mivel általa jutalomban részesül. Franciaországban a származható pénzügyi bonyodalmak miatt nem szívesen látták az ezüstárának folytonos hanyatlását, melynek eredménye — az is, »hogy a forgalomból csaknem teljesen eltűnt ezüst ötfrankosok ismét megjelentek és csalékonyan bizonyították azt a feltevést, hogy azok túlnyomó része külföldre került, hol beolvasztatott.« Olaszországban a valuta-rendezés könnyebb elérhetése tette kívánatossá a bimetallicumot.

Franciaország és az Egyesült-Államok közös indítványára

* Conf. monétaire internationale de 1878. Procès-verbaux 11. és 112. l.

1881. április hó 19-én ült össze a második nemzetközi értekezlet, mely azonban épen oly eredménytelenül végződött mint az első. Németország nem vala hajlandó a nemzetközi bimetallisticus szövetséghez csatlakozni. Ennek létesítése érdekében csak is arra akarta magát kötelezni, hogy néhány éven keresztül semminemű ezüstöt sem fog eladni, az ezt követő szerződésileg megállapítandó években csak csekély összegeket vinne piacra, melyek a kínálati viszonyokat nem fognák megzavarni. Intézkedni lehetne az iránt is, hogy a szerződő államokban a német tallérok a pénzzé veretetés jogában ne részesüljenek, tehát azokat előbb be kellene olvasztani. De hogy a Németország részéről való kínálat még inkább korlátoztassék, a kormány hajlandó a forgalomból kivonni az 5 márkás aranyokat, valamint a hasonló értékű állami pénztárjegyeket, továbbá a $15\frac{1}{2}$ -es értékaránynak megfelelőleg újra veretné az 5 márkás és 2 márkás ezüstpénzeket.* — A brit kormány lényegileg semmivel sem szándékozott a bimetallisticus szövetség létesülését előmozdítani. Az összes engedmény, minek megtételére hajlandó vala, abban állott, hogy a bank az 1844. évi bankactában neki fenntartott joghoz képest a fémkészlet egy részét, mely azonban az aranykészlet egynegyedét meg nem haladhatja, ezüstben fogja tartani abban az esetben, »ha a többi országok pénzverdei oly szabályokat léptetnek ismét érvénybe, melyek biztosítékot nyújtanak az iránt, hogy az aranyt ezüsstel, az ezüstöt arannyal akadály nélkül lehet felváltani.« A tárgyalási jegyzőkönyvekben nincs nyoma annak, hogy a brit kormány akár csak arra is hajlandó lett volna, mit az olasz kormány hozott javaslatba, hogy szélesbítse az ezüst korona fizetési képességének határvonalát.** Más természetű engedményt tett a brit kormány az indiai kormány által, mely kijelentette, hogy kész, de csak abban az esetben, ha a világ bizonyos számú főállamai kötelezettséget vállalnak az iránt, hogy az ezüstnek szabad kiveretési jogot, továbbá az aranyhoz $15\frac{1}{2}$ -es arányban való teljes fizetési képességet biztosítanak, e kötelezettség fennállásának tartamára a jelenben fennálló ezüstpénz-kiverési szabadságot fentartani.***

A nemzetközi értekezlet célja pedig az vala, hogy az

* Conf. mon. internationale. Avril — Mai 1881. 29. l.

** U. o. 140., 138. l.

*** Conf. mon. internationale. Avril — Mai 1881. 256. l.

Egyesült-Államok, Franciaország, Németország, Nagy-Británia és Írland egyéb európai és amerikai államok hozzájárulásával oly értelmű szerződést kössenek, mely a pénzverési szabadságot, valamint az egyenjogú forgalmat és fizetési képességet egyformán biztosítja úgy az aranyaként mint az ezüstnek. Kilátásba vététt, hogy az egyezményben a két nemes fém értékviszonya $1 : 15\frac{1}{2}$ -hez állapíttassék meg, mint olyan, »a mely leginkább biztosítaná a czélt és a mely a legkevesebb zavart és nehézséget okozna a létező különböző pénzrendszerek összességében.« De mint láttuk sem Németország, sem Anglia nem vala hajlandó ily egyezményre lépni, habár annak megkötését kész is volt előmozdítani. Ily viszonyok közt, habár »csak nem az egész világ kész lett volna Anglia és Németország hozzájárulásával a bimetallicus szövetséget megkötöni, de nem azok hozzájárulása nélkül,« a nemzetközi értekezletnek eredménytelennek kellett maradnia. — A valutazavarok, melyeket a nemzetközi értekezleteknek kellett volna orvosolniuk ma is fennfógnak. Az összes államok ebben a kérdésben várakozó és tartzkodó állást foglalnak el.

V.

A gőz- és a villany ereje, mely elenyésztette a távolságokat, mely lehetővé tette, hogy az emberek tömegesen keressenek fel távol országokat és helyeket és könnyű szívvel és lélekkel határozassák el magukat oly ut megtételére, minőre régebben csak kevés bátor szívű tudta magát elszánni és a mely lehetővé tette a tömegárúk szállítását, nem maradhatott befolyás nélkül a nemzetközi érintkezésre, a nemzetközi kereskedelmi forgalomra. A gőz és a villany ereje kényszerítette a nemzeteket, hogy kilépjenek az elzárkozottságból. Ez fejlesztette oda a viszonyokat, hogy az elszigetelten folytatott nemzetgazdaság világgazdasággá alakuljon át.

Angliában jutott legelőbb is magas fejlődésre a gőz ereje, mely egészen megváltoztatta a termelés épen úgy mint a szállítás feltételeit. Innen is indult ki a forgalomszabadságnak eszméje, vagy jobban mondva itt jutott először is érvényre, a meny nyiben itt hulltak le a sorompók, melyek a nemzeteket egymástól elválasztották. Peel Róbert, a kereskedelmi szabadság megalkotója, 1846. január hó 27-én már a »free trade« elvein alapuló budgetet bemutató beszédében hangsúlyozza: »Őszintén

megvallom önöknek, hogy a midőn a behozatali cikkek, az idegen országok terményeinek és termékeinek vámját ennyire leszállítom, önöknek semmi biztosítékot sem nyújthatok az iránt, hogy más országok követni fogják példánkat és ezzel önöknek kezébe hathatós fegyvert adok. Kimerülve a hosszas és fárasztó kísérletektől, melyeket tettünk, hogy más nemzetekkel kielégítő kereskedelmi szerződéseket kössünk, végre elhatároztuk, hogy *csak saját érdekeinktől kérünk tanácsot*, és nem fogjuk azokat a más országokat büntetni azokért a sérelmekért, melyeket nekünk okoznak, midőn terményeink és termékeink bevitelét tovább is súlyos vámokkal terhelik azzal, hogy mi is megmaradunk magas vámjainknál, támogatva a törvénytelen kereskedést. Mi a jelen vámleszállítások iránt semmi idegen kormánylyal sem érintkezünk.*

Ezen Peel Róbert által hirdetett elv a maga egészében a continensen tulajdonkép soha sem jutott érvényre. A külkereskedelmi politikában az Angol- és Franciaország közt 1860-ban létrejött kereskedelmi szerződéssel előállott fordulat szorosan véve csak is az elszigeteltségről való lemondás megfelelő viszonyosság ellenében. Ez azonban még korántsem jelenti a védelem megszüntetését és a nemzetközi forgalomnak teljesen szabaddá tételét. A sorompók, a vámok fenmaradtak. Hatásuk azonban gyengítettett részint az által, hogy a vámtételek mérsékeltek, részint az által, hogy állandosítottak, a mennyiben a szerződéses idő alatt, az illető szerződésekben általánosan elfogadott és alkalmazott záradék folytán, melylyel a legkedvezményezettebb elbárában való részesítés kikötöttet, a vámok csak leszállíthatatnak, de felebb nem emeltethettek.

A mérsékelt védelem a gyáros uraknak nem tetszett. Az által nem látták eléggé megóva önző érdekeiket, melyeket természetesen közérdeknek szerettek és akartak volna feltüntetni.**

* Newmarch: On the progress of the foreign trade of the United Kingdom 1856—77. Journal of the stat. society 1878. 191. s k. l.

** Nem feladatunk, hogy itt akár a kereskedelmi, akár a védvámrendszer előnyeit és hátrányait fejtegetssük. Néhány adat közlését, melyek a szövegben mondottak támogatására szolgálnak, el nem mulaszthatjuk. — Ismeretes Roscher azon kijelentése: »Hogy ha az összes osztályokat védik a verseny ellen, egy sem huz abból előnyt, miként különben »az általános szabadalom« fogalmának nincs is semmi értelme. Ha csak egyes osztályokat vagy egyéneket védenek, ez csak a többiek rovására történhetik.« — A té-

A tőzsdeválságot követett iparos és kereskedelmi pangás kedvező alkalmul szolgált a gyáros uraknak, hogy a fennálló szerződések ellen izgassanak, hathatósabb védelmet követeljenek az iparnak,

nyek e kijelentést igazolják. Sonnemann a német birodalmi gyűlésben 1879. május 6-án tartott beszédében — az 1875. december 1. iparszámlálás adatainak felhasználásával a következő statisztikai jegyzeteket állította össze a tervezett 1879-iki vámtarifa által előnyben részesített és megkárosított munkásokról:

V a s i p a r.

Kedvezményezett munkások:

a bányákban	25,000
a nyers vas és aczél nyerésénél	112,000
Összesen	137,000

Megkárosított munkások:

a gép és szerszám gyártásnál	253,000
kis vasmunkások (kovácsok, lakatosok, stb.)	354,000
Összesen	608,000

B ő r i p a r.

Kedvezményezett munkások:

a bőrgyártásnál	41,000
---------------------------	--------

Megkárosított munkások:

könyvkötők	31,000
szíjgyártók	59,900
cipészek	373,000
Összesen	463,900

F o n ó- és s z ö v ő i p a r.

(Selyem, len, gyapot, gyapju).

Kedvezményezett munkások:

a fonodákban	193,000
------------------------	---------

Megkárosított munkások:

a ruhakészítésnél	530,900
a szövészetnél	540,000
Összesen	1,070,000

(V. ö. Walcker: Schutzzölle, laissez faire und Freihandel 1880, 291. l.)
Newmarch már említett értekezésében (a vámoknak az Egyesült-Államokban való hatásának vázolására) átvesz egy »The Atlantic Monthly«-ban 1878. májusban azon czim alatt megjelent cikket: »Ki fizeti a védvámokat.«
— Ebben a cikkben suly fektetnek a védvámok által védettekre és nem

melyet máskülönben a külföldi verseny és tultermelés tönkretesz. Szerették volna az ipar által a »fellendülés idejében« nyújtott nagy nyereségeket tovább is élvezni, szerették volna azokat a csorbákat is kiköszörölni, melyeket tőzsdeüzleteik által szenvedtek. Mindezekre a legjobb eszköznek a vámemelések mutatkoztak. Hogy azok teljes hatályuk is legyenek, arról már maguk kívántak gondoskodni. A nagyipar csak a külföldi versenyt akarta az állam által a nyakáról lerázni; hogy belföldi verseny ne keletkezzék, már ebben a tekintetben nem szorul az állam segítségére, ezt ön-maga is elvégzi. A termelés mennyisége és az árak iránt kartelszerződéseket kötnek. A nagyiparosok a pénzpiaczon és különösen a bankoknál birt befolyásuknál fogva kiviszik, hogy az újonnan keletkező gyárnak ne legyen hitele és épen e miatt a közvetítő kereskedőkkel se léphessen összeköttetésbe. A kereskedő a megszokott hitelt nem nélkülözheti. Ennek felhasználásával nyomást gyakorolnak a közvetítő kereskedőkre, részint önmaguk vonják meg azoktól a hitelt, részint korlátoztatják vagy teljesen meg is szüntetik a bankoknál élvezett hitelüket. Egy szóval a nagyiparnak ezer módja és alkalma van minden keletkező versenyt még csirájában előlni.

S a nagyiparosok érdekeit elősegítették a nagybirtokosok hason czélzatai és törekvései. Ezek nem maguknak, hanem a szenvedő mezőgazdaságnak követeltek védelmet a tultermelés bajai,

védettek. — Az 1870-iki census adataira támaszkodva, — tekintettel arra, hogy kisebb-nagyobb védelemben a gyapot-, a gyapju- és a vasipar részesül — a czikk felhozza, hogy a 12.505,923 foglalkozással bíró egyén közül csak 380,422 részesült védelemben. Ugyanebben a cikkben folytatólag közöltetik egy kimutatás arról, hogy miként emelkedtek az uj-angol államokban az iparos részvénytársaságok osztalékai a mint a vámok emelkedtek, és hanyatlottak, a mint a vámok leszálltak. A kimutatás eléggé érdekes arra, hogy egész terjedelmében közöljük :

Év	A vámköteles be- hozatal átlagos vámja	Időszakonként való átlagos osztalék	Év	A vámköteles be- hozatal átlagos vámja	Időszakonként való átlagos osztalék
1832	33.8	13.0	43—46	32.5	12.44
32—34	32.8	11.40	47—57	24.1	6.36
35—36	34.3	11.75	58—60	19.0	6.71
37—38	31.6	7.25	62—72	44.27	12.10
39—40	30.2	6.87	73—75	39.20	8.30
41—42	26.6	5.00			

az európai mezőgazdaságot tönkretévő tengerentuli verseny ellen. S hogy követelései teljesen az önzetlenség látszatát vegyék fel, nem mulasztották panaszait azzal megtoldani, hogy a szenvedő mezőgazdaság, elvesztvén vásárlási képességét, az iparnak is szükségkép hanyatlania kell és a nemzeti munka mind mélyebbre süllyed.

Elősegítette a védvám-törekvéseket a militarismus szelleme. Európa ege felett az orosz-török háború óta voltaképp soha sem oszlottak szét a viharos fellegek. A keleti kérdés, a francia-német antagonismus folytonosan kitöréssel fenyegettek. Európa népei évek óta alig tesznek egyebet, mint reformálják és szaporítják hadseregeiket, átalakítják és gyarapítják hadi készleteiket. Európa évek óta a fegyveres béke napjait éli. S e fegyveres béke és ez a folytonos előkészület a kitörendő háborúra óriásilag felduzzasztotta a hadi kincstár szükségleteit. Az államoknak folytonosan újabb meg újabb jövedelmekről kellett és kell gondoskodniok, hogy megfelelhessenek a szüntelenül növekedő igényeknek. Emelték és szüntelenül emelték a behozatali vámokat és szaporították az árúk lajstromát, melyeket vámmal terheltek. S e vámokat szertették olybá kitüntetni, mint a melyeket nem a belföldi fegyasztó, hanem a külföldi szállító fizeti meg. S kellett ez elméletet kitálalni, hogy eleje vétessék az izgatottságnak, melyet máskülönben az elsőrendű szükségleti cikkek mint a kenyér és hús vagy általános fogyasztásnak örvendő cikkek megdrágítása okozott volna.

Tény, s pedig nemcsak gazdasági, hanem politikai tekintetben is sajnos tény, hogy napjaink egyik jellemző vonását a mind szigorubbá való elzárkozás képezi. A »nemzeti munka« védelmének örve alatt a nemzetek egymással mind élesebbé és élesebbé vált gazdasági harczot folytatnak, melyben egymást megkárosítani, egymást minél érzékenyebben sujtani és gyengíteni törek-szenek. S nem egy hang hallatszik, mely a mai viszonyokat, az üzletpangás hosszú tartamát, az árak folytonos hanyatlását a vámviszonyoknak, a mind élesebbé való elszigetelési törekvéseknek rójják terhére.

VI.

Jelen munka a gazdasági válságot különös tekintettel a mezőgazdasági válságra tárgyalja. Főleg és különösen az árha-

nyatlással és annak okaival foglalkozik s nem mulasztja el vizsgálat tárgyává tenni azt a hatást, melyet az árhanyatlás a termelésre és a különböző jövedelemágakra gyakorolt.

Szabadjon e bevezetés végén röviden vázolniunk azokat a különböző felfogásokat, melyekkel a jelen állapotok s ezek okai iránt az irodalomban találkozhatunk. Sokan vannak, kik általában tagadják, hogy a mai viszonyok válságosak volnának s csak annyit engednek meg, hogy a haladás ma nem oly rohamos, mint vala a szem előtt tartott és visszaesővárgott u. n. haladás éveiben.

Vannak, kik ugyan megengedik, hogy az utóbbi években nehéz, súlyos időket éltünk, de azt mondják, hogy azok csak a birtokos osztályokat érintették, csak ezek látták jövedelmüket: járadékaikat, tőkekamataikat és nyereségeiket folytonosan leszállani, míg a munkásosztályok, a munkabérben részesülők mit sem szenvedtek. A válság e szerint nem termelési, hanem társadalmi válság, melyet némelyek igen súlyosnak, a magasabb birtokos osztályokra vészthozóknak mondanak. Mások azonban csak annyit engednek meg, hogy lassú átalakulásnak megyünk elébe, melyben mindinkább tulsulyra emelkedik a munka s mind nehezebbé válik pusztán a birtok adta jövedelemből való megélés.

Ha kutatjuk az okokat, ezek iránt sem találunk egyetértést. Némelyek az okok egész sorozatát számlálják fel, melyek együttes hatása idézte elő a mai állapotokat. Mások megengedik, hogy a mai viszonyok keletkezésére számos ok működött közre, a melyek azonban az egy általános főök mellett csak mellékes szerepet játszanak.

Az általános főök iránt szintén a legellentétebb nézeteket hallhatjuk. — Mondják, hogy az árhanyatlás igen természetes okon alapszik. Óriási haladást tett az emberiség a művelődés és a technika terén. A nép tanultabb, műveltebb, minden haladást, melyet a termelés terén tesznek, könnyen elsajátíthat. A közlekedési és szállítási eszközök javítása újabb és újabb térfoglalása, a gépeknek nem csak elterjedése, hanem folytonos és szünetlen javítása leszállította a termelési költségeket.

Mások azt mondják, hogy a termelési költségek hanyatlottak ugyan, de az árhanyatlást tulajdonkép a tultermelés idézte elő, vagy is hogy sokkal nagyobb a termelés, mint a mennyit az emberek elfogyasztani képesek.

Más vélemény oda megy, hogy a mostani alacsony árak csak a hetvenes évek kezdetén tulesigázott áraknak visszahatásai.

Sokan az árhanyatlás okait a zavaros valuta-viszonyokban keresik. Megdrágult az arany, értételemné vált az ezüst. Ezt az okot nem csak a bimetallisták hangoztatják, hanem olyanok is, kik az arany-monometallismusnak hivei.

Vannak, s ezek száma nem csekély, kik a bajok forrását vagy legalább elmérgesítését a nemzetek által folytatott vámháborúban keresik.

A socialista írók azt hangoztatják, hogy a vagyon és a jövedelem egyenlőtlen megoszlása alatt szenved az egész emberiség; ez okozza a tultermelést, melynek következése a munkaszünet, a megapadt fogyasztási képesség.

Már nem socialista íróknál találhatjuk azt a véleményt, hogy a jelen válság hosszú tartamát a foglalkozási ágak egyenlőtlen megoszlása okozza. Tulteng az ipar, mely nem talál elég vevőkre a mezőgazdasági népességben.

Ismét mások minden baj forrását az állam katonai és védelmi célokra irányzott tulzott követeléseiben keresik. E mellett fel szokták hozni, hogy az államok tul sokat költöttek közmunkákra, melyek nem valának jövedelmezők és a melyek miatt felvett kölcsönök kamatai és tőketörlesztései sulyosan nehezednek az adózókra. A sulyos adóterhek leszállítják és apasztják az adózók fogyasztási képességét.

Munkánkban főleg a tultermelésre, a valuta- és a vámviszonyokra vagyunk tekintettel. Ezeket a kérdéseket tárgyaljuk behatóan és lehetőleg kimerítően. A többiek csak mellékesen érintjük a tárgyalás folyamában.

Ha a viszonyok javítását vagy módosítását célzó eszközöket tekintjük, ismét csak a legellentéteesebb nézetekre akadunk. E nézetek a szerint módosulnak és változnak, a mint az illető író ezt vagy azt az okot tolja előtérbe és a szerint is, hogy micsoda pártállást foglal el, mely képet alkot vagy alkotott magának a társadalom helyes és megfelelő tagolatáról.

S épen azért, mivel az eszközök megválasztása már átesap a politika terére, ezek bírálatát vagy ajánlását mellőzzük, azokat tüzetesen és egész önállóan nem is tárgyaljuk. Igyekezőnk a helyzetnek tiszta és világos képét nyújtani, lehetőleg felderíteni

azokat az okokat, melyet azt előidézték, de már hogy kell-e általában és miként kelljen azon változtatni, a politikusokra bizzuk.

Ezzel azonban korántsem akartuk azt mondani, hogy egyes javaslatokra, melyek a tárgyalt kérdésekkel szoros összefüggésben merültek fel, észrevételeinket és megjegyzéseinket nem fogjuk megtenni. Igen is megteszszük, az ellenkezőt mulasztásnak tartanók. Mi csak a napjainkat uraló társadalmi és politikai kérdésektől kívánunk a jelen munkában távol maradni.

Egyesült-Államok.

Midőn a mult évtized második felében Európát gyöngé vagy épen határozottan rossz termésű évek drágasággal és inséggel fenyegették, a vészt az Egyesült-Államok háritották el a bőség szarujának áldásaival. E váratlan s meglepő segedelem súlyos gazdasági válságtól szabadította meg Európa népeit. Az 1873-ban Bécsben kitört és a világot bejárt tőzsdeválságnál is mélyebb sebeket ütött volna, mert szélesebb rétegekben s nagyobb körökben szedte volna áldozatait, s nem csak a vállalkozási szellemet zsibbasztotta volna meg, hanem megakasztotta volna a termelést, a gazdasági haladást. Sőt mi több! a bő segély elhárította azt a beláthatlan terjedelmű és horderejű társadalmi válságot, mely különben feldúlta s megrázkódtatta volna földgömbünk államait. Nem szabad ugyanis arról megfeledkeznünk, hogy Európa népei osztály- és nemzetiségi gyűlölettel terhes vulkán felett állanak. Nem is kérdéses, hogy, ha az európai társadalmakat marczangoló és nyugtalanító ellentéteket még fokozza és élesebbé teszi a drágaság, a nyomor és inség, s hogy ha az emberek kebelében élő, már akár jogos, akár jogtalan elégedetlenség elkeseredéssé fajul, a vulkán kitörésre jut vala. De hol az az ember, ki képes, de elég merész is volna megmondani, hogy hol és mikor állapotott volna meg az ömlő láva?

Tagadhatlan, hogy az a nagy bőség, melyet annyira felpanaszolnak a rövidlátók, kik az önzés sugalta pillanatnyi érdeken tuelmelkedni nem tudnak vagy nem akarnak, áldás és szerencse vala Európa népeire. Manapság ezt jóformán senki sem tagadja. Felesleges, hogy e kérdésnél tovább is időzzünk.

Ma már a kérdés különben is más alakot öltött s a vita csak e körül forog. Az amerikai és általában a nyers termények világversenyét olyannak tüntetik fel, mint a mely némelyek sze-

rint rohamosabban, mások szerint bár lassubb menetben, de vég-eredményben mégis válság vagy más felfogás szerint átalakulás elé viszi az európai társadalmakat s főleg a mezőgazdasággal foglalkozó osztályokat. A sötétlátók, a vészjóslók ugyanis azt mondják, hogy ez a verseny megrendíti az európai előhaladtabb mezőgazdaságot és enyészettel, elsöpréssel fenyegeti a ma uralkodó felsőbb és alsóbb, de főleg a középbirtokos osztályokat. Ellenben azok, kik vérmérsékletöknél fogva inkább az optimizmus felé hajlanak, azt állítják, hogy ez a nagy verseny épen a munkaerőnek szerzi meg a fölényt s a földbirtokot épen a testi munkát is képviselő közép- és kisbirtokosok kezére juttatja.

Ezeket a kérdéseket munkánk egy későbbi részében fogjuk tárgyalni és megvitatni. Itt csak a gyűjtő munkáját végezzük, csak az anyagot hordjuk össze, mely minket a helyzet alapos és világos felfogására és megítélésére képesít. A főszűrt itt, valamint a többi, részletesebb tanulmány tárgyává tett, velünk versenyző államok vázolásánál a kiviteli képességre a múltban és a jövőben fektetjük, mert ez képezi a versenyképesség fő- és alapfeltételét.

Az Egyesült-Államok mezőgazdasága főleg a múlt évtized második felében kilépett abból a mozdulatlanságból, melybe a hatvanas években az akkoron lezajlott véres polgárháború miatt süllyedt s gyorsan haladt előre nem csak külterjesen, újabb és újabb területeknek művelés alá vételével, hanem belterjesen is, már birtokba vett területek javításával. Sőt a belterjes haladás a külterjes terjeszkedésnél sokkal nagyobb és jelentékenyebb vala. Könnyen meggyőződhetünk erről, ha összehasonlítjuk az 1850—60. és az 1870—80 közt lefolyt évtizedek eredményeit. A hetvenes évek csak a belterjességet illetőleg mutatnak fel úgy általában mint viszonylag nagyobb haladást mint az ötvenes évek.

Év	száma	G a z d a s á g o k *		
		összterülete hektár	javitott terület hektár	A javított terület ará- nya az összterülethez.
1850	1.449,073	118.795,192	45.740,908	38.5 %
1860	2,044,077	164.786,698	66.006,015	40.1 »
1870	2.659,987	164.998,139	76.450,698	46.3 »
1880	4.008,907	216.936,236	115.238.298	53.1 »

* Departement of agriculture. Report for 1883. 328. l. Az átszámításnál egy acre = 40,467 ár.

Röviden jelezzük a főbb tényezőket, melyek a hetvenes évek mezőgazdaságának nagy haladását eszközölték. Első sorban a népszaporodás szerepel. A népszámlálások adatai szerint a népszám volt:

1850	23.191,876	
1860	31.443,321 + 8.251,445 = 35.6 %	
1870	38.558,371 + 7.115,050 = 22.6 »	
1880	50.155,783 + 11.597,412 = 30.1 »	

A népszaporodásnak és a mezőgazdaság kül- és belterjes haladásának összefüggését eléggé igazolja az alábbi kimutatás, mely százalékokban tünteti fel a népességnek, továbbá a farmok összes és javított területének gyarapodását egyik népszámlálástól a reá következő népszámlálásig.

S z a p o r o d á s

	a népszámban	a farmok	
		összterületében	javitott területében
1850—1860 közt	35.6 %	38.7 %	44.3 %
1860—1870 »	22.6 »	0.1 »	15.8 »
1870—1880 »	30.1 »	31.5 »	50.7 »

A mezőgazdaság különösen külterjes haladásának második nagy tényezője a vasuthálózatnak időközönként rohamos fejlődése. E tényt szavaknál sokkal jobban fejezik ki az alábbi adatok, melyek az egyes évek végén forgalomban volt vasutak hosszát tüntetik fel.

A forgalomnak átadatott vasutak hossza. *

Év	Kilometer	Év	Kilometer
1830	37	1865	56,463
1835	1,767	1870	85,156
1840	4,535	1875	119,245
1845	7,456	1880	150,229
1850	14,517	1884	201,676
1855	29,570	1886	221,479
1860	49,302	1888	252,665

A vassíneket többnyire kietlen és néptelen pusztaságokon rakták le. A vasutakat nem a már létező forgalom előmozdítására, jövedelemre való kilátással építették, hanem ellenkezőleg

* V. ö. Stat. Abstract of the United States 1886. Washington 1887. 185—186. l. U. o. 1888. 183. l. Egy angol mérföld az átszámításnál = 1609.3295 méter.

azzal a czéllal, hogy maguk körül életet és mozgást, földművelést s ipart teremtsenek s ezt téve szerezzenek szállítmányt és jövedelmet. A vasutak inkább a telepítés céljait szolgálták, ezzel karöltve mind távolabb és távolabb vidékekre terjesztették ki a földművelést, mert lehetővé tették a terményeknek a fogyasztó piacokra való szállítását. E tényeket kellően igazolja az alábbi kimutatás a vasuthálózat megoszlásáról az egyes államcsoportok közt, a mely egyszersmind magában foglalja az illető államcsoportok területét kilométerekben, valamint viszonylagos népességét az 1880. évi census adatainak felhasználásával.

	Vasutak hossza kilometer				Terület □ kilométer	Viszonylagos népesség □ kméterenk.
	1870	1880	1884	1888		
Uj-angol államok	7231	9627	10,150	10,709	177,070	22.6
Közép »	17,645	25,540	30,904	32,964	356,456	34.7
Déli »	17,981	23,836	32,019	41,252	1.188,926	10.3
Nyugoti »	39,520	85,018	118,073	153,204	4.629,925*	4.6**
Pacífic »	2699	6384	10,630	14,516	1.554,660	0.8

A gabonatermelésben a tengeri és a búza viszi a főszerepet. Nagyobb mennyiségben termelnek még zabot, de már a rozs, az árpa és a pohánka termelése a többi gabona mellett csaknem elenyészik. A gabonatermelést az 1886—8. évek kivételével öt éves évi átlagokban mutatjuk ki. Az 1886—8. évekre kimutatott termés csak három év átlaga. ***

T e n g e r i .			
Év	Learatott terület hektár	Termés hektoliter	Átlag termés hektoliter
1866/70	14.362,892	317.936,149	22.14
1871/75	15.757,316	365.526,688	23.20
1876/80	21.560,071	513.046,532	23.80
1881/85	27.601,519	570.466,804	20.67
1886/8	30.182,945	600.132,000	19.88
B ú z a .			
1866/70	7.315,808	76.429,722	10.45
1871/75	9.252,574	96.071,145	10.38
1876/80	12.669,877	142.426,533	11.24
1881/85	14.964,449	153.522,586	10.26
1886/8	15.078,534	156.149,000	10.36

* Indian Territory is bele van foglalva.

** Indian Territory nélkül, melynek népessége a censusba fel nem vétetett.

*** Stat. Abstract for 1886. 194—196. l., 1888. 222. s k. l. Egy bushel == 35.237 liter.

Z a b.

Év	Learatott terület hektár	Termés hektoliter	Átlag termés hektoliter
1866/70	3.846,810	94.252,723	24.50
1871/75	4.041.096	98.136,208	24.28
1876/80	5.522,372	135.486,495	24.53
1881/85	8.072,017	189.509,590	23.48
1886/8	10.329,561	233.209,000	22.58

R o z s.

1866/70	624,993	7.368,427	11.79
1871/75	464,950	5.704,661	12.27
1876/80	639,139	8.144,538	12.74
1881/85	811,492	9.100,573	10.41
1886/8	851,516	7.862,000	9.23

Á r p a.

1866/70	380,063	8.094,257	21.30
1871/75	593,439	10.929,439	18.42
1876/80	703,769	14.154,419	20.11
1881/85	967,712	17.305,928	18.92
1886/8	1.117,465	20.509,000	18.35

P o h á n k a.

1866/70	400.877	6.433,370	16.05
1871/75	189.765	2.987,999	15.75
1876/80	279.398	4.217,880	15.10
1881/85	350.207	3.658,764	10.45
1886/8	369.978	4.151,000	11.22

Figyelmünket főleg a búza- és tengeritermelés köti le. A tengerinek ugyan csak csekély része kerül természetes alakjában vagy lisztté őrölve a külföldi piacokra, hanem azokat inkább hus alakjában keresi fel, mégis a gabonaverseny szempontjából különösen azért fontos, mert termésének nagysága döntő befolyást gyakorol a búzakivitel mérvére. A gabona-versenyben a búza viszi a főszerepet. E miatt a tengeri- és a búzatermelés föltételeit részletesebben kell ismertetnünk. Első sorban ismernünk kell e gabonanemek főtermelési vidékeit, mivel ez a körülmény nem csak a múlt és a jelen, hanem a jövő verseny szempontjából is felette fontos.

E tekintetben biztos tájékozást nyújt az alábbi kimutatás, mely az 1873—1882. évek átlagos termelésének felhasználásával tünteti fel, hogy átlag és viszonylag miként oszlik meg a tengeri- és a búzatermelés az egyes államcsoportok közt. Ebben a kimu-

tatásban látjuk, hogy a tengeri termelésnek 66.7 $\%$ -a, a búzatermelésnek pedig 65.2 $\%$ -a az északi központi államokra esik.* Ehhez az államcsoporthoz tartoznak az Ohio, Erie, Huron tavak, valamint a felső tó közt és a felső Missisipi és a középső és az alsó Missouri közt fekvő államok u. m.: *Ohio, Indiana, Illinois, Michigan, Wisconsin, Minnesota, Iowa, Missouri, Dakota, Nebraska és Kansas*. A búzatermelés nagyságát illetőleg még kíválnak az imént említett államcsoporttal határos, az északi atlanti államcsoporthoz tartozó *Pennsylvania és New-York* államok. E két állam termi meg az északi atlanti államcsoport búzájának több mint 90 $\%$ -át. A most említett 13 államban, Dakotát is beleértve, terem meg az Unio összes búzájának mintegy $\frac{3}{4}$ része. A nyugoti államok csoportjában a búzatermés 64.3 $\%$ -át *California* szolgáltatja.

	Tengeri		Buza	
	hektoliter	termés megoszlása	hektoliter	
Északi atlanti államok	28.787,000	6.2 $\%$	11.492,000	8.6 $\%$
Dél » »	41.412,000	8.9 »	9.367,000	7.0 »
Északi központi »	310.253,000	66.7 »	87.075,000	65.2 »
Déli » »	82.504,000	17.8 »	8.874,000	6.6 »
Nyugoti »	1.873,000	0.4 »	16.723,000	12.6 »
	462.829,000	100 $\%$	133.531,000	100 $\%$

Egyike a leggyakrabban kutatott és vitatott kérdéseknek: a termelési költség vagy is az az ár, mibe bizonyos nemű és mennyiségű gabona, mondjuk egy métermázsza búza előállítására kerül. Az utolsó census is megkísérlette a gabona termelési költségének kiderítését, de, mint ez a dolog természetéből folyik, sikertelenül. Brewer vonatkozó jelentésében** elméletileg és gyakorlatilag egészen helyesen fejtegeti a megállapítás lehetetlenségét. Igen

* Forrásunk: Report for 1883. Rank of states in grain című fejezet nem mutatja ki külön az újabban oly nagy hírré vergődött Dakota termését, hanem azt Nevada, Colorado and Territories termésével együtt mutatja ki, e miatt Dakota termése a fenti kimutatásban a nyugoti államcsoportnál fordul elő.

** Stat. of agriculture 1883. II. k. 55. s k. l. V. ö. Berlepsch: Bericht über die im Auftrage des k. k. Ackerbaumin. in die Verein. Staaten v. Nordamerika unternommenen Reise. Bécs 1886. 11. s k. l. Az érvelés garnírozva van néhány újabb agrárius szólammal.

helyesen mondja, hogy el lehetne azt érni oly gazdaságokban, melyek egy, legfőlebb két gabonanem termelésre szorítkoznak, és a melyek különben is iparszerűleg azaz a pénzgazdaság elvei szerint kezeltetnek, tehát mindent a piacra visznek, de mindent, mi a termelésre szükséges, u. m. a tőkét és a munkát, szintén ott szerzik be. Nagyobb akadályokba ütközik azonban a kérdéses megállapítás a vegyes gazdaságokon (mixed farms), melyek, habár nem is minden ágában s nem is abban a mérvben, mint a fejlettebb államokban, úgy a növénytermelést, mint az állattenyésztést felkarolják. A megállapítás teljes lehetetlen az oly vegyes gazdaságokon, melyeken az emberi munkaerő nagy, esetleg túlnyomó részét maga a gazda és családja szolgáltatja. Az ily gazdaságokon nagyon is előtérbe lép a terménygazdaság. A gabona nagy része nem kerül piacra, hanem annak túlnyomó részét a gazdaságban részint élelmezésre, részint termelésre, például állattenyésztésre, szesz- vagy serfőzésre stb. használják fel. Másrészt a különféle mezei munkák egybefolyanak. Még a látszólag bizonyos terményre, mondjuk búzára, tett munka, például szántás, trágyázás stb. javára válik a következő terménynek. Vegyünk más példát, ha jól megkapálják a tengerit, annak bizonynyal hasznát látja a reá következő búza.

A gabona vagy tüzetesebben szólva a búzaversenyben pedig éppen nem mérvadók a nagy »búzagyárak«: a Glenn- és Dalrymple-féle farmok, melyekről oly sokat tudnak beszélni a bámuló tudósítók. Azokban az államokban, melyekben, mint láttuk, a legtöbb búza és tengeri s hozzátehetjük a legtöbb zab is terem, azokban az államokban nincsenek búzagyárak, hanem vegyes gazdaságok. S e gazdaságok túlnyomó része középgazdaság s maguk a tulajdonosok által műveltetnek. Sőt éppen a tulajdonképi nagy búzatermő államokban még a napszámos munka se igen szokásos. A gazdaságokon szükséges idegen emberi munkaerőt többnyire állandó cselédek szolgáltatják, ki bérök nagy részét, éppen úgy mint nálunk, terményekben kapják meg s többnyire a birtokos által láttatnak el lakással és élelemmel.*

Különben csak néhány példával akarjuk igazolni, hogy egyáltalán ki van zárva annak lehetősége, hogy valamely az egész

* V. ö. Stat. of agriculture f. i. h. 53. l.

Unióra illő átlagos termelési költség állapíttassék meg, és hogy mennyire céltévesztettek egyes efféle költségmegállapítások s ezekből levont következtetések. E példák mutatják, hogy a termelési költség nem csak összességében, hanem egyes alkatelemeiben is hely, idő, talaj és éghajlati viszonyok szerint annyira változik, hogy szomszédos countyok (grófságok) közt sem azonos, annál kevésbé pedig egy állam s még kevésbé az Unió területén.

A termelési költségek kiderítését célzó kérdések egyike vala, hogy mennyit kell egy acre (= 0.703 kat. hold) *a)* prairie, *b)* gyepterőréseért és *c)* tarló vagy ugar felszántásáért fizetni? Az e kérdésre szomszédos helyekről beérkezett válaszok is különböző összegeket mondanak. Az Illinois, Jowa, Missouri, Nebraska és Minnesota államokból beérkezett válaszok a prairie feltörésének szerződéses bérét 2–4 dollár (1 dollár = 2 frt 10 kr.) közt, de többnyire 2 dollárban, a gyepterőrés díját 1–2 dollár közt, többnyire 1.5 dollárban, a tarló és ugar-felszántás díját pedig 1–1.25 dollár közt állapítják meg. Indiana, Michigan, Kansas államokban a fenti tételek körülbelül 25%-al alacsonyabbak. Ellenben New-York államban a gyepterő felszántásáért 2–3.5 dollárt, a tarló s ugar felszántásáért 1.25–2 dollárt kell fizetni, mert a talaj kövecses, felszántása tehát nehezebb. De az itt említett munkabérek csak rendes időre szólnak. Ha a munka végzése idején nagy a szárazság s e miatt a munka nehezebb, az illető munkabérek 20, 50 sőt 100%-al is nagyobbak.*

Kérdezték továbbá, hogy egy ember egy ekével átlag mennyi munkát végez el egy nap alatt? Az e kérdésre beérkezett válaszok különféle munkamennyiséget jelölnek meg. Az új-angol államokban és az Alleghany hegyektől keletre eső részeken az egy nap alatt végzett munkát többnyire egy acrerá tették, de oly válaszok is érkeztek, melyekben az egy és fél, sőt, bár csak elvétele két acreban állapítatik meg. New-York nyugoti részében. Ohio, Michigan, Kentucky, Tennessee államokban s ezekhez hasonló vidékeken az egy nap alatt végzett szántási munkát a legtöbb válasz egy és fél, sok két, de már nagyon kevés két acerenál is többre teszi. Californiában és a prairie vidékeken, hol többes ekével szántanak, a jelentések már nagyobb területeket említe-

* U. o, 54. l.

nek. California egyes vidékeiről oly tudósítások érkeztek, hogy ott egy ember 8 lóval naponta hat, nyolcz, sőt tiz acre-ot is megszánt. E különbségeket részben a szántás mélysége okozza. »Elméletileg« — mond forrásunk — »a legtöbb államban a mély szántásnak adnak elsőbbséget, de tényleg a legtöbb államban csak hat hüvelyk mélyre szántanak, sőt nagy területeket még csak öt hüvelyknyire sem szántanak fel.*

A censusi munkálat a cséplésről és annak költségeiről is ad némi felvilágosítást. A nyomtatás és kézi cséplés ritka. A cséplést különösen a nagy gabonatermő vidékeken többnyire bér-cséplőgépek végzik, melyek e végre farmról farmra járnak. A cséplőgéphez szükséghez munkaerőt — többnyire 8 embert — az esetek többségében a gazda szolgáltatja, ki köteles egyszersmind a gépészt ellátni, és a szükséges tüzelőanyagot és olajat szolgáltatni. A cséplésért bushelenként $3\frac{1}{2}$ — $5\frac{1}{2}$, rendesen 4—5 centot (vagyis hektoliterenként 24—30 krt) fizetnek. Ha azonban a költségeket maga a vállalkozó viseli, a cséplésért bushelenként 10—12 cent (vagyis hektoliterenként 60—72 kr.) jár. New-Yerseyben, Pennsylvániában, Virginiában és a déli vidékeken a rész-cséplés is szokásos. Részben többnyire a 12-ik részt fizetik.**

A termelési költség mérlegeléseinél különös súlyt fektetnek a munkabérekre. Hogy ezek az Unióban nagyok, kétségtelen, mert a szükségletek is nagyok, hiszen az életfentartás ott többbe kerül mint Európa bármely országában. De a napi vagy heti munkabér nagyságából még korántsem szabad és lehet a termelés megdrágulását következtetni. A termelés sokkal drágább lehet u. n. olcsó mint épen drága napszám mellett. A teljesített munka mennyisége és minősége s ennek viszonya a munkabérhez döntő, nem pedig a puszta pénzben kifejezett munkabér vagy napszám. Így kétségtelen, hogy Európában a legnagyobb munkabéreket Nagy-Británia fizeti, de azért mégis cikkeit sokkal olcsóbban képes előállítani s természetesen áruba bocsátani, mint bármely más ország.*** Az amerikai munkás nagy munkabért

* U. o. 54. és 69. l. Egy hüvelyk = 1.54 centiméter.

** U. o. 73. l.

*** It would be a legitimate field of inquiry to ascertain what are the conditions, which enable to manufacture machinery and other products at less prices than similiar goods can be manufactured in France, and at prices

kap, de még az angolnál is hasonlíthatatlanul jobb és több munkát végez. Egyébként a munkabérek az utolsó időben inkább hanyatlának, mint sem emelkednek, mint ezt a következő kimutatás a farmmunkások átlagos havi munkabéréről igazolja.*

Farmmunkások átlagos havi munkabére.

	1866	1869	1875	1879	1882	1885
	f o r i n t					
California	75'07	97'40	93'45	86'10	80'32	81'37
Keleti államok	69'93	67'37	60'82	42'44	55'88	53'13
Közép »	63'15	58'84	54'64	41'35	46'70	48.70
Nyugoti »	60'71	56'72	49'56	42'80	49'62	46'75
Déli »	33'60	36'14	34'06	27'95	32'13	29'97

A termelési költségnél mindenestre fontosabb a hozadék nagysága. Nem csak azért, mert nagyrészen attól függ a kiviteli képesség, hanem azért is, mert a termelési költséget illetőleg is mérvadó. Fentebb ugyan az Uniót illetőleg már adtunk felvilá-

equal to those in Germany, while the rates of wages paid to the workmen engaged in those manufacturies in England are on the whole higher than those paid for similiar labor in France and, as the foregoing tables shows, more than double those paid in Germany» — mond Freelinghausen államtitkár »Labor in Europe» című jelentésében. Washington 1885. 192. l.

* Agriculture Report 1885. 381. l. Az átszámításnál 1 dollár egyenlőnek vétetett 2 frt 10 krral. A szövegben közölt kimutatás kiegészítésére szolgálhat az alábbi kimutatás az aratás idején élelmezés nélkül fizetett napszámról. A számok dollárokat (= 2 frt 10 kr.) jelentenek. (Agr. Report 1885. u. ott).

	1885	1882	1879	1875	1869	1866
New-York	2'00	1'89	1'53	2'25	2'53	2'41
Pennsylvania	1'65	1'73	1'33	2'01	2'23	2'32
Ohio	1'75	1'79	1'51	2'05	2'15	2'20
Michigan	1'90	2'13	2'02	2'50	2'76	2'62
Indiana	1'85	1'89	1'68	2'20	2'16	2'23
Illinois	1'80	1'91	1'52	2'20	2'34	2'41
Wisconsin	1'89	2'50	2'11	2'40	2'45	2'68
Minnesota	2'29	2'61	2'63	2'82	2'90	2'68
Jowa	2'00	2'25	1'66	2'57	2'85	2'38
Missouri	1'62	1'59	1'47	1'75	2'30	2'15
Kansas	1'87	1'70	1'70	1'86	2'08	2'31
Nebraska	1'98	1'95	2'17	2'40	2'41	2'65
California	2'20	2'30	2'27	2'50	2'82	2'56
Dakota	1'38	2'65	?	2'37	?	2'50

gosítást az összes gabonafélék átlagos hozadékáról, de szükségesnek tartjuk, hogy a búza hozadékát még részletesebben ismerjük. Ennek tesz eleget az alábbi kimutatás, mely az Unio fő gabonatermő államaira vonatkozik s kiterjed az egész időszakra, a melyben évenként gyűjtötték az aratási adatokat.*

Hektáronként való átlagos búzatermés hektoliterekben.

	1862—65	1866—70	1870—75	1876—80	1881—84	1885—88
New-York	13'16	12'89	12'80	14'65	12'28	13'28
Pennsylvania	12'28	10'98	12'20	12'46	11'49	9'93
Ohio	11'31	11'66	11'40	14'35	11'66	10'82
Indiana	12'80	10'28	10'45	13'76	10'97	10'76
Illinois	11'16	10'29	10'45	14'28	10'36	11'61
Michigan	12'80	11'85	11'40	14'81	12'53	13'74
Wisconsin	12'54	11'94	11'94	11'59	11'31	9'95
Minnesota	14'81	12'80	13'24	12'84	11'40	9'94
Iowa	11'94	11'94	10'37	9'67	8'74	9'10
Missouri	13'16	12'10	11'40	11'31	9'23	10'76
Nebraska	13'93	15'41	10'80	11'07	10'47	9'11
Kansas	14'99	14'72	12'54	11'41	13'71	10'28
California	21'17	15'85	10'63	12'12	11'14	9'59
Dakota	?	?	?	?	13'24**	10'43

Ezek a hozadékok nem vallanak rálami nagyon bőven termő talajra. Rendkívül nagy termések csak ritka helyeken és vidékeken fordulnak elő. Bő termései miatt különösen a Red-River környékét, a Sacramento völgyét dicsérik.

Ha a fentebbi termésátlagokról helyes ítéletet akarunk alkotni, arról sem szabad megfeledkezni, hogy éppen ezekben az államokban kerültek folytonosan új és új területek művelés alá és hogy éppen ezekben az államokban a »mixed farmok« a tulnyomók, melyek, ha nem is előhaladt, de még is a váltógazdaság elvei szerint kezeltetnek. A tengeri és a buza után herét vetnek, ritkábban zabot vagy árpát. Tengeri után gyakrabban vetnek zabot mint más tavaszt. Általában a prairie-vidékeken csak 12—15 évig szoktak csupán buzát és tengerit termelni.***

* V. ö. Jahrb. der Staats-Ackerbaubehörde des Staates Missouri für 1880 u. 1881. 386—390. l. Report for 1881—2. 265. l., for 1883. 267., for 1884. 438. és 560. l. Stat. Abstract 1887. 191. s k. l. 1888. 217. s k. l.

** Csak 1882—84. évi átlag.

*** Stat. of agr. id. h. 54. l.

A súlypontot azonban a kivitelre kell fektetnünk, mert csak a világpiacra kerülő mennyiségek a világverseny tényezői és gyakorolnak befolyást a világpiacz áráira. Az Egyesült-Államok *rozszban* és *zabban* csak jelentéktelen mennyiségeket visznek ki. Az 1881—5. évi* forgalmi adatok szerint ugyanis volt a rozskiviteli többlet évi átlagban 276,000 métermázsza, a zabkiviteli többlet pedig 134,000 métermázsza. Az *árpa*-forgalomban az Egyesült-Államok nem mint kiviteli, hanem mint beviteli államok szerepelnek. Árpában ugyanis az 1881—5. évi adatok szerint bevitelök évenként átlag 1.565,000 métermázszával haladta meg kivitelöket. Csak *buzában*, *tengeriben* és *buzalisztnben* jelentékeny *kivitelök*, melyet alább évi átlagokban és métermázsákban mutatunk ki. Megjegyezzük, hogy kimutatásunk a hazai termények kivitelét tünteti fel. Mellőztük az idegen termények forgalmát, mely különben csak lényegtelenül szállítaná le a kivitt mennyiségeket, mert a rendelkezésünkre álló források nem szolgáltatják a megfelelő adatokat az egész itt tekintetbe vett időre, az összehasonlítást pedig nem akartuk különböző tényezőkön alapuló adatok által megzavarni.**

Évi átlagos kivitel.

	búzában mmázsza	búzalisztnben mmázsza	tengeriben mmázsza
1867—71	6.017,000	2.298,000	2.281,000
1872—76	13.324,000	3.037,000	9.440,000
1877—81	29.323,000	4.779,000	21.982,000
1882—86	22.557,000	7.664,000	12.422,000
1887—88	22.828,000	10.438,000	8.203,000

Míg a kivitel az 1882—86. éves időszakot megelőzőleg időszakról időszakra mindig emelkedett, addig az említett időszakban a nagyobb termelés daczára a búza, de főleg a tengeri kivitele hanyatlott, s a liszt kivitelben beállott emelkedés csak részben pótolja a búzakivitel apadását. Ezt a folyamatot teljesen

* A forgalmi adatok a júl. 1-én kezdődő és jún. 30-án végződő közigazgatási évre értendők s így 1881. év a. ért. az 1880. júl. 1-től — 1881. jún. 30-ig lefolyt év.

** Az átszámításnál alapul vettük a keresk. szokásokat, melyek szerint 1 bushel buza = 60 font = 27'2155 k^o, 1 bushel tengeri = 56 font = 25'4012 k^o, 1 barrel liszt = 196 font = 88'9042 k^o. A alapadatokat l. Stat. Abstract 1886. és 1888. 102. l.

tünteti fel az alábbi százalékos kimutatás, melyről csak azt jegyezzük meg, hogy a lisztet búzára számítottuk át, minél egy métermázsa liszt egyenlő egy és egynegyed métermázsa búzával.*

Búza termés		Búza kivitel	
1866—70	100	1867—71	100
1871—75	126	1872—76	193
1876—80	186	1877—81	397
1881—85	201	1882—86	362
Tengeri termés		Tengeri kivitel	
1866—70	100	1867—71	100
1871—75	115	1872—76	919
1876—80	161	1877—81	977
1881—85	179	1882—86	545

A gabonaárakról csak röviden szólunk. Kevés súlyt fektethetünk arra, hogy minő áron kél el a gabona egyes termelő helyeken vagy minő árra becsüli vagy minő áron szokta eladni egyes termelő gabonáját. Épen ezért azoknak a termés-értékbecsléseknek sem tulajdonítunk valami nagy fontosságot, melyeket az Egyesült-Államokban a deczemberi árak alapul-vételével évente foganatosítanak.** Tény ugyanis az, hogy a termelés helyének

* Ez alapon számít az angol hivatalos statisztika s a budapesti mal-mok adatai igazolják e számítás helyességét.

** Tájékoztásul ide jegyezzük az utóbbi éveknek becslési egységárát. Mértékegység : bushel. Értékegység : cent (= 2'1 kr.).

Év	Búza	Tengeri	Rozs	Zab	Árpa
1875	100.0	42.0	76.9	36.5	81.3
1876	103.7	37.0	66.9	35.1	66.4
1877	108.2	35.8	59.2	29.2	64.0
1878	77.7	31.8	52.6	24.6	58.0
1879	110.8	37.5	65.6	31.1	59.9
1880	95.1	39.6	75.6	36.0	66.6
1881	119.3	63.6	93.3	46.4	82.3
1882	88.2	48.5	61.5	37.5	62.9
1883	91.0	42.0	58.0	33.0	58.7
1884	65.0	36.0	52.0	28.0	49.0
1885	77.0	33.0	58.0	29.0	56.0
1886	68.7	36.6	58.0	29.8	56.0
1887	68.1	44.4	53.8	30.4	53.6
1888	87.3	38.1	54.5	33.3	51.9

E birodalmi átlag áraktól igen különböznek az országos és még in-

ára inkább csak a helyi, mint a nagy világforgalomban fontos. A világforgalomba kerülő gabona nem egy szűk ponton terem, hanem azt óriás nagy terület szolgáltatja. A világforgalomba kerülő gabona-, tüzetesen a búzafölösleg az északi, központi és a nyugoti államokból kerül ki. Maguk az északi központi államok csaknem ötször oly nagyok mint hazánk. Ekkora nagy területről kell tehát a külföldre szánt búzát összegyűjteni. Ez összegyűjtés pedig nem ingyenes, hanem közvetítői, szállítási, raktári, biztosítási stb. költségekkel jár, melyek tetemesen emelik a termelési hely árát. Mennyivel? Ezt mindazokat a mennyiségeket illetőleg, melyek az amerikai partokat elhagyják, bajos volna ktszámítani.

Ezekből világos, hogy a versenyképesség s a világpiacok árainak alakulására épen semmi befolyással sincs, hogy ezen vagy azon kansasi vagy dakotai, habár uradalomnak is beillő farmon 3—4 frton, vagy még olcsóbban is lehet egy hektoliter búzát venni. De ezzel igazoltuk azt is, hogy a birodalmi ár, mely nem egyéb mint a helyi árak átlaga, sem érdemel sokkal több figyelmet mint valamely nagy vagy kis farm ára. A verseny és a versenyképesség szempontjából fontosabb, habár magában véve még nem mérvadó, az az ár, mely mellett a gabona elhagyja az amerikai partokat, mert abban már nem csak a termelőnek fizetett vagy más szóval a helyi ár, hanem az összegyűjtés költsége és díja is benfoglaltatik. Ezt az árt még a leghívebben a forgalmi

kább a helyhatósági átlagárak, ha szabad kifejezéseinket az ottani viszonyokra alkalmazni. E tekintetben kellő tájékozást adnak a földművelési hatóság 1884. évi jelentéséből vett, az 1884. évi buzaárakra vonatkozó adatok. »Az átlagár« — mond az idézett jelentés — »Nebraskában 42, Kansasban 45, Dakotában 46, Minnesotában 50, Jowában 55, Missouriban 62, Illinoisban 63, Indianában 67, Michiganban 74, Ohioiban 75, New-Yorkban 85, Pennsylvaniában 86 cent. — Dakotában Claycounty 38 cent átlagárt jelent, Hamlin 39, Mc Cook 40, Clark 41, Hand 42, Statsman 43, Lincoln 45, Hutchinson 48, Davison 50 centet. A dakotai 46 centnyi átlagár még nem a legalacsonyabb. Kansas 45-öt jelent és inog 25 cent közt Ellisben és 1 dollár közt Fordban, a legtöbb county ára 30—40 cent közt mozog. Nebraskában Buffalóban és Furnesben az ár 30 cent, Ottoeban 60, Paioneeban 65, Jowában az ár 37—75 cent közt ingadozik. New-Yorkban a legalacsonyabb ár 70, a legmagasabb 110 cent. A déli államok némely countyjában az árt 50 centre teszik, másokban, hol a búzának szűkében vannak, 1 dollárra, sőt többre is. Texas búzatermő részeiben az ár 50—60 cent, sőt felemelkedik egy dollárra, a gyapottermő vidék némely részein még többre is.

adatok által szolgáltatott érték fejezi ki, kevésbé egyes vagy akár az összes nagyobb piacok árai, mert nem szabad arról megfedkezünk, hogy a külföldre rendesen a legjobb minőségű gabonát viszik ki. Ebből az indokból az 1879—1888. évekre részletesen kimutatjuk a kivitt búza és liszt mennyiségét, értékét s egységárát. Kimutatásunkban azért szorítkozunk a jelzett évekre, mert azokban már nem folyt be zavarólag a agió.*

B u z a k i v i t e l.

Év	méterháza	forint	Egység ár forint
1879	33.299,000	274.472,000	8'24
1880	41.709,000	400.147,000	9'59
1881	40.977,000	352.167,000	8'59
1882	25.929,000	237.152,000	9'14
1883	28.953,000	241.647,000	8'35
1884	19.146,000	157.556,000	8'23
1885	23.036,000	153.160,000	6'65
1886	15.719,000	105.552,000	6'71
1887	27.752,000	190.505,000	6'86
1888	17.904,000	118.107,000	6'60

B u z a l i s z t k i v i t e l.

Év	méterháza	forint	Egységár forint
1879	5.005,000	62.092,000	12'41
1880	5.344,000	74.200,000	13'88
1881	7.064,000	94.599,000	13'39
1882	5.259,000	76.388,000	14'53
1883	8.184,000	115.131,000	14'07
1884	8.137,000	107.393,000	13'20
1885	9.511,000	109.507,000	11'51
1886	7.272,000	80.734,000	11'10
1887	10.241,000	109.137,000	10'66
1888	10'636,000	115.033,000	10'82

A búzaárak a fenti kimutatás szerint évről évre változtak. Legnagyobb volt a búzaár 1880-ban, midőn — ha a lisztet nem nézzük — a legtöbb búzát vitték a külföldre nem csak általában, hanem az e közigazgatási év első felére eső naptári év termése arányában is. Az 1880-ik közigazgatási évben az 1879-ik

* Az átszámításban a dollárt 2 frt 10 krba számítottuk. V. ö. Stat. Abstract 1885. 96. és 109. l. és 1886. 94. és 106. l. és 1887. és 1888. 102. és 91. l.

év termésének 40·28°/_o engedték át a külföld fogyasztásának. Az 1881. évben az ár már hanyatlott s azóta — az 1882. évet kivéve — mondhatnók, meg sem szűnt. Az 1882. évi nagyobb árt az 1881. évi gyenge termés indokolja. Az 1883. évi szintén gyenge termés, mely csak némileg multa felül az 1878. évit nem vala képes a hanyatló árfolyamatot feltartóztatni. Az 1885. évi árhanatlanlós összeesik az Egyesült-Államoknak eddig legnagyobb búza és tengeri termésével. Ez év óta az ár jóformán nem változott.*

Az amerikai búza fogyasztóit, mondhatjuk, az öt világrészben kell összekeresnünk. A búza maga csaknem egészen Európába kerül. Még azok a mennyiségek is, melyeket az Egyesült-Államok forgalmi kimutatásai Kanadába bevitteknak tüntetnek fel, mint kanadai búza vagy kanadai búza által helyettesítve jutnak el ide. Nem így a liszt. Ennek már nagy részét fogyasztják el más amerikai államokban, Ázsiában és Afrikában. Amerikai lisztet, Nagy-Británia és Írland kivételével, európai államok nem igen vesznek. Az európai lisztbehozatal, Nagy-Británia és Írland fogyasztásának nagy arányu emelkedése folytán, az utolsó időszakban (1882/6) nem csak mennyiségileg, hanem viszonylag is emelkedett. Mindazonáltal az Európába hozott lisztmennyiséget, az összkivitel 64 — 65°/_o-ánál vagyis kerek összegben 5 millió méter mázsánál többre még ezekben az években sem tehetjük. Részletes felvilágosítást ad erről az alábbi, az utóbbi 15 év adataira alapított kimutatás, mely százalékos viszonyszámokban tünteti fel az egyes államokba történt évi átlagos búza- és liszt kivitelt.**

B u z a k i v i t e l.

	1872/6	1877/81	1882/6
Belgium	3·8 ^o / _o	8·0 ^o / _o	9·4 ^o / _o
Franciaország	1·7 »	22·3 »	10·9 »
Kanada	11·9 »	5·9 »	4·5 »
Nagybritánia és Írland	76·1 »	56·6 »	65·1 »
Németország	0·9 »	1·1 .	0·9 »
Portugália	1·6 »	2·1 «	4·0 »
Más államok és kikötők	4·0 »	4·0 »	5·2 »
	100 ^o / _o	100 ^o / _o	100 ^o / _o

* A búzatermés a szövegben említett években vala millió hektoliterben 1878 : 148·04, 1879 : 158·06, 1880 : 175·67, 1881 : 132·06, 1882 : 177·66, 1883 : 148·37, 1884 : 180·68, 1885 : 125·84.

** V. ö. Stat. Abstract 1886. 134. és 135. l.

Liszt kivitel.

	1872/6	1877/81	1882/6
Belgium	0·7%	1·1%	1·1%
Brazília	14·5 »	11·3 »	7·5 »
Brit Nyugot-India, Hon-			
duras és Guiana . .	13·5 »	9·4 »	6·2 »
Kuba	4·0 »	1·5 »	1·9 »
Franciaország	0·1 »	0·3 »	0·2 »
Hayti és San-Domingo .	4·3 »	2·6 »	1·1 »
Kanada	15·0 »	8·6 »	7·2 »
Nagybritánia és Irland .	30·4 «	49·9 »	61·0 »
Németország	0·3 »	0·2 »	0·3 »
Portoriko	1·5 »	0·8 »	0·9 »
Portugália	0·2 »	0·2 »	0·1 »
Más államok és kikötők .	15·5 »	14·1 »	12·5 »
	100%	100%	100%

Ha csak az volna feladatunk, hogy megismertessük az amerikai versenyt, itt hosszabban kellene megemlékeznünk a gabonakereskedelem szervezetéről, főleg a közraktárokról, az elevátorokról, a gabona osztályozásáról, a raktárjegyekről, a gabonaszállítás módjáról, a gabonatőzsdékről és gabonabecsüsökről stb. Feladatunknál fogva azonban ezek bennünket kevésbé érdekelnek. Csak néhány megjegyzést akarunk tenni. Ismeretesek azok a nagy dicséretes, melyekkel az amerikai kereskedelem s egyes intézményei elhalmoztatnak. Köztudomású, hogy ezek utánzandó mintáknak állítatnak fel, de véleményünk szerint több ügybuzgalommal mint valódi tárgyismerettel. A kereskedelmi forgalom egyes intézményei, mint ezt különben az utolsó censusi munka is hangsúlyozza, az amerikai viszonyokban gyökeredzenek s azokban találják indokukat és létalapjukat. A gabona- s még inkább a buzatermő államok terményeikkel csaknem egészen a kivitelre vannak utalva, miután terményeiknek csak csekély része fogyasztatik el vagy alakíttatik át lisztgé a termelés helyén vagy közelében. »Nagy mennyiségeknek ezer« — mond a censusi munkát — »néhányeknek kétezer, sőt még több (angol) mérőföldet is meg kell tenniök, mielőtt eljutnak arra a helyre, honnan vagy elszállítatnak a belföldi fogyasztó helyekre vagy kivitetnek a külföldre.« S itt rejlik a főkülönbség a mi viszonyaink és az amerikai

viszonyok közt. Gabonánknak aránylag csak kis része tesz meg valami különösen nagy utat. A forgalomba kerülő gabona nagy részét megőrlik a vidéki malmok. E mellett szem elől nem téveszthetjük fővárosunk központi fekvését. Az ömlesztett állapotban való szállítás, valamint a vegyítés nálunk is előfordul. Ömlesztett állapotban szállítják a búzát és gabonát a hajók s fogják szállítani a vasutak is. Vegyítik a búzát és a gabonát a kereskedők a hajókon vagy saját raktárukban. Az amerikai osztályozási rendszernek sem vagyunk teljes hiányával. A mi tőzsdénk a búzát épen úgy vidékek és minőség szerint osztályozza, mint a new-yorki tőzsde, csak az elnevezés más. — Midőn a közraktárakat a kistermelők érdekében ajánlják, azt hisszük, hogy ebben több része van az emberbaráti érzelemnek mint a gyakorlati érzéknek. Csak nagyon kis s a műveltség nagyon is alacsony fokán álló gazdászorul nálunk még ma is a kiskereskedőre, a kisvállalkozóra. Ki csak felületesen ismeri alföldi viszonyainkat, az tudja, hogy ma már alig van ksigabonakereskedő. Felváltotta azt a nagykereskedő vagy a malom bevásárlója és ügynöke. Különben a kis-, sőt a középbirtokosnak se sokat használnának a kereskedelem és forgalom csomópontjain emelt közraktárak, másutt pedig azok magukat ki nem fizetik. A közraktárak a nagyban való termelés és főleg a kivitel érdekeit szolgálják. — Sőt még az is nagy kérdés, hogy a közraktárak valamely különös előnyöket biztosítanak-e az amerikai nagytermelőnek. Annyit épen a közraktárak oly meleg szószólója báró Berlepsch által közlött adatokból is látunk, hogy az amerikai gazdának nem nagyon ajánlatos a búza-spekuláció, mert a közraktári díjak lassanként felemésztik az egész búzaárt. Még inkább spekulálhatnak a mi nagytermelőink, kik nem kénytelenek búzájukat azonnal, mihelyt elkészült, beszállítani a közraktárba, hanem beraktározhatják azt a saját magtárukba. Azt hisszük, hogy az amerikai közraktárak, — nem nézve a nagy közgazdasági hasznot, melyet mint a kiviteli forgalom közvetítői és előmozdítói nyújtanak — többet használnak a raktárbirtokosoknak mint a gazdáknak.*

* V. ö. Berlepsch id. m. 17—22 l. Die Elevatoren stb. haben für bestimmte Lagerfristen normirte Gebühren, die den einzelnen Producenten nicht wesentlich belasten (?), aber dem Unternehmer doch reichliche Zinsen für das investirte Capital bringen. Die Lagerzinsen betragen beispielsweise

A termelési költség szempontjából háromféle szállítási költséget kellene kitudni és megállapítani, t. i. a szállítási költséget a termelés helyéről a legközelebbi vasut- vagy hajó-állomásig (szekér-szállítási költség), továbbá a vasuti- vagy hajószállítási költséget a tengeri kikötőig, végre a tengeri szállítási költséget. Fő-
 lősleges még csak mondani is, hogy e különféle költségeket lehetetlen megállapítani. Csak konstatáljuk aényt, hogy a szekér-szállítást megnehezítik a rossz utak. A búzatermelés 30—40 kilométerre a vasut- vagy hajóállomástól magát ki nem fizeti, mert a búza árát elviszi a szállítási költség. Továbbá tényállásoljuk, hogy a vasut és belhajózás, valamint a tengeri szállítás díja mindegyre lejobb száll. Részletekbe a tér szűke, de másrészt a tarifadíjak különfélesége miatt sem bocsátkozhatunk. Az irányzatról kellő felvilágosítást adnak a jegyzetben közölt kimutatások. Csak azt akarjuk megjegyezni, hogy míg 1873-ban egy métermázsa búza szállítása New-Yorkból Liverpoolba 1 frt 63 krba került, addig azért 1886-ban csak 56 krt kellett fizetni.*

in Chicago in der Periode vom 15. April bis 15. November für die ersten 10 Tage 1 1/2 ct. pro Bushel, für jede folgende 10 Tage 1/2 ct. Vom 15. November angefangen gelten dieselben Taxen in derselben Weise fort, bis sie die Höhe von 4 ct. erreicht haben, welcher Betrag nicht weiter erhöht werden darf.« Vajon csakugyan oly lényegtelen-e ez a terhelés? A »wheat Nro 2 red winter« (miután a No 1 ritka), tehát a tulajdonkép legértékesebb búza ára volt Chicagóban 1884. januárban 98 ct., 1884. májusban 105 ct. (ebben az évben a legmagasabb ár), 1884. decemberben 74 ct., 1883-ban ugyan- azokban a hónapokban 95, 112 és 101 ct. Az egy évi raktárdíj tehát a búza árának 20—25%-a. Ez úgy hiszszük nem épen csekély terhelés.

* V. ö. Report of agriculture 1885. 396. l. és Commerce and navigation 1883. LXVII. l., honnan vették a következő adatok, továbbá Stat. Abstract. 1888. 191. l.

I.

Az egy bushel búzáért Chicagóból New-Yorkba (úthossza 913 angol mérföld) átlag fizetett szállítási költség kimutatása :

Év	Vízi út cent	Vízi út és vasut cent	Vasut cent
1868	25.3	29.0	42.6
1870	17.5	22.0	33.3
1872	26.6	28.0	33.5
1874	14.2	16.9	28.7

»Hogy a búza szállítási díjai elérték-e már a legalacsonyabb fokot« — mond az amerikai vasuti tarifaügyet behatóan ismerető Leyen * — »a jövő fogja megmutatni. Azok hanyatlását kétségtelenül *nem csak* a szállítási eszközök versenye (mely versenyt egyébként az amerikai vasutak aligha gyakorolhatnak még károsítóbban) idézte elő, hanem ezen tényezőn kívül még p. o. figyelembe kell venni a közlekedési utakban és a közlekedési eszközökben létesített nagy javításokat, a jobb hajók és vasuti kocsik építését, az üzem, a fel- és lerakodó eszközök javításait, a tengeri gőzösöknek kevesebb szénszükségletét és gépterőknek czélszerűbb elhelyezését és berendezését.« E példákat még azzal egészítenők ki, hogy tetemesen leszállt a vas, illetőleg az aczél és a szén ára, és hogy ennek folytán apadt az építési költség és az üzemi kiadás, továbbá hogy a javított gépezet folytán az utat is sokkal rövidebb idő alatt lehet megtenni. Ezek is lehetővé tették az olcsóbb szállítást. Pusztán a sínutak terjedése által még nem vonatnak be a világforgalomba a piactól távol eső pontok s még nem műveltetnek távol, elhagyatott s néptelen vidékek. Föltétlenül

Év	Vizi-ut cent	Vizi-ut és vasut cent	Vasut cent
1876	9·7	11·8	16·5
1878	10·1	11·4	17·7
1880	13·2	15·7	19·7
1881	8·6	10·4	14·4
1884	6·3	9·95	13·13
1888	5·9	14·7	14·5

II.

Az egy bushel búzáért New-Yorkból Liverpoolba átlag fizetett szállítási díj kimutatása :

Év	Gőzhajón cent	Vitorlás hajón cent	Év	Gőzhajón cent	Vitorlás hajón cent
1866	9·48	—·—	1880	11·76	10·20
1868	14·36	—·—	1882	7·76	—·—
1870	11·56	—·—	1883	9·08	12·50
1873	21·12	19·82	1884	6·80	10·—
1875	16·40	14·24	1885	7·20	—·—
1878	15·22	14·18			

* Archiv f. Eisenbahnwesen 1885. I. f. V. ö. Schäffle. Die amerikani-sche Concurrenz im Lichte d. jüngsten Census der Verein.-Staaten. Tüb. Zeit schrift 1886. I. füz. A megelőző két czikk az 1885-ik évfolyamban jelent meg. L. még Berlepsch id. m. 24. s k. l.

szükséges, hogy a sínutakon a szállítás olcsó, nagyon is olcsó legyen, hogy annak költségei el ne nyeljék a fogyasztó által fizetett árt. Az amerikai verseny nem a bőtermésű talajokban, hanem a sínutakban és az olcsó szállítási díjakban keresendő. Ezek tették lehetővé a prairiek művelését, szántóföldekké alakítását.

Az Egyesült-Államok a világpiaczon nem csak búzájukkal és lisztökkel, hanem állataikkal és főleg állati termékeikkel is sorompóba lépnek. S már itt megjegyezhetjük, hogy nem a pusztá gulyái, nyájai és csürhéi, vagy mint az amerikaiak mondják, a range vagy ranch állatok csinálják a versenyt, hanem ellenkezőleg azok az állatok, melyek farmokon vagy magyarul mondva a rendszeres gazdaságokon tenyésztetnek. Kitűnik ez az 1880-iki census adataiból, melyek szerint ugyanis volt az állatlétszám. *

	farmokon darab	rangeokon darab
Szarvasmarha	35.925,511	3.750,022
Juh	35.192,074	7.000,000
Sertés	47.681,700	2.090,970
Ló	10.357,488	?
Öszvér és számár	1.812,808	?

A rendszeres gazdaságokon üzött állattenyésztés — még ha nem nézzük is a minőséget, hanem csak a számot — fölényét a legelős gazdaságok állattenyésztése fölött még abban az esetben is megtartja, ha a párhuzamot nem az Uniot, hanem csak azon államokat illetőleg vonjuk meg, melyekben legelős gazdaságok vannak. ** A rangeokkal bíró államokban és területeken volt ugyanis :

	a farmokon darab	a rangeokon darab
Szarvasmarha	9.478,987	3.750,022
Juh	12.356,518	7.000,000
Sertés	6.200,742	2.090,970

* V. ö. id. m. 141. és 1105 (151.) l. Megjegyzendő, hogy a legelős állatok száma becsléssel állapítottatott meg, s a becslés a szarvasmarhára juhra és sertésre szorítkozott. Az állatszámálást is csak a farmállatokra korlátozták. Figyelman kívül hagyták a nem farmerek által birt állatokat.

** V. ö. id. m. 1103 (149. l.). Rangeok a következő államokban és területeken vannak u. m. : Arizona, California, Colorado, Dakota, Florida, Idaho, Indian territory, Kansas, Montana, Nebraska, New-Mexico, Oregon, Public lands, Texas, Utah, Washington és Wyoming.

Az állattenyésztés nagyarányu emelkedését eléggé igazolja a következő kimutatás a gazdasági husos állatok számáról. E kimutatásról csak azt jegyezzük meg, hogy az első négy adat censi adat, az utolsó három adat az évente foganatosított szokott becslés adata.

	Szarvasmarha darab	Juh darab	Sertés darab
1850	17.778,907	21.723,220	30.354,213
1860	25.620,019	22.471,275	33.512,867
1870	23.820,608	28.477,951	25.134,569
1880	35.925,511	35.192,074	47.681,700
1884	42.547,307	50.626,626	44.200,893
1887	48.033,833	44.759,314	44.612,836
1889	50.331,042	42.599,079	50.301,592

Valamely ország állattenyésztését, annak haladását vagy hanyatlását nagyon is helytelenül ítélhetjük meg, ha csak a létszámra támaszkodunk, mert igen könnyen juthatunk téves és indokolatlan következtetésekre. Az állatlétszám apadhatott, azért az állattenyésztés emelkedhetett, mert szaporodtak évi termékei. A viszony megfordítva is állhat. Az állatlétszám gyarapodhatott s az állattenyésztés még is hanyatlásnak indult, mert csak a kevésbé értékes állatok száma emelkedett, de az évi hozadék: hus, zsír, tej stb. fogyott. Az amerikai állattenyésztés azonban nem csak számszerűleg emelkedett, hanem minőségileg is javult.

Az amerikai gazdák a szarvasmarhatenyésztésnél a súlyt a tej és a hus nyerésére fektetik. Mind jobban elhanyagolják az igás erő nyerését, az igavonó ökrök száma folytonosan is apad. Igavonó állatnak mindinkább a lovat használják. A sűrűbb népességű és előhaladtabb keleti államokban a gazdák főleg a tejtermelést tartják szem előtt s állataikat ebben az irányban javítják, úgy keresztezés, mint jobb minőségű tenyészállatok bevitele által. Ellenben a nyugoti államokban a súlyt a hústermelésre fektetik s erre való tekintettel javítják s nemesítik állataikat. S ez a haladás, azt hisszük, sokkal fontosabb az állatok számszerű szaporodásánál. Fontos már csak azért is, mert e haladási folyamat korántsem állapodott meg a már fejlettebb államoknál, hanem a sziklás hegyek közé is elhatolt,

ott is megvan a törekvés az eredetileg vad spanyol szarvasmarhafaj javítására és nemesítésére.

A hustermelésre törekvő gazdák állataikat két irányban javítják. Shorthorn és legujabban hereford vér beoltása és vegyítése, valamint rendszeresebb és bővebb takarmányozás által, állataikat kora éretté s nehezebbé törekszenek tenni. Jelszavuk ugyanis az: Meg kell takarítani egy téli takarmányt. S az újabb nyomozások bizonyítják, hogy a gazdák ebbeli törekvései nem is maradtak eredménytelenek. A szarvasmarhát most sokkal fiatalabban vágják le mint azelőtt, s mind a mellett a levágott marha átlagsulya nagyobb. Így, hogy csak egyet említsünk, Jowa államban fekvő Appanoose countyből érkezett jelentés mondja, hogy ott a hízó állatok fele két éves, s hogy e két évesek ép oly nehezek, mint azelőtt a három évesek.*

Miként a búza- és tengeri-termelés főszékhelyét a központi államok csoportjában kell keresnünk, úgy az állattenyésztés súlypontját is ezekben az államokban találjuk meg. Látjuk ezt a következő, az 1880-iki census adatain alapuló kimutatásból, melyben párhuzamot vonunk a fentemlített államok farm-állatai s az Egyesült-Államok farm-állatai közt:

Farm-állatok.			
	Egyesült- Államokban	Északi közp. államokban	Arány száza- lékekben
Ló	10.357,488	6.571,306	63·4%
Öszvér és számár . .	1.812,808	565,082	31·2 »
Igás ökör	993,841	211,285	21·3 »
Tehén	12.443,120	7.653,520	61·5 »
Egyéb szarvasmarha	22.488,550	11.395,818	50·7 »
Juh	35.192,074	16.891,423	48·0 »
Sertés	47.681,700	29.529,330	61·9 »

A jelzett államok tulsulya még inkább kitűnik, ha nem a létszámot, de az értéket nézzük. A farm-állatoknak kerek összegben 3150 millió forintot tevő értékéből ezekre az államokra kerek összegben 2012 millió frt vagyis 64⁰/₁₀₀ esik.

De, ha fényes is az amerikai állattenyésztés, sok bajjal is jár, különösen a déli és a legelős vidékeken, hol különféle betegségek, az idő viszontagságai, a takarmány és a legelő hiánya igen

* V. ö. Report 1883. 280. s k. l.

gyakran megviselik, sőt megtizedelik az állatokat. A betegségek közt a legtöbbet a texas fevert (texasi lázat) panaszolják. A hivatalos jelentés az 1884-ik évi veszteségeket szarvasmarhában 1.812,798-ra vagyis az akkori létszám $4\frac{3}{10}$ -ára teszi s megjegyzi, hogy e veszteségek tulnyomó részét részint a váratlan zord tél, mely ellen a gazdák istállók építése által nem gondoskodnak, sőt sok helyütt, mint például Kansasban, fa és épületanyag hiánya és rendkívüli drágasága miatt nem is gondoskodhatnak, részint pedig szárazság, takarmány és legelő hiánya, részint végre vizáradások okozták. S tényleg egyes déli és legelős államokban a szarvasmarha 7, 8, sőt $9\frac{1}{10}$ -a is elhullott. Az 1883-iki jelentés említi, hogy abban az évben mintegy 4 millió sertés hullott el »cholerá«-ban és más betegségekben. Ugyanabban a jelentésben hozzák fel azt is, hogy az utolsó census megállapította, hogy juhokban, de főleg bárányokban 5 millió az évi veszteség.*

A kivétel ismertetésénél csak a husos állatokra és termékeikre szorítkozunk. Sajnálattunkra itt sem vagyunk képesek a tiszta kivételt kimutatni, mivel a behozatalt csak az utóbbi években veszik számba. A következő kimutatás tünteti fel az élő husállatok bruttó kivételét az utolsó kivételével, mely három éves, öt éves időszakokra számított éves átlagokban.

É l ő h u s á l l a t o k k i v i t e l e . **

	Éves átlagok			
	1871/5 darab	1876/80 darab	1881/85 darab	1886/8 darab
Szarvasmarha . . .	39,459	100,222	144,934	121,911
Juh	79,213	179,628	233,046	147,704
Sertés	77,362	64,200	46,276	57,775

Mint e kimutatásból kitűnik, az élő állatok kivétele jelentéktelen. De az még vesz jelentőségéből, ha egyszermind a bevitt is tekintetbe vesszük.***

* Report 1884 : 446. l., 1883 : 277. s k. l.

** Production of agriculture 1105 (151.) l. és Stat. Abstract 1885 : 109. l., 1886 : 106. l. és 1888 : 102. l.

*** Meg kell jegyeznünk, hogy a bevitt állatokból levontuk azokat az állatokat, melyeket a forgalmi kimutatások »külföldi áru kivétele« rovat albt kivitteknak mutatnak ki. A forgalom következőleg alakult :

Ha ezt tesszük, azt látjuk, hogy a juhkivitel meghaladja a bevétel. A juhhuskivitel, mint alább látjuk, elenyészően csekély. A gyapjubevétel pedig tetemesen meghaladja a kivitel. A gyapjubevétel többlete volt éves átlagokban 1876/80-ban 257,000 métermázsa, 1881/5 294,000 métermázsa.¹ — A juhtenyésztésnek lehet ugyan még része a faggyu-, az oleomargarin- és a sajtkivételben, mit azonban adatok hiányában meg nem állapíthatunk. De mindezek a tények azt a benyomást teszik, hogy az Egyesült-Államok juhtenyésztését inkább abban az irányban kell tekintetbe venni, hogy a hazai szükségletet sem fedezi.

Az állati termékek kivételét a következő táblázat mutatja öt éves, illetőleg 3 éves időszakokra szóló éves átlagokban:

	1871/5	1876/80	1881/85	1886/8
	métermázsa		métermázsa	
Friss marhahús	—.—	247,000 ²	447,000	418,000
Sózott és páczolt marhahús	179,000	178,000	200,000	220,000
Juhhús	—.—	5,000 ³	12,000	3,000
Szalonna és sonka	1.189,000	2.600,000	2.127,000	1.836,000
Sertésus	261,000	341,000	348,000	351,000
Zsir	801,000	1.313,000	1.271,000	1.380,000
Faggyu	—.—	417,000	271,000	297,000
Oleomargarin	—.—	52,000 ⁴	142,000 ⁵	162,000 ⁵
Vaj	—.—	114,000	92,000	62,000
Sajt	—.—	542,000	543,000	395,000

E most közlött kiviteli adatokat kiegészítjük a forgalmi kimutatások alapján kiszámított egységárakkal métermázsánként

		1884	1885	1886	1887
Szarvasmarha	kivitel db	190,518	135,890	119,065	106,459
	bevétel »	99,768	105,118	77,625	72,665
Juh	kivitel »	273,874	234,509	177,594	121,701
	bevétel »	294,603	335,899	402,792	451,103

V. ö. Stat. Abstract 1885: 109., 85., 88. és 135. l. és 1887: 86., 122., 102. l.

¹ U. o. 1885: 94., 114. és 140. l.

² Az 1875/1880. évek átlaga.

³ Az 1878/80. évek átlaga.

⁴ Az 1878/80. évek átlaga.

⁵ Az 1882/8. évi adatok szerint e mennyiség mintegy 5%-a utánzott vaj, melynek kivitele különben hanyatlak. 1882-ben kivitetett 2.157,000, 1887-ban 835,000, 1888-ban ismét 1.729,000 angol font. Az adatokat illetőleg l.

forintokban. Az 1876/80. éveket a kimutatásban egybefoglaltuk, a többi évek mindegyikére külön-külön mutatjuk ki az egységárat. A kimutatásból látjuk, hogy a fentebbi cikkek árai — a sózott és páczolt marhahús, a juhhus, továbbá a vaj kivételével, melyek az általános irányzattól némileg eltérnek — 1883-ig bezárólag folyton emelkedtek, de azóta többé-kevésbé hanyatlottak.

Állati termékek egységárai métermázsánként
forintokban.

	1876/80	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888
Friss hús	41'46	43'06	45'03	47'64	45'95	44'78	43'26	40'49	40'57
Sózott és páczolt marhahús	33'48	30'32	39'36	41'39	40'32	35'10	28'16	25'26	24'69
Juhhus	37'54	35'34	44'38	40'37	44'53	44'71	40'68	23'52	35'30
Szalonna és sonka	39'16	37'91	46'17	51'92	47'17	42'91	33'79	36'73	39'68
Sertéshús	34'09	35'48	41'44	46'15	36'42	33'43	27'23	27'87	34'37
Zsir	41'19	43'13	53'58	54'84	44'20	36'94	32'10	32'69	35'38
Faggyu	36'11	32'66	36'83	38'75	35'17	30'50	24'27	20'75	21'30
Oleomargarin	56'55	66'84	63'84	67'82	57'01	54'40	49'25	47'40	50'00
Vaj	79'60	91'08	89'64	85'88	84'18	77'80	72'22	73'28	83'47
Sajt	49'50	51'24	50'85	51'95	47'84	43'18	38'60	43'28	45'97

A mezőgazdasági versenynek a jövőben való alakulását illetőleg szabadjon mindenekelőtt a tanulmányunk folyamán már is megállapított ténykörülményekre figyelmeztetnünk. Ezek elseje, hogy az utolsó évtizedben a mezőgazdaság külterjes haladása a népesség szaporodásával közel egyenlő lépést tartott, a talajjavítás pedig meg is haladta a népszám emelkedését. Ebből kiindulva kétségtelennek vehetjük, hogy a census óta nagy területek telepítettek meg, továbbá hogy nagy területek alakítottak át farmokká s hogy nagy farmterületek javítottak. A népszám nagyarányu szaporodását kétségtelennek tarthatjuk, ha tekintettel vagyunk a multa és másrészt figyelembe vesszük az utóbbi évek nagymértvű, addig ismeretlen arányu bevándorlását, (az 1881/8. években 4.346,884 egyén vándorolt be), melytől az amerikaiak is megijedtek és melyet épen ezért korlátozni is törekednek. De, hogy ma sokkal kevesebb terület áll a külterjes terjeszkedés rendelkezésére,

zésére mint a census idejében, ezt a népszám szaporodásán kívül a földmérési munkálatok előhaladásából s a magántulajdonba átment közföldről is következtethetjük. Különböző címeken az 1880/8. években magán tulajdonba átment 67.774,629 hektar.

A földmérési munkálatok előhaladásáról pedig fogalmat alkothatunk magunknak, ha látjuk, hogy míg 1882.június 30-án még 397.818,158 hektárnyi közföld volt fölméretlen, addig 1886. június 30-án csak 341.674,705 hektár nem méretett fel. S e közföldök csekély kivétellel a nyugoti államokban és területeken vannak s a mellett magukban foglalják Alaska 149.437,543 hektárnyi területét. Ha ezt leszámítjuk, az állam rendelkezésére állott fölméretlen földbirtok 192.237,162 hektárt tett. *

A másik tény, melyre figyelmeztetni akartunk, az, hogy a mezőgazdasági termelés nagy emelkedése dacára is a kivitel úgy kenyérterményekben mint állati termékekben az utolsó időben hanyatlott. E tény természetes indokolását és magyarázatát a népszám emelkedésében találja. A népszaporodás, a mint egyrészt emeli és fokozza a termelést, úgy másrészt gyarapítja a fogyasztást is. S itt ép azt a tünetet észleljük, hogy a fogyasztás nagyobb arányokban emelkedett a termelésnél s ennek következtében igen természetes a kivitelnek is hanyatlania kellett. Tovább is fog-e tartani a kivitel hanyatlása? Ez jó részt a termelésnek és a fogyasztásnak a jövőben való alakulásától függ. Ezt pedig bajos megállapítani, s ép ezért nem is lehet az amerikai verseny jövő fejlődéséről biztos és határozott ítéletet mondani, hanem legfőlebb csak valószínűségről lehet szó.

Midőn a verseny jövőjét kutatják, különös súlyt fektetnek a lakatlan vagy míveletlen vagy csak hanyagul mívelt nagy területekre. Tagadhatlan, hogy vannak efféle területek. De a kérdés nem ezen fordul meg. Milyen minőségűek azok a területek, használtathatnak-e azok gazdasági célokra és ha igen, melyekre?

A többször említett censusi munkálat — tekintetben kívül hagyva Alaskát és Indian Territoryt — 751.111,548 hektárra teszi az egész szárazföldi területet, melyből a farmok 216.936,236 hektárt vagyis 28'90/-ot foglalnak el. E szerint még farmmá át nem alakított, mondjuk rövidség okáért míveletlen területül

* Stat. Abstract. 1882 : 144. l., 1886 : 168. l. és 1888 : 164.

534.175,312 hektar marad. Ehhez még hozzá lehetne számítani a farmok javíttatlan területét.

De azokat az u. n. míveletlen területeket koránt sem szabad teljesen felhasználatlan vagy különösen telepesek által csekély áron megszerezhető vagy ingyen elfoglalható területeknek néznünk. Vannak ezek közt nagyon is belterjesen művelt földek, mint kertek, apró munkásbirtokok, melyek a felvételtől kimaradtak, mivel nem ütötték meg azt a legkisebb mértéket illetőleg jövedelmet, melyet a census szabályozó törvény megszabott. A törvény ugyanis elrendelte, hogy csak azok a rendszeres gazdaságok (farmok) vétessenek számba, melyek területe legalább is 3 acre (1.21401 hektar), vagy a melyeken a censust megelőző évben ötszáz dollár (1050 frt) értékű termény adatott el. De a törvény rendelkezése folytán a felvételtől kihagyták a nagy legelő gazdaságokat (rangeok) is, mivel ezek a farm fogalmának meg nem felelnek. Pedig az Egyesült-Államokban nagyon kevés volt már a census idejében az oly legelőnek alkalmas terület, melyet legeltetésre fel nem használtak, le nem foglaltak. Csak példának emlíjtjük, hogy a census-munkálat Texas összterületét 68.500,172 hektárra, farmterületét pedig 14.686.273 hektárra teszi, de szarvasmarhát 56·3 millió hektáron, juhot pedig 50·5 millió hektáron legeltettek, mint azt a rangeok megvizsgálására kiküldött biztos megállapította.*

Az alábbi kimutatás elég hű és részletes felvilágosítást ad arról a fontos körülményről, hogy az Unio mely vidékén vannak azok a nagy kiterjedésű míveletlen földek, a mennyiben egyrészt feltünteteti az egyes államcsoportok összes, valamint farmterületét s e két terület egymáshoz való viszonyát százalékokban.**

	Összterület hektár	Farmterület hektár	Viszony %
Északi atlánti államok . . .	41.972,920	27.511,749	63·6
Dél » » . . .	69.569,571	41.041,454	59·0
Északi központi- » . . .	156.908,364	82.221,458	52·4
Déli » » . . .	139.953,663	54.023,535	38·6
Nyugoti államok és területek .	342.707,030	12.138,040	3·5
	751.111,548	216.936,236	28·9%

* Agriculture. Production of meat. 31 (1985.) 1.

** V. ö. id. m. XI. és Report for 1884. 486. l. Dakota a fentebbi kimutatásban is a nyugati államokhoz soroltatik.

E kimutatás felhasználásával könnyen megállapíthatjuk a műveletlen terület megoszlását az egyes államcsoportok közt. Mint az alábbi táblázat mutatja, a műveletlen területek túlnyomó része a nyugoti államokban és területeken van vagyis a 97-iki hosszúsági, s illetőleg ha Dakotát nem ide, hanem az északi központi államokhoz számítjuk, a 101-iki hosszúsági fokon túl található. E vidéknek a sziklás hegységek adják meg a jelleget, melyek azt egyes oasisek kivételével a földművelésre teljesen alkalmatlanná teszik, sőt nagy részén még az állattenyésztés is ki van zárva. De az északi és déli központi államok műveletlen területének nagy része szintén a 97-ik hosszúsági fokon túl a sziklás hegységek közt fekszik. E hegységek közt van az északi központi államokhoz tartozó Kansas és Nebraska államok műveletlen területe, mely ez államcsoport hason területének 37·7 %-át teszi. E terület túlnyomó részét már 1880-ban legelőnek használták s már akkor kevés volt a legelőnek alkalmas terület, melyet annak fel nem használtak.* A sziklás hegységek közt fekszik a déli központi államcsoportéhoz tartozó Texas műveletlen területe, melyről már fentebb szoltunk.

Műveletlen terület.

	Általában hektár	%
Északi atlánti államok	14.461,171	2·7
Dél » »	28.528,117	5·3
Északi központi »	74.686,906	14·0
Déli » »	85.930,128	16·1
Nyugoti államok és területek	330.568,990	61·9
Összesen	534.175,312	100 %

A műveletlen területeken kívül sokat emlegetik még a farmok javítatlan (unimproved) területét, melyet szintén kimutatnunk kell. De szabadjon ezen a kereten némileg túlmennünk s némileg részleteznünk a farmok területének megoszlását az egyes államcsoportok közt s e terület minőségét, illetőleg felhasználását. Már fentebb kimutattuk a farmok összterületének megoszlását az egyes államcsoportok közt. A következő táblázatban kimutatjuk az egyes államcsoportokra eső javított és javítatlan farmterületet

* Agriculture. Meat production 47 (1001.) és 58 (1012.) l.

hektárokbán és e két terület egymáshoz való viszonyát százalékokban.

	Farmterület			
	Javított hektár		Javítatlan hektár	
Északi atlánti államok	18.770,874	68·2 ‰	8.740,875	31·8 ‰
Dél » »	14.637,048	35·7 »	26.404,406	64·3 »
Északi központi »	54.910,444	66·8 »	27.311,114	33·2 »
Déli » »	20.155,306	37·3 »	33.868,229	62·7 »
Nyugoti államok és területek	6.764,626	55·7 »	5.373,414	44·3 »
	115.238,298	53·1 ‰	101.692,938	46·9 ‰

Ebből a kimutatásból látjuk, hogy a javítatlan farmterület csak a déli államokban ölt nagyobb arányokat. Ez államokra esik a javítatlan területek zöme, közel háromötöd része. A census a javítatlan területeket u. m.: 1. »fás és erdős területek« 2. »Egyéb javítatlan területek, beleértve a régi, fát nem termő földeket« elnevezés alatt mutatja ki. Ezt az osztályozást tünteti fel az alábbi táblázat, kiegészítve a két területnek egymáshoz való százalékos viszonyával.

	Fás és erdős terület		Egyéb javítatlan föld	
	hektár		hektár	
Északi atlánti államok	7.700,849	88·1 ‰	1.040,026	11·9 ‰
Dél » »	22.581,567	85·5 »	3.822,839	14·5 »
Északi központi »	17.121,693	62·7 »	10.189,421	37·3 »
Déli » »	27·996,731	82·7 »	5.871,498	17·3 »
Nyugoti államok és területek	1.589,952	29·6 »	3.783,462	70·4 »
	76.990,792	75·7 ‰	24.707,246	24·3 ‰

Mielőtt közlönk a végkimutatást, mely végkövetkeztetéseinknek alapul fog szolgálni, még egy táblázatot kell közlönünk, melyben államcsoportonként mutatjuk ki a javított farmterület alkatrészeit és ezeknek egymáshoz való viszonyát. A census a javított farmterületet szintén két alosztályba sorozza. Az első osztályba tartoznak a szántóföldek, beleértve az ugart, valamint a szabályos vetés-forgásban takarmánytermelésre használt földek. A második alosztályba soroztattak az állandó rétek és legelők, továbbá gyümölcsösök és szőlők. E censusi adatokat összegezi a következő kimutatás:

	Szántóföld hektár		Rét, legelő, gyümölcsös és szőlő hektár	
Északi atlánti államok	12.790,998	68·1 %	5.979,876	31·9 %
Dél » »	12.829,300	87·6 »	1.807,748	12·4 »
Északi központi »	44.033,363	80·2 »	10.877,081	19·8 »
Déli » »	16.468,112	81·7 »	3.687,194	18·3 »
Nyugoti államok és területek	4.146,814	61·3 »	2.617,812	38·7 »
	90.268,587	78·3 %	24.969,711	21·7 %

A következő táblázatban százalékos arányszámokban mutatjuk ki a farmterület alkatrészeinek egymáshoz való viszonyát. E táblázat mintegy a farmok területének az egyes művelési ágak közt való megoszlása képét nyújtja.

	Szántóföld	Rét, legelő, gyümölcsös szőlő	Erdő	Javítatlan
Északi atlánti államok	46·5 %	21·7 %	28·0 %	3·8 %
Dél » »	31·3 »	4·4 »	55·0 »	9·3 »
Északi központi »	53·6 »	13·2 »	20·8 »	12·4 »
Déli » »	30·5 »	6·8 »	51·8 »	10·9 »
Nyugoti államok és területek	34·2 »	21·5 »	13·1 »	31·2 »
Egyesült-Államok	41·6 »	11·5 »	35·5 »	11·4 »

Könnyű lesz már most a végkövetetést az u. n. javítatlan, helyesebben mezőgazdaságilag nem használt, illetőleg nem művelt területekre vonatkozólag levonnunk. Azt hisszük, hogy ezek a javítatlan területek, melyek tulnyomólag erdőségek, nem igen nyugtalaníthatják a magyar gazdát. Az erdőség nagy arányban csak a déli államokban fordul elő, melyek a gabonaversenyben a multban sem vettek részt s valószínűleg a jövőben sem fognak számba vehető tényezőt képezni. Az északi központi és a nyugoti államokban és területeken az erdőség még aránylag kevés s valószínű, hogy az itt létező javítatlan és műveletlen területek inkább fásításra mint gabonatermelésre fognak felhasználtatni. Egyébként meg kell jegyeznünk, hogy a központi államok teljesen műveletlen farmterületének tulnyomó része, közel 80 %-a négy leginkább faszükségben szenvedő államra, nevezetesen: Kansas, Minnesota, Nebraska és Jowa államokra esik. Ez a tény csak megerősíti következtetésünket.

Igen sokszor említettük a mezőgazdasági censust magában foglaló munkát. Ennek bevezető részében olvashatjuk Walker A.

Francisnak még 1882. augusztus hó 1-én irt értekezését, melyben tárgyalja az amerikai mezőgazdaság haladásának okait és jövőjét. Azt hisszük, hogy egészen helyesen cselekszünk, ha tanulmányunk e részét azon eredmények előadásával fejezzük be, melyekre Walker az amerikai mezőgazdaság jövőjét illetőleg eljutott.

Walker kiindul abból, hogy a census igazolása szerint még mintegy 1.400,000 négyszeg mérföld * vagyis az Egyesült-Államok területének közel fele nincs megszállva.

Folytatólag előadja, hogy e területből 14,500 négyszeg mérföld a tizenhárom eredeti angol államban fekszik, mely azonban nem is fog egyhamar megszállatni. Továbbá 20,500 négyszeg mérföldnyi még lakatlan terület Wisconsin és Michigan államokban van. E területet még csak nem rég, illetőleg még ma is sűrű erdő borítja vagy rajta a sziklás hegyek vonulnak át, melyek eddigelé még ismeretlen értékű ásványlerakódásokat tartalmaznak. De következtetve a most lefolyt évtizedből, melyben ezeket az államokat bányász, erdész és halász nép szállta meg, arra az eredményre kell jutni, hogy nem igen valószínű, hogy e területek, különösen a közel jövőben valamely figyelemre méltó arányban fognak hozzájárulni a gabonatermeléshez.

Délen még két nagy néptelen terület található. Az egyik Floridában, mely közel 21,000 négyszeg mérföld. Ennek egy részét még sűrű erdő borítja, a másik pedig nem csekély része posvány és homok. Még évtizedek múlva sem lesz e rész benépesítve. A másik néptelen 137,000 négyszeg mérföldnyi terület Texas délnyugoti részén fekszik. Ennek egyik jelentékeny része még azért nincs megszállva, mert nem ismerik. De más nagy kiterjedésű (vast) részei csak néhány ezer csorda- és nyájbirtokosnak illetőleg bojtárnak szolgálhatnak lakhelyül, míg más nagy területű részei teljesen alkalmatlanok emberi szükségletek kielégítésére.

Mintegy 1.200,000 négyszeg mérföldnyi még meg nem szállt terület a Missisipitől nyugatra és Texistől észak-nyugatra fekvő államokban és területeken (ide tartoznak Minnesota, Kansas és Nebraska államok is) van. Ennek a nagy területnek körülbelül egyötöd része: 240.000 négyszeg mérföld az indianoknak fentar-

* Mindenütt angol mérföld = 2.59 □ kilométer értendő.

tott terület (indian reservations). De ezen a területen a Sziklas hegységek vonulnak keresztül. Az valaha még benépesülhet nagyszámu bányász néppel, de e hegyvidék nagy tömegének (great bulk) részint a zordon éghajlat, részint a talaj kopársága, részint pedig a mezőgazdaság sikeres folytathatására okvetlenül megkívánt nedvesség hiánya miatt az a rendeltetése, hogy ma még meg sem állapítható koron át néptelen maradjon.

Úgy látszik tehát — ebben foglalja össze a végeredményt — hogy az 1.400,000 négyszeg mérföldnyi óriás terület daczára nagyon csekély az a terület, mit közönséges földművelésre leheszen felhasználni. E véleményének támogatására hivatkozik még a közföldek bizottságának (public land commission) 1880. évi jelentésére, mely mondja, hogy az Egyesült-Államoknak a nyugoton már alig van Ohio állam területével felérő közföldje, melyet öntözés vagy más mesterséges talajjavítás nélkül művelni lehetne. E jelentés hangsulyozza, hogy a homestead és a preemption törvényeket alkalmas tárgy hiányában tényleg érvényen kívül helyezteknek kell tekinteni.

Teljesen egyetértünk Walkerrel, midőn kijelenti, hogy az amerikai mezőgazdaság jövője nem a még néptelen s több-kevesebb költséggel művelésképpessé tehető területeken alapul. E véleményét még csak azzal egészítenők ki, hogy nem is a farmterületek u. n. javítatlan vagy használatlan részein. Még nagy területek vannak egyes államok, iskolák, vasutak, sőt még magánosok kezén is, melyek műveletlenül hagyatnak. De e területeket, ép úgy mint a többi még művelhető, de nem művelt földeket, mint Walker jövendőli, e század végéig meg fogják szállni és meg fogják munkálni. Ha majd ez bekövetkezett, fog csak az amerikai mezőgazdaság igazi fejlődésnek indulni, mert vége is fog szakadni a felületes művelésnek, a hanyag és nagy vidékeken még egész rablómódra folytatott gazdálkodásnak. A gazdák még inkább fognak törekedni a hozadék emelésén. A termelés, ez kétségtelen, még gyarapodni fog, de korántsem azért, mert évről évre nagyobb területeket fognak eke alá, hanem azért, mert a művelés belterjesebb és rendszeresebb leend.

Mi soha sem tudtunk sem a pessimistákkal egyetérteni, kik az amerikai versenyt valami ellenállhatlan áradatnak tekintették s tekintik, mely elsöpri az európai mezőgazdaságot, sem pedig az

optimistákkal, kik Amerikát a bőség kiapadhatlan szarujának tartják. S ma, midőn a viszonyokat még behatóbban tanulmányoztuk, csak megerősítettünk nézetünkben. De az amerikai pessimismust, mely már körülbelől befejezettnek és lejártnak tekintti az egész versenyt, sem tehetjük a magunkévá. Tulzott s a mellett még helytelen óvatosságnak kell tartanunk a földbirtokszerzést és a bevándorlást korlátozó törvényeket, melyek első eredményei az ott lábra kapott pessimisticus felfogásnak. Tény ugyanis az, hogy habár az amerikaiaknak nincsenek is azok a fennen dicsért kimeríthetlen talaju, bő termésű földjeik, habár álmokép is az az olcsón megszerezhető és könnyen művelésképes állapotba hozható óriás lakatlan terület, szerepök a gabonaversenyben még korántsem járt le.

Kelet-India.

Még egy évtizeddel ezelőtt alig gondolta valaki, hogy India, e sűrű népességű* s régi műveltségű ország a búzaversenyben hatalmas ellenfél leend. Évezredek óta termel búzát, de kevés európai tudta, hogy néha még búzát is szokott kivinni. De annál többet lehetett hallani borzasztó éhségekről, melyek a népek millióit pusztították el. A legutóbbi inség 5 millió ember életébe került.** Mindezek ellenére ma úgy állanak a viszonyok, hogy India a búza világpiacon kiváló tényező, melylyel úgy a termelőnek mint a fogyasztónak számolnia kell.

Tagadhatlan, hogy egy minden tekintetben érdekes tümenynyel állunk szemben, mely nem csak a jelen gazdasági viszonyok miatt, hanem általános közgazdasági és művelődési szempontokból is megérdemli a beható és részletes tanulmányt, mely nem szorítkozhatik pusztán azokra a tényekre, melyek lehetővé tették a gabonakivitelt, hanem a melynek arra a hatásra is ki kellene terjeszkednie, melyet a búzakivitel a nép életére és életmódjára gyakorolt.

* Brit India területe 2.248,933 □ km., népessége az 1881-iki népszámlálás adatai szerint 198.790,853, e szerint az egy □ kilométerre eső viszonylagos népessége 88'4. A hűbér-államok (natives-states) területe 1.320,200 □ km., népessége (1881) 55.191,792, viszonylagos népessége 41'8. (V. ö. Statistical Abstract for the several colonial and other possessions of the United Kingdom from 1872 to 1886 5. l.)

** Századunk második felében következő inségevek vannak feljegyezve: 1853—54 Madrasban, 1860—61 Delhiben, 1861—62 Bombayban, 1866 Bengáliában, Orissában, Beharban, mikor is másfél millió ember vesztette életét, 1868—70. az észak-nyugoti tartományokban, Delhiben, Meerutban stb., 1874. Bengáliában, végre 1876—78., melynek enyhítése a kormánynak mintegy 150 millió forintjába, s mégis 5 millió ember életébe került. (V. ö. Journal of the Stat. Society 1878 és 79. Walford: On the famines of the World stb.).

Tudtunkkal egy irodalom sem mutathat fel ily tanulmányt. Sokat foglalkoztak ugyan India búzakiviteli képességével, az eszközökkel, melyek azt előmozdították és a melyek segítségével azt még fokozni lehetne, de csak egy angol író szólalt fel a remények és várakozások ellen, melyeket az angol társadalom, különösen a kereskedő és iparos osztályok a búzakivitelhez csatolnak, de a ki arra is figyelmeztet, hogy a fokozott gabonakivitel csak azt fogja eredményezni, hogy a parasztság inség idején még kevésbé lesz képes magát és munkásait eltartani. Connel ugyanis utal arra, hogy míg régebben a jó évek feleslegét az inséges évekre verembe rakták, addig újabban, mióta a vasuthálózat fejlődése a kivitelt lehetővé tette, azzal a szokással felhagyták. A búzakivitel különösen sujtja és sujtani fogja a milliányi birtoktalan napszámos népet, mivel a birtokos osztály nem lesz abban a helyzetben, hogy azt a rossz napokra félretett gabonával támogathassa.*

Feladatunk bizonyos korlátokat szab kutatásainknak. Nekünk csakis India versenyképességét s ennek föltételeit lehet keresnünk. Sőt ebben az irányban is bizonyos szűk határok közt kell mozognunk, mert végre India gabonaversenye csakis a búzára szorítkozik s ebben is csak harmadrendű szerepet visz s valószínű, hogy abból talán soha, de egyhamar semmi esetre sem fog kiemelkedni. Erre a meggyőződésre kell jutnunk, ha az egyéb viszonyokat figyelmen kívül is hagyva, csak magukat a kiviteli adatokat nézzük. A legutóbbi 8 évet nézve, az évi búzakivitel átlagát 8.238,000 métermázsára és maximumát 11.330,000 métermázsára tehetjük. De a maximum és a minimum közt a különbség közel $4\frac{1}{2}$ millió métermázsá.

B ú z a k i v i t e l *

	Métermázsá	Érték ezer forint	Egységár forint
1874/5	545,441	4,915	9'00
1875/6	1.275,484	9,063	7'11
1876/7	2.828,983	19.576	6'92

* Indian railways and indian wheat. Journal of stat. society in London 1885. különösen 239. és 247. s k. l.

** Wolf: Tatsachen und Aussichten der ostindischen Konkurrenz im Weizenhandel 1886. Stat. Abstract for the colonial stb. 1870 to 1884. 38. l. és 1872 to 1886. 38. l. Egy angol mázsa = 50.802,377 kg. A közigazgatási év ápr. 1-én kezdődik és a következő polg. év márczius 31-én végződik.

	Métermázsa	Érték ezer forint	Egységár forint
1877/8	3.237,721	28,738	8'88
1878/9	536,839	5,201	9'69
1879/80	1.118,422	11,243	10'05
1880/1	3.781,920	32,779	8'67
1881/2	10.110,183	88,696	8'58
1882/3	7.210,769	60'888	8'44
1883/4	10.669,217	88,958	8'34
1884/5	8'054,357	63,160	7'84
1885/6	10.699,244	80,053	7'48
1886/7	11'330,310	86,259	7'61
1887/8	6.877,712	55,624	8'09
1888/9	8.952,538	75,276	8'41

Az alábbi táblázat az indiai forgalmi adatok alapján százalékos viszonyszámokban mutatja a búzakivitel megoszlását az egyes vásárló államok közt, mihez csak azt jegyezzük meg, hogy az Egyptomba szállítottak mondott búza szintén Európába került. *

	1880/1	1881/2	1882/3	1883/4	1884/5	1885/6
Nagy-Británia	64'5 ‰	47'2 ‰	46'5 ‰	50'2 ‰	47'0 ‰	57'3 ‰
Franciaország	18'1 »	26'7 »	25'2 »	16'2 »	20'9 »	10'2 »
Olaszország	1'8 »	1'8 »	1'2 »	2'1 »	4'4 »	5'8 »
Belgium	3'4 »	13'2 »	10'3 »	12'4 »	11'0 »	12'6 »
Németalföld	4'9 »	3'6 »	4'1 »	0'9 »	0'8 »	0'4 »
Egyiptom	— »	4'6 »	5'7 »	15'8 »	13'6 »	10'9 »
Más országok	7'3 »	2'9 »	7'0 »	2'4 »	2'3 »	2'8 »
	100 ‰	100 ‰	100 ‰	100 ‰	100 ‰	100 ‰

Ezek az adatok szerint India az 1881/2-ik évvel kezd a búza-versenyben szerepelni, a mely évvel indul meg az Egyesült-Államok búzakivitelének mondhatni folytonos hanyatlása arról a magaslatról, melyet az 1879/80. és 1880/1. években ért el. Vajon az indiai verseny vagy más tényezők okozták-e a hanyatlást? erről nem vitatkozunk. Tény, hogy az indiai verseny megrontotta az amerikaiak számítását. Midőn 1881-ben termésök nem sikerült, abban a hiedelemben, hogy ők Európa egyedüli élelmezői, biztosra vették a gabonaárak emelkedését s az amerikai tőzsdék haussera spekuláltak. Üzérkedésök nem sikerült, mert a hiányt,

* Stat. tables for British India 1886.

habár csak részben kipótolta India. Azóta figyelemmel is kísérik India búzatermését, melytől talán még jobban félnek mint mi.

Kétségtelen, hogy az indiai verseny az angol kormány és társadalom céltudatos műve. Része van abban a szándéknak, hogy lehetőleg meggátoltassanak vagy legalább korlátoztassanak a pusztító éhségek. De ezeken az emberbarátias érzelmeken kívül bizonyosan befolyt az európai népek megváltozott külkereskedelmi politikája, valamint az a körülmény is, hogy az Egyesült-Államok hazavitték Európában levő úgy birodalmi, mint állami és egyéb adóssági címleteik nagy részét, és hogy az Unio nem csak tőketörlesztések, hanem konverziók által is tetemesen apasztotta kamatterhét. Csak természetes, hogy az angolok e viszonyok kényszere alatt igyekeztek áruiknak piacot, tőkéiknek foglalkozást keresni és biztosítani. Csak következetesen cselekedtek, midőn legnagyobb és legnépesebb gyarmatuk mezőgazdaságát s kivitelét fejlesztették, mert ezt téve a bevittet is előmozdították.

India búzakivitelének emelkedésére vajmi keveset hatott az 1873-ban végleg eltörült búzakiviteli vám.* Ép oly kevés fontosságot tulajdoníthatunk az ezüst értéke csökkenésének. Különben azt mindenki el fogja ismerni, hogy az említett két tény nem képezhet állandó tényezőt. A kivitel előfeltétele, hogy fölösleg legyen és hogy azt olcsón lehessen a fogyasztó piacra juttatni. S Indiának jó években mindig volt fölöslege, csak az olcsó és gyors szállítási eszközökben látott szükségét. Vasuthálózata volt fejletlen.

A vasut-hálózat fejlesztését és kiegészítését tűzte is ki célul a kormány és követelte az angol társadalom, különösen a leginkább érdekelt kereskedő osztály. Az indiai vasutak kezdetben állami garancia mellett épültek. Az állam ingyen és tehermentesen adta a szükséges telkeket, azonkívül a részvénytőkének 5%^o jövedelmet, az elsőbbségi adósságoknak azonban kisebb kamatot biztosított, de kikötötte, hogy az állam a szerződésben megállapított határidőben a részvényeket az utolsó három évi árfolyam átlaga alapján magához válthassa. Később, vagyis 1870-ben elfogadták az államvasutak rendszerét. Az 1880/81. évben ismét

* A búzakiviteli vám a mi mértékeinkre és pénzértékeinkre átszámítva vala 1859 előtt métermázsánként 18 kr., 1859. 34 kr, 1865. 50 kr. majd 34 kr. és 1867. 50 kr.

visszatértek az állami támogatás rendszerére. A vasutak az 1885/6. évben 7.317,130 frtnyi terhet róttak a kincstárra s a hivatalos jelentés megjegyzi, hogy a legközelebbi években nem a terhek apadását, hanem inkább emelkedését lehet várni, mert sok oly új vasut épül, mely legalább az első években nem fog jövedelmezni.*

A vasuthálózat fejlődéséről a következő, a vasutak hosszát az illető évek végén mutató táblázat ad felvilágosítást.

Vasutak hossza.**

Év	Kilométer	Év	Kilométer
1853	33	1880	14,980
1860	1,410	1884/5	19,285
1870	7,685	1885/6	19,918
1875	10,491	1886/7	21,550

Az 1887. márczius hó 31-én a forgalomnak átadott vasutak közül volt:

államvasut	12,798 kilométer
hűbér-állami vasut . . .	1,448 »
garantírozott vasut . . .	6,270 »
segélyezett vasut	1,034 »

Összesen 21,550 kilométer.

Az angol kereskedők nincsenek megelégedve a vasutépítés menetével. Nagyobbszerű és erélyesebb építkezésre sarkalják a kormányt. Azt szeretnék, ha a vasutépítkezés legalább is oly arányokat öltene mint az Egyesült-Államokban. Foglalkoztatni kell az angol tőkét és ipart, ezt hajtogatják egyre, utalva arra, hogy a kormány kötelessége India mezőgazdaságát és vásárlási képességét emelni, mert Angliának ép oly országra van szüksége, mely tulnyomólag a mezőgazdaságból él, mert csak ily országban értékesítheti iparos termékeit. S a kormány azért köteles a vasutakat vagy mint állami vagy mint garantírozott vasutakat építeni, mert az ind nép szegény s benne különben sincs meg sem az erély, sem

* V. ö. Stat. tables for British India 1886., továbbá Statement exhibiting the moral and material progress of India during the year 1885/6. 59. s k. 1.

** Wolf id. m. 15. l. és Stat. Abstract for the colonial stb. 1872/1886. 136/7. l. és Stat. Abstract relating to British-India from 1876/7. to 1885/6 175. lap.

a vállalkozási szellem. De a kormány meg is teheti, mert a közmunka jövedelme az államadóssági kamatokat csaknem teljesen fedezi.* S ha az indiai kormány nem teljesíti e követeléseket, az nem annyira a kormány akaratán, mint inkább a valuta nehézségeken mulik.

Az 1878/9. évet megelőzőleg a búzával bevetett területet és a termést illetőleg csak egyes hiányos adatok vannak. A jelzett évben kezdtek a pontos adatok gyűjtésére sulyt fektetni és a Brit-Indiára vonatkozó adatok megbízhatóknak is mondatnak. Nem így a hűbérállamokra vonatkozó adatok, melyek felületes becsléseken alapulnak. A Brit-Indiára vonatkozó adatokat tartalmazza a következő kimutatás:

B ú z á v a l b e v e t e t t t e r ü l e t . **

	hektár		hektár
1878/9	6.539,836	1881/2	7.134,666
1879/80	6.520,592	1882/3	7.053,870
1880/1	6.713,054	1885/6	8.420,435

Különben egész Indiát illetőleg, tehát a hűbér-államokat is beleértve, a búzával átlag bevetett területet régebben 10⁵ millió hektárra, a hozadékot pedig 7.214,000 tonnára vagyis körülbelől 95 millió hektoliterre becsülték. Ujabban az 1884/5--1887/8. évek átlaga alapján a búzaterületet 10.727,000 hektárra és a termést 7.205,500 tonnára vagyis 94⁷ millió hektoliterre teszik. A legnagyobb bevetett terület és termés az 1884/5. évre esik, midőn is volt a terület 11.177,000 hektár és a termés 7.836,000

* The chambers of commerce journal 1888. márczius 5-iki sz. Supplement 2—5. l. A kereskedelmi kamarák 1884. február 19-én tartott nagygyűlésén kifejezésre jutott nézetek és remények ellen irányul némileg Connelnek fentebb említett dolgozata: »Liverpoolet« — csufolódik szerző — »fellelkesítette a remény, hogy új szállítmányokat fog kapni, Middlesbought, hogy tömegesen fognak nála síneket rendelni és Londont, hogy elhelyezheti olcsó tőkét; míg Manchester, mely az utóbbi időkben azon csudálkozott, hogy miután már eltörölték a gyapotvámokat, kereskedelme miért nem akar megmozdulni s gyarapodni, abban a véleményben volt, hogy most már bizonynyal el fog jönni az oly régóta jövendőlt indiai millenium, mikor minden hindu és mohamedán 20 rőf lancashirei gyapottal fogja testét betakarni.«

** V. ö. Wolf id. m. 88. l. The chambers of commerce journal 1884. júl. sz. Statist. Abstract relating to British India id. évf. 54. és Statement stb. id. évf. 55. l.

tonna vagyis 103·1 millió hektoliter. Az 1888/9. évben volt a búza-területet 10.676,000 hektár és a termés 6.511,000 tonna vagyis 85·6 millió hektoliter.*

Hivatalos adatok, melyeket mi a nálunk szokásos mértékekre számítottunk át, következőleg állapítják meg a hektáronként való termésátlagokat.**

	I. osztály hektoliter	II. osztály hektoliter	III. osztály hektoliter	Átlag hektoliter
Punjab	17·95	9·87	6·71	8·98
Észak-nyugoti tartományok és Oudh . . .	19·75	13·46	8·08	11·64
Központi tartományok . . .	14·37	8·98	5·39	7·18
Bombay	16·16	8·98	5·39	8·08
Berar	10·77	7·18	4·49	6·28

E kimutatás megértésére meg kell jegyeznünk, hogy I. osztályu föld alatt az átlagos jó minőségű, trágyázott és öntözött földet értik. A II. osztályba sorozzák azokat a földeket, melyek meglehetősen jó minőségűek s a melyeket gondosabban művelnek, t. i. vagy megtrágyáznak vagy megöntözik. A III. osztályba tartoznak a rosszabb minőségű földek, melyeket bármi okból vagy nem kellőleg vagy hanyagul művelnek.

A termés-átlagokról közölt fenti kimutatásból látjuk egyrészt az északi nyugati tartományok és Oudh fölényét, másrészt hogy mily kiváló szerepe van India búzatermelésében az öntözésnek.

Csak néhány vonással kívánjuk »a búzatermelésre legalkalmasabb« észak-nyugati tartományok és Oudh búzaművelését vázolni. Májusban vagy júniusban, az esőzések előtt a földet, ha ugyan van mivel, megtrágyázzák, mi nem mindig az eset, habár a gazdák minden csak összegyűjthető trágyát a búzavetésre tartogatják is. A földet legalább is tizszer, de legfőlebb harminczszor felszántják vagy jobban mondva felkarczolják a kezdetleges fákéval, melynek rendes ára egy forint. Szántás után éjjel a birtokon vagy juhok vagy szarvasmarhát legeltetnek. A juhlegeltetés

* Agricultural returns for Great Britain stb. 1885. 23. s k. l., 1886. 28. s k. l., 1887. 26. s k. l., 1889. 27. l.

** Wolf id. m. 91. l. és Report for 1884. Washington 520. s k. l. Az átszámításnál egy bushel = 36·32425 liter.

a gazdáknak, mert juhuk nincs, pénzébe kerül. A búzát szeptember vége felé vetik el. A veteményezés előtt a hinduk megkérdezik a brahmin, ki kitízi a »szerencsés« napot s megjelöli a gazdát, ki a vetést megkezdje. A vetést kosárból az eke után haladva szórják el. A hektáronként átlag szükséges vetőmagot 222 literre teszik. Némely vidéken a búzavetést gondosan meggyomlálják, a gyomot az emberek élelmezésére, a füvet pedig a szárvasmarha takarmányozására használják. A legtöbb helyütt a birtokot, még pedig rendszeren háromszor, megöntözik s pedig először mikor a vetés kikel, másodszor mikor a búza virágzik és harmadszor mikor kalászt vet. Az öntözés hektáronként átlag 11 frt 68 krba kerül. Márciusban, de többnyire áprilisban aratják vagyis sarlóval levágják a búzát. Egy hektár learatása körülbelül 30 napig tart. Az arató napszáma élelmezés nélkül $10\frac{1}{2}$ kr. A learatott gabonát egy más egyén szedi össze és köti csomóba. A csomókba kötött búzát a szérús kertbe viszik, hol azt szárvasmarhával nyomtatják. A polyvát és a szalmát takarmánynak használják.*

Különös gondot fordít az indiai kormány öntözési művek építésére. Az 1885/6. év végéig 14,668 kméter hosszú fő- és 26,466 kilométer hosszú szétesztő állami csatorna készült el. Ezekből a csatornákból 1885/6-ban 2.914,383 hektárt öntöztek. A csatornák építésére 281.515,130 forintot fordítottak. Az építési költségen kívül 51 millió bevételi veszteséget okoztak. Az 1885/6-ik évben az üzemi és a kamat kiadásokat 7.154,690 frttal kellett pótolni.** Az utóbbi években öntözőcsatornák építésére a következő összegeket költötték el: 1882-ben 7.018,200 forintot, 1883-ban 29.942,290 frtot, 1884-ben 10.107,970 frtot, 1885-ben 9.535,070 frtot és 1886-ban 7.608,100 frtot.*** Öntözési czélokra szolgálnak még magán-csatornák, továbbá vízmedenczék, árkok és folyamleeresztések. Az 1885/6-ik évben, a mennyire az adatokat beszerezni lehetett, összesen 10.347,400 hektárt öntöztek meg. Ebből búzával 2.234,711 hektár vala bevetve.****

* Hauser: Wheat culture in India. Report of the commissionär of agriculture 1885. Washington 1885. 571—573. l. E kis értekezés lényegileg csakis a szövegben említett tartományokra vonatkozik.

** V. ö. a már id. Statement. 1885/6. 63. l.

*** Statist. Abstract relating to India 1876/7. to 1885/6. 119. l. 1882. alatt értendő 1881—2.

**** U. o. 55. l.

Ez adatok kiegészítésére szolgál az alábbi táblázat, mely mutatja az átlag művelt területet, továbbá a rendszerint öntözött területet és e két terület egymáshoz való viszonyát százalékokban. *

Tartományok	Művelt terület hektár	Öntözött terület hektár	Százalékos arány
Punjab	8.500,000	2.230,000	26·2
Észak-nyugoti tartományok és Oudh	14.570,000	4.650,000	31·9
Bengália	13.960,000	400,000	2·9
Központi tartományok	6.270,000	310,000	5·0
Berar	2.630,000	40,000	1·5
Bombay	9.810,000	180,000	1·8
Sind	910,000	730,000	80·2
Madras	12.950,000	2.950,000	22·8
Mysore	2.020,000	320,000	15·8
Összesen	71·620,000	11.810,000	16·5

India búzatermelését kétségtelenül megdrágítja az öntözés szükségé. A termelési költséget illetőleg csak néhány adatot közlünk, s talán kétségtelen megjegyeznünk, hogy azokra vajmi kevés súlyt lehet fektetni.

Wolf többször említett munkájában behatóan tárgyalja az átlagos termelési költséget. Ezt illetőleg öt különböző számítást közöl. Mi e számításoknak csak végeredményét ismertetjük, mely szerint egy hektoliter búza termelési költsége. **

	I	II	III	IV (Elliot)
a haszonbérrel együtt	2 frt 27 kr.	2 frt 43 kr.	3 frt 27 kr.	2 frt 95 kr.
haszonbér nélkül	1 » 41 »	1 » 69 »	2 » 25 »	2 » 55 »
	IV (Fuller)	V		
a haszonbérrel együtt	2 frt 34 kr.	2 frt 53 kr.		
haszonbér nélkül	2 » 01 »	1 » 48 »		

Wolf maga is több kifogást tesz ezek az adatok és számítások ellen. Egynél sokkalja a haszonbért, másnál kevesli az egyes költségteleket. A fő ellenvetés, mit nézetünk szerint ezek az adatok ellen tenni lehet, az, hogy azok mind a pénzgazdálkodás

* Hauser id. m. id. h. 575. l.

** V. ö. id. m. 99—110. kül. 109. l. A számítás egyszerűsítése végett itt is, mint munkánk egész folyamában, a rupiát egy forinttal egyenlőnek vettük, holott az tényleg = 0·9623 frttal.

elvei szerint számíttattak, holott Indiában a kicsiben való öngazdálkodás járja. A gazdaságok rendes nagysága sűrű népességű vidékeken 1—2 hektár, de még a ritka népességű vidékeken sem haladja meg a 8—10 hektárt.* Az ily apró gazdaságokon tulajdonképpen terménygazdaság dívik, az öntözési költségeket, adókat fedezik pénzben. Más számítást tesz Thornton,** ki azt állítja, hogy tekintettel volt a termény-gazdálkodásra. Szerinte Punjabban a trágyázott és öntözött földeken:

1. ha máfi birtok (mely sem haszonbért, sem földadót nem fizet) egy hektoliter búza termelési költsége 1 frt 52 kr. — 1 frt 98 kr;

2. ha adót fizető birtok (s Punjabban a legtöbb termőföld ilyen) egy hektoliter búza termelése kerül 1 forint 98 kr. — 2 frt 32 krba;

3. ha végre haszonbért s adót fizető birtok, egy hektoliter búza termelési költsége 2 frt 32 kr. — 2 frt 67 kr. közt váltakozik.

Fölösleges mondanunk, hogy ezeket a termelési költségeket még ki kell egészíteni a szekér, a vasuti és a tengeri szállítási költséggel valamint biztosítási díjakkal, kamatokkal és nyereségekkel, hogy ha tudni akarjuk annak termelési árát európai piacon.

A fent közölt mindenestre kétes értékű termelési költségeknél okvetlenül becseesebbek s több tájékozást nyújtanak a piaci árak, melyekről az alábbi kimutatás ad felvilágosítást. Ebben a kimutatásban a mértékegység, melyre az árak vonatkoznak, hektoliter.

B ú z a á r a k. ***

Év	Észak-nyugoti tartományok		Oudh	Punjab		Központi tartományok
	Cawnpore frt	Agra frt	Fyzabad frt	Amritsar frt	Moolton frt	Jubbulpore frt
1865/69	4'75	4'78	4'41	4'68	5'77	4'69
1870/74	4'04	4'10	4'11	3'37	4'33	3'76
1875	3'22	3'65	3'07	3'08	3'88	2'80
1876	3'00	3'01	2'89	3'09	3'80	2'83
1877	4'66	4'26	4'53	3'11	4'00	3'68

* Connel id. m. 239. l.

** The chamber of commerce journal 1885. 262. l.

*** Palgrave: Currency and Standard of value stb. Depression of trade and industry. Third report 1886. 380. l. és Stat. Abstract for India id. évf. 294. és 297. l. Az átszámításnál 75 seer = 1 hektoliter, 1 rupia = 1 frt.

Év	Észak-nyugoti tartományok		Oudh	Punjab		Központi tartományok
	Cawnpore frt	Agra frt	Fyzabad frt	Amritsar frt	Moolton frt	Jubbulpore frt
1878	5'43	5'67	5'89	4'46	5'39	6'50
1879	5'29	5'47	5'30	5'57	6'74	3'52
1880	4'09	4'53	4'15	4'77	5'84	4'46
1881	3'66	4'23	3'97	3'80	5'56	3'57
1882	4'01	4'34	4'37	3'05	4'41	4'05
1883	4'00	4'41	4'23	3'13	4'64	3'96
1884	3'41	4'02	3'85	2'87	4'16	3'51
1885	3'33	3'72	3'55	2'86	4'15	3'54
1886	3'82	4'43	3'97	3'67	5'08	4'56

A további kérdés az, hogy mennyibe kerül a búzának szállítása a tengeri kikötőig s onnan a fogyasztó piacra. Csak néhány szállítási tételt közlünk. Egy métermázsza búza szállítása Bombayba került Jubbulporeból 1881. november óta 1 frt 80 krba és Agrából 2 frt 25 krba. Ez adatokra való tekintettel az Agrában 1886-ban vásárolt búza, ha csak a vasuti költséget számítjuk is, Bombayban már 8 frt 8 krba került, míg a Jubbulporeban vásárolt búza 7 frt 80 krba. Ezekből az adatokból világos, hogy a szállítási költségeknek mily fontos szerepök van az áraknál és a versenyben.*

Európába a búzát három kikötőből u. m. Calcuttából, Bombayból és Kurracheeből szállítják. A Norman** által közlött adatok felhasználásával következőkben állapítjuk meg egy métermázsza búzának Londonba való szállításának költségeit:

1882	Calcuttából forint	Bombayból forint	Kurracheeből forint
Első negyed	2'11—2'60	2'04—2'54	2'04—2'12
Második »	1'95—2'74	1'74—2'15	1'81—2'26
Harmadik »	1'86—2'35	1'44—2'15	1'81—2'08
Negyedik »	1'46—2'11	1'05—1'23	1'38—2'08
1883			
Első negyed	2'26—2'60	1'86—2'15	2'04—2'09
Második »	1'71—2'71	1'51—2'09	1'81—2'09
Harmadik »	1'44—1'71	1'05—1'86	1'38—1'81
Negyedik »	1'22—1'71	1'05—1'51	1'22—1'38
1884			
Első negyed	0'98—1'22	0'96—1'22	1'22—1'47

* V. ö. Wolf id. m. 23. és 25. l. Az átszámításnál 1 hektoliter = 76 kilogramm.

** The chambers of commerce journal 1884. 216. s k. l. Az átszámításnál egy quarter = 221 gramm.

A szállítási költség folytonos hanyatlását a Wolf által közölt adatok is tanúsítják, melyekből csak azt említjük meg, hogy egy métermázsza búza szállítási költsége Bombayból Londonba vala 1885. január 30-án és február 27-én 1'47 kr., ellenben december 25-én 86 kr. A közlött tételek az illető év legmagasabb és legalacsonyabb tételei. Ez adatok segítségével képet alkothatunk magunknak a legalacsonyabb árról, melyen az indiai búzát veszteség nélkül lehet Angliába szállítani, csak arra kell még figyelemmel lenni, hogy az indiai búzaárak és a vasuti szállítási költségek ezüst-árak, illetőleg ezüst pénzben teljesíttetnek, tehát úgy az árból mint a szállítási költségből még le kell ütni az agiót.

A búza minősége kétségtelenül kiváló tényező a versenyben. E tényezővel szabadjon ép az indiai búzát illetőleg hosszabban foglalkoznunk. Pekár * következőleg jellemzi az Indiában termelt búzafajokat: 1. *A lágy fehér* igen tiszta, szalma sárga szemű, lisztes törésű, a londoni piacon a legbecsesebb, mivel a kezdetleges sima örlésnél a legjobb eredményt adja. 2. *A kemény fehér* majdnem üveges törésű és fehér színe folytán becsesebb az orosz kabankánál s lisztje ennek sárga lisztjénél fehérebb, de a londoni piacon az elsőnél kevésbé becsült, míg az olasz partokon, mint a macaroni-gyártás kitűnő anyaga, $\frac{1}{8}$ -al magasabb áron kel el, mint a grízörlés alkalmas anyaga. 3. *A lágy piros*, mely a lágy fehértől csak hámjának színében különbözik, tapasztalásunk szerint vastagabb korpát ad és a nyugoti örlés rendszerénél fogva a lisztbe kerülő színes korpája miatt kevésbé becsült. 4. *Az aczélos piros* helyesebben barna, mely a mienkhez hasonlít s sikerben leggazdagabb, törése aczélos, majdnem üveges és a grízörlésnek kitűnő anyaga.

Kiegészítésül közöljük az indiai kormány által 1882. december havában Dougal testvéreknél Londonban eszközölt nagyobb arányu örlési kísérletekről közzétett szakértői jelentés főrészeit:

»Ki Anglia és a többi fontosabb országok búza- és liszt-piaczainak igényeit ismeri, annak meg kell győződnie arról, hogy az indiai búzákat valószínűleg soha sem lehet más búzákkal való nagyobb mérvű vegyítés nélkül lisztörlésre használni. Mindannyiban megvan a tropicus országokban termelt búzafajok jellemző tulajdona, t. i. hogy igen szárazak és határozottan bab,

* Földünk búzája és lisztje 1881. 130. l.

csak nem aromaticus ízűek. A liszt rízses, a kenyér sűrűbélű és kemény, durva héju. E tulajdonok azonban csak lényegtelenül csökkentik az indiai búza használhatóságát. Köztudomású, hogy a molnár ügyességét alig tanúsíthatja jobban és használhatja ki a maga előnyére, mintha helyesen választja meg és vegyíti össze a búzákat s oly lisztet őröl, miből kedvező jövedelem mellett a keresletnek megfelelő színű, erejű és ízű kenyeret lehet sütni.«

»Az indiai búzákat különösen használhatóknak mondhatjuk s valóban a legjobban alkalmasak a többi, az angol piaczon megjelenő búzák hiányainak kiegyenlítésére. Jellemző tulajdonságaik ép azok, melyek nincsenek meg a mi változó éghajlatunk alatt termelt fajokban. Száraz és egészséges voltuk megengedi, hogy a tulságos nedvesség folytán romlott állapotba jutott angol búzával vegyíttessenek. S tényleg az utóbbi években nagymennyiségű hazai termény szenvedett a nedvesség által s szenved is nálunk mindig az oly búza, melyet szép és kedvező időben be nem takarítottak. Az ily időjárás pedig, mint azt a farmer a saját kárán tapasztalta, Angliában ép aratás idején kivételes. Ha az indiai búzánál teljes szárazságán kívül még héjának finomságát és ezzel együtt liszthozadékát is tekintetbe vesszünk, azt méltán nevezhetjük el első sorban »jó molnárbúza«-nak, melyet csak észszerűen kell kezelni, hogy a legkielégítőbb eredményeket adja.«

»E búzafajokból eddigelé el nem ért liszthozadékot nyertünk. Közönséges őrlésnél $77.46-80.52\%$ volt liszthozadékuk, míg az angol búza liszthozadéka 65.2% és az »american spring«-é 72.2% . Ez nagyon is kedvezően szól mellettök, mihez egy más, csaknem ép oly fontos tulajdonság járul, hogy az indiai búzalisztből több kenyeret lehet sütni, mint más búzalisztből.«

»Hogy az indiai búzafajok legjobbjáért, a *finom lágy fehérért* a mark-lane vásáron a becslés napján oly árt ajánlottak, mint az amerikai téli és az angol búzáért, hogy itt már teljesen felismerték az indiai búza nagy értékét s kétségtelen, hogy rövid idő múlva az összes piacok magukévá teszik e felfogást. A többi bemutatott fajok (23 és 4) már kisebb értékűek voltak, még pedig métermázsánként 1 frt — 1 frt 25 krral, de ez a különbözet csökkenni fog, ha nálunk jobban fogják ismerni e búzafajokat.

Babizük nem lényeges hiba, mivel a jó átlagos fajokat, ha azokat kellőleg tisztítják s megfelelőleg kezelik, 25—50%-os arányban lehet angol vagy más búzával vegyíteni, például amerikaival, melynek finom, édes tej- vagy dióíze van.»

»Ha mindezek tekintetbe vétetnek, kétségtelen, hogy az összes búzáék közt az indiai búza biztosítja a molnárnak és péknek leginkább a nyereség lehetőségét.«

Az indiai búzaverseny további fejlődése első sorban is attól függ, hogy mily arányban fog a búzaművelés külterjesen gyarapodni, s hogy mennyire fog a hozadék emelkedni. A fogyasztásra Indiában annyiban kell kevesebb súlyt fektetnünk, mert a nép túlnyomó része nem él búzakenyérrel, hanem főleg rizsszel és köleskásával táplálkozik.

A hozadék emelkedése egyrészt az öntözési művek terjedésétől, de másrészt a jobb gazdasági eszközök használatától függ. Az előbbieknél a pénzügyi viszonyok szabnak korlátokat, az utóbbiakat nagy mérvben gátolja a nép szegénysége és műveletlensége és a birtokok csekély terjedelme.

Még a külterjes haladásra kétségtelenül van tér. Az 1885/86-ban gyűjtött adatok 68.784,509 hektárra teszik a még műveletlen területet. E területből művelés alá vehető 31.911,525 hektár s egyáltalán nem művelhető 31.911,525 hektár. A hiányzó terület nincs osztályozva. Bengaliát és Ajmeret, illetőleg pedig általában nincsenek adatok.*

Befolyással lehetnek még a kivitelre a vasut-hálózat terjedése és a szállítási díjak mérséklése. De hogy az ezüstárának hanyatlása még jobban emelje a kivitelt, ezt bajos elhinni, ha csak ez közvetett nyomást nem fog gyakorolni abban, hogy az aranyban teljesítendő fizetések miatt az adókat még inkább kelendő emelni, melyek már a nélkül is súlyosan nehezedenek a népre.

A búzalisztet kombinációba sem vettük. A lisztkivitel eddig jelentéktelen vala s jelentőségre már azon tény folytán sem igen emelkedhetik, hogy az indiai búzát vegyítés nélkül nem lehet használni. Épp ez a körülmény is hátrányos az indiai búza-versenynek s von le sokat fontosságából.

* V. ö. Stat. Abstract for India id. évf. 53. l.

Oroszország.

Európai Oroszország területét — beleértve a hajdani lengyel királysághoz tartozott tartományokat, melyeket jelenleg visztulai kormányzóság néven neveznek, de kizárva a finn nagyfejedelemséget — az 1886. évi orosz statisztikai évkönyv 5.016,024 négyszög kilométerre teszi. E területből 66,868 négyszög kilométert tavak és mocsarak borítanak. A most körülírt nagy terület vesz részt mint eladó a nyers termények világversenyében, holott a finn nagyfejedelemség csak mint vevő jöhet tekintetbe.

A földbirtok megoszlása nemcsak társadalmi, hanem gazdasági szempontból is kiválóan fontos. Nem ide tartozik annak fejtegetése, hogy minő hatást gyakorol a birtokmegoszlás a termelésre, a forgalomra és a fogyasztásra. Csak a verseny szempontjából is igen fontos azt a tényt akarjuk kiemelni, hogy, míg a nagybirtok főleg a piacra termel, annak igényeit tartja szem előtt, addig a kisbirtok első sorban a gazda és családja szükségleteit nézi s igyekszik kielégíteni. De nemcsak ez a körülmény bír minket arra, hogy tüzetesebben foglalkozunk az orosz földbirtok megoszlásával. Azokkal a nézetekkel szemben, melyek a mezőgazdaság hátramaradását, sőt némikben hanyatlását majd a nemesség, majd a parasztság viszonyaiban keresik, szükséges és helyes tudnunk, hogy miként oszlik meg a földbirtok a különböző társadalmi osztályok közt, s különösen, hogy a földbirtokban mennyi része van a nemességnek és mennyi a parasztságnak.

Vázlatunkban a földbirtok megoszlásáról külön kell választanunk Oroszországot és Lengyelországot. Tennünk kell ezt egyrészt a rendelkezésünkre álló hivatalos források miatt, másrészt pedig azért, mert a két ország birtokviszonyai különböző jellegűek.

Oroszországban a tulajdon alakjára való tekintettel a föld-birtok következőkép oszlik meg: *

	hektár	%
Magánbirtok (magánosok, egyletek és társaságok kezén)	102.020,796	23·96
Községi birtok (a volt jobbágyság kezén).....	143.527,037	33·71
Állambirtok	162.821,908	38·24
Apanagebirtok	8.049,403	1·89
Más birtok.....	9.365,761	2·20
Összesen	425.784,905	100·0%

Mint e kimutatásból látjuk, a földbirtoknak aránylag legnagyobb része az állam és a korona kezén van. A földbirtoknak nem egészen egy negyede van magántulajdonban. Az Oroszországon kívül is újabb időben sokat emlegetett birtokközösség alatt a földbirtoknak valamivel több mint egy harmada áll. Nemcsak e közös birtokok vannak parasztok kezén, hanem azoknak a magánosok földbirtokában is van részük. Az egyleteknek és társaságoknak a földbirtokban való részesedése aránylag csekély. A magánosok kezén levő földbirtok túlnyomó részét, közel 80%-át a nemesek birják, kik után részesedésük arányát nézve a kereskedők következnek.

Magánosok birtokai

Birtokosok osztálya.	száma általában	%	területe általában hektár	%
Nemesek	114,716	23·63	79.932,904	79·87
Kereskedők	12,630	2·62	10.700,098	10·69
Városi polgárok	58,004	12·05	2.086,279	2·09
Parasztok (volt appanage és korona jobbágyságok)	273,074	56·73	5.468,963	5·46
Nem osztályozott birtok	22,934	4·77	1.893,023	1·89
Összesen	481,358	100·0%	100.081,267	100·0%

Mondanunk sem kell, hogy e vázlatos kép Oroszországot mint egészet tünteti fel, de korántsem az egyes kormányzóságokat, sőt összefüggő nagyobb területeket sem. Ha Oroszország területéből kiszakítjuk a verseny szempontjából, különösen fontos fekete földet, ** egészen más viszonyokat látunk. E területen a

* Orosz stat. közl. III. folyam, 10. köt. 1886. Az adatok 1877—78-ban gyűjtettek. A doni kozákok földje a kimutatásban nem foglaltatik. Egy desziatin = 1.09252 hektár.

** E gyűjtő név alatt foglaljuk össze az orosz betűrendben felsorolt következő kormányzóságokat: Asztrachan, Beszarábia, Wolhinia, Woronez,

földbirtok a tulajdon alakjára való tekintettel következőkép oszlik meg:

	hektár	%
Magánbirtok	49.078,440	31·62
Községi birtok	86.533,580	55·76
Állambirtok.....	9.899,983	6·38
Apanagebirtok	2.660,700	1·71
Más birtok.....	7.026,801	4·53
Összesen	155.199,504	100%

A fekete földön a súlypont a községi vagyis a parasztok kezén levő földbirtokra esik. E birtoknem nemcsak aránylag, hanem egyáltalán túlszárnyalja az összes többi birtoknemeket. Oroszország összes magánbirtokai területének közel fele (kerek összegben 48⁰/_o-a), községi birtokai területének pedig több mint háromötöde a fekete földön van. Ha az orosz társadalmi és földbirtok-viszonyok általában gyakorolnak befolyást a mezőgazdaságra, ezen a területen kell azt gyakorolniok, mert a paraszt- és a nemes birtok tulajdonképen itt emelkedik túlsúlyra.

Hogy miként oszlik meg a magánosok kezén levő földbirtok a fekete földön az egyes társadalmi osztályok közt, erről a következő kimutatás ad felvilágosítást, melyből látjuk, hogy e tekintetben az általános viszonyok ebben az országrészben is érvényesülnek.

Magánosok birtoka.

Birtokosok osztálya	száma általában	%	területe általában hektár	%
Nemesek.....	63,240	29·31	38.872,871	80·16
Kereskedők	6,759	3·13	5.340,649	11·01
Városi polgárok	28,494	13·21	908,946	1·87
Parasztok.....	97,737	45·31	1.918,621	3·96
Nem osztályozott birtokok..	19,495	9·04	1.453,671	3·00
Összesen	215,725	100%	48.494,758	100%

Kiegészítésül szolgálhat az alábbi kimutatás a nemesek jószágainak birtoknemek szerint való megoszlásáról. A nemese-

Jekaterinoszlav, Kazán, Kiew, Kurszk, Orenburg, Orlow, Pensa, Podolia, Poltawa, Rjasan, Szamara, Szaratow, Szimbirszk, Tauria, Tambow, Tula, Ufa, Charkow, Cherson, Csernigow. Ide tartozik még a doni kozákok földje, melyet azonban a fent vázolt birtokmegoszlásnál tekintetbe nem vettek. (V. ö. Friedrich Matthaei: Die wirthschaftlichen Hilfsquellen Russlands 1883. I. k. 53. s k. l.)

ken kívül csak a kereskedők kezén vannak nagy és latifundiális birtokok. De nem minden nemes mondhatja magát nagy vagy ép latifundiális birtok urának. Sok nemesnek, sőt a legtöbbször kis vagy közepes jószággal kell beérnie. Ezek köréből kellene fejlődnie az értelmes középbirtokos osztálynak, melynek hiányát az oroszok is érzik és panaszozzák. Csakhogy a nemes urak a gazdálkodásnál jobban szeretik a hivatalokat.

Nemesi birtokok.

Birtoknem	száma	területe általában hektár	átlag
10'9252 hektárig.....	13,797	78,914	5'72
10'9252 — 109'252 hektár..	42,754	2,023,494	47'33
109'252 — 546'26 » ..	33,784	9,217,680	275'80
546'26 — 1092'52 » ..	11,043	8,551,872	174'42
1092'52 — 5462'60 » ..	11,328	25,314,869	2,234'71
5462'60 — 10925'20 » ..	1,226	9,061,813	7,391'41
10925'20 hektáron felül.....	784	25,684,262	32,760'54
Összesen	114,716	79,932,904	696'79

Lengyelországot illetőleg csakis a birtoknak társadalmi osztályok szerint való megoszlása kimutatására szorítkozunk.*

Birtokok.

Birtokosok osztálya	száma általában	%	területe általában hektár	%
Parasztok	590,614	90'78	4,798,161	41'60
Nemesek	53,188	8'18	5,078,904	44'03
Kereskedők ..	209	0'03	79,294	0'69
Kis polgárok	2,238	0'34	130,121	1'13
Más osztálybeliek	4,381	0'67	274,609	2'38
Jogi személyek (állam, testületek, egyház stb.) ...	—	—	1,172,611	10'17
Összesen	650,630	100%	11,533,700	100%

Hivatalos forrásunk az összterületen kívül kimutatja még a mezőgazdaságilag használt területet is. A következő, a fentebbit kiegészítő táblázat mutatja a mezőgazdaságilag használt területnek az egyes osztályok közt való megoszlását általános és viszonyszámokban, — továbbá a területeknek az összterülethez való arányát százalékokban, és végre az ebből minden egyes birtokra átlag eső részt.

* Stat. közl. III. foly. 14. köt.

A mezőgazdaságilag használt terület megoszlása.

Birtokosok osztálya	Terület általában hektár	%	Az összterülethez való arány százalékban	Átlagos terület hektár
Parasztnok	3.089,290	48'48	64'38	5'23
Nemesek	2.409,644	37'82	47'44	45'30
Kereskedők	32,543	0'51	41'04	155'71
Kis polgárok	67,464	1'06	56'64	30'14
Más osztálybeliek	121,002	1'90	44'06	27'62
Jogi személyek	652,115	10'23	55'61	—
Összesen	6.372,058	100	55'25	—

Ákár az összes, akár csak a művelt területet nézzük, azt látjuk, hogy a földbirtok túlnyomó részét a parasztság és a nemesség bírja. De az említett két osztálynak a földbirtokban való részesedését illetőleg már lényegesen eltérő viszonyokat látunk a szerint, a mint az összterületre vagy csak a mezőgazdaságilag használt területre vagyunk tekintettel. Míg az összterületben a nemességnek, addig megfordítva a művelt területben a parasztnosztálynak van nagyobb része.

Midőn ezt különösen hangsúlyozzuk, tesszük ezt főleg azért, mert, mint alább látni fogjuk, a nyers termények versenyében csakis Lengyelország és a fekete föld vesznek részt mint eladók, mivel csak ezeknek van külföldre szállítható fölöslegök. Az orosz parasztnviszonyok, nevezetesen az agrárcommunismus, e szerint bennünket nemcsak mint társadalmi jelenség, hanem mint olyan is érdekelhet, melynek a nyers termények versenyében is kijut a maga szerepe. Ha az agrárcommunismus gátlólag hat a termelésre — s ezt kétségtelenül teszi, — a communisticus kötelekek feloldása csak fokozhatja a termelést, öregbítheti a versenyt. Az agrárcommunismus pedig szűnő félben van, mindinkább veszt ridegségéből, s minden valószínűség szerint közel az idő, midőn az teljesen meg fog szűnni. Oroszország mezőgazdasága e változással csak nyerhet.

Szükségtelen lesz fejtegetnünk a földbirtok felhasználásának vagyis az egyes művelési ágak közt való megoszlásának fontosságát. Ide vonatkozó újabb adataink Lengyelországot illetőleg nincsenek, még ma is a Janson-féle adatokat kell használnunk. Oroszországot illetőleg a régibb, általában hiányosnak tartott adatokon kívül a legújabb adatok 1881-ből valók. Ezeket tökéletesebbeknek mondják, mert gyűjtésekre több gondot fordítottak.

Terv szerint 1886-ban kellett volna az újabb fölvételnek eszközöztetnie, de, mint az 1888-ban közzétett hivatalos jelentés mondja, csak most vétetett ismét munkálatba.

A földbirtok felhasználása.

	Oroszországban *		Lengyelországban **	
	hektár	%	hektár	%
Szántóföld	116.535,233	26·2	6.209,000	49·2
Rét és legelő	70.802,128	15·9	1.076,000	8·5
Erdő	172.199,297	38·8	3.335,000	26·5
Hasznavehetlen	85.006,373	19·1	1.998,000	15·8
Összesen	444.543,031	100	12.608,000	100

Az Oroszországot illetőleg közlött kimutatást kiegészítjük azzal, hogy a fekete földet illetőleg — beleértve a doni kozákok földjét is — külön kimutatjuk a földbirtok felhasználását azzal, hogy egyszersmind százalékos viszonzyszámokban kitüntetjük minden egyes területet illetőleg a vonatkozó, egész Oroszországra szóló összterületben való részesedését.

	F e k e t e f ö l d		
	Terület általában hektár	%	Teszi a vonatkozó orosz- országi terület százalékát
Szántóföld	82.255,180	48·15	70·58
Rét és legelő	45.987,157	26·92	64·95
Erdő	26.053,029	15·25	15·13
Hasznavehetlen . . .	16.534,199	9·68	19·45
Összesen	170.829,565	100%	38.43%

Ebből a kimutatásból teljesen világos, hogy a versenyben mily kiválóan fontos a fekete föld. Míg Oroszországban, azt mint egészet véve, az erdő és a terméketlen föld messze maguk mögött

* Id. hiv. stat. közl. III. évf. 4. k. XVII. l., továbbá A) 1—45. l. V. ö. Petermann'sche Mittheilungen 1885. évf., honnan átvette Nemzetg. Szemle 1886., 157. l. Stat. Abstract for the principal and other foreign countries 1875-to 1884—85. 152. l. — Neumann Spallart: Übersichten 1887., 113. l., forrás megnevezése nélkül. Adataink csak a szántóföld területét illetőleg egyeznek az utóbbi által közölt adatokkal. — Meg kell jegyeznünk, hogy az itt közölt adatok nem vágnak össze azokkal, melyeket fentebb az 1877—78. években foganatosított felvétel alapján közöltünk. A két hivatalos felvételben egyetlen egy kormányzóságra nézve sem találtunk az összterületet illetőleg egyező adatot.

** Matthaei id. m. I. k. 49. l. Itt sem kell figyelmeztetnünk, hogy ezek a Janson-féle adatok nem vágnak össze a fentebb közölt adatokkal. De sajnos! az orosz statisztikában az efféle zavarok és ellenmondások gyakran fordulnak elő, s ilyesmikkel meg kell barátkoznunk.

hagyják a szántókat, réteket és legelőket, addig a fekete földön azt látjuk, hogy a föld túlnyomó, kerek összegben $\frac{3}{4}$ részét szántónak, rétnak és legelőnek tehát gabonatermelésre és állattenyésztésre használják. A fekete földön találjuk is Oroszország szántóföldjeinek valamivel több mint $\frac{7}{10}$ részét és legelőinek közel 65 százalékát. De e kimutatás egyszersmind igazolja, hogy az orosz versenyt a fekete földön kell keresnünk, annak előfeltételeit s alapját itt kell megállapítani. Az orosz parasztbirtokok versenyeznek velünk, nem pedig az orosz uradalmak, mit az alábbi táblázat is igazol, melyet egyszersmind a fenforgó terület-eltérések ellenére a fentebb a birtokoknak a tulajdon alakja szerint való megoszlásáról közölt kimutatás kiegészítő részének tekintetünk.*

	Parasztbirtok hektár	°.	Uradalom hektár	°.	Állami és appanage- birtok hektár	°.
Szántóföld	81.194,240	53·8	32.399,925	27·2	2.941,068	1·7
Rét és legelő . . .	40.178,380	26·6	27.772,416	23·3	2.851,324	1·6
Erdő	15.313,676	10·1	44.976,948	37·6	112.088,673	64·3
Hasznavehetlen .	14.384,613	9·5	14.210,532	11·9	56.411,228	32·4
Összesen	151.070,917	100	119.179,821	100	174.292,293	100

Az orosz szántóföld felhasználásáról a következő kimutatás ad részletes felvilágosítást. Ebből világosan látjuk, hogy mennyire külterjesen űzik még a mezőgazdaságot. A kertek, a szőlők területének leszámításával még mindig kerek összegben 39 millió hektárt, tehát a szántóföld egyharmadát hagyják ugarnak. Ezt a nagy ugarolást nemcsak a parasztbirtokokon, hanem az uradalmaikon is észlelhetjük, tehát nem kizárólag a communisticus gazdaságnak folyománya. Gabonatermelésre a szántóföldek $55\frac{5}{10}\%$ -át fordítják. A gabonaföld több mint 40% -át rozszaal, mintegy 18% -át pedig búzával vetik be. A búzaföld közel egy negyedét őszi buza, a többit tavaszi buza alá használják. A szántóföldek felhasználását mutató következő táblázatban az általános számok mellett látható viszonyszámok azt az arányt mutatják, mely a szántóföld felhasználásában egyrészt és a gabonaföld felhasználásában másrészt fenforog.

* Stat. közl. III. f. 4. k. XVIII. l.

A szántóföld felhasználása.

1. Gabona s pedig :	hektár	%
őszí rozs	25.334,049	39'18
tavaszi rozs.	809,349	1'25
őszí búza	2.782,761	4.31
tavaszi búza	8.930,272	13'81
zab	14.117,682	21'83
árpa	5.039,526	7'80
tatárka.	4.004,333	6.19
köles.	2.657,827	4'11
tengeri	607,924	0'94
tönköly.	376,311	0'58 = 100%
Összesen	64.660,034	55'50%
2. Hüvelyes vetemények*	1.091,663	0'9 »
3. Kapás növények **	1.813,274	1'6 »
4. Kereskedelmi növények ***	2.456,292	2'1 »
5. Takarmány	625,407	0'5 »
6. Ugar, kert, szőlő stb.	45.888,563	39'4 »
Összesen	116.535,233	100%

Áttérve magára a termelésre, mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy Lengyelországot illetőleg csakis az 1870—77-es évekre vannak adataink. Az alábbi kimutatásban az 1883—1887. évekre közölt adatok kizárólag csakis Oroszországra — Lengyelország kivételével — vonatkoznak.

Oroszország gabonatermése. ****

	1870—1877 (éves átlag)	1883	1884	1885	1886	1887
Búza	69,099	79,926	94,068	62,737	56,533	98,219
Rozs.	214,608	193,421	241,897	247,418	232,727	262,269
Zab	172,817	202,352	176,645	137,023	200,429	217,914
Árpa	102,652	47,746	46,931	35,365	47,190	59,151
Tatárka		28,014	24,429	15,305	28,085	21,980
Köles		18,355	16,426	8,431	22,588	18,489
Tengeri		3,886	5,681	6,080	7,441	4,582
Tönköly		4,710	4,146	2,946	3,811	3,217
Összesen	559,176	581,410	610,223	515,305	598,804	685,821

* Ebben 907,065 hektár borsó.

** Ebben burgonya 1.502,407 hektár.

*** Ebben len 1.528,026, kender 561,598 és dohány 30,172 hektár.

**** V. ö. Matthaei id m. I. k. 113. l. Neumann Spallart: Übersicht 1883 - 1884. 113. l. s k. Stat. Abstract. for the principal stb. countrys. 1876—1885/6. 157. l. és Orosz stat. közl. 1888. IV, 6. l. A cetvert = 2.09902 hektoliter. Neumann-Spallart az 1870—78. évek átlagos termését közli. Mi

A következő táblázat mutatja az 1870—77. éveket illetőleg az átlagos évi termésnek Oroszország három nagy vidéke közt való megoszlását. Az általános számokhoz csatolt százalékos számok mutatják úgy az egyes, mint az összes gabonanemeket illetőleg minden egyes vidék aránylagos részesedését. Ebből látjuk, hogy a gabonatermelés legnagyobb része a fekete földre esik.

A gabonatermés megoszlása *

(az 1870—77. évek adatai szerint).

	Fekete föld általában ezer hektoliter	%	Lengyelország általán- ban ezer hektoliter	%	Oroszország egyéb részei általában ezer hekt.	%
Búza	56,643	82·0	5,294	7·7	7,212	10·3
Rozs	130,654	60·9	16,666	7·7	67,288	31·4
Zab	94,018	54·4	12,649	7·3	66,150	38·3
Egyéb gabona.	55,845	54·4	8,851	8·6	37,956	37·0
Összesen	337,210	60·3	43,460	7·8	178,606	31·9

Szükségesnek tartjuk, hogy a fekete föld termelését az újabb és megbízhatóbb adatok felhasználásával is bemutassuk. Teszszük ezt az alábbi táblázatban, melyben kimutatjuk egyrészt a fekete föld és másrészt Lengyelország kivételével Oroszország egyéb részei termésének úgy az egyes mint az összes gabonanemeket illetőleg egymáshoz való viszonyát százalékos számokban.

a Matthaei-féle adatokat fogadtuk el, hogy erre az időre is kimutathassuk a fekete föld részesedését a gabonatermelésben. Stieda nyomán (Jahrbuch für Nationalök. und Stat. N. f. II. k. 1881.) a következőkben mutatjuk ki Oroszország termelését az 1870—1876. években.

	Búza	Rozs	Zab	Egyéb gabona	Összesen
	e z e r	e z e r	h e k t o l i t e r		
1870 . .	82,127	221,176	209,706	120,412	633,421
1871 . .	71,868	206,660	138,738	87,883	505,149
1872 . .	57,648	198,782	189,316	104,530	550,276
1873 . .	57,027	222,309	168,163	101,914	549,413
1874 . .	90,192	253,388	169,204	98,054	610,838
1875 . .	52,797	196,932	143,917	84,841	478,487
1876 . .	55,835	191,126	185,401	110,655	543,017
Átlag	66,785	212,910	172,064	101,184	552,943

Ebből a kimutatásból kitűnik, hogy mennyi értéke van Thallóczy (Oroszország és hazánk 1884. 69. l.) ama Matthaeinek utánmondott szavainak: »Legbővebb volt a termés 1870-ben, mikor is 301.744,000 csetvert volt a gabonaneműek mennyisége, legrosszabb pedig 1875-ben, mikor csak 227.938,000 csetvert volt a termés, s így ez évtizedben a legjobb és a legrosszabb termés közti különbség 78,806,000 csetvert, a mi 173.373,000 hektolitert téssen.« Ha nem a gabona összmenyiséget, hanem az értéket tekintjük, az 1874-iki termés határozottan jobb az 1870-ikinél.

* V. Ö. Matthaei id. m. I. k. 19., 57., 64., 72., 81. l.

A gabonatermés megoszlási aránya.
százalékokban az 1883—1887. években.

	Fekete föld:					Oroszország egyéb részei:				
	1883	1884	1885	1886	1887	1883	1884	1885	1886	1887
Buza	93'2	93'5	89'9	89'8	93'4	6'8	6'5	10'1	10'2	6'6
Rozs	59'0	65'2	65'3	62'6	65'2	41'0	34'8	34'7	37'4	34'8
Zab	56'5	59'3	53'2	51'2	53'9	43'5	40'7	46'8	48'8	46'1
Árpa	59'8	64'9	52'3	56'6	63'7	40'2	35'1	47'7	43'4	36'3
Tatárka	82'0	82'7	77'6	83'2	80'3	18'0	17'3	22'4	16'8	19'7
Köles	82'5	93'2	97'3	89'0	85'1	17'5	6'8	2'7	11'0	14'9
Tengeri	100'0	100'0	100'0	100'0	100'0	—	—	—	—	—
Tönköly	92'1	92'2	86'2	90'0	88'3	7'9	7'8	13'8	10'0	11'7
Összesen	65'5	69'9	65'6	63'6	66'6	34'5	30'1	34'4	36'4	33'4

Ha összehasonlítjuk a gabonatermés megoszlásáról az imént közölt adatokat fentebb a termésről felhozott adatokkal, világosan áll előttünk a tény, hogy azok a nagy különbsétek, melyek az egyes évek termései közt mutatkoznak, főleg a fekete föld viszonyaiban gyökeredzenek. A fekete földön például 1884-ben összesen 425.573,000 hliter szemes élet termett, ellenben 1885-ben csak 337.983,000 hliter vagyis 21⁰/₀-al kevesebb. Már 1886-ban 377.845,000 hliter volt az összes gabonatermés, melyet még meghaladt az 1887. évi bő termés, mely 454.319,000 hlitert eredményezett. Mily nagy különbséget okoz a termés kisebb vagy nagyobb volta a nép élelmezésénél, mint egyéb gazdasági viszonyoknál, általános számoknál világosabban tünteti fel a következő táblázat, mely az 1883--as népszám alapul vételével a fejenként való termést mutatja.

Fejenként való termés

az 1883--1885. években.

	Fekete földön			Oroszország egyéb részeiben		
	1883	1884	1885	1883	1884	1885
	liter	liter	liter	liter	liter	liter
Búza	161	190	122	17	19	20
Rozs	247	341	349	245	260	265
Zab	247	226	158	272	222	198
Árpa	62	65	40	59	52	52
Tatárka	50	44	26	16	13	10
Köles	32	33	18	10	3	1
Tengeri	15	12	13	—	—	—
Tönköly	9	8	5	1	1	1
Összesen	823	919	731	620	570	547

Mindannyian tudjuk, hogy a termésből első sorban a vetőmagot s másodsorban a belfogyasztás szükségletét kell fedezni s csak az ezek fedezete után még fennmaradó felesleget lehet a külföldre kivinni. Minden tekintet nélkül a vetőmag-szükségletre, ha csak magukat a brutto eredményeket nézzük, már is meg kell győződnünk, hogy csak a fekete földnek van külföldre szállítható fölöslege, s hogy a szorosabb értelemben vett Oroszország egyéb részei még a saját szükségletüket sem képesek fedezni.

E tény megállapítása után tovább mehetünk. Az orosz statisztika a terméseredményen kívül még megállapítja úgy a vetőmagot, valamint a vetőmag levonásával fennmaradó tiszta hozadékot. Az alábbi kimutatás felvilágosítást nyújt a tiszta hozadékról általában és hogy mennyi jut ebből átlag minden egyes személyre. A kimutatás egész Oroszországra (bele nem értve Lengyelországot és a finn nagy fejedelemséget) vonatkozik.

T e r m é s e r e d m é n y e k a v e t ő m a g l e v o n á s á v a l.

	Általában					Fejenként				
	1883	1884	1885	1886	1887	1883	1884	1885	1886	1887
	ezer hektoliter					liter				
Búza	62,865	76,222	44,903	40,374	80,962	78	94	55	48	101
Rozs	142,733	191,042	195,336	183,057	211,727	174	243	249	225	258
Zab	146,781	121,030	81,269	145,750	162,839	178	154	103	178	199
Árpa	37,193	36,276	24,676	36,539	48,665	46	44	31	44	54
Tatárka	20,458	16,923	7,798	20,690	14,494	25	22	10	25	19
Köles	17,108	15,213	7,214	21,402	17,306	21	19	9	25	21
Tengeri	6,630	5,522	5,828	7,769	4,328	8	7	7	10	4
Törköly	3,580	3,089	1,894	2,732	2,164	4	4	2	4	2
Összesen	437,348	465,317	368,918	458,313	542,485	534	592	468	559	658

E kimutatás felhasználásával megállapíthatjuk egyrészt a maghozadékot s másrészt a forgalmi adatok segítségével a belfogyasztást. A maghozadékot vagyis azt, hogy a termés a vetőmag hányszorosát fizette, a következő az 1883 – 85. évekre vonatkozó az 1885-ik évi aratást részletező hivatalos statisztikai munka előszavából (1. l.) átvett adatok mutatják, melyeket kiegészítünk az 1883—85 és 1870—77. évek átlagával.*

* V. Ö. Matthaei I. k. 113. l.

	Maghozadék			1883—85 átlag	1870—77 átlag
	1883	1884	1885		
Búza őszi	4'1	5'9	5'9	5'3	} 3'6
» tavaszi	4'7	5'0	2'7	4'1	
Rozs	3'8	4'8	4'9	4'5	4'1
Zab	3'6	3'2	2'5	3'1	3'4
Árpa	4'5	4'4	3'3	4'1	} 3'7
Tatárka	3'7	3'3	2'0	3'0	
Köles	13'6	13'6	7'0	11'4	
Tengeri	27'3	22'4	24'4	24'7	
Tönköly	3'9	3'9	2'8	3'5	

Ezek a hozadékok nem vallanak valamely nagy és bő termésekre.* A hozadék s különösen a vetőmag hányadosában kifejezett hozadék pedig kiváló tényező a termelési költség megállapításában. A vetőmag levonásával megmaradt tiszta hozadékot terheli meg a termelésre fordított munka és tőke költsége, az adó, s minél kisebb a hozadék — egyebekben egyenlő viszonyokat feltételezve — annál nagyobb a termelési ár. Meg sem kísértjük annak megállapítását, mert a gabona tulnyomó részét földművesek termelik, kik mondhatni nem is alkalmaznak idegen munkaerőt.

Befejezésül az 1883—85. évek adatainak felhasználásával a fekete föld minden egyes kormányzóságát illetőleg kimutatjuk a főbb gabonafélék hektáronként való átlagos hozadékát hektoliterekben. E kimutatás csak megerősíti a csekély hozadékot illető állításunkat, és tanúsítja, hogy mennyire eltérők Oroszország különböző vidékein a gazdasági viszonyok és alapfeltételek.

* Még jobban meggyőződhetünk erről, ha összehasonlítjuk azokat az adatokat, melyeket e viszonyt érdeklőleg *Franciaországban* 1862. és 1873-ban gyűjtöttek, mi mellett meg kell jegyeznünk, hogy az 1873-ik év épen rossz termésű év vala.

	1862	1873		1862	1873
Buza és tönköly	7'36	5'55	Zab	9'92	9'38
Kétszeres	7'52	5'87	Tatárka	37'82	16'69
Rozs	6'36	5'19	Tengeri	19'83	21'65
Árpa	8'70	7'98	Köles	34'39	34'00

(Statistique internationale de l'agriculture 1876. XXVII. l. Más államok hason adatait u. o. 104. és 105. l.).

Átlaghozadék hektáronként hektoliterekben*

Kormányzóságok	Rozs	Őszi buza	Tavaszi buza	Zab	Árpa
Asztrachan	2·9	—	3·5	5·8	5·0
Besarabia	9·2	11·3	5·4	15·0	10·2
Charkow	8·1	8·3	4·2	11·2	7·0
Cherson	5·6	5·6	4·0	9·4	7·0
Csernigow	7·9	10·6	8·9	11·5	10·4
Doni kozákok földje	6·6	4·6	5·5	8·6	8·1
Jekaterinoszlaw	4·5	4·4	4·4	9·1	6·6
Kazán	8·6	—	6·6	12·1	8·4
Kiew	12·1	12·5	8·0	16·1	9·5
Kurszk	10·9	6·0	6·3	10·8	8·5
Orenburg	9·6	—	10·4	16·3	12·5
Orlow	9·2	11·9	5·9	10·2	7·6
Pensa	9·5	10·9	8·6	12·3	7·2
Podolia	9·7	9·5	6·9	12·7	8·4
Poltawa	10·6	9·6	6·1	11·9	8·6
Rjasan	9·7	11·0	5·1	12·4	8·0
Szamara	8·7	—	7·7	14·0	10·4
Szaratow	7·6	9·0	6·9	11·5	10·0
Szimbirszk	9·9	—	7·5	14·1	10·4
Tauria	4·7	6·4	4·0	9·0	7·2
Tambow	10·6	12·1	8·1	14·5	9·2
Tula	9·2	10·7	8·3	11·9	8·8
Ufa	9·9	—	9·7	16·5	12·7
Wolhinia	7·3	9·5	6·3	10·1	8·8
Worones	10·2	10·5	4·8	11·7	6·1

A következő táblázatban éves átlagokban illetőleg évenként mutatjuk ki a gabonakivitelét. Az általános számokat százalékos viszonzyszámokkal egészítettük ki.

G a b o n a k i v i t e l **

éves átlagok, illetőleg évi mennyiségek métermázsákban.

	Búza	%	Rozs	%	Árpa	%
1865—69	11.103,374	100	2.745,547	100	888,473	100
1870—74	14.509,368	131	8·090,871	295	2.132,232	240
1875—79	19.299,781	174	13.846,878	504	3.440,749	387
1880—84	16.788,515	151	9.436,263	344	4.826,318	543
1885	24.660,815	222	12.301,819	448	6.179,928	695
1886	14.194,196	128	10.650,773	388	6.758,096	773
1887	21.496,045	194	12.703,181	463	9.388,996	1057
1888	34.683,687	312	17.356,412	632	12.988.685	1462

* Az 1885-ik évi évi aratási kimutatás IV—XII. l.

** Stat. Abstract for the principal and other foreign countries 1865-

	Zab	%	Tengeri	%	Liszt	%
1865—69	1.833,821	100	271,498	100	448,686	100
1870—74	3.650,860	199	890,145	328	631,322	141
1875—79	6.337,005	346	1.089,830	401	584,402	130
1880—84	8.265,849	451	2.220,458	818	358,640	80
1885	6.002,458	327	1.383,640	510	725,000	162
1886	5.675,890	310	3.226,125	1188	566,648	126
1887	9.994,421	545	4.860.110	1790	509,989	114
1888	14.396,382	785	2.767,401	1019	640.786	142

Az 1880—1884. években hanyatlott búza- és rozs-kivitel az 1885—88. években új lendületnek indult. Erre az időszakra esik is a legnagyobb búza kiviteli év még pedig 1888-ra, mikor is kivittek 34.683,687 métermázsa búzát. — A legtöbb rozsot 1879-ben 18.167,000 métermázásával vitték ki. E két összeg egy-szersmind jelzi Oroszország búzában és rozsban való kiviteli képességének maximumát. A liszt kivitelben inkább hanyatlást mint sem emelkedést látunk. A többi gabonanemek kivitele folytonosan emelkedik.

A termés hányadrészt engedi át Oroszország a külföldi fogyasztásnak? E kérdésre csak akkor lehetne kielégítő és megfelelő választ adni, ha egyszersmind ismernők az aratási időszak kivitelét, mert csak ebben az esetben áll fenn a közvetlen összehasonlítás a termés és a kivitel közt. De ily adataink nincsenek, s ezért a számítást csak az ismert adatok felhasználásával tehetjük meg. A termés és a kivitel közt az 1870—77. évek adatainak felhasználásával következő a viszony:

	Átlag termés hektoliter	Átlag kivitel hektoliter	A kivitelés a termés százaléka.
Buza	69.099,000	19.294,000	28 %
Rozs	214.608,000	13.266,000	6 »
Zab	172.817,000	9.676,000	4 »

Ezek az adatok szerint tehát Oroszország — beleértve Lengyelországot — belfogyasztásának fedezetére visszatart kerek

től kezdve. Az 1874 - 83. éveket illetőleg l. Orosz stat. évkönyv 1883. 231. és 1887. évet illetőleg Deutsches Handels-Archiv Az átszámításnál 1 csetvert buza = 159'5392 kg, 1 csetvert rozs = 151'128 kg, 1 csetv. árpa = 137'4845 kg, 1 csetv. zab = 95'5045 kg, 1 csetv. tengeri = 153'227 kg, 1 csetv. liszt = 145 kg. 1 pud = 16'38 kg. Russ. Revue 1889. 198. l.

összegeben 50 millió hektoliter búzát, 201 millió hektoliter rozst és 163 millió hektoliter zabot.

Az 1883—87. évek termés-adatait csak úgy lehet e viszony kiderítésére felhasználni, ha azokat kiegészítjük a lengyelországi termeléssel. Ez évekre vonatkozó adatok hiányában tehát az 1870—77. évek átlagos termését számítjuk hozzá az orosz terméshez. Némileg elütő viszonyokat látunk.

	Átlag termés az 1883—1887. években hektoliter	Átlag kivitel hektoliter	A kivitel a ter- més százaléka
Buza	83.591,000	26.471,000	31'55 %
Rozs	252.212,000	16.122,000	6'39 »
Zab	199.522,000	18.002,000	9'02 »

A két időszak közt az itt tárgyalt viszonyokat illetőleg létező különbségeket a következő táblázat mutatja.

	Termés		Kivitel		Fogyasztás	
	1870/77 ezer hektoliter	1883/87	1870/77 ezer hektoliter	1883/87	1870/77 ezer hektoliter	1883/87
Buza	69,199	83,591	19,294	26,471	49,905	57,120
Rozs	214,608	252,212	13,266	16,122	201,342	236,090
Zab	172,817	199,522	9,676	18,002	163,141	181,520

Mint ebből az összehasonlításból kitűnik, a belfogyasztás újabb időben jelentékenyen emelkedett. Ez emelkedés kerek összegben búzában 7'2 millió hektoliter, rozsban 35 millió hektoliter, zabban pedig 18 millió hektoliter. Mélyen bevágó következtetéseket ezekből a számokból nem szabad levonnunk. Nem nézve azt, hogy az egyik oldalon egy hétéves időszak, a másik oldalon ellenben csak ötéves időszak átlaga áll, mely részben abban a hibában is szenved, hogy számítás eredménye, az 1870—77. évekre vonatkozó termés adatok megbízhatlanok és a termést ez adatok a valóságnál alacsonyabbnak tüntetik fel. Mind a mellett még sem szabad arról megfeledkezni, hogy az orosz népesség nagy arányokban szaporodik s ez kétségtelenül befoly a fogyasztás emelkedésére. Már 1870-ről 1882-re az orosz népesség kerek összegben 14 millióval szaporodott. A francia vagy belga fogyasztást alkalmazva, a 42'2 millió hektoliter búza és rozs ép csak 14'1 millió ember eltartására volna elég. Ha az orosz búza- és rozskivitel az 1870—77. évek átlagához képest az utóbbi években (1883—87) csak kis mérvben emelkedett, ha búza és rozs kivitele

az 1885—88. évek átlagában csak kis mérvben haladja meg az 1875—79. évek átlagát, annak ellenére, hogy a legutóbbi években mondhatni fényes aratásai voltak, ha kivitele árpában, zabban és tengeriben mind nagyobb arányokat ölt, ezeket a tényeket nem lehet és nem szabad az amerikai és indiai versenynek felróni, hanem vissza kell azokat vezetnünk a természetes okra, a belsziükséglet emelkedésére. Szaporodott a nép és némileg jobban él. Csak a népszaporodásból levont szziükséglet emelkedése ellenében azzal az érvel ne álljon elő senki, hiszen a csecsemő nem eszik mindjárt kenyeret. Igaz, de az ember sem marad mindig csecsemő, hanem nő és korosodik s a népszaporodás érezhetővé lesz minden korosztályban. Korántsem állítjuk, hogy ez a viszony Oroszországban is áll, de tény, hogy a természetes népszaporodást nem csak a szziületések, hanem az átlagos életkor emelkedése is előidézheti. Egy nép szaporodhat a nélkül, hogy a szziületések aránya kedvezőbbé lenne, sőt még akkor is, ha ez arány kedvezőtlenebbé lett, ha az elhalálozások aránya vált kedvezőbbé, vagyis az átlagos életkor lett nagyobb.

Az állattenyésztés fejlődését és jelen állapotát Oroszországban (Lengyelország és Finnország kizárásával), a mennyire azt számok általában tehetik, a következő táblázat mutatja. Az általános számokhoz csatolt viszonzyszámok könnyen áttekinthetővé teszik a fejlődés menetét, s azokból könnyen meglátjuk, hogy az állattenyésztés kivált az utolsó években legalább mennyiségileg jelentékenyen fejlődött.*

Év	Szarvas- marha	Viszony	Juh	Viszony	Sertés	Viszony	Ló	Viszony
	ezer darab		ezer darab		ezer darab		ezer darab	
1851	20,962	100	37,527	100	8886	100	16,155	100
1856	21,351	102	40,705	108	9104	102	15,063	93
1861	20,638	98	42,389	113	9382	106	15,190	94
1866	21,634	103	44,745	119	9504	107	15,266	94
1871	21,504	103	44,250	118	9594	108	15,568	96
1876	21,857	104	44,928	120	9270	104	16,151	100
1883	23,623	113	46,725	125	9362	105	17,880	111

Felesleges még csak mondanunk is, hogy e nagy kiterjedésű országban ép úgy mint a növénytermelést illetőleg, az állatte-

* Russische Revue. 21. köt. 1882. 316—317. l. Orosz stat. évkönyv 134—135. l.

nyésztést illetőleg sem mindenütt azonosok az előfeltételek, s hogy az országos viszony korántsem esik össze az egyes vidékek viszonyaival. Külön táblázatban* mutatjuk ki az 1883-iki adatok felhasználásával az állattenyésztésnek megoszlását az egyes vidékek közt, valamint az állatlétszám viszonyát a területhez és a népességhez. Itt csak e táblázat végeredményét közöljük, mely szerint is az 1883-iki állatlétszámmra való tekintettel és figyelemmel az 1883. évi népszámmra esik:

	□ kméterre darab	1000 lakosra darab
szarvasmarhában . . .	4·8	301
juhban	9·6	595
sertésben	1·9	119
kecskében	0·2	14
lóban	3·7	228

Lengyelország állatlétszámáról csak hézagos adataink vannak, melyeket alább közlünk. Ez adatok szerint ott az állattenyésztés nagy mérvben hanyatlott.**

	1860 ezer darab	1870 ezer darab	1880 ezer darab
Ló	591	753	?
Szarvasmarha	1997	2232	2182
Juh	3723	4180	1182
Sertés	?	1104	928
Kecske	?	?	209

Az állatok számából magunknak korántsem alkothatunk helyes ítéletet az állattenyésztés állapotáról, mert abból még nem állapíthatjuk meg, hogy mennyiben felel az meg az igényeknek, s hogy különösen mennyiben képes eleget tenni az emberek élelmezési szükségleteinek, mire pedig korunkban a fősúlyt fektetik. Ha az orosz állattenyésztést különösen a most jelzett szempontból tekintjük, azt határozottan elmaradottnak kell mondanunk. Különösen áll ez az élelmezés szempontjából legfontosabb állatról: a szarvasmarháról. Az Oroszországban tenyésztett szarvasmarhafajok legtöbbje sem a hus-, sem a tejhozadék tekintetében nem

* I. Mellékletek II. sz.

** Russische Revue f. i. h. Neumann Spallart. Übersichten 1883—84. 197. és 198. l. 2. jegyzet.

állják ki a versenyt az előhaladottabb államok szarvasmarháival. »Az északi övhöz tartozó szarvasmarha« — mond Matthaei * — »a chlomogor- és jaraszlavfaj kivételével, — a tejhozadékot illetőleg az összes külföldi fajok egyikével sem versenyezhet, mint igavonó állatnak pedig nincs semmi értéke és mint husállatnak értéke nagyon is csekély; a déli-orosz faj hasznos ugyan mint munka- és mint hus-állat, de tejhozadéka csaknem egyenlő a semmivel, de mivel csak igen lassan fejlődik, munkája és husa a számító gazdának nagyon is sokba kerül; végre a kalmuk faj sem nem tejelő, sem nem munka-állat, de a szó szoros értelmében nem is husállat, ha azt a mai mezőgazdaság által a haszonállatoknál alkalmazott mértékkel mérjük.« De ezzel szemben arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy mondhatnók az összes kormányzóságokban az állatokat különösen abban az irányban, hogy tejhozadéuk fokoztassék, igyekeznek nemesíteni. **

Az állatok és állati termények kiviteléről a mennyiséget nézve, mire a főszlyt fektetjük, csak hézagos adatokat tudtunk beszerezni. Mert azok mégis némi tájékozásul szolgálhatnak, azokat lehető röviden közöljük. ***

Volt ugyanis évi átlagokban az állatkivitel az európai határon keresztül.

	Ló darab	Ökör és tehén darab	Sertés darab	Borjú, juh, kecske darab
1875—79	24,905	48,293	660,874	322,309
1880—84	33,960	25,232	510,656	331,394
1885	33,496	42,166	203,023	362,186
1886	25,501	38,469	46,828	346,915

A huskivitel egészen jelentéktelen. A friss huskivitel volt 1885-ben 5216 és 1886-ban 8913 mm., a füstölt huskivitel pedig 1885-ben 6397 és 1886-ban 7285 mm. Több figyelmet érdemel a zsirkivitel, mely azonban jelentékenyen hanyatlott. Míg 1857—1861 közt évi átlagban 529,398 mmázsa vala, az 1872—

* Id. m. I. k. 163. l.

** Russische Revue id. h. 418—428. l.

*** L. Russische Revue XXI. és XXVII. k. Közig. és stat. évkönyv I. 1888. 184. s k. l. Az 1883—86. évekre vonatkozó adatokat gróf Sadnicki volt szives részemre a hivatalos forgalmi kimutatásokból kikeresni.

1876. években már csak 100,900 mmázsát tett. 1879-ben volt a kivitel 58,509, 1880-ban 79,867 mmázsa.

A gyapjukivitel feltüntetésére szolgálhatnak a következő adatok azzal a megjegyzéssel, hogy azokban a mennyiségekben nemcsak nyers- és mosott-gyapju, hanem félgyártmányok is foglaltatnak. A kivitel volt 1875-ben 204,375 mmázsa, — 1876-ban 235,328 mmázsa, 1879-ben 187,855 mmázsa, 1880-ban 306,836 mmázsa, 1885-ben 91,113 mmázsa, 1886-ban 67,972 métermázsa.

A vaj-, sajt- és tojás-kivitelt illetőleg csak a következő adatokkal szolgálhatunk. A vajkivitel volt 1883-ban 47,573 mm., 1884-ben 37,173 mm. és 1886-ban 43,667 mm. Sajtban kivetett 1883-ban 3306 mm., 1885-ben 7675 mm. és 1886-ban 8810 mm. Tojásban kivettek 1883-ban 127.047,464 drbot, 1885-ben 233.927,053 drbot és 11,105 mmázsát, 1886-ban 331.233,972 drbot és 8283 mmázsát.

Oroszország versenyének a jövőben való alakulását illetőleg könnyű a következtetést levonnunk. Három nagy okot emlegetnek különösen, mely a mezőgazdaság fejlődését hátráltatja. A birtokközösség, melyet főleg hangsúlyoznak, mindinkább vesztí régi szervezetét, az osztály gyakoriságát s már számos helyütt engedett tért a csak hosszabb időközök mulva bekövetkező osztálynak, sőt az osztálylyal való felhagyásnak. A vasutak, ha nem épülnek is oly rohamosan, mint Amerikában, de tényleg mégis évről évre újabb vidékeket vonnak be a forgalmi körbe. Az ipar túlzott védelme, mely visszátorlást vont maga után, abban a mérvben fog megszűnni, a mely arányban az európai fogyasztó államok mérsékelni fogják vámjaikat. Oroszország külkereskedelmét valutaviszonyai is nagymérvben akadályozzák és nehezítik. Valutaviszonyai szoros összefüggésben állnak pénzügyi és politikai viszonyaival. Ha Oroszország képes lenne nagyzási hóbortjairól, világuralomra való törekvéséről lemondani, mind pénzügyeiben, mind valutaviszonyaiban határozott javulás állana elő. Versenye, annyi mindenestre tény, koránt sincs szünőfélben, hanem még határozottan emelkedhetik és több irányban fejlődhetik.

A tultermelés.

Napjaink gazdasági helyzetét, különösen a folytonosan hanyatló árakat többnyire a tultermelésnek rójják terhére. Mondják, hogy az árak folytonosan hanyatlanak, mert az emberek többet termelnek mint a mennyit fizetési képességöket nézve elfogyaszthatnak vagy elfogyasztani hajlandók. Különösen a gyakorlat emberei szólnak így, kik a forgalom mindennapos tapasztalatait általánosítják.

A mindennapi élet arra tanít bennünket, hogy, ha a kereslet nagyobb a kínálatnál az árak emelkednek, ellenben ha a kínálat nagyobb a keresletnél, az árak leszállanak. De a kínálat a mai forgalmi viszonyok között és fejlettség mellett nem szükségkép esik össze s termeléssel, viszont a kereslet a fogyasztással. A forgalomban ritka esetben áll szemben a termelő a fogyasztóval, hanem a termelők és a fogyasztók közt az érintkezést a kereskedő osztály közvetíti, mely a benne szükségkép élő üzérkedési szellem folytán majd a termelést, majd a fogyasztást szokta tulbecsülni s nem mindig, sőt jobban mondva ritkán juttatja teljesen hű kifejezésre a termelés és a fogyasztás tényleges viszonyait és kölcsönösségét.

Midőn a kereskedő osztály kedvező körülményektől indítatva nagy és élénk keresletre számít, igyekezni fog, minél nagyobb készletet összehalmozni, hogy eleget tehessen a várt szorgos igényeknek és magának nagy nyereségeket biztosítson. Kereslete már akkor is élénk lesz, midőn a fogyasztás tulajdonkép még mindig a régi mederben folyik, s csak várni lehet, hogy a megszokott határt túl fogja lépni. A termelés e keresletnek természetesen nem tehet rögtön eleget, miért az árak emelkednek. Az áremelkedés pedig a termelés növekedését, de szükségkép a fogyasztás nagyobbodását is előidézi. A fogyasztás tényleges na-

gyobbodása még élénkebb keresletet támaszt. A kereskedők még nagyobb készleteket halmoznak össze, míg megszakad egy láncszem s az ébredező bizalmatlanság véget nem vet a képzelt fogyasztási szükségletnek. Midőn ez bekövetkezik, az ellenkező véglet áll be. Mindenki túl akarna adni az összehalmozott készleteken, hogy megmentse a mi még megmenthető. A kínálat lesz most élénk. De mert a kedélyeket általános csüggedés és bizalmatlanság fogta el, az árúkat még tetemesen leszállított árakon nagy veszteségekkel sem lehet értékesíteni. Az első esetet elnevezik a termelés elégtelenségének, a másodikat túltermelésnek. Pedig az első esetben csak képzeleti, a közvetítők hiedelme és bizalma által teremtett, szükséglet forgott fen, a második esetben nem szükségkép hanyatlott a tényleges fogyasztás, hanem esetleg csak pillanatnyilag nem volt abban a helyzetben, hogy igénybe vegye mind azokat a rohamosan kínálkozó árumennyiségeket.

Szabad és lehet-e ezeket a tapasztalatokat egész általánosságban alkalmazni? Szabad és lehet-e különösen napjaink árhanyatlását a túltermelésnek tulajdonítani? Ezekkel a kérdésekkel kell s pedig első sorban általánosságban foglalkoznunk s csak később térhetünk át a hazai viszonyainkra való tekintettel különösen fontos áruknak e szempontból való részletes és beható vizsgálatára.

Tiszta képet kell magunknak a helyzetről alkotnunk. Az árhanyatlás, mint már előadtuk, 1873-ban indult meg s azóta, ha megszakítva is, folytonosan tart. Az árhanyatlás nem szorítkozik egyes cikkekre, hanem mondhatjuk általános, kiterjed úgy a nyers terményekre, mint az iparos termékekre, s ha egyes áruk eleinte nem is estek az általános irányzat alá s megtartották ellenállási képességeiket, elvesztették azt később, s azok sem tudtak az uralkodó áramlatnak ellenszegülni. Tehát nem valamely átmeneti, ideiglenes, rövid ideig tartó részletes árhanyatlással, hanem ellenkezőleg egy már nagyon is hosszú, általános árhanyatlással van dolgunk. S ha ezt a túltermelés okozta, akkor általános és éveken át ismétlődő, sőt folytonosan terjedő túltermeléssel állunk szemben. S ha igaz a túltermelés, akkor azt is kell mondanunk, hogy évek hosszú során át nem vala képes a termelés és a fogyasztás kölcsönös kiegyenlítésre eljutni s hogy az emberiség a túltermelés vagy a gyakorlati élet tapasztalatai nyomán indulva

egy a fogyasztás tulbecsülése által előidézett folytonos, szakadatlan válság nyúga alatt szenved, hogy tehát a termelés folytonos és szakadatlan veszteséggel vagy legalább folytonosan apadó nyereséggel és munkadíjazással dolgozik. S e föltevés azt az állapotot is involválja, hogy egyre halmozódnak úgy az iparos cikkekben mint a nyers terményekben való készletek, melyeket egyáltalán nem lehet értékesíteni.

A tultermelés ellen többnyire azt szokták felhozni, hogy arról mindaddig míg éhes, rongyos, általában szükséget szenvedő avagy csak rosszul táplált és öltözött, rongyos, piszkos putrikban vagy ronda, rosszul szellőztetett, fűtött és világított lakásokban vagy általában nélkülözések közt élő emberek vannak, szó sem lehet. Miután pedig tény, hogy a mai termelés egyáltalán elégtelen annak eszközzésére, hogy nyomor és inség sehol se legyen, tultermelés sem forog fen. De ily értelemben soha, de soha, míg e világ világ lesz vagy legalább is mindaddig, míg ez megtartja mai szervezetét, sem leend tultermelés. Egyebeket nem nézve azon egyszerű oknál fogva sem, mert a nyomor és nélkülözés fogalmát és határvonalát minden időkre és viszonyokra érvényesen megállapítani és megvonni teljes lehetetlen. Mit mi ma nyomornak illetőleg nélkülözésnek látunk, azt egy megelőző kor tisztességes életmódnak vagy már jólétnek is tekintette. Az utánunk jövő még műveltebb nemzedék bámulni fog azon, hogy miként nevezhattük el tisztességes életmódnak azt, mi az ő fogalmai szerint annyi mindenféle nélkülözéssel jár. Talán ily messze sem kell mennünk, még csak egykoru nemzetek és nemzetek életmódja közt sem kell párhuzamot vonnunk, hanem csak szomszédos megyéket, esetleg csak szomszédos falvakat kell megnéznünk s azokban létező átlagos viszonyok alapján már is más és más mértéket fogunk alkalmazni a nyomorra, a nélkülözésre, a jólétre és a bőségre, tekinteten kívül hagyva az egyéni felfogást és vágyakat, melyeket soha sem lehet kielégíteni.

A tultermelés forgalmi jelenség, mely semmi összefüggésben sincs az emberek vágyaival, de a melynek ép oly kevésé van köze az emberek testi és szellemi szervezetétől függő és határolt fogyasztási képességével. Mindezeknek az áruforgalomban csak annyiban van jelentőségök, a mennyiben azt a véghatárt jelzik, a meddig a termelés mehet. A forgalmi életben csak is a fizetési

képességen alapuló fogyasztási tehetség és akarat mérvadó. Ezek szabnak határt és mértéket a termelésnek, s a mi ezen túl termeltetik, egyszerűen fölösleges.

Már sokkal fontosabb és gyakorlatibb az a kérdés: Lehet-e általában általános tultermelés, vagy is hogy minden foglalkozási ágban többet termeljenek, mint a mennyit az emberek megvenni képesek és különösen hajlandók, mert a képesség és akarat nem szükségkép járnak együtt és egy nyomon. Vannak, kik az általános tultermelés lehetőségét megengedik s vannak, kik azt tagadják.

Kétségtelen ugyanis, hogy a forgalomban végelemezésben áruk cseréltetnek be árukkal és hogy minden áru azért termeltek, hogy más árura becseréltessék. Minden termelő vagy elárúsító tehát egyszersmind más áru fogyasztója vagy vevője. »Ha«

mond John Stuart Mill * – »az ország termelő képességét hirtelen a kétszeresére tudnók emelni, megkettőztetnők ugyan a piacokon kínálkozó árukat; de egy csapással a vásárlási képességet is megkettőztetnők.« Mindebből következik az általános termelés lehetetlensége ép azért, mivel minden termelés vagy kínálat egyszersmind keresletet okoz. Ez azonban korán sem zárja ki a részletes, egyes árukban való tultermelést, mely nem az árukeresletben általában, hanem ama bizonyos áruk keresletében, a vásárlási akarat irányában gyökeredzik. A termelők ugyanis mindig keresnek árukat, melyekkel kicserélhessék a saját áruikat, de nem azokat, melyeket nekik bőven vagy sürgősen is kínálnak, hanem más árukat, melyeket nem termelnek a szükségletnek megfelelő mennyiségben.

Ebben az okoskodásban csak egy láncszem hiányzik, t. i. hogy az áruk kölcsönös kicserélése nem közvetlenül, hanem a pénz közbenjöttével történik s hogy ép ez teszi lehetővé, hogy az eladó ne rögtön, hanem csak idő múltán szerezz be az általa kívánt árukat vagy az áru kicseréléséről le is mondjon. S erre való tekintettel az általános tultermelést mint ideiglenes, átmeneti tüneteményt nem lehet kizártnak vagy ép abszurdumnak tartani.

De a kérdés sarkpontja nem e körül forog. A kérdés lényege, nézetünk szerint, az, hogy általában lehetséges-e, hogy évek

* Principles of political economy. Peopl's edition 1872. 338. l.

hosszu során át az emberek szakadatlanul többet termeljenek mint a mennyit elfogyasztani képesek, illetőleg hajlandók, hogy évek hosszú során át halmozzanak árukat árukra, melyeket senki sem akar megvenni. Ezt teljes lehetetlennek s kizártnak tartjuk, mert fel sem tehetjük, hogy az egymást kölcsönösen feltételező termelés és fogyasztás évek hosszú során át se jussanak kiegyenlítésre, s hogy a fogyasztás a termelés folytonos emelkedése daczára ne csak nagyobb arányokat ne öltön, hanem mindig és folytonosan a termelés mögött maradjon. Nem lehet ugyanis feltételezni, hogy az emberek csak a termelés kedvéért termeljenek és ne akarnák egyszersmind fáradságuk s munkájuk gyümölcsét élvezni. S e mellett tekinteten kívül nem szabad hagyni, hogy az idő hossza elenyészleti ama tér- és időbeli különbséget, melyet az áruk kölcsönös kicserélésében a pénzgazdaság okoz.

Miből következtetik és mivel indokolják a tultermelést? Első sorban hivatkoznak az árhanyatlásra. Tehát az okot az okozattal akarják magyarázni, mi magában véve képtelenség. De hagyjuk ezt figyelmen kívül. Szabad azonban kérdeznünk, hogy az árhanyatlást egyedül és kizárólag a tultermelés okozza-e s nincs-e arra eset, hogy árhanyatlás tultermelés nélkül is bekövetkezzék. Mely kérdést még azzal is kiegészíthetnők, hogy vajon az áremelkedés-e a rendes állapot, az árhanyatlás pedig a rendkívüli, hogy ezt az utóbbit okvetlenül rendkívüli állapottal kelljen és lehessen csak indokolni. Mi azt hisszük, hogy a dolog megfordítva áll, hogy az árhanyatlás a rendes és az áremelkedés a rendkívüli állapot s hogy az emberek minden tudománya és törekvése oda irányul, hogy az árak leszálljanak és megakadályoztassanak a nagy, a túlzott árak. Az áruk árát a piacon igen is a kereslet és kínálat közt fenforgó viszony állapítja meg, de az ármegállapításban a szabályozó elem a termelési költség s ennek leszállítására irányul az emberiség minden gondolata, ennek eszközlésére tervez és létesít újabb meg újabb vívmányokat.

Koránt sem akartuk mondani, hogy napjaink hanyatló árai egyedül és kizárólag korunk haladásának természetes következményei. De ha az árhanyatlás okát általában és első sorban a termelési viszonyokban lehet s kell is keresni, miért kellene mindjárt a termelési viszonyok kinövésére gondolni és miért ne inkább a termelés rendes állapotára: a termelési költség hanyatlására,

mely sokkal közelebb fekvő, rendesebb és természetesebb ok is és a mely indokolva is van azon óriás haladás által, melyet korunk minden téren tett.

Nem lehet feladatunk, hogy itt részletezzük mindazokat a haladásokat, melyeket korunk a termelés: az ipar és mezőgazdaság technikájában tett, melyek első sorban ugyan ama foglalkozási ág termelvényeinek előállításai költségeit szállították le, melyben valamely nagy fölfedezés történt, de a melyek, különösen ha a haladás valamely fontosabb ágban történt, a többi ágak termelési költségeinek hanyatlására is befolytak. Korunk a vas, a gőz és a villamosság korszaka. A vas és kőszén minden megolcsósodása szükségkép visszahat, mondhatnók, az összes termelési ágak termelési költségeinek apasztására. Ha most azt látjuk, hogy a termelésnél a vasat a kétszer oly tartós aczél pótolta és hogy ez az aczél fele oly drága mint volt régebben a vas, szükségkép olcsóbbnak kell lennie a termelési költségnek minden ágban, mert a termelésnél alkalmazott gépek és eszközök is olcsóbbak. Az újabban készült gépek szénfogyasztása jelentékenyen kisebb a régi gépekénél és a szén napjainkban sokkal olcsóbb mint évekkel ezelőtt. A mezőgazdaság gördíti a legtöbb akadályt a technikai haladás elé, mi részint annak természetében, részint magokban az emberekben rejlik. Nem hivatkozunk a külföldre, hanem csak hazánkra, s hazánkban sem a nagybirtokokra, hanem csak a kis- és középbirtokokra. Hasonlítsa össze bárki is a szerszámokat és eszközöket, melyekkel a földműves ma dolgozik, azokkal, melyeket csak a hatvanas években használt és el kell ismernie, hogy a haladás rendkívül nagy. A nyers termények termelési költségeinek leszállítása szükségkép maga után vonja az iparos termékek termelési költségeinek apadását.

Nem szabad ama nagy haladásokról sem megfeledkeznünk, melyeket korunk, mondanók, naponta tett és tesz a forgalom és szállítás terén. A gőzhajózás, a vasut, a távirda, a posta, a telefon, a bankok, takarékpénztárak stb. pénzügyintézetek, sőt a hírlapok is, mindannyi közvetlenül és közvetve hozzájárul az áruk megolcsósodásához, a termelési költségek leszállításához.

A vasutak nem csak az által hatnak az árhanyatlásra, hogy újabb és újabb területeket nyitnak meg a termelésnek és a forgalomnak, hogy szállítási díjaik elenyésző csekélyek a szekérszál-

lítéshez képest, hanem az által is, hogy a forgalmat gyorsítják, minek folytán leszáll a vállalkozó tőke szükséglete, valamint kockázata. A vasut tette lehetővé, hogy a kereskedő a legolcsóbb termelési helyeket keresse fel és hogy ne legyen kénytelen nagy készleteket tartani és azokat már akkor összegyűjtenie, midőn tulajdonképp még a szükséglet mérvét sem tudja.

Ha csak némi fogalmat is akarunk magunknak szerezni azon nagy különbségről, mely a régebb és a mai kor közt fenforog, be kell tekintenünk a nagy forgalom valamely műhelyébe, ott a legjobban megismerhetjük a jelenkori közlekedési és forgalmi eszközök közvetett hatását a termelési költség leszállítására.

Bennünket bizonyynyal a gabnakereskedés érdekel a legjobban. Régebben a londoni vagy liverpooli nagykereskedő, az akkori szükségletet véve irányadónak, roppant nagy készletet tartozott összegyűjteni, hogy megfelelhessen az igényeknek. S e készletgyűjtést meg kellett kezdenie, mielőtt még teljesen tájékozva volt hazájának szükségletéről s ehez mért áraitól. Ma nagy készleteknek összehalmozására semmi szüksége sincs. Tizennégy nap alatt a világ bármely termelő vidékéről s a régihez képest mesés mennyiségű gabonát szállíttathat Angliába, még pedig az év bármely szakában, mert a vasuti közlekedés megakadhat ugyan napokra, de nincs rá eset, hogy a szárazföldi közlekedés hónapokon keresztül szüneteljen. Régebben hónapokon, sőt az egész esztendőn át hevert a kereskedő pénze az összevásárolt gabonában, tekintettel csak arra az egy tényre, hogy hónapokkal előbb, mielőtt a gabonát csak látta is, kellett a szükséges pénzt a termelés helyére vagy a bevásárlási piacra elküldenie. Ma módjában van a bevásárlásra szükséges pénzt táviratilag a világ bármely jelentékeny gabonapiaczára, mondjuk Bombayba, New-Yorkba vagy Odeszába utalványozni s 8–14 nap múlva már nem csak a gabona, hanem pénze is ismét kezei közt van, melyen magának újabb szállítmányt hozathat. Semmiben sem tulozunk, sőt talán keveset mondunk, ha állítjuk, hogy ma a kereskedő tőkéje legalább is tizenkétszer gyorsabban forog, mint régebben. Tegyük fel, hogy a mostani kereskedő tőkéjeért ép annyi kamatot igényel, mint a régebb kereskedő, a gabona árában még is csak egytizenketted rész annyi kamat lesz mint régebben. Például, ha régebben a keres-

kedő egy hektoliter búzát 12 kr. kamattal terhelt meg, azt ma csak 1 krral fogja megterhelni. De a forgalom gyorsasága lehetővé teszi, hogy kevesebb munkabért és kisebb koczkázati díjat számítson. Még azért is számíthat kisebb koczkázati díjat, mert koczkázata tényleg ma sokkal kisebb mint volt régebben, midőn bevásárlásait a kellő tájékozás és felvilágosítások nélkül kellett megtennie. Míg régebben alig ismerte hazája termését, s a szükséges felvilágosításokat csak nehezen és nagy költséggel szerezhette meg, ma minden nap tájékoztatják őt a világ terméséről és áraitól a hírlapok, a tőzsdére érkező sürgönyök, és ha ezekkel sem elégszik meg s maga kíván információkat szerezni, huszonnégy órára sincs szüksége, hogy azokat a világ összes jelentékenyebb piaczairól magának megszerezhesse.

Mennyi érdekes és felvilágosító adatot tudnánk beszerezni, ha csak néhány budapesti nagy-kereskedő könyveibe tudnánk betekinteni s tőkeszükségletök, forgalmuk, arukészletök, költségeik stb. illetőleg összehasonlításokat tehetnénk a hatvanas évek és napjaink közt. Meglepő különbségeket fognánk találni annak ellenére, hogy Budapest más kereskedelmi főhelyekhez képest messze elmaradt. Csak gondoljunk arra, hogy régebben a forgalom összetömörült az országos vásárokra, míg ma az évnek minden napja meghozza a maga forgalmát. S fővárosunk kereskedelmében még nincs meg az arány készlet és forgalom közt, mely megvan p. o. csak a bécsiben is, hol a kereskedő egyes árukban, melyekből csak mintát tart raktáron, bámulatos forgalmat csinál, s beszerzi azokat abban a pillanatban, midőn azokat már csomagolnia és küldenie kell, s beszerzi a nélkül, hogy irodájából csak ki is mozdulna, a telefon felhasználásával adja fel a gyárosnak megrendeléseit.

A pénzüintézetek termelőnek és kereskedőnek egyaránt lehetővé teszik, hogy készpénzt egy napig se tartsanak maguknál felhasználatnul. S gondoljunk még azon számos aprólékosnak tetsző dolgokra, melyek egyenként véve csekélységeknek látszanak, de a melyek összzhatásukban mégis nagy mérvben befolyanak a termelési költségek leszállására s semmi csodálatosat sem fognak abban találni, hogy az árak hanyatlottak. Ha mindezeket kevésre becsüljük, fontoljuk még csak a szállítási díj mérsékléseket, melyeket mindenfelé és így hazánkban is az utóbbi években engedé-

lyeztek, s a melyek már egyedül indokolják az árhanyatlás nagy részét.

Munkánk egy későbbi szakaszában fogjuk tárgyalni napjaink árhanyatlásának hatását a termelésre. Ott lesz alkalmunk kimutatni, hogy az árhanyatlás daczára a termelés — nem a nemzeti, hanem köz- vagy a világ gazdaságot tartva szem előtt — nem csak hogy nem csökkent, hanem határozottan emelkedett. A tultermelésnek rendes és feltétlen hatása pedig az, hogy a termelést mindaddig korlátozzák, míg közte és a fogyasztás közt a szükséges egyensúly helyre nem áll.

Felhozzák ugyan, hogy ez azért történt, mert a gyáros vagy bányabirtokos nem határozhatja el magát egykönnyen, hogy megszüntesse a munkát, mi csaknem helyrepótolhatlan veszteségekkel járt. Az épületek, a gépek, a munkaeszközök elvesztik értéküket vagy legalább értékök tetemes részét. Habár veszteséggel is folytatni fogja tehát a munkát s még tömegesebb, s ezért is olcsóbb, termelés által fog igyekezni magát fentartani s gyára illetőleg bányája versenyképességét biztosítani s az árhanyatlást ellensúlyozni. A most vázolt helyzetben van az önmivelő földbirtokos is. Ha parlagon heverteti földjeit s tul kell adnia gazdasági felszerelvényein, élő és holt leltáron, földje értéktelenné lesz, nem ad semmi jövedelmet, sőt megmarad teher gyanánt az adó. Mihez még a kis- és a középbirtokos osztálynál e kifejezést európai értelemben véve — még hozzájárul az is, hogy a földnek parlagon hagyásával parlagon marad a gazda és családja munkáereje is s így önmagát fosztaná meg a megélhetés lehetőségétől.

Ezek mind igaz és kétségbevonhatlan tények. De bizonyítják-e azt, mit velők igazolni kívánnak. Azt hiszszük, hogy nem. Ezek legfőlebb csak azt tanúsítják, hogy minden termelési ágban megvan a törekvés a termelési költség leszállítására s hogy a vállalkozók kisebb nyereséggel is megelégednek. De semmiféle érvet és bizonyítékot sem szolgáltatnak a tultermelés mellett. Állandóan és folytonosan veszteséggel dolgozni egyetlen egy iparágban, de egyetlen egy embernek sem lehet, természetes viszonyokat feltételezve s kizárva állami vagy hatósági támogatást, a nélkül, hogy az végre is teljesen ki ne merüljön.

Ismételjük, hogy igen is lehetőnek tartjuk az általános tultermelést, mint átmeneti bajt, de kizártnak tartjuk azt, hogy ily

általános tultermelés évek hosszú során szakadatlanul tartson, s így kizártnak tekintjük azt is, hogy napjaink árnyatlásának oka a tultermelésben rejlik.

II.

A gabona, különösen a búza, árában a mult évtized második felében beállott s azóta kisebb-nagyobb hullámzással folytonosan tartó hanyatlást is többnyire a tultermeléssel indokolják. S a tultermelés igazolására felhozzák, hogy mily nagy arányokban terjedt s terjed folytonosan a tengeren tuli államokban a gabona-, különösen a búzatermelés.

Szükségtelen mondanunk, hogy ha kizártnak tartjuk is az általános tultermelést, teljesen megengedjük a gabonatultermelés lehetőségét. Hogy az tényleg fenforog-e ezt a kérdést a fent jelzett elvi szemponttól teljesen függetlenül kell megoldanunk.

E megjegyzés után folytathatjuk. Tultermelés általában csak akkor forog fenn, hogy ha a termelés meghaladja a fogyasztást. Egyoldalú tehát, midőn a termelési vidékek terjedéséből vagy akár a termelés gyarapodásából már is tultermelést következtetnek, a nélkül hogy egyszersmind tekintetbe vennék a fizetési képességgel támogatott fogyasztási szükségletet.

Az időjárás viszontagságai által befolyásolt és az alól emberi ész és hatalom által teljesen soha ki sem szabadítható mezőgazdaság természetéből folyik, hogy a termelés és fogyasztás kölcsönös viszonyának mérlegelése, megállapítása nem szorítkozhatik egyes évekre. Egyes években az időjáráshoz képest lehet fölösleg vagy hiány. Ebből azonban sem tultermelést, sem a termelés elégtelenségét nem lehet következtetni, mert az egyik év fölöslege szükséges lehet a másik év hiányának pótlására, és viszont az egyik év hiányát kipótolja a megelőző év fölöslege. A termelés és a fogyasztás mérlegelésére tehát hosszabb, több éves időszakot kell választani. De hány évest? Itt ismét megoldhatlan rejtély előtt állunk. Elméletileg a feltett kérdésre ugyanis azt kellene válaszolni, hogy a számítási alapul vett időszak oly nagy legyen, hogy azon belől az idő viszontagságai által gyakorolt befolyás elenyészsen, vagy is hogy a kedvező és a kedvezőtlen évek egymást kiegyenlítsék. S ép ebben rejlik a kérdés megoldá-

sának lehetetlensége. Egyes, bármennyi évre is tett időszakokban a kedvező, másokban ellenben a kedvezőtlen évek vannak és lesznek túlsúlyban.

Tegyük fel, hogy bizonyos időszakban sem a termelés, sem a fogyasztás nem változott, csak az időjárás volt több egymásután következő éven át kedvező, majd viszont több egymást követő éven keresztül kedvezőtlen. Mely folyamatot fognánk ebben az időszakban észlelni? A kedvező évek alatt folyton szaporodnának a felhasználatlanul maradt fölöslegek, folyton hanyatlának az árak; viszont a kedvezőtlen évek alatt mind érezhetőbbé válnék a hiány, emelkednének az árak, sőt elfajulnának inségárákká. Lehet és szabad-e okszerűen a kedvező évek alatt tultermelést, a kedvezőtlenek alatt a termelés elégtelenségét panasznunk?

A való életben a termelés és a fogyasztás ezen feltételezett állandósága elő nem fordul. A való életben, rendes körülmények közt, szükségkép folytonosan emelkedik úgy a fogyasztás mint a termelés. E nagyobb termelés pusztán az idő viszontagságainak befolyása alatt hozhat bőséget, de a szükségét sem zárja ki. A bőség alacsony, a szükség nagy árakkal jár. De az alacsony árból ép oly kevéssé lehet tultermelésre, mint a nagy árból a termelés elégtelenségére következtetni, hanem első sorban kedvező avagy kedvezőtlen időjárásra, mely minden haladás daczára döntő befolyást gyakorol a termés mennyiségére és minőségére. A termés mennyisége és minősége pedig ma ép oly mérvadó az ár alakulására mint régebben. A különbség a régi és a mai viszonyok közt csak az, hogy míg régebben az árképződésnél az országos, esetleg csak a vidéki termés állott előtérben, addig ma megfordítva a világtermés a mérvadó. Az árak honunkban első sorban a szerint szabályozódnak, a mint a világtermés jól, kevésbé jól vagy ép nem sikerült. — S ép ebben rejlik annak oka, hogy a régibb kor nagymérvű árhullámzásai napjainkban elő nem fordulhatnak. Az áringadozások azonban napjainkban sem szűntek meg teljesen, s az itt vizsgált időszakban is fordult elő áremelkedés. Ebből valamint abból a további tényből, hogy egyszer sem fordult elő, hogy egy év egész termése vagy annak különösen nagy része — nem nézve az egyik évről a másikra rendszeren visszatartatni szokott készletet — a következő évre maradt

volna vissza, bátran következtethetjük, hogy igen is terjedtek a termelési vidékek, de azért nincs túltermelés.*

Nem szabad azonban itt megállapodnunk. Lehetőleg meg kell vonnunk a mérleget a termelés és fogyasztás közt. Természetes, hogy napjainkban, midőn minden irányban, még az ellentétes intézkedések daczára is, a világgazdaság felé haladunk, ha egészen megfelelően akarunk eljárni, a világtermelés és világfogyasztás mérlegét kell megvonnunk. De ily mérleg felállítása lehetetlen. Sajnos, hogy még a műveltebb államok termelését és fogyasztását se ismerjük pontosan s még kevésbé tehetünk e tárgyat illetőleg hosszabb időközökre terjedő összehasonlításokat. Teljesen biztos mérleg helyett csak hozzávetőleges mérleggel szolgálhatunk, de nézetünk szerint ez is megfelel a célnak.

Nézzük a termelést. Tagadhatlan, hogy az utolsó években roppant növekedett a gabonatermelésnek szánt terület. Viszont azonban az is igaz, hogy egyes előhaladottabb és népesebb államok más mezőgazdasági ágak miatt nagy területeket vontak el a gabonatermeléstől. Főlöskéleg volna mind e területeket kikutatnunk és részleteznünk. Elég lesz reámutatnunk Nagybritániára és Irlandra, mint oly államra, mely kiválólag apasztotta a gabona- és különösen a búzatermelésnek szánt területet. Míg az 1871-75. években évente átlag 4.671,339 hektárt vetettek el a gabonával, addig az 1881-85. években csak 4.186,659 hektárt. Még nagyobb

* Már Tooke említi, hogy az emberek rendszeren megfélekedznek az idő viszontagságainak befolyásáról a gabonaárakra és mesterséges okokat keresnek akkor is, mikor csak is jó és rossz terméstről lehet szó. — Ugyancsak Tooke munkájából tanulhatjuk meg, hogy régibb időkben, midőn a verseny koránt sem öltött s az akkori viszonyok közt nem is ölthetett oly nagy arányokat mint napjainkban, éveken át folytonosan hanyatlottak a gabonaárak. Így 1617. és 1621. közt a búza ára quarterenként (290*586 liter) 43 s. 3 pennyről (21 frt 59 kr) 27 s. (13 frt) hanyatlott az akkori évek jó és bő termései folytán. Az akkori viszonyokat egyik tudósítás következőleg vázolja: »Anglia, születése óta, még soha sem volt oly szegény mint most; mivel mindenki panaszkodik, hogy nem képes a haszonbért megkapni. Pedig mindenben nagy a bőség, csak a pénz nagyon szűk, elannyira, hogy a falusi nép a haszonbér fejében felajánlja gabonáját és marháját vagy más egyéb jószágát, csak pénzt nem hoz, és a gabona oly olcsó, mint tudtommal soha az előtt, 20 vagy 22 penny egy bushel búza, az árpa 9 penny s még ezen az áron sem akad vevője. (A history of prices and the state of circulation from 1793 to 1837. London 1838. I. k. 8. és 23. l.)

mérvű apadást mutat a búzaföld. Az 1871—75. években átlag 1.512,308 hektárt vetettek be búzával, az 1881—85. években csak 1.145,048-at.* A búzavetés alá használt földnek 367,260 hektárral való apadását egész jelentőségében csak akkor foghatjuk fel, hogy ha tekintetbe vesszük azt az apadást is, mit az az átlagos búza-termelésben jelez. Ha a Lawes és Gilbert által ** az 1852—1879. évekre terjedő adatokból kiszámított átlagból indulunk ki, az a búzaföld-apadás 8.834,000 hektoliternyi búzatermés csökkenést jelent. Ennek pótlására az Egyesült-Államokban — az 1881¹/₅ évek átlagát nézve — 848,600 hektárt lehetett és kellett búzával bevetni. India Punjab tartományában ezen mennyiség termelése, ha az átlagot vesszük, 983,800 hektárt, ha pedig a III. oszt. földet tekintjük, 1.316,500 hektárt tett szükségessé. Ezek az adatok szólóan igazolják, hogy mennyire téves, ha a termelési terület nagyobbodásából mindjárt túltermelést következtetnek.

Mindazonáltal elvitathatlan tény, hogy — nézve a gabonának szánt terület folytonos gyarapítását, valamint a mezőgazdaságban tett s mind nagyobb és nagyobb elterjedésnek örvendő műszaki haladásokat, melyek mind a termelés fokozására hatnak és a melyek okozzák, hogy a termések csaknem évről évre nagyobbak, *** — a gabonatermelés növekedett, de viszont a fogyasztás is szaporodott.

Következtetnünk kell a fogyasztási szükséglet emelkedését első sorban a népszám szaporodásából. Az embernek élete fentartására legalább kenyérének kell lennie. Európa nyugoti államainak népsége, Ausztriát is beleértve, a mellékelt kimutatás szerint, az utolsó 10 illetőleg 15 éves időszak alatt, 17 millióval szaporodott.

* Agricultural returns of Great Britain stb. 1885. 80. s 81. l.

** On home produce, imports, consumption stb. Journal of the stat. society London. 1880. 331. l.

*** A termelés gyarapodásáról alig szólhatunk, ha hosszabb évek átlagát vesszük zsinórmértékül. Neumann Spallart (Übersichten 1883—84. 184. l.) következőleg állapítja meg a világ középtermését.

	1870—1880 1875—1884			1870—1880 1875—1884	
	millió hektóliter			millió hektóliter	
Búza	706·8	713·9	Zab	679·4	703·7
Rozs	456·1	423·0	Tengeri	555·7	664·7
Árpa	281·4	286·9	Más gabona	124·1	106·8

Broch* az európai népek fejenként való átlagos búza és rozs fogyasztását 250 literre teszi. Fogadjuk el ezt a nyugoti népek viszonyait nézve csekélynek mondható fogyasztást s találni fogjuk, hogy csak a népszaporodás 42'5 millió hektoliter búza és rozs, de főleg búzatermelésnek adott helyet és tett szükségessé.

De Európának nemcsak nyugoti, hanem keleti államainak népessége is jelentékenyen szaporodott. Ezzel szemben Broch constatálja, de az összes rendelkezésünkre álló adatok is igazolják, hogy Európa gabonatermelése — a középtermést nézve — alig emelkedett. Neumann Spallart** főleg az 1870–75. évek adataira való tekintettel az európai középtermést búzában 438'8 millió, rozsban pedig 450'2 millió hektoliterre, más már hosszabb, 1884-ig terjedő adatok alapján pedig búzában 440'8, rozsban 413'8 millió hektoliterre becsüli.

Mivel pedig Európa átlagos termelése nem növekedett, a termelési vidékeket szükségkép ki kellett terjeszteni. Midőn pedig csakis ez történt, igen is szólhatunk nagyobb termelésről, mely egyes években nagy fölöslegeket s természetesen alacsony árakat eredményezhet, de egyáltalán nem tultermelésről.***

A szükséglet fokozására azonban nem csak a népszaporodás, hanem az egyéni fogyasztás emelkedése is hat. Az egyéni fogyasztás — annyi bizonyos — nem változik és módosul évről évre a terméshez képest, hanem igenis változik időközönként úgy minőségileg mint mennyiségileg és emelkedik a művelődés haladásával, és a jólét gyarapodásával. A fogyasztás emelésére különösen alkalmasak a bő termések és az alacsony árak, föltéve, hogy a kere-

* La crise agricole en Europe. Journal de la société de statistique de Paris. 1885. jan. füz.

** Übersichten 1879. 86. l. és 1883—1884. 182. l.

*** V. ö. még Sauerbeck: On Prices of Commodities and the Precious Metals (Journal of the statistical society 1886. 604/5. l.) Az itt közölt kimutatás szerint az európai termelés 1872—74-ben búzában 1'128 millió bushel (410 millió hektoliter), rozsban 1061 millió bushel (385 millió hektoliter); 1882—84-ben búzában 1195 millió hushel (434 millió hektoliter), rozsban 1080 millió bushel (392 millió hektoliter). A szerző megjegyzi: »A búza tényleges szaporodása valószínűleg csekélyebb, minthogy az orosz 1872-iki 159 millió bushel (57 millió hektoliter) búzatermés szokatlanul gyenge.« A második időszakban az orosz búzatermés 235 millió bushelre (85 millió hektoliter) tétetik.

seti viszonyok rosszabbra nem fordultak és a vásárlási képesség alább nem szállt. Mint abszolút szabályt odaállítani, hogy az olcsó árak emelik a fogyasztást, nagyon is helytelen.

Állításunk begyőzésére csak egy adatot említünk. Nagybritánia és Írland ama boldog európai állam, melyben fejenként a legtöbb húst és a legkevesebb kenyeret fogyasztják. Az angol nép fogyasztása, életmódja már rég felülemelkedik az összes európai népeken, azért fogyasztása még mindig emelkedik. Lawes és Gilbert említett értekezésökben Nagy-Británia és Írland fejenként való búza-fogyasztását 1852—59 közt 5·1 bushelre (185·25 liter), 1876—1878 közt 5·65 bushelre (205·23 liter) teszik. Az előbb említett években 28 milliónyi népesség mellett 17·8 millió quarter (50·17 millió hektoliter), az utóbbi években 33·7 milliónyi népesség mellett 23·9 millió quarter (68·37 millió hektoliter) vala az évi átlagos búzaszükséglet. Hogy mily különbséget okozott az egyéni fogyasztás emelkedése, könnyen megítélhetjük, hogy ha tényállásoljuk, hogy a nélkül 6·73 millió hektoliterrel lett volna kisebb a búzaszükséglet.

Tagadhatlan pedig, hogy az európai népek jóléte a múlt, sőt a folyó évtizedben is minden rázkódás ellenére, ha lassabb menetben is, azért folyton emelkedett. Gyarapodott tehát fogyasztási képességek és akaratok is.

Ha nem vagyunk is e tekintetben teljesen biztos adatok birtokában, mégis bizonyosra vehetjük, hogy a gabonatermelő vidékek és körök tágítását az egyéni fogyasztás gyarapodása is szükségessé tette.

Különben azt hisszük, hogy az állítólagos tultermelés ellen a legszólóbb bizonyítékot az alábbi két kimutatás szolgáltatja, a melyből látjuk, hogy Európa nem csak hogy nem képes a saját búzaszükségletét fedezni,* hanem hogy folyton nagyobbodó búza- és lisztbehozatalra szorult. Az 1870 4. évekhez képest az 1880—84. években az európai búzabehozatal 22·6 millió mmázsával vagyis 157·2°/_o-al, a lisztbehozatal pedig 3·6 millió mmázsával vagyis 267°/_o-al emelkedett.

* L. a 14. l. az 1. jegyzetet.

I.

Európai államok netto búza-bevitele.*

	1870—74	1875—79	1880—84	1885—1888
	Évi átlagok métermázsákban			
Nagy-Britania és Irland	19.090,830	25.885,061	28.651,096	27.798,845
Németalföld	871,112	1.496,040	2.143,458	2.404,018
Belgium	2.282,403	2.911,787	4.278,307	5.556,916
Franciaország	5.159,807	8.814,997	13.212,546	8.438,577
Németország	—	1.969,464	4.524,328	4.266,046
Svájc	1.645,401	2.324,087	2.674,355	2.879,662
Olaszország	?	2.789,180	1.478,896	8.293,402
Ausztria-Magyarország	90.279	—	—	—
Dánia	—	—	383.100	293.419
Összesen	29.139,832	46.190,616	57.346,086	59.930,885

Európai államok netto búza-kivitele.

	1870—74	1875—79	1880—84	1885—1888
	Évi átlagok métermázsákban			
Oroszország	14.509,368	19.299,781	16.788,515	23.758,681
Ausztria-Magyarország	—	1.178,652	271,292	2.087,376
Németország	244,941	—	—	—
Románia	?	2.924,414	3.288,976	3.946,721
Dánia	?	42,798	—	—
Összesen	14.754,309	23.445,645	20.348,783	29.792,778
Beviteli többlet	14.385,523	22.744,971	36.997,303	30.138,107

Emelkedés az első idő-

szakhoz képest . . .

—	8.359,448	22.611,780	15.752,584
	58'1°/o	157'2°/o	109'5°/o

* Ez és a köv. táblázat összeállításánál használt források. Neumann Spallart: Übersichten 1878, 1879, 1880, 1881—2, 1883—4. Stat. Abstract for the United Kingdom. 1870—1884 és 1871—1885, Stat. Abstract for the principal and other foreign countries 4. és 12. sz. Egyes.-Államok forg. kimutatásai. Németország: Stat. d. deutschen Reichs 3., 4., 9., 16., 22., 27., 32., 39., 45., 49., 54., 60. és N. f. 9. 14. k. Olaszország: Movimento commerciale del Regno d'Italia 1875, 1883, 1884, 1885. Németalföld: Résumé stat. pour le Royaume des Pays-Bas 1850—1883 és Annuaire stat. des Pays-Bas pour 1885. Belgium: Statistique de la Belgique. Tableau général du commerce avec les pays étrangers 1871, 1878, 1880, 1883 és 1884. Franciaország: Tableau décennal de la commerce de la France 1867—1876 és Document statistique du commerce stb. du France 1879, 1881, 1882 és 1884. Románia: Tablou General 1882, 1883 és 1884. Svájc: Übersichtstabellen 1883 és 1884. Ausztria-Magyarországot illetőleg l. még az 1886-ban 320. sz. a. bem. törvj.

II.

Európai államok netto búzaliszt-bevitele.

	1870—74	1875—79	1880—84	1885—1888
	Évi átlagok métermázsákban			
Nagy-Británia és Irland .	2.406,319	3.826,704	6.635,990	8.164,395
Németalföld	207,160	321,728	232,933	294,511
Belgium	298,018	565,643	237,179	—
Franciaország	—	—	163,271	179,024
Németország	—	193,914	—	—
Svájc	140,071	221,135	251,090	268,471
Olaszország	—	—	—	245,385
Összesen	3.051,568	5.129,124	7.520,463	9.151,786

Európai államok netto búzaliszt-kivitele.

	1870—74	1875—79	1880—84	1885—1888
	Évi átlagok métermázsákban			
Ausztria-Magyarország .	651,060	1.189,373	1.231,400	1.563,037
Németország	275,266	—	473,727	1.186,150
Franciaország	133,459	1.072,901	—	—
Olaszország	?	4,469	3,171	—
Románia	?	96,108	11,025	85,690
Dánia	?	624,480	448,973	324,054
Oroszország	631,322	584,402	358,640	560,519
Belgium	—	—	—	173,137
Összesen	1.691,107	3.571,633	2.526,936	3.892,587
Beviteli többlet	1.360,461	1.557,491	4.993,527	5.259,199
Emelkedés az első idő-				
szakhoz képest . . .	—	197,030	3.633,066	3.898,734
		14·5%	267%	280·7%

A most közölt adatok ellen azt lehetne felhozni, hogy nem Európa, hanem a tengeren túli államok okozzák a túltermelést. Vonjuk meg a mérleget Európa 1880—4. évi búzaszükséglete és a főbb tengerentúli államoknak Európába való kivitele között. *

a vámtarifa módosításáról. — Az összehasonlításnál feltételeztük, hogy 1870—74-ben Olaszország bevitelét Románia és Dánia kivitele fedezte. — Az 1885—1881. évek forgalma pótlólag vétetett fel. Források az előbbi évek műveinek későbbi folyamai.

* Mint Scherzer (Das wirtschaftliche Leben der Völker 1885 15. 1.) az 1877—1882. évek forgalmi adataival igazolja, ez a képtelenség egyéb gabonáról is áll. A vonatkozó végszámok ezer métermázsákban következők:

	Búza	Rozs	Árpa	Tengeri	Zab	Kül. Liszt és gab.	Liszt és Összesen
Beviteli többletek	60,677	12,246	10,888	26,309	11,254	?	6892 131,931
Kiviteli „	23,830	13,823	9,995	8,373	10,652	971	2544 72,688

	métermáza
Európa búza szükséglete vala	36.997,000
Erre szállítottak :	
	métermáza
a) Egyesült-Államok *	19.467,000
b) India **	9.679,000
	29.146,000
Fedezetlen hiány	7.851,000

Ezt a hiányt más tengerentúli államok termeléséből kellett fedezni.

A forgalmi kimutatások egyáltalán nem teszik a tultermelés benyomását, hanem igen is következtetést engednek arra, hogy egyes években nagyobbak, más években kisebbek a fölöslegek, némely évben pedig általában nincsen fölösleg, hanem inkább hiány.

Terünk nem engedi, hogy részletesebben kimutassuk a főfogyasztó államok forgalmát. Képet alkothatunk magunknak erről a legfőbb fogyasztó állam Nagy-Británia és Írland búza- és liszt-beviteléről közlött alábbi kimutatásból, melyben egyszersmind megtalálhatjuk Kanada, Chile és Ausztrália csaknem egész kivitelét. E kimutatást is bizonyítéknak a tultermelés ellen közöljük.

Nagybritánia és Írland búzabevitale.***

Évi átlagok ezer angol mázsában.

(Egy angol mázsa = 50.802,377 kilogramm.)

	1871—1875		1876—1880		1881—1885		1886—1888	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Oroszország	11,767	26.9	7,903	15.0	8,869	15.1	10,224	19.1
Svédország	44	0.1	27	0.1	—	—	1	—
Dánia	308	0.7	113	0.2	4	—	61	0.1
Németország	3,554	8.1	3,622	6.9	2,077	3.5	2,049	3.8
Franciaország	1,150	2.6	363	0.7	9	—	29	0.1
Spanyolország	311	0.7	153	0.3	1	—	—	—
Ausztria-Magyarország	65	0.2	18	—	30	0.1	60	0.1
Románia	277	0.6	198	0.4	243	0.4	766	1.4
Törökország és Bulgária	641	1.5	409	0.8	935	1.6	316	0.6
Egyiptom	1,380	3.2	1,709	3.2	706	1.2	324	0.6

* Az 1882—86. év átlag szerint 13.7% levonásával, mely a forg. adatok szerint nem a kimutatott államokba szállított.

** Az 1881/2—1886/7. évek átlaga.

*** V. ö. Stat. Abstract for the United Kingdom from 1871 to 1885. 69. l. és 1874 to 1888. 75. l.

	1871—1875		1876—1880		1881—1885		1886—1888	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Brit Észak-Amerika	3,242	7.4	3,333	6.3	2,173	3.7	2,713	5.1
Egyesült-Államok	17,703	40.5	28,401	53.9	28,853	49.0	23,274	43.5
Chile	1,266	2.9	905	1.7	1,536	2.6	1,798	3.4
Brit India	705	1.6	3,066	5.8	9,439	16.0	9,234	17.3
Ausztrália	937	2.1	2,196	4.2	3,700	6.3	1,467	2.7
Egyéb országok	404	0.9	281	0.5	293	0.5	1,183	2.2
Összesen	43,754	100	52,697	100	58,868	100	53,499	100

Nagybritánia és Írland lisztbevittele.

Évi átlagok ezer angol mázsában.

(Egy angol mázsa = 50.802,377 kilogramm.)

	1871—1875		1876—1880		1881—1885		1886—1888	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Oroszország	71	1.3	101	1.2	77	0.5	99	0.6
Svédország	1	—	1	—	46	0.3	4	—
Dánia	182	3.4	411	4.9	279	2.0	68	0.4
Németország	850	15.8	1,036	12.3	1,693	11.8	835	5.0
Franciaország	1,111	20.6	865	10.2	186	1.3	105	0.7
Spanyolország	226	4.2	120	1.4	1	—	—	—
Ausztria-Magyar- ország	317	5.9	1,093	12.9	1,556	10.9	1,574	9.5
Románia	1	—	4	—	—	—	—	—
Törökország és Bulgária	2	—	3	—	8	0.1	—	—
Egyipton	8	0.2	9	0.1	1	—	1	—
Brit Észak-Amerika	386	7.2	324	3.9	415	2.9	838	5.1
Egyesült-Államok	1,936	35.9	4,289	50.8	9,767	68.1	12,948	78.2
Chile	142	2.6	46	0.5	30	0.2	2	—
Brit India	1	—	2	—	2	—	1	—
Ausztrália	121	2.2	125	1.5	241	1.7	43	0.3
Egyéb országok	38	0.7	22	0.3	34	0.2	35	0.2
Összesen	5,393	100	8,451	100	14,336	100	16,553	100

Bizonyítottunk tekintjük tehát azt, hogy gabona avagy csak búzatermelésről szó sincs, szó sem lehet és az árhanyatlás oka nem ebben keresendő.

Ha és a mennyiben különösen az utóbbi évek árhanyatlása a termelési viszonyokban gyökeredzik, annak először is igen közel fekvő oka van. Európának az utóbbi években nem csak közép, hanem határozottan jó termésű évei is voltak s Olaszország kivé-

telével ép a nagybeviteli államok dicsekedhettek bő aratásokkal. Ennek igazolására elég még a búzatermésről közlött adatokra is hivatkoznunk.

Fentebb már említettük a termelési költség s ebből eredő árhanyatlást. Említettük a szállítási költségek csökkenését. Helyén találjuk ezt egy adattal megvilágítani. Egy métermázsa búzának Chicagóból Angliába való szállítása 1873-ban 3 frt 3 krba, 1886-ban azonban csak 1 frt 15 krba került. Már csak azért 1 frt 88 krral olcsóbban lehetett Angliában az amerikai búzát megvenni. Ez ugyan még korán nem indokolja az 1873. és az 1886. évek búzaára közt fenforgó különbözetet, de már igen közel, hogy ha az 1886. év árát az 1869-iki (10 frt 89 kr) és az 1870-iki (10 frt 60 kr) árakkal hasonlítjuk össze.*

Ha érvet keresünk a túltermelés ellen, akkor ezt abban a tényben is meg kell találnunk, hogy a gazdák egyáltalán nem a termelés korlátozását, hanem ellenkezőleg a termelés fokozását földjavítások és jobb művelésmódok alkalmazása által tanácsolják. Elvök és jelszavuk az olcsóbb termelés. E törekvést csak helyeselni

* V. ö. »Gold and Silver Commission« II, 252. l. Comber nagykereskedő által összeállított adatok mértékeinkre és pénzünkre átszámítva.

Év	Indiai búza szállítási költsége.				Amerikai búza szállítási költsége.		
	Búzaár Angliában	Jubbulporeból Bombayba	Angliába	Összesen	Chicagóból New-Yorkba	Angliába	Összesen
	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt
1873	13'27	2'19	2'94	5'13	1'45	1'58	3'03
1874	12'59	2'17	2'70	4'87	1'05	1'47	2'52
1875	10'22	1'55	2'57	4'12	87	1'36	2'23
1876	10'44	1'47	2'38	3'85	71	1'24	1'95
1877	12'84	1'49	2'07	3'56	85	1'10	1'95
1878	10'50	1'41	1'10	2'51	70	1'13	1'83
1879	9'92	1'43	1'41	2'84	87	94	1'81
1880	10'06	1'43	1'83	3'26	92	87	1'79
1881	10'26	1'43	2'07	3'50	62	64	1'26
1882	10'20	1'45	1'55	3'00	60	59	1'19
1883	9'41	1'28	1'35	2'63	64	60	1'24
1884	8'01	1'26	0'96	2'22	49	53	1'02
1885	7'33	1'20	1'10	2'30	43	49	92
1886	7'01	1'15	87	2'02	66	49	1'15
1887 első felév	7'67	1'11	1'02	2'13	62	38	1'—

lehet, míg a termelés apasztása, különösen nálunk, semmikép nincs indokolva.*

Az előadottakból folyik, hogy a gabonaárak hullámzása, ép úgy mint a multban, a jövőben is meglesz azzal az egy különbséggel, hogy legalább egyelőre nem fogja a régi nagy arányokat öltetni. Nem tarthatjuk tehát kizártnak sem a maiaknál magasabb, sem a maiaknál még alacsonyabb árakat. Hosszú időn át tartó nagy árakra azért nem szabad számítanunk, mert ezek előmozdítanak a termelés kül- és belterjes fokozását. Viszont a hosszú időn át tartó alacsony, még a termelésre fordított munkát sem jutalmazó árakat azért tarthatjuk kizártnak, mert ez szükségkép előidézné a termelés korlátozását, főleg és első sorban azokon a vidékeken, hol a termelés a legköltségesebb, a legtöbb természeti nehézségekbe és akadályokba ütközik. Ezen az emberi önzésből folyó tényt meg lehet ugyan támadni nemzeti, emberies vagy ép teljesen önös indokokból, de azon a viszonyon nem változtathatunk, — ha csak erőszakot nem akarunk elkövetni — hogy a fogyasztók az olcsóbb termelést és az alacsonyabb árakat keresik s a míg szükségletüket olcsóbb árúkkal elégíthetik ki, addig nem vásárolják az azonos minőségű, de drágább árúkat.

III.

Az utóbbi években a gazdák — nem említve a gyapjút, melynek árhanyatlása különben is már régebb keletű — az állatok és az állati termények árcsökkenését is panasztolták, s méltán. Az angol adatok szerint, melyekre különös súlyt fektethetünk, az árak az utóbbi években jelentékenyen leszálltak. A londoni állatvásáron (Metropolitan cattle market) a brit első rendű marhahús átlagos ára volt métermázsánként az 1875-79. években 81.5 frt, az 1880—84. években 80.6 frt, ellenben 1885-ben 72.2 frt, 1886-ban 66.7 frt, 1887-ben 60.9 frt és 1888-ban, már

* Félreértés kikerülésére meg kell jegyeznünk, hogy a termelés apasztása és a termő terület korlátozása nem egy és ugyanaz. A termő terület korlátozható a nélkül, hogy ez a termelés apasztásával járna, sőt ép annak ellenére emelkedhetik a hozadék fokozása által. Nem akartuk tehát azt mondani, hogy gazdáink ne korlátozzák a gabona területét.

javult ár mellett, 67'8 frt. Az árhanyatlást sem átmeneti, sem helyi tűneménynek nem tekinthetjük, nézve azt, hogy 1884-ben indult meg s mindenfelé tapasztalható, mint azt a csatolt ártáblázataink mutatják.*

Ezt az árcsökkenést szintén a tultermelésnek, akarják felróni.

Mielőtt tovább megyünk, nem mulaszthatjuk el megjegyezni, hogy az árhanyatlás, melyet az átlag mutat, onnan is eredhet, hogy változott az árúnak úgy minősége, mint beszerzési forrása. S a forgalmi és általában az árstatisztika, mely átlagokkal dolgozik, ép a most említett tényezőkről nem nyújt kellő felvilágosítást. Az angol, a külforgalmi adatokon alapuló árstatisztika ez irányban is nyújt némi tájékozást s így megadja a módot az átlagokban kiűntetett árváltozásoknak e tekintetben való ellenőrzésére. Ennek akar eleget tenni az alábbi kimutatás, mely részletezi származási helyök szerint a bevitt ökrök és bikák árát. Az adatok összeállítását illetőleg csak azt jegyezzük meg, hogy az 1883-ik évet kiindulási évűl azért választottuk, mivel emelkedett húsarakkal esik össze. A származási helyek kiválasztásánál első sorban az 1883. évi legmagasabb, legalacsonyabb és a középár szolgált irányadóul. Ezen az alapon választottuk a Csatorna szigeteket, Spanyolországot és Kanadát. Ezeket kiegészítettük az Egyesült-Államokkal, mint olyanokkal, melyek aránylag a legtöbb állatot szállították. Dánia és Németország kiválasztásában az vezetett, hogy az ezekből az országokból származó állatok ára mutatja a legnagyobb hanyatlást. Az árhanyatlás, mint látjuk, a beszerzési forrástól független s csak a mérvben különbözik.

Angliába bevitt ökrök és bikák ára.

Származási hely	1883 frt	1884 frt	1885 frt	1886 frt	1887 frt	1888 frt
Csatorna-szigetek	325'92	339'29	313'46	301'04	343'33	301'50
Spanyolország	186'54	187'25	182'96	173'46	162'96	164'16
Kanada	215'58	213'42	200'54	179'92	174'17	176'33
Egyesült-Államok	228'21	238'21	225'87	199'58	195'36	198'88
Dánia	200'50	200'29	196'29	128'62	117'71	122'12
Németország	213'46	200'00	191'17	155'92	157'08	171'12

* L. II. 3. sz. mellékletet

Még egy észrevételt kell előre bocsátanunk. Az árhanyságnak igen természetes oka lehet a termelési költség csökkenésében. Olcsóbbá lett az állattartás és különösen a hizlalás, mert leszállt a főleg állatok tartására és hizlalására használt gabonafélék, mint a zab, árpa, tengeri stb. ára. Ezen kívül kétségtelen az, hogy az a törekvés, melyet az amerikai gazdáknál láttunk, hogy igyekeznek az állatokat koraérettekké tenni, Európában is megvan, s az utóbbi években, midőn a húsarak folytonosan emelkedtek, még nyert terjedelemben. Azt hisszük azonban, hogy a termelési költségek hanyatlása önmagában alig indokolja p. o. a húsaraknál az 1875—79. évekhez képest tapasztalt nagy árhanyságot. Mivel a gabonaárak csak fokozatosan szálltak le s mivel a koraérettségre való törekvés sem hirtelen, hanem csak fokozatosan állott elő és terjedt, ez okok befolyása alatt az árhanyságnak is fokozatosnak kellett volna lennie.

Ha nem is nézzük a tengerentúli államok versenyét, melyet elősegítettek azok a javítások, melyek a szállítás gyorsítása és a szállítmány épentartása miatt foganatosítottak, s csak az európai állattenyésztést, s ennél is csak a létszámot tekintjük, már is nagy mérvű haladást látunk. A juh kivételével, melynek létszáma apadt, a többi húsos állatok száma az utóbbi 10—15 év alatt jelentékenyen emelkedett. S kétségtelen, hogy táblázatunk a gyarapodást nem is tünteti fel teljes mérvben, ha vesszük azt, hogy a mindinkább hanyatló gabonaárak a gazdákat okvetlenül kényszerítették arra, hogy a gabonahozadék emelése, de jövedelmök gyarapítása vagy csak fentartása miatt is szaporítsák állataik számát. S adataink nagy része még oly időből való, midőn a gabonaárak aránylag még nagyok valának.

Állatlétszám Európában.*

	Első időszak 1870 körül	Második időszak 1880 körül	
Szarvasmarha	91.005,000	98.329,000	+7.324,000 = 8'0 »
Juh	191.802,000	178.916,000	-12.886,000 = 6'7 »
Kecske	12.512,000	17'603,000	+5.091,000 = 40'7 »
Sertés	43.279,000	44.007,000	+ 728,000 = 1'7 »

* L. II. 4. sz. mellékletet.

Az állatlétszám gyarapodását világosabban kifejezi az egységre vagyis szarvasmarhára való visszavezetés. Követve a szokásos átszámítást, mely szerint is egy szarvasmarha egyenlő 4 sertéssel, 10 juhval és 12 kecskével, azt látjuk, hogy míg a szarvasmarhára redukált állatlétszám 1870. körül 122.048,000 vala, addig az 1880. körül 128.690,000 darabot tett vagyis 6.642,000 darabbal azaz $5\frac{4}{10}\%$ -al szaporodott.

Míg az állatlétszám gyarapodása önmagában támogatni látszik a tultermelés érvét, addig egészen más eredményre jutunk, hogy ha az állatlétszámban történt gyarapodást összehasonlítjuk a népszám szaporodásával. Európa népesedése körülbelől ugyanazon idő alatt $11\frac{4}{10}\%$ -al szaporodott. Az állatlétszám emelkedése tehát a népszámszaporodás mögött maradt. Míg 1870. körül ezer lakosra 418 szarvasmarhára átszámított husos állat esett, addig 1880. körül csak 391 drb vagy is 27 darabbal kevesebb. Ha tehát az európai állattenyésztés már 1870. körül sem elégítette ki az európai szükségletet, még kevésbé tehetette azt 1880. körül, midőn pusztán a létszámot nézve viszonylagos depecoratio állott elő.

Ha az állatlétszám önmagában mérvadó volna az állattenyésztés állapotának és fejlődésének megítélésére, könnyen kimondhatnók, hogy a tultermelésre alapított érv indokolatlan. S ezt bátran kimondhatnók annak ellenére, hogy magunk megengedtük, hogy adataink nem mutatják ki teljesen a létszám szaporodását, és azt nagyobbnak jeleztük. Tehetnők ezt azért, mert a népszaporodás sem szüint meg.

Nem szabad azonban szem elől téveszteniünk hogy a létszám nem tünteti fel híven az állattenyésztés állapotát. Mérvadó az évi hozadék. Biztosnak tarthatjuk pedig, hogy a hozadék még nagyobb mérvben emelkedett mint sem azt az állatlétszám gyaníttatja. Jobb és nemesebb fajok tenyésztése, az állatok gyorsabb fejlesztése és korábbi érettségre juttatása kétségtelenül nagy arányokat öltött Európában mindenfelé. S ez új érvül szolgálhat a tultermelés mellett, ha csak meg lehetne állapítani az évi hozadékot és fogyasztást.

Épen a fogyasztás viszonyai miatt nem szabad az állatok létszámának a népszám mögött való maradásából elhirtelenkedve azt a következtetést levonni, hogy tultermelésről szó sincs. Az

állati eledel, a hus, tej, vaj, sajt stb. nem oly föltétlenül szükséges első rendű élelmi cikk, hogy róla azt lehetne mondani, hogy szükséglete a népszaporodással egyarányban növekedik. Az emberek táplálására szolgáló állati terményekben való szükséglet inkább a jóléttel áll szoros kapcsolatban. Ez a szükséglet emelkedik és apad a szerint, a mint a közjólét gyarapszik vagy hanyatlik. A husfogyasztást a közjólét egyik mértékéül használhatjuk.

Míg a gabonatermelés és fogyasztás megítélésére bőven folynak az adatok, és ha tökéletlenek vagy éppen nincsenek is termelési adatok, a termelés és fogyasztás irányzatát meg lehet állapítani a külforgalmi adatokból, addig az állattenyésztés és fogyasztás kölcsönösségének megállapítása éppen adatok hiányában bajos. Az állattenyésztés évi hozadékaról csak elvétve vannak adataink s ezek is többnyire becslések. A külforgalom adatai még az irányzat tekintetében se nyújtanak megfelelő felvilágosítást, tekintettel arra, hogy nem csak eledelül szolgáló állati termények vitetnek be és ki, hanem élő állatok is. S az élő állatok nagy részének be- és kivitele nem közvetlenül fogyasztásra, hanem tenyésztés és hizlalás miatt is történik. Az élő állatok súlyáról pedig a külforgalom statisztikája nem nyújt felvilágosítást.

Míg a búzát illetőleg tehát egy összevont statisztikai táblázatban legalább nagyban és egészben kimutathattuk, hogy mint lett kevésbé és kevésbé képes Európa népeinek kenyérrel való ellátására, nem tehetjük ezt a húst és az állati terményeket illetőleg. Inkább csak egyes vonásokkal és adatokkal szolgálhatunk, melyek következtetést engednek a fogyasztás fejlődésére a nélkül hogy azt teljes biztonsággal feltűntetnék. Az összehasonlítást egyébként rövidebb időre korlátozhatjuk tekintettel arra, hogy árhanyatlás csak az utóbbi években következett be.

Különös figyelmet érdemel Anglia, mivel Európának és a világnak nem csak legnagyobb gabona, hanem egyszersmind állat és különösen állati termények beviteli országa.

Állattenyésztésének fejlődését illetőleg felvilágosítást nyújtanak a következő adatok, melyek, azt hisszük, bővebb magyarázatra nem szorulnak. Azokból látjuk, hogy a szarvasmarhánál a tejtermelésre és a koraérettségre fordítanak különös figyelmet. A kiindulásul alapul vett 1876–80. években volt ugyanis 1000

darab szarvasmarha közül tehén 378, 2 éves és azon fölül való 239, 2 éven alól levő 383, az 1887. évben pedig tehén 371, 2 éves és azon fölül való 238 és 2 éven alól levő 491. Még jobban előtérbe lép a koraérettségre való törekvés a juhoknál, melyeket illetőleg látjuk, hogy azoknál 1000 darab közül vala egy éves és azon fölül levő 1876—80-ban 643, 1881—85-ben 635, 1887-ben pedig 619 darab. Az 1887. évi létszámapadás 1876—80. évekhez képest főleg az 1 éves és azon fölül levő juhoknál érezhető, ezek apadtak 11·2°/_o-al, míg az 1 éven alól levők csak 1·8°/_o-al kevesbedtek. A létszámapadás koránt sem jelenti a hushozadéknak hasonarányú leszállását, hanem csak azt, hogy a juhokat sokkal korábban viszik vágóhídra.

A h u s o s á l l a t o k s z á m a N a g y - B r i t á n i á b a n é s
I r l a n d b a n .

	Tehén		Egyéb szarvasmarha				Szarvasmarha	
			2 éves és azon fölül		2 éven alól		Összesen	
	ezer drb	%	ezer drb	%	ezer drb	%	ezer drb	%
1876—80	3,724	100	2,357	100	3,783	100	9,864	100
1881—85	3,763	101	2,331	99	4,131	109	10,225	104
1886	3,974	107	2,420	103	4,365	115	10,873	110
1887	3,946	106	2,533	107	4,165	110	10,644	108

	Juhok		Juhok		Juhok		Sertés	
	1 évesek és azon fölül		1 éven alól		Összesen			
	ezer drb	%	ezer drb	%	ezer drb	%	ezer drb	%
1876—80	20,517	100	11,389	100	31,906	100	3,506	100
1881—85	18,189	89	10,442	92	28,631	90	3,737	107
1886	18,291	89	10,664	94	28,955	91	3,497	98
1887	18,213	89	11,188	98	29,401	92	3,721	106

Az állatlétszám jelentékeny gyarapodása ellenére a bevétel nem csak nem hanyatlott, sőt inkább emelkedett. A mellékletben közölt ártáblázatokkal összhangzásban összeállított forgalmi kimutatás egy az áralakulásra minden esetre befolyást gyakorló tényről tesz tanuságot. A legutóbbi négy évben, melyre adataink vonatkoznak, habár nem is szűnt meg a bevétel emelkedése, de a megelőző időszakhoz képest, százaléka határozottan hanyatlott. Nem nézve az élő állatok bevitelében történt csökkenést, hanem csak a husfélékre való tekintettel tapasztaljuk, hogy míg 1880—84. években azok évi átlagos bevitel az 1875—79. évekhez képest kerek összegben 664'000 métermázsával vagyis

28.6⁰/₀-al emelkedett, addig az 1885—8. évek átlaga az 1880—84. évekhez képest csak 251,000 métermázsa vagyis 8'3⁰/₀-nyi emelkedést mutat. Az emelkedési százalék hanyatlásában része van a gyarapodott hazai állattenyésztésnek, de része van annak a ténynek is, melyre később még vissza fogunk térni, hogy a közjólét emelkedési aránya általában csökkent. De az angol viszonyokból kiindulva az mindenesetre kétségtelen, hogy azokból tultermelésre következtetni nem lehet. Bár gyarapodott és nagy mérvben gyarapodott is a hazai állattenyésztés, a hazai fogyasztás emelkedése azt jelentékenyen meghaladta. Bőven igazolják ezt az alábbi adatok, melyeket illetőleg még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy a húsbevitelnél mindinkább előtérbe lép a friss hus bevitele.*

Állat és állati eledelek bevitele Nagy-Britániába.

	1875—79		1880—84		1885—1888	
	általában	%	általában	%	általában	%
Szarvasmaraa drb	247,537	100	390,611	158	341,437	138
Juh »	947,610	100	1,012,363	107	929,366	98
Sertés »	48,808	100	31,289	63	21,087	43
Marhahus mm	289,431	100	503,334	174	517,590	179
Sertéshus »	180,821	100	182,461	101	212,057	117
Egyéb hus »	263,986	100	424,337	160	659,126	250
Szalonna és sonka »	1,619,282	100	1,906,632	118	1,879,995	116
Húsfélék összesen »	2,353,520	100	3,017,764	128	3,268,768	139
Zsir »	349,938	100	406,668	116	452,058	129
Vaj és margarin »	856,359	100	1,124,553	131	1,284,441	150
Sajt »	849,329	100	895,025	105	902,765	106
Tojás 1000 drb	758,876	100	849,357	112	1,061,410	140

A fentebbi adatokból világos még az is, hogy a húsbevétel mellett az állatbevétel mindinkább háttérbe vonul. Érdekes tudnunk, hogy Nagy-Británia és Írland honnan szerzi be azon 3¹/₄ milliónyi métermázsa húst, melyet a hazában elfogyasztottnak tarthatunk, tekintettel arra a tényre, hogy a szalonnát és sonkát

* V. ö. Stat. Abstract for 1873—87 50. s k. l., különösen 60. l. 1874—1888. 55. s k. l. Meg kell jegyeznünk, hogy a szalonnára és sonkára, a vajra és a margarinra, a sajtra és a tojásra vonatkozó adatok a tiszta fogyasztási bevitt jelzik. Ezeknél az áruknál már levonattak a bevételből ismét kivitt áruk. A többi áruk a nyers bevitt jelentik. A hazai különben is csekély kivétel a bevételből nincs levonva. L. még Agricultural returns for Great-Britain. 1887. 126—129. l.

illetőleg táblázatunkban a netto bevített mutattuk ki. E tekintetben némi tájékoztatást nyújthat az alábbi táblázat, melyben a jelentékenyebb bevívó államokat kitüntetjük. Ha ezek az adatok és a fentebbi kimutatásban közlött adatok közt eltérések mutatkoznak, ezt annak kell tulajdonítani, hogy az alábbi kimutatás a nyers bevített tünteti fel. Kimutatásunkban csak is az 1875—79. és 1885—88. évek átlagára szorítkozunk, miután ezzel is elég tájékoztatást nyújtunk a beszerzési forrásokban bekövetkezett változásokról.

Nagy-Británia és Írland husbevitele.*

	1875—79		1885—88	
	ezer métermázsra			
	általában	%	általában	%
Egyesült-Államok	2,168·9	85·1	2,285·1	67·3
Németország	184·1	7·2	195·8	5·8
Ausztrália	63·3	2·5	298·2	8·8
Németalföld	43·8	1·7	118·0	3·5
Kanada	29·2	1·1	161·6	4·8
Dánia	22·0	0·9	147·8	4·3
Franciaország	14·1	0·6	6·0	0·2
Belgium	13·1	0·5	25·0	0·7
Argentini köztársaság	1·6	0·1	123·0	3·6
Egyéb országok	8·1	0·3	35·5	1·0
Összesen	2,548·2	100	3,396·0	100

Franciaország a második jelentékeny európai állam, mely sem gabona, sem hus szükségletét nem képes saját termelésével fedezni. S a termelési és fogyasztási viszonyainak vizsgálata már azért is különös figyelmet érdemel, mivel az agrárvámok megszabásában és emelésében vezérszerepet visz. Mint ár-adataink mutatják, a husárak itt is leszálltak, csak hogy nem abban az arányban mint Angliában. A külföld versenye meg lévén nehezítve, az árhanyatlás okát első sorbn is a hazai termelés fejlődésében kell keresnünk. S kétségtelen, hogy a hazai állattenyésztés az utóbbi években nagy lendületnek indult, mit eléggé igazolnak az alábbi adatok a gazdaságokon létező állatokról. Különösen nagy arányú haladást mutat a szarvasmarhatenyésztés, melynek nyomai a külforgalomban is jelentkeznek.

* V. ö. Agric. Return of Great Britain 1887. 140—141. l. és 1889. 139. l.

Gazdasági állatok létszáma.*

	1880 drb	1886 drb	Szaporodás általában drb	%
Ökör és bika	2.492,732	2.602,845	110.113	45.0
Tehén és üsző	7.113,242	7.850,947	737,705	10.4
Borju	1.840,272	2.306,970	466,698	25.4
Juh	22.516,084	22.688,230	172,146	0.8
Sertés	5.565,620	5.774,924	209,304	3.8

Mivel csak is Franciaország szükségletét igyekszünk megállapítani, az alábbi táblázatban csak a netto bevittelt illetőleg kivittelt mutatjuk ki. Ebből az 1880—84. évekhez képest 1887-ben azt a változást látjuk, hogy élő állatokban való bevitele nem csak csökkent, hanem szarvasmarhában, nézve azt, hogy csak borjakban és bikákban volt bevitteli többlete, kivitteli országgá lett. Husbevitele is jelentékenyen hanyatlott, mely alól a friss hus képez kivételt, mely emelkedett.

Állatok és állati eledel forgalma.**

Netto bevitt (vagy kivitt —).

	1880—84		1885		1886		1887	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Ökör drb	38,629	100	30,240	78	23,074	60	—7,787	0
Tehén »	28,311	100	24,975	88	23,461	83	—5,782	0
Bika »	1,024	100	2,827	276	1,527	149	860	84
Borju »	48,502	100	27,601	57	43,752	90	18,722	38
Juh »	2.035,188	100	1.920,456	94	1.590,216	78	1.208,880	50
Sertés »	57,759	100	—18,122	0	26,965	47	15,585	27
Malacz »	50,829	100	53,409	105	91,565	180	80,034	157

* Annuaire 1883. 298. s k. l. Ministère de l'agriculture. Bulletin No 6, 640. s k. l. V. Ö. Reitzenstein : Agr. Zustände in Frankreich 1884. 74. l.

** Documents statistiques sur la commerce de la France 1881., 1883., 1884. f. i. Bulletin 658. s k. l. — Tableau général de la commerce de la France 1886. és 1887. Az adatok a commerce specialra vonatkoznak. Kimaradt a szárnyasok husa, a vadhus és a rák, mivel általában a szárnyasok, a vadak stb. forgalma bennünket itt nem érdekelhet. Továbbá nem szükséges figyelmeztetnünk, hogy a forgalmi lajstromokban, bár ugyanaz alatt a név alatt előforduló be- és kivitteli áruk nem szükségképpen azonosak is. Inkább hason mint azonos árukról lehet szó. A fogyasztás mérlegelésénél azonban a hasonló árukat, különösen a jelen esetben, bátran azonosíthatjuk. Kiindulhatunk abból, hogy végelemzésben búza meg búza sem azonos. A hozzáink behozott román búza nem azonos az általunk kivitt búzával.

	1880—84		1885		1886		1887	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Friss vágott hús mm	55,611	100	75,383	136	87,726	158	109,175	196
Sózott sertés hús és szalonna mm	118,637	100	12,861	11	36,502	31	31,365	26
Más sózott és páczolt hús mm	28,333	100	31,736	112	82,908	293	16,044	57
Húsfélék összesen mm	202,581	100	119,980	59	207,136	102	156,584	77
Sajt mm	129,819	100	125,138	96	126,582	97	117,211	90

Netto kivitel.

Vaj mm	270,595	100	257,846	95	227,013	84	230,810	85
Tojás »	129,425	100	123,682	96	123,809	96	142,946	110

Láttuk, hogy a termelés nagy arányban emelkedett. Miként alakult a fogyasztás, ezt illetőleg a legutóbbi évekről csak Páris és Szajna departementra vonatkozólag vannak adataink. Ezen adatok szerint a hús-fogyasztás 1882-ig úgy általában mint egyénileg folytonosan emelkedett. Ettől fogva azonban hanyatlás állott be. Csak 1886 óta mutatkozik némi javulás. A mennyiben Paris fogyasztása visszatükrözi Franciaország fogyasztását, a francia gazdák nem igen csudálkozhatnak azon, hogy náluk a húsarak hanyatlanak. Emelkedik a termelés, csökken a fogyasztás. Mi természetesebb, mint hogy leszáll az ár.

Páris és Szajna departement hús-fogyasztása.*

	Marhahús és juhhus mmázsa	Sertéshús mmázsa	Összesen mmázsa	Fejenként kgr
1879	1'382,589	236,665	1.619,255	76'63
1880	1.469,256	231,207	1.700,463	77'89
1881	1.555,963	217,232	1.773,195	79'16
1882	1.564,442	234,146	1.798,588	80'15
1883	1'497,271	248,658	1.745,929	77'65
1884	1.490,474	249,549	1.740,023	77'25
1885	1.494,927	248,071	1.742,998	77'23
1886	1.520,042	241,503	1.761,545	78'90
1887	1.607,632	241,592	1.849,224	—
1888	1.619,290	246,676	1.865,966	—

Két kisebb országból állanak még rendelkezésünkre a legutóbbi évekig terjedő adatok, melyek a hús-fogyasztás fejlődésének menetét jelzik. Mindkét ország adatai a fogyasztási adólajstromokból vannak véve. Mindkettő, mi a vagyonosodást illeti, az első rendű államok közt fog helyet. Szászországról és Németal-

* F. i. Bulletin 704. l. Továbbá 1889. 810. l.

földről van szó. Szászország húsfogyasztási viszonyai bennünket közelebről is érdekelnek. Ezért is a szász adatoknak, melyek különben a húsfogyasztás megállapításánál a külforgalmi adatokra is tekintettel vannak, adjuk az elsőbbséget.

Szászország húsfogyasztása, ha azt az összehasonlítás kedvéért közölt 1870-ik évhez mérjük nagy arányokban emelkedett úgy általában mint egyénileg. Ha a legutóbbi éveket tekintjük, látunk ugyan egyes években a megelőző évhez képest némi hanyatlást úgy az általános mint az egyéni fogyasztásnál egyik vagy másik húsnemnél, de máskülönben a húsfogyasztás folytonos emelkedést mutat. Az egyéni húsfogyasztás vala 1880-ban 29·2 kgramm, 1887-ben már 34·85 kgramm. E rövid időköz alatt tehát az egyéni fogyasztás 19·3⁰/₀-al emelkedett. Az emelkedési százalék az 1870-ik évhez képest 54·2⁰/₀. Az 1887-ik évet összehasonlítva az általános húsfogyasztást illetőleg az 1870-ik évvel az emelkedési százalék 99·7, vagy is mondhatjuk, hogy Szászország 1887-ben közel kétszer annyi húst fogyasztott el mint 1870-ben.

S z á s z o r s z á g h ú s f o g y a s z t á s a . *

	A fogyasztási adóval megrovott állatok száma			Tényleges fogyasztás			
	Ökör	Egyéb szarvasmarha borjú nélkül	Sertés	Marbahúsban		Sertéshúsban	
				általában	fejenként	általában	fejenként
	drb	drb	drb	mmázsa	kg	mmázsa	kg
1870	19,028	80,567	413,144	224,820	8·95	342,248	13·65
1880	22,223	117,818	557,431	328,076	11·10	534,836	18·10
1881	24,361	124,375	536,056	349,782	11·70	521,831	17·40
1882	25,655	133,480	580,948	376,608	12·40	564,571	10·60
1883	24,608	132,419	595,882	376,964	12·25	591·950	19·20
1884	26,008	125,007	661,682	364,623	11·65	649,616	20·80
1885	27,169	127,708	648,194	379,418	11·95	646,913	10·40
1886	29,739	135,337	670,650	407,816	12·70	678,051	21·15
1887	32,834	138,027	707,967	425,170	13·10	707,315	21·75

A németalföldi adatok abból a szempontból is különösen érdekesek, hogy a levágott szarvasmarhának értékét is mutatják. Ezekből az adatokból látjuk, hogy abban a mérvben, a melyben a szarvasmarha olcsóbbá lett, abban az arányban a fo-

* Kalender u. stat. Jahrbuch für das Königreich Sachsen auf das Jahr 1888. 184. l. 1890. 206. l. Az eredetiben előforduló vámmázskákat és fontokat átszámítottuk métermázsára és kgrammra.

gyasztás is emelkedett, s ha az ár emelkedett az ismét hanyatlott. Látjuk az 1875—79. években hogy midőn az ökör és tehén átlagos értéke 1878-ban 129 frtra emelkedett, fogyasztása a legalacsonyabb fokra hanyatlott. Már a következő évben az árhanyatlás befolyása alatt a fogyasztás ismét emelkedett. Az 1880—84. években az árak legmagasabbak az 1883. és 1884. években, s ezekben vala a fogyasztás is legalacsonyabb. E helyütt csak azon kétségbevonhatlan tényre fektetünk súlyt, hogy az utóbbi évek árhanyatlásának befolyása alatt a fogyasztás jelentékenyen emelkedett.

Levágott állatok száma és értéke.*

Az 1875—79. évek átlaga = 100.

	Ökör és tehén				Borjú				Sertés	
	száma drb	%	értéke frt	%	száma drb	%	értéke frt	%	drb	%
1876	175,400	104	103	91	102,800	100	26	100	285,400	99
1876	186,100	110	105	93	108,500	105	24	92	289,900	101
1877	167,500	99	116	103	99,900	97	26	100	299,100	104
1878	147,200	87	129	114	94,700	92	28	108	285,700	99
1879	168,400	100	112	99	109,600	106	25	96	278,000	97
1875—79	168,900	100	113	100	103,100	100	26	100	287,600	100
1880	189,400	112	107	95	115,700	112	26	100	278,400	97
1881	203,200	120	105	93	114,600	111	26	100	286,600	100
1882	177,400	105	120	106	104,700	102	29	112	296,200	103
1883	159,700	95	132	117	97,300	94	31	119	309,300	108
1884	159,200	94	128	113	99,300	96	30	115	332,600	116
1880—84	177,800	105	118	104	108,300	103	28	108	300,600	105
1885	178,700	108	112	99	117,700	114	26	100	337,100	117
1886	197,400	117	101	89	126,600	123	25	96	365,200	127
1887	217,300	129	90	80	130,900	127	24	92		

Hazánk húsfogyasztását összehasonlító alakban csak a fővárost illetőleg mutathatjuk ki. Fővárosunk ebbeli fogyasztása mondhatjuk folytonosan emelkedik, csak 1881-ben látunk hanyatlást a megelőző 1880-ik évhez képest a szarvasmarhánál és juhoknál, az 1880. és az 1884-ik évek tüntetnek fel hanyatlást az azokat közvetlenül megelőző évekhez viszonyítva a sertéseknél.

* V. Ü. Annuaire statistique des Pays-Bas pour 1887. 46. és 105. l.
Az átszámításnál 1 németalföldi fonrit = 0'845 o. é. forinttal.

Fővárosunk 1886-ban 13,283 marhával, 33,413 borjúval, 22,804 juhval, 7813 bárány és malaczcza, 1772 süldővel és végre 23,888 sertéssel fogyasztott el többet mint 1879-ben.

Budapest főváros fogyasztása.*

	1879 drb	1880 drb	1881 drb	1882 drb
Vágó marha	57,208	60,619	58,006	61,148
Borju	67,180	73,424	70,056	77,743
Juh	25,512	35,552	29,903	29,147
Bárány és malacz	52,295	48,433	49,134	45,204
Süldő	4,648	4,126	4,612	5,103
Sertés	130,008	109,527	124,255	127,285
	1883 drb	1884 drb	1885 drb	1886 drb
Vágó marha	63,657	63,571	68,900	70,491
Borju	80,623	84,824	100,454	100,593
Juh	25,558	28,305	36,106	48,316
Bárány és malacz	51,252	55,258	59,400	60,108
Süldő	5,690	5,232	6,050	6,420
Sertés	145,491	142,033	153,706	153,896

Érdekesnek tartjuk, hogy fővárosunk fogyasztásával való összehasonlítás végett már itt kimutassuk húst szolgáltató állataink többlet kivitelét illetőleg behozatalát. A külforgalomra rendszeren igen nagy súlyt fektetnek; holott a forgalom súlypontja épen a belforgalomra esik és a termelés feladatának a legjobban akkor felel meg, ha a belfogyást tartja szeme előtt. Ezt a tanúságot az itt nyújtott összehasonlításból is meríthetjük. Szarvasmarha kivitelünk nem haladja meg a főváros fogyasztását. A főváros fogyasztásához mérve aránylag még legnagyobb a juhkivitelünk. A juhhús fővárosunkban nem oly keresett czikk s csak újabban kezd fogyasztása jobban emelkedni. Keresettebb volna bizonynyal a tulajdonképi húsos juhok húsa ép úgy, mint a főváros lakosságának egy nagy része jobb szereti a húsos sertések húsát a hazai kövér sertések húsánál. Régebben s talán még ma is több fővárosi hentes Bécsből szállította a sovány sertéshúst.

* Kőrösi. Statisztikai havi füzetek. 1887. 38. l. Forrásunk az egyéni fogyasztást is kimutatja. Erre azonban azért nem fektetünk súlyt, mivel általános becslésből indul ki, nem pedig hivatalosan eszközölt próbamérésekből. Ily próbamérések nálunk is eszközölthetnének.

Kiviteli illetőleg behogatási(—)többlet husos
állatokban.*

Ökör	Bika	Tehén	Fiatalsz marha	Borjú	Juh és kecske	Bárány és gödölye	Sertés	Malacz
drb	drb	drb	drb	drb	drb	drb	drb	drb
1882 67,581	289 —2,160	183 —2,626	202,525	5,505	512,362	9,154		
1883 67,334	118 —1,485	167 —5,927	101,355	196	302,909	8,306		
1884 71,491	378 —1,500	56 —7,123	158,162	—8,921	426,517	4,334		
1885 66,123	520 —1,687	451 —13,505	187,719	—5,593	483,131	9,056		
1886 90,006	1,499 —308	629 —7,983	217,548	2,245	712,965	12,992		
1887 86,964	1,674 —216	863 —5,778	188,610	5,633	637,402	—4,526		
1888 81,654	1,614 —1,498	—5,145	—11,655	145,972	2,741	349,542	—5,366	
Átlag 75,879	842 —1,265	399 —7,800	185,984	272	489,261	4,850		

Mindezekre a különböző adatokra való tekintettel bátran kimondhatjuk, hogy az állattenyésztés koránt sem szenved a tultermelés bajában, s az árhanyatlás, mely állandónak látszik, nem is a tultermelés folyománya. A tultermelés ellen szól még az a tény is, hogy a mely arányban olcsóbbá válik a kenyér, abban az arányban növekedik a hús s általában az állati eledelek fogyasztása. Felhozhatjuk még ama további kétségtelen érvet is, hogy a jóllétel együtt emelkedik a hús és az állati eledelek fogyasztása. Kétségtelen tény pedig, hogy a vagyonosodás az árhanyatlás ellenére nem szűnt meg emelkedni s legfőlebb csak annyit lehet megengedni, hogy nem emelkedett a régebb arányokban.

* Hiv. stat. közlemények. Varga: Magyarország öt évi áruforgalmának eredményei 1888. 130. s k. l. Magyarország áruforgalma 1887 és 1888. 6. és k. 46. s köv. 1.

A nemes fémek.

Napjaink közgazdasági kérdései közül a *valuta kérdés* magaslik ki, melynek teljes egészében való tárgyalása meghaladja föladatunkat. Reánk csak az a részletkérdés tartozik, hogy minő hatást gyakoroltak napjaink valutaviszonyai a jelen gazdasági helyzet alakulására. A jelen gazdasági állapotokat s ezek főtümenyét: az árhanyatlást sokan *kizárólag*, mások azonban csak *főleg* a mai valutaviszonyoknak tulajdonítják. Igaz-e ez? s ha igen, mennyiben? csak is erre a kérdésre kell és akarunk válaszolni.

Első pillanatra a felvetett kérdés egynek látszik. Ha azonban annak mélyébe hatolunk, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy tulajdonkép két teljesen önálló úgy a gazdasági hatást, mint a teendők sorozatát illetőleg egymástól lényegesen különböző kérdéssel van dolgunk. Az egyiket röviden az »ezüst,« a másikat pedig az »arany« kérdésének nevezhetjük.

Az *ezüst-kérdés* indító oka és alapja az ezüst árhanyatlásában van megadva s lényegileg a körül forog, hogy mely okok idézték elő az árhanyatlást és hogy ez minő hatást gyakorolt a gazdasági életre és fejlődésére.

Az *arany-kérdésben* az egyedül megoldandó feladat, hogy megdrágult-e az arany vagy sem? Akár igenlőleg, akár nemleg oldassék meg e kérdés, a többi már csak egyszerű következtetés. Tegyük fel, hogy az arany megdrágult. Ebből önként következik és szükségkép folyik, hogy a cikkek árának hanyatlania kellet. Mert az arany a műveltebb nemzetek vagy törvényes vagy tényleges értékmérője s ennek folytán a nemzetközi forgalomban is a kizárólagos értékmérő. Ha az arany megdrágult, a valutapolitikának határozottan más irányban kell haladnia, mintha az állított megdrágulás valótlan.

A)

A z e z ü s t - k é r d é s .

I.

Vizsgálatainkban a kiindulási pont, hogy az utóbbi években a két nemes fémnek egymáshoz való értékviszonya lényegesen megváltozott, más szóval hogy az ezüst ára az aranyhoz mérve tetemesen és folytonosan hanyatlott.

A két nemes fém egymáshoz való értékviszonya, mint ezt a történetből tudjuk, koronként változott. Brochnak az 1878-iki nemzetközi conferentia elé terjesztett adatai szerint a középkorban az arany úgy aránylott az ezüsthöz mint $1 : 10\frac{1}{2}$ illetőleg 12-höz, vagy más szóval egy kilogramm arany ép oly értékű vala mint $10\frac{1}{2}$ illetőleg 12 kilogramm ezüst. Csak is a potosi gazdag ezüstabányáknak 1545-ben történt fölfedezése, de még inkább a hidegen való vegyítésnek 1557-ben történt föltalálása után hanyatlott az ezüst ára. Így a britt törvényekben az ezüstnek egyenértéke 1604-ben 12'16-ban, 1612-ben 13'30-ban, 1619-ben 13'35-ben, 1670-ben 14'50-ben állapítottatott meg.*

De már a mult században a két nemes fém értékviszonya, mint azt Soetbeer** a hamburgi arany árfolyam feljegyzések alapján kimutatja, azon értékarány ($1 : 15\frac{1}{2}$) körül mozgott, melyet a legutóbbi időig szabályosnak tekintettek. Ezt az u. n. szabályos értékviszonyt vagy egyenértéket (paritást) első ízben XVI. Lajosnak Fontainebleauban 1785. október hó 30-án kelt declaratiója állapította meg azzal, hogy elrendelte, hogy egy márka arany tizenöt és fél márka ezüsttel tekintessék egyenlő értékűnek.*** Ennek az intézkedésnek csak folytatását képezi — habár a legutóbbi időig elsőnek is tekintették, — az 1803. (XI germinal 7 –17) törvény, mely a frankot fogadja el pénzegységnek s a mely elrendeli

* Conférence monétaire internationale de 1878. Procès-verbaux 16. l.

** Edelmetall-Production 1879. 129. és 130. l. Az értékarány volt ugyanis évtizedes átlagokban 1701—10-ben 15'27, 1711—20-ban 15'15, 1721—30-ban 15'09, 1731—40-ben 15'07, 1741—50-ben 14'93, 1751—60-ban 14'56, 1761—70-ben 14'81, 1771—80-ban 14'64, 1781—90-ben 14'76, 1791—1800-ban 15'42.

*** Conférence mon. internat. 1878. id. m. 182. l.

hogy úgy az arany- mint az ezüst-pénzek $\frac{9}{10}$ finomsági tartalommal veressenek. Ez a törvény, mely egyszersmind a bimetallismus alaptörvénye, a pénzverési díj fizetése ellenében szabaddá teszi a pénzverést úgy aranyból mint ezüsből. Továbbá megállapítja az ezüst frank súlyát 5 grammban s rendeli hogy egy kilogramm aranyból 155 drb 20 frankos arany veressék. Ezekkel az intézkedésekkel a törvény a $\frac{9}{10}$ finomsági tartamu kilogramm arany értékét 3100 frankban, a hason finomságú ezüst kilogrammjának értékét 200 frankban szabta meg s e megszabással elfogadta az $1:15\frac{1}{2}$ szeres értékviszonyt.*

A nemes fémek világpiaczán Londonban egészen 1873-ig az ezüst ára a $15\frac{1}{2}$ szeres egyenérték körül mozgott s attól csak keveset tért el, 1874-től fogva az ezüst ára folytonosan hanyatlott s a szabályosnak tartott egyenértékét még mint legmagasabb ár sem érte el. Ennek az árfejlődésnek és hullámnzásnak világos képét adja az alábbi táblázat, mely a paritási ár (egy unciáért 60·84 penny) alapul vételével százalékos arányszámokban mutatja az ezüst-árakat a londoni piacon. Ebből a kimutatásból nem csak az ezüst árának folytonos hanyatlását láthatjuk, hanem azt is, hogy különösen az 1874—1879-es években nagy arányokat öltött az árhullámnzás, mely tetőpontját az 1876-ik évben érte el, mikor a legkisebb és legmagasabb ár között $19\frac{4}{10}\%$ volt a különbözet. A közölt kimutatás alapján továbbá megállapíthatjuk a disparitást vagy más szóval az arany agiót. Míg az 1871—73. években az arany agió a közép árra való tekintettel $1\frac{4}{10}\%$ a tulajdonképi árhanyatlás első évében még csak $4\frac{2}{10}\%$ vala addig 1888-ban az agió $29\frac{5}{10}\%$ -ra emelkedett fel. Más szóval míg 1871—73-ban egy kgramm aranyért 15·72 kgramm, 1874-ben pedig 16·17 kgramm ezüstöt kellett odaadni, addig 1888-ban egy kgramm aranyat csak 21·99 kgramm ezüstön lehetett megvásárolni.

* M. id. m. 183—185. l.

Az ezüst ára a londoni piacon.*

Százalékos arányszámokban 100=60'84 penny = 5 frt 4 kr.

Év	Legalacsonyabb ár	Legmagasabb ár	Közép ár	Év	Legalacsonyabb ár	Legmagasabb ár	Közép ár
1841—50	96'2	101'1	98'0	1880	84'8	86'9	85'9
1851—60	98'4	103'2	101'0	1881	83'6	86'9	85'0
1861—70	98'6	102'7	100'2	1882	82'2	86'2	84'9
1871—73	95'1	100'3	98'6	1883	82'2	84'1	83'1
1874	94'1	97'8	95'8	1884	81'4	84'5	83'3
1875	91'2	94'7	93'3	1885	77'1	82'2	79'9
1876	76'8	96'2	86'7	1886	69'0	77'2	74'6
1877	87'9	95'7	90'2	1887	71'1	77'5	73'3
1878	81'4	90'4	86'4	1888	68'4	72'4	70'5
1879	80'3	88'3	84'2				

II.

Minden cikk árát a kereslet és a kínálat vagy más szóval a fogyasztás és a termelés viszonyai határozzák meg. E törvény alól a nemes fémek sincsenek kivéve. A nemes fémek azon tulajdonsága, hogy inkább csak használat, nem pedig fogyasztás tárgyai s hogy a használat által csak csekély mérvben kopnak el, a kínálat viszonyaira bír hatással. Ezt nézve mondhatjuk, hogy a nemes fémek kínálata nem szorítkozik csak is az ujonnan felszínre hozott vagyis termelt mennyiségekre, hanem kínálat tárgyát képezi az összes a föld gyomrából bármely időben kibányászott, bármily alakban meglevő, el nem rejtett vagy kincsgyűjtésre fel nem használt mennyiség. Ezt akkép is formulázhatjuk, hogy folytonos kínálat alatt áll a nemes fémek már meglevő készlete s ezt szaporítja egyrészt a föld gyomrából kibányászott mennyiség s másrészt az a mennyiség, melyet többé kincsgyűjtésre nem használnak és rejtékhelyéből napvilágra hoznak. Viszont a nemes fémek ama gazdasági hívatása, hogy pénzüll szolgálnak, de hogy másrészt kincsgyűjtésre is alkalmasak, a kereslet viszonyaira gyakorolnak befolyást.

* V. ö. Soetbeer. Wirkungen der Silberentwerthung. Jahrbuch für Nationalökonomie u. Statistik. N. F. 8. k. 307. l. Soetbeer: Materialien stb. 2. kiad. 18—20. l. Sauerbeck: On prices of commodities and the precious metals. Journal of the stat. society 1886. 635. és 648. l. A középárakra az 1874—85. évekre vonatkozó viszonzszámok innen vannak átvéve. L. még IV. 1. sz. mellékletet.

A kínálatban tehát, ha szabad így szólanunk, két tényező szerepel: a már meglevő, de, mint már jeleztük, a műveltség terjedése folytán is folytonosan változó készlet és az újonnan termelt mennyiség. A meglevő készletet, főleg itt, hol csakis az ezüstár hanyatlásainak okairól van szó, figyelmen kívül hagyhatjuk. A meglevő, de különben is alig megállapítható készlet kérdése inkább az »arany« kérdésében fontos.

Mi a két nemes fém termelési viszonyait illeti, azok a vizsgálat tárgyává tett időszakban lényeges változásokon mentek keresztül. E változásokat, az 1866—70-es években átlagosan termelt mennyiséget egységnek (100) véve, a következő táblázatba foglalhatjuk össze.

	Arany- termelés *	Ezüst-
1866—70	100	100
1871—75	89	147
1876—80	88	183
1881—85	76	214
1886	83	242
1887	82	255

Ebből a kimutatásból látjuk, hogy míg az arany termelése 1886-ig folytonosan csökkent, addig az ezüst termelése folytonosan és nagy mérvben emelkedett. Ennek a viszonynak szükségképi folyománya, hogy míg az arany kínálata az újonnan felszínre hozott mennyiségben csak csökkenő mérvben nagyobbodott, addig az ezüsté mind nagyobb arányokban növekedett. De ebből a viszonyból szükségkép folyik az is, hogy azt ezüst árának az aranyéhoz mérten hanyatlania kellett. Ez az árhanyatlás csak abban az esetben nem következett volna be, ha a termelési viszonyokat ellensúlyozzák vala a fogyasztási tényezők.

III.

Aránylag kevés súlylyal bír a kereslet viszonyainak alakulására az a mennyiség-vesztés, mely elkopás, elsüllyedés, tehát végleges elfogyasztás által előáll. Soetbeer a vert pénzeknél kopás által előálló évi végleges és tényleges elfogyasztást az aranyból

* Soetbeer : Materialien 1. I. L. IV. 2. sz. mellékletet.

$\frac{1}{50}$ -ed, az ezüstnél pedig $\frac{1}{10}$ százalékra teszi. Számokban és a meglevő készletekre való tekintettel ezt az elfogyasztást aránynál évi 800 kgrammban, ezüstnél pedig évi 46,000 kgrammban állapítja meg.

Sokkal fontosabb s az ár alakulására is lényegesebb befolyást gyakorol a nemes fémek kereslete iparos és műszaki czélokra, nevezetesen ékszerek, emlékpénzek, edények, sodronyok, lemezek stb. készítésére, továbbá aranyozásra illetőleg ezüstözésre, stb., mely utóbbi felhasználási módokkal különösen nem csak kopás által való, hanem más módú végleges elhasználás s így készletfogyasztás is jár. A nemes fémek ugyanis első sorban áruk. Forgalmi értékeket árú minőségüknek köszönhetik. A forgalom közvetítő eszközeinek is csak annyiban s abban az arányban használhatatnak, a mennyiben s a mely mérvben mint árúknak van becsők. Miből világos és önként folyik, hogy a nemes fémek értékét és egymáshoz való értékviszonyát illetőleg az a kereslet dönt, melynek azok mint árúk örvendenek. De ebből a tényből folyik, hogy mennyi érdek fűződik ahhoz, hogy a lehető legpontosabban ismerjük a nemes fémeknek iparos és műszaki czélokra való felhasználását. Ennek tudása nem csak a két nemes fém egymáshoz való értékviszonya, hanem a követendő valutapolitika miatt is szükséges és fontos.

A statisztika csak a legújabb időben fektet különös súlyt a nemes fémek iparos és műszaki felhasználására. Természetes, hogy eddigelé még számtani pontosságra el nem juthatott s valószínű, hogy e célzt soha sem fogja elérni. De már az is nagy vívmány, hogy míg régebben csak afféle általános becslésekre voltunk utalva, addig az újabb e nemű becslések némileg tényleges alapokon s mindenestre részletesebb és behatóbb vizsgálatokon alapulnak. E vívmányt és eredményt Soetbeernek köszönhetjük.

Soetbeer* a műveltebb államokban vagyis Európában, az Egyesült-Államokban, Ausztráliában, a britt gyarmatokban — India kivételével, — Mexicóban, Brasiliában s egyéb délamerikai

* Zur Statistik der Edelmetalle in den Jahren 1876—1880. Jahrb. f. Nationalökonomie und Statistik N. F. III. k. 163.1. és Materialien II. k. 38. I. V. ö. IV. 3. sz. mellékletet.

országokban iparos és műszaki czélokra újabb időkben — lényegileg 1880. körül — évente felhasznált új aranyat 90,000 és az új ezüstöt 515,000 kilogrammra becsüli. Ha ezt a mennyiséget összehasonlíttjuk az 1881—85. évek évi átlagos termelésével, azt fogjuk találni, hogy az ipar aranyból a termelt mennyiség 60%-át ezüstenél ellenben csak 18%-át vette igénybe. A mennyiségre nem fektethetünk nagy súlyt, de igen is a *viszonyra*. A két nemes fémnek most jelzett viszonyát az iparos felhasználásban megerősítik azok az adatok, melyeket az Egyesült-Államokban 1883-ban és 1885-ben az ottani iparos fogyasztásról gyűjtöttek. Ha ugyanis párhuzamot vonunk az Egyesült-Államok nemesfém-termelése és fogyasztása közt, azt találjuk, hogy az iparos felhasználás igénybe vette 1883-ban az az évi aranytermelés 48%-át és az ezüsttermelés 12%-át, — 1885-ben, midőn a fogyasztás lényegesen leszállt, az aranytermelés 34%-át, az ezüsttermelés 67%-át.*

Ennél az átlagos s csak az utolsó évekre szóló iparos fogyasztásnál természetesen sokkal érdekesebb, de fontosabb is volna tudnunk, hogy miként alakult s minő változásokon ment keresztül az iparos fogyasztás az idők folytán s különösen az utolsó években. Az arany termelése hanyatlott, az ezüsté ellenben emelkedett. A termelés e változását követte-e vagy sem az iparos fogyasztás?

Soetbeer e kérdésünkre is megadja a választ az alábbi, az 1841—85. évekre vonatkozó kimutatásban, melyet kiegészítettünk az éves átlagokkal.**

* V. ö. Soetbeer : *Materialien II.* kiad. 33. és 47. l. jegyz. Fournier de Flaix : *Le problème monétaire.* Journal de la société statistique de Paris 1886. 288—290. l. — Az arany termelés 1883-ban 30.000,000 dollár, 1885-ben 31.801,000 dollár, az iparos fogyasztás 1883-ban 14.459,464 dollár, 1885-ben 10.837,799 dollár. Az ezüsttermelés 1883-ban 46.200,000 dollár, 1885-ben 51.600,000 dollár, a fogyasztás 1883-ban 5.556,530 dollár, 1885-ben 3.475,413 dollár.

** *Materialien II.* kiad. 47. l. s I. kiad. 49. l. Az ezüst-fogyasztás csak az utóbbi kiadásban van meg. Az 1885-iki ezüst-fogyasztást, azt hiszszük, Soetbeer számításainak teljesen megfelelőleg pótoltuk.

	Arany		Ezüst	
	Összesen	Éves átlag	Összesen	Éves átlag
	kg	kg	kg	kg
1841—50	200,000	20,000	2.200,000	220,000
1851—60	280,000	28,000	2.700,000	270,000
1861—70	570,000	57,000	3.100,000	310,000
1871—80	840,000	84,000	4.500,000	450,000
1881—85	420,000	84,000	3.200,000	640,000

Ha ebbe a számcsoportba föltétlenül megbíznánk s azt minden kritika nélkül fogadnók el, mint teszi p. o. Palgrave,* arra az eredményre kellene jutnunk, hogy míg az arany iparos felhasználása a vizsgálataink tárgyát képező években állandó maradt, addig az ezüsté kivált a legutóbbi években lényegesen emelkedett. A valódi tények e feltevésnek alig ha felelnek meg. Inkább lehet azt föltételezni, hogy az arany fogyasztása emelkedett, míg az ezüsté, ha nem is hanyatlott, de nem is igen emelkedett, de semmi esetre sem emelkedett abban az arányban, melyben az ezüst-termelés növekedett.

Vannak adatok, melyek igazolják, hogy az ezüst iparos fogyasztása határozottan hanyatlott. Ilyenek az ezüst fémjelzésére vonatkozó angol adatok, melyek a nagy hírre vergődött, de nem igen megbízható Mullhalt ama merész és meggondolatlan állításra ragadják, hogy az ezüst ára azért hanyatlott, mert az ezüst edények kimentek a divatból.** Nem vette ugyanis tekintetbe, hogy a tiszta ezüst árúk helyett divatossa lett beezüstözött, fémjelzésre nem kerülő áruk szintén igényelnek ezüstöt, továbbá hogy nagy mennyiségű ezüstöt használ el a fényképészet.***

* Currency and standard of value in England stb. Third report of the royal commission appointed to inquire into the depression of trade and industry. 1886. 325. l.

** History of prices 1885. 18. l. Angliában fémjelezetett évi átlagokban 1841—50-ben 34,000 kg, 1851—60-ban 29,000 kg, 1861—70-ben 27,000 kg, 1871—80-ban 25,000 kg ezüst áru. (U. o. 158. l.)

*** V. ö. Soetbeer: Jahrb. f. Nat. Ök. und Statist. N. F. III. 141. és 179. l. — A nemes fémek fogyasztását a legujabb szakértekezlet is, de eredménytelenül nyomozta. Hay az arany fogyasztást Nagy-Britániában (371 kérdés) 2 $\frac{1}{2}$ millió sterling fontra (=18,000 kg), miből 1 $\frac{3}{4}$ millió új arany, s az ezüst-fogyasztást (418 kérdés) 500,000 fontra (=55,000 kg) becsüli. Giffen ezt a becslést nem fogadhatja el, de maga adatokkal nem rendelkezik. Kijelenti, hogy míg, Soetbeer adatait az európai szárazföldre vonatkozó-

Szintén az ezüst iparos fogyasztásának hanyatlását igazoló adatokat az 1881-iki nemzetközi értekezletnek Broch terjesztett be a Svédországban készített s oda bevitt arany és ezüst árúkról. Svédországban ugyan is készítettett s oda bevitetett éves átlagokban. *

	arany árú kgramm	ezüst árú kgramm
1848—50	102	4418
1851—60	142	4870
1861—70	152	3059
1871—80	294	2898

Más, még pedig az osztrák-magyar és a francia fémjelzési adatok emelkedett arany- és gyarapodott ezüsfogyasztást tanúsítanak. Fémjeleztetett ugyanis Ausztria-Magyarországban évente átlag 1867—80:1455 kg. arany és 25,346 kg. ezüst árú, 1881—85:3159 kg. arany és 33,975 kg. ezüst árú. ** Franciaországban pedig évente átlag fémjeleztetett. ***

	arany árú kgramm	ezüst árú kgramm
1861—70	11,099	66,225
1871—74	10,706	64,478
1876—80	12,140	73,628
1881—85	12,342	79,255

Ez adatok koránt sem erősítik meg azt a föltevést, hogy az utolsó öt évben az ezüst iparos felhasználása évente átlag 190,000 kgrammallyal emelkedett volna. De fogadjuk el, hogy az ezüst iparos fogyasztása az 1871—80-as években 140,000 kgrammallyal, az 1881—85-ös években további 190,000 kgrammallyal nagyobbodott.—E fogyasztással szemben áll az 1871—80-as években 870,753 kgrammnyyi s az 1881—85-ös években ujabbi 651,871 kgramm-

lag helyeseknek tartja, nem fogadhatja el azokat Nagy-Britániát s az Egyesült-Államokat illetőleg. Konstatálja a Times nyomán, hogy az ezüst árának hanyatlása folytán az ezüst árú kereslete ujabbi időben emelkedett (659 kérdés).

* Conf. mon. 1881. Procès-verbaux 1881. 116. s k. l.

** Conf. mon. 1881. jún.—júl. 72. l. és Soetbeer: Materialien II. kiad. 37. l.

*** Soetbeer m. id. m. 34. l.

nyi növekedett termelés. Miből is kétségtelen, hogy az ezüst iparos fogyasztásának állított gyarapodása a tényleg gyarapodott termelésnek messze mögötte maradt.

IV.

A nemes fémek keresletében a második jelentékeny tényező a kivitel a keleti országokba. Az oda szállított mennyiségeket a forgalomra nézve elveszetteknek tekinthetjük, mivel azokat részint vert pénz, részint ékszerek alakjában kincsgyűjtésre használják. A keleti országokba történő kivitelben főleg az indiai kivitel emelkedik ki. India nemes fém forgalmát a következő táblázat mutatja öt éves időszakokra számított éves átlagokban, kiegészítve az 1886 (1885/6.) év forgalmával.*

Év	Arany			Ezüst		
	bevétel	kivitel	netto bevétel	bevétel	kivitel	netto bevétel
	ezer forintokban			ezer forintokban		
1836—40	3,431	99	3,332	20,966	2,540	18,426
1841—45	3,286	25	3,261	31,593	6,877	24,716
1846—50	10,030	237	9,793	18,698	12,763	5,935
1851—55	11,594	821	10,773	31,552	9,706	2,186
1856—60	32,480	297	32,182	108,929	8,204	100,725
1861—65	70,230	223	70,007	110,698	11,018	99,680
1866—70	53,195	3,340	49,855	108,165	13,871	94,294
1870—75	25,434	2,140	23,294	45,584	14,929	30,655
1876—80	16,745	10,595	6,150	88,864	18,322	70,542
1881—85	47,742	613	47,129	73,318	12,511	60,807
1886	30,915	3,286	27,629	123,863	7,796	116,067

Ezzel egyidejűleg még constataálnunk kell, China forgalmát Nagy-Britániával, Franciaországgal, az Egyesült-Államokkal és Indiával ama összeállítás alapján melyet Giffen mutatott be a britt 1887-iki arany és ezüst szakértekezletnek.** Az eredeti ki-

* Palgrave id. m. 385—388. l. és Stat. Abstract relating to British India for 1876/7 to 1885/6. 162. s k. l. Az átszámításnál 1 £ és 10 rupia = 10 frt. Az évek márczius hó 31-én végződött éveket jelentenek. E szerint 1836 olv. 1835/6.

** First report 314. és 315. l. V.ö. 29. l. E kimutatás az illető államok forgalmi adatai alapján állítottatott össze. Az évek tehát csak Nagy-Britániát és Franciaországot illetőleg jelzik a polg. évet, míg Indiát és az Egyesült-Államokat illetőleg azok az illető közg. éveket jelentik. E tényt az adatok megítélésénél szem előtt kell tartani.

mutatásban minden egyes államot illetőleg a netto eredmény és a Chinára vonatkozó végeredmény foglaltatik. Mi csak a végeredményt s ebben India részesedését mutatjuk ki 1865-től öt éves időszakokra számított éves átlagokban.

China forgalma nemes fémekben.

	Arany		Ezüst	
	netto kivitel		netto kivitel (—)	netto bevitel
	általában	Indiába	v. netto bevitel (+)	tel Indiába
	ezer forintokban		ezer forintokban	
1865—69	19,568	24,170	—16,924	35,296
1870—74	7,042	11,972	—13,174	14,142
1875—79	14,530	8,402	+28,886	7,930
1880—84	12,472	13,268	+ 9,184	12,036

E helyütt nem fektetünk súlyt Indiának az utolsó években gyarapodott arany-bevitelére s az erre alapított következtetésekre, miután mindez inkább az arany kérdésére tartozik. Elég lesz itt annyit megjegyeznünk, hogy India arany-bevitelének nagy része Chinából és az ottani termelésből ered, mely azonban a világtermelésről adott kimutatásban nem foglaltatik. Itt s e helyütt csak India ezüst bevitelével van dolgunk. India ezüst-bevitele, — nem nézve az 1885/6-ik évet — akár a bruttó akár a nettó bevittet tekintsük az ötvenes évek második fele és a hatvanas évek bevitelével szemben, az utolsó években jelentékeny hanyatlást mutat. Mik e hanyatlás okai? s illetőleg azt a tényt, hogy a kereskedelmi mérleg kiegyenlítésére mennyivel több ezüstöt lehetett vagy kellett volna kormányváltók (council bills) közbenjötté nélkül Indiába bevinni? nem kutatjuk. Nekünk csak azt a tényt kell szem előtt tartanunk, hogy az ötvenes-hatvanas évek 108—110 millió forintnyi bevitel ellenében az utóbbi 15 év alatt 46, 89 és 73 millió forint volt az átlagos bevitel.* Ez a tény is kétségtelenül hozzájárult az ezüst árának hanyatlásához, a mennyiben az indiai piac bár még mindig jelentékeny vala, de befogadási képessége hanyatlott ugyanakkor, midőn a termelés nagyobbodott.

De ezzel szemben azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a keleti kivitel nem szorítkozik kizárólag Indiára. Sajnos,

* A brutto bevittre voltunk tekintettel s pedig azért, mert a kivitt mennyiségek csak csekély része esik Európára, hanem a tulnyomó rész más szintén keleti hason viszonyu országokba vitetett ki. (V. ö. Soetbeer Materialien II. kiad. 45 és Stat. Abstract relating to British India id. évf. id. h.)

hogy nem létezik oly kimutatás, mely az összes keleti kivitelt felölelné. Tényleg a keleti kivitelt illetőleg is a sötétben tapogatózunk. A chinai hiányos, csak egyes, habár jelentékeny államokkal folytatott forgalom csak némileg oszlatja el a homályt. Mindazonáltal annak megvan a maga jelentősége. Látjuk ugyanis, hogy China annak az időszaknak első felében, melyre a fent közlött forgalmi adatok vonatkoznak, jelentékeny mennyiségű ezüstöt vitt ki, míg annak második felében már jelentékeny mennyiségeket vitt be. A dolog természetéből folyólag merül fel az a kérdés, hogy vajon, ha együttesen tekintjük a chinai és az indiai forgalmat, nem kárpótolta-e a chinai emelkedett fogyasztás az indiai hanyatlott fogyasztást. Az egyesített adatok szerint volt a két országba történt évi átlagos bevitel:

1865—69	91.241,000 forint
1870—74	34.410,000 »
1875—79	117.750,000 »
1880—84	82.522,000 »

Ezek az adatok alapján azt kell mondanunk, hogy az ezüstnek Chinában nyílt piac a hetvenes évek második felében nem csak kárpótolta, hanem még fölözte is az indiai csökkent piacot, de nem a nyolczvanas években. Ezekben az években az indiai és chinai piacok együtt sem fogadhatták be azt az ezüstöt, mit az előtt az indiai piac egymaga vásárolt.

V.

A két nemes fém kölcsönös értékviszonyában a legmesszebb menő és legmélyebbre ható változást tagadhatlanul az általunk vizsgált időszak változott valutaviszonyai okozták.

Csak röviden jelezzük a különbségeket, melyek a műveltebb nemzetek régebb és jelen valutaviszonyai közt fenforognak.

Régebben vagyis 1870 előtt Európában csak Nagy-Britániában (1816 óta) és Portugáliában (1854. júl. 29. törv.) volt az arany a törvényes értékmérő. Németország túlnyomó részében, Németalföldön, Svéd és Norvégországokban, Dániában ezüst vala a törvényes és tényleges valuta, Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban és Svájcban valamint Görögországban törvé-

nyesen a kettős valuta állott fen, mely csak Olaszországban és Görögországban nem jutott tényleg is érvényre, mert ezekben az országokban a papírgyjegyeknek kényszerárfolyamuk vala. Ausztia-Magyarországban és Oroszországban elvileg ezüst, tényleg azonban papír vala a folyó pénz. Az Egyesült-Államokban az elvileg fennálló kettős de valósággal arany valuta mellett tényleg kényszerárfolyammal ellátott állami jegyek voltak a forgalom közvetítő eszközei.

Lényegesen változott a helyzet az itt vizsgált időszakban. Nagy-Británia, Portugália, Ausztia-Magyarország, Oroszország és Görögország kivételével mind a többi államokban más valuta-viszonyokat látunk.

Svéd- és Norvégországok és Dánia (skandináv unió) az 1872. október hó 18-án és 1873. május hó 27-ikén megkötött egyezményekben pénzrendszerüket aranyra alapították. Reformmunkájukat be is fejezték. Kivonták a forgalomból a folyó ezüst pénzt s beolvasztották. A beolvasztott ezüst pénzt részben váltópénz verésére használták fel, részben pedig eladták.

Németország az aranyvaluta érdekében 1871-ben megindított reformművét teljesen még ma sem fejezte be. Ma is törvényes fizetési eszközt képeznek az egytallérosok és az Ausztriában 1867-ig vert u. n. egyesületi tallérok. A forgalomban levő ezüst folyó pénzt 450—500 millió márkára (225—250 millió forintra) becsülik.

Franciaországban, Belgiumban, Svájcban és Olaszországban, mely fizetéseit immár készpénzben teljesíti, törvényesen és szerződésileg a kettős valuta áll fen, csak hogy nem szabad semminemű folyó ezüst pénzt sem verni. Ezekben az államokban tehát a kettős valuta tényleg érvényen kívül helyeztetett.

Németalföld, mely 1873-ban ideiglenesen 1874. május 1-éig, az 1874. december 3-iki törvénnyel azonban véglegesen beszüntette a folyó ezüst pénz verését, az 1875. június hó 6-iki törvénnyel elfogadta az aranyértéket, de az ezüst pénzt tovább is meghagyta a forgalomban. Az 1884. ápril hó 27-iki törvény azonban felhatalmazta a kormányt, hogy a bank aranykészlete miatt 25 millió forintnyi folyó ezüst pénzt vonhasson ki a forgalomból, olvaszthasson be s adhasson el.

Az Egyesült-Államok, melyek 1879. óta készpénzzel fizetnek, az 1873. április hó 3-iki törvénnyel pénzrendszerök alapjául, törvényes értékmérőül és fizetési eszközül, állítólag figyelmetlenségből, az aranyat fogadták el.* E törvény ellenében jött létre az 1878 febr. 28-iki u. n. Bland (helyesebben Allison) bill, mely az ezüst-dollárt törvényes értékmérőnek és fizetési eszköznek jelenti ki s egyszersmind feljogosítja, illetőleg utasítja a kincstárnokot, hogy havonként legalább is két, de legfőlebb négy milliónyi ezüst dollárt veressen.** E törvény ellenében a newyorki clearing house 1879-ben elhatározta, hogy az ezüst dollárokat letétnek csak azzal a határozott kikötéssel fogadja el, hogy azok ugyanabban a pénznemben lesznek visszafizetendőek, továbbá hogy mérleg kiegyenlítésre az ezüst-elismervényeket (silver-certificates) és az ezüst dollárokat csak mint váltópénzt kisebb (10 dolláros) összegek erejéig szabad használni. Ezekhez a határozatokhoz a többi clearing- (elszámolási) bankok is hozzájárultak. A kereskedelmi világ úgy az ezüst dollárokat, mint az ezekről szóló elismervényeket a forgalomból kizárja. E viszonyon a legújabb időig keveset változtatott az 1882. júliusi törvény, mely a bankoknak megtiltotta az oly clearing házakba való részvételt, melyek az ezüst-elismervényeket egyenleg-követelések kiegyenlítésére el nem fogadják. A kincstárnok hűségesen vereti a köteles ezüst dollárokat, de sem azok, sem az azokat helyettesítő elismervények a legutóbbi évekig nem igen kerültek forgalomba. Ép e tény indította a kincstárnokot arra, hogy a congressusnak 1884. december hóban tett jelenté-

* Goesbeck ugyanis az 1878-ik párisi nemzetközi pénzértekezleten felhozta: »En 1873 dans un loi, qui ne repondait pas très-exactement à son objet on a, par »*inadvertance*« plutôt que volontairement, fait disparaître l'argent, en omettant d'en rien dire.« (Procès-verbaux 32. l.) A dolog ugyanis állítólag úgy történt, hogy a képviselőház elfogadott egy törvényjavaslatot a pénzverdék újabb szabályozásáról, melyet a senatus akkép módosított, hogy azzal az ezüst demonetisatiója állapítottatott meg. Ez a módosítás kikerülte a képviselőház és az elnök figyelmét. Ezt illetőleg hivatkoznak az elnöknek Cowdreyhez 1873. október hó 6-án irt levelére, melyben mondja, hogy a »greenbacks« helyét majd lassanként elfoglalja az ezüst s ez leend ezután az értékmérő. V. ö. Kelley W. 1879. május 10. beszédet. ld. Kardorff-Wrabnitz: »Die Goldwährung« 1880. 20. s k. l.

** A törvény teljes szövegét l. Soetbeer: Materialien 1. kiad. 105. l., kivonatát az 1878. párisi nemzetk. pénzért. jegyz. 122. l.

seben határozottan követelje az ezüst dollárok veretésének megszüntetését. Cleveland elnök a kincstárnok nézetét magáévá tette. Soetbeer nézete szerint e kérdés vége az lesz, hogy az Egyesült-Államok vagy megszüntetik az ezüst dollárok veretését vagy kénytelenek lesznek az ezüst- valutát elfogadni. E nézetet azonban nem tehetjük a magunkévá. Legalább közel jövőben sem az egyik, sem a másik, tekintettel az Unió kedvező pénzügyi helyzetére, s arra hogy az ezüst-elismervények különösen az 1886. augusztus 26-iki törvény óta, mely az egy, két és ötdolláros ezüst elismervények kibocsátását is megengedi inkább kezdenek tért foglalni, nem fog bekövetkezni.*

A valutaviszonyok e változása a nemes fémek kölcsönös árfizszonyára sem maradhatott befolyás nélkül. Nem csak hogy csökkent az ezüst kereslete pénzverési célokra, hanem az ezüst-

* Soetbeer: Die hauptsächlichen Probleme der Währungsfrage. Jahrbuch für N. Ö. u. St. N. f. I. k. 68. I. és Gegenwärtiger Stand der Währungsfrage und die Zukunft des Silbers. Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft stb. 1885. 88. k. 154. I. — A következő táblázat mutatja a standard ezüst dollárok verését s azt az összeget, mely azokban az illető év szeptember hó 30-án a kincstárban hevert és az illető év végén a nemzeti bankok kizárásával forgalomban levő ezüst-elismervények összegét.

	Kiveretett	A kincstárban	Forgalomban levő ez. elismervények
	dollár	dollár	dollár
1878	2.573,500	12.155,205	7,080
1879	27.227,883	31.806,774	357,810
1880	27.942,437	47.784,744	4.794,169
1881	27.649,767	66.092,667	38.165,139
1882	27.783,389	92.228,649	53.652,050
1883	28.835,470	114.587,372	69.499,556
1884	28.773,387	142.926,725	93.566,011
1885	28.848,960	169.451,998	98.391,676
1886	30.022,348	184.523,283	86.303,935
1887	30.253,861	221.897,046	138.582,538
1888	32.720,692	254.639,063	193.664,803

Meg kell jegyeznünk, hogy az ezüst-elismervények forgalmára vonatkozó adatok, nem különben az 1885—1888. évekre vonatkozó adatokat a Stat. Abstractból (19. és 20. I.) vettük át, s helyesbítettük az 1883. és 1884-re vonatkozó pénzverési adatokat. Továbbá meg kell említenünk, hogy a kincstár birtokában volt ezüst dollárok közt az 1885—1888. években az ezüst-rudak is befoglaltatnak, s a készlet a jún. 20-iki állapotot tünteti fel.

nek folyó pénzminőségéből való kivetköztetése még növelte a kínálatot. A skandináv pénzszövetséget alkotó államok 1873. körül mintegy 350,000 kg beolvasztott demonetisált ezüstöt adtak el. * Németország pedig ezüstben piacra vitt. **

1874. szeptember	348,092 kgrammot
1874. október 1-től — 1876. szept. 30-ig . . .	523,736 »
1876. » » 1872. » » . . .	1.680,390 »
1877. » » 1879. május » . . .	1.000,227 »
Összesen	3.552,448 kgrammot

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ezüstpiac nyugtalanítására s az ezüst árának hanyatlására nem csak az az ezüst hatott, mely pénzminőségéből kivetköztetve tényleg piacra került, hanem még sokkal nagyobb mérvben az az ezüst, mely demonetisálásra vár úgy azokban az államokban, melyek az arany valutát már elfogadták, mint azokban, melyek elméletileg ugyan még ragaszkodnak a kettős valutához, de a melyeket a viszonyok fognak oda kényszeríteni, hogy tényleges arany valutájukat törvényesítsék. Az ezüst demonetizálása náluk csak is pénzügyi kérdés. Végrenemhajtása csakis a nemzetközi bimetallicus egyezmény megkötésétől van föltételezve, melynek létesítésén pedig 1878-ban és 1881-ben az amerikai és a francia kormányok hiába fáradoztak.

Indokolnunk kell azon állításunkat, hogy az ezüst ára hanyatlásának legfőbb oka a változott valutapolitikában keresendő. Mindenekelőtt tény az, hogy, ha Németország az arany-valutára át nem tér s példája követésre nem indítja a skandináv államokat, az Egyesült-Államokat és Németalföldet, a latin szövetséghez tartozó államokat pedig az önfentartás ösztöne nem kényszeríti arra, hogy az ezüst pénz verését korlátozzák s majdan teljesen beszüntessék, az emelkedett termelés és a keleti államok csökkent szükséglete még egymagokban nem idézték volna elő ama nagy mérvű és folytonos árhanyatlást, melyet láttunk. Viszont azonban túlzás, midőn azt állítják, hogy a jelzett valuta-politika

* Soetbeer : Vierteljahrschrift id. k. 136. I. Haupt : L'histoire monétaire 1886. 405. l.

** Soetbeer : Die haupts. Probleme stb. id. h. 62. l.

nélkül a két nemes fém kölcsönös árvizonyában a nyílt piacon semminemű változás sem állott volna elő.

Bizonyos ez onnan, mert habár az ötvenes, hatvanas években az arany termelése közel négyszer akkora volt is mint a negyvenes években, s habár az ezüst kivitele Indiába nagy arányokat öltött is, az arany árában — az ezüsthöz mérve — előállt hanyatlás csak csekély vala. Az arany ára közel állott a szabályos egyenértékhez. Hogy pedig ez így történt, ezt csak is annak lehet tulajdonítani, hogy az arany előtt nyitva állottak a francia pénzverdek s hogy másrészt az arany demonetizálására mondhatnók egy állam sem gondolt. * Ebből az előzményből bátran következtethetjük, hogy a valutapolitikában előállott mélyreható változások nélkül az »ezüsttel való előzönlés ideje« is lefolyt volna a nélkül, hogy a nemes fémek kölcsönös értékviszonyában valamely nagymértű változást okozott volna.

A jelzett korlátok közt tehát teljesen igazat kell adnunk Arendtnek, ** midőn mondja, hogy »a német pénzreform okozta az árforradalmat (az ezüstöt érti), nem az által hogy nagy ezüst mennyiségeket dobott a piacra, mert ez csak másod sorban következett, hanem az által, hogy az ezüstöt megfosztotta pénzminőségétől és hogy egész Európát kényszerítette az ezüst pénz verésének beszüntetésére.«

De kétségtelen az is — s e tény is indokolja állításunkat, — hogy az ezüst ára már megállapodásra jutott volna. ha sikerült volna a legfőbb kereskedő népeket vagy is a latin államokat, Németországot, Nagy-Britániát, az Egyesült-Államokat a bimetalismus elfogadására bírni s ezzel a kereskedésnek irányt adó népek közt szabaddá tétetett volna az ezüstpénz verése. Mert

* Németalföld az ezüst-valutát az 1847. szept. 26-iki törvénnyel fogadta el. A bevont arany értékesítése esik az 1850. és 1851. évekre. (V. ö. Conf. mon. internat. Procès-verbaux 1881. avril-mai 251. s k. l. E tárgyban Vrolik, Németalföld képviselője következőleg nyilatkozott: »Par la loi du 26 septembre 1847, le système du simple étalon en argent fut adopté. J'insiste sur cette date, parce qu'on voit que notre législation monétaire a précédé la découverte des gisements aurifères en Californie et en Australie. Je tiens à constater que ce n'était pas la peur de la dépréciation de l'or ou, comme M. Léon Faucher s'exprimait, l'insurrection de la peur qui a servi de mobile.

** Die vertragsmässige Doppelwährung 1880. 57. l.

ebben az esetben bő piacza nyílt volna az ezüstnek s ez a piac elég hatalmas és nagy is lett volna arra, hogy az ezüstnek birtósítsa és megtartsa azt az árt, illetőleg a két nemes fémnek azt az értékviszonyát, mely természetesen a létező áriszonyok tekintetbe vételével, a nemzetközi szerződésben megszabotott volna. Ily nemzetközi szerződés mellett az áringadozás a nyílt piacon a szállítási és pénzverési költség és kamatvesztesség összegénél nagyobb nem lehetett volna. Ezt az eredményt még az arany-monometal-listák is megengedik.*

Nem feladatunk, hogy itt az okokat fejtegezzük, melyek miatt a nemzetközi bimetallicus egyezmény nem létesülhetett, s a melyek miatt kizártnak tarthatjuk, hogy ilyen a közel jövőben létrejöjjön. De még sem akarjuk említetlenül hagyni, hogy a bimetallicus törekvések hajótörést fognának szenvedni bármikor is, ha czélul már kezdettől fogva a régi szabályos értékviszony helyreállítását, nem pedig a tényleges értékviszony állandósítását tűzik ki. Igen természetes, hogy a kötendő egyezményben meg kellene állapítani azt is, hogy ha a nyílt piacon nagyobb mérvű árhullámzás tapasztaltatnék, a két nemes fém egyenértéke a szerződő felek által ujabban szabályoztassék. A visszatérés a régi értékviszonyra némileg még indokolt lehetett a hetvenes években, még birt némi értelemmel jelen évtized kezdetén, midőn a közelendő nemzetközi értekezlet a leghevesebb izgalomban tartotta a kedélyeket, de ma egyáltalán semmivel sem indokoltathatnék. Természetes, hogy a tényleges értékviszony elfogadása tetemes

* *Soetbeer*: (Die hauptsächlichen Probleme der Währungsfrage. Jahrb. f. N.-Ö. u. St. 1880. N. T. I. k. 24. I.). »Wir halten ein internationales Übereinkommen wegen eines gleichmässigen Bimetallismus nach den vorhin angedeuteten Grundzügen nicht für geradezu unmöglich und glauben, dass dadurch für längere Zeit sich der Zweck erreichen liesse, der weiteren Silberrentwerthung und starken Schwankungen des Silberpreises vorzubeugen.« »Ich räume sofort ein« — mond *Knies* (Geld u. Credit I. r. Das Geld II. kiad. 1885. 335. I. — »dass nach in gegenwärtiger Zeit für Gold und Silbergebrauch vorliegenden Verhältnissen auch schon ein grösserer Verein von weltwirthschaftlich bedeutenden Staaten mittelst der von den Bimetallisten verlangten Vertragspunkte und Massregeln eine erhebliche Wirkung ausüben werde, in der Richtung sowohl einer Minderung des Werthabstandes zwischen Gold und Silber als einer Verstärkung der relativen Beständigkeit des Werthverhältnisses zwischen ihnen.

pénzáldozatokat róna a »béna valutás« államokra, melyeknek újra kellene veretniök folyó ezüst-pénzöket. A tényleg vagy névleg ezüst valutás államok veszteségeiről és zavarairól nem is szólunk, ezek csak annyiban nyernének ily nemzetközi szerződés által, hogy az arany ágiónak határ szabhatnék. De e nehézségekben kell egyszersmind keresnünk a bimetallisticus törekvések sikertelenségének főindokát.

VI.

Midőn ezzel áttérünk azon hatás fejtegetésére, melyet az ezüst árának hanyatlása az ár s kapcsolatban a gazdasági élet fejlődésére általában s a nemzetközi forgalomra különösen gyakorolt, nem mulaszthatjuk el mindenek előtt megjegyezni, hogy ezt a kérdést helyesen csak úgy foghatjuk fel és oldhatjuk meg, hogy ha az ezüst árhanyatlását önállóan, minden más egyéb ténytől különváltan és függetlenül tekintjük. Fel kell tehát tételni, hogy csakis az ezüst ára csökkent, minden más egyéb körülmény és viszony, tehát az arany értéke is, változatlan maradt.

Az elsődleges és a következő fejtegetésekben főleg szem előtt tartandó hatás, mit az ezüst árának hanyatlása gyakorolt, abban jelentkezik, hogy az ezüstpénz értéke az arany-pénzhez képest csökkent s a világforgalomban nem felel meg névértékének. Más szóval a teljes értékű aranypénz és a csökkent értékű ezüstpénz közt diságió keletkezett. Mely következményekkel járt ez a diságió? Ez az egész kérdésnek lényege. Ezt szem előtt tartva kétségtelen, hogy itt tulajdonkép agió kérdésével van dolgunk, melynek megfejtésében hasznunkra fordíthatjuk a papirvalutás államok tapasztalatait.

Mielőtt azonban reátérnénk tulajdonképi kérdésünk fejtegetésére, meg kell még állapítanunk azt a hatást, melyet az ezüst árcsökkenése az ezüstabányászatra gyakorolt. Az ezüstabányászat vagy ezüst-termelés nem csak hogy nem csökkent, hanem ellenkezőleg még oly országokban is emelkedett, melyekben az ezüstabányaművelést már évszázadok óta üzik. Világosan és határozottan bizonyítja ezt az alábbi kimutatás, melynek az 1866–70. és 1871–75. és 1876–80. évekre vonatkozó adatai évi átlagokat jelentenek. Hogy mi okozta ezt a tüneményt, nézetünk szerint,

mellékes. Lényegileg teljesen közönyös, hogy ez azért történt-e, mert sok helyütt az ezüst a bányászatnak csak mellékterméke, vagy azért-e, mert a bányászat technikája fejlődött és az ezüst termelési költsége kisebbedett, vagy azért, mert, mint Mexicóban is, a bányák hatalmasabb s erélyesebb tőkések birtokába kerültek. Minket csak az érdekel, hogy az ezüstabányászat nem csak hogy nem csökkent, hanem ellenkezőleg emelkedett. Ezzel azonban koránt sem akartuk mondani, hogy egyes helyeken, hol a mai árak mellett az ezüstabányászat magát ki nem fizette, azzal fel nem hagytak vagy hogy egyes bányák veszteséggel nem dolgoztak. Ezek azonban csak helyi bajok, melyeknek a nemzetközi forgalomban ép semmi vagy csak nagyon csekély hatásuk volt és lehetett.

E z ü s t - t e r m e l é s.

	Mexico kg	Egyesült-Államok kg	Németország kg
1856—70	520,900	301,000	89,125
1871—75	601,800	564,800	143,080
1876—80	656,000	981,000	163,779
1881	721,000	1.034,649	186,990
1882	738,000	1.126,083	214,982
1883	739,000	1.111,457	235,063
1884	785,000	1.174,205	248,117
1885		1.241,000	278,000

Felhozták, hogy az árhanyatlás folytán leszállt az ezüst vásárlási és fogyasztási képessége, ezért apadtak a szükségletek. A szükségletek leszállása pedig okozta az általános árcsökkenést. Ez állítás rokon azon elmélettel, mely azt tartja, hogy a kaliforniai és ausztráliai arany nem szállította le az arany értékét, s e szerint az ötvenes években beállott áremelkedést nem lehet az arany értékének csökkenésére visszavezetni, hanem azzal indokolható, hogy a jövedelmező aranybányászat minden téren nagyobb szükségletet és élénkebb forgalmat eredményezett. S tagadhatatlan, hogy egy nagyobb termelési ág fejlődése vagy hanyatlása visszahat más, attól egészen távol eső termelési ágak viszonyaira is. Mindazonáltal tévesnek kell tartanunk az ezüst árhanyatlásából levont következtetést.

Tény, hogy az ezüst árának hanyatlása — egyéb viszonyo-

kat azonosnak véve — csökkentette az ezüst forgalmi egységének, mondjuk kilogrammjának vásárlási képességét. De a forgalmi egység vásárlási képessége nem azonos az ezüst-termelés vásárlási képességével, mely ellenkezőleg folytonosan nagyobbodott, mert a hanyatló árak daczára is folyton nagyobbodó értékeket szolgáltatott. Valamely termelési ág fogyasztási képességére nézve pedig nem a forgalmi egység, hanem az össztermelés a mérvadó. Az egyes ügyletekben egységeket egységekkel cserélnek ki, de az ily egyes ügyletek csak töredékei a gazdasági összforgalomnak, melyben össztermelést össztermeléssel cserélnek ki. Mindezekből folyik, hogy az ezüst ára csökkenésből koránt sem lehet az ezüsttermelés — mert erről van szó — fogyasztási képességének leszállítását következtetni. Ellenkezőleg azt kell mondanunk, hogy árának hanyatlása ellenére is vásárlási és fogyasztási képessége folyton emelkedett. Nem szükség állításunk igazolására távol eső példát keresnünk. Gondoljunk a jó és a rossz termésű évek közt való különbségre. Jó termésű években a gabona olcsó, s a forgalom mégis élénk, mert a mezőgazdaságból élő népesség vásárlási és fogyasztási képessége emelkedett. Rossz termésű években ellenben a gabona drága, de az egész forgalmi élet pang, mert a mezőgazdasági népesség igényeiben a legszükségesebbekre, esetleg csak az elkerülhetetlenül szükségesekre szorítkozik.

Kétségtelennek tekinthetjük tehát, hogy az ezüst — áru minőségében — sem a termelésben, sem a fogyasztásban visszaesést nem okozhatott. Egészen más, ha csak azt állítanák, hogy ha az ezüst megtartotta volna régi árát, fogyasztási képessége még nagyobb, a forgalom még élénkebb lett volna s az árak megtartották volna régi mérvöket vagy legalább nem szálltak volna le annyira, mint a mennyire leszálltak. De ebben az esetben nem lehet szó tényleges kárról, hanem csak elmaradt képzeleti haszorról. Ilyen elmaradt haszon pedig sem az egyéni, sem a közgazdaságban zavarokat elő nem idézhet, mert sem az egyesek, sem az összeség vagyoni helyzetét meg nem ronthatja.

Az ezüstöt pénzminőségében nézve első sorban ismét azzal az érveléssel találkozunk, hogy értékének csökkenése vonta maga után a fogyasztási képesség leszállítását s hogy ez eredményezte az árhanyatlást. Mondják ugyan is, hogy jelentékeny veszteségeket, helyesebben jövedelemcsökkenést szenvedtek az ezüst valu-

tára szóló értékpapírok külföldön vagy is arany-valutás országokban élő birtokosai, továbbá az ezüst valutás országoknak ugyancsak arany valutás országokban élő nyugdíjasai és fizetések hivataltokai. A nyugdíjasokat és hivataltokat bátran mellőzhetjük. Számukat nem tudjuk, de többre egy csepnél a nép nagy tengerében aligha becsülhetjük őket. Foglalkozzunk tehát csakis a szegény külföldi ezüst-érték birtokosokkal, kiknek szerencsétlensége okozta volna az árhanyatlást, az üzlet-pangást és válságot.

Mellőzzük, hogy az utóbbi években a kamatláb általában leszállt. Ha tehát az ezüst-érték birtokosok általában vesztek, csak a tőkések általános sorsában osztozkodtak. Azt sem keressük, hogy a jelzett birtokos vesztesége névleges-e vagy tényleges, sőt hajlandók vagyunk azt ténylegesnek elfogadni. Elfogadjuk azt a számítást, hogy maguk a német kötvénybirtokosok csak osztrák-magyar értékeknél 1879. körül évi 5 millió forint kamatvesztést szenvedtek, sőt megengedjük, hogy ez a veszteség ma még nagyobb, mert az ezüst ára azóta lényegesen hanyatlott. Mindezek ellenére határozottan kétségbe vonjuk azt, hogy az ezen a címen való veszteség helyesebben jövedelem csökkenés különösen lényegesen befolyásolhatta az arany valutás országok vásárlási vagy fogyasztási képességét és hogy ez bárminémű árhanyatlást is okozhatott volna.

Figyelem kívül hagyhatjuk, hogy aránylag kevés a pusztán tőke-járadékból élő, valamint azt is, hogy ezeknek van annyi eszök, hogy tőkéjüket ne akasszák egy szegre és hogy tényleg tőkéjük legnagyobb részét biztos hazai értékekbe szokták befektetni. Arra sem fektetünk súlyt, hogy az adós állam, habár névleg pénzben, tényleg mégis árukban fizeti meg a külföldnek a kamatokat s e szerint a kamat vásárlási képességét nem a pénz külföldi, hanem belföldi vásárlási képessége szerint kell mérni. Mindezeket a szempontokat teljesen elhanyagoljuk, hanem csakis a következőket tartjuk szem előtt. Kétségtelen ugyanis, hogy a kamatjövedelem általában s az efféle értékek kamatjövedelme különösen bármely nemzet jövedelmének aránylag csak csekély részét teszi. A kamatjövedelmet általában s az ily értékpapírok kamatjövedelmét pedig különösen nagy, sőt talán szabad mondanunk, tulnyomó részben nem fogyasztásra, hanem tőkegyűjtésre használják fel. A kölcsöntőke és az ily értékek birtoka ugyanis nem szorítkozik egy osz-

tályra, hanem közvetlenül vagy közvetve megoszlik a nemzet összes osztályai és rétegei közt. Ha ily értékpír nem volna a munkás láda vagy asztalfiókjában, megvan az a takarékpénztár, a szövetkezet vagy biztosító intézet pénzes szekrényében, mely az ő fillérjeit it kezeli. Általában nem a járadékok és tőke kamatok s még kevésbé ezek nagysága határozzák meg és döntenek el a fogyasztás terjedelmét vagy nagyságát, hanem a munkabérek a legtagabb értelemben véve, mert ezek teszik a nemzet jövedelmének túlnyomó részét.*

Ha nem tekinthetjük is helyeseknek és alaposoknak a fentebbiekben érvényesített indokokat azért koránt sem akartuk mondani, hogy az ezüst árhanyatlása egyáltalán nem folyt be zavarólag a gazdasági viszonyok alakulására, hogy annak, semmi része sem volt az általános üzletpangásban és árhanyatlásban. Ha azt tennők, a tényekkel jönnének ellenmondásban. Az ezüst árhanyatlásának kétségtelenül megvan a maga része a mai helyzet előidézésében; csak hogy ezt a részt számokban kifejezni, avagy csak elméletileg is bizton megállapítani teljes lehetetlen.

A mai fejlődött gazdasági állapotok közt az árak nem a nemzetgazdaságban, hanem a világ gazdaságban más szóval a nemzetközi forgalomban alakúlnak és fejlődnek s a világ forgalomban képződött árak mérvadóak a nagy forgalom belföldi vagy ha szabad így szólnunk helyi árainál is. A világ forgalom árai pedig, mintán abban az arany az egyedüli értékmérő, aranyárak. Ezeket az aranyárakat tartják szem előtt, habár ezüst vagy papírválutában kötik is meg vagy bonyolítják le az üzletet. Mindig számba veszik,

* Szabadjon itt Giffen következő megjegyzését idéznünk. In the loans for Turkey, Egypt and Peru alone, the depreciation of securities within a year after the Turkish collapse amounted to about £ 150.000,000, while there is a total destruction or suspension of income from tainted securities exceeding £ 20.000,000 a year. *But great as this collapse is, it has probably affected very little accumulation or real wealth of the country. Many people feel themselves poorer, than they were before. but the community as a whole is not really poorer by the pricking of all these bladders.* (Essays in finance. 2. kiad. 1880. 119. és 120. l.) Giffen komoly és meggondolt következtetéseiben. S bármily gazdag is Anglia, évi 200 millió forint jövedelemcsökkenés nem csekélység s mégis kimondja, hogy igenis egyesek magokat szegényebbeknek érezhetik, de az ország mint egész tényleg nem lett szegényebb.

hogy a kiadott vagy beveendő ezüstpénzért mennyi aranypénz vagy ezzel egyenértékű arany fog befolyjni. Míg az arany és ezüst közt szabott egyenérték állott fen, melytől a nyílt piac árai csak csekély mérvben tértek el, addig az ezüst és arany közt előállható árkülönbséget vagy disagiót ép csekélységénél fogva figyelembe sem igen vették. Ma s általában az ezüst értékének csökkenése óta ez a különbség az üzletkötéseknek egyik lényeges alkatrésze. Az üzlet-nyereség vagy veszteség sok részben az agió ingadozásától függ. Az agió ingadozását pedig előre látni s azt kivált hosszab időre csak megközelítőleg is kiszámítani meghaladja az emberi képességet.

Az arany és ezüst valutás országok forgalmába az agió által ismeretlen, a szerencsejáték természetével bíró *kockázat* vegyül, melynek díját vagy árát meg kell fizetni. S ezt végelemezésben a termelő az árból való levonás által téríti meg. Az angol, a német vagy amerikai termelő tényleg kisebb árt kap, a magyar, az orosz vagy ind termelő pedig nem kapja meg a pénz csökkent értékének megfelelő árt. Ez árleengedés azért még nem képez szükségkép teljes kárpótlást. Viszont az is megeshetik, hogy az adott kárpótlás illetőleg a tett árleengedés túlzott vagy ép fölösleges vala.

Gondoljunk továbbá arra is, hogy az ezüst ára, habár hullámzásokkal, folytonosan csökkent vagy is hogy bizonyos mennyiségű aranyért mind több és több ezüstöt kellett cserébe adni s hogy emberi szem be nem láthatja azt a határvonalat, melynél az ezüst árcsökkenése meg fog szűnni. Ennek a ténynek is megvoltak és megvannak fontos következményei. A szolid, számító üzletnek szükségkép tartózkodóvá kell lennie mert bizonytalan, kétes alapra és jövőre nem építhet. Ennek folytán csökken a forgalom a nem egyenlő valutás országok közt, különösen pedig leszállanak és jó részben meg is szűnnek kivált a hosszabb időre terjedő hitelezések, a speculatio vételek és eladások. Az üzlet lassúvá, vontatottá lesz s főleg csak a tényleges szükségletek kielégítésére szorítkozik. Az ily lankadt, életetlen üzlet az árak leszállását eredményezi vagy legalább is kizárja az áremelkedést.

Kétségtelen, hogy napjaink üzletpangásában, a vállalkozási szellem szünetelésében nagy része van az ezüst értéke folytonos hanyatlásának. Része van annyiban is, a mennyiben akadályozza

a tőkének a tőkegazdag, mondjuk mindjárt az arany valutás országokból a tőkeszegény vagyis ezüst valutás országokba való átruházását. A tőkés nem mer kivált hosszú időre idegen valutába kölcsönt adni, mivel tőkéje és kamatjövedelme folytonos értékcsökkenésnek van kitéve. Ezt illetőleg szóló például szolgálatnak hazánk államkölcsönei is az utóbbi időkben. De a mi valutánk nem is ezüst, hanem csak papír, lehetne ellenvetni. Állításunk igazolására azonban bátran el lehet fogadni az indiai kormány 1886. szeptember hó 4-én kelt jelentését, mely is mondja. * »Min-den kétségen felül áll, hogy az arany és ezüst viszonyos értékének folytonos hanyatlása akadályozza a tőkeberuházást Indiában: és *a nagyobb kamatok*, melyeket ezüst kölcsönökért kellene fizetnünk, arra kényszerítenek bennünket, hogy kölcsöneinket aranyban kössük meg s magunkra vállaljuk azt a kockázatot, hogy az ezüst értéke még alacsonyabb lesz.« De ugyanazok az indokok, melyek a tőkést arra bírják, hogy kölcsönt ne adjon, arra is indítják hogy önmaga se vállalkozzék. Tartania kell ugyanis attól, hogy tőkéje a pénz elértéktelenedése folytán szétmállik.

Téves volna azonban, — s ezt említés nélkül nem hagyhatjuk, — hogy ha a vállalkozásban mutatkozó pangást kizárólag az ezüst értékcsökkenésének és folytonos hullámozásának tulajdonítanánk. A vállalkozási szellem megbénítására talán még inkább befolytak a politikai helyzet bizonytalansága és a szüntelen változó vámpolitika, mely folytonosan újabb meg újabb vámemelések, újabb és újabb forgalmi akadályok kitalálásán és megállapításán mesterkedett.

De térjünk vissza kérdésünkhöz. Gondolatainkat a már említett államhitelen fűzhetjük tovább. Az arany-agió nem csak

* Gold and silver commission. First report 1887. 355. l. V. ö. Waterfield felvilágosításait különösen az 1853, 1722/6. kérdésekre. Érdekesekek az 1772. és 1774. kérdésekre adott válaszok. A 4%-os sterling értékre szóló papírok árfolyama volt Londonban 1873-ban 106—101, 1886-ban 104—101 $\frac{1}{4}$. Ezek convertáltattak. — A 4%-os rupiára szóló állampapírok árfolyama vala 1873-ban 98—93, és 1886-ban 74—65. A 3 $\frac{1}{2}$ -os sterling értékre szóló állampapírok árfolyama vala 1887-ban 102—99. Világos, hogy az állam hitele nem csökkent, hanem hogy az ezüst ára hatott az ezüst értékű állampapírok árfolyamának nagyarányu hanyatlására. Ugyancsak Waterfield említi, hogy az ezüstértékre szóló állampapírokat mindinkább vissza-küldik Indiába.

azon dilemma elé állítja az ezüst- és tegyük hozzá papir-valutás államokat, hogy vagy nagyobb kamatot fizessenek vagy magukra vállalják az agió ingadozásásainak kockázatát, hanem a már tényleg felvett aranyértékre szóló kölcsönök mind súlyosabb és súlyosabb terheket rónak államháztartásukra. Ma ezüst kölcsöneink alig igényelnek u. n. »érczbeszerezési« költséget, annál érezhetőbbek azonban hason című kiadásaink aranyértékű kölcsöneinknél. Csak e címen 3.400,000 frttal kellett többet kiadnunk 1885-ben mint 1879-ben. Pedig az arany-valutára szóló éves terheink lényegileg nem változtak.

Lássuk azonban, hogy mely befolyást gyakorolt az arany-agió ezüst-valutás ország, tehát India budgetjére. *Waterfield*, az indiai hivatal pénzügyi titkára az 1887-ben ülésezett angol »arany és ezüst bizottság« elé egy kimutatást * terjesztett, melyben kiszámítja, hogy az ezüst árának az 1874-5-iki fokról való hanyatlása az indiai kormánynak az 1885/6-ik közigazgatási évben a régi és változatlan (fix) szerződések alapján aranyban teljesítendő kiadások (113.219,790 frt) után kerek összegben 20 millió forintnyi kiadást okozott.

Nem tartozik reánk, hogy e tény pénzügyi oldalát mérlegeljük. De igenis feladatunk, hogy megvizsgáljuk azt a hatást, mit az állam hitelügyének ilyenén alakulása az ezüst-valutás országok gazdasági életére gyakorolt. A növekedett terheket természetesen egyrészt a bevételek emelésével, másrészt pedig a kiadások, többnyire a beruházások leszállításával kellett ellensúlyozni. A bevételek emelése nagyobb adókat, a beruházások leszállítása munkacsökkenést, tehát kereset- vagy jövedelemapasztást jelentenek. De továbbá a helyzet kényszere alatt a belföldön felvett államkölcsönök elvonattak a hazai ipartól és mezőgazdaságtól annyiban, a mennyiben feltehető, hogy az állam által igénybe vett tőkék az állam hitelgéneyei nélkül is alakultak volna és hogy, ha azok az állam által nem vétettek volna fel, gyümölcsöző elhelyezés végett a mezőgazdasághoz, az iparhoz és a kereskedelemhez fordultak volna. Ha pedig ezt teszik vala, emelkedett volna a termelés és élénkült volna a vállalkozói és az egész üzleti szellem.

* Gold and silver commission. First report 1887. 339. l. V. ö. a 2650-54. sz. kérdéseket.

De nem csak az államnak, hanem az állampolgároknak is vannak kölcsönügyletekből eredő aranyban teljesítendő kötelezettségeik. E kötelezettségek teljesítésére úgy az államnak mint polgárainak is az ezüst értékének hanyatlásával nagyobbodó pénzüsszegeket kell fordítania. Ez magában véve nem baj s nem okozna veszteséget, ha a valuta elértéktelenedése arányában emelkednék az e fizetések teljesítésére külföldre szállított áruk ára. De ép ez nem történik, hanem az ellenkező. A pénz értékcsökkenése daczára az áruk ára folytonosan hanyatlott. Miután pedig a régebbi kötelezettségek teljesítésére mind több és több termelés felesleget kellett vala átengedni, nagyon természetes, hogy egyebekben a viszonyok egyenlőségét feltételezve mind kevesebb és kevesebb fölösleg maradt a külföldi nemzetek árúfeleslegének kicserélésére. Az ezüst értékcsökkenése tehát nem a külföldi hitelezőket károsította, hanem a belföldi adósokat. A külföldi iparos államokat ez a viszony annyiban érintette károsan, a mennyiben iparos terményeik megszerzésére a vásárlási képesség leszállott. A fölöslegek kölcsönös kicserélése tehát csakis alacsonyabb értékesítés vagy más szóval alacsonyabb árak mellett eszközölthetett.

Mondják azonban, hogy az ezüst árának hanyatlása és az ezzel kapcsolatos pénz-értékcsökkenés kedvezett az ezüst-valutás államok termelésének és kivitelének, azokat versenyképesekké tette, ellenben ártott az arany-valutás országok termelésének és kivitelének. Ez állítások igazolására felhozzák India növekedő gyapotiparát és kivitelét,* valamint búzakivitelét, mely utóbbi bennünket már inkább érdekel.

* Az angol »arany- és ezüst-bizottság« által kihallgatott *Barclay* részletes felvilágosítást nyújt Bombay emelkedő gyapot-gyáiról. Itt 1873-ban 18 ily gyár volt 470,156 orsóval és 4972 szövőszékkel, ellenben 1886-ban volt 70 gyár, 1.698,197 orsóval és 14,635 szövőszékkel. Ugyanez a tanu kimutatja, hogy, míg India 1876—77-ben 7.926,719 (angol) font gyapotfonalat 3.673,030 frt értékben és 15.544,168 (angol) rőf gyapot árut 3.736,570 frt értékben szállított Chinába, Japánba stb., addig 1885—86-ban kivitt 78.475,231 font gyapot fonalat 27.550,420 frt értékben és 51.558,151 rőf gyapot árut 8.130,070 frt értékben. Nagybritániából Chinába, Hong-Kongba és Japánba 1881-ben kivetett 47.479,200 font gyapotfonal 12.720,080 frt és 587.177,400 rőf gyapotáru 67.737,300 frt értékben, 1886-ban csak 26.930,400 fonal 9.008,460 forint és 490.451,500 rőf gyapotáru 49.537,050 frt értékben.

Nem foglalkozhatunk beható részletességgel ezekkel az állításokkal. Ha ezt tenni akarnók, az agió elméletét kellene kifejtenünk és gyakorlati példákkal igazolnunk. De koránt sem volna e fejtegetéseknek az az eredménye, hogy minél értéktelenebb valamely állam pénze, a termelést és a kivitelt illetőleg annál előnyösebb a helyzete. * Csak néhány megjegyzésre szorítkozunk.

Az előfeltétel, melyen az okoskodás az ezüst-valutás államok előnyös helyzetéről alapszik, az, hogy az értékcsökkenés dacára a pénz ebbeli minőségét megtartja s ennek folytán vásárlási képessége nem hanyatlik abban az arányban, melyben értéke csökken, sőt bizonyos árúk irányában teljesen változatlan marad. Ilyen csökönös, a pénzt értékének változása iránt gyakran hosszú időn keresztül is érzéketlen árú: a munka, a termelési költség főtenyezője. A munka-bérek, vagyis a termelési költség állandóságából hasznot húz a vállalkozó, ki áruíért nagyobb összeget vesz be s ennek folytán nagyobb nyereségre is tesz szert. A nagyobb nyereségek őt a termelés fokozására, valamint nagyobb mennyiségeknek külföldre való szállítására bírják, hol neki könnyű versenyeznie, mert árúit a kisebb munkabér és termelési költség folytán olcsóbban adhatja már csak azért is, mert a munkabér bizonyos mérvig való állandósága és változhatlansága itt is megvan.

* Dr. Karel Kramár (Das Papiergeld in Österreich seit 1848. 1886, 169. l.) következőkben foglalja össze vizsgálatainak végeredményeit az agió hatásáról és kereskedelemre: »Vor allem ist es klar geworden, dass das Agio einen gesunden Aufschwung nicht hervorrufen kann. Eine gewisse Belebung der Industrie und des Handels hat es nur einmal hervorgerufen im Anfang der sechziger Jahre, aber die Leiden der Jahre 1863—66 haben diesen Aufschwung mehr als aufgewogen. Sonst spielte das Agio nur eine Nebenrolle, und wie es unzweifelhaft ist, eine schädliche Nebenrolle. Gewährt das Agio schon einen Vortheil so sind daran nur Einzelne theilhaftig, die Anderen leiden darunter und zwar leiden eben die schwächsten, die untersten Klassen, welche wahrlich noch von dieser ganz willkürlichen Benachtheiligung verschont werden könnten. Aber auch die Vortheile sind sehr relativ, sie verschwinden jeden Fall unter der Hand der Begünstigten, mag das Agio fallen oder nicht — im letzten Falle, wie wir gesehen, durch eine endliche Preisausgleichung, fällt das Agio, und war der Aufschwung nur durch Valuta-entwerthung hervorgerufen (die sechziger Jahre), dann werden die ungerechtfertigten Gewinnste durch die spätere Stagnation aufgewogen, ja in vielen Fällen, wie wir gesehen, von den späteren realen Verlusten noch übertroffen.«

A külföldön való versenyképesség egyik előfeltétele tehát az, hogy az ezüst-valutás államokban a munkabérek nem emelkednek, az arany-valutás államokban pedig le nem szállanak.* Tény az, — s ezt osztrák-magyar, további indiai adatok, de más szintén ezüst- vagy papír-valutás államokban szerzett tapasztalatok igazolják, — hogy különösen a mezőgazdaságban a munkabérek nem igen változnak, minek oka főleg abban rejlik, hogy a mezei munkás bérét vagy munkabére legnagyobb részét nem pénzben, hanem terményekben vagy természetben (lakást, ruházatot stb.) kapja. Tehát ez az előny nem a pénz minőségében, hanem a túlnyomólag folytatott termény-gazdálkodásban rejlik s így a valutával vajmi kevés kapcsolatban áll.

De sem a most jelzett tényre, sem arra nem akarunk súlyt fektetni, hogy vajon a vállalkozók előnye összesedik-e az összeség előnyével, hogy vajon az nemzeti haladás-e, midőn egyesek boldogulnak, a nagy többség pedig a régi nyomorban teng. De még azt a kérdést sem bolygatjuk, hogy, a munkabér állandóságát feltételezve a belföldön és a külföldön is, nem maradnak-e fenn a külföldnek a képesebb munkaerőkben, a nagyobb és összehalmazott tőkékben biztosított előnyei. Az egész okoskodásból bizonyos az, hogy a vállalkozó csak abban az esetben juthat előnyös helyzetbe, ha az agiót magának biztosíthatja. De erre csak abban az esetben képes, hogy ha az arany-ár megmarad a régi fokon.

E viszony példa által érthetőbb lesz. Tegyük fel, hogy 1873-ban, midőn az arany és ezüst közt a diságió még csekély vala s tulajdonkép figyelembe sem vétetett, 10 arany frton lehetett Angliába egy métermázsza búzát Indiából szállítani. Tegyük fel, hogy az összes egyéb viszonyok azonosok maradtak, s 1888-ban csak annyiban történt változás, hogy az arannak 25°/_o agiója volt. Ha az indiai vállalkozó Angliában 1888-han búzájáért

* Más előfeltétel, melyet Kovács Gyula állít fel, abban volna adva, hogy az agió védelme alatt a gyáros vagy termelő otthon drágábban értékesítheti árúit és azért olcsóbban adhatja el a felesleget a külföldnek. — De az agiónak csak annyiban van védelmi hatása, a mennyiben annak ingadozása a külföldi vállalkozókat visszariasztja az idegen valutában való üzletkötésektől, tehát tulajdonkép csak a külföldi versenyt csökkenti s a belföldi termelőknek monopoliumot biztosít. A drágább eladás a belföldön csak annyiban sikerül, a mennyiben a belföldi verseny nem eléggé fejlett.

szintén 10 frtot tudott kapni, természetes, hogy nagy nyereségre tett szert, mert a 10 arany forintot beválthatta 12 frt 50 kr-ra ezüst pénzben. De még akkor sem vesztett semmit, ha csak 8 frtot kapott, mert ez a nyolcz forint még mindig megfelelt 10 ezüst forintnak, de már agió-nyereségről szó sincs.

Biztosíthatta-e magának a vállalkozó ezt az agió-nyereséget vagy sem? Ez nagyon is fontos s az ezüst-valutás államok állítólagos előnyös helyzetét illetőleg döntő körülmény. E kérdésre csak a gabona és általában a nyerstermelésre való tekintettel kívánunk válaszolni, mert viszonyaink közt végre ez a termelési ág fontos. Válaszunk pedig az, hogy az agiót magának nem biztosíthatta. Nem pedig azért, mert bő lévén ugy a gabonában mint általában nyers terményekben a kínálat, a fogyasztó nem volt és nem is lehetett hajlandó a termelési költségnél sokkal nagyobb árt adni. A munkabér, általában a termelési költség illetőleg költséghányadnak a pénzérték csökkenése ellenére való állandóságát a külföldi fogyasztó s nem a belföldi eladó fordította a maga előnyére s felhasználta a gabona és a nyers termények aranyban való árának leszállítására.

Ha ez tény — s ezt az angol hanyatló árak, habár más egyéb okoknak is következményei, bőven igazolják — akkor az is kétségtelen, hogy *a pénz értékcsökkenéséből az ezüst-valutás s az ezekkel egy fokra tehető papir-valutás államok hasznát nem húzhatták, termelésüket nem gyarapíthatták, kivitelüket nem fokozhatták.* A pénz elértéktelenedésnek hasznát a fogyasztók vették s megengedjük az arany-valutás országok termelőinek sérelmére, kik szintén kénytelenek voltak az ezüst- és papirvalutás államok áraihoz alkalmazkodni. Más szóval ez annyit jelent, hogy a világpiaczon az árakat, melyek aranyban jutottak kifejezésre, az értékében csökkent ezüst pénzzel fizetett árak szabályozták, miért az arany-áraknak is, habár nem teljes szabályossággal, — hiszen az árfejlődésre nem csak egy tényező hat, tehát egyetlen egy tényező sem működhetik teljes erővel, — szükségkép le kellett szállaniok abban a mérvben, a melyben az ezüst ára csökkent.

E fejtegetések szemmel tartásával most már egész bátran jelenthetjük ki tévesnek azt az általunk már fentebb is visszaautasított felfogást, hogy az indiai búza-kivitel az ezüst értékcsökke-

nésének, az agió-nyereségnek folyamánya és következménye. Nem akarjuk ismételni a fent már elmondottakat, de ki kell emelnünk, hogy a termelés és a kivitel fokozására az »agió,« ezen a véletlentől függő nyereség csak abban az esetben hathat ösztönzőleg, ha azt tényleg a termelő vagy vállalkozó kapja meg, de hogy ezt megkaphassa, attól föltételeztetik, hogy termelvényére feltétlen szükség is legyen. Mihelyt e szorgos szükség és nélkülözhetlenség nincs meg, a fogyasztó nem is fizeti meg ezt a felülnyereséget. Másrészt az agióban biztosított felülnyereség különösen nem lehet állandó tényező, mert a termelés nagyobbodásával a munkabérek is a kereslet és kínálat törvényénél fogva emelkednek és maguk után vonják a termelés megrágulását, az árak emelkedését, melyek pedig leszállítják vagy teljesen meg is szüntetik az agióval járó külön hasznot. Különben hogy az agiónak egyáltalán nincs vagy legalább kevés befolyása van különösen a gabonakivitelre, melynek termelése nem mindenben és mindig az egyén akaratától függ, azt az osztrák-magyar forgalomból vett következő adatok is igazolják. Látjuk ugyanis, hogy az agió hanyatlása daczára a kivitel emelkedett, viszont annak emelkedése daczára a kivitel hanyatlott.*

Év	Agió Évi átlag	Búza	
		behozatal mmázsa	kivitel mmázsa
1851	25 ^e / ₈	344,000	124,000
1854	27 ^e / ₈	1.049,000	144,000
1856	5 ^e / ₈	343,000	541,000
1857	5 ^e / ₈	310,000	804,000
1858	4 ¹ / ₈	357,000	681,000
1859	20 ⁵ / ₈	359,000	273,000
1861	41 ^e / ₈	242,000	2.900,000
1862	28 ¹ / ₈	222,000	2.529,000
1865	8 ^e / ₈	—	2.484,000
1866	20	309,000	2.307,000
1867	24 ^e / ₈	401,000	5.814,000
1868	14 ^e / ₈	356,000	5.852,000
1869	21 ² / ₈	398,000	3.685,000
1870	22 ² / ₈	499,000	1.971,000
1873	8 ¹ / ₈	2.078,000	385,000

Midőn tagadtuk az agió-nyereségnek ösztönző befolyását,

* V. ö. Kramár: id. m. 51* és 104—111* l.

ezzel nem akartuk mondani, hogy az agiónak nem lett volna közvetett befolyása a termelésre és a kivitelre. Az agió növelte az indiai kormánynak külföldön aranyban teljesítendő kiadásait. Nagyon természetes, hogy ezek fedezhetése végett egyrészt nagyobb adókat kellett kivetnie, s hogy e nagyobb adókat fizetni lehessen, többet kellett dolgozni, többet kellett termelni, de másrészt több árút kellett kivinni. Ennyiben, de csak is ennyiben kétségtelenül volt hatása az agiónak az indiai búzakivitelre. De ez a befolyás lényegileg elüt attól, melyet jogos vagy jogtalan külön nyereséget idéznek elő. A külön nyereségek legalább a nemzet valamely töredékének biztosítanak hasznót, de a pénz rosszabbodása által előidézett kényszerhelyzetből folyó nagyobb kivitel csak az összeséget károsítja.

B.

A z a r a n y - k é r d é s .

Megdrágult-e az arany vagy sem? Ez a kérdés koránt sem oly egyszerű s koránt sem oldható meg oly könnyen mint némelyek gondolják, kik bizonyos elméleti magaslaton állva rögtön készek a válaszzal. Sőt ellenkezőleg az egyike a közgazdaság legnehezebb és legvitatásosabb problémáinak.

Csak röviden jelezzük a nehézségeket, melyekkel e kérdés megoldásánál küzdeni kell. Az arany árú, de egyszersmind pénz. Értéke mint árúé más és értéke mint pénzé ismét másnemű törvények uralma alatt áll. Mint árú, értéke kétségtelenül alá van vetve a kereslet és kínálat azon törvényének, melynek a többi árúk is engedelmeskednek azzal a fontos különbséggel, hogy nála a kínálat nem szorítkozik a termelésre vagyis az ujonnan kibányászott mennyiségre, míg másrészt a kereslet túlnyomólag használatra és nem fogyasztásra irányul. Mint pénznek ismét más önálló értéke van, melyet neki kényszer-egyenérték minősége ad meg, melynek erejénél fogva azt mindenki köteles fizeteskép és kiegyenlítésül elfogadni.

Hogyan igazodjunk már most el e két különböző természetű, sőt ellentétes, egymást hatásában megbénító érték közt?! Ebben van megadva a feltett kérdés nehézsége. Mert eddigelé még nem vagyunk oly kétségtelenül biztos mérleg birtokában,

melynek segélyével minden kétséget kizárólag állapíthatjuk meg az arany értékét. Hogy az arany értéke nem állandó, hanem koronként változik, bizonyítást sem kíván. Folyik ez már abból a tényből, hogy az érték nem valamely tárgyilagossá, magukban a dolgokban rejlő, minden körülmények és viszonyok közt azonos tulajdonság, hanem egyéni felfogás és becslés eredménye. Az értéket a javaknak vagy áruknek az emberek adják meg. Ezért van, hogy mi értékes ma, holnap már teljesen értéktelen s viszont, hogy a minek ma még nincs semmi értéke, annak holnap már nagy az értéke.

II.

Az arany megdrágulását két tényből következtetik. Az arany termelése hanyatlik ugyanakkor, mikor szükséglete mindinkább emelkedik. A második tény pedig az áruk árának hanyatlása, mely más szóval az arany vásárlási képességének emelkedését jelenti.

Foglalkozzunk mindenképp az első ténnyel, melyben egyszersmind az arany árú minősége jut kifejezésre. Tagadhatlan, hogy az arany termelése, kivált az 1881—85. években, lényegesen csökkent. Ebből, még azonos szükséglet mellett is, közönséges áruk nál az a következtetést kellene szükségképp levonnunk, hogy értéke vagy ára emelkedett. De az arany, mint árú, sem közönséges árú, s e miatt termelésének növekedése vagy apadása, ha csak ez nem ölt különösen nagy arányokat, azonos vagy csak kevésbé változott szükséglet mellett, értékére semmi befolyást sem gyakorol. Szóló tanúság emellett az a tény is, hogy az arany-termelés az ötvenes években elért legmagasabb fokáról tulajdonképp már a hatvanas években kezdett hanyatlni s azért még folyton az arany értékének csökkenéséről beszéltek.

Az arany termelése csökkent, de koránt sem nagy arányban. Sőt az arany-termelés még napjainkban is rendkívül nagy, ha azt nem a legközelebbi múlttal, hanem a régebbi időkkel hasonlítjuk össze. Az 1881—85. években az aranybányászat az évi átlagra való tekintettel közel háromszor annyi terméket szolgáltatott mint az 1841—50-es években, sőt hétszer annyinál is többet mint az 1831—40-es években. Mily nagy értéket képvisel még

az utóbbi évek hanyatló termelése is általában mily óriás érték hozatott a felszínre századunk közepe óta, arról csak akkor alkothatunk magunknak világos képet, ha tekintetbe vesszük, hogy századunk második felének aranytermelése jóval meghaladja a megelőző három és félszázadét. Az 1871—1885. évek termelése oly nagy vala, hogy azzal a megelőző századok egyike sem versenyezhet, sőt azzal az első két századé, melyről adataink vannak, fel sem ér. Világos tehát, hogy a termelés csökkenése nem igen idézhetett elő változást az arany értékében.

A z a r a n y ö s s z t e r m e l é s e . *

	Ezer forint	
1493—1600	996,558	6'45 ‰
1601—1700	1.252,048	8'10 ‰
1701—1800	2.650,758	17'16 ‰
1801—1850	1.652,901	10'70 ‰
1851—1870	5.444,678	35'23 ‰
1871—1885	3.455,815	22'36 ‰
Összesen	15.452,751	100 ‰

Nézzük az áralakulás másik tényezőjét: a fogyasztást. Ez határozottan nagyobbodott. De ha helyesen akarunk eljárni, be kell hatolnunk a részletekbe.

Míg az Egyesült-Államok az 1862—1877. években az óriási államadósság és a kényszerárfolyam hatása alatt folyton nagy mennyiségű aranyat vittek ki, addig 1878. óta ép ellenkezőleg nagy mennyiségű aranyat vittek be. Ez arany túlnyomó részét Európa küldte oda a nyerstermények kiegyenlítésére, melyeket a nyugoti államok szállítottak, melyek népességek és forgalmuk csekélységénél fogva nagy mennyiségű aranyat vontak el a forgalomtól. S tényleg az Egyesült-Államok az 1878—1883. években 394 millió forinttal több aranyat vittek be mint sem kivittek, s e beviteli felesleg oroszán része (367 millió forint) az 1880 és 1881 évekre, melyek egyszersmind a legnagyobb gabona-kiviteli évek, esik. Azóta a viszony annyiban változott, a mennyiben 1884-ben és 1886-ban ismét a kivitel haladta meg a bevített, és tényleg az 1884—1886. években az 1885-iki beviteli többlet le-

* Soetbeer: Edelmetall-Production. Petermannsche Mittheilungen. Ergänzungsheft No 57. 111. 1. és Materialien. 1886. 1. 1. V. ö. IV. 2. sz. mellékletet. Egy forint = 2 márka.

ütésével 47 millió forinttal haladta meg a kivitel a bevitelt. * E mellett — mit felesleges is mondanunk — az Egyesült-Államok megtartották saját termelésüket is. De az arany ez összehalmozása önmagában még nem drágíthatta meg az aranyat, legfőlebb csak annyit eszközölhetett, hogy árhanyatlást idézett elő az Egyesült-Államokban és áremelkedést az aranyat kiszállító államokban, de az a kölcsönös árhanyatlás és áremelkedés szükségkép későbbi árkiegyenlítésre vezetett. Mondhatjuk tehát, hogy a nagymérvű arany-kivitel Európából az Egyesült-Államokba csak ideiglenes, átmeneti hatást okozhatott és az áralakulásban nem képezhetett s nem is képez állandó tényezőt.

A jelzett viszony más színben jelentkezik, ha tekintetbe vesszük, hogy az Egyesült-Államokban 1879. óta megszűnt az államjegyek kényszerforgalma s az államjegyeket a forgalomban aranypénzzel kellett pótolni. Míg 1877-ben 306 millió forint aranypénz (beleértve a kincstarban fekvő 188 millió forintot) volt forgalomban, addig az aranypénz forgalma 1886-ban 1,043 millió forint (abból 489 millió forint a kincstár birtokában) vala. Ez már az arany szükségletében állandó tényezőt képez. S az a 637 millió forint, mivel az aranypénz forgalma gyarapodott, igénybe vette az 1871 — 85-iki arany termelés $21\frac{32}{100}$ -át vagy más szóval több mint három év termelését.

Nagy arányokat öltött kivált a legutóbbi 6 év alatt, melyről kimutatásaink vannak, az arany-bevitel Indiába. Ezekben az években (1881 — 86) bruttó 270 millió forint, netto pedig 262 millió forint értékű arany vitetett be oda. De e nagy bevitel jelentékeny részét, az 1880 — 84. évi átlagot fogadva el zsinormértékűl, közel 80 milliót, China fedezte. Még így is marad 190 illetőleg 182 millió forint értékű oly arany, mely oda a világtermelésben számba vett aranytermelő vidékről került s a forgalomtól tényleg elvonatott.

Az arany kereslet emelkedésének igazolására mint harmadik tényezőt az európai államok változott valuta-politikáját említi. Lényegileg csak két nagy állam jöhet tekintetbe. Az egyik Németország, mely az arany valutára tért át és Olaszország, mely megszüntette a kényszer-forgalmat.

* Stat. Abstract for 1886. 39. l.

Mi a német birodalmat illeti, annak megállapítására, hogy mennyi aranyra volt szüksége, hogy a forgalomból kivont ezüst-pénzt aranypénzzel pótolhassa, nem lehet irányadó az arany-pénz veretése. Egyrészt azért, mert a pénzverésnél gyakori a kopott darabok újraveretése és másrészt azért, mert az ipar különösen a nehezebb pénz-darabokat be szokta olvasztani. Nem mérvadó tehát, hogy 1885-ig 965 millió forintnyi új aranypénz veretett. Mérvadó csakis a reform foganatosítása előtt forgalomban volt és a jelenleg forgalomban levő aranypénz mennyisége közt fenforgó különbözet lehet. Ezt csak becslés útján lehet megállapítani. Becslés szerint aranypénzben 1870-ben (Elsasst és Lotharingiát bele nem értve) 45·5 millió forint, 1885. év végén pedig, bele értve a Spandauban készletben tartott 60 millió forintot 932 millió forint (Soetbeer), illetőleg 915 millió forint (Haupt) volt forgalomban. Németország tehát reformja keresztülvitelére 886·5 illetőleg 869·5 millió forint értékű aranyat vett igénybe.

Hogy mennyi aranyat vont magához Olaszország, oly kérdés, melyre a válasz igen nehéz, mert a sok ellentétes adat közt az eligazodás nagyon bajos. Birch szakértő abban a kimutatásban,* melyet a legutóbbi angol arany és ezüst szakbizottság elé terjesztett, az 1881—83. években oda szállított aranyat 491 millió lírára (196·4 millió forint) teszi. A Soetbeer által közölt forgalmi adatok szerint azokban az években a brutto bevétel 180·4 millió líra (72·2 millió forint) és a netto bevétel 150·4 millió líra (60·2 millió frt) vala. Ezek az adatokra tehát kevés súlyt fektethetünk, s másokat kell tekintetbe vennünk. A fizetések készpénzben teljesíthetése végett felvett kölcsönre aranyban befolyt 398.222,000 líra (159.288,000 forint), de ez a legmagasabb összeg is, melyet Olaszország igénybe vett. Haupt ugyanis a készpénzfizetés előtti időből való aranypénz forgalmat 209 millió lírára becsüli, az 1885. végén való készpénz forgalmat pedig 556 millió lírára teszi, miből 216 millió a kincstár, 280 millió pedig a bankok birtokában vala és 60 millió forgott a közönség közt. Az arany-pénzforgalom szaporodása e szerint 247 millió líra (98·8 millió forint), tehát sokkal kisebb mint a készpénzfizetés végett felvett kölcsönre aranyban befolyt összeg.

* L. First report 330. l.

Ha a fentebbiekben részletezett, újabb időben keletkezett szükségleteket legmagasabb tételeikben foglaljuk össze, 1,912 millió forintnyi összeget kapunk. Ehez, nem nézve a többi szükségleteket, legalább is az ipar által igénybe vett összeget kell hozzáadunk. Ezt a legutóbbi 15 évre, Soetbeer adatai nyomán indulva, 1,758 millió forintba tehetjük. E két összeg együtt 3,670 millió forint. Ez tetemesen meghaladja a legutóbbi tizenöt év termelését.

S ha szabadna itt megállapodnunk, kétségtelenül beigazoltnak kellene tartanunk az arany megdrágulását s elégtelenségét a szükségletek kielégítésére, annyival is inkább, mert csak a főbb és szembeötlőbb szükséglet kimutatására szorítkoztunk, s ha azt egyben és másban tuloztuk is, azért még sem fejezi ki a teljes szükségletet. India még nem képviseli az egész keletet. A skandináv pénzszövetséghez tartozó államok és Németalföld, melyek szintén áttértek az arany-valutára, nincsenek számba véve, de figyelmen kívül maradt a régebb arany-valutás államok szaporodott szükséglete. A nép szaporodása, a jólét gyarapodása kétségtelenül növelik a pénzszükségletet.

De ezen a ponton meg nem állhatunk. Nem azért, mert, ismételjük, nem a termelés és az egyedül ezzel szembeállított összes, rendkívüli és folyó szükséglet a mérvadó, — hanem a pénzverési célokra rendelkezésére álló készlet, melyből merítheti a szükséglet a maga kielégítését. A készletet és szükségletet kell tehát mérlegelnünk.

Ez a mérlegelés azonban rendkívüli nehézséggel jár. Míg a termelésről többnyire biztos adatok állanak rendelkezésünkre, addig a készletmegállapítás valószínűségi számításra nyugvó becslés, melyre tehát, ha nem is oszthatjuk Bagehotnak az 1876-iki angol ezüst-bizottság előtt tett azt a kijelentését, hogy nem érdemli meg a reá pazarolt tentát, valami különös súlyt nem fektethetünk. — Még ingadozóbb és bizonytalanabb alapon nyugszik — ha szabad így szólnunk — a szükséglet, melyet részben becsléssel, részben pedig csak az elmélet segélyével lehet megállapítani és valószínűvé tenni.

A pénzverési célokra rendelkezésre álló aranykészletet Soetbeer következőleg állapítja meg:

	kg	forint
1850	1.200,000	1,674.000,000
1851—60	2.821,000	3,935.000,000
1861—70	3.844,000	5,362.000,000
1871—80	4.610,000	6,442.000,000
1881—85	4.790,000	6,682.000,000

Mondanunk sem kell, hogy ez összehalmozott óriási készlettel szemben a tényállás egész más alakot ölt. Hat-hét milliárd közt mozog a kínálat alatt álló arany. Fedezi-e a szükségletet? Ez a nagy kérdés, melyet el kell dönteni. — Kik az arany bőségét vitatják, különösen három tényre hivatkoznak. Rámutatnak az egyes államokban forgalomban levő pénzmennyiségekre, továbbá a jegy kibocsátó bankok készleteire s végre a kamatlábra.

Fölösleges dolgot végeznénk, ha részletesen foglalkoznánk azokkal a különböző becslésekkel a forgalomban levő pénzről általában és az aranypénzről különösen. Elég lesz tudnunk, hogy mennyire becsüli az e tekintetben szaktekintélynek elismert Haupt* a rendezett valutájú európai államokban és az Egyesült-Államokban az 1885-iki év végén forgalomban levő, illetőleg a kibocsátott bank- és államjegyek fedezetére készletben tartott arany mennyiséget és hogy ez miként oszlik meg fejenként.

Forgalomban levő illetőleg készletben tartott
arany.

	általában millió forint	fejenként forint
Franciaország . . .	1,780	46,88
Nagy-Británia és Írland	1,110	30,32
Egyesült-Államok . .	1,296	22,68
Portugália	92	21,72
Németország	920	20,36
Belgium	68	18,80
Dánia	28	13,60
Németalföld	53	13,24
Svájc	32	10,64
Olaszország	223	9,40
Svédország	25	5,60
Norvégia	13	5,32
Összesen	5,640	?

* L'histoire monétaire de notre temps. 1886. 417—423. l. Az eredetiben előforduló frankokat átszámítottuk forintra. Egy frt = 2 1/2 frank.

Nem kérdezzük, hogy az itt közölt adatok megfelelnek-e a valóságnak vagy sem? Sőt elfogadjuk, hogy azok valódiak, a tényállásnak megfelelők. Mit következtethetünk ezekből az adatokból? Legfőlebb csak azt, hogy az arany nincs egyenlően megosztva az egyes népek közt és hogy kevés arany szükséges ahhoz, hogy a pénz rendszer arany-valutára alapíttassék s még azt is hogy egyes nemzeteknek bőven van aranyuk. Bizonyíthatják-e azonban azt, hogy a forgalmi szükségletnek elegendő arany áll rendelkezésére? Azt hisszük, hogy nem. Egyelőre csak arra hivatkozunk véleményünk támogatására, hogy míg Franciaországban egy-egy főre 46 frt 88 kr arany esik, addig Norvegiában csak 5 frt 32 kr, tehát az előbbi mennyiségnek körülbelül csak $\frac{1}{9}$ része. --- Mely viszonynál tekintetbe kell venni, hogy a gazdaságilag legelőhaladtabb, a legkifejlettebb hitel és készpénz kímélő intézményeket bíró Anglia aranya fejenként 30 frt 32 kr.

Már sokkal fontosabb s több figyelmet is érdemel a másik tény: a jegy kibocsátó bankokban összehalmozott arany-készlet, mely már valóság, nem pedig becslés. Az alábbi táblázat, mely az európai nevezetesebb jegy kibocsátó bankokban 1870. és 1885. évek végén (illetőleg a brit bankokban 1871. és 1885. évek végén és Oroszországban 1871. és 1886. január 1-én) meglevő arany-készletet mutatja, kétségtelenné teszi, hogy az angol bank kivételével az összes bankok jelentékenyen gyarapították arany készletüket. De a dolog természetéből folyik, hogy ennél többet az egész kimutatás nem is bizonyíthat, s nem igazolhatja különösen azt, hogy az arannak bővében vagyunk vagy hogy az csak elegendő is a keletkező új és folyó szükségletek kielégítésére. Lehetetlen tehát csatlakoznunk Fowlernek* a többször említett arany

* Gold and silver commission. Second report. 1888. 101. l. Következők az általa említett adatok:

	Arany frt	1881. január 1. Ezüst frt	Összesen frt
Egyesült-Államok kincstára	313.400,000	158.000,000	471.400.000
Francia bank	225.691,530	491.217,490	716.909,020
Angol bank	242.492,450	—	242.492,450
Német bank	90.101,840	170.963,660	261.065,500

és ezüst bizottság előtt hason természetü adatokra való hivatkozással tett ama nagyszavú kijelentéséhez: »Nagyon csudálkozom, hogy ily adatokkal szemben is akad ember, ki még mindig emlegeti az arany szűk voltát.«

	1887. május 1-én.		
	Arany frt	Ezüst frt	Összesen frt
Egyesült-Államok kincstára	550.670,000	485.630,000	1,036.300,000
Francia bank	476.516,320	464.439,740	941.356,060
Angol bank	239.027,020	—	239.027,020
Német bank	204.050,000	180.950,000	380.000,000

Emelkedés vagy apadás a hat év és négy hó alatt.

Egyesült-Államok kincstára	+237.270,000	+327.630,000	+564.900,000
Francia bank	+250.824,790	— 26.377,750	+224.447,040
Angol bank	— 3.465,430	—	— 3.465,430
Német bank	+113.948,160	+ 9.986,340	+123.934,500

Egyesült-Államok kincstárának készlete.

	Arany	Ezüst	Összesen
1881. január 1.	313.400,000	158.000,000	471.400,000
1883. » »	343.010,000	250.000,000	593.010,000
1885. » »	470.000,000	360.800,000	830.800,900
1887. » »	536.200,000	478.000,000	974.200,000
1887. május 1.	550.670,000	485.630,000	1,036.300,000

A bizottságban kérdezték a szakértőt, hogy honnan vette az adatokat a német bank fémkészletének aranyra és ezüstre való szétválasztásáról, mely egészen indokolt vala. Már kevésbé indokolt ama másik kérdés, hogy vajon ép az Egyesült-Államok kincstárában összehalmozott óriási készletek nem hatottak-e inkább zavarólag a forgalomra és nem tekintethetnek-e olyanoknak, melyek szintén előmozdították az arany megdrágulását? E kérdés annyiban indokolatlan, a mennyiben az aranyat a forgalomban államjegyek és arany-utalványok (gold-certificates) helyettesítik. — Arról szó sincs, hogy aranyat ne lehetne kapni. Ilyes valamit senkinek még csak esze ágában sincs állítani. Hanem a kérdés az, hogy minő vizonszolgálat vagy viszonzteljesítés mellett lehet aranyat szerezni? — Ebben keveset dönt, mit Fournier de Flaix hoz fel érveléssel, hogy az arany meg nem drágult, mert csak néhányszor fordult elő, hogy $\frac{2}{10}$ — $\frac{3}{10}\%$ -ot kellett az aranyért a névértéken felül fizetni, a mely tényt Laveleye az ellenkező igazolására hoz fel, t. i. arra, hogy az arany szűk, mivel az emberek hajlandók azért nagyobb árt adni. — Nem ez az ár fejezi ki a vizonszolgálatot, hanem a munkamennyiség, melyet annak beszerzésére az emberek hajlandók vagy kénytelenek megadni.

Arany készlet európai jegykibocsátó bankokban.*

	1870 millió forint	1885 millió forint
Angol bank	249'15	201'15
Skót és ír bankok . .	71'88	81'26
Francia bank	171'48	462'96
Olasz bankok	30'89	112'24
Belga nemzeti bank . .	9'79	27'80
Németalföldi bank . .	—	39'88
Oszták-magyar bank . .	1'42	69'07
Orosz állambank . . .	215'90	274'60
Svéd » »	3'93	7'73
Norvég bank	—	16'13
Dan nemzeti bank . .	—	26'02
Összesen	754'44	1,318'84

Az alacsony kamatlábat hozzák fel mint harmadik indokot, annak igazolására, hogy az aranyban nincs hiány. Kétségtelen, hogy a készpénz, különösen a bankok készpénz tartaléka még napjainkban is gyakorol némi befolyást a kamatlábra. Tapasztalhatjuk ezt főleg a rövid időre szóló kölcsönöknél, melyeknek kamatlába azon megfordított viszonyban emelkedik vagy hanyatlik, a melyben a bank készpénz-tartaléka apad vagy növekedik. De a kamatlábra általában s még az ily rövid idejű kölcsönök kamatlábjára is a döntő befolyást a tőkekereslet és kínálat közt fenálló viszony gyakorolja. A pénz a kölcsönöknél ép úgy a forgalom egyéb ügyleteinél p. o. az adás-vevésnél csak a közvetítő szerepet viszi. Miként az adás-vevés, hogy e példánál maradjunk, lényegileg és végeredményében csere, szintúgy a kölcsön tulajdonkép haszonkölcsön. A kölcsönvevő nem a pénzt, hanem a neki szükséges tőkét veszi kölcsön, p. o. azt a gépet vagy azt az árumennyiséget melyet azon beszerez. A kamatláb tehát nem azért emelkedik mert szűk a pénz, hanem mert bő a tőkekereslet, élénk a forgalom, nagy a vállalkozási szellem. Viszont a kamatláb nem azért hanyatlik, mert bő a pénz, hanem mert bőven kínálkoznak az elhelyezést kereső kölcsöntőkék s pedig annál bővebben, minél lanyhább a forgalom, minél inkább hanyatlik a vállalkozás. Bizo-

* V. o. Soetber Materialien II. kiad. V. r. A kimutatásból a német bankok azért maradtak el, mert a birodalmi bank a fénkkészletet csak együttesen mutatja ki.

nyos továbbá az is, hogy a kamatláb emelkedik, ha az árak emelkednek, ellenben hanyatlik, ha az árak hanyatlanak. Emelkedő árak nagyobb tőkeszükségletet, nagyobb összegű vagy értékű forgalmat létesítenek, megfordítva a hanyatló árak egyszersmind leszállítják a tőkeszükségletet, apasztják a forgalomba került értékeket.

Kétségtelen, hogy mindezek a külső jelenségek nem lehetnek mérvadók, midőn arról van szó, hogy a rendelkezésre álló arany pénz vagy az e célra felhasználható arany elégséges vagy elégtelen-e a forgalomban szükséges készpénz fedezetére. E kérdés eldöntésében biztos támpontul egyedül és kizárólag a rendelkezésre álló arany-készlet és ezzel szemben álló arany szükséglet szolgálhat. Arany szükséglet alatt értjük azt a mennyiséget, mely megkíváncsatja arra, hogy a forgalom minden fennakadás nélkül eszközölthessék, tehát se pénzbőség, se pénzhiány fen ne forogjon és így kikerültessek a pénzmennyiség illetőleg a pénzzé már kiveret vagy azzá kiverhető arany által az árakra gyakorolt minden befolyás. Irány- és mérvadó csak az itt jelzett mennyiség lehet, mivel tény, hogy az ennek meg nem felelő összeg csak átmenetileg zavarhatja meg a mai viszonyok közt nélkülözhetlen forgalmat, s hogy rövidebb vagy hosszabb idő múlva feltétlenül bekövetkezik a forgalom pénzigényei és a létező pénzmennyiség közt a szükséges kiegyenlítés. Ha szűk a pénz, a forgalom ehez alkalmazkodik. Vagy leszállanak az árak vagy korlátozzák a pénzhasználat, rendesen mind a kettő egyidejűleg fog beállni. Miből következik, hogy azzal, ha azt mondják, hogy a forgalomban nem éreztek pénzhiányt, semmit sem mondtak, semmit sem bizonyítottak, mert még azt is igazolni kellett volna, hogy az árak nem szenvedtek a pénzmennyiség befolyása alatt s hogy tényleg nem történt haladás a készpénzhasználatot kimélő eszközökben.

Mondanunk sem kell, hogy akkor, mikor meg kellene állapítanunk és számokban kifejeznünk a szükséges pénzmennyiséget, egy teljesen megoldatlan feladattal állunk szemben. Meg lehet állapítani ezt a szükségletet egyes gazdaságokban, de nem egy nemzet, annál kevésbé a világ gazdaságában. Akár a készpénzben teljesítendő fizetéseket, akár a forgalom nagyságát fogadjuk el a pénzszükségletet illetőleg mérvadónak, még sem állandó, hanem folytonosan változó tényezővel állunk szemben.

Ha — s részünkről is ezt tartjuk helyesnek — a pénzzükségletet a készpénzben teljesítendő fizetésekhez mérjük, annak nagysága a szerint változik, a mint a készpénzfizetések egyenletesen vagy egyenlőtlenül oszlnak meg. Kevesebb készpénz lesz szükség ugyanazon mennyiségű fizetések eszközzésére, midőn ezek az év minden napjára egyenlően mint a midőn egyenlőtlenül oszlnak meg és annál nagyobb lesz a szükséglet, minél egyenlőlenebb a megoszlás, minél jobban összetorlódnak a fizetések az év bizonyos szakában vagy bizonyos időpontjaiban.

De nem ez az egyedüli nehézség. Ezt legalább elméletileg le lehetne győzni, a mennyiben a tapasztalat bizonyítja, hogy a gazdasági élet fejlődésével a forgalom rendszeresebb s így a teljesítendő fizetések is egyenletesebbek, legalább nem mutatnak rendkívüli nagy arányú eltéréseket, hullámzásokat. A főnehézség ép abban rejlik, hogy a forgalom és az ebben teljesítendő készpénz-fizetés megállapítása a lehetetlenséggel határos.

Nem szabad ugyanis a nagy forgalmat azonosítanunk az összforgalommal. A nagy forgalom rendelkezik mindazokkal a segédeszközökkel, melyek nélkülözhetővé teszik a készpénzfizetést. A nagy forgalomban látjuk a készpénz helyett a váltók, a bankjegyek, az utalványok használatát, majdan a követeléseknek egyszerű elszámolással való kiegyenlítését vagyis a clearing és giró forgalmat.* Főleg csak a nagy forgalomról áll az, hogy mi-

* V. ö. Dr. Heinrich Rauchberg: Statistische Studie über den Clearing-Verkehr, továbbá Statistische Studie über den Giro-Verkehr. Statistische Monatschrift. XII. évf. Bécs 1886. és XIII. évf. 1887. — A kölcsönös követeléseknek a clearing forgalomban való kiegyenlítésénél szükségelt készpénzről tényleg csak az »Egyesült-Államok« vonatkozó adatai adnak felvilágosítást. Csakis a new-yorki clearing house vonatkozó adatai közlésére szorítkozunk.

Okt. 1. vég- ződő év	Összforgalom millió dollár	Szükségelt készpénz	Okt. 1. vég- ződő év	Összforgalom millió dollár	Szükségelt készpénz
1870	27,804·5	3·7%	1879	25,178·8	5·6%
1871	29,301·5	4·1 »	1880	37,182·1	4·1 »
1872	33,844·4	4·2 »	1881	48,565·8	3·5 »
1873	35,461·1	4·1 »	1882	46,552·8	3·4 »
1874	22,855·9	5·7 »	1883	40,293·2	3·9 »
1875	25,061·2	5·6 »	1884	34,092·0	4·5 »
1876	21,597·3	5·9 »	1885	25,250·8	5·1 »
1867	23,289·2	5·9 »	1886	33,374·7	4·5 »
1878	22,508·4	5·8 »			

nél fejlettebb a gazdasági élet s a hitel és bankrendszer, annál ritkábbá lesz a készpénz-fizetés. A nagy forgalom ellentétét képezik a kis vagy fogyasztási forgalomban teljesített fizetések, melyeket azért lehet számításon kívül hagyni, mert ezeknél inkább csak váltópénzről lehet szó. Annál nagyobb jelentőséggel bír a közepes forgalom, mely lényegileg, habár nem is egészen szintén fogyasztási forgalom, a melyben tehát a követeléseknek elszámolás által való kölcsönös kiegyenlítéséről alig lehet szó, a melyben tehát a fizetéseket túlnyomólag készpénzzel, tehát arannyal és ritkábban úgynevezett pénzhelyettesítőkkel lehet és kell teljesíteni. De épp ezt a közepes forgalmat, melynek leginkább van szüksége készpénzre, nem lehet mérlegelni s ez nem torlódik össze a központon

Nem mulaszthatjuk el azonban ezzel kapcsolatban felemlíteni, hogy az Egyesült-Államok más 24 városában létező clearingekben az 1884-iki adatok szerint 13.295,371 dollár évi forgalomnál a pénzszerkesztés 12·2% vala, valamint hogy a new-yorki clearingben 1884-ben készpénzben kiegyenlítendő 1.524,931 dollárból is tényleg csak 150,000 dollár egyenlített ki vert aranypénzzel, míg a többi összeg különböző utalványokkal (certificates) fizettetett ki.

A giro forgalomról a német birodalmi bank forgalma nyújthat fogalmat. Csak az összebevételi és kiadási forgalmat és ebből a készpénzben befolyt részt közöljük.

	Összbevétel	Ebből készpénz	Összkiadás	Ebből készpénz
	ezer márká	ezer márká	ezer márká	ezer márká
1876	8.392,279	3.385,139	8.318,967	3.317,912
1877	13.518,285	5.085,444	13.503,745	5.684,461
1878	13.645,339	4.941,050	13.646,575	5.665,718
1879	15.216,594	5.254,646	15.193,609	6.078,709
1880	17.618,409	6.047,004	17.615,847	7.063,964
1881	18.724,187	6.590,193	18.734,589	7.677,698
1882	18.100,453	6.603,641	18.089,689	7.741,431
1883	21.903,130	7.737,313	21.890,479	8.853,096
1884	26.334,891	8.846,515	26.302,809	9.857,599
1885	26.932,850	9.220,788	26.914,673	10.104,323
1886	28.625,600	5.850,000	28.604,300	9.330,200

Nem lesz felesleges, ha arra figyelmeztetünk, hogy a kiadások a giro-számla birtokosainak befizetéseit vagy kiadásait, a bevétel pedig a részökre történt bevételeket jelenti. A kiadás és a bevétel közti különbözet adja meg az illető számlabirtokosok követelési egyenlegét illetőleg a banktartozást, mely is vala 1885. január 1-én 176.339,000 márká, 1885. deczember 31-én 194.516,000 márká.

vagy nagyobb központokon, hanem megoszlik. E középes forgalom pénzszükségletének megállapításánál a dolog természetéből folyólag már nem lehet mérvadó a bankforgalom és különösen nem a központi bankok forgalma és készpénzszükséglete.

Felesleges még csak mondanunk is, hogy a tényleg forgalomban levő pénzmennyiség alapján sem lehet a pénzszükségletet megállapítani. Nem szólunk most arról, hogy teljesen önkényes eljárás, ha ennek avagy annak a nemzetnek pénzforgalmát illetőleg fejtenként való átlagát fogadjuk el irányadóul s ezt állítjuk oda minimumnak, holott az egyes nemzetek pénzszükséglete viszonyban áll forgalmuk nagyságával és e forgalomban teljesítendő készpénzfizetésekkel, csak arra akarunk hivatkozni, hogy ugyanannak a nemzetnek pénzszükséglete is abban a mérvben változik, minél jobban kibontakozik a termény-gazdaságból, minél fejlettebbé lesz hitel- és bankrendszere, minél egyenletesebbé válik forgalma, minél nagyobb vagy kisebb a forgalomba kerülő érték. Miből következik, hogy az az átlagösszeg, mely ma helyes, már a legközelebbi időben a változott viszonyok folytán vagy szűknek vagy bőnek bizonyul.

Még azt a kérdést kell felvetnünk, hogy vajon jelenleg a mai gazdasági viszonyok között több-e a készpénzszükséglet mint a múltban. A gazdasági viszonyok fejlődésével, a vasuti sínek előhaladásával mind szűkebb és szűkebb körre szorítkozik a termény-gazdaság, a szolgálatoknak egyszerű viszontszolgálatokkal vagy terményekkel való kiegyenlítése, mindinkább előtérbe lép a pénzgazdaság. A világforgalomba újabb és újabb területek vonatnak be, hol nem csak a terménygazdálkodás szoríttatik mindinkább háttérbe, hanem szükségkép emelkednek úgy a terményárak mint a munkabérek. De ezzel szemben nem feledkezhetünk meg arról, hogy a mely mérvben előhalad a pénzgazdaság, abban a mérvben fejlődik a hitelgazdaság is, előtérbe lépnek a bankok, a takarékpénztárak, a szövetkezetek, a melyek nem csak azt eszközlik, hogy bizonyos mérvig leszállítják a készpénzzel való fizetést, hanem szaporítják a forgalomban levő s fizetések teljesítésére felhasználható készpénzt, a mennyiben korlátolják egyrészt az egyesek által tartandó és gyűjtendő készletet, másrészt pedig feleslegessé és károsná teszik a kincsgyűjtést. Viszont ha emelkednek az árak a forgalmi végpontokon, hanyatlanak azok a forga-

lomba már előbb bevont területeken és a forgalmi központokon. A forgalom haladásával és fejlődésével együtt emelkedik a jólét, növekednek a szükségletek, gyarapodik a fogyasztás. Ennek egyik tünete az óriási szaporodott és folytonosan növekedő személyforgalom. Míg hiányosak voltak a közlekedési eszközök, a csak némileg hosszabb út megtételéhez valódi elszántság kellett, ma egész utazó karavánok keresik fel a legtávolabb vidékeket. Az utazók, fürdővendégek, üdülést keresők magukat készpénzzel tartoznak ellátni és különösen nagy a pénzszükséglet nyáron, midőn az ez irányú népmozgalom a legnagyobb arányokat ölti. De ez a forgalomnak csak egy tünete, melylyel szemben állanak más tények, melyek a tényleges készpénzhasználatot tetemesen leszállítják. Munkánk folyamában már többször utaltunk a nagy forgalomra, melynél a pénzhasználat mindinkább kisebbedik. Ugyanezt tapasztaljuk a nemzetközi forgalomban, melyben az országok a különbözeteket más országok váltóival vagy a nemzetközi forgalom tárgyát képező értékpapirokkal, különösen állam-adóssági címletekkel, jelzáloglevelekkel, vasuti elsőbbségekkel stb. egyenlítik ki. E mellett tekintetbe jön az időköz is, mely fenforog azon idő közt, mely régebben szükséges vala arra, hogy a pénzküldemény rendeltetése helyére megérkezzék és azon idő közt, mely arra ma szükséges. A pénz ma sokkal gyorsabban változtatja helyét mint régebben vagy csak egy évtizeddel is ez előtt. Nem szabad továbbá megfeledkeznünk a posta és távirati utalványokról, melyek szintén tetemesen leszállítják nem csak a bel-, hanem a külforgalomban is a pénz használatát és a melyek már nem csak a nagy, hanem a közepes forgalom érdekeit is szolgálják. Ide sorolhatjuk a postai utánvéteket, a posta által történt pénzbeszedéseket, melyek mindannyi tényezői nem ugyan egyének és egyének közt, hanem helység és helység, ország és ország közt fenálló kölcsönös követeléseknek elszámolás által eszközölt kiegyenlítésének. Nem feledkezhetünk meg a postatakarékpénztári intézményről sem, mely nem csak azt eszközli, hogy apró kis összegek megtakaríttatnak, hanem azt is, hogy apró kis összegek sem vonatnak el a forgalomtól, s tartatnak otthon tétlenül a ládafiókban. S figyelmen kívül hagytuk, hogy mennyivel fontossabbá válik mint pénzhasználatot kimélő s pénzforgalmat gyarapító intézmény a postatakarékpénztár, ha nem pusztán a betétek elfogadására szo-

ritkodik, hanem üzletkörébe bevonja a giró-forgalmat s felek helyett tesz és fogad el fizetéseket. Annyi tehát a pénzforgalom gyorsítására, bővítésére és kímélésére ható tényező, és e tényezők folytonosan emelkednek és javulnak, viszont megint az oly tényező, mely a pénzszükséglet gyarapítását okozza, hogy egyoldalunak kell tartanunk úgy azt az állítást, mely a pénzszükséglet változatlanságát, sőt emelkedését vitatja, mint azt az állítást is, mely a pénzszükséglet apadását erősíti, s azt kell mondanunk, hogy teljes és minden tekintetben biztos és kétségtelen eredményre nem juthatunk, mert képtelenek vagyunk annak megállapítására, hogy a különböző tényezők mennyiben ellensúlyozzák egymást.

II.

Előhaladt műveltségi állapotokban rendszerint nem szokták a javakat javakkal kicserélni, hanem e végre, jobban mondva azok kölcsönös értékének mérésére, — mert nem föltétlenül szükséges, hogy az áru fejében pénzt adjanak és azt csak a pénzre való vonatkozással mint eszmei cseretárgyért adhatják oda, — közvetítő eszközt használnak, melyet *pénz*-nek nevezünk. Pénz alatt munkánk e részében — ha csak az ellenkezőt világosan ki nem jelentjük — mindig az aranypénzt értjük. Aranypénz alatt pedig nem csak a már tényleg pénzzé kiert s ily minőségben használt aranyat értjük, hanem általában minden aranyat, mely a forgalom közvetítésére rendelkezésre áll. Arany és pénz tehát itt teljesen azonos fogalnak és azokat felváltva ugyanabban az értelemben használjuk. Így ha pénzmennyiségről szólunk, ez alatt nem csak a pénzminőségben tényleg vagy eszmeileg, például bankjegy által helyettesítve, forgalomban levő aranyat, hanem általában minden aranyat értünk, melyet pénzcélokra fel lehet használni. Ha arany mennyiségről szólunk, ezt csak a pénzmennyiséget pótló kifejezésnek kérjük tekinteni.

Az árunak pénzért való odaadását, — mely azonban mint már megjegyeztük pusztán eszmei is lehet — a közéletben s a jogban is adás-vevésnek nevezik. Gazdasági szempontból kiindulva ezt az ügyletet is cserének kell mondanunk, mely a közönséges árucserétől abban különbözik, hogy benne az egyik csereáru mindig pénzáru vagy röviden pénz.

A közönséges életben is cserének mondott ügyleteknél látjuk, hogy az áruk kicserélése bizonyos értékarányban történik vagyis hogy bizonyos áruért más árukban többet vagy kevesebbet adnak. Ebben jelentkezik az árucseré értéke vagy ára. Ugyanez a viszony a minősített vagyis az áru- és pénzcserénél. Egy áruért nagyobb, más áruért kisebb összeg pénzt kell adni. Az áruért adott pénzmenyiséget »ár«-nak nevezzük, s ez juttatja kifejezésre az áru és a pénz közt fenforgó csereértéket. A pénz mint általános csere eszköz árubecserélési értékének megjelölésére ezt a kifejezést »vásárlási képesség« használjuk, és jelenti azt az árumenyiséget, melyet bizonyos meghatározott pénzösszeget beszerezni lehet.

Áremelkedés akkor állott elő, ha bizonyos időben az áruért nagyobb összeg pénzt kell cserébe adni mint más időben, ha ellenben kisebbet, *árhanyatlás* következett be. A pénz vásárlási képessége *emelkedik*, ha valamely adott pénzösszeget bizonyos időpontban több árut lehet beszerezni mint más időpontban és *hanyatlík*, ha kevesebb árut kapunk. A pénz vásárlási képessége tehát a javak árához megfordított viszonyban áll, emelkedik, ha az árak leszállanak és hanyatlík, ha az árak emelkednek. Minél azonban szem előtt kell tartani, hogy a pénz vásárlási képessége nem hanyatlík abban a mérvben, melyben az árak emelkednek, viszont nagyobb arányban emelkedik, mint a melyben az árak hanyatlíznak. Számtanilag ezt röviden akkép fejezhetjük ki, hogy a pénz vásárlási képessége változásának százaléka nem azonos az árváltozás százalékaival. Például 20% áremelkedés 16·67% vásárlási képesség-hanyatlást jelent. Viszont 20% árhanyatlás 25% vásárlási képesség-emelkedésnek felel meg.*

Az arany csereértékét határozottan meg kell különböztetnünk *törvényes* vagy *pénzverdei* értékétől, mely mellett történik a követelések kiegyenlítése, és a mely névleges értékének is montható, és a melyre való tekintettel fejeztetnek ki a javak árai, — továbbá attól az értékétől, melylyel mint *kölcsöntőke* bír és a mely értékét a kamat jelzi. A törvényes érték határozott és állandó. A vásárlási képességnek és a kölcsöntőke értéknek nincs meg e jellegök, hanem hely és idő szerint változnak. E most említett két

* A vonatkozó arányszámítás az áremelkedést illetőleg $120 : 100 = 100 : 83\cdot33$, — az árhanyatlást illetőleg pedig $80 : 100 = 100 : 125$.

érték közt az a különbség, hogy míg az első a pénzanyagnak tehát aranynak vagy ezüstnek mint árunak csereértékét vagy árát jelzi, de nem jelenti, addig a második tulajdonkép a pénz közvetítésével forgalomba hozott tőke ára.*

Midőn immár felteszszük a kérdést, hogy vajon megdrágult-e az arany vagy sem? ennek megoldásánál kizárólag csak az arany *csereértéke* jöhet tekintetbe, melyet egyrészt a javak ára, és másrészt a vásárlási képesség jeleznek, de koránt sem állapítanak meg. Ugyanis a pénz vásárlási képességének emelkedése, illetőleg hanyatlása nem egy jelentőségű a pénz megdrágulásával, illetőleg megalcsosodásával. A pénz vásárlási képessége emelkedhetett, mert az áruk csereértéke az erre befolyást gyakorló tényezők folytán hanyatlott. — Ha tisztán akarunk látni, meg kell különböztetnünk *pénzérték* emelkedést és hanyatlást, továbbá áruérték emelkedést és hanyatlást, mint oly tényezőket, melyek a pénz és az áruk kölcsönös csereviszonyában felforoghatnak és természetesen visszahatnak pusztán csakis az áru és a pénz közt való viszony jelzésére használt *arra* és *vásárlási képességre*.

Hogy a pénz vásárlási képességének változása nem szükségkép jelenti a pénz csereértékének módosulását is, s hogy az a fel fogás, mely e két lényegesen különböző viszonyt azonosnak tartja. téves, könnyű belátnunk, ha meggondoljuk, hogy a cikkek ára s e szerint a pénz vásárlási képessége is csaknem minden nap változik. Már pedig föltételezni sem lehet, hogy a pénz értéke folytonosan ingadozik.

Felhozhatják ugyan, hogy, midőn a pénz vásárlási képességét csereértékével azonosítják, senki sem gondol a mindennapos árváltozásokra, melyek kétségtelenül az illető nap esélyeinek befolyása alatt keletkeznek s a melyek gyakran lényegesen eltérnek az általános irányzattól; hanem csakis a hosszabb időszakok letelevel előálló árváltozásokat, az egész irányzatot tartják szem előtt. A példa tehát nem volna helyes. Nem érdemes e miatt fele-

* Nem lesz fölösleges megjegyeznünk, hogy a papírpénz vásárlási képességénél az anyag értékéről szó sincs, hisz ennek jó formán semmi értéke sincs. Mi e pénznek a vásárlási képességet megadja, az tulajdonkép az államhite.

selni. Induljunk ki hosszabb időszakból. Ennél nem látunk-e oly árváltozásokat, melyekhez a pénzmennyiségnek, vagyis a pénz értékváltozásának, semmi köze sincs, melyekről minden részletesebb vizsgálat nélkül kimondjuk, hogy azokat a javak keresleti és kínálati viszonyaira befolyást gyakorló tényezők okozták. Nagy arányokat ölt az áremelkedés az u. n. haladó folyamat alatt, midőn az üzérkedés határt nem ismer. Mint minden túlzás, ez is átsap az ellenkező végletbe. Az üzérkedés fejét vesztí, az árak hanyatlanak, millió és millió érték semmisül meg. A merészséget az elcsüggedés váltja fel s eltart évekig, míg ismét új lendület áll elő. Általánosan elismert tény, hogy az 1871 – 1878. évek árai ez ellentétes áramlatok befolyása alatt fejlődtek. Rossz termésű években emelkednek a gabonaárak, hanyatlanak az iparos termékek árai. Megfordítva jó termésű években hanyatlanak a gabonaárak, ellenben emelkednek az iparos termékek árai. Nem csak a már kitört háború, hanem a háborútól való félelem is emeli egyes cikkek árát, míg másokét tetemesen leszállítja. Ha nagy arányokat ölt a vasutépítkezés, emelkedik a fémek, az építési anyagok, sőt az élelmi cikkek ára is, álljon be szünet az építkezésben vagy csak szálljon le az tetemesen. az ellenkezőt látjuk. Ezen még számossal kiegészíthető példák is kétségtelenné teszik, hogy a pénz vásárlási képessége és csereértéke nem azonos fogalmak, s hogy a pénz vásárlási képességének változása nem szükségkép jelenti a pénz csereértékének változását is.

Szabadjon itt közbevetőleg újra megjegyeznünk és igazolnunk, hogy az olcsó tőkepénz és az olcsó árupénz és megfordítva nem esnek szükségkép össze, s hogy ezért sem lehet e két különböző értéket összezavarni. Kiben ez iránt kétséget hagytak fen megelőző fejtegetéseink. kételyeit eloszlatva fogja látni, ha meggondolja, hogy rendesen az olcsó tőkepénz ébreszti fel az üzérkedés rossz szellemeit, melyek az árakat tulmagasra, szédülő magaságra csigázzák fel, s midőn az a határtalan bizalom meginog, majd megrendül, a pénz mind drágább és drágább lesz, az árak pedig mind jobban hanyatlanak.

Vegyük fel újra gondolataink megszakított fonalát. A pénz csereértéke megállapításánál a kiindulási alapot az áru és a pénz csereviszonya képezi. De immár tényként áll előttünk az, hogy a csereviszonyban bekövetkezett változást nem szükségkép

kellett a pénz értékváltozásának okoznia, s a vásárlási képesség emelkedését nem szabad és nem lehet mindjárt a pénz megdrágulásának is tekintenünk. Ezt a következtetést csak gondos körültekintés, az összes tények és viszonyok beható és óvatos mérlegelése után lehet és szabad levonni. Ha ugyan szabad jogi formulával élünk, akkor azt a szabályt állítanók fel: Az elővélem a mellett szól, hogy a pénz értéke változatlan maradt és csak az áruk értéke változott. A pénz értékét változottnak csak abban az esetben lehet és szabad tekinteni, ha az áru és a pénz csereviszonyában előállott változást általános üzleti körülmények, az árukra általában és az egyes árukra különösen befolyást gyakorló viszonyok egyáltalán nem vagy legalább abban a mérvben nem igazolják. Nem szabad ugyanis arról megfeledkeznünk, hogy az áru és a pénz csereviszonyának változására úgy a pénz valamint az áruk értékváltozása egyidejűleg teljesen azonos vagy ellentétes irányban is hathatnak. Nem szabad már előre is kizártnak tekintenünk, hogy az utóbbi évek árhanatlásában része van úgy a pénz megdrágulásának mint az áruk értékesökkenésének.

De itt egy igen fontos kérdéssel állunk szemben, melynek megoldása nélkül tovább sem mehetünk. Szabad és lehet-e általában a pénz és áru csereviszonyából vagy a javak árából következtetést levonni a pénz-csereértékének változására? Ez a kérdés voltakép azonos azzal a kérdéssel, hogy a pénz mennyisége gyakorol-e befolyást a javak árára vagy sem? — Ez a kérdés a régebbi közgazdasági irodalomban jó formán vita tárgyát sem képezte.* Régebben mondhatni általában elismerték, hogy a pénz-mennyiség befolyást gyakorol az árfejlődésre. Sőt azt tanították, hogy a javak ára abban az arányban emelkedik vagy csökken, a melyben a pénz mennyisége szaporodik vagy leszáll. Világosan formulázza e tant John Stuart Mill.** »Ha a forgalomban levő pénz a kétszeresre emelkedik, az árak is megduplázódnak. Ha az csak egy negyeddel szaporodott, az árak is egy negyeddel emelkednek.« S hogy e tekintetben semmi kétséget se hagyjon feü,

* V. ö. Dr. Richard Hildebrand: Die Theorie des Geldes. 1883. V. Geldmenge und Waarenpreise. Stewart az egyetlen a jelentékenyebb közgazdák hosszú sorozatában, kikre Hildebrand hivatkozik, ki tagadja a pénz mennyiségének befolyását az áralakulásra.

** Principles of political economy. People edition 1872. 299. l.

folytatja: »Még ha egyes árak nagyobb, mások kisebb mérvben is emelkedtek volna, az átlagos áremelkedés mégis egy negyed leend. Ez természetes folyamánya ama ténynek hogy ugyanoly mennyiségű javakért egy negyeddal több pénz adatott.« — Ujabban főleg azokra az érvekre támaszkodva, melyekből Stewart is kiindult, tagadják a pénzmennyiségnek befolyását az árakra és azt vitatják, hogy azok a pénzmennyiségtől és ennek változásaitól teljesen függetlenül csakis az árukereslet és kínálat befolyása alatt alakulnak.

Nézetünk szerint az imént részletezett mindkét tan szélsőségben mozog. Fejletlen gazdasági állapotokban, midőn a hitel még általában nem ismerték, midőn az egyesek és országok vásárlási képességének a rendelkezésre álló készpénz szabott határt, a rendelkezésre álló készpénz az ár nagyságára tagadhatlanul döntő befolyást gyakorolt s a pénzmennyiségnek minden változása rögtön érezhető volt a javak árában. De attól a pillanattól fogva, a mint a hitel ismertté lesz és a vásárlási képesség nem alapul többé kizárólag a készpénzen, hanem az a hitel nagyságától is függ s a mint továbbá ép a hitel módot nyújt a készpénz kimelésére, a pénzmennyiség vesz az áralakulásra gyakorolt döntő befolyásából. S e befolyása abban az arányban és mérvben csökken, a melyben mind tökéletesebb és tökéletesebb fejlődésre jut a hitelrendszer s ezzel együtt a követeléseknek pénzhasználat nélkül, egyszerű elszámolással való kiegyenlítése. S tagadhatlan, hogy a pénz az áralakulás tekintetében elvesztené minden jelentőségét, ha a forgalom teljesen a hitelen és a kölcsönös kiegyenlítési és elszámolási rendszeren alapulna. Ezt a fejlődési magaslattól még koránt sem értük el. Egész hitelrendszerünk még mindég a készpénzen mint tartalékon alapszik. S a kölcsönös követeléseknek egyszerű elszámolás által való kiegyenlítése, melyet azonosnak tekinthetünk áruknak árukkal természetben való kicserélésével, főleg csak a nagy és nemzetközi forgalomban jutott bár magas, de még koránt sem teljes kifejlődésre. Még e forgalomban sem lehet a készpénzt nélkülözni s végelemzésben még ebben is készpénz szab határt úgy a hitelnek mint a vásárlási képességnek és akaratnak. A vásárlási képesség és akarat együtt jelzik az árfejlődés véghatárát. Miután pedig a vásárlási képesség véghatára összeesik a rendelkezésre álló pénzmennyiség által kor-

látolt hitellel, kétségtelen, hogy végelemezésben az áraknak a meglevő pénzkészlet szab mértéket és határt.

Midőn a pénz befolyását az árfejlődésre, tagadják azt szokták különösen felhozni, hogy a forgalomban árukat cserélnek ki árukkal, az egyesek vásárlási képességét és akaratát illetőleg nem a rendelkezésökre álló pénzmennyiség, hanem a rendelkezésökre álló vagyontárgyak, értékek vagy áruk döntenek, s ép ezért az árfejlődés a pénztől teljesen független. Ebben az okoskodásban csak egyről feledkeztek meg, hogy az árucseré nem közvetlenül, hanem csak közvetve a pénz felhasználásával történik. Tény az, hogy kicserélést kereső és a kicserélésre keresett áruk általában, de mindenesetre az áruknak az a része, mely közvetlenül — értjük kiegyenlítés által — ki nem cseréltetik, a pénzmennyiséggel áll szemben, melylyel első sorban kicseréltetik. Ezekért a pénzzel való kicserélést kereső árukért több pénzt, mint a mennyi rendelkezésre áll, cserébe odaadni a legnagyobb vásárlási készség mellett sem lehet. Ebből is kétségtelen, hogy az árfejlődés véghatárát a rendelkezésre álló készpénz szabja meg. Ha tehát a pénzre való kicserélésre kínákozó és keresett áruk szaporodnak, de a pénzmennyiség vagy általában nem, vagy csak az áruknak megfelelőleg nem gyarapodik, már ennél a ténynél fogva is az áraknak szükségkép hanyatlaniok kell. A pénzszaporodás nem ép feltétlenül s nem ép azért, mert a szaporodott pénz mint ilyen szükségkép és feltétlenül nagyobb keresletet okoz, hanem azért fog áremelkedést előidézni, mert az emberek tényleg többet adhatnak a kínákozó árukért, nagyobb mennyiségben állván az rendelkezésökre. Minél másrészt arról sem szabad megfeledkezni, hogy a pénznek anyagul szolgáló arany szaporodása egyszersmind jövedelem- és tőkeszaporodást, tehát vásárlási képesség-emelkedést jelent s ez gyarapítja az árukeresletet, fokozza a vállalkozási szellemet.

A különbség az általunk elfogadott pénzmennyiség-elmélet és a fent részletezett elmélet közt az, hogy míg a szélsőségben mozgó utóbbi elmélet hajlandó lesz minden tényleges pénzszaporodással vagy csökkenéssel bekövetkezett, a tartósság jellegével bíró árváltozást a pénz befolyásának tulajdonítani, mi ezt meg nem engedjük s nem ismerjük el, hogy a pénz gyarapodása illetőleg csökkenése szükségkép áremelkedést, illetőleg árhanyatlást

okozna. Viszont azonban nem fogadhatjuk el azt a tant, mely azt hirdeti, hogy az árfejlődés a pénzkészlettel teljesen függetlenül történik, s a javak ára s a pénz értéke közt semminemű összekötetés sincs.

Már a mondottakból teljesen világos és önként folyik, hogy ha teljesen biztos eredményt akarnnk elérni és a javak árából akarjuk a pénz csereértéke változását megállapítani, mértékül és összehasonlítási alapul nem egyes áruk, hanem az összes, a pénz által akár tényleg, akár csak eszméileg is forgalomba hozott áruk árát — áru alatt értve mindent, minek pénzértéke van — kell vennünk. A pénz vásárlási képessége általában világos és határozott kifejezésre nem az egyes árukban, hanem az összes árukban juthat, miből is önként folyik, hogy a pénz vásárlási képessége megállapításánál nem lehetnek irányadók egyedül a nagyforgalom árai, sőt ezek a legkevesebbé alkalmasak, mivel a nagyforgalomnak van aránylag a legkevesebb szüksége pénzre, s abban fordul elő leginkább az áruknak árukkal — kölcsönös követelések alakjában való — képletes kicserélése. Mihez még járul az is, hogy a nagyforgalom árai nem alkalmazkodnak szorosan a tényleges termelési és fogyasztási vagyis keresleti és kínálati viszonyokhoz, hanem mindig valamely üzérkedési áramlat befolyása alatt állanak. Továbbá a nagyforgalom szorosan véve szemben áll a fogyasztással, árai szigorúan véve mint eladási, kínálati árak jelentkeznek és a dolog természetéből folyólag mondhatni mindég alacsonyabbak a tulajdonképi vásárlási vagy fogyasztási áraknál, a melyeket még leginkább tekinthetünk készpénz-áraknak, illetőleg a készpénz befolyása alatt álló és fejlődő áraknak. A fogyasztási árakat nem csak hogy nem mellőzhetjük, sőt ép ezekre kell a főszólyt fektetnünk. Ezek sokkal állandóbb jellegűek is mint a nagyforgalom árai.

Igen természetes — következik ez már a fentebbiekből — hogy, midőn árról szólunk, ez alatt nem érthetjük valamely ország, annál kevésbé valamely, bármily nevezetes központ, hanem szükségkép a világ árát. Erre utal bennünket nem csak az árkülönbség ország és ország, vidék és vidék, mondhatni helység és helység közt, hanem az egész árfejlődés menete, mely szorosan összefügg a gazdasági élet haladásával. A gazdasági haladás mindég bizonyos kereskedelmi központból indul ki, hol nagyobb

és sűrűbb a népesség és ezért nagyobb és változatosabb is a szükséglet. S e szükséglet a népesseg minden szaporodásával gyarapodik. A szükséglet nagyobboldása fokozza a keresletet, emeli az árakat. Az áremelkedés tevékenységre ösztönözi a kereskedést, mely, hogy a szükségleteket minél olcsóbban elégíthesse ki, mind távolabb és távolabb vidékeket keres fel. Ebben a törekvésében és előrehaladásában csak a szállítási és közlekedési eszközök hiánya vagy tökéletlensége képez áthághatlan akadályt és megállapodási határpontot. Az eredmény az, hogy a kereskedés mindég összeköttetésbe hozta a legdrágább piacot a legolcsóbb piacczal, s a két piac közt árkiegyenlítés áll elő, vagyis a drága piac árai hanyatlanak, az olcsó piac árai emelkednek. A központon az árak esnek ugyanakkor, midőn a forgalom végpontjain emelkednek, s meglehet hogy a központ árhanyatlását bőven pótolja a végpontok áremelkedése. A fővárosban beszélünk árhanyatlásról, olcsóbb életről ugyanakkor, midőn a főváros forgalmi és különösen élelmezési körébe újabban bevont falvakban és vidékeken drágaságról fognak panaszkodni. Ha az árfejlődésnek e rendszeres és szabályos folyamatát elhanyagoljuk, magunknak a pénz vásárlási képességéről csak hiányos és tévesen téves fogalmat alkothatunk s természetesen még tévesebb következtetésre jutunk el a pénz csereértékét illetőleg.*

* Az itt fejtegetett menetet érdekesen világítja meg a Newmarch által (Journ. of the stat. society 1878. 216. l.) a Statist nyomán közölt általunk összevont táblázat a búzaárakról. (Az összevonás abban áll, hogy az absolut számokat együtt közöljük a százalékos számokkal.) Mértékegység hektoliter. Érték-egység o. é. forint.

	Anglia		Franciaország		Belgium		Poroszország	
	‰		‰		‰		‰	
1821—30	10·25	100	7·35	100	6·44	100	5·65	100
1831—40	9·60	96	7·61	103	7·31	113	5·27	93
1841—50	9·15	89	7·89	107	7·99	126	6·41	112
1851—60	9·40	92	8·84	110	7·29	112	8·07	143
1861—70	8·80	86	8·59	117	11·85	188	7·79	138
	Ausztria		Magyarország					
	‰		‰					
1821—30	4·24	100	3·33	100				
1831—40	4·35	102	3·67	111				
1841—50	5·57	127	4·87	146				
1851—60	8·34	196	7·23	217				
1861—70	10·34	242	7·70	231				

Az árak összehasonlításánál különös gondot kell arra fordítani, hogy összehasonlítási alapul u. n. szabályos évek árai vétessenek, a melyekről tehát föl lehet tételezni, hogy nem keletkeztek ideiglenes, átmeneti viszonyok és áramlatok befolyása alatt, és hogy e szerint az állandóság némi jellegével bírnak. Mily hibás következtetésre jutnánk el, ha például összehasonlítási alapul a túlspeculáció behatása alatt keletkezett 1873-ik évi árakat fogadnók el s ezekből az árakból kiindulva akarnók nem csak az árhanyatlást, hanem a pénz csereértéke változását megállapítani. Néssünk közelebb fekvő, de még hathatósabb példát. Mit mondanának arról az emberről, ki kiválasztaná valamely inséges év gabonaárait és ezeket hasonlítani össze valamely rendkívül bő termésű év gabonaáráival és ráfogná, hogy az e két év közt fekvő időszakban az árak 50—60%-al, sőt esetleg nagyobb százalékkal is hanyatlottak. A legkevesebb, mit róla mondanánk, az volna, hogy hiányzik benne minden gyakorlati érzék, mivel két oly évet hasonlít össze, melyek viszonyai egymással homlokegyenest ellenkeznek s melyek egyáltalán nem rendesek, hanem kivételesek.

Ha már mindezeknek a követeléseknek elég tétetett, a feladat még azért koránt sincs megoldva. Ha már rendelkezésünkre állanak az ideiglenes rendkívüli befolyásoktól mentes világárak, azért még mindég nem vagyunk képesek megállapítani, hogy a beállott árváltozás okát a pénzben vagy az árukban kell-e keresnünk. Ha nem is nézzük azt, hogy még a legközönségesebb áru minősége is folyton változik, figyelmen kívül nem hagyhatjuk az áruk kínálati és keresleti, termelési és fogyasztási viszonyait, melyek nélkül az áralakulást, az árfejlődést egyáltalán meg nem érthetjük, meg nem állapíthatjuk és annál kevésbé vagyunk képesek eldönteni, hogy vajon az árnak azt az alakulását, melyet magunk előtt látunk, az áruk vagy a pénz okozták-e. A termelési és a fogyasztási viszonyok, az ezekben előállott változások ismerete nélkül az árminimumról és maximumról még csak fogalmat sem alkothatunk. Ezek ismerete nélkül pedig hogyan állapíthatjuk meg, hogy történt-e vagy sem változás az áruk csereértékében. Az áruk ára — erről nem szabad megfeledkeznünk — rendszeren két véglet közt mozog. Az egyik véglet a termelési költség, melyen alól tartósan egyetlen egy árut sem lehet eladni,

a másik véglelet a vagyoni tehetségen alapuló fogyasztási képesség és akarat szabja meg. Ha a termelési költség leszállt, az áru ára is leszáll s pedig a termelési költség mérvére, ha csak a fogyasztás lényegesen nem emelkedett s az árhanyatlást ellen nem súlyozza.

Mindezekből világos, hogy a kérdés minden kételyt kizáró megoldása rendkívüli nehézségekkel jár. Nem csak általában bő és kimerítő adatokra van szükségünk, hanem oly adatokra is, melyek minden egyes áru viszonyait a legmesszebb menő részletességgel, mondanók chronikai pontossággal és rendben tüntetik fel. Még nagyon is messze vagyunk attól az időponttól, midőn a vizsgálatnak ily adatok fognak rendelkezésére állani, sőt bátran mondhatjuk, hogy ez az idő soha sem fog bekövetkezni. Egész bátran kijelenthetjük, hogy minél inkább fognak az adatok közeledni a tökélyhez, annál közelebb juthatunk el az igazsághoz, de nem hiszszük, hogy valaha lehessen teljesen bizton és minden kételyt kizárólag az áruk árából, nem mondjuk a pénzérték változásának mérvét, hanem csak azt is megállapítani, hogy a pénz értéke tényleg változott, hogy tehát az áruk és a pénz csereviszonyában előállott változást a pénz okozta.

Igen, volna egy eset, midőn teljesen bizton lehetne következtetni, hogy itt a pénz működött, ha az összes áruk ára egyenletesen, ugyanabban az arányban változnék, azaz emelkednék vagy hanyatlanék. Vannak oly közgazdák is, kik csak az adott esetben akarják elismerni a pénz értéke változásának fenforgását és minden más esetben azt kizártnak tartják. Ez a felfogás azonban az árképződés természetes rendjével ellenkezik. A javak ára általában ható tényezőkön kívül, minden egyesnek megvannak a maga különös árképző elemei, melyek majd a keresletet, majd a kínálatot befolyásolják. A pénz csereértékének változását tehát nem csak az itt kérdéses esetben, hanem a fentartandók fentartásával még abban az esetben is következtethetjük, ha az áruk nagyobb részének ára változott, azaz emelkedett vagy leszállt.

III.

Midőn a rendelkezésre álló adatok vizsgálatára térünk át, már csak az ismétlések kikerülése végett is főleg csak annak kiderítésére szorítkozunk, hogy általában emelkedett-e a pénz

vásárlási képessége és ha igen, mily mérvben? A súlypontot ép az árhanyatlás fokára fektetjük, mert arról szó sem lehet, hogy az áru és a pénz kölcsönös csereviszonyában előállott változást kizárólag a pénz okozta, mert kétségtelen, hogy az áruk csereértéke a termelési költségek hanyatlása folytán csökkent. Csakis arról lehet tehát szó, hogy vajon az áruk értécsökkenése teljesen igazolja-e a bekövetkezett árhanyatlást? Ez lényegileg az árhanyatlás mérvétől függ.

Az árak iránt rendelkezésre álló adatok a nagyforgalom áraitra vonatkoznak. De ezek az áradatok sem ölelik fel az összes árukat, hanem csak a főbb árukat. Vajon az árak megbízhatók-e, illetőleg híven tüntetik-e fel az átlagárt? azt nem feszegetjük. A mennyiben általában hibás a most szokásos átlagár-megállapítás, mely az előforduló különböző árak, nem pedig az árukért fizetett vételárak alapján történik, ez a hiba megvan az összes árakban s éppen ezért a végeredményt s kivált az áralakulás irányát illetőleg lényeges befolyást nem gyakorolhat.

Midőn nem az egyes cikkek árváltozásait s ezeknek fokozatát keressük, hanem az áruk árváltozásai alapján a pénz vásárlási képességét mérlegeljük, egy hosszú áruvajstrom különböző és változó, folyton emelkedő és hanyatló árain el nem indulhatunk. Ezek nem csak az áttekintést és eligazodást nehezítik meg, hanem a *mérést* is kizárják. A különféle áruk árai egy egységes áruárra vonandók össze annál is inkább, mert a pénz vásárlási képessége nem az egyes ügyletekben, nem az egyes árukkal szemben, hanem az összforgalomban és az összes árukkal szemben juthat csak érvényre már csak azért is, mivel a pénz mint egység áll szemben az árukkal, melyek vele szemben hasonlóan egységet képeznek. A különböző áruknak egységes árát vagy átlagos árát azon a módon megalkotni, mint ez az egyes áruk átlagos árát illetőleg szokásos, nem lehet. Az egységes ár, helyesebben az azt csak jelképező ár, megalkotásának egész más módját kellett és kell kitalálni.

Newmarchtól erednek az áregység feltüntetésére az árstatistikában mondhatni általánosan használt u. n. »index number«, miket magyarul »egységárszámok«-nak nevezünk. Ő alkalmazta azokat legelőször az angol »Economist« márciusi számá-

nak mellékletét képező »Annual Commercial History«-ban minden évben közölt összehasonlító árkimutatásban az áruk árában történt változás mérésére. E kimutatásban, habár abba több áru is foglaltatik, lényegileg mégis csak 22 angol főforgalmi cikkre szorítkozott, melyek — úgy mond — legalkalmasabbnak mutatkoznak arra, hogy feltüntessék az új arany tényleges vagy csak feltételezett befolyását az árakra és a piacokra.

Összehasonlítási alapul szolgáltak az 1845 - 1850. évekre az Economistban minden év január, április, július és október első napjaira jegyzett árakból kiszámított átlagárak, melyekhez mérte a következő évek január 1-én, illetőleg az ahhoz legközelebbi napon ugyancsak az Economistban jegyzett árakat. Az összehasonlítási alapul választott évek árait illetőleg pedig megjegyzi, hogy lassanként arra a meggyőződésre jött, hogy helytelen választást tett. A hat év ára túlalacsony ahhoz, hogy híven tüntesse fel az arany fölfedezéseket megelőző 20 év árát, még pedig több indokból, minő: 1. az 1846. októberi kereskedelmi válság, 2. az 1848. februárban megindult szárazföldi forradalmak hosszú sorozata, 3. azon súlyos és folytonos nyomások, melyek alatt az 1846—50. években ez ország (Anglia) tőkéje állott a vasutakba való túlzott befektetések miatt.*

Egyébként az egységárszámokat következőleg szerkesztette. Mindegyik árunak alapárát vagyis az 1845 - 50. évekre kiszámított átlagárát 100-as viszonyszámmal jelölte, a viszonyszámok összeadása eredményezte az összehasonlítási alapul szolgáló 2200-as egységárszámot. A többi évekre vonatkozólag mindegyik árut illetőleg külön-külön kiszámította az alapárhoz mért százalékos viszonyszámot. Az ekkép nyert viszonyszámokat összeadta, melyek eredménye képezte az illető év egységárszámait. Az »Economist« még most is a Newmarch által kezdeményezett alapon évről évre folytatja azt az összehasonlító kimutatást, melyet megtold a július 1-én, illetőleg a legközelebbi napon jegyzett árakkal.

E kimutatásokra igen nagy súlyt fektetnek. Az angolok többnyire ezekre is hivatkoznak, midőn akár áremelkedést akár árhanatlást vitatnak.

Kimutatásunkban (I. IV. sz. melléklet) csakis az 1845—50.

* Journal of the statistical society 1878. 258. l.

és az 1865—1888. évekre s ezeket illetőleg is csak a viszonyszámokra és az egységárszámokra szorítkozunk. Könnyebb áttekinthetőség végett az egységárszámokat kiegészítettük százalékos viszonyyszámokkal. Ha ezekből az adatokból indulunk ki, az árak — figyelmen kívül hagyva az 1888. évet — az utóbbi években annyira hanytlottak, hogy még az 1845—50. évek fokozatát sem érik el. Az 1888. évi ár csak $1'36\frac{0}{10}$ -al haladja meg az 1845—50. évek árfokozatát, de ez a mennyiben arra a réz és czink mesterségesen felszöktetett árai hatnak, csak mulékony termésméztű. S ha a kimutatásban foglalt árukat egyenként vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a 22 áru közül 1885-ben csak ötnek (dohány, hús, indigó, épületfa, bőr), 1886-ban ugyanannyinak (azzal a különbséggel, hogy az épületfa helyére a czink lépett), 1887-ben nyolcnak (az előbbiekhöz csatlakozott a kávé, selyem és gyapjú), végre 1888-ban ugyanannyinak ára haladta meg az 1845—50. évi átlagos árt. A többi cikkek ára, de legkivált a cukoré és másod sorban a búzáé mélyen az alapár alá estek. A cukor árhanyatlása 1885-ben $63\frac{0}{10}$, 1888-ban $51\frac{0}{10}$, a búzáé 1885-ben $40\frac{0}{10}$, 1886-ban $43\frac{0}{10}$, 1887-ben $34\frac{0}{10}$, de 1888-ban már ismét $42\frac{0}{10}$. — Ha az 1873-ik évi árt fogadjuk el alapárul, 1886-ban csak két cikk, u.m. a dohány és a czink haladta azt meg. De 1873-ban emelkedtek is az árak — ha nem nézzük az 1865—1867. éveket — a legmagasabb fokra. Ettől az évtől azonban az árak megszakiítás nélkül hanyatlottak 1879-ig, midőn is az átlagár közel az 1845—50. évek mérvére szállt le. Az 1880-ik évben az árak hirtelen felszöktek, de csak rövid időre. Csak hamar bekövetkezett még az 1879-ikinél is alacsonyabb árfokozat. Az 1888. évvel ismét nagyobb arányú árjavulás állott elő. — Az árfejlődésben, akár az egységárat, akár az egyes cikkek árát tekintjük, semminemű szabályosságot sem tapasztalunk. Az árak hullámzának fel és lefelé az illető évek, sőt az ártáblázatra való tekintettel mondhatjuk, az illető nap viszonyaihoz képest. *

* Hogy az ártáblázatban foglalt árakra az illető nap áramlatának is van befolyása, ugyancsak az Economist következő egységárszámai is bizonyítják, ha azokat összehasonlítjuk ugyanazoknak az éveknek a szövegben közölt január 1-re vonatkozó egységár-számaival:

1883. július 1.	2220 = 100'90%
1884. » 1.	2169 = 98'59 »
1885. » 1.	2048 = 93'09 »
1886. » 1.	2023 = 91'95 »
1887. » 1.	2116 = 96'18 »

I.

Economist egységár-számai.

Év	áregység- szám	%	Év	áregység- szám	%
1845—50 átlag	2200	100'00	1880. január 1.	2538	115'36
1870. január 1.	2689	122'23	1883. » 1.	2342	106'45
1871. » 1.	2590	117'73	1884. » 1.	2221	100'95
1873. » 1.	2947	133'95	1885. » 1.	2098	95'36
1874. » 1.	2891	131'41	1886. » 1.	2023	91'95
1878. » 1.	2529	114'95	1887. » 1.	2059	93'59
1879. » 1.	2202	100'09	1888. » 1.	2230	101'36

Newmarch maga hangsúlyozta az egységárszám szerkesztésmódja ellen leginkább emlegetett kifogást, hogy abban semmi tekintet sincs a lajstromban foglalt áruk forgalmi jelentőségére, hogy abban minden árunak egyenlő súly tulajdoníttatik, így például az indigó ép oly fontosnak tekintetik mint a búza vagy a gyapot s hogy már ennél fogva azok az egységárszámok nem nyújthatják a pénz vásárlási képessége változásának helyes képét.

Palgrave,* hogy a most említett kifogásnak elejét vegye, Nash-sal, az 1865—69 évek árainak alapul vételével az »Economist« 22 áruját illetőleg kiszámíttatta az egységárszámokat először az Economist rendes módszere szerint és másodszor az illető áru forgalmi jelentőségére, helyesebben a 22 árun belől elfoglalt állására való tekintettel. Hogy a forgalmi jelentőség nem állapított meg pontosan, azt Nash maga is kijelenti, de különben a táblázatok egész szerkezetéből is kétségtelen. Továbbá összehasonlítás kedvéért kiválasztott 22 francia árut, melyeket illetőleg azonban nem a vásári árakat, hanem »a vámértékek állandó bizottsága« által megállapított árakat vette számítási alapul. Ezeket az árukat illetőleg is kiszámíttatott egyszerű és minősített egységárszámokat, mely utóbbiakban a forgalmi jelentőség, habár egyszerűbb, de még kevésbé biztos és kielégítő alapon vétetett

* V. ö. Depression of trade and industry. Third report 343. s k. l. L. IV/2. sz. mellékletet, hol is közöltetik a 26-ik sz. angol ártáblázat, és a 27. táblázatból a módszer megismerésére szolgáló összeállítás 1885-ről, továbbá a 28. sz. francia ártáblázat kivonata és a 29-ik táblázatnak az 1883-ik évre vonatkozó része.

tekintetbe mint az angol hason számoknál. A számítások végeredményét mutatja a következő táblázat.

II.

Palgrave-Nash-féle egységárszámok.

	Nagy-Britániában		Franciaországban	
	egyszerű	minősített	egyszerű	minősített
	%	%	%	%
1865—69	2200 = 100	2200 = 100	2200 = 100	2200 = 100
1870	1995 = 91	1975 = 90	2137 = 97	2000 = 91
1871	1981 = 90	2046 = 93	2283 = 104	2250 = 102
1872	2132 = 97	2197 = 100	2434 = 111	2310 = 105
1873	2237 = 102	2298 = 104	2423 = 110	2300 = 105
1874	2207 = 100	2378 = 108	2223 = 101	2125 = 97
1875	2098 = 95	2125 = 97	2243 = 102	2085 = 95
1876	2044 = 93	2186 = 99	2196 = 100	2090 = 95
1877	2064 = 94	2205 = 100	2241 = 102	2107 = 96
1878	1910 = 87	2081 = 95	1950 = 89	2010 = 91
1879	1676 = 76	1806 = 82	1898 = 86	1915 = 87
1880	1918 = 87	1967 = 89	1941 = 88	1937 = 88
1881	1782 = 81	2054 = 93	1880 = 85	1900 = 86
1882	1830 = 83	1908 = 87	1845 = 84	1855 = 84
1883	1755 = 80	1924 = 88	1807 = 82	1756 = 80
1884	1660 = 75	1750 = 80	1697 = 76	— —
1885	1550 = 70	1669 = 76	— —	— —

A végeredményekben valami nagyon lényeges különbségeket nem tapasztalhatunk. Nem tekinthetjük különösen lényegesnek, ha az angol árakat nézve az egyszerű ártáblázat szerint a legmagasabb árak 1873-ra, a minősített táblázat szerint pedig 1874-re estek. Lényeges különbséget az sem tesz, hogy az árak néhány százalékkal többel vagy kevesebbel estek-e. Különös fontosságot annak sem akarunk tulajdonítani, mit a francia áraknál látunk, hogy midőn az egyszerű táblázat az alapáraknál még mindig magasabb árakat mutat, a minősített táblázat már alacsonyabb árakat tanusít. Mire azonban figyelmeztetnünk kell, az az, hogy az árhanyatlás mérve igen sokat függ az összehasonlítási alaptól. Ha a fent I. sz. a. közölt ártáblázatot tekintjük, az angol áraknál 1885-ben kerek összegben 5%-nyi árhanyatlást látunk, ha pedig a II. sz. a. nézzük meg, az angol árak 1885-ben 30 illetőleg 24%-al hanyatlottak. Ezzel beigazolvva látjuk, hogy mily fontos tényező az összehasonlítási alap megválasztása és

hogy összehasonlítási alapul csakis szabályos, ideiglenes, átmeneti viszonyok által be nem folyásolt árak szolgálhatnak, vagy tekintettel a nehézségekre, melyekkel a szabályos ár megállapítása és kiválasztása jár, oly hosszú időszak árai, melyről föltételezni lehet, hogy abban a rendkívüli befolyásokat a rendes viszonyok hatálytalanították.

Ennek az igénynek eleget tesz Sauerbeck,* ki összehasonlítási alapul az 1867—77. évek átlagárát vette, a mely csak nem pontosan egyezik az 1853—77. évek átlagárával. Adatai már azért is érdemelnek több figyelmet, mivel nem napi, hanem évi átlagárakra vonatkoznak. Az egységárszám szerkesztésében különben az egyszerű viszonyszám-összeadási módszert alkalmazza. Az alább közölt táblázatban visszatükrözve látjuk századunk árfejlődését Angliában. Ez adatok szerint úgy az egyes áruk mint az árucsoportok ára, habár különböző mérvben is, de minden esetre hanyatlott, az áruk összáránál a hanyatlás tetemes.

III.

Sauerbeck-féle egységárszámok százalékos viszonyszámokban.

Összehasonlítási alapul az 1867—77. évi átlagárak szolgálnak.

Időszak	Gabona stb.	Hús és vaj	Cukor, kávé és tea	Összes élelmi szerek	Ásványok	Fonó és szövő anyagok	Különféle anyagok	Összes anyagok	Fő-összeg
1818—27	109	90	151	111	128	105	106	112	111
1828—37	95	78	127	96	97	94	92	91	93
1838—47	102	80	122	99	93	82	93	90	93
1848—57	95	79	87	88	93	80	94	89	89
1858—66	91	89	100	92	94	117	103	105	99
1867—77	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1878—85	82	99	79	88	74	73	84	78	82
1878—86	81	97	76	86	73	72	83	77	81
1879—88	76	93	73	82	73	70	79	74	78
1885	68	88	63	74	66	65	76	70	72
1886	65	88	60	73	67	63	69	67	69
1887	64	79	67	70	69	65	67	67	68
1888	67	82	65	72	78	64	67	69	70
1853—77	100	93	99	97	100	104	103	102	100
1848—52	80	72	78	77	77	72	79	76	76.4

* On prices of commodities and the precious metals, Journal of the statistical society 1886. kül. 592. l., továbbá 1887. 187. s. k. l. V. ö. IV/6. sz. mellékletet, melyben közöljük az »Appendix C« vagyis az áralakulásra vonatkozó százalékos viszonyszámokat.

Kral,* ki az 1871. évi árakat veszi kiindulási alapul, 266 hamburgi áru alapján készített ártáblázatában, melynek vég-eredményét százalékos viszonzyszámokra átszámítva közöljük, szintén kimutatja, hogy az árak az utóbbi években jelentékenyen hanyatlottak s az általános árfokozat 1884-ben közeledik az 1847—50-es évek árfokozatához, sőt ha az azóta bekövetkezett árhanyatlást nézzük, az alá is szállt.

IV.

Kral számításainak eredménye.

I. Élelmi czikkek	1871	1884	1847—50
a) növények (21)	100	87	81
b) állatiak és só (8)	100	112	83
	100	94	82
II. Élvezeti szerek (59)	100	93	78
III. Gyógyszerek (18)	100	92	90
IV. Egyéb nyersárúk (132)	100	89	91
IV. Félgyártmányok (13)	100	79	93
V. Gyártmányok (14)	100	97	123
I—V. Összesen	100	90	89

Soetbeer két kiadást ért forrásmunkájában annyiban jut más eredményre, a mennyiben ártáblázataiban, melyek alkotásában 100 hamburgi áru és 14 angol főkiviteli cikk árai szolgáltak alapul, az 1847—50. éviéknél magasabb árfokozatot számított, holott az *Economiste* és *Sauerbeck*, de maga Kral is a mai árfokozatot az utóbb említett éveknél alacsonyabbnak vagy közel oly alacsonynak számítják. Soetbeer munkája első kiadásában kiszámítja, hogy az 1881—84. évek átlagára $19\cdot49\%$ -al magasabb az 1847—50. évekénél. Munkája második kiadásában, melynek adatai részletesebbek s már ezért is becsesebbek, az 1847—50. évek átlagára ellenében az 1881—85. évek átlagára $17\cdot68\%$ -al, az 1884-ik évé $14\cdot25\%$ -al, és még az 1885-ik évé is $8\cdot72\%$ -al emelkedett. Ha a Kral által kiindulási alapul vett 1871-ik év átlagárát hasonlítjuk össze a nála utolsó 1884. év átlagárával, az utóbbinál közel 13% -nyi hanyatlást látunk. Ezt is annak jeléül tekinthetjük, hogy Soetbeer az áruk kiválasztásá-

* Geldwerth und Preisbewegung im deutschen Reiche 1871—1884. Jena 1887. L. IV/7. sz. mellékletet.

ban kellő gonddal és tárgyilagossággal járt el. Ez irányban kifogást nem lehet tenni. Itt Soetbeer adatainak csak főbb eredményeit közöljük. A részletek miatt, melyeket a mennyire lehetett az 1886—1888. évek adataival is kiegészítettünk, utalunk a IV/8. sz. mellékletre.

V.

Soetbeer ártáblázatainak főbb eredményei.

	1847—50	1881—84	1881—85	1871	1884	1885
I. Mezőgazdasági termények stb. (20 áru)	100'00	134'04	130'77	144'76	123'85	110'75
II. Állati termények stb. (22 áru)	100'00	152'99	150'65	144'14	150'26	140'45
III. Déli gyümölcs stb. (7 áru)	100'00	137'08	134'41	122'99	120'16	123'78
IV. Gyarmatáru (gyapot nélkül) (19 áru)	100'00	120'79	119'91	120'22	117'90	116'39
V. Bányászati termékek (14 áru)	100'00	83'38	81'55	101'85	78'69	74'23
VI. Szövő- és fonóanyagok (7 áru)	100'00	96'84	96'65	119'23	97'02	95'89
VII. Különféle áru (11 áru)	100'00	93'41	91'11	117'48	84'82	81'35
VIII. Angol kiviteli gyártmányok (14 áru)	100'00	103'19	103'28	122'64	103'36	100'48
Összesen (114 áru)	100'00	119'49	117'68	127'03	114'25	108'72

Mellőzzük azon már felhozott kifogást, hogy az egységárszám alkotásában minden árunak egyenlő fontosság tulajdoníttatik, holott a pénzszükséglet mérve iránt mindenik lényegesen eltérő jelentőséggel bír. Hanem igenis fel kell tennünk azt a kérdést, hogy az egységárszámnak a viszonzyszámok egyszerű összeadása által való alkotása helyes-e? illetőleg hogy az ekként alkotott egységárszám híven tünteti-e fel az átlagos árt és különösen a pénz vásárlási képességét és annak alakulását?

Jevons* vala tudtunkkal az első, ki az egységárszámnak egyszerű összeadással való alkotását kifogásolta. Felhossa ugyanis, hogy az átlagos százalék vagy arány nem lehet *számtani*, hanem annak szükségkép *mértani*-nak kell lennie. Például felhossa, hogy a kakaó ára megkétszereződött, azt tehát 200-as viszonzyszámmal kell kifejezni, a szegfűszeg ára azonban a felére hanyatlott,

* Investigation in currency and finance. London 1884. 23. és 120. s k. l.

viszonyszáma tehát 50. A számtani arány szerint az alapul vett 200 egységárszámnak szemben áll 250 egységárszám s e szerint a két áru átlagára 25% -al emelkedett, holott ha a mértani arányt alkalmazzák, a két áru ára egyáltalán nem emelkedett, mert az áremelkedés és az árhanatlás egymást hatálytalanítják. Miután pedig Laspeyres megtámadta vala ép a felhozott példából kiindulva a mértani arány helyességét,* Jevons egy későbbi értekezésében kijelenti, hogy tuladonkép a harmonicus arányt kellene alkalmazni, mely a kettő közt középen áll. Tény, hogy a mértani arány, de a harmonicus arány még inkább bonyolítja a számítást. Minél bonyolultabb pedig a számítás annál könnyebb a tévedés és az álkövetkeztetés. S a mit Jevons az általa használt mértani arány előnyének mond, hogy logarithmusokkal lehet dolgozni, azt részünkről bizonyos tekintetben hátránynak kell tartanunk. Vajmi kevesen értik meg a logarithmusokat. Jevons maga is kénytelen volt a logarithmusokat ismét százalékos viszonyszámokra átváltoztatni, tehát kettős számítási műveletet végezni. Hozzájárul még az is, hogy az árváltozás feltüntetésének kettős célja van. Az egyik cél az áruk átlagára alapján megtudni a pénz vásárlási képességének változásait, a második cél, hogy megismerjük minden egyes cikk árváltozását. Ennek az utóbbi célznak kétségtelenül nem felelhet meg a mértani arány. Az egyes cikk árváltozásait helyesen csak a számtani arány által lehet feltüntetni. Ha most az egyik cél miatt ilyen, a másik cél miatt meg amolyan arányszámokat egy és ugyanabban a dolgozatban, egy és ugyanazon számadatok alapján használunk, ezzel

* Laspeyres vonatkozó észrevételei (l. Jahrb. für N.-Ö. u. St. III. k. 1864. 97. l. Hamburger Waarenpreise 1851—1863) következők: Bleiben wir bei dem Beispiel von Jevons. Hier hat nach eingetretener Veränderung im Preis von Cacao und Nelken *dieselbe Summe Geldes* nicht mehr dieselbe Kaufkraft wie früher, sondern eine geringere und zwar genau so, wie das *arithmetische Mittel* diess zeigt. « A számítás megejtése után folytatja: »Die Kaufkraft ist um $\frac{1}{5}$ geringer, d. h. der Käufer muss, um dasselbe Quantum zu erhalten, noch $\frac{1}{4}$ (50 Thaler) zulegen, oder die 250 Thaler sind jetzt um $\frac{1}{5}$ (50 Thaler) weniger werth als früher. « Munkánkban igazolni fogjuk, hogy Laspeyres csak azt bizonyította be, hogy a Jevons által felhozott példa szerencsétlenül választott. De különben Jevons ugyanott más két árut is összehasonlít és ezeket illetőleg kimutatja, hogy azoknál a számtani és a mértani arány csak nem teljesen azonos.

csak zavarjuk az áttekintést és a megértést. Nem szükségkép folyik-e ebből, hogy midőn a pénz vásárlási képessége változásait akarjuk meg tudni, más alapon kell dolgoznunk.

Mit értünk e kifejezés »pénz vásárlási képessége« alatt? Ebből a kérdésből kell kiindulnunk s csak így találhatjuk meg a helyes alapot. A pénz vásárlási képessége alatt mást nem érthetünk mint, hogy mily összeg pénzt kell fordítanunk az áruk megszerzésére. Más szóval a vásárlási képességet kifejezi az áruk megszerzésére fordított pénzösszeg s az a különbszet, mely két különböző időszakban ugyanazokért az árukért fizetett pénzösszegek közt fenforog, jelenti a pénz vásárlási képességének változását. Ha tehát a pénz vásárlási képességét akarjuk megállapítani és annak változásait feltüntetni, kiindulási és számítási alapul az árukért fizetett pénzösszegeket s az ezek közt fenforgó különbszeteket kell vennünk. Az eljárás tulajdonkép az, hogy a helyett hogy összeadjuk a viszonyszámokat és ebből alkotunk egységárszámot, majd százalékos számot, összeadjuk a cikkek árát, mely adja a vásárlási összeget, melyet átszámítunk százalékos viszonyzámmá. Az eljárás egyszerűbb, de a dolog lényegének kétségtelenül jobban megfelel. Egyszerű példa, azt hisszük, teljesen megvilágítja az általunk ajánlt módszer helyességét. Tegyük fel, hogy úgy a búza, melynek kezdetleges ára 10 frt, valamint a gyapju, melynek kezdetleges ára 100 frt egy későbbi időszakban egyaránt 1 — 1 frttal nagyobb áron kelt el. Ha az egységárszámot alkalmazzuk, a kezdetleges árt $200 = 100\%$, a későbbi árt $211 = 105\cdot5\%$ jelöli meg. A két áru egységes ára e szerint $5\cdot5\%$ -al emelkedett. Világos pedig, hogy midőn a két áruért 110 frt helyett 112 forintot kellett fizetnünk, semmi esetre sem kellett $5\frac{1}{2}\%$ -al nagyobb összeget kiadnunk. Ha a vételárakat viszonyítjuk egymáshoz, a viszony $100:101\cdot89$ vagyis a tényleges ár-emelkedés $1\cdot89\%$, a mennyivel nagyobb összeget kellett a két áruért cserébe odaadni.

Még világosabban és nagyobb arányokban tapasztalhatjuk a különbségeket, ha az általunk ajánlt számítási módozatot a Soetbeer-féle adatokra alkalmazzuk. Számításainkban csak azokra az évekre szorítkoztunk, melyekre vonatkozólag fentebb közöltük Soetbeer számításai végeredményét.

VI.

A hamburgi árak változásai a pénzüsszegek
egységei alapján.*

	1847—50	1881—84	1881—85	1871	1884	1885
I. Mezőgazdasági termények stb. (20 áru)	100'00	157'65	147'41	164'01	141'88	118'20
II. Állati termények (22 áru)	100'00	148'40	146'45	150'28	151'61	138'68
III. Déli gyümölcs (7 áru)	100'00	123'72	121'86	117'33	115'15	114'65
IV. Gyarmatárúk (19 áru)	100'00	117'21	115'81	123'03	115'43	110'21
V. Bányatermékek (14 áru)	100'00	64'63	63'47	91'56	61'32	58'84
VI. Szövő- és fonóanyagok (7 áru)	100'00	82'76	81'53	116'24	80'63	76'61
VII. Különféle áru (11 áru)	100'00	98'52	96'59	115'31	90'41	87'67
VIII. Angol kiviteli gyártmányok (14 áru)	100'00	94'41	94'17	104'84	94'67	93'25
Összes áru (114)	100'00	105'25	103'57	122'02	102'51	96'62

A számítási alap megváltoztatása által ugyanazokból az adatokból nem csak az összes, hanem az egyes árucsoportokat illetőleg is lényegesen eltérő eredményre jutottunk. Míg Soetbeer az egységárszámok alkalmazásával műve első kiadásában az 1881—84. évekre 19'49⁰/₀-nyi áremelkedést számít, a mi számításunk szerint az összes árúk csak 5'25⁰/₀-al emelkedtek, ennyivel nagyobb pénzüsszeget igényelt megszerzésök. Soetbeer 1881—85-re 17'68^c/₀-nyi áremelkedést mutat ki, ellenben mi csak 3'57⁰/₀-nyi

* A szövegben jegyzett arányszámoknak alapul szolgáltak a következő abszolút számok, megjegyezve hogy az első 1847—50. évre vonatkozó számok úgy az 1881—84. évre vonatkozó Soetbeer műve első kiadásából, a többi számok műve 2-ik kiadásából vették. A számok márkát (= 50 kr.) jelentenek :

	1847—50	1881—84	1847—50	1881—85	1871	1884	1885
I. csoport	585'58	923'16	628'87	927'04	1,031'42	892'21	743'30
II. „	1,791'94	2,659'31	1,791'94	2,624'30	2,692'87	2,716'74	2,485'08
III. „	689'88	853'55	689'88	840'71	809'43	794'38	790'89
IV. „	3,993'00	4,680'08	3,993'00	4,624'16	4,912'48	4,609'29	4,400'65
V. „	1,384'15	894'60	1,384'15	878'53	1,267'33	848'77	814'42
VI. „	4,596'54	3,804'07	4,596'54	3,747'54	5,342'96	3,706'28	3,521'48
VII. „	1,257'58	1,239'02	1,257'58	1,214'68	1,450'12	1,137'02	1,102'59
VIII. „	34'50	32'57	34'50	32'49	36'17	32'66	32'18
Összesen	14,333'17	15,086'36	14,376'46	14,889'45	17,542'78	14,737'35	13,890'59

áremelkedést látunk. De legnagyobb és leglényegesebb az eltérés az 1885-ik évet illetőleg. Soetbeernél még ez az év általános árfokozata is magasabb az 1847—50. évekénél, holott nálunk már határozottan alacsonyabb. Míg Soetbeer számítása szerint még az 1885. évről is azt kell mondanunk, hogy a pénz vásárlási képessége az 1847—50-es évekhez mérve *hanyatlott*, addig számítási módzatunk szerint a tény az, hogy a pénz vásárlási képessége *emelkedett*, mert a 114 árut 1885-ben kevesebb pénzen lehetett megszerezni, mint az átlagárt nézve 1847—50-ben. — Ez a tény is határozottan szól a szokásos egységárszámok ellen s igazolja, hogy azokat még a pénz vásárlási képességének megítélésére sem használhatjuk.

De általában lehet és szabad-e az ily árulajstromok alapján bárminő következtetést is levonni az átlagos ár és a pénz vásárlási képessége változásának mérvét illetőleg? Bizonylyal mindenkit meglepett, hogy az V. és VI. táblázat szerint a mezőgazdasági termények átlagára annyira emelkedett. Ha végig nézzük e csoport árulajstromát, azt találjuk, hogy a pénzösszeg szaporodására különösen két áru, u. m. a komló és a heremag hatott. Ha ezeket kihagyjuk, tehát csak a fenmaradó 18 czikk vásárlására fordított összeget vesszük tekintetbe, a végeredmény következő leend.*

1847—50	1881—85	1881	1886
100	105·17	98·34	89·42

Ha a Soetbeer által alkalmazott áregységszám szerint tesszük meg a számítást, az árváltozásnak következő képét látjuk:

1847—50	1881—85	1884	1885
1,800·00	2,091·84	1,954·64	1,816·57
100·00 %	116·21	108·59	100·92

Két áru maradt ki a lajstromból s az eredmény mindkét módszer szerint lényegesen változott. S ez kétségtelenül megint egész más volna, ha Jevons-nak azt az utasítását követjük, hogy azokat az árukat, melyeknek ára nagy mérvben eltér az általános irányzattól, melynek oka csak illető árura vonatkozó különös

* A vonatkozó abszolút számok márkákban következők:

1847—50	1881—85	1884	1885
473·19	498·39	466·06	423·76

körülményekben rejlik, ki kell hagyni számításból, vagy ha megfogadjuk Bourne * azt a tanácsát, hogy az egynemű áruk különböző változatait ne tekintsük külön áruknak, hanem csak egynek, vagy ha az árukat nem csak forgalmi (kül és belforgalmi), hanem termelési és fogyasztási fontosságuk szerint mérnök, vagy végre ha ép a háztartási szükségletek forgalmából kiindulva kizárólag csak a háztartásban leginkább előforduló cikkeket mérlegeljük. **

Mindezekből kétségtelenül folyik, hogy egyetlen egy áru-lajstrom áraiból sem vonhatjuk le az árváltozásnak, nem mondjuk teljesen biztos, hanem még csak megközelítő mérvét sem. A változás nagysága nem csak a kiindulási alaptól, hanem a számítás módszerétől, a számítási alapul vett áruktól is függ. Az árváltozás nagyságának ismerete nélkül pedig teljes lehetetlenség megállapítani, hogy a változás oka az árukban vagy a pénzben rejlik-e. S ebben a tényben kell keresnünk annak az okát is, hogy miért nem képesek a szakértők ezen a téren határozott megállapodásra jutni, s hogy miért van az, hogy míg némelyek az árhatnyatlást az arany megdrágulásának, addig mások azt az áruk értécsökkenésének tulajdonítják. Vannak ugyan olyanok is, — s

* On some phases of the silver question. Journal of the stat. society 1879. 414. s k. l. Kifogásolja az Economist azt az eljárását, hogy egységárszámaiban a gyapot 4-szer is előfordul. A négyféle gyapot árai helyett azok átlagát számítja, de az árulajstromba még beveszi a szenet, az egységárszámot 20 cikk árából alkotja. Az ő és az Economist számai közt való különbséget a következő százalékos viszonzyszámokban tünteti fel, azzal a megjegyzéssel, hogy 1872—1875. évi egységárszámait a szén duzzasztotta fel.

	Bourne	Economist		Bourne	Economist
1865	138	162	1875	130	126
1866	141	162	1876	123	123
1872	133	129	1877	126	123
1873	182	134	1878	118	116
1874	136	131			

** Ez elv szerint Soetbeer állati terménycsoportjából lényegileg csak 11 cikket szabadna figyelembe vennünk u. m. a húsféléket, tejet, vaját, sajtot, zsírt, tojást, halat, mely cikkeknek összára vala 1847—50-ben 231'36 márka, 1885-ben 266 márka. Az áremelkedés e szerint 14'97%. Ha ugyanazokat a cikkeket a háztartásban való fontosságuk szerint mérlegeljük s legalább annyit megteszünk, hogy mindannyinál (a tojást kivéve) a métermázsát alkalmazzuk, az eredmény: Vételárösszeg 1847—50-ben 685'77 márka, 1885-ben 973'85 márka. Áremelkedés: 42'01%.

újabbán Giffent is ezekhez lehet sorolni, — kik azt vitatják, hogy az árhanatlanásban része van úgy az áruk értéksökkenésének mint az arany megdrágulásának.

IV.

Hosszasan, talán túlhosszasan is fejtegettük az egységár alkotásának kérdését. Mentségünkre szolgál azonban az a körülmény, hogy ez az egész aranykérdés egyik sarkpontja. Az egységárnak kell megadnia az arany vásárlási képességének mértékét. S ha a mérték helyes és megfelelő, könnyen tisztába lehet hozni az egész kérdést, míg ha helytelen, tovább is rejtély előtt állunk.

De immár annál gyorsabban haladhatunk a végeredmény felé. Csak rövid szemlét kell még tartanunk azok felett az érvek felett, melyeket az arany megdrágulása ellen hoznak fel, hogy a kérdés minden részleteiben tisztán álljon előttünk.

Láttuk, hogy az árak nem estek egyenlően és hogy különösen nagy arányban azoknak a cikkeknek árai hanyatlottak, melyekben igen nagy a verseny vagy a melyek az államok különös pártfogásában részesülnek. Így a gabonaneműek közül főleg a búza ára szállt le. Továbbá különösen hanyatlott a cukor és szesz ára. — Erre való tekintettel is tagadják az arany megdrágulását, s az árhanatlast a túltermelésnek tulajdonítják.

Ezt a véleményt osztja Hansard is,* ki az 1874-ik évből kiindulva 1883-ig évről évre vizsgálja Nagy-Británia népességének fejlődését, továbbá 25 cikknek december 31-iki árát és készletét, melyet csak a búzát illetőleg helyettesít a bevitellel. A készletet illetőleg Nagy-Britániát tartja szem előtt, de egyes cikkekre vonatkozólag meg kell elégednie a londoni készlettel, másokat illetőleg még külföldi lerakodó helyeket is tekintetbe vesz. Vizsgálatainak eredményét abban foglalja össze, hogy az 1874-ik évvel szemben a népesség viszonyyszáma 109'27, az árukészleté 124'8 és az áré 91'4. A készletek tehát a népességnél sokkal nagyobb arányban szaporodtak és ennek természetes következése az árhanatlanítás.

Sem az adatok, sem a számítás helyességét vagyis az »index

* Depression of trade and industry. Third report 405. s k. l.

number« alkalmazását úgy az árukészletre mint az árakra, nem akarjuk bolygatni. De tény az, hogy a látható, kínálkozó készletek befolyást gyakorolhatnak a napi árra, de koránt sem határozzák el az árfejlődést, melyre döntő befolyást a kereslet és a kínálat vagyis a termelés és a fogyasztás viszonya gyakorol. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy azoknak a készleteknek jó részét, habár csak Angliában vagy ép csak Londonban vannak is raktározva, nem csak Nagy-Britániában, hanem az egész világon fogyasztják. Különben tény, hogy a fogyasztást illetőleg nem egyedül Nagy-Británia, hanem az egész világ népessége dönt és hogy másrészt a fogyasztás mérvére nem csupán csak a népszám, hanem a jólét, is gyakorol befolyást. Minél fejlettebb és általánosabb a jólét aránylag annál nagyobb is a fogyasztás. Különben ha érvet keresünk annak igazolására, hogy a készlet vajmi kevés hatást gyakorol az áralakulásra, nem kell valami messze mennünk, megtaláljuk azt Hansard adataiban is. Így, hogy csak egyet említsünk, a gyapotkészlet folytonosan hanyatlott, mindazonáltal az árak nem csak hogy nem emelkedtek, hanem folytonosan hanyatlottak. Így 1881-ben a gyapotkészlet 25⁰/₀-al kisebb, az ár 12⁷/₀-al, illetőleg 5²/₀-al alacsonyabb mint 1874-ben. A készlet 1883-ban 1⁶/₀-al kisebb, de az ár 25⁵/₀-al illetőleg 18⁰/₀-al alacsonyabb mint 1874-ben. Ha a búzáról közzölt táblázatot tekintjük, ott sem látunk semminemű szabályosságot a bevétel és az ár között. Látunk fokozottabb bevitelnél nem csak hanyatló, hanem emelkedő árakat is, minek közel fekvő oka abban van, hogy egyrészt az angol termés dönti el a bevétel nagyságát és hogy másrészt az árat a világ termése és fogyasztása szabályozza.

Mindazonáltal tagadhatlan s ebből a szempontból sokkal becsesebbek Kral többször említett munkájában foglalt részletes adatok, hogy az áruk termelése nagy mérvben emelkedett. De vajon a termelés gyarapodása önmagában igazolhatja-e az árhanyatlást és az árhanyatlásnak azt a fokát, melyet egyes áraknál tapasztalunk.

Mások — s ezekhez tartozik Leroy-Beaulieu is — azt mondják, hogy tultermelés ugyan fen nem forog, de az arany értéknövekedése sem okozta az árhanyatlást. Állításuk igazolására arra hivatkoznak, hogy egyes cikkek, sőt egész árucsoport

mint az állatok és állati termékek ára nem csak hogy nem hanyatlott, hanem ellenkezőleg emelkedett. Ez az érv azonban mit sem bizonyít. A bevezetésben már elmondottak kiegészítésére meg kell jegyeznünk, hogy az illetők arról feledkeznek meg, hogy a nyers termények ára ellentétben az iparos termékek árával az emelkedő irányzatot követi, s hogy ebben a folyamatban — de ekkor is csak átmenetileg, rövidebb-hosszabb ideig — csak lényeges nagy javítások által akasztathatnak meg. Ennek oka közel és kézen fekszik. A nyers termények előállítása nem egyedül az emberek akaratától, hanem egyszersmind a természet közreműködésétől függ. Ép ezért termelésük korlátolt, holott fogyasztásuk az emberek száma és jóléte gyarapodásával folytonosan növekedik. Különösen a húst illetőleg tény, hogy annak fogyasztása a jóléttel egy arányban emelkedik. De azt is mondhatjuk, hogy a hús fogyasztása — egyebekben a viszonyok egyenlőségét feltételezve — abban az arányban emelkedik, a mely arányban a kenyér ára csökken. A hús árának emelkedése tehát a viszonyokból folyó természetes következmény. Különben az utóbbi években a hús ára is hanyatlott, tehát szintén követte az általános irányzatot. E tényből azonban az arany megdrágulását azért nem lehet következtetni, mivel egyrészt kétségtelen, hogy az állattenyésztés az utóbbi években nem csak külterjesen vagyis számszerűleg, hanem belterjesen, nagyobb hozadékok nyújtása által is határozottan emelkedett, míg másrészt a húsarak szoros kapcsolatban állanak a takarmánytermés mennyiségével és minőségével. Ha a takarmánytermés jó, az árak emelkednek, mivel a gazdák szaporítják tenyészállataikat és kevesebbet engednek át a fogyasztásnak. Ellenben ha a termés gyenge vagy ép rossz, tehát a gazdáknek az állattartás terhes, igyekezni fognak minden csak nélkülözhető állaton tuladni, a kínálat tehát a rendes mérvén felül emelkedik és ez előmozdítja az árhanyatlást.

A háztartási kiadásokról csak kevés adat áll rendelkezésre. De ezek azt tanúsítják, hogy a háztartási kiadások nem apadtak. Ebből a tényből azt a következtetést vonják le, hogy a pénz vásárlási képessége nem hanyatlott. Mi azt a nagy fontosságot, melyet némelyek a háztartási kiadásoknak tulajdonítanak, koránt sem tulajdoníthatjuk. A háztartás vagyis az annak alapját képező család nem állandó, változatlan, tehát szükségletei sem le-

hetnek állandók és változhatlanok. Ha azonos marad is a családtagok száma, a gyermekek napról napra korosabbak lesznek. S a gyermekek korával együtt, gyakran egész észrevétlenül, szaporodnak úgy az anyagi mint a szellemi szükségletek.

De hát a statisticusok nem az ily változó családra gondolnak. Mint mindenben úgy itt is az átlagos tehát változhatlannak gondolt családot tartják szem előtt. Tegyük fel ennek lehetőségét. Az ötvenes, hatvanas, hetvenes vagy nyolcvanas évek minta-családja koránt sem azonos, habár ugyanabból a társadalmi osztályból is választott. Az életmód általános változásai, habár akaratlanul, abba a minta-családba is behatoltak. A különbség az egyes osztályok régebb és újabb életmódja közt nagyon is lényeges.

Csak egyes jellemző különbségekre akarunk rámutatni. Nem évtizedekkel, hanem csak egy évtizeddel is ez előtt Budapesten vajmi kevés polgári család lakásában volt fürdőszoba, légszszvillágítás, closet, vízvezeték stb., számos apró oly kényelem, mely nélkül ma a csak valamire való család is alig tud ellenni. Vajmi fejletlen volt fővárosunkban még évekkel ezelőtt az egyleti élet, a jobb elemek közül vajmi kevés van ma olyan, ki legalább is egy egyletnek ne volna tagja.

Mennyi különbséget okoz az étkezésnek nem mennyisége, hanem csak minősége. Kérdezzük meg feleségeinktől és azok nekünk azt apróra meg fogják magyarázni. A minta-család régebben, de ma is csak egy font húst hozat ebédre. A különbség csak az, hogy régebben a húst megfőzték levesnek, ma megsütik. Az egész csekély kis változás, napjában csak néhány krajczár különbséget okoz, de az év folyamán a sok krajczárból sok forint lesz. Például csontból főznek levest, melybe hús kivonatot tesznek, a húshoz zsír is kell, míg az előtt erre nem volt szükség. A mai minta-család sem vesz több ruhát mint az előbbi minta-család. A ruhákat csak valamivel divatosabban, valamivel finomabb, esetleg több kelméből készítetteti.

Folytathatók azok a csekély kis változások felsorolását, melyek alig észrevehetőleg lopódzanak be a háztartásba, melyek mindegyike csak csekély, de összegökben azonban jelentékeny kiadáskülönbségeket okoznak. S az életmódba becsúsztott minden ily aprólékos változást, legyen az anyagi nagy szellemi, meg-

szokottnak, már régtől fogva létezőnek, változhatlannak és nélkülözhetetlennek tartják. Az egyszer megszokott háztartási kiadásoknak nagy része az árhanyatlás iránt teljesen érzéketlen marad. Ha leszáll a liszt, a kenyér, a hús stb. ára, még azért nem száll le a lakbér, az adó, a hirlap ára, a tagdíj, az orvos tiszteletdíja, a tanpénz s más egyéb határozott összegű kiadás. Ha apadnak egyes kiadások, könnyen keletkezhetnek újak. Ha a liszt, a kenyér, a hús és más élelmi szerek olcsóbbak, egyből és másból többet vásárolnak, esetleg csak egyes ételeket finomabban készítenek el s mire betelt az év, a számadó könyv azt mutatja, hogy a kiadás a régi maradt, feltéve, hogy a jövedelem nem változott.

Ha emelkedik a jövedelem, szaporodik a kiadás is, ha az hanyatlik, természetesen a kiadás is leszáll, és hogy ez a megszokott életmód rovására történik-e vagy sem, egészen az áraktól függ. Ha az árhanyatlás a jövedelem csökkenésének arányában történt, a család életmódja miben sem változik, de ha nem, a szükségleteket — akarva nem akarva — korlátozni kell. A pénz vásárlási képességét illetőleg soha sem dönt az, hogy mit adott ki a család, — természetesen itt a számító családot tartjuk szem előtt, — mivel ez kiadásait, egész életmódját és életrendjét jövedelméhez méri. S ha a családok ma többet költenek mint régebben, ez koránt sem azt bizonyítja, hogy a pénz vásárlási képessége hanyatlott, hanem csak azt, hogy ma jövedelmök nagyobb s ezért jobban, finomabban és kényelmesebben élnek.

Egyébként a család kiadásaira azért szoktak különös súlyt fektetni, mert azt hiszik, hogy azok némileg pótolják a kis forgalomnak mondhatni teljesen hiányzó s tényleg alig is beszerezhető árait. A családok számadásaiból, feltéve azok pontos vezetését, minden esetre igen érdekes adatokat nyerhetnénk egyes fogyasztók által fizetett árakról, melyek azonban koránt sem azonosak a fogyasztók tömege által fizetett árakkal. Azonos árakat csak a fogyasztási szövetkezetek tagjai fizetnek, egyébként ép a kis fogyasztási forgalomban szokták az árakat a fogyasztó egyéniséghez mérni. Különben az árak a kis forgalomban egyáltalában nem eshetnek abban a mérvben, mint a nagyforgalomban, vagy általánosan szólva a kis forgalom árainak lényegesen nagyobbaknak kell lenniök mint a nagyforgalom árainak, tekintettel azokra a személyes szolgáltatokra is, melyeket a kicsiben eladó tartozik

teljesíteni. S a kisforgalom árai annál nagyobbak és magasabbak, minél kényelmesebbek és követelőbbek a vevők, minél több személyes szolgálatot esetleg kiadást tartozik a kereskedő teljesíteni, hogy vevői igényeit kielégítse.

Koránt sem szabad hinnünk, s ezt a felfogást tévesnek is kell kijelentenünk, mintha a cikkek ára a kis vagy fogyasztási forgalomban le nem szállt volna. A mennyire a rendelkezésre álló adatokból következtetnünk szabad és lehet, azt látjuk, hogy a fogyasztási árak, különösen az élelmi szerek árai, habár nem is abban a mérvben mint a nagyforgalom árai, szintén leszálltak. Ez nem is lehet másként, különösen az oly cikkeket illetőleg, melyeknek, mint mondani szokás, általánosan ismert vásárlási ára van. A nagyforgalom áaira a fogyasztási forgalom árai gyakorolnak nyomást és viszont. E két ár közt csak annyiban van és lehet különbség, a mennyiben a kettő közt újabb tökeberuházás, újabb kamat, kockázati és munkadíj forog fen és jön számításba. Hogy az élelmezés tényleg olcsóbbá vált, annak bizonyítására szolgálhatnak azok az adatok, melyeket a németalföldi statisztika tesz közzé a rabok átlagos napi élelmezési költségéről. S annál inkább fogadhatjuk el ez adatokat zsinórmértékül, mert feltételezhetjük, hogy a rabok élelmezésében alig történt változás. A németalföldi statisztikai hivatal általunk használt adatai az 1868—1887. évekre vonatkoznak. Nem közöljük az egész számsorozatot, hanem csak a költség-maximumot, mely az 1874-ik évre esik és ezzel összehasonlítva az utóbbi öt év költségeit. A németalföldi pénzt átszámítottuk osztr. értékű pénzre. Az adatok tehát o. é. arany krajczárokat jelentenek.

Németalföldön a rabok élelmezésére naponként
átlag tett kiadás.*

	Bois le Duc		Leiden		Leewarden		Hoorn	
	kr.	%	kr.	%	kr.	%	kr.	%
1874	15'89	100	14'39	100	17'49	100	17'91	100
1883	11'79	74	13'38	93	14'90	85	16'17	90
1884	11'20	70	13'08	91	15'38	88	15'57	81
1885	10'47	66	12'55	87	12'62	72	13'78	77
1886	9'60	60	12'14	84	11'71	67	12'75	71
1887	9'08	57	11'53	80	11'81	68	12'69	71

* Annuaire statistique des Pays-Bas pour 1886 et années antérieures
49. s. k. l.

A pénz vásárlási képességének emelkedése, illetőleg annak megdrágulása ellen felhozzák, hogy a munkabérek le nem szálltak, tehát a munkafenttartási költségek nem apadtak. E nagyon is elterjedt nézetet — a mennyiben itt a pénzmunkabéreket értjük és a dolog természetéből folyólag kell is értenünk — tévesnek kell kijelentenünk. Igyekezni fogunk ezt lehető rövidséggel kifejteni.

Mindenek előtt hivatkozunk a kereskedelem és ipar pangásának megvizsgálására kiküldött angol kir. bizottság többségének jelentésére, hol is mondatik: »A munkás osztályok jelen állapota szintén ama pontok egyike, melyekről a legellentétesebb nézeteket vallották. Egyrészt azt vitatták, hogy azok helyzete az utolsó tizenöt év alatt javult, mivel *a munkabérek nem hanyatlottak valami nagy arányban*, holott a dologidő rövidebb és az életfenttartási szükségletek legnagyobb része olcsóbb lett. Másrészt hangsúlyozták, hogy, habár ez a nézet helyes is azokat illetőleg, kik rendszeren és állandóan kaphatnak munkát, a munkás osztályok nagy részének mostani jövedelme nagy mértékben csökkent foglalkoztatásuk elégtelensége és rendetlensége folytán.«

Ha az ellen felhozzák, hogy a hamburgi építési bizottság nem szállította le a munkások napszámát, ezt illetőleg igen helyesen jegyzi meg Kral, hogy a községek kénytelen-kelletlen is emelik a napszámot, midőn az általában felszáll, de számos indokból tartózkodnak annak leszállításától vagy megfelelő leszállításától, habár az általában csökkent volna is. De midőn Kral annak igazolására, hogy a munkabérek emelkedtek a szász adóstatistikára hivatkozik, Böhmertnek két megjegyzéséről feledkezik meg. Az első így szól: »Külföldben nem ép ritka eset, hogy önálló iparosoknak és házi iparosoknak p. o. az u. n. kereskedelmi takácsoknak jövedelme a »fizetések és munkabérek« rovatban könyveltetnek el, a helyett hogy bejegyeztetnének a »kereskedelem és ipar« rovatba. A másik megjegyzés pedig szóról szóra ez: »A népességnek az összjövedelemben fejenként való részesedése igen jelentékenyen emelkedett. Ebben *a szigorúbb becslési eljárásnak* is megvan a maga része, habár az emelkedést nem egyedül ez okozta is.« Mindkét megjegyzés nagyon is leszállítja az illető adatok értékét. Hozzájárul még az is, hogy a fizetések és a napszámok egy és ugyanabban a rovatban foglaltatnak. A fizetéseknek ugyanis megvan az a természetes

folyamatuk, hogy nem csak egyénileg, hanem összeségökben is emelkednek. Másrészt fizetések leszállításához nem csak a hatóságok s a nyilvános számadásra kötelezett intézetek, hanem még a magánosok is csak ritka esetben folyamodnak, minek természetes oka abban rejlik, hogy a fizetések leszállításával kijelentenék és bevallanák, hogy üzletök hanyatlott, mitől pedig saját érdekekben nagyon is óvakodnak.*

Egyébként maga a szász statisztika nyújt adatokat arra nézve, hogy a munkabérek az utóbbi években nem csak egyénileg, hanem általában vagy annyiban is leszálltak, a mennyiben kevesebb munkamennyiség igényeltetett. Bizonyítják ezt a szász kincstári szénbányákban az 1869—1885. években fizetett munkabérek, ha összehasonlítási alapul az 1873—74. éveket vesszük. Eltérő jelenségeket tapasztalunk, ha összehasonlítási alapul az 1869-ik évet vesszük, ezzel szemben az egyéni munkabér emelkedett.**

A szász kincstári kőszénbányákban évenként
átlag fizetett munkabérek.

Munkásesortok	1869	1873	1874	1875	1883	1885
	frt	frt	frt	frt	frt	frt
Nyerés	432'5	608'0	601'5	550'0	470'5	497'5
Felszállítás	294'5	412'5	447'5	400'0	341'5	355'0
Ács- és kőmivesmunka .	377'5	405'5	462'5	415'0	452'0	450'0
Gép- és szerszám munka	354'0	478'5	541'0	524'0	488'0	513'5
Feldolgozás	275'5	353'0	387'5	422'5	290'0	289'5
Coakskészítés	294'0	415'5	471'0	401'5	417'0	411'0
Helyi üzlet	272'5	338'0	366'5	323'5	355'0	378'5

* V. ö. Zeitschrift des k. sächsischen stat. Bureaus 1887. Die Ergebnisse der sächsischen Einkommensteuer 1879—1886. A fizetésekre és a munkabérekre vonatkozó adatok következők :

	forint	„o
1879	182.325,558	100
1880	189.932,973	104'2
1882	211'201,966	115'8
1884	232.357,135	127'4
1886	260.384,573	142'8

** Zeitschrift d. k. sächsischen stat. Bureaus. 1885. 201. s k. l. Böhmert értekezése. A 2-dik táblázatban az eredeti forrástól annyiban térünk el, a mennyiben az új bánya-nyitásoknál és felszereléseknél elfoglalt munkásokat és azok bérét kihagytuk, azok változó számára valamint arra való tekintettel is, hogy ily munkások az 1869—71. és 1882—84. években nincsenek vagy legalább külön kimutatva nincsenek.

A következő táblázattal kívánjuk kimutatni, hogy a munkabérek általában is hanyatlottak.

	1869	1873	1874
Termelés hl.	1.958,485	2.714,535	3.105,162
Eladás hl.	1.900,798	2.790,653	2.947,454
Munkások száma	1,256	1,273	1,386
Munkabérek frt	467,465	633,803	709,906
Eladási érték frt	631,037	1.402,783	1.819,806
Munkabér aránya az eladási értékhez %	74·08	45·18	39·01
Átlagos eladási ár hlként frt	0.3557	0.51965	0.5687
Tiszta nyereség a termelt szén hlként a beruházási költség levonása nélkül frt	0.023	0.2139	0.1888

	1875	1883	1885
Termelés hl.	2.792,134	2.752,005	2.915,855
Eladás hl.	2.758,408	2.790,219	2.947,763
Munkások száma	1,299	1,113	1,075
Munkabérek frt	609,523	459,825	467,538
Eladási érték frt	1.480,260	885,498	951,021
Munkabér aránya az eladási értékhez %	33·74	51·93	49·16
Átlagos eladási ár hlként frt	0.52895	0.33945	0.3321
Tiszta nyereség a termelt szén hlként a beruházási költség levonása nélkül frt	0.24245	0.0973	0.1038

Még egy adatra, melyet Pirmez tett közé, szoktak azt illetőleg hivatkozni, hogy a munkabérek nem hanyatlottak. Említik a hainauti köszénbányákat. Ha a tonnánként az 1877—1885. években fizetett munkabért összehasonlítjuk azzal a munkabérrel melyet 1872—76. fizettek, azt látjuk, hogy a hanyatlás folytonos, de látjuk azt is, hogy az előbb említett évek munkabérei alacsonyabbak az 1860—71-ben fizetettekénél. Ha az egyenként átlag kapott munkabért nézzük, azt látjuk, hogy az 1877—85. években az 1872—76. évi munkabérhez képest ez is tetemesen hanyatlott, sőt az 1885-iki munkabér már az 1860—71. évi munkabér alá süllyedt. Az 1872—76. évi egyéni munkabért 100-nak véve, az 1877—83-iki munkabér 76·5, az 1884-iki 77·7, az 1885-iki 67·9. A munkabérhanyatlás 1885-ben kerek számban 32⁰/₀. Még nagyobb arányú a munkabérhanyatlás 1885-re, ha az összehasonlítást a tonnánként fizetett munkabér közt tesszük meg. E szerint a munkabér az 1872—76. évekhez képest, szintén kerek összegben 43⁰/₀-al hanyatlott. A munkás részesedése a vételárban nagyobb ugyan az 1877—85. években mint az 1872—76. években,

de ez a munkabér hanyatlását meg nem másítja, egyébként részesedési aránya is leszállt az utóbbi években.*

A hainauti kőszénbányákra vonatkozó további adatok nem állanak ugyan rendelkezésünkre, de kezeink közt vannak a belga kőszénbányászatra általában vonatkozó adatok, melyek bizonyítják, hogy azóta a munkabér még tovább is leszállt. Volt ugyanis az egyéni átlagos munkabér.**

	frt	%		frt	%		frt	%
1870	351	100	1882	370	105	1885	325	93
1875	412	117	1883	402	115	1886	313	89
1880	368	105	1884	362	103			

Az arany megdrágulása ellen érvényesítik végre azt a tényt is, hogy az árhanyatlás nem szorítkozik csak az aranyvalutás országokra, hanem kiterjed a legkülönbözőbb valutájú államokra. Ez érv annyiban helytelen, a mennyiben ma az országok nem állnak elszigetelten, áraik tehát sem elszigetelten, hanem a világforgalom befolyása alatt képződnek. A világforgalomban pedig az aranyár a mérvadó. Az országos árak tehát sem lehetnek a világáraknál nagyobbak és a kettő közt csak az a különbszet merülhet fel, a melyet az agió indokol. Ha például hanyatlík a búza ára Londonban, annak szükségkép esnie kell nálunk is. Az árhanyatlás fokának azonban nem kell szükségkép azonosnak lennie, mivel ez szoros kapcsolatban van az agió ingadozásával. Ha az árhanyatlással egyidejűleg az agió is leszáll, nálunk a búza ára sokkal nagyobb arányban fog esni mint Londonban, és viszont ha az árhanyatlás agióemelkedéssel kapcsolatos, nálunk a búza ára nem fog abban a mérvben csökkenni mint Londonban.***

* V. ö. Soetbeer : Materialien II. k. 93. l.

** Annuaire statistique de la Belgique 1887. 285. l.

*** Mintán már felemlítettük a búza árát, nem mulaszthatjuk el a figyelmet arra felhívni, hogy búza és búza ára közt nagy a különbség, és ha ezt szem előtt nem tartjuk, igen helytelen következtetésekre juthatunk. Így a kormánynak az 1878-iki vámszövetség megújítását célzó előterjesztésében 1885-re kimutattatik, hogy a búza ára Londonban agióval számítva vala 8 frt 51 kr. mmázsánként, holott Budapesten 8 frt 30 kr. Így mondja Pisztory (A nemzetgazdaságtan haladása és iránya 221. l.), miután vitatta volt, hogy az árhanyatlás aranyvalutás országokban intenzivebb mint papírvalutás országokban, hogy a londoni piacon tehát a búza ára az agióval együtt sem nagyobb mint Budapesten. Hányszor olvassuk hírlapokban, hogy New-Yorkban a búza ára magasabban áll mint Londonban. Mindezek az állítások

V.

Hátra van, hogy határozott választ adjunk a felvetett kérdésre, hogy megdrágult-e az arany vagy sem? Ha a tényeket elfogulatlanul vizsgáljuk, nem lehetünk más véleményen, mint hogy az arany értéke tényleg emelkedett. Más következtetés lehetetlen, ha különösen azt vesszük tekintetbe, hogy míg az arany termelése folytonosan csökkent, addig ép ellenkezőleg az arany szükséglete úgy iparos termelésre mint kivált pénzcélokra folytonosan növekedett, mivel mind több és több állam tért át akár célzatosan, akár a folyó ezüst pénz kiveretésének megszüntetése által az arany valutára. Nem szabad a pénzszükségletet a tényleges pénzveréssel azonosítani. Mivel az utóbbi években az államok kevesebb aranypénzt verettek, nem lehet azt mondani, hogy a pénzszükséglet csökkent, hanem a megapadt pénzverést inkább annak a jelének kell tekintenünk, hogy az aranynak szűkében vagyunk.

Figyelmünket ki nem kerülheti, hogy szaporodott a népszám, emelkedett a jólét, gyarapodott a termelés és a fogyasztás, nagyobbá és kiterjedtebbé vált a forgalom. Emelkedést látunk tehát mindazokban a tényezőkben, melyek befolyást gyakorolnak a pénzszükséglet nagyságára, s habár gyorsabbá és egyenletesebbé vált is a forgalom, habár emelkedést látunk azokban az intézményekben, melyek egyrészt kevesbítik a pénzhasználatot és másrészt előmozdítják, hogy az egyesek kevesebb készpénzkészletet tartanak, ezek a tények mégis inkább csak a nagyfor-

annak folyománya, hogy figyelmen kívül hagyják a búza minőségét, mely döntő befolyást gyakorol az árra. Hogy nagyon messze ne menjünk, csak némi különbségekre akarunk rámutatni. Így Angliában a »gazette price« vala métermázsánként 1884-ben 8 frt 1 kr, 1885-ben 7 frt 33 kr, 1886-ban 7 frt 1 kr, holott a beviteli forgalom adatai szerint valának az árak 1884-ben 8 frt 29 kr, 1885-ben 7 frt 70 kr, 1886-ban 7 frt 44 kr. Berlinben vala az ár 1886-ban tonnánként (71 kgrammos) 151'32 m, Lindauban (78/79 kgrammos) 203'51 m., Mannheimban (vegyes közepes) 189'25 m., Stuttgartban (oroszl, magyar, bajor jó minőségű) 199 márka. Különben bármely napon nézzük meg a budapesti tőzsde árjegyzéseit, és egész skáláját a különböző minőség szerint változó áraknak fogjuk találni, melyek nagyon is elütnek az átlagártól.

galomra hatottak, kevésbé érintették a közepes forgalmat, mely pedig irány- és mérvadó, a pénzszükségletre. Továbbá nem lehet számításán kívül hagyni azt sem, hogy, mivel az arany vált a nemzetközi forgalomban a kölcsönös követelések kiegyenlítésének eszközévé, erre való tekintettel az ezüst és papirvalutás államok is kénytelenek valának aranykészletüket gyarapítani.

Az árra azonban nem csak a tényleges, hanem a valószínű, a jövőben felmerülhető szükséglet is gyakorol befolyást. Köztudomású, hogy a gabona ára nem csak akkor emelkedik, midőn már biztos, hogy a termés elégtelen a megszokott fogyasztás fedezetére, hanem már jóval az előtt, midőn tulajdonkép még csak aggódnak a termés sikere fölött, midőn még csak valószínű, hogy a gabonában szükség fog előállni. De nem csak a gabonánál, hanem minden árnál, melynél a szükséglet kielégítésére való elégtelenségétől tarthatunk, láthatjuk ugyanazt a folyamatot. Természetes, hogy az áremelkedés fokozatában már lényeges különbségek és eltérések merülnek fel, a szerint a mint az illető árú nélkülözhető vagy nélkülözhetetlen, elsőrendű szükségleti vagy fényűzési cikket képez.

Bátran mondhatjuk, hogy ezen általános törvény alól az arany sem lehet s nincs is kivéve. Az arany ára alakulásánál nem szabad tehát csakis a tényleg felmerült és kielégítést is nyert szükségletet tekintetbe venni, hanem figyelmet kell fordítani a viszonyok folytán felmerülhető szükségletre is, melyet az arany birtokosai és termelői bizonyára szintén számításba vesznek. A viszonyok pedig olyanok, hogy tartani lehet ma is, hogy Németország a teljes értékben forgalomban hagyott tallérokat kivonja a forgalomból, hogy a latin unióhoz tartozó államok és ezek közt különösen Franciaország és Belgium nem állapodnak meg a folyó ezüstpénz veretése megszüntetésénél, hanem bevonják a forgalomban levőket és helyettesítik aranypénzzel. De az az eshetőség sincs kizárva, hogy egy vagy több, jelenleg még ezüst- vagy papirpénzzel bíró állam, hogy az agió ingadozásait megszüntesse, melyek nem csak külkereskedését, hanem pénzügyeit is érzékenyen sújtják, szintén áttér az aranyvalutára. Minden részről pedig általánosan elismertetik, hogy ha az aranypiacon újabb, nagyobb igények merülnének fel, a készletben valódi hiány támadna. Megengedhető tehát az, hogy az aranykészlet a felmerült

s kétségtelenül a böles mérséklet által korlátozott szükségletnek megfelelt, de viszont tény az is, hogy nem hiányzott az aggodalom, hogy az igények túl fognak csapni a viszonyok által szabott korlátokon, midőn is szemmel látható fogott volna lenni, hogy az arany csakugyan szűk, elégtelen a forgalom igényeinek kielégítésére. Ez magyarázza és indokolja a kamatemeléseket, melyeket a jegykibocsátó bankok tisztán csak az arany kiszivárgásának megakadályozására léptettek életbe. Ennek a körülménynek is kellett hatnia és kétségtelenül hatott is az arany árának emelkedésére.

Míg tehát az arany megdrágulását kétségtelennek tartjuk, addig, nézetünk szerint, hiú törekvés az áremelkedés fokozatának megállapítása. Nem akarunk ismétlésekbe bocsátkozni s azért e helyütt csak annak kiemelésére szorítkozunk, hogy a javak árának alakulására nem egyedül a pénz mennyisége és értéke, hanem különböző tényezők hatnak, s arra nincs eset, hogy pontosan meg lehessen állapítani mindenik befolyását. Ép ezért sem azt azt a nézetet nem oszthatjuk, mely szerint a mai árhanyatlást csakis az arany szűk volta okozta, sem azt, mely azt tartja, hogy a mai árhanyatlásban az arannak van kiváló része, melyet azonosnak tarthatunk azzal a véleménynyel, mely hirdeti, hogy az arany az árcsökkenésre nagyobb mérvben hatott mint a termelési költség leszállása. Mi csak azt fogadhatjuk el igaznak és ténynek, hogy napjaink árhanyatlásában az arany értéke emelkedésének is megvan a maga része, a nélkül azonban hogy annak mérvét megállapítani lehetne vagy rá lehetne fogni, hogy azt különösen az arany okozta.

De ép azért, mert nem osztjuk azok nézetét, kik az arannak különös befolyást tulajdonítanak a mai áralakulásra, azokat a vérmes reményeket sem tehetjük a magunkévá, melyeket azok táplálnak, kik minden áron pénzbőséget akarnának előidézni. Nem mondhatjuk azt, hogy ha új bő aranybányák feltalálása lehetővé tenné az 1867. párisi nemzetközi értekezleten megállapított program kereszttülvitelét, hogy ebben az esetben nem fognának az árak emelkedni. Távol áll tőlünk, hogy azt vitassuk, hogy ha létesülne a tervezett bimetallicus szerződés és ezzel az ezüst az államok pénzügyrendszerében visszahelyeztetnék régi ál-

lásaiba, az árfokozat mégis a mai mérvén fogna maradni, mert ebben az esetben az árak okvetlenül fognának emelkedni. De valami tulzott nagy áremelkedést a pénzbőségától hiába várunk mindaddig, míg az árhanyatlásra hatott egyéb tényezők, különösen a termelési költség leszállása, működésben és hatályban maradnak. A pénzbőséghez különösen abban az irányban csatolt remény, hogy ez egy csapással megjavítaná a mezőgazdák, általában a vállalkozók helyzetét, nézetünk szerint hiúnak fognak bizonyulni.

Megvalljuk, semmi különös előnyt nem látunk sem az olcsó, sem a nagy árakban. Alacsony és magas ár viszonylagos fogalmak. Alacsony árak alatt ép úgy szenvedhetnek az összes társadalmi osztályok, mint a magas árak alatt. A társadalmi osztályokra egyedül azt az állapotot tartjuk előnyösnek, melyben az áringadozás a lehető legkisebb és az árak mintegy az állandóság jellegével bírnak. Ebben az állapotban lehet feltételezni, hogy a jövedelemmegoszlás s így az egyes társadalmi osztályok jövedelme is az állandóság jellegét ölti magára s így ment marad minden erőszakos rázkódástól, rögtönös nagy átalakulástól.

S nem mulaszthatjuk el, hogy ezzel kapcsolatban reá ne mutassunk azokra a hátrányokra, melyek abból keletkeznének, ha akár természetes uton, minő volna bő hozadékú új aranybányák megnyitása, akár mesterséges eszközzel, minő a bimetalismus, új árforradalom állana elő és az árak ismét emelkednének, esetleg felemelkednének arra a magaslatra, melyről azokat sajnálattal látták leesni. E nagy és hirtelen áremelkedés egyeseknek kétségtelenül előnyére lenne, mennyiben nekik, de csak ideiglenesen, rendkívüli nagy nyereségeket biztosítana. De a hirtelen áremelkedés alatt szenvedne a nagy tömeg, szenvednének a munkás osztályok és a határozott jövedelemmel bírók s szenvednének mindaddig, míg a jövedelem és a szükséglet közt a szükséges kiegyenlítés be nem következne. — Az áremelkedés előidézné a munkabérek s ezekkel együtt a termelési költség gyarapodását. Ez újabban megcsónkítaná és leszállítaná a vállalati nyereségeket. S a nyereség leszállítására működne az a tény is, hogy az áremelkedés csökkentőleg hatna a fogyasztásra. — Továbbá a nagy és folytonosan emelkedő árak s ezek adta nagy jövedelmek

felébresztenék a úzérkedés nyugvó gonosz szellemeit. Végeredményben a társadalomnak az emelkedő árakból mi haszna sem volna, mivel a nagy nyereségeket jó részben ismét elnyelnék a későbbi veszteségek. Ez is támogatja azt a nézetünket, hogy a társadalomra nézve az állandó, a lehető legkisebb hullámzásnak kitett árak előnyösek és hasznosak. Különösen károsnak kell tartanunk a mesterséges eszközökkel előidézett folytonosan hullámzó árat, legyen az akár emelkedő, akár hanyatló ár, különösen azért, mert az alatta szenvedőkben gyűlöletet kelt azok ellenében, kik abból hasznot húznak.

Különösen károsnak és veszélyesnek kellene tartanunk azt a bimetallismust, mely nem a mai, hanem a régi értékarányon alapulna. Kétségtelenül nyernének általa az adósok, de vesztenének a hitelezők. S azt hisszük, hogy egyáltalán nem csalódunk, ha azt mondjuk, hogy a hitelezők vannak többségben s e hitelezők nagy tömege sokkal szegényebb mint azok a »szegény« adósok.

Államvédelem és pártfogás.

Feladatunk nem engedi meg, hogy akár az államvédelem és pártfogás rendszerével minden változásaiban és módosulásaiban, akár pedig e rendszer hatásával a közgazdasági életre általában és a nemzetközi forgalomra különösen behatóan foglalkozunk. Ha ezt akarnók tenni, vaskos kötetet kellene írunk s messze tulmennénk a szabott kereten. Tárgyunknál fogva csak a védvámokat és kiviteli jutalmakat fejtegetjük, de ezeket sem minden viszonylatainkban. Vizsgálataink csakis arra szorítkoznak hogy minő befolyást gyakoroltak az árfejlődésre, a nemzetközi forgalomra. Hazai viszonyaink követelik, hogy különös súlyt az agrárvámokra fektessünk és hogy különösen azt a kérdést is bevonjuk vizsgálataink körébe, hogy azok befolyasolták-e, és ha igen mennyiben mezőgazdaságunkat és kivitelünket.

I.

A védvámokat, végezzéljüket mint hatásukat nézve, két osztályba kell soroznunk. Meg kell különböztetnünk *kiegyenlítő* és *tilalmi* vámokat. Szigorúan véve csakis a kiegyenlítő vámokat tekinthetjük védvámoknak, mivel csak ezek az egyszerű államvédelem kifolyásai, míg a tilalmi vámokban már tág tere nyílik az állam pártfogásának, előnyök és kedvezmények osztogatásának.

A *kiegyenlítő* vám által ugyanis az állam azt a célt akarja elérni, hogy a hazai termelés csorbitatlanul fentartassék az által, hogy termelvényei a hazai piacon a külföldiekkel egyenlő feltételek mellett versenyezhessenek. A vámnak tehát egyedüli feladata hogy az előnyöket, melyekben a kedvezőbb feltételek mellett termelő külföldi az olcsóbb termelésben bir, hatálytalanítsa s így a bel- és külföldi termelő közt egyenlő versenyfeltételeket létesítsen. A vámtétel megszabásában irányadó elvet képez, hogy ez oly nagy

legyen, hogy általa a külföldi alacsonyabb termelési költség kiegyenlítettessék. A *tilalmi* vámnak messzebb menő feladata van. Nem szorítkozik csakis a termelési költség kiegyenlítésére, azonos versenyviszonyok létesítésére, hanem a belföldi termelőnek határozott előnyöket biztosít. A vámtételnek tehát okvetlenül nagyobb-nak kell lenni a külföldi termelési költségnél. Ezt a vámot nem is annyira valamely már létező, már is gyökeret vert termelési ág fentartása, mint inkább valamely vagy még általában nem létező vagy még nagyon is fejletlen állapotban levő termelési ág meghonosítása, kifejlesztése és felvirágoztatása végett alkalmaz-
zák. Kétségtelen, hogy e két eltérő alapokon nyugvó, egymástól lényegesen különböző vámrendszereket egymással összehazarni, azokat már akár az előnyöket, akár a hátrányokat illetőleg egy és ugyanazzal a mértékkel mérni nem lehet.

E két vámrendszer közt fenforgó különbségek mindenol-
dalu kifejtésébe nem bocsátkozhatunk. Tárgyunkkal szoros ösz-
függésben elég megjegyeznünk, hogy, míg a tilalmi vámok a nem-
zetközi forgalmat határozottan csökkentik, sőt egyes különösen
sujtott külföldi árúk bevitelét csaknem lehetetlenné teszik vagy
ép ki is zárják, addig a kiegyenlítő vámok — feltéve, hogy ezt a
mértéket tényleg meg nem haladják — a most jelzett hatást nem
gyakorolhatják, még a nemzetközi forgalmat se igen csökkenthe-
tik. A tilalmi vámok ugyanis a külföldi termelőt kedvezőtlen hely-
zetbe hozzák, esetleg árú bevitelét veszteségesse is tehetik, ellen-
ben a kiegyenlítő vámok a külföldi termelőt csak nyereségének
bizonyos részétől, mely kedvezőbb helyzetéből folyik, foszt-
hatják meg.

A tilalmi vámok már a verseny korlátoltságánál s egyen-
lőtlenségénél fogva is emelik a belföldi árakat. E nagyobb árak s
indokolatlan nyereségek a belföldi termelőt arra képesítik, hogy
az otthon nem értékesíthetett fölösleget rendes és szokásos nyere-
ségének kockáztatása nélkül olcsóbban, esetleg a termelési költ-
ségen alul, s így tulajdonkép veszteséggel szállíthassa a külföld-
nek, melynek árait leszállítja, termelését károsítja. Történik pe-
dig ez a belföldi fogyasztók rovására és a külföldi fogyasztók elő-
nyére. De a kiegyenlítő vámok legfőlebb csak azt eszközölhetik,
hogy az árak a belföldön le nem szállanak, azonban egyáltalán
nem biztosítanak a termelőnek a megszokott régebbi nyereséget

meghaladó rendkívüli nyereséget s e szerint a külföldön való versenyképességet sem emelik. Ennél a viszounál természetesen fel kell tételzni, hogy a termelési költségek a régiek maradtak. Mert ha azok javítások folytán a belföldön — nem a külföldön — leszálltak, a kiegyenlítő vám tulajdonkép tilalmi vámmá lett.

Tagadhatlan azonban, hogy a kiegyenlítő és a tilalmi védvám közt fenforgó különbséget sokkal könnyebb elméletileg kifejezteni, mint köztük a határvonalat a gyakorlatban bizton megvonni, vagyis a vámot a kitűzött célnak megfelelőleg megszabni. Nem nézve azokat a nehézségeket, melyekkel az átlagos termelési költség megállapítása általában jár, hiszen csaknem minden egyes gyár, minden egyes gazdaság termelési költsége különböző, figyelmen kívül hagyva azt is, hogy a termelési költség tulajdonkép folyton változik s ennek megfelelőleg a vámtételeket is folyton kellene változtatni, tény az, hogy ugyanaz a vámtétel, melyet az egyik nemzet ellenében még csak kiegyenlítőnek sem lehet tekinteni, a másik, az előbbinél kedvezőtlenebb viszonyok közt levő nemzet irányában már határozott tilalmi jelleggel bír. Például a német 1885. évi 1 frt 50 kros búzavám, mely az Egyesült-Államok ellenében — pusztán csak a szállítási költségek hanyatlása folytán, még kiegyenlítő vámnak is alig mondható, hazánk irányában már valóságos tilalmi vám. — Ép e miatt azok az eredmények, melyeket az elmélet szerint csak a tilalmi vámok idézhetnek elő, jó részben már akkor is fenforognak, midőn a törvényhozás csak kiegyenlítő vámokat kívánt megállapítani, de megállapításuknál a dolog természetéből folyólag a legkedvezőbb helyzetben levő, a legolcsóbban termelő államot vagy államokat vette tekintetbe.

A tilalmi vámok által sújtott nemzet, mely fölöslegének bevitelét az illető védvamos államba korlátozva és akadályozva látja, rendesen visszatorlással él, maga is tilalmi vámokat alkalmaz az illető állam főbb kiviteli cikkeire. A kölcsönös védekezés rendesen újabb meg újabb, folyton emelkedő vámokat terem. Az államok azon mesterkednek, hogy mikép sujthatnák érzékenyebben kölcsönös forgalmukat s ezért újabb és újabb eszközöket és vámokat fognak kitalálni a végett, hogy a bevitelt korlátozzák és lehetőleg megbénítsák s megakadályozzák fölöslegeik kölcsönös kicserélését. A versengő államok — ha csak a

tultermelésnek elejét akarják venni — kénytelenek vagy termelésüket korlátozni vagy fölöslegeiknek új piacokat szerezni.

A termelés korlátozását még keresztül lehet vinni az iparos termelésnél, mely kevés kézben van összpontosítva, midőn tehát a termelők könnyen köthetnek ezt célzó egyezményt, de már bajosabb, sőt talán teljes lehetetlen a mezőgazdaságban a gazdák nagy számánál fogva, de még azért is, mivel a gazda a mezőgazdasági művelésben, a vetés-forgásban bizonyos rendet tartozik megtartani és a termés eredménye végelemezésben nem tőle, hanem az idő viszonyosságaitól függ. De arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a termelés korlátozása, ha egyrészt hat is az áremelkedésre vagy legalább az árcsökkenés megakadályozására, másrészt a munkát is megszorítja. Munka nélkül nincs kereset, és ha a kereset apad, leszáll a fogyasztás is, mely tényező megint az árhanyságot mozditja elő.

Új piac szerzése és különösen elvesztett piac pótlása elméletileg igen könnyűnek látszhatik ugyan, de a gyakorlati életben számos, csak idő múltán leküzdhető nehézséggel jár. Az újabb összeköttetések szerzése nem csak hogy igen költséges, hanem még az is kérdéses, hogy nyújtja-e a régi előnyöket az ár, a fizetőképesség és a kiegyenlítés módja iránt. Nem szabad ugyanis arról megfeledkeznünk, hogy nem nemzet és nemzet, mely egymás irányában teljes bizalommal viseltetnék, lép egymással közvetlen összeköttetésbe, hanem kereskedők és kereskedők. Ezeknek előbb egymást megismerniök, egymás irányában bizalommal kell viseltetniök. Míg ez meg nem történt, addig nem csak a bel-földi, hanem a nemzetközi forgalomban is főszerepet játszó hiteltől a szó valódi értelmében szó sincs, szó sem lehet. S ép e kölcsönös bizalom nem fejlődhetik máról holnapra, hanem szükségkép már hosszabb összeköttetést feltételez, Míg ez be nem következett, a forgalom csak korlátolt, szűkkörű lehet, bizonyos mérsékelt határokat egyáltalán meg nem haladhat. Továbbá azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy élénk üzlet és összeköttetés csak azok a nemzetek közt fejlődhetik, melyek termelése nem azonos, hanem ellenkezőleg különböző, és a mely ép ennél fogva ad alkalmat fölöslegek kölcsönös kicserélésére. Élénk összeköttetés létesülhet például földműves és iparos nemzet közt, feltéve hogy azok ép azokkal a fölöslegekkel rendelkeznek, melyekre

kölesönös szükségök van. A kereskedők nem szeretnek az oly államtól vásárolni, melynél nem számíthatnak arra, hogy oda el is adhatnak. Befolyással van erre egyrészt a szállítási költség és másrészt a követelések kiegyenlítésének módja. A szállítási költség okvetlenül drágább, ha nem lehet visszteherre számítani. A váltóval való kiegyenlítés módja sokkal egyszerűbb és könnyebb mint a pénzzszállítás. Váltóval való kiegyenlítésre csak abban az esetben lehet számolni, ha tulajdonkép árú árúval cseréltetik be vagy ha az illető vásárló nemzetnek nagy követelései vannak.

Különben arról sem feledkezhetünk meg, hogy a régi összeköttetések megszakítása, az üzletek lebonyolítása sem történik minden veszteség nélkül. Azt sem téveszthetjük szem elől, hogy az új piacok szerzése nagyobb akadályokba ütközik, midőn az egész világ védekezik, midőn minden egyes állam korlátozni törekszik a bevitelt. Említenünk sem kell, hogy mindezek a tények nem maradhatnak hatás nélkül nem csak az árra és a nemzetközi forgalomra, hanem a belföldi termelésre és fogyasztásra sem.

Viszont a termelőt már a látszólagos védvám is biztonságban ringathatja. Azt hiszi, hogy az őt tényleg is védi a külföld ellen, melylyel immár bátran kiállhatja a versenyt. Ebben a tévhitben nem csak hogy le nem szállítja termelését, hanem azt még fokozza is esetleg a nélkül, hogy csak távolról is gondolna a termelési eljárás javítására, tehát a termelési költség leszállítására, mi pedig egyedül teheti versenyképessé. Így történik, hogy az esetleg csak az egyik termelési ágról a másikra való átmenet megkönnyítése végett megállapított, tehát már céljánál fogva is csak ideiglenességre számított védvám az esetek nagy többségében ép az ellenkező eredményt létesíti. A termelő ugyanis számít arra, hogy ha a törvényhozás egyszer belement a védelembe, ettől a kitűzött céljától nem csak hogy nem fog egykönnyen eltérni, hanem ellenkezőleg előre fog haladni a választott uton mindaddig, míg csak célját nem éri. Ha hatálytalannak bizonyúl a megszabott vám, nem létesítette a célzott áremelkedést, emelni és fokozni fogja azt mindaddig, míg elég hatályosnak nem ígérkezik és az áremelkedést meg nem valósította. A termelők nem szoktak a törvényhozásnál siket fülekre találni. Egyrészt a törvényhozás tagjai maguk is termelők, kik nem nagyon riadnak vissza az illeték-telen haszon zsebrerakásától, másrészt megválasztatásuk a ter-

melők, egyes nagy befolyású egyének kegyétől függ, ezeknek kedvébe kell járni. Nagyon is ismert dolgot mondunk, midőn arra hivatkozunk, hogy a parlamentekben nem csak nálunk, de másutt is nagy szerepet játszanak a közérdek köpenye alá bujtatott egyéni és osztályérdekek. Különben az egyszer elfogadott és uralomra jutott elv és eszme, legyen az üdvös vagy káros, folytonosan hódít. A megindult hógörgeteg újabb meg újabb hőtömegeket vonz magához, míg lavinává nem fejlődik, mely mindent, mi útjában áll, elsöpör. A lavina rombolásai helyhez kötöttek, de a vészes elv következményei még évek s évek multán érezhetők. Ezt megszelvelhetnék a hatalom birtokosai, a választók és választottak egyaránt.

Ugyanazok a tények, melyek a termelőt visszatartják a védelemben részesített termelési ág illetőleg irány megváltoztatásától, a javítások foganatosításától, ugyanazok a tények bírják egyszersmind a fogyasztót arra, hogy ne csak tartózkodjék fogyasztásának kiterjesztésétől, hanem hogy azt lehetőleg korlátozza, legalább az eszes embert az ily eljárás még nagyobb takarékoságra fogja ösztönözni, mert fél attól, hogy a viszonyok rosszabbra fordulhatnak, a megélhetés feltételei meg nehezebbekké lesznek és a drágaság tényleg is beköszönhet. Már most igen könnyen megeshetik, hogy a két ellentétes irány: a termelés fokozása az egyik részen, a fogyasztás korlátozása a másik részen összetalálkoznak. Ha ez bekövetkezik, szükségkép árhanyatlás áll elő s a védelem nem éri el célját, hiábavalónak, fölöslegesnek s károsnak bizonyul. A védvamos irány nemcsak hogy nem korlátozza a tultermelést, nemcsak hogy nem akadályozza meg az árhanyatlást, hanem mindezeket szükségkép előmozdítja és fokozza. Sőt minél nagyobb a védelem, minél inkább közeledik a valódi tilalomhoz, annál inkább idézheti elő a nem szándékolt hatást, annál gyakoribbakká és élesebbekké teszi a tultermelés bajait és az ezekkel együtt járó kereskedelmi válságokat, mert lehetetleníti a termelés és fogyasztás közt a gyors kiegyenlítést, mit a szabad forgalom eszközöl.

Régi viszonyok és tények igen gyakran helyesen alkalmaztatnak a jelen viszonyok megértésének elősegítésére. Kétségtelen, hogy az eszélyességet, de még a következetességet sem lehet elvitatni az u. n. mozgó vámtételtől (échelle mobile), melyet Angliá-

ban és Franciaországban alkalmaztak és a melynek az való célja, hogy a termelőnek a külföldi verseny ellenében az alacsony viszonyoknak megfelelő versenyképesség és bizonyos ár biztosítottassék. Ép ebből az indokból a vám nem is állapítottatott meg állandó tételben, hanem a belföldi árhoz képest változó tételben. A mai vámviszonyok, ha nem is követik szorosan a mozgó tételben rejlő elvet, mégis, a tételek állandó változtatása folytán, nem hasonlítanak-e sokban a most vázolt rendszerhez? S mi vala e rendszer eredménye? Grandeau * idézi Lecouteux összehasonlító kimutatását a francia búzaárakról az 1841—1860. években, midőn még a mozgó-tétel rendszere állott fen és az 1861—1880. években, melyekben a búzát métermázsánként 24 kr állandó vám terhelte. E kimutatás szerint Franciaországban volt hektoliterenként

	1841—60	1861—80
a húsz éves átlag ár	8 frt 36 kr	8 frt 91 kr
a legmagasabb ár	12 frt 30 kr	10 frt 66 kr
a legalacsonyabb ár	5 frt 73 kr	6 frt 56 kr

Míg tehát a védelmi rendszer alatt az árak nagy mérvben hullámzanak, a legalacsonyabb és a legmagasabb ár közt a különbség 115⁰/₀, addig a szabadnak mondható rendszer alatt nemcsak hogy emelkedik a közép ár és a legalacsonyabb ár, hanem a legmagasabb és a legalacsonyabb ár közt a különbség leszáll 63⁰/₀-ra. S ez a tény annál fontosabb, mivel az első időszak termelési, közlekedési és szállítási viszonyait össze sem lehet hasonlítani a második időszak hasonló viszonyaival, annyira megjavultak ezek. Ha árhanyatlás helyett ép emelkedést tapasztalunk, ezt csak is a fogyasztás növekedésének róhatjuk fel, melyben pedig kétségtelenül része van a szabad forgalomnak, mely egyszersmind csökkentette a nagy árhullámzásokat, tehát úgy a termelőnek mint a fogyasztónak javára szolgált. S csak mellékesen akarjuk megemlíteni, hogy, tekintettel a fent csak kivonatossan közölt francia ár-adatokra, valóban érthetetlen, hogy mi szükség volt 1885-ben a búzavámmat emelni, akkor, mikor az 1881—84. évek átlagára, hektoliterenként 8 frt 7 kr, csaknem oly magas vala mint a megelőző húsz év átlagos ára. De a vámemelésnek közvetlen eredménye sem maradt el. A búza ára 1885-ben hektoliteren-

* La production agricole en France stb. 1885. 6. l.

ként 6 frt 72 krra, tehát a közvetlen megelőző 20 éves időszak legalacsonyabb vagyis 1865. évi árára szállt le, hogy 1886-ban csak kis mérvben, t. i. 6 frt 79 krra hektoliterenként emelkedjék.

Mi volt Németországban az 1885-ben történt vámemelésnek közvetlen hatása? Ha nézzük az 1886. sőt még az 1887. évi adatokat is, s tekintettel vagyunk arra, hogy az 1887. év negyedik negyedében a jegyzés jobb minőségre vonatkozik, áremelkedés helyett árhanyatlás. Különösen világosan látható ez a rozsánál, melynek ára az 1887. évi vámemelés ellenére még 1888-ban is alacsonyabb az 1884. és 1885. áraknál. Az 1889. évi rossz világtermés hozott áremelkedést úgy a búzánál mint a rozsánál. De érdekes tudnunk, hogy az 1889. évi búzaár csak némileg magasabb az 1883-ikinél és a rozsár az 1882-ikinél. A berlini tőzsdén voltak az évi átlagos árak tonnánként (1000 kg)*

	búzában frt	rozsbán frt		búzában frt	rozsbán frt
1879	98'92	66'40	1885	80'45	70'28
1880	108'92	93'94	1886	75'66	65'30
1881	109'73	97'59	1887	82'19	60'44
1882	102'10	76'15	1888	86'12	67'23
1883	93'03	72'33	1889	93'82	77'76
1884	81'10	71'65			

Németországról nem csak az tudjuk, hogy az árak hanyatlottak, hanem hivatalos forrás nyomán mondhatjuk, hogy a gabona fogyasztása nemcsak hogy nem emelkedett, hanem tényleg apadt, annak ellenére, hogy a népesség szaporodása koránt sem szünetelt. Kétségtelenül folyik ez az alább közlött adatokból, melyek az aratási évekre a termelés és a bevétel összesítése és a kivitel valamint a vetőmag levonása után mutatja a fogyasztás rendelkezésére maradt gabonamennyiségeket. Csak szem előtt kell tartanunk a nyolcz év átlagát és össze kell hasonlítanunk az 1884/5 és 1885/6, valamint az 188¹/₂ évek fogyasztását. S ezt a tényt koránt sem változtatja meg, hogy az utolsó két év nagyobb fogyasztható készletet mutat, mivel ez csak az utolsó két év jobb termésének tulajdonítható. — E két év másodikában volt is Németországnak az egész 8 évi időszak alatt búzát és rozsot

* Monatshefte der Stat. d. deutschen Reiches 1886. és 1889. XII. 94.

együttvéve a legjobb gabonatermése s az elsőnek termését csak némileg haladta meg az 1882-iki szintén kitűnő termés.*

Németországban fogyasztásra megmaradt
tonnában.*

	Rozs	Búza	Árpa	Zab
1880/1	4.869,461	2.394,608	2.163,471	3.796,517
1881/2	5.245,448	2.100,377	2.015,064	3.481,860
1882/3	6.077,732	2.827,043	2.352,892	4.035,266
1883/4	5.617,704	2.453,644	2.251,245	3.502,090
1884/5	5.296,091	2.897,972	2.508,069	3.911,862
1885/6	5.256,843	2.398,560	2.371,294	3.829,678
1886/7	5.554,912	2.549,807	2.427,858	4.320,908
1887/8	5.726,753	2.915,696	2.531,683	3.875,157
Összesen	43.614,944	20.537,607	18.621,576	30.753,338
Átlag	5.451,868	2.567,201	2.327,822	3.844,167

II.

»Örvendetes eredménye« — írja vala Kautz** 1865-ben —
»az újabb vámlegislatiói haladásnak, hogy a nyers termékek és
és ősanyagok nagyobb része napjainkban már majdnem teljes
vámmentességnek örvend s ez által az ez osztályokba tartozó jó-
szágok és világproductumokkai világforgalom eddigi bilincsei-
ből *mindinkább kiszabadul*, s névszerint a szabadabb vámirány
által a különböző államok s jelesen az iparműveltség alacsonyabb

* Zeitschrift des k. preussischen Bureaus 1886. Francke: Acht Jahre
deutschen Getreidehandels von 1878 bis 1885, — továbbá Monatshefte zur
Statistik des deutschen Reiches 1888. jul. f. Ez évek termése tonnában
következő vala :

	Rozs tonna	Búza tonna
1880/1	4.952,525	2.345,278
1881/2	5.448,404	2.059,139
1882/3	6.390,407	2.553,447
1883/4	5.600,068	2.350,878
1884/5	5.450,992	2.478,883
1885/6	5.820,095	2.599,271
1886/7	6.092,849	2.666,423
1887/8	6.375,734	2.830,804

** Nemzetgazdaságunk és a vámpolitika 449. l.

fokán levő népek a nagy industrialis és cultur-álladalmakkal szorosb és rendszeresb kapcsolatba hozatnak.«

Ha Kautz művét ma írja meg, bizonynyal nem ezt mondotta volna. Napjainkban ép az ellenkező áramlat jutott érvényre. A nemzetek a hazai termelés, de különösen a hazai földművelés érdekében mindinkább elzárkóznak, folytonos és szakadatlan vámmemelések által igyekeznek a külföld gabonáját és állatait határaitól távol tartani. Mig a hatvanas, de még a hetvenes évek első felében is az államok oda fordították igyekeztöket, hogy az ipar és a szegény emberek érdekében minél olcsóbbak legyenek az élelmi szerek, ma megfordítva, még pedig állítólag ugyancsak az ipar és munkás osztályok érdekében, oda törekszenek, hogy a mai alacsonyoknak tartott árakat, nagy árak váltsák fel. Akkor az alacsony árakat, ma a magas árakat tartják a közérdekben kívánatosaknak. Mondják, hogy a mai alacsony árak mellett a mezőgazdaság nem képes megállni, fogyasztási képessége hanyatlik s ez az ipart is válságos helyzetbe hozza, s a mezőgazdasági és az iparos válság alatt csak a munkás osztály szenved. — Az érv koránt sem új. Hangoztatták ezt Franciaországban a mult században »a szabad forgalom« érdekében és ismétlék századunk második tizedében az »államvédelem« érdekében.*

Németország, mely 1865. július 1-én nem csak kedvezménykép mint az előtt, hanem általában hatályon kívül helyezte a gabona vámokat, adta meg a példát azoknak ujabban való életbe-

* Érdekes a 1772. február 8-ik kelt emlékirat következő helye, melylyel a szabad forgalom indokoltatik: »Le pauvre souffre, il est vrai; loin d'être insensible à ses souffrances, je voudrais au prix de tout mon sang les lui épargner pour toujours. Le pauvre souffre et il a toujours souffert. *La vraie cause de sa misère ne consiste pas tant dans le prix du blé que dans le défaut de moyens de s'en procurer.* On a vu le blé beaucoup plus cher qu'il n'est et le peuple trouver, dans les profits de son industrie, de quoi se nourrir. Il y a des malheureux qui meurent de faim quand le blé est au plus bas prix. Aucun laboureur ne peut alors les soulager. Quand le blé se vend un prix raisonnable, le laboureur les soulage. Les pauvres travaillent et ils vivent. Leurs salaires se mettent peu à peu au niveau du prix des denrées dans les campagnes.« — Erre az emlékiratra való tekintettel mondja báró Calonne (*La vie agricole sous l'ancien regime* stb. 1885. 20. l.): »On réclamait, il y a cent ans, le libre-échange comme on reclame maintenant la protection et absolument pour les mêmes raisons. On était échangiste hier, comme on est protectionniste aujourd'hui.«

léptetésére. Az új agrárvámos időszak 1880. január 1-én kezdődött. Alig telt el négy év s a gabonavámok jelentékenyen emeltettek. Az új váموkat, melyek 1885. február hó 20-án léptek hatályba, már 1887. november hó 26-tól fogva új, nagyobb váموk váltották fel. Ez új vámtörvény csak 1887. december hó 21-én kelt. Az ennek alapul szolgáló törvényjavaslat benyújtása napjától akarta a javaslatba hozott új vámtétellel megterhelni az összes általa érintett gabonát. A törvény mégis akkép intézkedett hogy a régi vámtételek alkalmaztassanak azokra a gabonákra, melyek 1887. november hó 26-ikát megelőző szerződés folytán szállítottak az országba.

A ragadós példát mi követtük. Az 1878: XXI. t.-cikkben megállapított vámtarifa nem ismeri a gabonavámokat. Már az 1882: XVI. t.-cikkkel életbe léptetett újabb osztrák-magyar vámtarifa a gabonavámokat is érvényre juttatja, melyeket az 1887: XXV. t.-cikkben foglalt vámtarifa-módosítás jelentékenyen emel.

Francoziaország az 1881. évi általános vámtarifában a gabonát illetőleg meghagyta a régebb vámtételeket, melyeket azonban már tetemesen emelt az 1885. márczius 25-iki törvény, hogy alig két évvel reá az 1887. márczius hó 30-iki törvény még nagyobb gabonavámokat léptessen életbe. A gabonavámok emelésével együtt járt a húsos állatok és a hús vámjának fokozása (1885. márczius 28-iki és 1887. ápril 6-iki törvény.)

További részletekbe e helyütt nem akarunk bocsátkozni. Midőn hivatkoznánk az e szakasz kiegészítésére munkánkban foglalt mellékletre, e helyütt elég lesz annyit kiemelnünk, hogy Angliát kivéve ma már nincs európai beviteli állam, mely agrárvámokkal nem tündökölnék. S az államok zárlati törvények alkalmazása által arról sem felelkeznek meg gondoskodni, hogy a czélba vett váموk eredménye még csak átmenetileg se tételessék kétségé. Tudomásunkkal e tekintetben a legmesszebb ment a portugáli 1888. május hó 8-án kelt és 9-én közzététetett kir. rendelet s ép ezért nem mulaszthatjuk el ennek ismertetését. E rendelet ideiglenesen emeli a gabonavámokat, melyek az összes szállományokat sújtják azok kivételével, melyek 1888. május 4-ig vagy már tényleg beérkeztek portugál kikötőbe vagy ide az illető termelő országból már útban valának. E rendelet annyiban tesz en-

gedményt, a mennyiben a felemelt vámtételeket letétbe helyeztetni parancsolja és azok visszaadtnak, ha a cortes az intézkedést 1888-ban jóvá nem hagyáná.

Azt hiszszük, hogy e rövid vázlat is eléggé jellemzi a létező viszonyokat. Nem vagyunk hívatva arra, hogy kritikát gyakoroljunk, csak az a feladatunk, hogy kimutassuk azt a befolyást, melyet az ily viszonyok a közgazdasági életre szükségkép gyakorolnak. Midőn a törvényhozás még a törvény kibocsátását megelőző időre is szabhat vámokat, vagy midőn az üzletvilág egy szép napon azt a távirati tudósítást kaphatja, hogy ma törvényjavaslat adatott be, mely a vámokat a mai nappal jelentékenyen emeli s csak felszólamlásokkal képes elérni azt, hogy legalább a megelőző szerződések tartassanak tiszteletben és azok lebonyolítására engedtessek némi idő, az ily tényeknek okvetlenül nyomást kell gyakorolniok a nemzetközi forgalomra, az egész árfejlődésre.

Az üzletvilág nem teheti ki magát meglepetéseknek, melyek nem csak nyereségétől foszthatják meg, hanem jelentékeny károkat is róhatnak rá. Ennek közvetlen eredménye leendő, hogy a nemzetközi forgalomban megszűnik a határidőüzlet, a speculatióra számított vétel és eladás, hanem szorítkozik a kész üzletre az azonnal való szállításra. Ezzel elesik az áralakulásnak egyik fontos u. n. árkiegyenlítő eleme, mely nem csak a pillanatnyi kínálatot és keresletet tartja szeme előtt, hanem hosszabb időközökre méri és számítja a kínálat és kereslet alakulását. Az árkiegyenlítő elem elesésének eredménye a bizonytalan, folytonosan és esetleg nagy arányokban hullámzó ár.

Ha a nemzetközi forgalomban megszűnik a határidőüzlet, ez hatását a belforgalomban is fogja éreztetni. A határidőüzlet a belforgalomban is megcsorbul s ennek árát leginkább a termelő országok fizetik meg. A speculatio számításaiban lényegileg a belföldi értékesítés lehetőségére gondol, s ha számításba veszi is a külföldi értékesítést, mindjárt számításba veszi azt a kockázatot is, melyel ez értékesítés az időközben netán bekövetkezhető vámemelés folytán járhatna. Az árat ebből kifolyólag sokkal alacsonyabbra kell szabnia, mint mikor az egész világtermelést és fogyasztást tartja szem előtt s bizton számíthat arra, hogy a mit itthon nem értékesíthet, szabadon értékesítheti majd a külföldön. De a termelő vidékek alacsonyabb árai szükségkép nyomást gya-

korolnak a fogyasztó vidékek áraira is. A fogyasztó vidékek áranem lehet nagyobb mint a termelő piacokon fizetett ár, hozzáadva a szállítási költséget és a fizetendő vámot.

S itt tekintettel lehetünk arra a kérdésre is, hogy tulajdonképpen ki fizeti meg a vámot? Mondják, hiszen ezzel is indokolták a vámot, hogy azt a bevívó és nem a fogyasztó fizeti meg. Vannak, kik különbségeket tesznek és azt mondják, hogy a vámot a fogyasztó csak akkor fizeti meg, mikor sürgős a belföldi kereslet, ellenben nem akkor, ha sürgős a külföldi kínálat. Az egész okoskodásban az a tévedés, hogy az áralakulást, mely végelemzésben a világ kínálatától és keresletétől függ és a melytől függ a dolog természetéből folyólag az az ár is, melyet a fogyasztónak kell fizetnie, feltételezi a vámnak ki által történő fizetését. Magyarán mondva az egész okoskodás azon alapul, hogy, ha a fogyasztónak drágábban, kell fizetnie a búzát, akkor ő fizeti a vámot, ha pedig olcsóbban a bevívó fizeti meg. De a fogyasztó nem azért fizeti a gabonát majd olcsóbban vagy drágábban, mert a bevívó vagy ő fizeti meg a vámot, hanem azért, mert az árak a világtermés eredményeihez képest majd olcsóbbak majd drágábbak. Más tekintetben szem elől téveszti azt, hogy a fogyasztó állam, legyen az vámokkal védve vagy sem. csak annyi gabonát visz be, a mennyire a fogyasztási szükséglet kielégítésére a hazai termelésen túl még hiányzik. Az tehát, hogy a vámot a belföldi termelő vagy a külföldi fogyasztó fizeti-e meg, nem attól függ, hogy több vagy kevesebb-e a szükséglet, hanem attól, hogy az az illető gabonára van vagy nincs-e szükség a fogyasztás fedezetére. A mely állam bevitelre szorul, abban az államban a fogyasztók fizetik meg a vámot. Egész más a viszony, midőn oly államba visznek be gabonát, melynek arra tulajdonképp nincs szüksége, melynek magának is vannak főlösegei.

Hogy a dolog tényleg így áll s hogy a bevitelre szoruló államokban a fogyasztók fizetik a vámot, azt igazolják a »Journal des Économistes«-ban közölt áradatok, valamint azok az adatok is, melyek a francia pénzügyministerium hivatalos folyóiratában a Bulletin de statistique et de législation comparée-ban tétettek közzé. A Journal des Économistes a parisi árakat hasonlítja össze Anglia 187 városának áraival. A párisi árak nagyobbak az

angol áraknál. De míg 1884. első három negyedében, mikor 24 kr volt a vámtétel, a árkülönbözet 70 kr volt, addig már 1884. negyedik és 1885. első negyedében, mikor még csak javasolták, de még meg nem szavazták az újabb vámot, a külbönbözet 1 frt 26 krra emelkedett. Azon idő alatt, hogy az 1 frt 20 kros vám volt érvényben, tehát 1885. második negyedétől 1887. márczius végéig az átlagos árkülönbözet 1 frt 68 kr vala. 1887. áprilisban, midőn már a 2 frtos vámtétel vala érvényben, a külbönbözet 2 frt 43 krra emelkedett.*

Más természetű adatokat közöl a francia pénzügyminister említett szakközlőnye. Ezek az adatok az 1887. évi párisi, londoni, brüsszeli és new-yorki búzaárakra vonatkoznak. Az alábbiakban azokat csak márczius—július havakra s csak havi átlagokban a mi pénzünkre átszámítva közöljük.

Búzaár métermázsánként.**

1887	Páris		London		Brüsszel		New-York	
	frt	viszony-szám	frt	viszony-szám	frt	viszony-szám	frt	viszony-szám
Márczius	8'81	100	7'84	100	7'77	100	6'81	100
Április	9'18	104	7'50	96	7'62	98	6'86	101
Május	10'05	114	7'42	95	8'04	104	7'14	105
Június	10'28	117	7'60	97	8'15	105	7'22	106
Július	9'7	112	7'72	98	8'12	105	6'62	97

Nem kell arra sok időt vesztegetnünk, hogy a mostani ártáblázat felhasználásával érezhetővé és láthatóvá tegyük a vámemelésnek befolyását az áralakulásra. Megjelenik a márczius 30-iki törvény a párisi ár emelkedik. Május június havokban az áremelkedés meghaladja az új vámot. — Érdekes lesz összehasonlítaniunk a new-yorki és a párisi árakat. Márcziusban a két ár közt a külbönbözet 2 frt, áprilisban már 2 frt 32 kr, májusban 2 frt 91 kr, júniusban 3 frt 6 kr, júliusban 3 frt 15 kr. Ha a brüsszeli és a párisi árakat tekintjük, a párisi ár márcziusban nagyobb 1 frt 4 krral, az áprilisi 1 frt 56 krral, a májusi 2 frt 1 krral, a júniusi 2 frt 13 krral, a júliusi 1 frt 75 krral. A londoni árral párhuzamban a párisi ár márcziusban nagyobb 97 krral, áprilisban 1 frt 68 krral, májusban 2 frt 63 krral, júniusban 2 frt

* Journal des Économistes 1887. 419. l.

** Bulletin de statistique et de législation comparée 1887. júliusi füz.

68 krral, és júliusban 2 frt 15 krral. Mindezek az árak nem egyformán alakulnak, de bármely árral hasonlítsuk össze a párisi árt, az új vámemelést teljes mérvben látjuk működni. Az új különbözet az új vámemelésnél nagyobb.

De a védvám befolyását az áralakulásnál ép a védvamos állam hátrányára érezzük, ha összehasonlítást teszünk az angol tőzsde és a német birodalmi tőzsdeárak közt, habár itt már nem jelentkezik is oly tisztán és világosan, tekintettel arra a körülményre, hogy Németország búzabeszerzési forrásai nem azonosak az angol forrásokkal. Nevezetesen a mellékletben közölt kimutatásban foglalt két ár összehasonlításából látjuk, hogy 1879-ben a német tőzsdéken fizetett ár 28 krral volt nagyobb. 1880-ban lépett hatályba az új vám és az árkülönbözet felemelkedik 1 frt 21 krra, hogy fokozatosan egészen 11 krigg leszálljon. 1883-ban ugyanis a német ár vala 9 frt 52 kr mmázsánként, az angol ár pedig 9 frt 41 kr. 1884-el újabb, mindig nagyobbodó árkülönbözet áll elő. Az árkülönbözetek valának 1884-ben 80 kr, 1885-ben 1 frt 11 kr, 1886-ban 1 frt 28 kr, 1887-ben 1 frt 33 kr, 1888-ban 1 frt 76 kr.

A vámot tényleg nem a beviteli ország, hanem a fogyasztó ország fizeti meg. A vámok amnyit minden esetre okoztak, hogy azok hatálytalanítására, a forgalom élénkítésére a termelő államok szállítási díjait jelentékenyen leszállították. A nálunk, Oroszországban, de főleg Amerikában és Indiában foganatosított díjleszállítások eszközölték sok részben, hogy a német 50 kros búza-vámtétel nem bizonyult hatályosnak.

III.

A vámok, különösen a tilalommal felérő vámok kétségtelenül csökkentik a nemzetközi forgalomnak még azt a részét is, mely a fölöslegek kölcsönös kicseréléséből áll. Egy kis megkülönböztetést azonban okvetlenül kell tennünk. Különbség van első rendű szükségleti árú és az oly árú közt, mely inkább csak élvezetre, kényelemre szolgál. A megszokott s különösen feltétlenül szükséges kenyér- és húsadagról az emberek nem tudnak oly könnyen lemondani, mint az inkább csak élvezetül szolgáló cikkről, mint p. o. kávéról, teáról, borról, ruhadarabról. Az első rendű élelmi szükségleti cikket azért is meg kell különböztetnünk a többi áruktól, mivel azok termelése és belföldön való előállítása

nem egészen az emberek akarától függ, azokat tehát nem lehet tetszés szerint a belföldi szükséglet teljes kielégítéséig fokozni, másrészt tény az is, hogy ha nem is rögtön, de időfolytán, ha a vám folytán emelkedik a kenyér és a hús ára, a munkabér is fel-száll. Az első rendű szükségleti árúk bevétele és nemzetközi for-galma a vám befolyása alatt nem csökken szükségkép. A be- és kivitel az árúban nem a vámtól, hanem inkább a hazai termés-től függ. Egyet azonban, hogy az ellenmondásnak még látszatát is kikerüljük, ismételve ki kell emelnünk, hogy a vám határozot-tan gátolja a fogyasztásnak mennyiség és minőség szerint való javulását, sőt az utóbbit meg is ronthatja. Az emberek fehér kenyér helyett fekete kenyeret vagy tiszta búzakenyér helyett burgonyával vagy több burgonyával vegyített kenyeret esznek. De ezt a hatást is csak jelentékeny, tényleg áremelkedést előidéző vám okozhatja.

Feladatunk különben nem az, hogy elméleti fejtegetésekbe bocsátkozunk, hanem a létező viszonyokat vázoljuk. Akadályoz-ták-e vámok gabonakivitelünket vagy sem? — Midőn e kérdésre válaszolunk első sorban is az osztrák-magyar monarchia forgalmi adatait kell használnunk, nemcsak azért, mivel csak 1882. óta van külforgalmi statisztikánk, hanem azért is, mivel Ausztriával egy vámterületet alkotunk s annak a mennyiségnek egy nagy része, melyet forgalmi kimutatásaink Ausztriába bevítteknek tűn-tetnek fel, oda csak mint átmeneti árúk kerülnek. Az osztrák-magyar monarchiának, ha a legutóbbi tizenegy év adatait nézzük, a gabonaneműekben kivitele van búzában, árpában, malátában, zabban és lisztben. Rozs- és tengeri-szükségletet a belföldi terme-lés nem fedezi. Ezeket tehát be kell hozni. Vizsgálatainkban tehát csakis azokra az árúkra szorítkozhatunk, melyekben kivitel van s csak is a nettó kivitelre vagyunk tekintettel.

Gabona netto kivitel az osztrák-magyar vám-területről.*

(Ha kivitel helyett több behozatal volt azt —el jelöljük.)

	Búza ezer mm	Árpa ezer mm	Maláta ezer mm	Zab ezer mm	Liszt ezer mm
1877	2,286	2,637	482	781	1,173
1878	2,168	2,270	539	759	1,833
1879	1,470	1,834	636	850	1,895
Átlag	1,975	2,247	552	797	1,634

* V. ö. Öst. Stat. XVII. 1. f. 68. s k. l., XX. 3. f. 2e s k. l., Ausztria 1887 VII. f. és 1888. II. f.

	Búza ezer mm	Árpa ezer mm	Maláta ezer mm	Zab ezer mm	Liszt ezer mm
1880	— 1,231	1,883	646	532	656
1881	— 413	1,405	717	1,004	684
1882	2,039	3,437	769	225	1,471
1883	1,146	1,724	831	262	1,850
1884	— 177	2,353	918	321	1,516
Átlag	273	2,160	776	469	1,235
1885	194	2,827	945	347	1,484
1886	1869	2,213	1,042	451	1,432
1887	2,259	3,750	1,126	199	1,286
1888	4,130	4,251	1,115	236	2,060
Átlag	2,113	3,260	1,057	308	1,566

Ezekből az adatokból egyáltalán nem lehet levonni azt a következtetést, hogy a vámok akadályozták az osztrák-magyar monarchia kivitelét s így a mi kivitelünket is. Az 1877—79. évek kivitele ugyan nagyobb az 1880—84. évek kivitelénél, de ha ez utóbbi éveket összehasonlítjuk az 1885—88. évekekkel, a kivitel határozottan és minden irányban emelkedett. Az agrár védvamos idő pedig az 1885—88. években fejlődött s jutott tulajdonképen érvényre. Tájékoztásul még ide jegyezzük az osztrák-magyar monarchia rozs és tengeri behozatalát, megjegyezve, hogy a kivittelt »—« jeggyel jelezzük.

	Ros netto behozatal ezer mm	Tengeri (kivitel —) ezer mm		Ros netto behozatal ezer mm	Tengeri (kivitel —) ezer mm
1877	173	1,819	1833	518	967
1878	121	1,771	1884	1,160	1,746
1879	188	180	Átlag	373	1,752
Átlag	161	1,257			
			1885	810	2,738
1880	404	2,337	1886	734	801
1881	— 119	1,908	1887	621	897
1882	— 100	1,803	1888	— 31	385
			Átlag	536	1,205

Ha a rozsbehozatalt is tekintetbe vesszük, akkor világosan áll előttünk, hogy az osztrák-magyar monarchia gabonakiviteli képessége igen csekély, majdnem mondanók jelentéktelen, s ez akadályozza a nyugoti államokba való kivittelt, nem pedig a vám. Nem ma mondjuk először, hogy az osztrák-magyar monarchia mindinkább közeledik ahhoz az időponthoz, hogy népeit

nem lesz képes kenyérrel ellátni. Az 1880—84. években, ha a rozsbekhozatalt is számításba vesszük, a monarchia tulajdonkép csak lisztet vitt ki. Ha az 1885—88. évek búzakisviteléből levonjuk a rozskisvitelt kenyér, feleslegül marad 1.577,000 mm búza 1.566,000 mm liszt, mely még a kis Svájc szükségletét is alig fedezi.

Nézzük most saját kisvitelünket a főbb gabonanemekben. Itt is csak a nettó kisvitelt vesszük számba.

	Búza ezer mm	Rozs ezer mm	Árpa ezer mm	Zab ezer mm	Tengeri ezer mm	Maláta ezer mm	Liszt ezer mm
1882	5,274	1,073	3,114	861	— 46	84	2,793
1883	4,339	1,486	1,660	916	1,062	87	3,470
1884	3,380	1,181	2,339	857	408	77	3,404
Átlag	4,331	1,247	2,371	878	475	82	3,223
1885	4,800	1,198	3,026	1,031	— 95	91	3,409
1886	5,291	1,132	2,160	969	1,200	97	3,430
1887	6,031	1,351	2,789	730	677	82	3,620
1888	7,796	1,603	3,646	905	1,060	89	4,656
Átlag	5,979	1,321	2,980	909	710	90	3,779

A védvamos idő alatt tehát gabona- és lisztkisvitelünk nem csak hogy nem hanyatlott, hanem emelkedett. S ez bizonyval nem azért történt, mert nekünk is valának védvámjaink, hanem azért, mert jobbak voltak termésaink, többet adhattunk el a külföldnek. De minden további adat nélkül a két adat összevetéséből látjuk, hogy a monarchia kisvitelképessége azokban a terményekben, melyekben általában kisvitelképes — az árpát kivéve — tőlünk függ. De ezeknek az adatoknak összevetéséből is láthatjuk, miért megy gabonánk tulnyomó része Ausztriába.

Miként a kisvitel lehetősége főleg a termeléstől, tehát attól függ, hogy fölösleg legyen, úgy a bevitelt sem annyira a vám mint inkább a termés szabályozza, s a bevitel valamely országba nem a vámszabályozások szerint emelkedik vagy hanyatlak, hanem a szerint a mint a hazai termés sikerült.

IV.

Az államok különös pártfogásába két kiváló mezőgazdasági iparos termék: u. m. a szesz és a cukor részesült. A államok versenyeztek abban, hogy nyílt és titkos kisviteli jutalmak engedélyezése által előmozdítsák e két iparágat. Céljukat el is

érték. A termelés roppant arányokban növekedett elannyira, hogy túlszárnyalta a folyton emelkedett fogyasztást. A tulhajtott termelés eredménye, a nagyarányú árhanyatlás sem maradt el.

Ha a mellékletben közölt Soetbeer-féle hamburgi ártáblázatot nézzük, azt látjuk, hogy úgy a szesz mint a cukor ára folytonosan hanyatlott. A szesznél csak az 1883-ik év mutat kivételt, mely a megelőző évhez képest némileg emelkedett árakat hozott. A cukornál csak az 1888-ik év mutathat fel magasabb árakat. A cukort illetőleg az említett évben némileg magasabb árakat mutatnak az angol (Economist és Sauerbeck) ártáblázatok is.

Nem is kérdéses, hogy a tapasztalt nagymérvű árhanyatlást főleg az állami pártfogás által előidézett tultermelés okozta, ha nézzük azokat az adatokat, melyeket Broch a szesz és cukor fogyasztásáról közölt s a melyek tanúságot tesznek arról, hogy mindkét árú fogyasztása úgy általában mint egyénileg folyton növekedett, s ez alól csak a szesz képez kivételt, melynek fogyasztása az utolsó időszakban a legtöbb államban úgy általában mint egyénileg többé-kevésbé hanyatlott a nélkül azonban, hogy az azokban érintett államok összfogyasztásának emelkedését akadályozta volna. Ezen államok évi átlagos összes fogyasztása vala 1875- - 1880-ban 9.728,000 hektoliter, 1881—84-ben ellenben 10.187,000 hektoliter.

I.

A tiszta szesznek éves átlagokban való
fogyasztása.*

	1865—69		1870—74		1875—80		1881—84	
	álta- lában ezer hliter	fejen- ként liter	álta- lában ezer hliter	fejen- ként liter	álta- lában ezer hliter	fejen- ként liter	álta- lában ezer hliter	fejen- ként liter
Európai Oroszország	2,482	3·9	3,439	4·4	3,323	4·0	3,600	4·2
Finnország	—	—	42	2·3	55	2·8	46	2·2
Svédország	182	4·5	241	5·7	244	5·5	180	3·9
Norvégia	42	2·4	46	2·6	50	2·7	33	1·7
Dánia	—	—	—	—	185	9·3	178	8·9
Németország	—	—	1,700	4·2	2,000	4·7	1,870	4·1
Ausztria-Magyarország	1,181	3·2	1,411	3·9	1,293	3·5	1,321	3·5
Nagy-Británia és Írland	795	2·6	960	3·0	1,066	3·2	959	2·7
Németalföld	—	—	149	4·1	190	4·9	300	4·7
Belgium	196	4·9	184	3·1	254	4·7	264	4·7
Franciaország	956	2·5	900	2·5	1,068	2·9	1,436	3·8

* Journal de la société de statistique de Paris. 1887. 210. l.

II.

Czukor fogyasztás.*

	1870—74		1875—79		1880—84	
	általában tonna	fejenként kg	általában tonna	fejenként kg	általában tonna	fejenk. kg
Oroszország	—	—	300,000	3'70	300,000	3'49
Finnország	—	—	—	—	1,200	0'60
Svédország	25,500	6'00	32,000	7'15	36,600	7'95
Norvégia	7,960	4'52	9,300	5'50	9,900	5'16
Dánia	—	—	20,200	11'60	27,200	13'47
Németország	264,000	6'40	284,800	6'50	313,200	6'81
Ausztria-Magyarország	—	—	164,000	4'40	231,000	6'00
Nagy-Británia és Irland	729,000	22'85	996,400	28'19	1,105,000	31'30
Németalföld	—	—	45,000	11'50	54,500	12'87
Belgium	18,000	3'50	20,000	3'70	40,000	7'14
Franciaország	239,200	6'52	268,500	7'29	385,600	10'26
Svájc	—	—	12,900	8'20	29,600	10'35
Spanyolország	38,000	2'20	33,000	1'90	39,200	2'32
Portugália	—	—	15,700	2'90	20,400	4'34
Olaszország	—	—	81,500	2'10	39,600	1'45
Románia	—	—	—	—	7,000	3'50
Szerbia	—	—	—	—	3,500	2'00

Szeretik a czukor nagy mérvű árhanyatlását, mit a jegyzetben közölt britt áradatok is tanusítanak, a gyarmat- vagy nádczukor termelése növekedésének felróni. De azt hisszük, hogy ez nem alaposan történik, ha tekintetbe vesszük azt, hogy, míg a nádczukor évi átlagos termelése 1.762,000 tonnáról (1872—76), 2.200,000 tonnára (1882—86.) emelkedett, addig a répaczukor évi átlagos termelése ugyanazon időszak alatt 1.155,000 tonnáról 2.230,000 tonnára emelkedett. Míg az első időszakban az össztermelésből 39'6°/_o esett a répaczukorra, addig erre a második időszakban már 50'34°/_o jutott.**

* F. i. munka 233. l.

** L. Közg. és stat. évkönyv 188—90. 265. l. Az ugyanott (269. l.) közölt britt áradatok métermázsáinként forintokban következők:

	Nyers czukor	Finomított czukor		Nyers czukor	Finomított czukor
	frt	frt		frt	frt
1872—76	22'48	31'60	1884	15'25	20'58
1877—81	22'14	29'24	1885	13'62	17'87
1882	20'74	28'20	1886	12'79	16'39
1883	19'75	26'72	1887	11'88	15'33

Mindazon előnyöket és hátrányokat, melyeket a feldolgozandó anyagra alapított adózási rendszer s az ebben rejlő titkos kiviteli jutalom eredményez, a német cukoripar fejlődésénél tanulmányozhatjuk a legbehatóbban, mert arról gyűjtötték a leg-részletesebb és legmegfelelőbb adatokat. Látjuk, hogy a gyárosok minden gondolata, minden törekvése oda irányult, hogy minden irányú haladás eszközlése által hatálytalanná tegyék a törvénynek az adóalapra vonatkozó rendelkezéseit, az adót a lehető legkisebb mérvre leszállítsák, az adóviisszatérésben szolgáltatott kiviteli jutalmat a lehető legnagyobb mérvre emeljék.

Nem akarunk nagyon sok részletekbe elmerülni. Csak némelyeket hozunk fel, melyek a minden irányú haladást igazolják és jellemzik. Emelték a répa átlagos hozadékát. Míg az 1871/2—1875/6. termelési időszakban a gyárak az általuk művelt földeken hektáronként átlag 246 mm. répát termeltek, addig az 1884/5—1886/9. termelési időszakban már 295 mm. répát vagyis közel 20%-al többet állítottak elő. Még lényegesebb a különbség a répa cukortartalmát illetőleg. Míg az előbbi időszakban 100 kg. cukorgyártáshoz 1,172 kg. répa kellett, addig az utóbbi időszakban 849 kg. répa, vagyis 323 kgrammal kevesebb is elegendő volt. Más szóval kifejezve: míg az első időszakban egy hektáron 21 mm., a második időszakban 34.7 mm. cukor gyártására termett meg a szükséges anyag, vagyis csak a cukrot nézve, a hektár termése 65%-al növekedett. A gyártás haladását már abból az adatból is megítélhetjük, hogy míg az 1871/2. termelési időszakban 12 órányi munkaidő alatt a gyárak átlag 349 mm. répát dolgoztak fel, az 1888/9. idényben már 1.183 mm-átsát vagyis 239%-al többet. Az eredmény természetesen a gépeknek nagyobb számban és jobb minőségben való alkalmazásának, valamint az eljárási módok átalakításának köszönhető. Csak pár adattal fogjuk ezt megvilágítani. Az 1871/2. termelési évadban működött 311 gyár közül 52 diffúzio, 216 sajtolás és 43 más módszerek szerint nyerte a cukorlét, 1888-9-ben működött 396 gyár három kivételével mind diffúzióra volt berendezve. A most említett termelési évek elsejében a 311 gyár 18162 lőerejű 1,921 gőzgéppel dolgozott, másodikában pedig a 396 gyár 60.313 lőerejű 4363 gőzgéppel működött.

Ezzel kapcsolatban járt a termelés nagyarányú emelkedése és a már többször említett nagymérvű árhanyatlás.

A termelés emelkedését a következő adatok bőven igazolják, megjegyezve, hogy az évek termelési időszakokat jelentenek s e szerint p. o. 1871. alatt, 1871/2. értendő, s hogy az adatok éves átlagok.*

	Feldolgozott répa- mennyiség		Nyers cukor		Melasse	
	ezer mm	%	ezer mm	%	ezer mm	%
1871—75	31,758	100	2,709	100	986	100
1876—80	46,798	147	4,118	152	1,328	134
1881—85	82,820	261	8,606	318	1,990	202
1886—88	77,223	143	9,469	350	2,000	202

Ha ellenvetik, hogy nem a helytelen adórendszer által biztosított nyereségek, hanem a roppant haladások, melyeket úgy a répatermelés mint a cukorgyártásterén tettek, fejlesztették nagyra és emelték Európában az első helyre a német cukoripart: ezt alig tekinthetjük egyébnek mint szavakkal való játszásnak. A francia cukoripar régebb a németnél s az inkább hanyatlást mutat, mert azon indokok, melyek Németországban minden irányú haladásra készítettek, 1884-ig fen nem forogtak. A cukoripar azóta Franciaországban is minden irányban nagy lendületnek indul, mióta ott is felhagytak a termék megadóztatásával. Még egy tény szól a jelzett felfogás ellen. Angliában sokat panaszkodnak, hogy az ottani cukorfinomítók az utóbbi években Németországból hozatják a gépeket, mert sokkal jobbak és tökéletesebbek az angol gépeknél. Nem tételezhetjük pedig fel, hogy az angolok a gépgyártáshoz nem értenének vagy a javításokat elhanyagolnák, hanem Angliában nem forogtak fen azon indokok, melyek Németországban a gépek folytonos javítására ösztönöztek.

Nem szükséges emlitenünk, hogy a nyers anyag feltételezett hozadékára alapított rendszernek köszönhetjük, hogy cukoriparunk, különös tekintettel a gyárak számára, folytonos hanyat-

* V. ö. Közg. és stat. évk. 1889—90. 266. l. Monatshefte der Statist. des deutschen Reiches. 1889. XI. 32. s k. l. A németországi ipar fejlődésére ált. Paasches Jahrb. für Nationalökonomie und Statistik. 1887.

lásnak indúlt. Ezt hazánkban mindenki tudja. A kiviteli jutalmak okozták, hogy Angliában hanyatlott a cukorfinomító ipar, és hogy Franciaországban kényes helyzetbe jutott úgy az ipar mint az ezen nyugvó mezőgazdaság.

Ugy látszik, hogy a kiviteli jutalmak eltörlése iránt Anglia indítványára megkötött előleges nemzetközi szerződés nehezen fog létrejönni. De másrészt az államokat pénzügyi helyzetök kényszerítik arra, hogy legalább a titkos jutalmak rendszerével szakkítsanak. Ezt megtette már monarchiánk, s mint hirlik már legközelebb megteendi Németország, melyet valószínűleg követni fog Franciaország és Belgium. Minél előbb eltöröltetnek a külön kedvezmények, annál biztosabbnak tarthatjuk, hogy hazánkban a cukoripar fejlődésnek fog indulni.

A mezőgazdaság állapota az előhaladtabb államokban.

A) Termelés.

I.

Nem egy vészkiáltást hallhattunk, hogy a mai alacsony és folyton hanyatló árak tönkreteszik az előhaladtabb országok mezőgazdaságát, különösen gabonatermelését. A mezőgazdaság megmentése vala is a jelszó, melylyel az agrárvámokat és azok folytonos emelését követelték és indokolták.

Gyakorolták-e az alacsony árak azt a pusztító hatást? E kérdés nagyon is fontos, sőt az árhanyatlást előidéző okok kiderítésénél is fontosabb. Mert csak ha tisztán látjuk magunk előtt a helyzetet, jöhetünk tisztába a teendőkkal is.

Mondanunk sem kell, hogy a feltett kérdést elméleti alapon, bizonyos tanból kiindulva nem lehet tisztázni. Feltétlenül szükséges, hogy kiindulási alapul a száraz, meztelen tényeket vegyük, de ezeket azután elfogulatlanul, czélzatosság nélkül kell szemügyre vennünk.

Azok, kik erősen vitatták a mezőgazdaság romlását, nem mentek bizonyos egyoldaluságtól. Vitatás alá sem eshető tényként állították oda, hogy a mai árak mellett a mezőgazdaság folytatása magát ki nem fizeti, mert még az arra fordított költséget sem hozza meg. S ki akarna állandóan oly foglalkozás mellett megmaradni vagy általában maradhatna is meg, mely évről évre — hisz az árak folytonosan hanyatlottak — több veszteséget hoz?

A jóslatok eddigelé nem teljesültek, nem is teljesülhettek, mert a kiindulási alap vala téves. Szem elől tévesztették, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége nem egyedül az ártól, hanem a termés mennyiségétől is függ. Továbbá nem méltatták kellő figyelemre, hogy még ott is, hol a mezőgazdaság már nagyon is előhaladt

állapotban van, hol tehát azt tulnyomólag a pénzgazdaság elvei szerint is viszik, abba mégis bizonyos mérvig helyet fog a terménygazdaság. Ezt a viszonyt teljesen elhanyagolták a termelési költség kiszámításánál, mely sok tételében a termények ára emelkedésével emelkedik, hanyatlásával pedig leszáll. S annál több ily tétel lesz, mennél csekélyebb tere van a pénzgazdálkodásnak. Elkövelték azt a hibát is, hogy a termelési költséget a tényleges művelési mód szerint számították, azt változatlannak tekintették, holott kétséget sem szenved, hogy nincs az az előhaladt gazdaság, melynél más, jobb művelési mód; jobb eszközök és gépek alkalmazásával ne lehetne azt lényegesen leszállítani.

Néhány adat elég lesz annak bizonyítására, hogy a termelési költség nem valamely változhatlan adott mennyiség. Grandeau * hangsúlyozza, hogy Franciaországban hektáronként 220 liter búzát vetnek el. Ha a vetést vetőgéppel végeznék, hektáronként 70 sőt 125 liter vetőmagot lehetne megtakarítani. Kiemeli továbbá, hogy mily nagy különbséget okoz a hozadékban és így a termelési költségben is a vetőmag faja és minősége. Míg p. o. a chiddam búza hektáronként 1473 métermázsát magot adott s a métermázsát búza termelése került 7 frt 62 krba, addig a lamed búza hektáronként 2970 mmázsát hozott és termelési költsége 2 frt 14 kr vala métermázsánként. Felhossa végre a rothamstedti búzatermelési adatok felhasználásával a különbséget, mit a trágya minősége a termelési költséget illetőleg okoz. Ezek az adatok szerint a búza métermázsájának termelési költsége 3 frt 74 kr mint minimum és 9 frt 23 kr mint maximum közt váltakozott. --- Egy alföldi gazda mondotta e sorok írójának, hogy nála ma az amerikai kapáló-géppel egy ember annyi tengerit kapál meg egy nap alatt mint az előtt három. Dr. Grasemann, a Knauer tulajdonát képező gröbersi kísérleti állomás intézője, 1887-ben a »Deutsche Zuckerindustrie« című folyóiratban közzétett közleményében kiszámítja, hogy a cukorrépa-termelőnek, ha a Knauer-féle répa-magot használja vala, holdanként 46 frt 81 krnyi tiszta jövedelme maradt volna, míg a másik általa használt vetőmag neki csak 9 frt 1 kr nettó hasznot hozott. **

* La production agricole en France 1885. 61. s k. l., 17. és 41. s k. l.

** Paasche: Die jüngste Entwicklung der Zuckerindustrie und die Reform der Zuckersteuer. Jahrb. für Nationalökonomie 1887. 285. l. V. ö. még 283. l.

Különösen egyoldalúnak kell tartanunk, midőn a mezőgazdaság jövedelmezőségét csak a búza vagy a gabona árán mérik, nem pedig az egész mezőgazdasági termelés tekintetbe vételével. S nem hallgathatjuk el, hogy a termelési költségszámításokba gyakran oly elemeket is belevegyítettek, melyek abba egyáltalán nem tartoznak, minő különösen a földjáradék.

Másrészt megfeledeztek arról, hogy feltegyék azt a kérdést, melyet pedig minden termelő szem előtt tart, hogy vajon mi okoz nagyobb kárt: a földbirtok parlagon hagyása, vagy pedig a földművelés folytatása? Ha parlagon marad a földbirtok, a veszteség bizonyos, mert értékesítés nélkül marad a birtok és az abba fektetett tőke. A gazdaság folytatásánál a veszteség koránt sem oly kétségtelen. Ezzel tulajdonkép csak a nagybirtok álláspontja jeleztetett. A kis- és a középbirtoknál még tekintetbe jön az is, hogy a földművelés felhagyásával elesik a gazda és családja attól a munkától és napszámtól, azoktól az élelmi czikkektől, melyeket a saját birtok szolgáltat.

Ha csak az emberi önérdékből indulunk is ki, de nem bizonyos formulából, már is arra az eredményre kell jutnunk, hogy az árhanyatlás, legyen az bármilyen nagy, nem képes a mezőgazdaság elpusztulását vagy csak a termelés lényeges csökkenését előidézni s csak is a termelési irány megváltoztatását okozhatja. Az irányváltozás minősége és mérve már társadalmi és éghajlati viszonyoktól függ. Minden árhanyatlás szükségkép maga után vonja, hogy az emberek igyekeznek más és jobb művelési módok és munkaeszközök alkalmazása által a termelési költséget leszállítani vagy oly művelési ágakat meghonosítani és fejleszteni, melyek több haszonnal kecsegtetnek. Korlátolják a magtermelést, kiterjesztik az állattenyésztést, felkarolják a gyümölcsészetet, a tejgazdaságot, több súlyt fektetnek iparos és gyógynövényekre. A mezőgazdasági üzemben bekövetkező irányváltozás azonban nem szükségkép vonja maga után a földművelés korlátozását. Nem létesítheti ezt ott, hol a talaj és az éghajlati viszonyok a fűtermésnek nem kedveznek, hol a legelők soványak, hol a termesztetes rétek csak szűken találhatók, a mesterséges rétek pedig aránytalanul sokba kerülnek, hol tehát az állatoknak szükséges takarmányt föltétlenül mesterségesen kell termelni. Hol a birtokmegosztás már nagyon előrehaladt, a hol tehát a földbirtok tul-

nyomó része az apró, a kis- és középbirtokosok kezén van, ott a gabonának szánt terület lényeges korlátozása azért sem fordulhat elő, mert a gazda nem tévesztheti szem elől, hogy a termés sikere jó részben az idő viszonyosságaitól függ s így esze ágában sincs, hogy magát annak az eshetőségnek kitegye, hogy saját szükségletére sem termelt eleget. Mások a viszonyok a nagybirtokú országokban. Ezekben igen is járhat — esetleg az összeség hátrányára — az irányváltozás a földmivelés, különösen a gabonatermelés lényeges korlátozásával, ha az éghajlati és talajviszonyok a takarmánytermésnek különben is kedveznek. Máskülönben ettől azért sem lehet tartani, mert már az okszerű gazdálkodás is rendszeres, talajt kímélő vetés-forgást követel.

S a mit itt általános tapasztalatokból kiindulva elméletileg kifejtettünk, azt megerősítve látjuk a gyakorlati életben. Sehol, de sehol sem tapasztalhatjuk, hogy a mezőgazdaság mint ilyen pusztulásnak indult volna. Sőt ellenkezőleg, a mezőgazdaság mint *egész*, még az oly országokban is emelkedett, melyek a haladás élén állanak. Ezzel koránt sem akartuk mondani, hogy az utóbbi évek árhanyatlása sehol és semminemű pusztulást sem okozott. Igen is okozott. De ez csak kivétel, mely nem pusztán az árhanyatlásból, hanem más egyéb helyi bajokból is eredt. A kivételes esetek is megerősítik azt a feltevést, hogy az árhanyatlás súlyosan nehezedhet egyesek, esetleg számosakra, de nem képes magát a mezőgazdaságot tönkre tenni vagy csak lényegesen is megcsorbítani, akár különösen mélyreható változást a termelési ágak közt előidézni. Minél szem előtt kell tartani azt is, mit fentebb a túltermelésnél hangsúlyoztunk, hogy, míg az emberi nem és a műveltség és vagyonosodás folytonosan gyarapszik, addig a mezőgazdasági termelésnek vannak oly korlátjai, melyeket semmi emberi elme át nem hághat. A mezőgazdasági termelést lehet ugyan kül- és belterjesen fokozni, de mind a kettőnek meg van a maga határa, melyet változhatlan természeti viszonyok szabnak.

II.

Ha az árhanyatlás nyomást gyakorolt a fejlettebb mezőgazdaságú országokra, ezt a nyomást legelőbb is az Egyesült-Államok azon államcsoportjának kellett vala éreznie, melyet »északi

atlanti államcsoport» néven neveznek. Ezt érte a verseny a legközelebb. S ha összehasonlítjuk az 1870-iki census adatait az 1880-iki census adataival, azt látjuk, hogy a farmok száma 94,544-el vagyis 15·7⁰/₀-al, azok területe pedig 2.120,979 hektárral vagyis 8·4⁰/₀-al szaporodott.* A mezőgazdaság tehát nem hanyatlott, ellenkezőleg gyarapodott. Meg kell azonban engednünk, hogy ez a tény részben annak is lehet eredménye, hogy az 1870. census elhanyagolta az apró farmok számbavételét, másrészt, hogy a census idejében a verseny még nem vala annyira érezhető.

Csak a mostani census fog teljes világot vetni a hatásra, mit a nyugaton mindinkább előhaladó fölmívelés a keleti államok mezőgazdaságára gyakorolt. Némi tájékozást nyújthat az 1879. és 1886. évek adatainak összehasonlítása. A gabona- és burgonyaföldek területe 4.470,514 hektárról leszállt 3.997,428 hektárra. Az apadás 473,086 hektár vagyis 10·6⁰/₀. E hanyatlás tulnyomó része Pennsylvániára esik, hol 419,576 hektárral vagyis 19·6⁰/₀-al apadtak a gabona- és burgonyaföldek. De ne gondoljuk, hogy a búzával bevetett terület apadt, ez ép ellenkezőleg 2·6⁰/₀-al szaporodott. A hanyatlás az egyéb gabonaföldeknél állt elő. Némi, habár nagyon is csekély alig 1/2⁰/₀-ot tevő gyarapodást mutatnak a szénaföldek, melyek alatt csakis a farmkaszálókát kell érteni, mivel az évi felvételeknél a kaszálónak használt közföldek valamint a nem helyben lakók kaszálói figyelembe nem vétetnek.**

Míg az e csoporthoz tartozó államok földmívelésében — nem nézve Pennsylvániát — csak jelentéktelen hanyatlást észlelhetünk, addig már az állattenyésztés határozott emelkedést mutat. A szarvasmarhatenyésztés emelkedése mellett bizonyít már a létszámban történt szaporodás, s ez bőven kárpótolja a juhoknál és sertéseknél tapasztalható csökkenést. A sertés- és juhlétszám apadása koránt sem jelenti, hogy azok tenyésztése hanyatlott, azokat csak korábban ölik le. Forrásunk a sertéseket illetőleg erre különösen figyelmeztet s kiemeli, hogy, habár csökkent is a sertések száma, nem lehet ezt a sertések adta húsról és zsiradékról mondani. A lovakat illetőleg pedig megjegyzi, hogy különösen

* Departement of agriculture. Report 1883. 319. 1.

* V. ö. Report 1879. 129. s k. 1., 1887. 350. s k. 1.

keleten újabban a nehezebb fajta ígáslovak tenyésztésére fektetik a főszűlyt.*

Állatlétszám az északi atlanti államcsoportban.

	Tehén	Ökör és egyéb szarvasmarha	Juh	Sertés	Ló
	db	db	db	db	db
1880	3.195,800	2.121,500	5.508,100	2.311,800	2.038,200
1888	3.469,952	2.522,043	3.932,971	2.249,976	1.717,553

Európában, ha a műszaki haladást nézzük, az első hely *Nagy-Británia és Írland* mezőgazdaságát illeti meg. Mezőgazdasági érdekei azonban háttérbe vonulnak iparos és kereskedelmi érdekei mellett, melyek szabják meg kereskedelmi politikája irányát. Ezek kényszerítették a szabad kereskedés életbeléptetésére és fentartására. Érdekei kívánják, hogy minél olcsóbban szerezze be a munkás népének szükséges élelmi czikkekeket és hogy iparos termékei minél számosabb vevőkre találjanak gyarmataiban és a külföldön. Ha magánál elhanyagolja is a földművelést, nem hanyagolhatja el azt gyarmataiban, hol azt szükségképen emelnie és fejlesztenie kell. Érdekei ösztönzik, hogy örömmel lássa más országokban is a mezőgazdasági fejlődést és haladást, melynek eszközzésére okvetlenül szükséges, hogy új sínutak rakassanak, folyamatok szabályoztassanak, kikötők építtessenek, mert mindezek által alkalma nyílik úgy saját folyton szaporodó tőkéinek, mint a nála összehalmozódó idegen tőkének értékesítésére. Gazdasági viszonyai, hatalmas kereskedelme hozzák magukkal, hogy minden keletkező versenyt nem csak megérez, hanem hogy azt önmaga is előidézi és fejleszti.

Ha van állam, mely mezőgazdaságának a verseny nyomása alatt szenvednie és hanyatlania kellett, úgy az első sorban Anglia. Mondták is, hogy mennyire hanyatlott mezőgazdasága, folyton apadnak szántóföldjei. Beszéltek a számos gazdaságról, mely parlagon, műveletlenül és felhasználatlanul hagyatott. Az ottani mezőgazdaságot általában pusztulásban levőnek tüntették fel. Pedig a tények, egyáltalán nem igazolják a sötét képet. A mezőgazdaság nem csak hogy el nem pusztult, de nem is hanyatlott, sőt emelkedett. Igen! hanyatlott a földművelés, a szántás-vetés, különösen a búzatermelés. De a mezőgazdaság koránt sem szorítkozhatik egyedül a magtermelésre, hanem annak szükségkép fel

* Report 1879. 141. s k. l., 1887. 563. s k. l.

kell ölelnie az állattenyésztést s ezt annál nagyobb mérvben, minél inkább gyarapodik a népesség eltartatása miatt a szükséglet állati terményekben és minél inkább válik lehetségessé a gabonának külföldről való behozatala.

Az angol 1867-ben megindult mezőgazdasági statisztika az utóbbi évekig csakis a mívelt, illetőleg mezőgazdaságilag használt terület és az állatlétszám kimutatására szorítkozott. Ezekkel kell tehát megelégednünk.

Ha az 1883—87. évek adatait összehasonlítjuk az 1867—70 illetőleg az 1871—75. évek adataival, azt látjuk, hogy a mezőgazdaságilag használt terület az első időszakhoz képest 814,537 hektárral vagyis 4'4°/o-kal a második időszakhoz képest 347,215 hektárral vagyis 1'8°/o-kal gyarapodott. Tehát a mezőgazdaságot mint egészet nézve hanyatlásról szó sem lehet, de igen annak ellenkezőjéről.

Igen is látunk hanyatlást a földművelésnél, tehát annál a területnél, melyet szántani-vetni kell. Különösen apadtak a gabonaföldek, még pedig az 1867—70. évekhez viszonyítva 687,138 hektárral vagyis 14'5°/o-al, az 1871—75. évekhez viszonyítva pedig 619,087 hektárral vagyis 13'3°/o-kal. A gabonaföldek közt a búzaföld mutatja a legnagyobb mérvű hanyatlást. Viszont a zabbal bevetett terület az 1870—75. évekhez képest emelkedett, de az 1867—70. évekhez képest némi hanyatlást mutat. A tapasztalt emelkedés összefüggésben áll az állattenyésztés gyarapodásával. Az állattenyésztés miatt nem csak a szántóföldeket apasztották s alakították át rétekké, hanem új foglалásokat is tettek, új javításokat eszközöltek.

Nagy-Británia és Írland mívelt területe és állatlétszáma évi átlagokban.*

	1867—70 hektár	1871—75 hektár	1883—87 hektár
Gazdaságilag használt terület . . .	18,545,736	19,013,058	19,360,273
Gabonaföldek	4,739,390	4,671,339	4,052,252
Búzaföld	1,552,678	1,512,309	1,022,810
Zabföld	1,791,382	1,713,080	1,761,723
Zöld vetések	2,022,731	2,053,232	1,914,180
Kaszáló és legelő a havasok kivételével	11,326,015	11,948,752	13,059,151
Len	93,476	55,037	45,904
Kender	25,308	25,907	27,714
Ugar	336,878	258,791	261,072

* Agricultural returns 1886. 114. l. és 1887. 86. l.

	1867—70 darab	1871—75 darab	1883—87 darab
Szarvasmarha	9.032,056	9.932,443	19.580,447
Juh	34.115,705	33.192,418	29.233,507
Sertés	3.522,348	3.782,134	3.759,476
Ló	?	1.820,133	1.936,925

Nem hallgathatjuk el, hogy megfelelőbb társadalmi és gazdasági viszonyok közt aligha következett volna be az említett nagy átalakulás, de az állattenyésztés minden esetre nagyobb mérvű fejlődést nyert volna. Bizton következtetjük ezt azokból az adatokból, melyek 1885. júniusban gyűjtettek Nagy-Britániában — Irlandot bele nem érve — a gazdaságok számáról és az azokon létező állatokról és a melyekből látjuk, hogy abban az arányban, a melyben a gazdaság terjedelemben nő, hanyatlik az állattenyésztés. Különbözik a felvétel szerint volt

	az apró (1—5 acre)	a kis közép (50—100 acre)	a közép (100—300 acre)	a nagy (500—1000 acre)	a latifundialis (1000 acre-on fel.)
	darab	darab	darab	darab	darab
ló	72	49	43	32	24
szarvasmarha	295	242	196	113	81
juh	959	779	695	1082	1094
sertés	424	79	59	39	26

Az angol mezőgazdaságnak még egy más természetű haladásáról kell megemlékeznünk, melyet bizonynyal sokan, kik vagy általában nem vagy csak felületesen ismerik az angol viszonyokat, még csak említésre sem fognak érdemesnek találni. Mind több és több tért hódít az azelőtt csaknem egészen elhanyagolt gyümölcsészet és konyhakertészet. Ezt illetőleg csak Nagy-Britániáról vannak adataink. Ezek szerint 1873-ban, a felvétel első évében, a gyümölcsösök által elfoglalt terület vala 59,981 hektár, 1877-ben 66,079 hektár, 1887-ben 81,838 hektár. Az eladási célból üzött konyhakertészet pedig igénybe vett 1873-ban 14,648 hektárt, 1877-ben 15,316 hektárt és 1887-ben 25,359 hektárt.

Meg kell emlékeznünk a parlagon hagyott gazdaságokról

* Agricultural returns 1886. 103. l.

és gazdaságot nem képező, attól elvált földdarabokról (detached plots). Ezeket Angliában és Walesben két ízben iratták össze, u. m. 1881. június 4-én és ismét 1887. június hó 4-én. Az első alkalommal találtak 321 farmot 15,708 hektárral és 191 földdarabot 2024 hektárral. A második alkalommal volt 224. műveletlenül hagyott farm 9030 hektárral és 136. tagbirtok 1201 hektárnyi területtel.* Ez a csekély terület egyáltalán nem bizonyít valami nagy pusztulásra.

Németalföld mezőgazdasága sok tekintetben vetekedik az angolal. Minden esetre tény, hogy a haladás igen magas fokát érte el. Ez ország társadalmi és birtokviszonyai azonban már lényegesen különböznek az angolokétól. Elég lesz e tekintetben arra hivatkoznunk, hogy míg Nagy-Britániában és Írlandban tulnyomó a haszonbértermelés s csak újabb időben kezd az önművelés terjedni, addig itt az 1886-ban létezett 159,959 gazdaság közül 59,3%-ot a tulajdonosok maguk művelték. A gazdaságok tulnyomó részének (134,404) területe nem haladja meg a 20 hektárt. A 100—150 hektáros gazdaságok száma 136. Csak 77 gazdaság területe haladta meg 1886-ban a 150 hektárt. Az agrár vármokot 1877-ben törölték el. A mezei terményeknek tehát biztosítva volt az akadálytalan bemenet. Oly állammal van tehát dolgunk, melyet kisbirtoku s a szabad kereskedelmi elvnek hódoló országnak mondhatunk.

A statisztika által szolgáltatott adatokra támaszkodva azt kell mondanunk, hogy a mezőgazdaság inkább fejlődött, nem hogy pusztult. A szántóföld területe vala 1879-ben 855,770 hektár, 1886-ban 860,593 hektár. A rétek és legelők ugyan ezen időszak alatt 1.113,447 hektárról 1.135,096 hektárra emelkedtek. Még a gabonatermelésben sem látunk valami lényeges változást. A folyó évtizedben a megelőző évtizedhez képest csak az árpával és a tatrárkával bevetett terület hanyatlott. De ezt sem a verseny, hanem inkább a csekély hozadék okozhatta. Világosan látjuk ezt az árpánál, ha külön-külön vesszük a tavaszi és az őszi árpával bevetett területet. Az őszi árpával bevetett terület mondhatnók folyton nö-

* Agricultural returns 1881. 48. s k. l., 1887. 82. l.

vekedik, míg a tavaszi árpa hanyatlík. S az árpa területben bekövetkezett hanyatlás tényleg a tavaszi árpának írható terhére.*

Le aratott terület évi átlagokban.

	1851—60 hektár	1861—70 hektár	1871—80 hektár	1881—86 hektár
Búza	81,330	83,950	86,421	87,078
Rozs	188,720	197,713	196,112	201,278
Árpa	43,551	43,669	47,701	47,157
Zab	84,035	96,635	113,677	117,227
Tatárka	64,485	67,063	65,135	53,497
Összesen	462,121	489,030	508,996	506,237

Lényeges haladást láthatunk az állattenyésztésnél, mint ezt a következő éves átlagokat jelentő adatok mutatják.

	1871—80 darab	1881—86 darab
Ló	264,400	270,400
Szarvasmarha .	1,435,700	1,469,100
Juh. . . .	895,800	761,806
Sertés . . .	346,100	421,300
Kecske . . .	150,100	156,100

Az állattenyésztés haladását még világosabban mutatja a folyton növekedő sajt és vajkivitel, melyről tájékoztat a kiviteli többleteket éves átlagokban feltüntető alábbi kimutatás.

	1847—56	1857—66	1867—76	1877—86	1887
Kivitel		m é t e r m á z s a			
sajtban	228,600	277,200	274,300	282,500	302,900
vajban	125,800	148,600	168,200	421,400	716,400

Francziaország mint egész mezőgazdasága technikai fejlettség tekintetében kétségtelenül nem versenyezhet az angollal. Ha

* Annuaire statistique des Pays-Bas pour 1887. 97. s. k. 1. — A szövegben mondottak igazolására szolgálhatnak a következő adatok:

	Őszi árpa		Tavaszi árpa	
	terület hektár	átl. hozadék hektoliter	terület hektár	átl. hozadék hektoliter
1881	26,849	36·8	19,994	27·6
1882	29,249	39·3	17,126	29·1
1883	28,569	42·4	19,983	29·4
1884	30,836	40·2	16,277	29·6
1885	33,955	42·8	15,645	30·3
1886	27,978	40·8	16,593	31·2

azonban a termelési ágak változatosságát tekintjük, a viszony megfordítva áll, az angol mezőgazdaság nem mérkőzhetik a francziával. Habár ezt a különbséget jó részben a különböző talaj- és éghajlati viszonyoknak kell is felrónunk, tagadhatlan, hogy arra a különböző sőt ellentétesnek mondható társadalmi viszonyok is gyakoroltak befolyást. Míg a brittek földbirtoktörvényeit, mezőgazdasági szervezetét még ma is tulnyomólag középkori aristocraticus intézmények uralják, addig a francziák úgy földbirtoktörvényeiben mint mezőgazdasági szervezetében az újkori democraticus intézmények jutottak érvényre. Míg az angol földbirtok kevesek kezén van összehalmozva s a föld tulajdona el van választva bírásától és művelésétől és az önművelés a ritka esetek közé tartozik, addig megfordítva a francia földbirtok igen is megoszlott, a földet tulnyomólag a tulajdonosok maguk művelik.

Megvalljuk, hogy különös érdeklődéssel és előszeretettel tanulmányoztuk a mezőgazdasági versenynek ez országra gyakorolt hatását. Nem egyszer adtunk kifejezést ama nézetünknek, hogy, ha külföldi minta után nézünk, inkább a francia, mint az angol gazdasági és társadalmi viszonyokat tartsuk szem előtt. Akármely szempontból nézve, a francia minta sokkal jobban megfelel érdekeinknek mint az angol. Ha csak a mezőgazdaságot mint ilyent tekintjük, kétségtelen, hogy éghajlati és talajviszonyaink sokkal közelebb állanak Franciaország mint Anglia éghajlati és talajviszonyaihoz. Meggyőződésünk szerint az a feladatunk, hogy minél változatosabb legyen termelésünk, s hogy nekünk nem szabad a termelésnek egyetlen egy oly ágát sem elhanyagolnunk, melynek gyakorlását hazánk természeti viszonyai megengedik. S ha ennek a feladatnak eleget akarunk tenni, gazdaságainknak nem szabad nagy kiterjedéseknek lenniök. Különben azokat a roppant terjedelmű gazdaságokat, minőkkel hazánkban lépten-nyomon találkozunk, a nagybirtokú Egyesült-Királyságokban hiába keresnök.

A francziák büszkéek is apró és kisbirtokaikra, melyeken a szorgalom, az aprólékossáig menő gond és figyelem jobbra kipótolja a tudományos művelés hiányát, a műszaki elmaradás. S újabb időben a kisbirtokosok még a szakszerű művelésben is sokat haladtak, sokat tanultak különösen a kiállításokon. Az 1880-iki enqueten megállapított, hogy a legutóbbi húsz év alatt

az összes munkaeszközök és szerszámok ujakkal és jobbakkal pótolgattak. Az angolok, kik régebben a nagyban való gazdálkodást dicsőítették és megasztalták, mindinkább a kis gazdaságok és az önművelés felé hajolnak. A gazdaságok nagyságának helyesebb felfogása nálunk sem ártana, sőt viszonyainkat lényegesen megjavítaná, mezőgazdaságunkat sokkal jobban és előnyösebben fejlesztené úgy az egyesek mint az összeség hasznára. S ha okozott vagy okozni fog nálunk a verseny bajokat és nehézségeket, azokat bizony sokkal könnyebben orvosolhatnók és okszerűbben leküzdhetnők a gazdaságok terjedelmének apasztásával mint sok oly intézménnyel, mely az egyeseket illetőleg nagyon is kétes értékű, az összeségnek pedig határozottan árt.

Bocsánat e kitérésért! Sietünk visszatérni tárgyunkhoz. Az idők mostahaságát a francziák is panasztolták. A bőség nekik sem tetszett. S nem egy hang emelkedett Franciaországban is, mely az ottani mezőgazdaság teljes elpusztulását hirdette. A legtöbbet és a leghangosabban Aisne megyében panaszkodtak. A kormány szükségesnek tartotta, hogy a panaszok alaposságának megvizsgálására Risler gazdasági tanintézeti tanár vezetése alatt bizottságot küldjön ki. De e bizottság jelentését nem találta kielégítőnek Aisne departement tanácsa (conseil général de l'Aisne) és 1884-ben részletes tanácskozmányt tartott, melynek eredményeképp constatálta, hogy az 518,851 hektárnyi művelt területből 13,359 hektár hagyatott teljesen parlagon és használatlanul. Kiemeli továbbá azt is, hogy Risler jelentése annyiban sem tünteti fel híven a viszonyokat, a mennyiben nem csak pusztá, házatlan telkek maradtak műveletlenül, hanem rendes gazdaságok is.*

Ha azonban tekinteten kívül hagyjuk e département-t és Franciaországot mint egésznek tekinthetjük, nem látjuk a pusztulásnak semmi nyomát. Az összes mezei termények közt a legnagyobb a verseny a búzában. S akár a búzával bevetett területet tekintjük, akár a búzatermést, annak átlaga a folyó évtizedben túlhaladja, sőt a termés mennyiségét illetőleg jelentékenyen túlhaladja a megelőző évtizedét. Hanyatlást lényegileg csak azok a gabonanemek mutatnak, melyek termelése már azelőtt is korlátozott. Így hanyatlott különösen a kétszeressel és rozsszal be-

* Conseil général de l'Aisne. Réponse au rapport de Monsieur Risler. 1885. 9. s k. I., továbbá 162. l.

vetett terület, de koránt sem a verseny folytán, hanem inkább azért, mivel a francziáknak jobban ízlik a fehér búzakenyér a kétszeres vagy rozslisztból süített fekete kenyérnél. Az alábbi adatokból látjuk, hogy míg a jelen évtizedben a megelőzőhöz képest a kétszeres, rozs, árpa és tatárka területe 323,828 hektárral apadt, addig a búza és zab területe 382,257 hektárral gyarapodott, tehát a fő gabonanemek területe nemcsak hogy hanyatlást nem szenvedett, hanem ellenkezőleg 58,429 hektárral emelkedett. Ha ugyanezeknek a gabonanemeknek termésmenységét hasonlítjuk össze, emelkedést látunk a búzánál, zabnál és tatárkánál és tesz az emelkedés kerek összegben 22·3 millió hektolitert, ellenben apadást a kétszeresnél, rozsnál és árpánál, még pedig kerek összegben 1·6 millió hektoliterrel.

Gabona-termés Francziaországban.*

Éves átlagok.

a) Terület hektárookban.

	Búza	Kétszeres	Rosz	Árpa	Zab	Tatárka
1815—20	4.608,658	894,571	2.594,233	1.170,225	2.913,030	666,460
1821—30	4.892,650	885,111	2.751,740	1.231,585	2.575,398	648,780
1831—40	5.322,398	888,628	2.654,845	1.292,918	2.830,479	692,314
1841—50	5.803,249	852,135	2.641,616	1.229,900	3.001,657	686,145
1851—60	6.424,963	639,711	2.185,954	1.106,076	3.068,305	727,647
1861—70	6.923,605	591,106	2.003,946	1.116,219	3.274,709	735,678
1871—80	6.860,836	461,339	1.847,685	1.080,736	3.337,025	669,467
1881—86	6.939,313	365,425	1.733,457	1.007,386	3.640,805	629,131

b) Termés ezer hektoliterben.

	Búza	Kétszeres	Rosz	Árpa	Zab	Tatárka
1815—20	47,941	9,973	24,014	15,437	37,769	5,526
1821—30	59,288	11,013	29,078	16,354	41,805	7,603
1831—40	68,047	11,879	31,501	18,056	49,569	8,315
1841—50	79,590	12,376	31,356	19,029	60,360	9,962
1851—60	90,074	9,484	26,805	19,423	67,300	10,737
1861—70	98,989	8,666	26,325	20,328	72,703	11,800
1871—80	97,765	6,770	25,223	19,230	76,243	10,067
1881—86	109,116	5,880	25,167	18,576	87,201	10,258

* Statistique intern. de l'agriculture. 1876. 131. s k. l. Bulletin du ministère de l'agriculture 1886. és 1887. Annuaire statistique 1878. Az adatok összehasonlításánál tekintetbe kell venni, hogy Franciaország területében bekövetkezett változások figyelmen kívül hagytak. Tulajdonképp tehát csak az utóbbi 16 év adatait lehet összehasonlítani.

c) Átlagos termés hektáronként hektoliterekben.

	Búza	Kétszeres	Rozs	Árpa	Zab	Tatárka
1815—20	10'4	11'1	9'2	13'2	12'8	8'4
1821—30	12'1	12'4	10'6	13'3	16'2	11'7
1831—40	12'8	13'4	11'8	14'0	17'5	12'0
1841—50	13'7	14'5	11'8	15'4	20'1	14'5
1851—60	14'0	14'8	12'2	18'0	21'9	14'7
1861—70	14'3	14'7	13'1	18'2	22'2	16'0
1871—80	14'3	14'7	13'7	17'8	22'8	15'0
1881—86	15'7	16'1	14'5	18'4	24'0	16'3

A mezőgazdaság másik nagy ágánál az állattenyésztésnél, ha pusztán csak a létszámra vagyunk is tekintettel, határozott haladást látunk. Volt ugyanis a gazdaságokon tartott.*

	1880	1886	
szarvasmarhák száma	11.345,253	13.275,021	+1.929,768
juhok	» 22.516,084	22.688,230	+ 172,156
sertések	» 5.565.620	5.774,924	+ 209,304

Hazánk mezőgazdaságát a termelésről évenként gyűjtött adatok szintén nem hanyatló, hanem igenis emelkedő állapotban levőnek mutatják. Sokan nem fognak ugyan velünk egy nézetten lenni, midőn mezőgazdaságunknak az utóbbi években tett haladása igazolására első sorban arra hivatkozunk, hogy míg a kiindulási alapul vett 1870—74. években szántóföldeink területe, az ugart is beleértve, átlag 10.291,057 hektár vala, addig az 1885—88. években az átlag 11.404,335 hektárt tett s e szerint a két időszak közt 1.113,278 hektárral vagyis 10'82⁰/₀-al szaporodott. E gyarapodást azonban nem szabad tulbecsülnünk. A területben ép úgy mint a termelésben előállot gyarapodás egy része bizonynyal csak színleges s csak is arra vezethető vissza, hogy újabb időben a becslés pontosabb. Hogy szántóföldünk legelőfeltörés és erdőirtás által az utóbbi években tetemesen szaporodott, azt a gazdáinknak unos untalan tett szemrehányásokból is tudjuk.

Midőn a legelőfeltörést úgy általánosságban kifogásolják, rendesen megfélekedeznek arról, hogy hazánk sok vidékén, különösen pedig a nagy alföldi síkságon a legelő egyáltalán nem felel meg nevének. Csak nem tekinthetjük legelőnek azt, a melyről az

* V. ö. Reitzenstein és Nasse: Agrarische Zustände in Frankreich und England 1884. 74. l. Bulletin du ministère de l'agriculture 1887. 641. s k. l.

állat sokkal éhesebben tér haza mintsem kiment. Az ily természetű legelőket ép az állattenyésztés miatt is fel kell szántani, hogy azok részére mesterségesen termeltessék a szükséges takarmány. S valószínű, hogy aránylag kevés hazánkban az az abszolút legelőtalaj, melyet csak az oktalanság alakított át szántóvá. Megfelelnek arról is, hogy a gazdálkodás minőségét, a művelési módokat és ágakat illetőleg nincs általános, minden időben és minden körülmények közt alkalmazható szabály, hogy a gazdálkodásnak első sorban is az éghajlati és a talajviszonyokhoz kell alkalmazkodnia. Különösen pedig a legelőket illetőleg szem előtt kellene tartani, hogy a legelő gazdaság csak kezdetleges állapotokban, vagy már nagyon is előhaladt állapotokban fizeti ki magát, s hogy a kettő közt az a különbség, hogy míg az elsőben még a jó szántókat is ajánlatos a gabonaszállítás nehézségeinél fogva legelőnek meghagyni, addig a másodikban, különösen magángazdasági szempontból, helyes minden földet, mely buja fűnővésű, legelővé és rétté átváltoztatni, de ekkor sem szabad a sovány legelőket meghagyni, hanem fel kell törni. Nagyban és egészben a történt legelőfeltöréseket csak helyeselhetjük s itt okszerűtlenséget csak az lát, ki vagy az angol viszonyokat vagy hazánkban különösen régebb legelő-gazdálkodását tartja szem előtt, s megfelelnek arról, hogy hazánk népessége és szükséglete is nagyon változott, az értékesítés pedig egészen átalakult.

Mezőgazdaságunk haladása a belterjesség felé különben nem csak a legelőfeltörésekben jelentkezik, hanem abban is, hogy mindinkább leszáll az ugarinak hagyott terület. Az 1871—74. évek átlaga szerint 2.265,715 hektár hagyatott ugarinak, mely a következő időszakban, valószínűleg az egymást követő rossz termések befolyása alatt, helytelen felfogásból, 2.489,543 hektárra emelkedett. Az ugar korlátozása az 1878-iki bő termést követő évben indult meg és az 1885—88. évek átlag már csak 2.007,614 hektárnyi ugart mutatnak. Míg az 1870—74. években az ugar a szántóföldek 22'02°/_o-át, az 1885—88. években már csak 17'63°/_o-át tette.

Ha az ugart leszámítjuk, a szántóknak használt, learatott terület az 1870—74. évekről az 1885—88. évekre 1.366.194 hektárral szaporodott. Ebben a szaporodásban nincsen része a rozs-nak, kétszeresnek, kölesnek és tatárkának, melyek területe

229,956 hektárral vagyis 14·57⁰/₀-al (1.576,553 hektárról 1.348,597 hektárra) apadt. Ezt hozzáadva a többi termények területe 1.598,150 hektárral növekedett. Ebből a területi gyarapodásból esik.

a búzára	699,631 hektár	=	43·8 %
az árpára	137,131	»	= 8·6 «
a zabra	42,334	»	= 2·6 »
a tengerire	370,688	»	= 23·2 »
a burgonyára	63,901	»	= 4·0 »
a hüvelyesekre	2,375	»	= 0·1 »
a takarmányrépára	57,003	»	= 3·6 »
a mesterséges kaszálókra	211,172	»	= 13·2 »
a kereskedelmi és iparnövényekre	13,915	»	= 0·9 »
Összesen	1.598,150 hektár	=	100 %

A növekedett szántóföld aránylag legnagyobb részét a kiváló kenyértermény: a búza vette igénybe, de tette ezt a kevésbé értékes kenyértermények rovására is. Már említettük, hogy a kétszeres és a rozs területe apadt, bizonynyal nem csak a jobb értékesíthetés miatt, hanem azért is, mivel népünk is mindinkább megkívánja a fehér búza-kenyeret. Az összes kenyértermények területe az 1870—74. évi átlagos 3.576,532 hektárról 4.070,643 hektárra emelkedett az 1885—88. években. A szaporodás tehát 494,111 hektár vagyis 13·8⁰/₀.

Aránylag a legnagyobb mérvben a kizárólag az állattenyésztést előmozdító takarmányrépa földek és a mesterséges kaszálók gyarapodtak. Az előbbieket 1871—74-ről 1885—88-ra 135·47⁰/₀-al, az utóbbiak pedig 83·60⁰/₀-al gyarapodtak. Ez a tény eléggé mutatja, hogy még sem oly okszerűtlen hazánk gazdaságvitele, mint azt némelyek hirdetik.

Learatott terület.*

Éves átlagok.

	1870—74 hektár	1875—79 hektár	1880—84 hektár	1885—88 hektár
Búza **	2.069,350	2.459,588	2.562,808	2.768,981
Rozs	1.245,118	1.272,373	1.093,018	1.120,948

* V. ö. Magyar statisztikai évkönyv 1879. III. f. 48. s k. l. — 1888. III. f. 44 s k. l.

** Őszi és tavaszi, tönkölylél együtt, mely különben nálunk csak csekély mérvben termeltetik. — A rozsnál és az árpánál is az őszi és tavaszi egyesített.

	1870—74	1875—79	1880—84	1885—88
	hektár	hektár	hektár	hektár
Kétszeres	262,064	241,705	203,316	180,714
Árpa	881,759	980,014	965,523	1,018,890
Zab	1,003,255	1,110,923	991,875	1,045,589
Tengeri	1,499,951	1,866,292	1,847,175	1,870,639
Köles	47,397	48,579	43,318	31,600
Tatárka	23,974	20,053	17,548	15,335
Hüvelyesek	40,073	41,474	38,790	42,448
Burgonya	360,454	437,353	384,790	424,355
Keresk. és iparnövények*	297,258	297,341	334,491	311,173
Takarmányrépa . . .	42,078	56,372	69,629	99,081
Mesterséges kaszáló**	252,611	300,039	359,810	463,783
Ugar	2,265,715	2,489,543	2,160,849	2,010,819
Összesen	10,291,057	11,621,649	11,072,940	11,404,355

Ha a kiindulási időszakhoz képest haladást látunk a termelésre használt területben, még fokozottabb és nagyobb arányú előmenetelt tapasztalunk magánál a termelésnél. Az átlagos termés az összes itt tekintetbe vett terményeket illetően különösen a kiindulási időszakhoz képest nagy mérvben emelkedett. Az átlagos termés ez emelkedését részben annak kell tulajdonítanunk, hogy az összehasonlítási alapul választott első időszakban az időjárás rendkívül mostoha, míg az utóbbi években kedvező vala. E változást részben annak is róhatjuk fel, hogy a termés a ténylegesnél alacsonyabba becsültetett. Mindazonáltal tagadhatlan, hogy a termésátlagok növekedésére az okszerűbb gazdálkodás is befolyt. Nem lehet elvitatni, hogy a mostoha évek megtanították gazdáinkat, hogy birtokaikat jobban, gondosabban műveljék. S ha nem érték is el gazdáink az okszerű művelésben a haladásnak már ma is elérhető legmagasabb fokát, mégis bizonyos, hogy helyes uton járnak, midőn a termés sikerére önmaguk is közreműködnek, egyrészt a természet működését elősegítve, másrészt annak káros hatása és befolyása ellen küzdve.

Nem kívánunk mélyen a részletekbe hatolni s utalunk az alábbi kimutatásra. Csak azt akarjuk kiemelni, hogy míg az 1870—74. években átlag csak 31.899,000 hektoliterre mentek kenyérterményeink, és a hektáronként való átlag hozadék 8·9 hek-

* Magbúkköny, repeze, len, kender, dolány, ezukorrépa.

** Luczerna, lóhere, baltaczim, búkköny keverék, mohar stb.

toliternél nem volt több, — addig az 1885—88. években a kenyérterményekben átlag 60.632,000 hektolitert és a hektárról 14.9 hektolitert kaptunk. Kenyérterményeink össztermelése 90°/o-al, átlagos termése pedig 67°/o-al emelkedett. Kiválóan nagy a búza-termés emelkedése. Az 1885—88. években átlag évenként közel 145°/o-al több búza termett mint 1870—74. években, hektáronként pedig 83°/o-al volt nagyobb a búzatermés. Nagyobb arányú termésemelkedést látunk még a tengerinél. A tengeritermés általában 122°/o-al, a hektáronként való átlagos termés pedig 78°/o-al volt nagyobb 1885—88-ban mint az összehasonlítási alapul vett első időszakban.

Termelés.*

Éves átlagok.

	1870—74		1875—79		1888—84		1885—88	
	általában ezer hliter	átlag hl	általában ezer hliter	átlag hl	általában ezer hliter	átlag hl	általában ezer hliter	átlag hl
Búza	17,940	8.7	23,883	9.7	35,131	13.7	43,967	15.9
Rozs	11,576	9.3	11,923	9.4	16,672	15.3	15,209	13.6
Kétszeres . .	2,383	9.1	2,268	9.4	2,825	13.9	2,707	15.0
Árpa	11,295	12.8	11,362	11.6	16,528	17.1	17,005	16.7
Zab	13,722	13.7	14,100	12.7	20,102	20.3	20,039	19.2
Tengeri . . .	14,376	9.6	25,939	13.9	32,828	17.8	31,951	17.1
Gabona összesen	71,292	10.2	89,475	11.3	124,086	16.2	130,878	16.3
Köles	429	9.1	552	11.4	585	13.5	409	12.9
Tatárka . . .	182	7.6	125	6.2	194	11.1	197	12.8
Hüvelyesek (bab, borsó, lencse)	297	7.4	334	8.0	430	11.1	468	11.0
Burgonya . .	11,995	33.3	19,269	44.1	36,079	93.8	35,399	83.2

Hogy hazánkban a mezőgazdasági termelés második főága: az állattenyésztés az utóbbi években nagy haladást tett, ezt még csak említenünk sem kell s ennek részletezését itt bízvást mellőzhetjük

B) Jövedelem.

Mint a jelen viszonyok megítélésénél általában, úgy az itt felvetett kérdésben is homlokegyenest ellenkező nézetekre akadhatunk. Vannak, kik tagadják, hogy a mezőgazdaság jövedelme csak meg is csorbult, sőt vitatják, hogy emelkedett. Mások ellen-

* V. ö. fent 257. l. foglalt idézeteket és megjegyzéseket.

ben — s e nézetén van a többség — állítják, hogy a mezőgazdaság jövedelme nem csak hogy apadt, hanem lényegesen leszállt s általában megszűnt hasznothajtó foglalkozás minősége. Ez egymást kizáró véleményeket magunknak csak úgy magyarázhatjuk meg, ha nem feledkezünk meg a kiindulási alapról, a jövedelemnek arról a felfogásáról, melyen azok alapulnak. A jövedelemnek egész más fogalmát tartja szem előtt az, ki mindent rózsaszínben lát, mint az, ki mindenben és mindenütt csak gyászt, csak romlást és pusztulást képes feltalálni.

Ha tisztán és világosan akarunk látni s nem csak felületesen, egyoldalúan ítélni, tisztában kell lennünk a jövedelem fogalmával. Mint minden jövedelmet, úgy a mezőgazdaságit is két különböző szempontból foghatjuk fel.

Szem előtt tarthatjuk ugyanis a gazdálkodó egyént s a jövedelmet egészen abból az álláspontból mérlegeljük, melyet ő az életben elfoglal, de tartozik is elfoglalni. Ha egyéni szempontból indulunk ki, a mezőgazdaság jövedelme alatt csak azt a többletet érthetjük, mely a termelésre tett összes kiadások levonásával megmarad. Ezen egyéni felfogás szerint a földjáraadék ép úgy mint a munkabérek termelési költséget képeznek.

Ha azonban magasabb, általános nézpontról indulunk ki ha a mezőgazdaság jövedelmét közgazdaságilag fogjuk fel, az imént közölt fogalommeghatározást szűknek s helytelennek fogjuk találni, mivel ebben az esetben az egész mezőgazdaságot kell szem előtt tartanunk. Ha ezt tesszük, a mezőgazdaság tiszta jövedelme alatt értenünk kell azt a többletet, mely a termelésnél fel- és elhasznált tőke levonása illetőleg megtérítése után mint eredmény megmarad. Ezen a többleten osztoznak meg a termelésnél közreműködött három tényező: természet vagy földbirtokok, munka és tőke tulajdonosai vagyis a földbirtokos, a munkás és a vállalkozó vagy mondjuk gazda. A felek közt az osztály napjainkban szerződéses jogon ejtetik meg vagy is a felek közt létrejött szerződések állapítják meg, hogy a tiszta jövedelemből ki mennyi részt kap mint önálló egyéni jövedelem, járadék, munkabér, tőkekamat és vállalkozó nyereség czimén.

Mielőtt tovább megyünk, még egy lényeges körülményre kell figyelmeztetnünk. Az egyéni álláspontból tekintett mezőgazdasági tiszta jövedelmet, mely azonban helyesebben a gazda jöve-

delme, és a valódi közgazdasági tiszta jövedelmet a maga eredeti alakjában, tehát mint a teljesítendőket teljesítése után vagy a levonandók levonása után fenmaradt terménnytöbbletet vagy pedig pénz alakjában vehetjük fontolóra. A pénzalakot öltött jövedelem vagy névleges, midőn csakis összege vétetik tekintetbe nem pedig egyszersmint vásárlási képessége vagy pedig tényleges, midőn összege mellett még vásárlási képessége, is számon vétetik. A száz forintnyi jövedelem névleg mindég egy és ugyanaz. Tényleg azonban értéke vagy nagysága változik és attól függ, hogy azon az élet szükségleteiből és kényelmeiből mennyit lehet beszerezni. S erre való tekintettel a névleg azonos jövedelem tetemesen emelkedhetett vagy csökkenhetett, a nélkül, hogy abban tényleg bármilyen változás is történt volna.

Ha mindezeket szem előtt tartjuk, nem lephetnek meg bennünket az ellentétes vélemények.

Igy ha a közgazdaságilag felfogott, a feleslegül megmaradt, tehát a mezőgazdaságban befektetett tőke minden csorbulása nélkül elfogyasztható javakban adott tiszta jövedelemből indulunk ki, s erre való tekintettel állapítjuk meg az európai előhaladtabb mezőgazdaság tiszta jövedelmét, ezt nem csak hogy nem mondhatjuk csökkentnek, hanem ellenkezőleg azt kell állítanunk, hogy az utóbbi években határozottan emelkedett. A mezőgazdaság, mint egész Európa-szerte mindenütt, nyert terjedelemben s több elfogyasztható javakat is szolgáltatott. Ha különösen hazánk mezőgazdaságát tekintjük — s végre csakis ez érdekel bennünket kiválóan — még ha az állattenyésztés gyarapodását figyelmen kívül hagyjuk is, s csak a gabona-termelést nézzük, nem csak hogy nem szólhatunk jövedelem hanyatlásáról, hanem szükségképen annak ellenkezőjét kell állítanunk. Míg az 1870—74. években évenként átlag 71 millió hektoliter gabonánk termett, s a némileg jobb 1875—79. években sem haladta meg átlag termésünk a 89 millió hektolitert, addig az 1885—88. években átlagos gabona termésünk elérte a 131 millió hektolitert. S bátran állíthatjuk, hogy erre a 131 millió hektoliter termelésre nem fordítottunk sokkal több tőkét, mint amennyit az 1870—74. években kellett kiadnunk.

De a viszonyoknak ez a felfogása annyiban minden esetre téves, a mennyiben megfelelkezik arról, hogy a termelésnél el-

használtatik oly tőke, melyet nem a mezőgazdaság állít elő, melyet tehát csere útján kell beszerezni, illetőleg helyreépíttetni, valamint különösen arról, hogy a mezőgazdasági termelésben illetőleg jövedelmében részes osztályok szükségletei nem szorítkoznak pusztán evésre és ivásra és hogy másrészt a mezőgazdaságban termelt javak tulnyomó részét természetes állapotukban vagy általában nem vagy viszonylag nem használhatják. A búza még nem liszt vagy kenyér, de még a vágómarha sem hús.

Még kevésbé tarthatjuk alaposnak és helyesnek, midőn a mezőgazdaság jövedelme, jobban mondva hozadéka — mert jövedelmi számítást nem igen láttunk, de bajos is volna megtenni, — nem is egészben, hanem csak bizonyos részben egyszerűen átszámítatik pénzürtékére, minek példájául szolgálhat a jegyzetben közölt számítás Nagy-Británia mezőgazdaságának jövedelméről, * vagy a minőnek vehető az alábbi számítás, melylyel a budapesti tőzsde átlagos árának alapul vételével feltüntetjük, hogy a magyar gazda évi átlagban hektáronként mennyi értékű búzát termelt.

A búza termés értéke hazánkban átlag hektáronként a budapesti tőzsde átlagárának alapul vételével.

Év	Átlagos ár	összérték
1870—74	12 frt 80 kr	84 frt 67 kr
1875—79	10 » 76 »	79 » 09 »
1880—84	11 » 12 »	115 » 76 »
1885—88	8 » 05 »	102 » 42 »

* A farmers-club elnöke Little a farmerek 1887. almanachjában a következő kimutatást közli az abban foglalt Nagy-Britániában (Írlandot be nem értve) előállított termények nyers értékéről, melynél csak azt a változtatást tettük, hogy az eredetiben előforduló font sterlingeket 10 frtjával átszámítottuk a mi pénzünkre az 1866—75. éveket kiindulási pontnak véve megtoldottuk a különbözet feltüntetésével. (V. ö. Geo Auldjo Jamieson külön véleményét a kereskedelmi és iparos pangásról. Final report XXX. I.)

	1866—75. évek átlaga frt	1876—85. évek átlaga frt	1885 frt
Búza	335.300,000	219.600,000	159.220,000
Árpa	189.640,000	169.940,000	149.010,000
Zab	169.110,000	154.810,000	139.410,000
Marhahús	215.440,000	228.720,000	220.480,000
Juhhús	221.360,000	215.960,000	182.840,000
Gyapju	118.330,000	68.380,000	49.510,000
	1.249.180,000	1.057.410,000	900.470,000
Kevesebb mint 1866—75-ben		191.770,000	348.710,000
		15'35%	27'92%

Miben rejlik az efféle számítások főhibája. Nem nézzük azt, hogy a nyers jövedelem még nem tiszta jövedelem s a kettő közt nagy a különbség, hanem csak magát a pénzre való átszámítást tekinthetjük. A főhibát ép abban találjuk, hogy csakis a névleges értéket, de nem egyszersmind a csereértéket vagyis az illető jövedelem vásárlási képességét tünteti fel. Az angol számítás két évtized közt von párhuzamot. Az utóbbi évtized $15\cdot35\%$ -nyi értékesökkenést tüntet fel az előbbi évtizedhez képest. De mennyivel olcsóbb az élelmezés, ruházkodás, tőkekamat stb., már erről hallgat. Pedig ez a jövedelem mérlegelésénél igenis fontos. Ha a hazai búzatermelést tekintjük s az ez által előállított értéket nézzük, azt kell mondanunk, hogy az 1885–88. években termelt érték nem csak azzal a különbözettel nagyobb, mely közte és az 1870–74-iki névleges érték közt számszerűleg felforog, hanem azzal a különbözettel is, mely a két időszak pénzvásárlási képessége közt fenáll.

S most visszatérhetünk az efféle számítások második nagy tévedésére, mely is abban áll, hogy a bruttó-hozadékot veszik számításaik alapjául és nem a tiszta hozadékot. Nem állanak mindazok az adatok rendelkezésünkre, melyek arra szükségesek volnának, hogy kiszámíthassuk hazánkban a hektáronként való nettó búzahozadékot és ennek pénzértékét. De ha csak a vetőmagot vonjuk is le, melyet bátran tehetünk hektáronként 2 hektoliterre, már is sokban eltérő eredményt fogunk látni. A vetőmag levonásával volt ugyanis a némileg még bruttónak tekinthető búzajövedelem pénzben kifejezve.

1870—74	59 frt 07 kr
1875—79	58 » 57 »
1880—84	93 » 52 »
1885—88	85 » 01 »

A kettő közt való különbség megítélésére csak arra hivatkozunk, hogy míg az egészen nyers jövedelemszámítás szerint 1885–88. években 13 frt 34 krral volt kisebb a hektáronként való jövedelem mint sem az 1880–84. években, addig a korlátoltan nyers jövedelmi számítás szerint az utolsó időszakban a megelőzőhöz képest a jövedelem csak 8 frt 51 krral hanyatlott.

Meg kell azonban engednünk, hogy a tényleges jövedelem megállapítása nagy nehézségekkel jár, főleg azért, mivel, ha meg-

szerezhetők is az adatok a nagyforgalom áráiról, nem szerezhetők be az adatok a kis vagy fogyasztási forgalom áráiról s a tényleges jövedelmet helyesen és biztosan csakis ezeken az árakon lehet megmérni. Bajos különösen megállapítani, hogy az általános áresökkenés mennyiben ellensúlyozta a jövedelem apadását.

Mindez azonban reánk csak azt a kötelezettséget rója, hogy ítéletünkben tartózkodók legyünk s sem azoknak ne adjunk feltétlen hitelt, kik vitatják, hogy a mezőgazdaság jövedelmezősége egyáltalán nem csökkent, sem azoknak, kik ép az ellenkezőt állítják. A mezőgazdaság jövedelme a pénzértéket tekintve minden esetre csökkent. Hogy ez a csökkenés különös nagy arányokat öltött volna, határozottan tulzás.

Minden esetre tény, hogy az ár egymagában a mezőgazdaság jövedelmezőségére nem gyakorol döntő befolyást, s a kik az árhanatlásból a mezőgazdaság pusztulását jóslgatták, nagyon is egyoldalúan jártak el s téves nyomon indultak. Még inkább egyoldalúaknak tekinthetjük az afféle vészjóslatokat is, melyek nem az egész mezőgazdasági termelést vették tekintetbe, hanem annak csak egy ágát; sőt csak egy vagy több terményét.

Nézve különösen hazánk mezőgazdaságát, az utóbbi évek olcsó árai ellen nem igen lehet panaszunk. A hetvenes évek magas és nagy árai ellenére mezőgazdaságunk kétségtelenül sokkal többet szenvedett mint az utolsó években, midőn alacsonyak voltak az árak. S azt hisszük, hogy nem is a nagy árakra kell nekünk figyelmet fordítanunk, s erre különösen viszonyaink közt alig is számíthatunk, hanem a termelés bőségére és változatosságára. Minél többet és többfélét s minél olcsóbban kell termelnünk. Ez az egyedül indokolt és helyes feladat, melyet magunk elé tűzhetünk. Természetes, hogy e feladat teljesítéséhez ész és tudomány kell s hogy az sokkal nehezebb, mint az árak mesterséges emelése. A mesterséges eszközöknek azonban egy nagy hátrányuk van, hogy ép akkor mondják fel a szolgálatot, mikor hasznossá válhatnának.

II.

Mások és eltérők a viszonyok, s természetesen az eredmény is más, ha nem a mezőgazdaságot általában, de az abban elfoglalt illetőleg annak tiszta jövedelmében részes egyének, társadalmi

osztályok és rétegek helyzetet nézzük. Mihelyt ezt az álláspontot foglaljuk el, a panaszok egész más alakot öltenek s indokoltabbak is. A közgazdaságilag felfogott jövedelem helyett előtérbe lép az egyéni jövedelem, melynek nagysága már nem csak a termelés és az ár nagyságától, hanem a közgazdasági jövedelem megoszlásától is függ. Teljesen változatlan közgazdasági tiszta jövedelem mellett is, melyet akár eredeti, akár átszármaztatott vagy mondjuk forgalmi alakjában tekinthetünk, lényegesen módosulhatnak az e jövedelmen osztozó felek viszonyai, ha ép az osztály foganatosításánál lényeges különbségek merültek fel. Ha a munkabérek emelkednek, változatlan jövedelem mellett is kevesebb rész fog jutni a vállalkozónak és a földtulajdonosnak. S tényleg nem is azt panaszolják, hogy a mezőgazdaság jövedelme esorult meg, hanem azt, hogy leszállt a földtulajdonos és a gazda vagy vállalkozó jövedelme. Ez pedig lényeges és nagy különbség. Míg az első valódi közgazdasági kérdés, itt társadalmi problémával állunk szemben, mely azonban sokkal fontosabb és minden esetre kényesebb az előbbinél, de az eligazodás is sokkal bajosabb.

Tagadhatlan, hogy napjainkban a jövedelem megoszlása földjáradék, munkabér, tőkekamat és vállalkozói nyereség közt lényeges változásokon ment keresztül. Hogy ennek szükségkép be kellett következnie, e végett nem szükséges új elmélethez folyamodni vagy a földjáradék-tant, mint azt Ricardo megállapította és Thünen tovább fejlesztette, alaptalannak és tévesnek bélyegezni, a mely felfogás különben is helytelen.

Nem szándékozunk a megoszlás tanának részletes elméleti fejtegetésébe bocsátkozni. Csakis a kiindulási alapra, a sarkpontra akarunk figyelmeztetni, melyre támaszkodva egész bátorsággal állíthatjuk, hogy a földjáradéknak szükségkép hanyatlania és a munkabérnek szükségkép emelkednie kellett.

A földjáradék a közgazdasági értelemben vett természeti a nagyobb termékenységben kifejezésre jutó vagy helyi, a piacához való közelség által indokolt előnyös helyzet folyománya és eredménye.* Abban a mérvben, a melyben a birt előnyös helyzet vesz

* Hogy gondolatunk mindenki előtt teljesen világosan álljon, csak néhány megjegyzést kívánunk tenni. »A földjáradék« — mint azt Ricardo megállapítja — »a föld terményeinek az a része, mely a földesurnak a föld eredeti és kifogyhatlan erőinek használatért fizettetik.« Ezt a fogalom meg-

jelentőségből, ugyanabban a mérvben apadnia kell az abból folyó jövedelemnek is. A távolságokat jó formán elenyésztetette a gőz és vas ereje, mihez még hozzájárult úgy a szárazföldi mint a vízi vagy tengeri szállítási költség folytonos hanyatlása. A szállítási költség minden apadása megfelelő részletet von le abból az előnyből, melyet a piacshoz való közelség biztosít. De napjaink tévesnek bizonyították Stuart Millnek ama feltevését, hogy »a mezőgazdasági ügyesség és tudomány csak lassan fejlődnek és még lassabban terjednek el.« A mind inkább terjedő általános és gazdasági képzettség, melyet előmozdítottak az érintkezés lehetősége, a kiállítások, a szakközlönyök, sőt a napilapok is, lehetővé tették, hogy minden haladás, minden fölfedezés, melyet akár a művelésmódban, akár a gépekben és eszközökben tettek, csakhamar közkincesé legyen. S a mindig éber verseny nem szünt meg gondoskodni újabb meg újabb találmányokról és javításokról.

Mi pedig a munkabér emelkedését illeti, nem kell Ricardo munkabér-törvénye ellen síkra szállanunk, csak helyesen és abban az értelemben kell azt felfognunk, melyben ő állította fel híres munkabér-minimum törvényét, melyről a socialisták hirdetni szeretik, hogy vasmarokkal szorítja a munkást, s neki más részt és osztályt nem juttat, mint a mi az ő megélhetésére feltét-

határozást mellékesen megjegyezve már Smithnél is megtaláljuk, csak hogy az nem ragaszkodik ahhoz szorosan és nem vonja le egész szigorúan az abból folyó következményeket. »E járadékot« (melyet t. i. a földbirtokosnak kell fizetni), — mond egy helyütt (II. k. 5. f.) — »a földben rejlő a tulajdonos által haszonkölesönben adott természeti erők termékének kell tartanunk.« — A járadék keletkezésére nézve Ricardo előadja, hogy akkor, midőn még bővében van egyenlő költséggel művelhető föld, járadékról szó sem lehet, hanem akkor kezdődik, midőn a termelési költségekben különbözetek állanak elő, midőn a szükséges nyers termények termelése végett mindig kevésbé termékeny föld művelésére kell áttérni. Ricardo ellenesei rendszeren arra hivatkoznak, hogy az emberek nem a termékenyebbek műveléséről a kevésbé termékenyek művelésére szoktak áttérni, hanem megfordítva, előbb a hegyek környékén levő, kisebb hozadékokat adó földeket művelik, s csak később, a nép szaporodásával térnek át a lapályok, a nagyobb hozadékokat adó földek művelésére. A fizikai termékenység és a közgazdasági értelemben vett termékenység nem egy és ugyanaz a fogalom. Midőn azt a kifejezést közgazdasági értelemben vett természeti előnyös helyzetet használtuk, ezzel a közgazdasági értelemben vett termékenyebb, vagyis kisebb áldozattal nagyobb hasznot vagy felesleget adó földeket értettük.

lenül szükséges. Ily badarságot Ricardo nem mondott s ily badarságot a közgazdaság nem tanít s nem taníthat. A művelődés haladásával, a jólét gyarapodásával a munkás osztály helyzetének, tehát munkabérének is szükségkép javulnia, emelkednie kell. A létfontartási minimum, melyet a természeti törvények szabnak, és azon létfontartási minimum közt, melyet a Ricardo féle munkabér-törvény állapít meg, nagy a különbség, mivel ebben az utóbbi minimumban nem az élet fontartására általában szükséges és nélkülözhetlen szerek, hanem az életigenyek viszik a főszerepet.

»Ne gondoljuk azonban« — mond Ricardo — »hogy a munkabér természetes ára, a mint azt élelmi és más szükségleti cikkekben szokták megbeesülni, változhatlanul van megállapítva és állandó. Az a különböző időszakok szerint változik egy és ugyanabban az országban, de országok szerint is nagyon lényegesen eltér. Az lényegesen függ a nép műveltségétől és szokásaitól. Az angol munkás a természetes tételen alatt levőnek és családjá elfontartására kicsinek tartaná azt a bért, melyen élelmiszerül csakis burgonyát vehetne és a melyből csakis ronda, piszkos kunyhóban lakhatnék, s mégis oly országokban, melyekben »az élet olcsó«, a természet e szerény kiávnalmait elégségeseknek tartják és e szükségletek kielégíthetése már megelégedést okoz. Sok oly kényelmet, melyet manapság angol munkás kunyhóban lehet élvezni, történetünk előbbi korszakaiban bőségnek tekintették volna.«

Ha figyelmen kívül hagyjuk is, hogy a művelődés gyarapodásával és terjedésével növekednek az életigenyek, és hogy napjainkban a műveltség, mind szélesebb körökbe és rétegekbe hatolt be, hogy tehát már ezért is emelkedniök kellett a munkabéreknek mint egyéni jövedelmeknek, más tényezők is közreműködtek ép a munkabérek emelésére. A vasuthálózat terjedése, a közlekedési és forgalmi eszközök javítása, a szállítás megolesósodása tényleg szabaddá tette a munkaerőt, melynek lehetővé vált a legelőnyösebb, a legjobban fizetett piacot felkeresnie. A munka, ha nem is a szó szoros értelmében, hanem bizonyos tekintetben világárúvá vált, melynek árát már nem egyedül a helyi viszonyok, hanem a világpiac körülményei szabályozzák.

Az el- és kivándorlás lehetősége csak módot nyújt a munkaerőnek a lehető legjobb értékesítésre. Hogy a munkabér emelked-

jék, ahhoz még munkakereslet is kívántatik. S a hetvenes évek kezdetén a bányászat és az ipar terén előállott nagymérvű fellendülés, nem különben a vasutépítkezés is szaporította a munka, alkalmat. Különben a magas árak megdrágítván az életfentartást, szintén emelik a névleges munkabéreket. S a hetvenes évek kezdetén az árak nagyon is felszöktek. A munkabér nagyságára a fogyasztási forgalom árai hatnak, melyeknél pedig rögtön érezhetővé lesz a nagyforgalom minden áremelkedése, kevésbé s csak hosszabb idő multán az árhanyatlás. S a fogyasztási forgalomban az áremelkedés sokkal nagyobb arányokat ölt, míg az árhanyatlás mindig csekélyebb mérvben jelentkezik. Épe ezért a névleges munkabérnek nagyobb arányban kell emelkednie, midőn az árak felszöknek, s csak kisebb arányban szállhat lefelé, midőn az árak esökkennek. Mint általában minden ember, úgy a munkás sem fog oly egykönnyen az egyszer megszokott életmódról lemondani. E miatt is nehezebben egyezik bele a munkabérleszállításba.

A vállalkozó nyeresége annál nagyobb minél kisebb a járadék és a munkabér. S a vállalkozó nyereség-jövedelmét illetőleg ép árhanyatlás esetén nagy a különbség, hogy vajon a járadékot és a munkabéreket termelvényekben vagy pénzben fizeti-e meg. Az árhanyatlás szükségkép másként hatott az oly országokban illetőleg gazdaságokban, melyekben a pénzgazdaság dívik, mint megfordítva azokban, a melyekben egészen vagy tulnyomólag a terménygazdaság szokásos.

Hogy a földjáradék az utóbbi években hanyatlott, az kétséget sem szenved. A hanyatlás mérvéről lehet csak szó vagyis arról, hogy az oly nagy arányokat öltött-e, hogy, mint azt pessimisták és optimisták állítják, fenyegeti-e a földbirtokos osztály létét? E kérdésnél nagy nehézséget okoz, hogy a földjáradék, mint ilyen, tulajdonkép csak az elméletben létező jövedelem, a gyakorlati életben az mindég tőkekamattal vegyest fordul elő. Sem a haszonbér, sem a vételár, melyeket szoktak a földjáradék mérésére használni, nem juttatja azt tiszta és világos kifejezésre, mert azokat nem a pusztá földért, hanem a tőkebefektetésért is fizetik. Figyelembe veendő továbbá az is, hogy a haszonbérnek mint tőkekamatnak megvan az az irányzata, hogy a kamat emelkedésével emelkedik, annak hanyatlásával együtt hanyatlik. A vételár ellenben a kamat leszállításával emelkedik, a kamat emelkedésével

együtt hanyatlík. A vételárra, a mennyiben az a földbirtokba beruházott tőke ellenértékét képviseli, még befolyást gyakorol az illető tőke jelen értéke, melynél mint tényező az illető beruházás mai előállítási költsége és hatályossága szerepel. Az alagsövezés p. o. ma sokkal kevesebbe kerül mint régebben. Az építkezés ma célirányosabb mint régebben, de az építési anyag az és építkezés általában ma lényegesen olcsóbb mint p. o. a hetvenes évek első felében.

Sokkal nehezebb a munkabérek emelkedésének és hanyatlásának mérése, különösen ha a tényleges és nemcsak a névleges munkabért akarjuk megállapítani. A napszám, nem nézve azt, hogy tulajdonkép nem fejezi ki a munka bérét, abban a hibában is szenved, hogy nem ad felvilágosítást sem a munkás, sem a munkások keresetéről. S a rendelkezésre álló adatok többnyire csakis a munkásnak fizetett napszámokról szólnak. Azt a különös nehézséget, mely a tényleges munkabér megállapításával jár, nem kell tovább fejtegetnünk, elég reá mutatnunk a már többször említett viszonyra, mely a munkabér és a fogyasztási ár közt fenforog.

Mi a vállalkozókat illeti a már elmondottakhoz csak pár szót kell hozzáadnunk. Az ár hanyatlás súlya első sorban reájuk nehezedett. A mezőgazdaság nekik csak addig hozott és hozhatott veszteséget, míg a járadékot és a munkabért az árnak megfelelőleg le nem szállíthatták. A vállalkozó vesztesége mindég csak átmeneti. Más a vállalkozó nyeresége vagy kockázati díja. Ez lényegileg a kockázat nagyságától függ, t. i. nagyobbodik annak emelkedésével, és hanyatlík annak leszállásával. A vállalkozó mint tőkés és munkás jövedelmét illetőleg az illető osztálybeliek sorsát osztja. Ha a tőkekamat leszáll, az ő tőkéje kamatának is le kell szállania, és ha a munkabér emelkedik, az ő munkabére is nagyobb lesz.

III.

Szemlénkben, mely csak három európai államra szorítkozik, igyekszünk az itt érdekelt viszonyokat, különös tekintettel a földjára-
járadékra és a munkabérre, lehető röviden feltüntetni.

Belgiumnak engedjük át az első helyet, mivel ennek 1880. évi censusi munkálata hosszabb időre terjedő összehasonlítást enged,

s mivel mezőgazdasága s földművelése egyike a legelőhaladottabbaknak, de még azért is, mivel kis birtokú országgal állunk szemközt. Az illető censusi munkálat részletes adatokat szolgáltat a haszonbérekről, vételárakról s a napszámról.

A szántóföldek vételára 1846-tól, mely évben először gyűjtették a vonatkozó adatokat, 1866. illetőleg 1874-ig folytonosan, még pedig jelentékenyen emelkedett. De ha az utóbb említett évek adatait az 1880-iki év adataival hasonlítjuk össze, már jelentékeny hanyatlást látunk. A hektáronként való átlagos vételár 1866. és 1880. közt 79 frttal vagy $4\cdot74\%$ -al, 1874. és 1880. közt azonban 309 frttal vagyis $16\cdot26\%$ -al, hanyatlott. Mások a viszonyok, ha nem az egész országot, hanem az egyes tartományokat külön-külön tekintjük. Csak három tartományban (Anvers, Limburg és Keleti-Flandéia) hanyatlott a vételár 1866. és 1880. közt, a többiben pedig emelkedett. Ha az 1874. és 1880. éveket hasonlítjuk össze, az egy Namurt kivéve, mely némi csekély emelkedést mutat, az összes többi tartományokban a vételár hanyatlott. Legnagyobb vala a hanyatlás Keleti Flandriában, hol a hektár szántóföld átlagos vételára 3090 frtről 2224 frtra szállt le vagyis $27\cdot96\%$ -al apadt. Az 1874. és 1880. években a szántóföldeken kívül még a kaszálók vételára is megállapított. A hektáronként való átlagos vételár vala az első évben 1978 frt, az utóbbi évben pedig 1722 frt. A csökkenés 256 frt vagyis $12\cdot94\%$, s e szerint kisebb mint a szántóknál.

Ha a szántóföldekért fizetett haszonbérek fejlődését nézzük, nagyban és egészben a vételár fejlődésmentével azonos viszonyokat látunk. Ha az 1880-iki haszonbért az 1866-ikival hasonlítjuk össze, a hanyatlás oly csekély, hogy számba sem jöhet. De ha 1880. és 1874. közt vonunk párhuzamot, már $7\cdot76\%$ -nyi csökkenést látunk. A rétek haszonbére 1874. és 1880. közt 54 frtről hektáronként leszállt 50 frtra. Az apadás 4 frt = $7\cdot41\%$, tehát körülbelől egyezik azzal a hanyatlással, melyet a szántóföldek mutatnak.*

* Agriculture, Recensement général de 1880. Introduction CHII. és CXII. Az általunk közölt táblázatban a számok kikerekítették. V. ö. Magyar Nemzetgazda 1886. 25. és 28. sz.

Belgiumban a szántóföldeknek hektáronként
való átlagos

	vétélára		haszonbére	
	frt	viszonyszám	frt	viszonyszám
1846	970	100·0	27	100·0
1850	1,098	113·2	28	103·7
1856	1,268	130·7	31	114·9
1866	1,669	172·1	43	159·3
1874	1,899	195·8	46	170·4
1880	1,590	163·4	43	159·3

A censusi adatok csak az évi átlagos napszámot mutatják ki. Valami tulzott és rendkívül nagynak ezt nem mondhatjuk ma sem. A napszám azonban folytonosan emelkedett s ebben a folyamatban a bekövetkezett árhanyatlás által sem tartoztatott fel. A férfi névleges napszáma 1880-ban több mint kétszer oly nagy vala mint 40 évvel az előtt, de a nőnek fizetett napszám is 78·59%-al emelkedett.

Belgiumban az átlagos napszám élelmezés
nélkül.*

	férfinak		nőnek	
	kr	viszonyszám	kr	viszonyszám
1830	43	100	27	100
1840	45	105	28	104
1850	48	112	30	111
1866	54	126	35	130
1874	83	193	49	181
1880	96	223	50	185

A járadék hanyatlás következményét: az önmívelés terjedését ebben az országban nem a gazdaságoknál, hanem inkább a területnél tapasztalhatjuk. Ha ugyanis a gazdaságokat nézzük, a tulajdonosok által művelteknél látunk hanyatlást. Ha ellenben a területet nézzük, az ellenkezőt látjuk, t. i. apadt a haszonbérlek, ellenben gyarapodott a tulajdonosok által művelt terület. Ez a viszony a gazdaságok s különösen a kis gazdaságok számának nagy arányú nevedésével függ össze. Az önmívelés különösen a nagy és közép birtokon terjedt.

* V. ö. f. id. m. CII. s k. l.

A tulajdonosok által művelt gazdaságok száma

1840	1866	1880
337,580	320,971	293,524

A hasznobérlők által művelt gazdaságok száma

1840	1866	1880
234,964	423,036	616,872

	A tulajdonosok által művelt terület	A hasznobérlők által művelt terület
1866	642,722 hektár	1,323,958 hektár
1880	713,059 »	1,270,511 »
1888	+ 70,337 hektár	— 53,447 hektár

Nagy-Británia és Irland Belgiumnak teljes ellentéte. Az ellentét nem annyira a gazdaság- mint a birtokrendszerben nyilvánkozik. A nagybirtok és a hasznobéres gazdálkodás van itt túlsúlyban.

Ha valahol úgy ép ebben az államban kellett a földjáradék-
nak leginkább hanyatlania s minden esetre sokkal nagyobb arány-
ban, mint akár Németországban, akár Franciaországban. Szi-
getország lévén, a legkönnyebben közelíthették meg a tengeren-
tuli államok, gyarmatok és tartományok. De az oda való tengeri
szállítási költségek már azért is olcsóbbak, mivel a hajótulajdonos
inkább számíthat visszteherre. Különösen pedig olcsóbban száll-
líthatnak oda az Egyesült-Államok, melyek a mezőgazdasági ver-
senyben a főszerepet viszik.

A járadék változásainak mérlegelésére az adónak alapul
szolgáló, becslés által megállapított jövedelem szolgálhat. Ez a
jövedelem nem tünteti ugyan fel híven a földesurak által élvezett
jövedelmet, de más adat hiányában, csak erre lehet tekintettel
lennünk. Ha a földjáradék alakulását a jelzett jövedelem alapján
az egész országot illetőleg vizsgáljuk, azt látjuk, hogy az 1877-ig
folytonosan emelkedett. Némi hanyatlás állott be 1878-79. évek-
ben, de ezt nemcsak elenyésztette az 1880-ik év, hanem még az
1877-ik évi, addig legnagyobb jövedelem fölé emelte. Az 1881. év-
vel azonban a jövedelem folytonosan és állandóan hanyatlott. Ha
összehasonlítjuk az 1880. és 1887. évek jövedelmét, kerek összeg-
ben 71 milliónyi vagyis 10·2⁰/o csökkenést látunk. S ha végig néz-
zük, az alábbi táblázatot látjuk, hogy a mezei birtokok járadéka

az 1867-ik évi mérv alá szállt. Az általánostól eltérő viszonyokat látunk, hogy ha a három királyságot külön-külön nézzük. A járadék-hanyatlás különösen Angliában öltött nagy arányokat. Ha a maximumot, az 1877. évi jövedelmet vesszük alapul, a járadékban előállott csökkenés $12\frac{4}{10}\%$ -ra emelkedik.

A mezői birtok jövedelme a jövedelmi adóbecslések szerint (Schedule A.) *

	Anglia	Skócia	Irland	Összesen
	millió forintokban (446·11 = 446.110,000).			
1863	446·11	67·15	87·48	600·74
1865	464·03	68·31	88·93	621·27
1867	464·92	69·65	92·40	626·97
1870	478·03	71·95	91·36	641·34
1875	501·25	74·93	92·93	669·11
1877	518·11	76·90	99·38	694·39
1878	517·22	76·66	99·37	693·25
1879	516·58	76·68	99·40	692·66
1880	517·99	77·69	99·81	695·49
1881	515·99	77·12	99·81	692·92
1883	484·03	75·73	99·81	659·57
1885	475·94	74·62	99·83	650·39
1886	459·94	73·21	99·55	632·70
1887	453·76	71·00	99·58	624·34

Ha ezek az adatok híven tüntetnék fel a földesurak által szenvedett jövedelemhanyatlást, ezt koránt sem tarthatnók nagy-nak. Még azt is, melyet Anglia mutat, bőven pótolja az árhanatlás s így a tényleges járadékot megcsökkentnek sem mondhatnók. — De az inland revenue (beljövedelmek) hivatalának főnöke West maga jelentette ki a kereskedelmi és ipari pangás vizsgálatára kiküldött kir. bizottság előtt 1885. október hó 16-án történt kihallgatásakor, hogy e jövedelembecslések nem tüntetik fel teljesen a földesurak jövedelemcsökkenését.

A mezőgazdasági válság iránt 1879—82. években tartott bizottsági tárgyalásoknál Shaw Lefevre tanu kiemeli, hogy az 1879. 1880. és 81. években a földesurak a haszonbéreknél körülbelül $\frac{2}{3}$ részét nem hajtották be. Más tanuk nemcsak fizetési ha-

* Stat. Abstract 1864—78. 24. l., 1871—85. 31. l. és 1872—86. 31. l. 1873—87. 32. l. Egy sterling font = 10frttal.

lasztásokat említenek, hanem felhozzák, hogy a haszonbéreket 10—30%-ig leszállították. S ily leszállításokat a földesurak nemcsak a határozatlan tartamu, hanem a szabott időre kötött haszonbéri szerződéseknél is engedélyeztek. Ha ezt meg sem tették, haszonbérlőiket legalább földjavításokkal, különösen építkezésekkel és alageszövezésekkel támogatták. S ebben az esetben sem tarthatjuk a régi haszonbérrel egyenlőnek az újat, mivel az utóbbiból le kell vonni a beruházás kamatját és legalább avulási százalékát.

Ujabbán a kereskedelemi és ipari válság vizsgálatára kiküldött kir. bizottság foglalkozott a mezőgazdaság helyzetével. *Caird*, ki állásánál fogva a legjobban ismerheti az angol és skót viszonyokat s a ki kihallgatására való tekintettel közgei által részletes és beható nyomozásokat tartatott, az ezektől beérkezett jelentések felhasználásával, azt adja elő, hogy az angol és skót földesurak az általuk teljesítendő terhek levonásával fennmaradó, szabad rendelkezésükre álló jövedelmökben az utolsó 10 év alatt 30%-nyi veszteséget szenvedtek. S e veszteséget vagy jobban mondva jövedelemcsökkenést — az adóbecslések által szolgáltatott adatok felhasználásával — évi 200 millió forintra teszi. (7673)

O'Brien az ír »land commission« superintendense a most említett bizottság által az ír mezőgazdasági viszonyok iránt kihallgattatván, előadja, hogy a »land commission« előtt, melynek egyik feladata, hogy méltányos haszonbéreket (fair rents) állapítson meg, 1881-től 1885. végéig 172,449 ily eset fordult elő. Ezekben az esetekben 1.816,014 hektár méltányos haszonbérének megállapítása forgott szóban. Az e területért fizetett régi haszonbér 31.387,915 frt vala. A bérlők új haszonbérül 23.969,496 frtot ajánlottak. A bíróság pedig a régi haszonbéri összeget 25.684,950 frtra mérsékelte vagyis 5.702,965 frttal, tehát 18¹³/₁₀-al szállította le. Megjegyzi azonban, hogy tudomása van arról, hogy a földesurak már a bíróilag mérsékelt haszonkérősségekből önszántukból is engedélyeztek kisebb nagyobb haszonbérleszállítást (8373 és 8532).

Rea northumberlandi bérlő felhossa, hogy az ő vidékén, a földesurak, ha általában meg akarták akadályozni haszonbérlők tönkrejutását, a haszonbérből 15—20, sőt 25%-ot is voltak kénytelen leengedni.

Martin tanu, haszonbérlő Ely szigetén, ki a fősúlyt a tejgazdaságra fekteti és tejét Londonba szállítja, azt adja elő, hogy az ő vidékén a földesurak 50%-nyi veszteséget is szenvedtek. Az utóbbi 3-4 év alatt, habár a hosszabb időtartamra kötött haszonbéri szerződés (lease) még le sem járt, a földesurak mégis leengedtek 10-30%-ot. E tanu a járadék hanyatlásának igazolására néhány esetet is hoz fel. Apja 25 év előtt vett egy birtokot, acreját (40,467 ár) 230 frtjával, mely 1885-ben 50 frtjával adatott el. Egy birtokot, melyért nem régiben 160,000 frtot kínáltak, kihallgatása előtt egy pár évvel 52,000 frton adták el. Egy 250 acres birtok, mely 1877-ben 5490 frtnyi haszonbért hozott, 1886-ban csak 3520 frtot jövedelmezett annak ellenére, hogy kisebb parcellákban adták ki hasznbérbe, (Régebben 53-nak, újabban 103-nak adatott ki hasznbérbe). Egy másik farmot, mely 1870-ben acreként 1250 frtjával adatott ki hasznbérbe 14 évre, 1884-ben csak 3 évre és acreként 5 frtjával lehetett hasznbérbe adni. Említ oly farmot, mely acreként 14 frtjával volt 10 évre hasznbérbe adva, melyet a szerződés lejárta után $2\frac{1}{2}$ éven át a bérlők csak is a terhek viselése mellett vettek át, és a melyért csak 1885. sz. Mihálykor köteleztek acreként 2 frt 50 kr hasznbért. Vidékén — említi még ez a tanu — több ezer acre-ot kellett maguknak a földurak megmíveltetniök, mert általában nem tudtak haszonbérlőt kapni.

Coleman szakértő felhozza, hogy tudomása szerint a hasznbér ma csak alig valamivel nagyobb mint 1857-ben vala. A földesurak tehát elvesztették az azóta tett beruházásaik kamatát.

A kép, melyet a szakértők nyilatkozatai tárnak fel előttünk, lényegesen különbözik attól, melyet magunknak a jövedelemre vonatkozó hivatalos adatok alapján kellett alkotnunk. Mi egészen mások a viszonyok, ha az O'Brien által közlött adatokat nézzük és ha az Irland jövedelmét feltüntető hivatalos adatokat vesszük kezünkbe. Míg a hivatalos adatok felhasználásával azt kellett mondanunk, hogy a tényleges járadék nem hanyatlott, a szakértők véleménye mellett e nézetünket már fen nem tarthatjuk.

Különösen érzékenyen sujtotta a járadék hanyatlás a magasabb osztályba tartozókat, kikre az elfoglalt állás egykönnyen nem mérsékelhető s az áruk árának hanyatlása által nem is módosított kiadásokat ró.

Sajnos, hogy az angol statisztika számára csak 1887-ben gyűjtettek először Nagy-Britániában adatok a haszonbérbe adott és a tulajdonosok által művelt gazdaságokról, illetőleg a haszonbéres és az önművelés alatt levő területekről. Ezeknek az adatoknak az összehasonlíthatás kölcsönözött volna különös értéket. Csak összehasonlítás által lehetett volna megállapítani, hogy mennyiben terjedt az öngazdálkodás abban az országban, melyet a haszonbéres gazdálkodás mintájának tanultunk a múltban ismerni. Így azonban csak annak igazolására szolgálhatnak, hogy az önművelés Nagy-Britániában is el van terjedve s az egész-földbirtok ott sincs haszonbérbe adva. Csak azt kell még megjegyeznünk, hogy az adatok annyiban hiányosak, a mennyiben Norfolk, Suffolk és Lincoln grófságokban a birtokosok egy része megtagadta a kérdőívek kitöltését attól való félelmében, hogy azokat megadótatási célokra akarják felhasználni.

Az 563,119 birtokos közül 557,917 töltötte ki a vonatkozó kérdőíveket. Ezek közt volt 467,917 haszonbérelő, 70,583 tulajdonos és 19,417, ki a saját birtokán kívül haszonbérben is birt. A haszonbéres terület 11,144,000 hektárban és az öngazdálkodás alatt levő terület 2.056,349 hektárban állapítottatott meg, 118,323 hektárról pedig megtagadták a fölvilágosítást. Ugy a birtokosoknál, mint a területnél figyelmen kívül hagyva a bizonytalan kategoriát, azt látjuk, hogy a tisztán haszonbéres birtokok az összes birtokok 83'87⁰/₀-át tették és hogy a mezőgazdaságilag használt terület 84'42⁰/₀-a volt haszonbérbe adva.

Nagy-Britániában a mezei munkások névleges vagy pénz munkabére 1870-ben az iparos fellendülés folytán kezdett emelkedni. Druce, a kereskedelmi és iparos válság bizottsága által kihalgatott szakértő, a farmers club titkára által az 1870-71. és 1880-81. években a közönséges mezei munkásoknak fizetett heti bérekről összeállított kimutatása szerint a heti munkabérek mondhatni mindenütt 50 kr— 1 frt50 kr-rel, egy némely helyütt 2 frttal is emelkedtek. Az illető kimutatást érdekességénél fogva a mellékletben közöljük.

Druce táblázata azonban koránt sem mutatja ki azt a magaslattot, melyre a munkabérek 1870-től fogva felemelkedtek. A mezei munkások úgy látszik 1877-ben kapták a legnagyobb heti béreket, azóta azok hanyatlottak, s a Druce által 1880-81-re

kimutatott munkabérek már tulajdonképen hanyatlott munkabérek, melyek szerinte is azóta még inkább leszálltak.

Fordham észrevételeiben, melyeket Giffennek 1879. január hó 21-én tartott, az arany árának emelkedését vitató felolvasására tett, megjegyzi, hogy, míg mezei munkásai tavaly ilyenkor 6 frt 50 kr heti bért kaptak, az idén azt 6 frtra szállította le.* E munkabérleszállítás bizonynyal nem áll elszigetelten. Így az általunk már említett Coleman szakértő 1886-ban történt kihallgatásakor mondja, hogy jelenleg a munkabér 10—15% olcsóbb mint 1877-ben, mikor is a munkabérek az előbbi 9—10. évhez képest mintegy 25%-al emelkedtek (9073—74).

Az angol gazdák különben nemcsak a munkabérek emelkedését, hanem a munka megrosszabbodását panaszolják. A képebb és jobb munkaerők vagy elvándoroltak az iparos és bánya telepekre vagy kivándorlottak az országból, s a visszamaradt munkások magasabb bérért kevesebb és rosszabb munkát szolgáltatnak. Ez az általános panasz az 1879—82-iki szakértekezleten s ezeket a panaszokat lehetett a kereskedelmi és iparos válság bizottsága előtt is hallani.**

Rea a most említett bizottság előtt történt kihallgatásakor a munkabéreket illetőleg előadja: »Mintegy 20 évvel ezelőtt a haszonbérő sokkal könnyebben fizette a munkabért mint jelenleg, mivel azon a vidéken, hol én lakom, a cselédek terményekben fizeték, kapott annyi gabona- vagy annyi zab- és burgonyaföldet, sertés- vagy tehéntartást, gyapjút és gabonát és általában mindent, a mennyire szüksége vala s természetesen annál kevesebb bért pénzben. A bérő megszabadult sok fölöslegnek a piacra vitelétől és erre való költségkeskedéstől, de azt hiszem, hogy ez a munkásnak is előnyére szolgált. De mióta az ipar fellendült, s különösen azóta, hogy a szén és a vas ára ezelőtt 15—16 évvel nagyobb lett, a munkások megunták a régi rendszert (habár az, mint én vélem, a legjobb vala) s csakis pénzt akartak. Az időtájt némely helyütt igen nagy béreket fizettek, de azóta azok 20—25%-al is leszálltak« (8688).

Caird a munkabér csökkenését az utóbbi években 10%-ra teszi.

* Journal of the stat. society 1879. 69. l.

** Nasse id. m. 159. l.

Habár nemis alkothatunk magunknak teljesen biztos, számokban kifejezhető véleményt a munkabér változásairól, annyi minden esetre tisztán áll előttünk, hogy azok a munkakereslet és az áremelkedés befolyása alatt névleg emelkedtek. A mint azonban olcsóbbá lettek az élelmi szerek, de a gazdák is az árhatatlás folytán kevesebb pénzértéket termeltek, a fizetett munkabérek is leszálltak. De a munkások keresetének csökkenését nem tünteti fel híven s egész nagyságában az egyéni munkabér. Ha a kereset csökkenését egész nagyságában akarjuk felfogni, tekintettel kell lennünk arra a nagy változásra is, melyen angol mezőgazdaság az utóbbi években keresztülment az által, hogy a főszűly a hústermelésre és különösen a legelős gazdaságra fektetett. Az emberi, szorosabb értelemben vett mezői munkára mind kevesebb és kevesebb szükség vala.

Nagy-Britániában és Írlandban nemcsak viszonylag, hanem általában is mind kevesebb és kevesebb népességet foglalkoztat és tart el a mezőgazdaság, mint ez a következő Booth felolvasásból vett adatok igazolják.*

A mezőgazdaságban foglalkoztatott népesség általában és viszonyban az összes népességhez.

	1851		1861		1871		1881	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Anglia és Wales	1.760,000	20.9	1.700,000	18.0	1.504,000	14.2	1.341,000	11.5
Skócia	290,000	22.7	276,000	20.1	258,000	17.3	234,000	14.2
Írland	1.460,000	48.4	1.173,000	42.9	1.046,000	40.7	986,000	41.1*

A mezőgazdaság által eltartott népesség általában és viszonyban az összes népességhez.

	1851		1861		1871		1881	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
Anglia és Wales	4.247,000	23.7	4.194,000	20.9	3.746,000	16.5	3.435,000	13.2
Skócia	688,000	23.8	663,000	21.7	604,000	18.0	523,000	14.0
Írland	3.650,000	55.7	3.020,000	52.1	2.635,000	48.7	2.562,000	49.5**

* Journal of the statist. society 1886. jún. füz. On Occupations of the People of the United Kingdom 1801—81.

** Annak magyarázatára, hogy az általános szám hanyatlása ellenére a viszonyszám emelkedést mutat, szolgálhat az a tény, hogy míg Írland népessége 1871-ben 5.413,000 vala, 1881-ben csak 5.175,000 lakos számláltatott. A viszonyszám növekedése tehát összefügg a népszám hanyatlásával.

Ha szem előtt tartjuk a bevezetésben elmondottakat, a haszonbérlok helyzetéről magunknak részletezés nélkül is kellő fogalmat alkothatunk. Az árhanyatlás, mely rossz termésű évekkel állati betegségekkel is együttjárt, súlyosan nehezedett a farmerekre, kiknek nagy földjáradékokat és munkabérekkel kellett fizetniük. A viszonyok súlya alatt számosan buktak meg, számosan csak a földesur engedékenységevel és támogatásával valának képesek magukat fentartani. De abban az arányban a mint a földjáradékok és a munkabérek hanyatlottak, abban a mérvben a haszonbérlok helyzete is szükségkép javult. Azt illetőleg, hogy a válságos helyzetet a nagy vagy kis haszonbérlok szenvedték-e át jobban, az általunk tekintetbe vett szakértekezleteken ellenkező vélemények nyilvánítottak. Valószínűbbnek látszik előttünk az a vélemény, mely a kisebb haszonbérlok helyzetét előnyösebbnek mondja, tekintettel arra, hogy azok a birtokon úgy saját mint családjuk munkaerejét értékesítették s kevésbé szorultak idegen munkaerőre.

Francziaország mezőgazdasága, de földművelése sem hanyatlott az utolsó években, mint azt fentebb láttuk, sőt megmaradt a haladás útján, melyre, mint azt az 1879 - 80-iki enquéten minden oldalról elismerték, főleg a hatvanas évek kezdetén lépett. Minő befolyással volt az árhanyatlás a földjáradékra, e kérdést illetőleg az egész országra vonatkozó adatok nincsenek. Az adókinestár által az 1851 - 53. években és legutóbb az 1879 - 1881. években az 1879. január 1-sején való állapotra tekintettel fogatosított becslések nem lehetnek mérvadók. A két becslés közt fekvő időben a haszonbérek és a vételárak folytonosan emelkedtek. Könnyű volt a tulajdonosnak a haszonbéri idő leteltével új, nagyobb haszonbért fizető bérletet találni. Az említett becslések szerint a földbirtoknak hektáronként való tiszta jövedelme 15 frt 22 krról (1851) 21 frt 15 krra (1879) vagyis $38\frac{96}{100}\%$ -al, eladási értéke pedig 512 frt 92 krról 732 frt 16 krra vagyis $42\frac{74}{100}\%$ -al emelkedett.*

Az árhanyatlással a viszonyok változtak. Már az 1879 - 80-iki, a société nationale d'agriculture (nemzeti mezőgazdasági egyesület) által tartott szakértekezleteken panaszkod-

* V. ö. Reitzenstein : Agr. Zustände in Frankreich 1884. 96. s k. l.

tak, hogy a haszonbérleteket nem lehet a régi feltételek mellett megújítani s néhol haszonbérleengedést is kellett tenni, valamint panaszolták a jövedelemhanyatlást is, melyet azonban részletesebb nyomozások tulzottaknak bizonyítottak.

Részletesebb adatokat birunk a fentebb már említett Aisne départementről. Risler jelentésében kiemeli, hogy a jó karban levő gazdaságok haszonbére alig változott. Egyéb gazdaságokat 1882-ben csak 10°/o engedménnyel lehet ismét haszonbérbe adni. Általános azonban az a nézet, hogy a haszonbérek még le fognak szállani. Egyes birtokokra általában nem akadt haszonbérlő. Így Soissons arrondissementba 29 gazdaságot, mely eddig haszonbérbe volt adva, jelenleg maguk a tulajdonosok kénytelenek művelni. Az egyik kiküldött Henzé 21,694 hektárra vonatkozó 722 haszonbéri szerződést hasonlítván össze, megállapította, hogy e területért fizetett haszonbérösszeg 1879. előtt 596,349 frt vala, míg 1879 után azért csak 530,312 frtot fizettek. A bérösszeg tehát 66,037 frttal vagyis 11·37°/o-al hanyatlott. A Vervin kórház tulajdonát képező földek nyilvános árverésen 1866—67. években hektáronként 38 frt 27 krjával adattak ki haszonbérbe. Az 1874. óta, többnyire 1882-ben történt haszonbérbe-adásoknál hektáronként csak 30 frt 48 krnyi, tehát 20·35°/o-al kisebb haszonbért lehetett elérni.

Részletesebbek és becseesebbek azok az adatok, melyeket Risler a soissons-i kórház tulajdonát képező 1677 hektárnyi birtok haszonbérjövödelméről közöl. Sajnos csak az, hogy, habár magadja elő, hogy a haszonbér részint készpénzben, részint terményekben fizetetik, mégis nem a tényleges készpénz- és terményjövödelmet elkülönítve, hanem az utóbbit pénzüértékre átszámítva, csakis a pénzüjövödelmet közli. A haszonbérjövödelem — már a pénzüértéket tekintve — alacsonyabb mint az 1851—60-iki évtizedben vala.*

Év	Haszonbér frt	%
1831—40	31,313	100
1841—50	33,977	109
1851—60	39,422	126
1861—70	43,356	139
1871—80	43,194	138
1881—82	38,349	123
1883—84	35,163	113

* Ministère de l'agriculture. Bulletin 1885. No 1, 23. s k. 1.

Aisne département tanácsa Risler jelentésére tett észrevételeiben kiemeli, hogy a mairektől beérkezett válaszok szerint 1879 előtt a hektár haszonbérét 32 frt 65 kr-ra lehet tenni. A haszonbér azonban 1884. végén 38°/_o-al szállt le s így jelenleg csak 20 frt 22 krt tesz. A maires tudósításainak támogatására hivatkozik arra, hogy az 1879-ben fogantatosított jövedelembecsléskor a hektáronként való tiszta jövedelem 32 frt 15 krban állapítottatott meg, holott az egyenes adók adminisztrációja által 1884. közepén eszközölt felülvizsgálat a hektár átlagos tiszta jövedelmét 23 frt 20 krban mutatta ki.

Azt hiszszük azonban, hogy a département főtanácsa a helyzetet némileg túlozta. Nem oly csekélység az eltérés mint a tanács állítja, azon jövedelem közt, melyet az államkincstár közgei mutattak ki és azon jövedelem közt, melyet a főtanács a maires válaszai alapján állapít meg. Hogy ezt könnyebben áttekinthetővé tegyük, kiszámítottuk a kétféle jövedelemmegállapítást az egész département-t illetőleg. Mig az adóbecslés szerint a földbirtokosok jövedelme 1879-ről 1884-re 4'64 millió frttal, addig az a főtanács megállapítása szerint 6'45 millió forinttal, tehát 1'81 millió forinttal többlet csökkent. S ez a jövedelemcsökkenés 518,851 hektár gazdaságilag használható földbirtokra vonatkozik.

Aisne département földbirtokának tiszta
jövedelme.

	A pénzügyi hatóságok becslése szerint	A főtanács becslése szerint
	frt	frt
1879	16.681,060	16.940,485
1884	12.037,343	10.491,167
Kevesebb	4.643,717	6.449,318
	27'84 ^o / _o	38'07 ^o / _o

Felhozza azonban a főtanács azt is, hogy a földtulajdonosok jövedelme nem csak azzal csökkent, mivel a haszonbérösszeg leszállt, hanem azzal is, hogy míg az előtt a haszonbérlelők fizették a földbirtokot terhelő adókat, jelenleg azokat többnyire maguk a tulajdonosok kénytelenek megfizetni. A járadék hanyatlása mellett szólnak különben a következő tények is. 1884-ben általában míveletlenül maradt 13,359 hektár, haszonbérbe adni nem lehetett

25,728 hektárt, a haszonbérlok bukása folytán 39,522 hektár került csödbírósági (cours du bail) kezelés alá.*

Már az 1866 — 70-ki enquêten említették panaszosan a munkabérek emelkedését. De súlyosabbak és hangosabbak voltak az ezt illető panaszok az 1879 — 80 szaktanácskozmányokon. Az ezekre beérkezett 71 válasz közül 64 tanúsítja a munkabérek emelkedését, 1 azok változatlan voltát állítja, 6 azt mondja, hogy hanyatlottak. Egyes vidékeken a munkabérek a 60-ik évhez képest a kétszeresre, sőt még magasabbra is emelkedett. Páris környékén az utóbbi években egy hektárnak a learatásáért 12 — 14 frtot kellett fizetni, holott azelőtt csak 4 frt 80 krt — 6 frt fizettek. Az élelmezett munkás régebben 40 — 50 krt kapott naponta, holott újabban 60 krt, sőt 1 frt 20 krt is. De a pénznapszám még nem fejezi ki teljesen a mérvet, melylyel a munkabér emelkedett. A munkások élelmezésüket illetőleg is követelőbbek lettek. Régebben hetenkint csak egyszer ettek húst, újabban azt legalább is egyszer naponta követelik, azon kívül pedig, miről régebben szó se volt, bort vagy gyümölcsort kell nekik adni.**

Risler többször említett jelentésében is foglalkozik a munkabérekkel, melyeket illetőleg megállapítja, hogy azok az utóbbi években tetemesen emelkedtek. Adatai szerint volt ugyanis a béres gazda (maitre-valet) évi fizetése.***

1820—30	1830—40	1840—60	1866—75	1875—84
80 frt	120 frt	60 frt	160 frt	280 frt

A napszám élelmezés nélkül pedig vala.

1840—60	1860—75	1875—84
80 kr	1 frt 12 kr	1 frt 40 kr

A viszonyok súlya alatt, mint ez a dolog természetéből folyik, s mint ez az 1879 — 80. szakértekezleten is megállapított a haszonbérbeadó földtulajdonosok és a haszonbérlok szenvedtek. A

* Id. m. 162. s k. l.

** Société nationale d'agriculture en France. Enquête sur la situation de l'agriculture en France stb. publié par Barral II. k. 1880. 42 — 50. l. — Reitzenstein id. m. 21 s k. l. Clavé: La situation agricole de la France. Revue de deux Mondes 1880. I. k. 615. s k. l.

*** Id. l. 28. l.

haszonbérlelőkre súlyosodtak a magas járadékok és munkabérek, s a haszonbérbeadók kénytelenek valának, ha haszonbérlelők elbuktak, kisebb haszonbérrel megelégedni. Aránylag kevesebb bajjal küzdöttek a felesek (métayers), kik a földtulajdonosokkal csak a terményeken osztozkodtak. Az öngazdálkodó kis tulajdonosoknak helyzete nem alakult kedvezőtlenebbé. Maguk és családjuk munkaerejével művelték földjüket, az emelkedett munkabérek őket nem érdekelték, de az árhanyatlás alatt sem szenvedtek, mivel terményeik legnagyobb részét, főleg a gabonát, önmaguk fogyasztották el. A francia kisbirtokosnak megvan az a jó tulajdonsága, hogy adósságot nem tesz. Ha birtokot vesz, csak apró kis parcellát szerez s ennek árát azonnal megfizeti. Az eladósodott vagy adós birtokos helyzete nem azonos az adósságmentes birtokos viszonyaival.

Ha felteszszük azt a kérdést, hogy hazánkban mily átalakuláson ment keresztül vagy általában történt-e változás a mezőgazdaságban érdekelt osztályok viszonyaiban, bizvást mondhatjuk, hogy erre a kérdésre határozott választ senki sem adhat, mert nincsenek adataink. A gazdasági egyesület által 1880-ban tartott szaktanácskozmány nem a mezőgazdaság jövedelmezőségét kutatta, hanem megelégedett a búzatermelés jövedelmezőségéről adott többé-kevésbé megbízható felvilágosításokkal. Az állam által eladott birtokok becslési és eladási eredményeiből következtést nem igen lehet levonnunk, azok a feltett kérdésben megfelelő tájékozást nem nyújthatnak. Máskülönben nálunk tulnyomólag az önművelés járja.

A magyar gazdák köréből igen sok panaszt lehetett hallani, s e panaszok indokoltak is valának a múlt évtizedben, midőn aránylag nagyok voltak az árak, de csekély a termés. De koránt sem indokoltak a most folyó évtizedet illetőleg.

Midőn a magyar gazdák viszonyairól hozunk ítéletet, nem szabad ugyanis arról megfeledkeznünk, hogy azokra kedvezőtlenül hatott ugyan az árhanyatlás, de ezzel a kedvezőtlen körülményeknek vége is szakad. A folyó évtizedben határozottan jók voltak terméseink, határozottan hanyatlott a tőkeamat, leszálltak a gazdasági eszközök árai. S nem mondhatjuk azt sem, hogy a munkabérek emelkedtek. Világos ez az adatokból, melyeket Borovszky Károly, a Pest megyében 1875—1884. években

fizetett legmagasabb napszámokról közölt.* Még világosabban szólnak állításunk mellett ugyancsak Borovszky Károly által a statisztikai évkönyvben közlött adatok alapján tett számítások az országban átlag fizetett napszámokról, mely kimutatást szíves volt rendelkezésünkre bocsátani és a melyet a mellékletben egész terjedelmében közlünk. A midőn azonban azt állítottuk, hogy a munkabérek nem emelkedtek, nem ezekre az adatokra fektetjük a súlyt. Köztudomású tény ugyanis, hogy nálunk a cselédek bérok tulnyomó részét nem pénzben, hanem terményekben, lakásban, tengeri- vagy burgonyaföldben, tehén-, sertéstartásban stb. szóval naturaliakban kapják. Még ha a gazdák idegen munkaerőket, napszámosokat alkalmaznak is, azokat is csak ritka esetben fizetik pénzzel. A mezei munka tulnyomó részét, különösen az aratást és cséplést részes munkások végzik. A cséplésnél való segédkezésért néhol tengeri- vagy burgonyaföldet adnak. Ha az aratásért és cséplésért pénzt fizetnek, ott többnyire a termés rossz vagy hibás, úgy hogy e munkáknak a szokásos részért való végzése a munkásnak jó formán semmi jövedelmet sem nyújtana. Még egyről nem szabad megfeledkeznünk. Hazánkról is elmondhatjuk azt, mit Franciaországban az 1879—80. enquêten constataták hogy míg régebben az állatokat többnyire csak a trágya miatt tartották, ma az állattenyésztésből a gazda még külön hasznót húz. Nem kell másra hivatkoznunk, mint a folytonosan szaporodó tejgazdaságokra.

Mennyire másképp alakultak volna gazdáink viszonyai, ha a jó termésű évek nem jártak volna árhanyatlással, ez egészen más kérdés. Ebben az esetben nem tényleges veszteségről, hanem csak elmaradt haszonról lehet szó.

Más kérdés előtt állunk, ha az árhanyatlás vagy alacsony ár összehalálkozott volna rossz termésű évekkal vagy a jövőben járna ilyenekkel karöltve. Hogy ez bajokat okozna, az kétségtelen. Szenvedne alatta az eladósodott és az adós gazda. Ép ezért nem is vagyunk különös barátjai a birtokadósságoknak. S bölcsen cselekszik az a gazda, ki nem nagybirtokra, hanem inkább adósságmentes, jól felszerelt, habár a mai fogalmakhoz képest csak kisbirtokra is vágyik.

* Pest-Pilis-Solt-Kiskún vármegye mezőgazdasági statisztikájára vonatkozó adatok. 1888. 85. és 86. l.

Nagy szerencse minden esetre, hogy az utóbbi években gazdáink csakis az árhanyatlást panaszkodhatták. Ha a jövőben rossz termésekről is kellene panaszkodniuk, ebben az esetben gazdáinknak meg kell szívélniök azt, mit Shaw Lefevre, az angol statisztikai egyletben, 1878. november 19-én tartott elnöki megnyitó beszédében, az angol gyárosoknak és munkásoknak mondott: »Tényleg egyetlen egy üzleti ágnak sincs joga panaszkodni, melynek áraiban, nyereségeiben és munkabéreiben nagy változások fordulnak elő, hogy ha a jó és rossz éveket együttvéve az iparos átlagos nyereség százaléka, a munkások átlagos bére jutalmazó vala. Mig ez az eset fenforog az iparosok ép úgy mint a munkások a kedvező években kötelesek gondoskodni a kedvezőtlen évek esélyei ellenében.« *

S a járadék hanyatlását illetőleg különösen nem hallgatjuk el azt sem, hogy nálunk a járadéknak inkább emelkedő mint sem hanyatló irányt kell követnie. Nálunk a mezőgazdaság koránt sem emelkedett ama magas fokra, melyre a nyugoteurópai államoké már is feljutott. Másrészt mily távol áll átlagos fogyasztásunk mezei terményekben, sőt még a kenyérterményekben is attól a mértéktől, melyet az előhaladtabb nyugot-európai államokban csekélynek tartanak. Mezőgazdaságunknak még széles és nagy tere nyílik a haladásra, termelésének nagyobbítására. Nem ajánlanók azonban e téren a túlajtást. Midőn a termelés gyarapítására gondolunk, ne a külföldre való szállítás lehetőségét, hanem a hazai fogyasztás emelkedését tartsuk szem előtt. A súlyt a hazai fogyasztás emelésére kell fektetnünk. Ha ezt a célt el akarjuk érni, ne gondoljunk egyedül s kizárólag az ipar terjesztésére. Ez nagy feladat, melyet saját érdekünkben, közgazdaságunk s társadalmi életünk összhangzatos fejlődése miatt is meg kell oldanunk, melynek azonban szép szavakkal, megfelelő társadalmi tevékenység nélkül soha sem fogunk megfelelni. De az iparosság terjesztését és fejlesztését egymagában a cél biztosítására elégtelennek tartjuk. Törekednünk kell a birtokok vagy legalább a gazdaságok kisebbitésén. Nem a népszaporodás magában véve emeli a járadékot, hanem igenis, ha azzal karöltve jár a nagyobb jólét, a fokozottabb fogyasztási tehetség.

* Journal of the stat. society 1878. 579. l.

Bányászat és ipar.

I.

Mint láttuk, az árhanyatlás nem szorítkozott kizárólag a mezei terményekre, hanem kiterjedt a bánya- és iparos termékekre is. Csak főbb vonásaiban fogjuk a bányászat és a műipar fejlődését az utolsó években áttekinteni, hogy némi tájékozást nyújtsunk a hatásról, melyet ezekre az árhanyatlás gyakorolt.

A bányászat köréből a két legfontosabb terméket ragadjuk ki: a vasat és a szenet. Ezek korunk gazdaságának mintegy alapját képezik, úgy hogy bátran mondhatjuk, hogy a vas és a szén korát éljük. A vas és a szén árának fejlődéséről a vizsgálataink tárgyává tett időszakban már megemlékeztünk. Itt csak azt emeljük ki, hogy az angol ár-adatok szerint úgy a nyers vas mint a szén ára az 1872. és 1873. években nagy arányban emelkedett. Az 1874-ik évvel hanyatlás állott elő, melyet ha nem nézzük az 1880. és 1882-ik éveket folytonosnak mondhatunk.

A dolog természetében fekszik, hogy az 1872. és 1873. évek áremelkedései rendkívül fokozták úgy a vas- mint a széntermelést. Ha e két báánytermékről szóló, alábbi termelési adatokat nézzük, látjuk, hogy a kőszéntermelésben csak 1874-ben és 1878-ban mutatkozik némi hanyatlás, máskülönben az mind nagyobb arányokat ölt, úgy hogy az 1872. évi termelést 100-nak véve, az 1887. 65%-al nagyobb. — A vastermelés némileg már eltérő irányt mutat. Hanyatlott az 1874—76., továbbá az 1879. és az 1884—1885. években. De az 1885. évi vastermelés 34%-al és az 1887. évi 54%-al nagyobb az 1872. évinél.

	Vas *		Köszén *	
	termelés általában ezer tonna	a legnevezetesebb államokban %	termelés általában millió tonna	államokban %
1872	14,679	100	255·4	100
1873	14,943	102	271·6	106
1874	14,243	97	266·3	104
1875	14,013	95	274·7	108
1876	13,717	93	279·4	109
1877	14,032	95	284·3	111
1878	14,385	98	283·9	111
1879	14,250	97	300·5	118
1880	18,375	125	331·2	130
1881	19,635	134	350·7	137
1882	21,329	145	369·3	145
1883	21,528	147	393·5	154
1884	20,250	138	393·5	154
1885	19,514	134	396·7	155
1886	20,664	141	400·9	157
1887	22,563	154	420·6	165

Ugy a vas- mint a kőszéntermelésben, különösen nagy arányú haladást Németország és az Egyesült-Államok mutatnak. Az utóbbi állam széntermelése 1872-ről 1887-re 72·4 millió tonnával vagyis 156⁰/₀-al, — vastermelése pedig ugyanaz alatt az időköz alatt 3.952,000 tonnával vagyis 153⁰/₀-al emelkedett, lévén széntermelése 1872-ben 45·7, 1885-ben 118·1 millió tonna, vastermelése pedig 1872-ben, 2.580,000, 1887-ben pedig 6.532,000 tonna. — Németország széntermelése ugyanazon időköz alatt 80⁰/₀-al, vastermelése pedig 102⁰/₀-al emelkedett. Volt ugyanis széntermelése 1872-ben 42·3 és 1887-ben 76·2 millió tonna, vastermelése pedig 1872-ben 1.988,000 és 1887-ben 4.024,000 tonna.

Ha hazánknak e két fontos ásványban való termelését az itt tekintetbe vett időközt illetőleg nézzük, azt látjuk, hogy fekete kőszén termelése 6.413,000 mmázsáról 1872-ben, 9.559,000 mmázsára 1885-ben vagyis 49⁰/₀-al emelkedett, az 1886 — 88. években azonban hanyatlott. Barna kőszén termelése 9.447,000 mmázsáról

* Neumann Spallart. Übersichten 1883—84. 330. és 320. l. V. ö. Közgazd. stat. évkönyv 1888. 279. s k. és 174. l., 1889—90. 244. és 246. l. A kőszénre vonatkozó adatok csakis Nagy-Británia, Németország, Egyesült-Államok, Franciaország, Belgium és Ausztria-Magyarország termelését mutatják.

1872-ben 18.742,000 mmázsára 1887-ben, s e szerint 96⁰/₀-al, emelkedett.* Színítendő nyers vasban termeltetett 1872-ben 1.366,000 mmázsa, 1886-ban 2.255,000 mmázsa, tehát 65⁰/₀-al több. A jelzett év után jelentékeny hanyatlás állott elő. Öntött, nyers vasban pedig termeltetett 1872-ben 103,000 mmázsa 1885-ben 115,000 mmázsa, e szerint 12⁰/₀-al több de már 1886-ban hanyatlás következett. Az árhanyatlás, mint ezt az alábbi a termelés helyén mmázsánként való középárakat éves átlagokban feltüntető adatok igazolják, nálunk sem maradt el.**

	Színítendő		Öntött		Fekete		Barna	
	nyers vas				kőszén			
	termelés ezer mm	ár frt	termelés ezer mm	ár frt	termelés ezer mm	ár frt	termelés ezer mm	ár frt
1871—75	1,430	5·12	99	10·42	6,407	0·48	8,679	0·37
1876—80	1,222	3·90	97	8·85	7,431	0·53	9,294	0·29
1881—85	1,733	3·75	132	8·15	8,873	0·47	14,033	0·40
1886	2,255	3·26	92	7·79	8,592	0·51	15,676	0·30
1887	1,821	3·14	107	8·00	7,864	0·48	17,234	0·29
1888	1,941	3·27	100	7·81	8,507	0·48	18,742	0·28

Vas- és széntermelésünk egyéb termelő államokéhoz képest csekély. Nagy-Británia és Irland termelése mellett a mienk eltörpül. Ezen állam gazdasági nagyságát főleg szenének és vasának köszönheti. Bármily haladást tettek az Egyesült-Államok és Németország a kőszén- és vastermelésben, mégis az »Egyesült-Királyságok« foglalják el az első helyet. Miként fejlődött a termelés ebben az országban az áremelkedés és hanyatlás befolyása alatt, kiváló érdekekkel bir. Ez indokolja az alábbi adatok közlését, melyeket úgy állítottunk össze, hogy közöljük a termelést öt éves időszakokra szóló éves átlagokban, kitiüntetve minden egyes ilyen időszakot illetőleg a legmagasabb és legalacsonyabb termelést, összehasonlítva azt az 1873. évi termeléssel, mely az egységet =100 alkotja. Ez adatokból látjuk, hogy a termelés, habár megszakítással is, folyton gyarapodott.

* Stat. évkönyv 1886. IV. f. 27. s k. 1.

** U. o. 25. s k. 1.

Nagy-Británia és Irland *

Év	kőszén-termelése		Év	nyersvas termelése	
	millió tonna	viszony- szám		ezer tonna	viszony- szám
1873	129'05	100	1873	6,671'5	100
1871—75	126'96	98	1871—75	6,561'8	98
1871	119'23	92	1874	6,087'3	91
1875	133'98	104	1872	6,849'8	103
1876—80	138'42	107	1876—80	6,764'6	101
1878	134'73	104	1879	6,091'3	91
1880	149'16	116	1880	7,873'2	118
1881—85	161'45	125	1881—85	8,227'1	123
1881	156'65	121	1885	7,534'1	111
1883	166'36	129	1882	8,724'1	131
1886	160'03	124	1886	7,121'8	107
1887	164'71	128	1887	7,680'4	115

II.

Hazánkban főleg és különösen a fonó és szövő ipar mondhatni teljes hiányát érezzük. Az 1885-iki évi iparstatisztikai adatok szerint 419 mozgóerővel dolgozó ily vállalatunk van, melyek közül 338 még csak be sincs jegyezve. ** Már magából ebből a tényből is bizony következtethetjük, hogy nagyban való gyártásról alig lehet szó. Ez a körülmény birt minket különösen arra, hogy ép ennek az iparágnak viszonyait és fejlődését a vizsgálatunk tárgyává tett években lehető röviden vázoljuk.

Nagy-Británia és Irland foglalja el ebben az iparágban a legelső helyet. De talán sehol sem panaszkodnak annyit ez iparág hanyatlásáról, a nagy versenyről, mint ép ebben az országban. Ha immár összehasonlítjuk az 1870-iki évet az 1885-ikkel, melyről adataink vannak, látjuk hogy a gyárak 10⁰/₀-al, az orsók 16⁰/₀-al, a mechanikai szövőszékek 26⁰/₀-al, az alkalmazott egyének 14⁰/₀-al szaporodtak. Ha az összehasonlítást 1874. és 1885. közt tesszük meg, csak kisebb fokú haladást látunk, de koránt sem hanyatlást.

* V. ö. Stat. Abstract for the United Kingdom. 1871—85. 160. l., 1873—87. 176. l. Egy angol tonna = 1016 kilogramm. A nyersvas termelésében befoglaltatik a külföldről hozott vasérből nyert vas is.

** Jekelfalussy : Magyarország iparstatisztikája 1885-ben 162. l.

Fonó- és szövő-gyárak.*

	1870	1874	1878	1885
Gyárak	6,807	7,294	7,105	7,465
Orsók	45.553,111	51.077,243	53.102,528	53.088,824
Mechanikai szövőszékek .	610,004	667,711	725,714	773,704
Alkalmazott egyének . .	907,230	1.005,685	975,546	1.034,261

A fonó és szövő iparban különösen kiemelkedik a gyapot ipar. Az 1885. évet nézve azt látjuk, hogy minden 100 gyár közül 35 gyapotgyár, minden 100 orsó közül 83 és minden 100 szövőszék közül 73 gyapotgyárban dolgozik, végre minden 100 egyén közül 49 gyapotgyárban van alkalmazva. Ha külön nézzük a gyapotipart, azt látjuk, hogy az folytonosan emelkedett s csak is a gyárak számában mutatkozik 1885. és 1878. közt csekély hanyatlás.

Gyapotgyárak.**

Gyárak száma szaporodása(+) v. apadása(—)	Orsók száma	Mechanikai szövőszékek szaporodása száma száma	Alkalm. egyének szaporodása száma száma
1870 2'483	37.718,758	440,676	450,087
1874 2,655 + 7%	41.881,789	11% 463,118	5% 479,515
1878 2,674 + 0.7 »	44.206,690	6 » 514,911	11 » 482,903
1885 2,635 — 1.5 »	44.348,921	0.3 » 560,955	9 » 504,069

Még sokkal világosabb képet alkothatunk magunknak a gyapotipar helyzetéről, ha a feldolgozott nyersanyagot nézzük. Könnyen tehetjük, mivel azt külföldről szerzi be. A belsőföldön feldolgozotttnak tekintjük a gyapotbehozatali fölösleget. Ezt nézve, azt látjuk, hogy az 1875—80. években az ipar ugyan hanyatlott, de annál nagyobb lendületet vett az utóbbi években.

Gyapotfogyasztás.***

	métermázs	viszonyszám
1871—75	6.003,000	100
1876—80	5.578,000	92.9
1881—85	6.527,000	108.7
1886	6.882,000	114.6
1887	6.799,000	113.3
1888	6.609,000	110.1

* Stat. Abstract 1885. 148. s k. l.

** U. i. m. 150. s k. l.

*** Stat. Abstract 1871—85. 75. l. és 1873—87. 79. l. Az átszámításnál 1 angol font = 0.4536 kilogrammal.

Második jelentékeny ipara a gyapjугyártás. Forrásunk külön kitünteti a gyapjугyárákat, külön a törmelékgyapjút feldolgozó (shoddy) gyárákat és ismét külön a kartoly vagy gyapjufonal készítő gyárákat. Kimutatásunkban ezeket egybefoglaljuk, mivel különben is csak a gyapjuipar s nem egyes ágainak fejlődését akarjuk kimutatni.

G y a p j u g y á r a k.

Gyárak	Orsók	Mechanik. szövőszékek	Alkalm. egyének
1870 2,579	4.958,006	115,484	238,503
1874 2,617 +1'4%	6.008,411 +21%	140,274 +21%	280,133 +17%
1878 2,562 -2'1 »	6.301,679 + 5 »	146,447 + 4 »	270,348 - 3 »
1885 2,751 +7'4 »	6.144,594 - 1 »	139,902 - 4 »	282,255 + 4 »

A gyapjuipar mint egész 1874. óta sem nem haladt, sem nem hanyatlott. Egyes ágai azonban hanyatlottak, míg mások tetemesen emelkedtek. Az orsók és a szövőszékek számában 1878. óta mutatkozó hanyatlás ép ezekre a változásokra vezethető vissza. A bradfordi kereskedelmi kamara ajánlata folytán a váltságot vizsgált angol kir. bizottság által kihallgatott *Mitchell* szakértő, kijelentve, hogy Bradford és vidéke a legnagyobb gyapjufogyasztó, mondja, hogy e kerület ipara, habár régebb ágazatai a verseny és az ízlés változása folytán szenvedtek is, ma ép oly nagy, sőt nagyobb mit volt valaha. S csak értéke jelentékenyen kisebb, mit a nyers anyag értéke kisebbedésének és a gyártási költség kevesbedésének lehet felróni (3838—44).

Még érdekesebbek és az ipar viszonyait és fejlődését sokkal hívebben tüntetik fel a Behrens Jakab szakértő által szolgáltatott adatok és felvilágosítások. E szakértő szerint külföldről behozott gyapjuban, alpacaban, mohairban és fonálban feldolgoztatott évi átlagokban :

	métermáza	viszonyszám		métermáza	viszonysz.
1860—64	572,598	= 100	1875—78	1.000,623	= 175
1865—69	720,366	= 126	1879—84	1.123,984	= 196
1870—74	920,259	= 161	1885	1.267,064	= 221

Hazai gyapjuban fogyasztatott évi átlagban :

	métermáza	viszonyszám		métermáza	viszonysz.
1860—64	612,000	100	1875—79	655,451	107
1865—69	639,024	104	1880—84	539,239	88
1870—74	667,090	109	1885	518,576	85

Osszevetve az első öt éves időszakot az utolsó öt éves időszakkal az látjuk, hogy a külföldi gyapjufogyasztás 121 $\frac{1}{2}$ %-al emelkedett, ellenben a hazai gyapjufogyasztás 12 $\frac{0}{10}$ %-al hanyatlott. Ha összehasonlítjuk a rossznak mondott 1880—84. éveket a kitünőnek állított 1870—74. évekkkel, a hazai gyapju fogyasztása ugyan kerek összegben 128,000 métermázsával hanyatlott, a külföldié ellenben közel 200,000 métermázsával emelkedett. Ebből következőtve a gyapjuipart hanyatlottnak nem állíthatjuk.

A gyapju iparczikkekben való külkereskedelmet illetőleg pedig ugyanaz a szakértő az árkülönbözetre való tekintettel ekép nyilatkozik: »E szerint 1884. évi kivitelünknek a mennyiségét illetőleg 100 százalékkal nagyobbnak kellett lennie mint 1860—64-ben, 50 $\frac{0}{10}$ %-al nagyobbnak mint 1865—69-ben, 20 $\frac{0}{10}$ %-al nagyobbnak mint 1870—74-ben, 50 $\frac{0}{10}$ %-al nagyobbnak mint 1875—79-ben, de az 1880—84. évek átlagánál is 23 $\frac{0}{10}$ %-al nagyobbnak.« *

Mig a gyapot- és gyapjuipart illetőleg csak némi haladást jelezhetünk, nevezetes fejlődést látunk két más ágban, melynek egyike újnak mondható. A kenderipar, ha a gyárakat és az annál alkalmazott személyzetet nézzük, 1870. óta több mint 200 $\frac{0}{10}$ %-al emelkedett, sőt ha szövöszékekre vagyunk tekintettel az emelkedés a 600 $\frac{0}{10}$ %-ot is meghaladja. Az új iparágat képező jutaiparról mondhatjuk, hogy minden irányban jelentékenyen gyarapodott. Hanyatlást s pedig csaknem minden irányban való hanyatlást csak a len- és selyemiparnál tapasztalhatunk.

Kender-, juta-, len- és selyemipar.

	Gyárak			Orsók		
	1870	1885		1870	1885	
Kender	35	107	+206 $\frac{0}{10}$ %	32,311	46,495	+ 44 $\frac{0}{10}$ %
Juta	63	120	+ 90 »	115,156	264,203	+129 »
Len	500	388	— 22 »	1,549,547	1,220,377	— 22 »
Selyem	696	691	— 1 »	1,130,441	1,062,748	— 6 »

	Szövöszékek			Alkalmazott egyének		
	1870	1885		1870	1885	
Kender	107	779	+628 $\frac{0}{10}$ %	3,159	9,946	+216 $\frac{0}{10}$ %
Juta	4,330	12,083	+179 »	17,570	41,674	+137 »
Len	35,301	47,641	— 35 »	124,772	111,837	— 10 »
Selyem	12,378	11,966	— 3 »	48,124	42,995	— 11 »

* V. ö. Depression of trade and industry. Report II. Part. I. 264. s k. l.

Nagy-Británia és Írland gyapot-iparának pedig hatalmas versenyt támaszt egy volt gyarmata, továbbá ázsiai legnagyobb birtoka. E versenytársai önmaguk termelik a nyersanyagot. Nekik adjuk az elsőbbséget.

Az Egyesült-Államok két utolsó censusa szerint a gyapot ipar következőleg alakult: *

	Telep	Tőke míllió frt	Orsók	Szövőszékek	Munkások	Munkabér míllió frt	Gyártmányok értéke míllió frt
1870	956	291'48	7.132,415	157,310	135,369	81'99	372'71
1889	1005	460'96	10.713,677	229,784	185,472	95'79	443'00

Minő fejlődést vett az 1880. évi census óta ez az iparág, ezt illetőleg a fentebbiekkel összehasonlítható adataink nincsenek. De hogy az tetemes haladást tett, következtetjük a gyapot-fogyasztásból.

Gyapottfogyasztás az Egyesült Államokban. **

	Évi átlagok milliószámban	Viszonyszám
1870—74	2.475,000	100
1875—79	2.966,000	120
1880—84	4.386,000	177
1885—87	4.497,000	182

India gyapotipar-versenyét, mint már fentebb láttuk, különösen rossz szemmel nézik az angolok. Féltik keleti kereskedelmüket. S hogy az indiai gyapotipar emelkedik arról tanuságot tesznek a következő, a jutaiparra is vonatkozó adatok. A kiindulási alapul vett első év és a kimutatásunkban foglalt utolsó év között a gyapotiparnál a szövőszékek 80%-al, az orsók 83%-al, a jutaiparnál a szövőszékek 127%-al, az orsók ellenben 483%-al szaporodtak.

Gyapotipar. ***

	Gyárak		Szövőszékek		Orsók		Átlag naponta alk. munkások általában
	általában	%	általában	%	általában	%	%
1867—77	47	100	9,139	100	1.110,112	100	?
1879—80	58	123	13,307	145	1.470,830	132	39,537
1881—82	62	132	14,386	157	1.550,944	140	52,231
1882—83	62	132	15,116	165	1.654,108	149	53,634
1883—84	74	157	16,251	178	1.895,284	171	61,836
1884—85	81	172	16,455	180	2.037,055	183	61,596

* Depression of trade and industry. Final Report 88. Giffen jelentése.

** Stat. Abstract of the United States 1887. 136. l.

*** Gold and silver commission. First report. 1887. 345. l. Az adatokat közli Waterfield, az indiai hivatal pénzügyi titkára.

Jutaipar.

	Gyárak		Szövőszékek		Orsók		Naponta alk. munkások	Átlag
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
1876—77	18	100	3,049	100	22,610	100	?	
1879—80	21	117	4,946	162	70,840	313	27,494	100
1881—82	21	117	5,655	185	90,755	401	40,551	147
1882—83	21	117	5,633	185	95,733	423	42,797	156
1883—84	20	111	6,139	201	112,650	498	47,868	174
1884—85	21	117	6,926	227	131,740	583	51,902	189

Az *Egyesült-Államokat* illetőleg azonban még tekintetbe kell venni nagy-arányu gyapjuiparát. Ez ipar nagyságát már azon fentebb közölt adatból is megítélhetjük, hogy nagy juttenyésztése ellenére folyton emelkedő gyapjubevitelre szorul. Nem akarunk itt sok részletbe bocsátkozni s azért csakis a gyapjuforgasztás kimutatására szorítkozunk. Ezt nézve mondhatjuk, hogy míg a múlt évtizedben a gyapjuipar csak némi lendületet vett, addig a jelen évtizedben az hatalmas fejlődésnek indult. A kiindulási időszakhoz képest az utolsó időszakban az iparos feldolgozás 71%-al több gyapjut igényelt. Koránt se higyjük azonban, hogy az ipar e nagy haladása a bevétel hátrányára volt. Ha összehasonlítjuk az 1880-iki gyapjuáru bevételt az 1887-ik évben való bevétellel, az utóbbi kerek összegben 23 millió forinttal volt nagyobb, a kivétel pedig, akár a hazai, akár az idegen kivitt tekintsük, alig emelkedett. S ez könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük azt a nagymérvű népszaporodást és hozzá a jólét folytonos gyarapodását, melynek ezek az államok örvendenek.*

Gyapjuforgasztás évi átlagokban.

	métermáza	%
1870—74	1.045,418	100
1875—79	1.090,832	104
1880—84	1.556,416	149
1885—87	1.802,075	171

Az angolok különösen két európai állam: *Franciaország* és *Németország* versenyét panaszozzák.

Nem rendelkezünk mindazokkal az adatokkal, melyek szükségesek volnának, hogy magunknak teljes képet alkothassunk *Németország* fonó és szövő iparának fejlődéséről. Rendelkezé-

* Stat. Abstract 1887. 82., 101. és 120. l.

sünkre tulajdonkép csak az 1875. december hó 1-én foganatosított iparstatisztikai felvétel s az 1882. június 5-én eszközölt foglalkozási statisztikai felvétel adatai állanak. Az adatok e két felvételnél nem azonos elvek szerint gyűjtettek, az egyes iparágak további osztályozása sem azonos, s ez megnehezíti az összehasonlítást. Így az 1882-iki felvétel az üzemeket fő- és melléküzemekre osztja fel, mely felosztást az 1875-iki felvétel nem ismeri. Míg az 1875-iki felvétel az anyagból kiindulva teszi meg az osztályozást, az 1882-iki a kezelésből: u. m. fonás, szövés, festés stb. indul ki, s ehhez képest osztja be az egyes iparos üzemeket. Az 1875-iki az iparban foglalkoztatott összes személyeket tünteti fel, az 1882-iki csak a főüzemben elfoglaltakat. Még az a tény is fenforog, hogy a két felvétel nem ugyanabban az időpontban foganatosított, mi eredményezte, hogy a kisebb, csak mellékesen folytatott iparok közt okvetlenül kellett különbözeteknek felmerülniök. A különböző adatokat egymással összehangba hozni meg sem kísértjük, hanem szorítkozunk a főbb eredmények közlésére s különös súlyt fektetünk a nagy, gyári üzemekre, melyekhez a német statisztika azokat számítja, melyek 5 segédnél többet foglalkoztatnak. Ha a gyárakat nézzük, a nagy ipart hanyatlottnak kellene mondanunk, de a termelés nagyságát illetőleg nem a gyárak száma dönt. Az azokban alkalmazott személyeket nézve már roppant fejlődést látunk, különösen ha meggondoljuk, hogy a termelés nagyságát illetőleg a döntő tényező a gépezet mennyisége és minősége. Épen az a sajnós, hogy ebben az irányban összehasonlító kimutatással nem szolgálhatunk.

Németország fonó- és szövőipara.*

	1875	1882
Összes iparos üzemek	403,024	406,574
Összes személyek	926,767	910,009
Nagy üzemek (gyárak)	9,532	9,141
Személyek	413,748	469,516
Egy gyár által átlag foglalkoztatott	43	51

Két ipar, u. m. a gyapot- és a jutaipar fejlődéséről azonban véleményt alkothatunk magunknak a feldolgozott nyersanyagból, melyet alább öt éves időszakokra szóló éves átlagokban mutatunk

* Stat. Jahrbuch f. d. deutsche Reich 1880. 41. s k. l., 1886. 39. s k. l.

ki. Nagy haladást mutat a gyapot, de még nagyobbat a jutaipar, melyet mindenfelé mindinkább felkarolnak.*

	Gyapottfogyasztás			Jutafogyasztás		
	általában tonna	%	fejenként kgramm	általában tonna	%	fejenként kgramm
1866—70	68,281	100	1'81	2,126	100	0'06
871—75	116,389	170	2'84	6,238	293	0'15
1876—80	124,549	182	2'86	10,052	473	0'32
881—85	152,329	223	3'35	29,873	1405	0'66
1886	160,337	235		42,202	2032	

Franciaország textil gyáriparának felődését, legfontosabb tüneteit illetőleg, 1875. óta évről évre nyomon követhetjük. A rendelkezésünkre álló adatok szerint folytonos haladást látunk, s midőn ezt állítjuk, különösen a gyárakban alkalmazott hajtóerőkre és munkaeszközökre vagyunk tekintettel. Különösen ezek mutatnak szakadatlan fejlődést és haladást. Hosszas számcsoportok kikerülése végett, a vonatkozó adatokat nem évről évre közöljük, hanem csakis három év közt vonjuk meg a párhuzamot.**

Gyapjfonás és szövés.

	Gyárak		Munkások		A motorok (gőz v. víz) lóereje		Orsók	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
1875	2,270	100	95,779	100	30,114	100	2,969,522	100
1880	1,926	85	110,904	116	31,290	104	3,037,837	102
1884	1,969	87	110,578	116	39,863	132	3,062,068	103

Szövőszékek

	mechanikai		kézi	
	általában	%	általában	%
1875	30,114	100	56,895	100
1880	41,044	136	37,632	66
1884	44,699	149	32,430	57

Gyapotfonás és szövés.

1875	1,083	100	114,259	100	35,180	100	4,922,475	100
1880	913	84	97,823	86	39,112	111	4,942,788	100
1884	1,157	107	109,186	96	49,520	141	5,110,852	104
1875			56,446	100	78,037	100		
1880			65,927	117	47,312	61		
1884			74,134	131	33,936	43		

* M. id. stat. Jahrb. 1886. 158. l.

** Annuaire statistique 1878. 76. s. k. l., 1883. 330. s. k. l., 1887. 381. l.
V. ö. Giffen jelentését id. h. 188. l. és Közg. és stat. évkönyv 1888. 324. l.

Len-, kender- és jutaszövés és fonás.

	Gyárak		Munkások		A motorok (gőz v. víz) löereje		Orsók	
	általában	%	általában	%	általában	%	általában	%
1875	699	100	62,095	100	19,647	100	730,241	100
1880	592	85	60,585	98	17,032	87	740,480	101
1884	566	81	65,965	109	21,173	108	679,288	93
Szövőszékek								
			mechanikai				kézi	
			általában	%			általában	%
1875			23,791	100			54,611	100
1880			18,291	77			29,051	53
1884			17,989	76			24,315	44

Selyem és selyemkeverék fonása és szövése.

1875	1,172	100	43,437	100	6,138	100	1,059,617	100
1880	1,120	96	98,888	228	—	—	1,064,328	100
1884	1,263	108	68,146	157	9,433	153	1,061,861	100
1875			43,086	100			132,646	100
1880			43,975	102			81,433	61
1884			47,793	111			54,360	41

A termelőképesség végre még nem maga a termelés. Franciaországot illetőleg is tehát igyekeznünk megállapítani a nyersanyag-fogyasztást, mit azonban csak a gyapotot és a gyapjut illetőleg tehetünk meg. A gyapotfogyasztást könnyű megállapítani annyiban, a mennyiben a nettó-bevitelt az országban elfogyasztottanak vagyis feldolgozottak tekinthetjük. A gyapjunál már tekintettel kell lenni a hazai termelésre, nem különben a be- és kivitelre. Az alábbi kimutatásról csak azt kell megjegyeznünk, hogy a gyapot a netto-bevitelt jelenti, az idegen gyapjufogyasztás alatt érteni kell a netto gyapjubevitelt, míg a hazai termelést mint teljesen otthon feldolgozottat vettük. Ha ezeket az adatokat tekintjük, a gyapot- és a gyapjuipart csakugyan fejlődöttnek és haladásban levőnek kell tartanunk.*

* Az alapadatokat, melyeket számításainknál felhasználtunk l. a forgalmat illetőleg Stat. Abstract for the principal and other foreign countries 1866—1876—8. 62. s k. l. és 1876—1885—82. 74. s k. l. A gyapjutermetést illetőleg l. Annuaire statistique 1878. 347. l., 1879. 342. l., 1883. 299. l., 1886. 347. l. és 1887. 343. l. A gyapjutermetésről az első rendelkezésünkre álló hivatalos adat 1874-ből vala. Ez évben 455,506 mm. vala a gyapju.

	Gyapottfogyasztás			Gyapjufogyasztás		
	évi átlagok milliókban			idegen évi átlagok milliókban	hazai	
1870—74	769,052	100		844,798	100	?
1875—79	915,712	119		1.075,064	127	434,461
1880—84	1.042,456	136		1.189,978	141	397,806
1885	1.080,520	141		1.303,750	154	474,563
1886	1.111,390	145		1.444,490	171	530,520

Mindezekből az adatokból kétségtelen, hogy a textil ipar ép az utóbbi években jelentékenyen fejlődött s biztosra vehetjük, hogy a haladás nálunk sem maradt el. Csakhogy képtelenek vagyunk ezt kimutatni. Annyi azonban minden esetre tény, hogy ép a fonó és szövő ipar nálunk még nagyon gyenge lábbon áll. S akadáhat, ki az itt ecsetelt nagy haladást látva, mondhatná, hogy így nálunk textil ipart folytatni nem lehet, hogyan versenyezhesünk az előhaladtabb külfölddel. Erre azt válaszolhatnók, hogy ime ott van India, mely állam a gyapotárukra szabott vámot ép a legutóbbi években törölte el s ipara folytonosan halad előre és durvább kelmékben roppant versenyt csinál Angliának.

Ha már megtettük ezt az észrevételt, mely némileg feladatunk körén kívül esik, szabadjon még azt is megjegyeznünk, hogy napjainkban a feldolgozandó nyers vagy legalább a tüzelő anyagnak közelléte az ipar meggyökereztetéséhez és fejlesztéséhez nem feltétlenül szükséges. Mindezeket a legtávolabb vidékekről csekély költséggel lehet szállítani s e szerint ma a szállítási költség megkímélése alig jöhet szóba. Mire az iparnak ma szüksége van, az az álló tőke, a jó gépezet és a lehető legtökéletesebb munkaeszköz, azon kívül értelmes és jól fizetett munkásnép. Anglia például a francia verseny által kényszerítve gyapju iparát a legutóbbi években egészen átalakította, jelentékenyen tökéletesebbitette gépeit és munkaeszközeit. Ha ipart akarunk, ezekre kell a főszűlyt fektetnünk, de azzal, hogy nálunk terem gyapju, a munka is olesó, már t. i. a napszám kicsiny, senkit vállalkozásra nem csábíthatunk. Tőkénk pedig kétségtelenül van, ott vannak a takarékpénztárainkban az évről évre szaporodó milliók, melyeknek egy jelentékeny része csak a nagyzási hóbert kielégítésének szolgál, a helyett hogy felhasználtatnék a termelés, legyen az mezőgazdasági vagy iparos termelés, fejlesztésére. A földbirtok, annak rendkívüli aránytalansága, tulzott sok tőkét von el a tulajdonképi

hasznos felhasználástól. S itt sem hallgathatjuk el azt a nézetünket, hogy az iparos fejlődésnek igen nagy hátrányára szolgál a nálunk tultengő nagy birtok, melyet a gazdaságokban való helyesebb arány sem mérsékel.

Bocsánat e kitérésért. Térjünk vissza tulajdonképi tárgyunkra. Habár a bizonyítást mellőzzük is, csak azt akarjuk még felemlíteni, hogy azt a haladást és fejlődést, melyet a textil iparnál láttunk, a többi iparágaknál is kimutathatnók. Mindegyiknél megvan a természetes gyarapodása de egyes alágazatainál a hanyatlás is. A részletezést és bizonyítást mellőzzük, mert az nem csak rendkívüli sok időt venne igénybe, hanem megkívánná, hogy olvasóinkat újabb és újabb számcsoportokkal terheljük.

Még csakis egy ipart s csakis hazánkat illetőleg akarunk futólag áttekinteni. Ez a malomipar, melyet nyomott, sőt hanyatló állapotban levőnek szeretnek mondani.

Álljanak itt első sorban az országos statisztikai hivatal által az 1880—84. években az egész országban őrlött gabona-mennyiségről gyűjtött adatok, melyek szerint is a megőrlött gabona 1880-tól — 1884-ig 17.6 millió mmázsáról — 22.5 millió mmázsára emelkedett vagyis 28⁰/₀-al gyarapodott. Se gyarapodás tulajdonképe része ép a gőzmalmokra és ezek között ismét a nagy berendezésű, tehát kivételre is dolgozó gőzmalmokra esett.

A z o r s z á g b a n ő r l ő t t g a b o n a . *

	1880	1884	
	ezer mmázsa	ezer mmázsa	%
Nagy berendezésű gőzmalmok	6,337	9,572 + 3,235	51
Egyszerű »	3,642	4,861 + 1,219	59
Nagy berendezésű vízimalmok	619	893 + 274	44
Egyszerű »	6,228	6,408 + 180	3
Szárazmalmok	529	501 — 28	5
Szélmalomok	215	219 + 4	2
	17,570	22,454 + 4,884	28

Az alábbi kimutatásban közöljük a budapesti malmok által 1870—1888. években őrlött gabonát s ebből előállított liszt-mennyiséget, még pedig az első 15 évet illetőleg öt éves időszakokra szóló éves átlagokban, minden egyes időszakot illetőleg még külön kitüntetve a minimalis és a maximalis eredményt,

* Hiv. stat. közl. Magyarország malomipara. 1885. 36. l.

hogy ez által mintegy képét adjuk az előállott hullámzásoknak. Az átlagoknál egyszersmint százalékokban is kitüntetjük a liszt eredményt.

Budapesti malmok termelése.*					
	Örlt gabona métermáza ‰		Termelt liszt métermáza ‰		a liszt aránya a gabonához százalékokban
1870—74	2.919,928	100	2.215,021	100	75.9
1873	2.660,473	91	2.002,735**	90	
1871	3.852,356	115	2.549,424	115	
1875—79	3.726,868	128	2.784,824	125	74.8
1875	3.148,117	108	2.367,944	107	
1879	4.399,226	151	3.275,886	148	
1880—84	4.690,138	161	3.523,257	159	75.1
1880	3.672,994	126	2.798,227	126	
1883	5.526.930	189	4.174,017	188	
1885—88	5.577,437	191	4.214,264	190	75.6
1885	2.024,738	175	3.807.635	172	
1888	6.222,099	213	4.756,844	215	

Nézzük bár az egész országra vonatkozó adatokat, nézzük azokat, melyek a fővárosi malmokat illetik, sehol, de sehol sem látunk hanyatlást. A fővárosi malmokra vonatkozó adatokból látjuk, hogy fővárosunkban az őrlés nem ugyan évről évre, de időszakról időszakra folytonosan nagyobbodott s minden következő időszak átlaga meghaladta az előző maximumát. Látjuk ezt az 1885—88. éveknél is. Pedig jósolgatták, hogy malmaink tönkre fognak menni, mert 1886—7. években kisebb mennyiséget őrlöttek meg mint 1885-ben, mintha ilyesmi még soha sem történt volna. Mezőgazdaságban, iparban, kereskedésben folyton változnak a jó és rossz évek s ép ezért egy vagy két év eredménye nem szolgálhat következtetési alapul. Különben, jogosulatlan és meggondolatlan volt a véstjósoló állítás is, mert ez évek leggyöngébb termelése: az 1886. évi jelentékenyen meghaladta az 1880—84. évek átlagát.

Panaszolták a liszt kivitel hanyatlását. Külforgalmi statisztikánk ezt a panaszt csak abban az esetben erősíti meg, ha Ausztriát nem számítjuk a külföldhöz. De ha Ausztriát is külföld-

* Stat. havi füzetek 1887. 136. l.

** 1874-ki eredmény.

nek tekintjük, azt tapasztaljuk, hogy nem nézve az 1883-ik évet lisztekivitelünk folyton emelkedett. Végre is minden iparnak — s ez alól a malmok sem tesznek kivételt — a fogyasztók igényeirez kell alkalmazkodnia s addig azt nem mondhatjuk hanyatlottnak míg általában foglalkoztatják s annál kevésbé, midőn folyton nagyobb mérvben veszik igénybe.

Liszt kivitelünk.*

	Összesen mm	Ausztriába mm	Az összkivitelhez való aránya ‰
1882	2.891,875	1.532,305	53
1883	3.540,051	1.917,678	54
1884	3.493,895	1.996,857	57
1885	3.499,187	2.200,316	63
1886	3.539,325	2.308,566	65
1887	3.718,308	2.543,856	68
1888	4.755,992	3.090,750	65

Malmaink tulajdonkép nem az őrlés, nem is a kivitel apadását panaszzolják, hisz nem is tehetnék, de a nyereség csökkenését veszik zokon. De malmaink részvényeseiknek oly nyereség-százalékokat is fizettek, melyeket tulnagyonknak kell tartanunk, különös tekintettel arra, hogy a részvényes jövedelmül csak tőkekamatot és koczkázati díjat igényelhet, de nem külön vállalkozási nyereséget vagy munkadíjat, hiszen a vállalatot nem kezeli. Már pedig abban a mérvben, a melyben a tőkekamat hanyatlík s abban az arányban, a melyben a vállalkozással járó koczkázat apad, a részvényosztaléknak is le kell szállania. A malomüzlet ma már nálunk nem koczkázatos vállalat, biztos alapon és jövőn nyugszik. S épen erre való tekintettel a régi nagy osztalékok ideje lejárt s a részvényeseknek az eddigieknél sokkal szerényebb jövedelemmel kellend beérni, mivel nem akartuk mondani, hogy az 1886. vagy 1887-iki jövedelem teljesen megfelelő. De azt sem hiszszük el, hogy ily jövedelmezés mellett a malmok magukat fen nem tarthatnák. A csekély jövedelem legfőlebb csak új malmok keletkezését akadályozhatja meg.

A fővárosi részvénytalmok által fizetett osztalékok a részvénytőke százalékában.*

* Hiv. stat. közl. Magyarország öt évi forgalmának eredményei. 1888. 77. l. — Magyarország áruforgalma stb. 45. l.

** Stat. havi füzetek 247. l.

	1876—80 éves átlag	1881—85 éves átlag	1886	1887	1888
Concordia	5'60	7'20	0'	5'00	6'00
I. Budapesti . . .	24'40	19'20	10'00	10'00	10'00
Erzsébet	12'00	8'00	5'00	8'00	12'00
Henger	9'00	7'60	0'	5'00	5'00
Luiza	18'25	15'75	6'25	0'	6'25
Molnárok és sütők	19'95	15'70	10'00	12'50	16'00
Pannonia	17'50	6'00	0'	2'50	3'00
Victoria	21'24	6'08	0'	0'	6'66
Összes malmok .	15'99	10'67	3'91	5'60	7'99

A most közölt táblázat minta gyanánt szolgálhat azokra az általános panaszokra és e panaszok beigazolására, melyek nálunk s mondhatjuk mindenütt felhangzottak az ipar csekély jövedelmezőségéről. Hogy az ipar jövedelmezősége hanyatlott, hogy a vállalkozó ma kisebb nyereségi százalékkal tartozik megelégedni, mint régebben, különösen a hetvenes évek kezdetén, kétségtelen. Csak arra nézve vannak kételyeink, hogy a részvényvállalkozás eredményei mérvadók lehetnének, s hogy ezek tiszta kifejezésre juttatnák a magánvállalkozó nyereségét is. Minden ily kimutatásnál bennünket óvatossá tartozik tenni az általunk már említett az a körülmény, hogy részvénytársulatnál vállalkozónak tulajdonkép az igazgatót, ki az egész vállalatot vezeti, kell tekintenünk, valamint azon tény is, hogy az ily vállalatnál a jövedelem nagy részét az ellenőrzés emészti meg.

Különben az, mit fentebb a malmokról mondtunk, nagyban és egészben az összes iparokra áll. A tőkeamat hanyatlása folytán szükségkép hanyatlania kellett minden vállalat jövedelmének. A jövedelem apadása azonban az iparos termelést nem kisebbitette. Mint láttuk, ennek ellenére is a termelés mindenütt haladt, sőt a nyereségi százalék hanyatlása azt nagyban előmozdította s elősegítette a javításokat és átalakításokat, miket a gyári gépezetekben és felszerelésekben eszközöltek.

Kereskedelem és forgalom.

A kereskedelem és forgalom — értve a világkereskedést és forgalmat — a mult évtizedben, sőt még a jelen évtized első három évében 1883-ig mondhatni folyton és jelentékenyen emelkedett. Neumann Spallart szerint a nemzetközi világforgalom emelkedett.*

1860—65 közt évenként	491 millió forinttal
1865—72 » »	1083 » »
1872—73 » »	810 » »

Az 1874—77. évek — az 1876-iki kivételével, mely jelentékenyen emelkedést mutat, — a világforgalomban a hanyatló évek közé tartoznak. De a hanyatlás csakély, a mennyiben a megelőző évhez képest az 1874-ben 252, 1875-ben 117 és végre 1877-ben 34 millió forint vala.

Az 1878-ik évvel újabb emelkedő folyamat indult meg s volt

1877—1878 közt	703 millió forint
1878—1879 »	714 » »
1879—1880 »	2020 » »
1880—1881 »	290 » »
1881—1882 »	1362 » »
1882—1883 »	369 » »

Ezzel az évvel a forgalom tetőpontját érte el s reá már a nagymérvű hanyatlás állott be mely is vala

1883—1884 közt	1390 millió forint
1884—1885 »	1885 » »

A Közgazdasági és statisztikai évkönyv úgy 1888. mint a 1889/90. évfolyamában szintén részletes adatokat találunk a világforgalom fejlődéséről 1876-tól 1887-ig sőt részben már 1888-ra is. Az itt foglalt adatok szerint volt az összforgalom.

* Übersichten 1883—84. 546. s k. l.

1876—80	1881—85	1886	1887
átlag	átlag		
	m i l l i ó	f o r i n t	
28'241	33'043'5	31'185'5	32'579'8

Ha a most említett munkában foglalt adatokat nézzük, melyek a Neumann Spallartéval csak részletes tanulmány mellett egyeztethetők össze, a nemzetközi forgalom 1886-ban tovább is hanyatlott, de már 1887-ben némileg ismét emelkedett.

Nem szándékozunk azonban mindez adatok mérlegelésébe és a kétféle adat összehangbahozatalába elmélyedni, hogy kimutassuk, hogy az értéket nézve mennyi millióval hanyatlott az 1886-iki forgalom. Itt kezdődik a tulajdonképi vitás kérdés, hogy a forgalom nagyságát és élénkségét lehet-e általában az érték után megítélni, tekintettel arra, hogy ebben már nem csak a forgalmat előidéző vagy nehezítő körülmények visznek szerepet, hanem az ár is, mely folytonos ingadozásával nem tünteti fel híven a forgalom tárgyait, azokat a javakat, melyekre az embereknek szükségök van és a melyek miatt van tulajdonkép az egész forgalom. Sokan vannak, kik tagadják, hogy a nemzetközi forgalom még az utóbbi években is hanyatlott, s különösen, hogy az oly nagymérvű lenne, mint a milyennek az érték mutatja. Kétséget sem szenved, hogy az érték hamis és álkövetkeztetésekre vezet. Igen draszticus példát akarunk ezt illetőleg az angol forgalomból felemlíteni. Angol példára pedig azért hivatkozunk, mert egyrészt Anglia forgalma jelentékeny szerepet visz a világ összforgalmában és mert az értékkimutatás bevalláson alapul és leginkább követi a piaci árat. A nyersvas jelentékeny szerepet visz az angol kivitelben. Kivitele értékesítve van 1873-ban 71'18, 1882-ben 49'62 és 1887-ben 27'37 millió forinttal. Ha nézzük a mennyiséget, azt látjuk, hogy a kivitel volt 1873-ban, 1.160,238, 1882-ben 1.786,200 és 1887-ben 1.176,205 tonna á 1000 kg. Meg kell még jegyeznünk, hogy az érték szerint 1873. és mennyiség szerint 1882. volt általában a legnagyobb nyers-vaskiviteli év az 1864-ig visszamenő forgalmi adatok szerint. Tehát az 1882-iki, mennyiségileg 54°/o-al nagyobb kivitel érték szerint közel 30°/o-al kisebb az 1873-ikinél. Az 1887-iki kivitel, mely mennyiség szerint mindig meghaladta (1'4°/o-al) az 1873-ikit, érték szerint már 61'5°/o-al kisebb.

Különben a világforgalom fejlődéséről és változásairól pusztán a mennyiség sem nyújthat kellő tájékozást, s különösen napjainkban nem, midőn ép a tömegárak képezik a forgalom súlypontját s háttérbe szorítják az iparczikkeket. A világforgalom egy igen jelentékeny tényezőjét napjainkban a gabona be- és kivitel képezi. E forgalom nagysága és élénksége lényegileg a különböző országok aratásától függ. Ha jó a termés a beviteli országokban, a gabonaforgalomban érezhető csökkenés áll elő. Ha ellenben termésök gyenge vagy ép rossz, oly óriási gabonatömegek kerülnek forgalomba, minőkről apáink, kik a vasutakat nem ismerték, még csak álmodni sem mertek.

Érdekes és tanúságos felvilágosításul szolgálhatnak e tekintetben azok az adatok, melyek tíz éves időszakokra szóló évi átlagokban mutatják Franciaország nemzetközi gabonaforgalmát. Ez napjainkban csaknem hússzor oly nagy mint az összehasonlítási alapúl vett első időszakban. Míg az akkori forgalmat, ha nagy átlagokban akartunk szólani, helyesen csak százazrekben fejezhettük ki, ma milliókról beszélhetünk. De hasonlítsuk össze az utolsó évtizedet a megelőző évtizeddel és azt látjuk, hogy Franciaországban a gabonakereskedés 64°/_o-al emelkedett.

Franciaország nemzetközi gabonaforgalma.*

	Búza, tönköly és kétszeres beleértve a lisztet		Rozs, zab, árpa, tengeri és tatárka		Összesen	Viszony- szám
	bevitel	kivitel	bevitel	kivitel		
	m i l l i ó		m é t e r m á z s a			
1827—36	0·82	0·16	0·09	0·05	1·12	100
1837—46	1·12	0·37	0·12	0·18	1·79	160
1847—56	2·59	1·31	0·29	0·59	4·78	427
1857—66	2·41	2·64	0·82	1·43	7·30	652
1867—76	5·75	1·59	2·94	3·26	13·54	1209
1877—86	12·29	0·62	6·99	2·35	22·25	1987

Mily nagy mérveket öltött napjainkban ép a tömegárak szállítása, azt eléggé feltünteti az alábbi, a híres, de nagyon is merész angol statisztikus Mulhall által közlött kimutatás, melyet azonban koránt sem szabad készpénznek venni, mert adatai nem igen megbízhatók.

* Tableau décennal de la commerce de la France. XLII. Az adatok a special forgalmat, tehát a belföldi fogyasztásra bevitt és a hazai vagy a bevitel folytán azzá lett gabonát mutatják.

Tengeren szállított árú.*

	Ezer tonna				Viszonyszám	
	1860	1861—70	1871—80	1883	1860	1883
Szén	7,850	14,300	22,400	42,600	100	542
Vas	1,007	1,880	3,610	9,400	100	874
Gabona	3,933	4,410	10,100	16,200	100	920
Cukor	960	1,190	1,960	2,910	100	415
Gyapot	570	490	992	1,580	100	277
Hús	100	120	380	920	100	445
Gyapju	101	120	252	450	100	303
Különfélék	25,629	32,490	56,306	78,440	100	310
Összesen	40,204	55,000	96,000	152,500	100	380

Még egy állításunk igazolásával vagyunk adósok. Említetük az aratás befolyását a forgalom nagyságára. Az alábbi kimutatás, melynek alapadatait a Közgazdasági és statisztikai évkönyvből (1888. 153. s k. l.) vesszük, s a mely feltünteti a legfőbb gabonaneműeknek és a lisztnek forgalmát a legjelentékenyebb államokban, ezt eléggé jellemzően világítja meg, ha szem előtt tartjuk azt a táblázatot, mit a búzatermésről közöltünk.

Gabona-összforgalom.**

	millió hektoliter, lisztnél mmáza				Viszonyszám			
	1883	1884	1885	1886	1883	1884	1885	1886
Búza	194'92	166'32	181'76	152'70	100	85	93	78
Rozs	52'59	55'05	51'06	44'19	100	105	97	86
Árpa	57'57	52'82	58'82	50'46	100	92	102	88
Zab	66'11	64'82	53'39	50'30	100	98	81	76
Tengeri	60'90	59'44	65'64	72'46	100	97	108	119
Liszt	25'70	24'92	26'21	23'06	100	97	102	90
Összesen	457'79	423'37	436'88	393'17	100	92	95	86

Négy év gabonaforgalmának adatai fekszenek előttünk. S e rövid időköz alatt egyszer 13'5 milliónyi emelkedést, kétszer pedig hanyatlást látunk. Az első hanyatlás 34'4 millió, a második pedig 46'7 millió. Más tömegárúnál is fordul elő hason hullámzás, mely az összmennyiséget jelentékenyen befolyásolja s hamis eredményre és álkövetkeztetésre vezethet, ha az nem is hat oly mélyre mint p. o. az érték alapján való következtetés, melyre úgy a me-

* History of prices since the year 1850. 1885. 35. l.

** Az 1886. hiányzó adatokat Svédországot illetőleg a rozsnál és zabnál az 1881—85. átlagokkal pótoltuk. A többi hiányzó adatok jelentéktelenek.

nyiség mint az ár is befoly. Áremelkedés tullozza, árhanyatlás még sokkal inkább kisebbsíti a forgalmat.

De azt hiszszük, hogy a kombinált összmennyiség és összérték sem vezetne helyes eredményre. A helyes eljárás azt követeli, hogy a forgalomba kerülő mennyiségek árucsoportokba osztályoztassanak. Árucsoportok mennyiségét és értékét kell összehasonlítani, ha általában következtetést akarunk levonni arra nézve, hogy hanyatlott-e forgalom, mely arányban és minő okok folytán.

Meg sem kísértettük az ily forgalmi kimutatás összeállítását. Nem is igen sikerült volna, nem nézve az óriás munkát, mit az efféle kimutatás követel az egyes államok forgalmi statisztikájában követett rendszer különbözőségénél fogva. De arra a néhány évre, melyre a forgalom hanyatlottnak állítatik, ily fáradságos munkát végezni nem is lett volna érdemes, mert tényleg hanyatlottnak vehetjük a nemzetközi forgalmat azon elzárkozási rendszer folytán, melyet a nemzetek napjainkban követnek s azon általános, mindinkább előtérbe lépő irányzat folytán, mely a közvetítést lehetőleg mellőzni törekszik. A nemzeteknek egymásközt való forgalma tényleg mindinkább a kölcsönös szükséglet kielégítésére irányul és szorítkozik. De az ily összeállítást azért is mellőztük, mert egy, két vagy három év úgy sem dönt. Összehasonlítási alapúl mindig csak hosszabb időszakok szolgálhatnak, hol a forgalomra kedvezőleg vagy kedvezőtlenül ható, csak átmenetinek tartható tények elenyésznek.

Ha nem nézünk egyes éveket, ha számításra kívül hagyjuk a közvetítő forgalmat, hanem csak a kölcsönös szükségletek kielégítésére vagyunk tekintettel, melyre végelemzésben irányul úgy a bel- mint a külforgalom, minden adat nélkül is azt kell mondanunk, hogy az ekkép felfogott nemzetközi forgalom úgy a mult mint a jelen évtizedben nagy léptekkel haladt előre. Ebben a tekintetben biztos mérvül szolgálhat a vasutépítkezés. Csak magában Európában 1875-től — 1886-ig tehát 11 év alatt 57,866 vagyis évenként átlag 5,261 kilométer új vasut nyílt meg. Ha az egész világot tekintjük, e 11 év alatt 216,496 vagyis évenként átlag 19,681 kilométernyi új vasut adatott át a forgalomnak. E szám nagy jelentőségét még jobban megérthetjük, ha hozzá tesszük, hogy az összes 1886-ban üzemben volt vasutak $57 \cdot 72 \frac{0}{100}$ -a e 11 év

alatt épült. A legutóbbi négy év alatt, melyben a nemzetközi forgalom hanyatlása állott volna be, 89,202 kilométernyi vasut vagy is átlag évenként 22,300 kilométer nyílt meg.

Vasutak hossza.*

	1865	1875	1880	1881	1882	1885	1886
			k i l o m é t e r				
Európa	75,612	143,187	168,093	172,732	177,819	195,057	201,053
Amerika	62,498	135,339	171,688	190,965	212,621	250,663	265,661
Ázsia	5,489	11,310	15,958	17,092	18,173	22,178	24,384
Afrika	599	2,475	4,652	4,620	5,169	6,895	7,259
Ausztrália	825	3,698	7,444	8,459	9,251	12,947	14,148
Összesen	145,023	296,009	367,835	393,868	423,303	487,840	512,505

Midőn a nemzetközi forgalmat mérlegeljük, nem szabad a tengeri hajózásról megfeledkeznünk. Nem fogunk e tárgynál hosszasan időzni, csak néhány vonásban akarjuk feltüntetni azokat a változásokat, melyeken e forgalom ép napjainkban ment keresztül. Mennyire megeléknkült épen napjainkban s az utóbbi időkben Európa forgalma a többi világrészekkel, arról képet nyújthat a Franciaországba megrakodva érkezett és onnan megrakodva induló hajók tonnataralma. Legjelentékenyebb haladást az Ázsiával való forgalomban látunk. Az első, összehasonlítási alapul szolgáló évtizedhez képest az utolsó évtizedben a forgalom 654%-al gyarapodott. Ha az összehasonlítást a két utolsó évtized közt tesszük meg, 266%- növekedést látunk. Ha az elindult hajókra vagyunk tekintettel, már nem látjuk ugyan azt a nagy haladást, de azért eléggé jelentékeny. A forgalom az utolsó évtizedben az első évtizedhez képest 183%-al, a második évtizedhez képest 116%-al emelkedett. A két forgalom közt levő különbség kézen fekszik. Franciaország Ázsiából nyers terményeket hoz be, oda pedig iparcikkeket visz ki. De Franciaország tengeri forgalma európai országokkal ma két és egynegyed annyi mint két évtizeddel ez előtt s e tetemes növekedés tulajdonkép csak az utolsó évtizedben állott be.**

* Az első 3 évre vonatkozó adatok iránt l. Neumann-Spallart: Übersichten 1882—84. 510. s k. l., a többi éveket illetőleg Archiv f. Eisenbahnwesen 1887. 216. s k. l., továbbá Kőzg. és stat. évkönyv 1888. 434. s k. l.

** Tableau décennal de la commerce de la France I. k.

A Franciaországba terhelten érkezett hajók
tonnatartalma.

	Viszonyyszám					
	1857/66	1867/76	1877/86	1857/66	1867/76	1877/86
Európa	3.508,669	5.270,314	7.948,535	100	150	227
Afrika	58,746	78,677	93,652	100	134	159
Ázsia	69,089	142,202	521,032	100	206	754
Amerika	498,016	921,329	1.932,790	100	185	388
Francia gyarmatok	316,374	587,548	1.054,326	100	186	333
Nagy halászat . .	63,413	63,381	66,596	100	100	105
Összesen	4.514,307	7.063,451	11.616,931	100	156	257

A Franciaországból terhelten elindult hajók
tonnatartalma.

	Viszonyyszám					
	1857/66	1867/76	1877/86	1857/66	1867/76	1877/86
Európa	2.222,566	3.241,336	5.052,501	100	146	227
Afrika	45,721	48,991	47,536	100	107	104
Ázsia	46,616	61,851	132,290	100	133	283
Amerika	377,071	758,574	1.089,314	100	201	289
Francia gyarmatok	337,028	586,104	1.191,463	100	174	354
Nagy halászat . .	66,437	63,171	59,142	100	95	89
Összesen	3.095,539	4.760,027	7.572,246	100	154	245

Hogy ne csak egy ország tengeri forgalmának kimutatására szorítkozzunk, az angol Statistical Abstract nyomán összeállítottuk az európai államokba, továbbá az Egyesült-Államokba és Uruguayba terhelten érkezett és onnan megterhelve elindult vitorlás hajók és gőzösök tonnatartalmát három különböző évről. Ha az érkezett hajókat tekintjük, ezeknek tonnatartalma 1876-ról — 1880-ra 16'29 millióval, vagyis 25⁰/₀-al, 1880-ról 1886-ra 8'34 millióval vagy is 10⁰/₀-al emelkedett. Az elindult hajók tonnatartalma 1876-ról 1880-ra 19'79 millióval vagyis 31⁰/₀-al 1880-ról 1886-ra pedig 9'26 millióval vagyis 11⁰/₀-al szaporodott. Megállapodásról s különösen hanyatlásról szó sincs, csak annyit fogadhatunk el ténynek, hogy az utóbbi években az emelkedési arány kisebb vala.

Terhes hajók tonnatartalma.*

	Viszonyyszám					
	1876	1880	1886	1876	1880	1886
	ezer tonna	ezer tonna	ezer tonna			
Érkezett	66,000	82,288	90,631	100	125	137
Indult	63,530	83,325	92,590	100	131	146
Összesen	129,530	165,613	183,221	100	128	141

* V. ö. Stat. Abstract for the foreign countries 1876—1885/6. 20.

Két körülmény mozdította elő különösen e forgalom nagy arányú emelkedését. Az egyik, mint hazafiai nevezik, a »nagy francia« Lesseps által épített suezi csatorna, a második pedig, hogy a gőzhajók mindinkább háttérbe szorították a vitorlás hajókat.

A suezi csatorna közelebb hozta Európát Ázsiához, sőt még Ausztráliához is. Nem bocsátkozunk részletekbe, csak azt emeljük ki, hogy míg 1872-ben a megnyitás, harmadik évében, 1073 hajó 1·16 millió nettó tonnatartalommal ment át a csatornán, 1876-ban pedig 1457 hajó 2·10 millió nettó tonnatartalommal, addig 1886-ban 3100 hajó 5·77 millió nettó tonnatartalommal úszott azon által. Ausztria-Magyarországnak e forgalomban nagyon csekély része van. Osztrák-magyar lobogó alatt 1872-ben 61 hajó, 1886-ban 77 hajó ment át, holott német lobogó alatt 1872-ben 16, 1886-ban azonban már 161 hajó ment azon keresztül. Németalföldi lobogó alatt megjelent a csatornán 1872-ben 13 és 1886-ban 127 lobogó. — A teherben való részesedési arányt nézve, 1886-ban első helyen 769/1000 részszel, Nagy-Británia és Írland áll, második helyen Franciaország 82/1000 részszel, harmadik helyen Németalföld 40/1000 részszel, negyedik helyen Németország 37/1000 részszel, ötödik helyen Ausztria-Magyarország 24/1000 részszel, a hatodik helyen következik Olaszország 22/1000 részszel, mi azonban csak véletlen, mivel az előbbi években Olaszország teher tekintetben Ausztria-Magyarországot megelőzte.*

Annak igazolására, hogy a tengeri forgalomban mennyire háttérbe vonul a gőzhajó mellett a vitorlás hajó, csak pár adatot hozunk fel Nagy-Británia és Írland forgalmából. 1873-ban 21,581 hajó 5.748,097 tonnatartalommal volt bejegyezve. E hajók közül 18,785 4.067,144 tonnatartalommal vitorlás hajó, 2,796 1,680,953 tonnával pedig gőzhajó. 1887-ben volt a bejegyzett hajók száma 17,723 7.123,754 tonnával, melyek közül 12,694 3.114,430 tonnával volt vitorlás hajó, 5029 4.009,324 tonnával pedig gőzhajó. — Ez időköz alatt az összes hajók száma 18⁰/_o-al hanyatlott, tonnatartalma azonban 24⁰/_o-al emelkedett.

s k. l. Az Egyesült-Államokat illetőleg 1876. az összes hajóforgalom vétegett, Svéd- és Spanyolországokat illetőleg az 1886. év helyettesített 1885 el.

* V. ö. Babino : The statistical story of the Suez Canal. Journal of the stat. society 1887. 495. s k. l., l. különösen 522. és 536. l.

E nagy változást a vitorlás és a gőzhajók közt való viszony okozta. A vitorláshajók száma apadt 32°/_o-al, tonnatartalma 23°/_o-al. Ezzel szemben a gőzhajók száma szaporodott 80°/_o-al, tonnatartalma pedig 139°/_o-al. A vitorlás hajók és a gőzhajók rakodási képessége tehát növekedett.*

Egy másik adat, mely igazolja, hogy a vitorlás hajók mindinkább háttérbe vonulnak, a következő. A teherrel érkezett és indult hajók tonnatartalma volt 1873-ban 40.632,000, miből 24.041,000, tehát 59°/_o esett gőzhajókra, 1887-ben 52.619,000, miből 38.397,000 vagyis 73°/_o esett a gőzhajókra. Még világosabban áll előttünk a változás, ha azt mondjuk, hogy míg az Egyesült Királyságokban 1873-ban 16.591,000 tonnatartalmu vitorlás hajó rakodott le és fel, addig 1887-ben csak 14.222,000 tonnatartalmu vitorlás hajó vitt be és ki terhet. A vitorlás hajók nem csak viszonylag, hanem általában is vesztektek.**

A világforgalomnál és kereskedelemnél bennünket minden esetre közelebb érdekel saját hazánk kereskedelme és forgalma. Első sorban nemzetközi fergalmunk emelkedését vagy hanyatlását kellene szemügyre vennünk. De ezt azért nem tehetjük, mert csak 1882. óta van forgalmi statisztikánk, mely azonban csak 1884. óta mutatja ki a postaforgalmat. Egyes kérdések megoldásánál ezek az adatok igen becses anyagot szolgáltatnak, de ép arra a kérdésre, melyet mi fejtegetünk, t. i. hogy a jelen viszonyok befolyása alatt szenvedett-e forgalmunk vagy sem, semmi felvilágosítást sem adnak. De rámutathatunk arra, hogy fejlődő tengeri forgalmunk szorosan véve csak 1878-óta van, mit a következő, a flumei hajóforgalmat feltüntető adatok eléggé igazolnak.***

	Érkezett				Elindult			
	száma	%	tonna tartalma	%	száma	%	tonna tartalma	%
1867—71	2,501	100	98,633	100	2,440	100	96,374	100
1872—76	2,046	82	137,421	139	1,785	73	130,016	135
1877—81	1,725	69	196,538	199	2,266	93	260,217	270
1882—86	2,684	107	428,110	434	3,141	129	562,557	584
1887	3,485	139	477,334	484	3,936	161	610,779	634
1888	3,547	142	475,843	482	3,831	157	663,833	691

* Stat. Abstract 1873—87. 149. l.

** M. id. m. 148. l.

*** Az alapadatokat l. Közg. és stat. évkönyv 1888. 469. l., 1889—90. 443. l.

Ha nem nyújthatunk is felvilágosítást a külforgalom fejlődéséről, feltűntethetjük a belforgalmat, mire pedig sokkal több súlyt kell fektetni mint a külforgalomra, mely a belforgalomnak csak kis töredékét képezi. Csak néhány adatot említünk meg, melyek azonban eléggé igazolják, hogy kereskedelmünk és forgalmunk ropant haladásokat tett, de a melyekből bizton levonhtajuk azt a következtetést, hogy a külforgalmunk is gyarapodott.

A forgalmi és kereskedelmi életnek napjainkban lüktető ereje: a vasutak. Az 1866. év végén 2158 kilométer vasut volt a forgalomnak átadva. Az 1888-ik év végén 10.400 kilométert tett a forgalomnak átadott vasutak hossza, bele nem értve a keskeny vágányú magánhasználatra szolgáló, valamint a közuti, bargeperekre berendezett vaspályákat. A 22 év alatt tehát kerek összegben 8000 kilométer vasut épült s ebből 3348 kilométer a jelen évtizedben. A vasutépítkezés az 1870—73. években mutat rohamos, mondanók lázas fejlődést, melyekben 3515 kilométer nyílt meg. De a lázas tevékenységet zsibbadás váltotta fel, 1874-ben csak 169 km., 1875-ben semmi és az 1876—80. években évenként átlag csak 131 kilométer új vasut nyílt meg. Hogy a vasutak élénkítették, nagyobbították a forgalmat, mondanunk sem kell. Sokkal elevenebb, pezsgőbb élet lüktet azon a vidéken, melyet a vasut szel át és a mely ép a vasut által válik az év minden szakában megközelíthetővé, mint azon a vidéken, hová csak szekérrel lehet eljutni vagy ha hajón is, csak az év bizonyos szakában. Nem csak Amerikában, de bizonynal nálunk is emelték a vasutak a termelést s szükségképen a forgalmat is.

Hogy a vasutak által a forgalom tényleg is emelkedett, ezt úgy a személy-, mint az árúforgalom adatai igazolják. — Sajnáljuk, hogy a polgári utasokat külön kimutatva nem találtuk, s ezért azokat a katonai utasokkal együtt kell kimutatnunk. A szállítmány kimutatásánál a fizető gyorsárukat és teherküldeményeket közöljük, mivel csak ezek képezik a forgalom tárgyait. Kimutatásunk tartalmazza a szállítmányok súlyát és azok által megtett utat.*

* V. ö. A közm. és közl. m. kir. miniszter jelentése 1887-ről. 1888. 193., 211. és 215. l.

	Utások száma		Szállítmány			
	általában	viszony- szám	mennyisége ezer tonna	viszony- szám	megtett útja millió tonna kilométer	viszony- szám
1876—80	9,335,616	100	10,222	100	1,175'57	100
1881	10,213,333	109	12,449	122	1,485'71	127
1882	10,586,416	113	13,874	136	1,765'91	152
1883	11,676,587	125	14,626	143	1,959'84	167
1884	13,393,038	143	15,596	153	1,964'52	167
1885	14,226,536	152	16,424	161	2,140'04	182
1881—85	12,019,182	129	14,594	143	1,863'20	158
1886	13,848,643	148	16,369	160	2,047'57	174
1887	13,406,092	144	17,143	168	2,189'40	186

Összehasonlítva az 1876—80. évek átlagát az 1881—85. évek átlagával, azt látjuk, hogy a személyforgalom 29⁰/₀-al, a szállítványforgalom azonban, ha a súlyt nézzük, 43⁰/₀-al, ha pedig a megtett utat 58⁰/₀-al emelkedett. A legutóbbi két évben, ha a megelőző évek átlagát nézzük, további emelkedést látunk. Csak a szállítvány mennyiségét nézve az 1881—85. évek átlagához képest 1886-ban 12⁰/₀-nyi, 1887-ben 17⁰/₀-nyi gyarapodást látunk.

De hogy a kereskedelem és forgalom nálunk az utóbbi években nem csak hogy nem hanyatlott, sőt inkább nagy arányokban emelkedett, azt a posta- és a távirdaforgalomból vett néhány adat is igazolja. Már 1886-ban, a hivatalos portomentes levelezést bele nem értve, kétszer annyi levél, levelezőlap és hason küldemény adatott fel mint az 1876—80. évek átlaga szerint küldett. az 1887. évi magán- és üzleti levelezés pedig közel 140⁰/₀-al, az 1888. évi pedig 145⁰/₀-al haladja meg az utóbb említett öt éves időszak átlagát. Vegyük a magán- és üzleti táviratokat. Ezek ugyan nem mutatják azt a nagy arányú emelkedést, melyet a levelezésnél látunk, de a haladás mégis kétségtelen. A díjköteles táviratok a magyar forgalomban az 1881—85. években 9⁰/₀-al gyarapodtak. Nagyobb mérvben emelkedtek az osztrák és a külföldi táviratok, melyek 20⁰/₀ gyarapodást mutatnak. S az emelkedő irányzat a legutóbbi három évben sem maradt el.*

	Levél, lev. lap stb.		Díjköteles táviratok			
	millió drb	viszonysz.	a magyar forgalomban ezer drb	viszonysz.	az osztr. és külf. ezer drb	viszonysz.
1876—80	73'84	100	1,649	100	532	100
1881—85	122'62	166	1,792	109	641	120
1886	151'42	205	1,886	113	670	106
1887	177'04	240	1,934	117	674	127
1888	182'12	245	2,130	129	727	137

* V. Ö. Közg. és stat. évkönyv 1888. 489. és 501. l., 1889—90. 462., 467. és 472. l.

Mondhatnák ugyan, hogy a levél, és a távirdaforgalom nem annyira az üzleti életet, mint a művelődési és a vagyonosodási fokozatot tükrözi vissza. Van ebben némi igazság. Nézzük mint alakult a kocsiposta-, továbbá az utalvány- és utánvét forgalom.

		Kocsi postai küldemények darab száma			Postautalvány és utánvét		
		m i l l i ó					
		darab	viszonyysz.	forint	viszonyysz.	millió forint	viszonyysz.
1876	80	7'61	100	1,079'21	100	117'44	100
1881	84	11'62	153	1,649'30	153	193'00	164
1886		11'20	147	1,501'91	139	264'21	225
1887		11'46	151	1,996'09	185	285'62	243
1888		12'61	166	2,086'37	193	315'31	268

Ha ezt a forgalmat nézzük, a haladást jelentékenynek kell mondanunk. A kocsipostaküldeményeknek úgy darabszáma mint értéke — a kiindulási alapul vett évekhez képest az 1881—85. években 53⁰/₀-al gyarapodott. Még nagyobb emelkedést mutatnak az utalványok és utánvétek, melyek 64⁰/₀-al emelkedtek. Ez a forgalom azóta is folyton emelkedett. A kocsipostai küldemények forgalmában az 1886. és 1887. években a darabszámmal mutatkozó hanyatlást helyre üti az 1888-ik év. Az értéknél csak 1886-ban látunk visszaesést.

A kereskedelem és forgalom fejlődése visszatükröződik a pénzügyintézetek fejlődésében. Ha gazdasági viszonyaink már elérték volna azt a fejlődési magaslattot, melyre az előhaladtabb külföld emelkedett fel, hol a kereskedő a gyáros bevételeit és fizetéseit a bank által teljesített, a bankok forgalmából egész biztos következtetést vonhatnánk el a kereskedelmi forgalom nagyságára. A »clearing« és »giró« forgalom e két nálunk csak újabban megismert bankművelet adataiból megállapíthatnók, hogy az üzlet emelkedett vagy hanyatlott-e. Ha a most jelzett biztos mérték nem is áll rendelkezésünkre hazai pénzügyintézeteink váltótárczájában kereskedelmi forgalmunknak némileg mégis megközelítő mértékét kaphatjuk még annak ellenére is, hogy sokban igaza van dr Vargha Gyulának, »hogy pénzügyintézeteinknél, különösen a takarékpénztáraknál igen sok az oly váltó, melyet nem kereskedelmi ügylet hozott létre, hanem a mely csak kölcsönszerzési mód, sokszor egészen improductiv célra s a tözsvagyron rovására.*

Lássuk immár miként fejlődött pénzügyintézeteink váltótárczája 1867. óta. Azt hisszük, hogy e tekintetben helyesebb mód-

* Magyarország pénzügyintézetei 1885. 167. l.

szert követünk, hogy ha nem közlünk ugyan egy hosszú táblázatot, de nem is évi átlagokat, hanem bemutatjuk egyes különösen kiemelkedő évek állapotát.

Pénzintézeink váltótárczája az illető évek végén.**

	ezer forint	viszonyszám		ezer forint	viszonyszám
1867	40,676	100	1877	151,603	373
1870	87,732	216	1880	195,705	481
1873	138,618	341	1882	225,604	555
1874	147,929	364	1884	260,142	640
1876	146,161	359	1886	271,448	667

Beszélőn szólnak e számok. Roppant emelkedést látunk új alkotmányos életünk első éveiben. A váltótárcza 6 év alatt (1867—73) csaknem három és félszeres összegre emelkedik. Ez a pezsgő élet, az alapítás és az áremelkedés korszaka. A váltótárcza még a krachot követő évben is emelkedik, habár már kisebb arányban. Ezt a tespedés, sőt hanyatlás évei követik. Az 1877. év újabb, azóta folyton tartó emelkedést hoz. Az 1886-ik év végén csaknem kétszer annyi váltót látunk a pénzintézetek tárczájában mint 1873-ban. Az 1873-iki és 1886-iki váltótárczáik közt azonban igen lényeges különbségek vannak ép az utóbbiak javára. Az emelkedő korszak igen sok oly váltót teremtett, melyet műnyelven pinczeváltónak neveznek s számos oly váltót, melyet ugyan nem egészen vagyontalan emberek, hanem barátok szíveségből irtak alá, csak hogy meglegyen azon a kívánt számú aláírás. S mennyi váltó került az emelkedő korszakban a pénzintézetek tárczájába csak azért, hogy a tőzsdejáték molochjának lehessen áldozni. Az újabb emelkedés lassabb, de bizonynyal szolidabb is. Kétségtelen, hogy sokkal kevesebb szemétváltó került az intézetek tárczájába. A másik nagy különbség, hogy azok a váltók, melyek a kereskedelmi forgalomban gyökeredzenek, ma, és mondhatnók a nyolczvanas években általában, sokkal nagyobb árúmennyiséget képviselnek mint a haladási korszak hason váltói.

A pénzintézetek váltótárczájában újabb bizonyítékunk van arra nézve, hogy kereskedelmünk és forgalmunk nem csak hogy nem hanyatlott, hanem határozottan emelkedett. Kereskedőink kisebb, sőt bizonynyal sokkal kisebb százalékkal tartoznak megelégedni mint a multban, de összjövedelmök azért alig ha hanyatlott. Kevesebbet nyernek az egyes üzleteken, de üzletök nyert nagyságban és terjedelemben, és ez kárpótolja őket.

* V. ö. m. id. m. 165. l. és Stat. évkönyv 1886. 118. l.

Vagyon, jövedelem és jövedelem megoszlás.

Minden esetre a legérdekesebb és legfontosabb kérdés, hogy az utóbbi években emelkedett vagy hanyatlott-e a népesség anyagi jóléte, a közvagyonosodás, s különösen, hogy bekövetkezett-e vagy sem, mit oly sokan állítanak, hogy a mai gazdasági viszonyok ép a középosztályok jólétét ássák alá és csak a gazdag osztályoknak kedveznek. Mondják, hogy a vagyonosok mind inkább meggazdagodnak, a szegények mind jobban elszegényednek. A közép osztályok elszegényedése pedig nem csak nem közömbös, hanem igen is veszélyes. Mai társadalmi rendünk fentartása és megóvása lényegileg a vagyonmegoszlás helyes arányaitól, egy jó módú, munkás és művelt középosztály létezésétől függ. Ez képezi, ha szabad így szólanunk, az általános emelkedési folyamatnak közép fokát, melyre mindenki különös nagy akadályok és nehézségek nélkül felemelkedhetik.

Ha a nemzetek s különösen az európai nemzetek és e szerint hazánk vagyoni fejlődésének kérdését általában, a vagyon és jövedelem megoszlása kizárásával, vetjük fel, ha továbbá számításán kívül hagyjuk az érték elemet és csak a bőséget nézzük, mely úgy a nyers anyagokban mint iparcikkekben kétségtelenül megvan, minden további adat nélkül bátran mondhatjuk, hogy vagyonilag azok egyike sem hanyatlott, hiszen bővében valának mindazoknak a hasznos és szükséges dolgoknak, melyek az emberek fentartására és élvezetére szolgálnak. A pusztá bőség vitatásában azonban van egy bökkenő. A bőség csak úgy ér valamint, ha azzal megfelelő vásárlási képesség is jár. A pusztá bőségből még nem szabad kedvező következtetést, különösen a legszűkebb osztályok helyzetére levonni. Mit ér a szegény munkásnak, ha 3—4 krjával mérik is a hús fontját, ha azt sem tudja megkeresni.

De más alapon is arra az eredményre kell jutnunk, hogy az az állítás, hogy a nemzet vagyonilag hanyatlik, mit különösen

nálunk szoktak emlegetni, merő képtelenség. Egyesek, kik ugyan összeségökben tekintélyes számot adhatnak, de a kik a nemzethez mint egészhez viszonyítva, mégis csak megsemmisülő töredéket alkotnak, szenvedhetnek vagyoniilag, sőt egészen tönkremehetnek, de a nemzet, mint egész, kivéve a korunkban többé alig előfordulható rendkívüli eseményeket, úgy vagyon mint jövedelem tekintetében csak folytonosan gyarapodhat. E gyarapodás a gazdasági viszonyok, az elért magaslat szerint lassúbb vagy gyorsabb lehet, de el nem maradhat.

A nemzet elszegényedése mindig föltételezi, hogy többet fogyaszt, mint a mennyit termel, tehát nemcsak jövedelméből, hanem tőkéjéből is él. Ha elesik e feltevés, elesik az elszegényedés is. Igaz, hogy ezzel még nincs bizonyítva, hogy a nemzet vagyoniilag csak gyarapodhat. Mi ennek az alapfeltétele? Közhelyet mondanunk, midőn kijelentjük, hogy a nemzet vagyonosodásának alapfeltétele, hogy ne fogyasztsa el munkája minden eredményét, hanem egy részét újabb tőkék alakítására használja fel. Hogy a nemzet nagy, sőt valószínűleg tulnyómó része nem fogyasztja el egész jövedelmét, hanem annak egy részét egy vagy más alakban mint új tőkét teszi félre, kétséget sem szenved. Ma nem élünk oly korban, hogy nincs semminemű vagyonsbiztonság, hogy tehát nem is érdemes a jövőre gondolni. De oly kort sem élünk, midőn a munka- és tettvágnak, a jövőre való gondolatnak útját szegi a reménytelenség, hogy akár önmaga, akár ivadéka valaha is megváltoztathassa helyzetét s kiemelkedhessék a nyomorból és inségből, melybe születésével került s a melyből ép é miatt ki sem szabadulhat. Az emelkedés útja senki előtt sincs elzárva. A rongyokban született felemelkedhetik a legmagasabb polczra, míg a legdúsabb apa szülötte nem bizonyos abban, hogy nem fogja-e élete pályáját nyomorban és inségben végezni. Mennyire kellett ezeknek a munka és takarékosság szellemét felébreszteniök s a vagyongyarapodást előmozdítaniok.

Események, minők az elemi csapások, gazdasági válság stb. a nemzet tényleges vagyonában és jövedelmében aránylag csak csekély kárt okozhatnak, melyet hamar helyrehoz a fokozottabb, munka és tetterő. Elemi csapások csak egyes vidékeket sújthatnak. A gazdasági válságok is csak egyesekre nehezednek. Aránylag mily kevés a gazdasági válság miatt munka nélkül maradtak

száma azokéhoz képest, kik folytatják a munkát. De a munkától elesettek is csak rövid ideig maradnak tétlen,

A mit itt az emberi önérdékből kiindulva elméletileg kifejtettünk, azt az életből vett adatok is megerősítik. Az európai és így nemzetünk vagyoni haladása pillanatnyilag sem szünt meg, még ha az értékeket szerepeltetjük is, melyekre pedig nagy nyomást gyakorolt az árhanyatlás.

Nagy-Britániát és Írlandot illetőleg van a legtöbb adatunk, melyek biztos következtetést engednek úgy a vagyonosodásnak mint a jövedelemmegoszlásnak ép a legutóbbi években történt fejlődésére. Ezért, de abból az indokból is, hogy oly állammal állunk szemben, mely a világforgalomban az első helyet foglalja el, s ép e miatt is minden bárhol bekövetkező változást rögtön megérez, ennek az országnak adjuk az elsőbséget s ezzel foglalkozunk a legbehatóbban.

Anglia vagyonosodása mérésére kiválólag az adókimutatás miatt évenként foganatosított jövedelemmegállapításokat használják. A jövedelmeket öt különböző cím (schedule) alá sorolják. Az első *A* címben foglaltatnak a föld és házbirtokból folyó jövedelmek. *B* cím alatt a gazdaságok birásából, tehát haszonbérléséből vagy önmíveléséből eredő jövedelmek soroltatnak. Ezeket a legkevésbé tarthatjuk tényleges jövedelmeknek, mivel megállapításuk azon a föltevésen alapul, hogy Angliában és Walesben a földbirtok évi értékének (haszonbérének) felét, Skóciában és Írlandban pedig egyharmadát teszik. A közpénztárak által angol vagy gyarmati vagy más idegen értékek után kifizetett évi járadékok, kamatok, osztalékok stb. *C* cím alatt vétetnek fel. A *D* schedule alá soroztatnak az iparos, kereskedelmi és értelmi foglalkozásból eredő jövedelmek, nemkülönbén a britt alattvalóknak külföldön elhelyezett tőkéik után külföldön kifizetett jövedelmek. Az *E* címben foglaltatnak az állami hivatalnokok, továbbá testületek, társaságok, czégek és magánosok alkalmazottjainak fizetése.

Még meg kell említenünk, hogy 1876-ig az 1000 frtnál azóta pedig az 1500 frtnál kisebb jövedelem adómentes. Az adómentes jövedelmek nem foglaltatnak a nyers-jövedelem kimutatásokban, ezek tehát már e miatt sem tüntetik fel a nép egész jövedelmét. Különbén sok külföldön elhelyezett tőke után folyó jöve-

delem ki is kerüli a megadóztatást, habár az utóbbi években nagyobb szigort alkalmaznak is különösen azoknak kiderítésére, melyeket belföldön fizetnek ki. Világos, hogy ezekre az adatokra különös nagy súlyt nem fektethetünk.

Adataink az 1865. évvel kezdődnek s e szerint 23 évre vonatkoznak. Egész 1877-ig a nyers jövedelemnek — összeségökben véve — folyton emelkedtek. Ebben az évben a megelőzőhöz képest némi hanyatlást mutattak. Újabb hanyatlás 1880-ban állott elő. S a legutóbbi 1886. és 1887. évek szakították meg ismét az emelkedő folyamatot. A fejenként való jövedelemnél, mely biztosabb mérték, szintén folytonos a gyarapodás, csak az 1880—84. években áll elő hanyatlás a megelőző 1875—79. évekhez képest, a mennyiben a fejenként való 174 frtos átlagos jövedelem 172 frtra szállt le. A hanyatlás magában véve csekély. Ha azonban a két jövedelem árúvásárlási képességét nézzük, vagyis tekintetbe vesszük az árhanyatlást a 172 frt tényleg sokkal nagyobb jövedelem a 174 forintnál.

Ha nem az összjövedelmet, hanem az egyes jövedelmi ágakat nézzük, már nagy különbségeket látunk. Nem akarunk részletekbe bocsátkozni. A mezőgazdaság jövedelmezőségéről szólva, már felemlítettük a járadékok hanyatlását. Ezzel karöltve járt a *B* cím alatt foglalt jövedelem leszállása az utóbbi években. De ez könnyen megmagyarázható abból a feltételezett összefüggésből, mely a járadék- és gazdálkodásból eredő haszon közt fenforog. Míg e két jövedelemagnál hanyatlást látunk, addig évről évre emelkedő jövedelmeket mutat a házbirtok. Összehasonlítva az 1873. évi 894·6 milliónyi jövedelmet az 1887. évi 1.332·7 millió forintnyi jövedelemmel azt látjuk, hogy a házak jövedelme ez időköz alatt 438·1 millió forinttal vagyis közel 49⁰/₁₀₀-al növekedett.

Nagy-Británia és Irland összes adóalapú
szolgáló nyers jövedelme.*

	millió forint	viszonyszám	fejenként frt
1865—69	4,195·76	100	140
1870—74	4,911·36	117	156
1875—79	5,754·36	137	174
1880—84	6,009·84	143	172
1885	6,314·67	150	174
1886	6,298·56	150	172
1887	6,293·98	150	

* V. ö. Stat. Abstract 1864—78. 23. l. és 1873—87. 31. l. Depression

A vagyonosodás mérésére a jelzett jövedelmeknél sokkal biztosabb mértékül szolgál némely, nem ép első rendű, hanem mégis általános szükségletet képező czikk fogyasztása. Ilyeneknek tarthatjuk az alábbi kimutatásban foglalt czikkeket, melyek fogyasztását ugyanarra az időszakra állítottuk össze, melyről jövedelemkimutatásunk szól. A sört illetőleg csak a legutóbbi 7 évről vannak adataink, a mennyiben azelőtt a malátafogyasztást mutatták ki.

Ha a sört figyelmen kívül hagyjuk, hanem csak a többi hét czikket nézzük, egyes czikkeket illetőleg látunk ugyan hanyatlást, hanem az összeredmény mégis az, hogy a fogyasztás határozottan gyarapodott. A kávéfogyasztás folytonos hanyatlását bőven pótolja a kakáo fogyasztás folytonos emelkedése. Ha kevesebb bort és szeszt isznak, annál több teát fogyasztanak.

Nagy-Británia és Irland fejenként való átlagos
fogyasztása.*

	Czukor		Kávé	Kakáo	Tea	Bor	Szesz	Sör	Dohány
	nyers	finomított							
	kg	kg	gramm	kg	liter			gramm	
1865—69	17·58	1·36	454 70	1·57	2·07	4·45		609	
1870—74	19·55	3·07	443 109	1·82	2·36	5·05		628	
1875—79	23·82	4·36	444 135	2·06	2·29	5·53		658	
1880—84	26·89	4·42	408 154	2·13	1·90	4·84	125·08*	645	
1885	26·55	7·14	408 181	2·28	1·73	4·41	122·03	658	
1886	21·41	8·50	390 186	2·21	1·64	4·36	120·94	644	
1887	23·22	9·19	358 195	2·25	1·68	4·32	122·26	653	

of trade and industry. First report 1886. 212. l. L. u. o. West kihallgatását. V. ö. Vierteljahrschrift 1887. 4. köt. 148. s k. l. Soetbeer: Zur Einkommenstatistik stb.

*V. ö. Stat. Abstract for the United-Kingdom 1864—78. 48. s k. l., 1873—87. 67. s k. l. Az átszámítást illetőleg még megjegyezzük, hogy 1 gallon = 4·545 liter. — Magának a fogyasztásnak kiszámítására nézve meg kell említenünk, hogy a sör és szesz kivételével a többi czikk fogyasztása akkép számíttatik ki, hogy a behozott mennyiségből levonatik a közvetlenül kivitt mennyiség. A szesznél még hozzá adatik a belföldön égetett és elfogyasztott szesz, sörnél azonban csak a hazai főzés jön számításba. A czukrot illetőleg figyelmeztetnünk kell, hogy az 1874-ben vámmentessé tétele. A helyes összehasonlítás ebből az indokból azt kíváná, hogy a belföldön finomított s ily alakban kivitt czukor a fogyasztásból levonassék. Egyébként a fejenként való fogyasztást a kivitt finomított czukor lényegesen nem fogna megváltoztatni annál kevésbé, mert a finomított czukor kivitel 1884. óta folytonosan hanyatlott.

** Az 1881—84. évek átlaga.

Emelkedő irányt tapasztalunk, ha a takarékbetéteket, még pedig úgy a posta mint a megbizottak (trustees) által kezelt takarékpénztáraknál levőket együtt nézzük. Nem csak a megtakarított összegek emelkednek folyton, hanem a betevők száma is egyre gyarapodik, különösen 1881. óta, mióta a postatakarékpénztáraknál forgalomba jöttek a takarékjegyek. Ebben az évben a postatakarékpénztáraknál a betevők száma egyszerre 400 ezerrel szaporodott.

		T a k a r é k b e t é t . *			
	Betevők száma	Összesen millió forint	Átlag minden betevőre forint	A népességre fejenként frt	A betevők a népesség százaléka
1870	2.567,909	530'58	207	17	8'2
1873	3.002,135	616'68	205	19	9'3
1875	3.256,295	675'75	207	21	9'9
1880	3.704,777	777'21	210	22	10'7
1881	4.140,098	803'35	194	23	11'8
1884	4.916,149	906'15	184	25	13'7
1886	5.322,225	977'18	184	27	14'5

A most közölt táblázatból látjuk, hogy ugyanakkor, midőn a népességhez mérve az átlagos betét növekedett, az a betevőkhöz viszonyítva hanyatlott. Ez két indokra vezethető vissza. Már említettük a takarékjegy behozatalát. A másik indok, hogy 1880. november 20-ától a megbizottak által kezelt takarékpénztáraknál a kamatláb $3\frac{1}{2}\%$ -ról 3% -ra szállítatott le. Ettől fogva tulajdonképen csak a postatakarékpénztárak mutathatnak fel mindinkább emelkedő betétösszegeket. Ezeknél 1880. év végén volt a betét 337,45 millió forint, ellenben 1886. év végén 508,74 millió forint. A trustee takarékpénztáraknál ellenben volt a betét 1880-ban 439,76 millió, 1886-ban 468,44 millió forint.

»Bizonyos azonban hogy felhozzák, hogy a takarékbetétek — jegyzi meg Goshen, — nem tekintethetnek olyanoknak, melyek a munkás osztály jólétét igazolják, mivel e bankokba sokat betesznek az alsóbb közép-osztálybeliek. De bármely osztályhoz tartozzanak is a betevők, azt biztosra vehetjük, hogy azok a

* V. Ö. Id. Stat. Abstract 1863—78. 115. s k. l., 1873—87. 176. s k. l. A népességet illetőleg u. o. 133. illetőleg 201. l. L. még Depression of trade and industry First report 153. l. Goshen (The presidents inaugural adress) Journal of the stat. society 1887. 608. l.

gazdagabb osztályokhoz nem tartoznak.« Ezt a megjegyzést ki kellett emelnünk szemben a mi takarékbetétainkkal, melyekhez keveset járulnak ép az alsóbb osztályok.

Az alsóbb és munkás osztályokhoz tartozó egyének helyzetének javulására is részletes adatokat hozhatunk fel, de elégnek tarthatjuk, ha e tekintetben csak azt is ismételjük, mit Goshen is hangsúlyozott már említett beszédében. Rámutatva a fogyasztási szövetkezetekre, mint a melyeket főleg a munkás osztályok alapítottak, felhossa, hogy az adatokat beszolgáltató szövetkezetek száma 1168-ról 1875-ben 1346-ra 1885-ben, a tagok száma pedig 480,000-ról 810,000-re emelkedett. A részvény- és kölcsöntőke 56 millió forintról 107 millió forintra szaporodott s míg 1875-ben az egy tagra átlag eső tőke 118 frt vala, 1885-ben az 133 frtot tett ki. — Az adatokat beszolgáltató házépítő egyletek (building societies) száma 489-ről 1876-ban 2079-re 1886-ban emelkedett, részvény- és kölcsöntőkéik (mely utóbbiak többnyire maguktól a tagoktól vétettek fel) pedig 209 millió forintról 531 millió forintra szaporodtak. Ezek az adatok bizonyos óvatossággal veendőek, mert mind a szaporodott társaságokat nem szabad új társaságoknak nézni, mivel sok esetben már előbb létezett társaságok az elmulasztott bejegyzést eszközölték. Mindezek kiegészítésére szolgálhatnak még a szegényebb osztály biztosításával foglalkozó életbiztosító intézetek adatai. E biztosító intézeteknél az évenként fizetendő biztosítási díj 1942 millió forintról 1880-ban 355 millió forintra emelkedett 1885-ben. A kötvények száma felemelkedett 5.440,000-ről 9.132,000-re és a biztosított összeg 490 millió forintról 830 millió forintra.*

Még csak egy adatot akarunk felhozni, melyet szintén a nagyobb általános jólét emelkedésének tekinthetünk s ez, hogy az eltartott szegények száma különösen a népességhez viszonyítva egyre apad, mely általános irány alól csak Írland képez kivételt. Míg az 1865—69. években Angliában és Walesben a népesség 45⁰/₀-a, Skóciában pedig 43⁰/₀-a tartozott a hatóságilag eltartandó szegényekhez, addig 1880—84. években már csak 3⁰/₀-ot, illetőleg 27⁰/₀-ot kellett eltartani.

* V. ö. Goshen id. ért. id. h. 602. s k. l., továbbá 609. l.

	Anglia *		Skócia *	
	a szegények száma	a népesség százaléka	a szegények száma	a népesség százaléka
1855—59	894,822	4'7	122,558	4'2
1860—64	948,011	4'7	125,338	4'2
1865—69	962,075	4'5	131,009	4'3
1870—74	951,699	4'2	123,413	3'7
1875—79	752,976	3'1	103,176	2'9
1880—84	787,135	3'0	100,317	2'7

Mig ezekkel az adatokkal eléggé igazoltuk, hogy az általános jólét emelkedett, különböző angol adatok az iránt is szolgáltatnak bizonyítékot, hogy az az állítás, hogy a nagy vagyon mindinkább gyarapodik, nem felel meg a tényeknek. Különös súlyt szoktak fektetni a *D* czim alatt megadózott iparos és kereskedő egyének és magán vagyis nyilvános számadásra nem kötelezett czégekre. Ha mint Goshen teszi, az 1877. évet hasonlítjuk össze az 1886-ik évvel, azt látjuk, hogy, hogy, míg a mérsékelt jövedelmet (1500—5000 frt) bíró adókötelesek 21'4°/_o-al szaporodtak, a közepes jövedelmet (5000—10,000 frt) bíró adókötelesek pedig az abszolút számot tekintve megfogytak, a viszonyszámot illetőleg azonban változatlanok maradtak, addig a nagy jövedelmet (10,000—50,000 frt) bírók 2'5°/_o-al, és azok, kik igen nagy, 50,000 frtot is meghaladó évi jövedelmet huznak, 2'3°/_o-al apadtak. — Ezt illetőleg azonban ki kell emelnünk, hogy ennek oka az is lehet, hogy sok magán czég épen az utolsó években részvénytársasággá alakítottatott át.**

A királyi bizottság, melynek munkálatára többször hivatkoztunk, ugyancsak vonatkozással a *D* czimen való adó kivetésekre, de más természetű adatok alapján, összehasonlítást téve az

* V. ö. Depression of trade and industry. First report 174. s k. l. Giffen Economic science and statistics. Journal of the stat. society 1887. 639. l. Meg kell említenünk, hogy ezek az adatok nem vágnak össze a Stat. Abstractban közölt adatokkal. Ez adatok Angliában kevesebb, Skóciában azonban több szegényt mutatnak. Ezért mellőzzük az 1884—87. évek összehasonlító kimutatását. A Stat. Abstract adatait nézve az utóbbi években a szegények száma emelkedést mutat, de még mindig az 1880. év szegényei mögött marad.

** V. ö. id. m. id. h. 605. l., továbbá Soetbeer: Vierteljahrsschrift. 1888. I. k. 33. l.

1874. és 1884. évek eredményei közt, azt a következtetést vonja le, hogy a 20,000 frton alól levő évi jövedelmek a népességnél sokkal nagyobb arányban gyarapodtak, míg a 20,000 frton felül való évi jövedelmet birók kisebb arányban szaporodtak, és az 50,000 frton felül való jövedelmet élvezők meg is fogytak. A bizottság által használt táblázat szerint a 2000—10,000 frt jövedelmet élvező kereskedők és iparosok száma 32'85%-al, és a 10,000—20,000 frt jövedelemmel birók száma 12'21%-al gyarapodott, holott a népesség csak 10%-al szaporodott. — Az 50,000—100,000 frt évi jövedelemmel birók 5'25%-al, a 100,000 frton felől való évi jövedelmet élvezők pedig 4'91%-al hanyatlottak.*

Befejezésül még két kimutatást közlünk. Az egyikben kimutatjuk a lakházakat, a másodikban az árúraktárakat évi bérértékek szerint osztályozva három különböző évről s feltüntetjük a növekedési, illetőleg apadási százalékokat.

L a k h á z a k. **						
Bérérték	1875	1880	Szaporodás százaléka 1875—80 közt	1886	Szaporodás százaléka 1880—86 közt	
— 100 frtig	3.000,370	3.090,650	3'8	3.174,806	2'7	
100— 150 »	590,863	754,965	27'8	932,845	23'5	
150— 200 »	331,326	424,700	28'2	517,936	22'0	
200— 300 »	201,063	258,290	28'5	306,408	18'6	
300— 400 »	121,897	153,080	25'6	182,972	13'0	
400— 500 »	70,921	87,334	23'1	105,407	20'7	
500— 600 »	44,709	54,569	22'1	63,096	15'6	
600— 800 »	50,433	61,975	22'3	71,436	15'3	
800— 1000 »	24,319	28,766	18'3	32,365	12'5	
1000— 1500 »	30,808	37,163	20'6	41,336	11'2	
1500— 3000 »	18,715	23,675	26'5	26,732	12'9	
3000— 5000 »	4,141	5,573	34'6	6,198	11'2	
5000—10,000 »	1,679	2,046	21'9	2'098	2'3	
10,000 frton felül	641	697	8'7	644	— 7'6 †	
Összesen	4.491,885	4.983,483	10'9	5.464,279	9'6	

† Apadás.

* Final report XVI. l.

** Goshen id. h. 610. l.

Üzlethelyiségek, raktárak stb. *

Béérték		1875	1880	Szaporodás százaléka 1875—80 közt	1886	Szaporodás százaléka 1880—86 közt
200—	300 írt	121,824	131,875	8'3	135,187	2'5
300—	400 »	59,879	71,977	20'2	77,464	7'6
400—	500 »	33'905	40,788	20'3	45,561	11'7
500—	600 »	20,653	24,770	19'9	27,336	10'4
600—	800 »	24,614	29,945	21'7	32,692	9'2
800—	1000 »	10,778	13,085	21'4	14'961	14'3
1000—	1500 »	13,180	16,658	26'4	17'535	5'2
1500—	3000 »	7,594	9,963	31'2	11'256	13'0
3000—	5000 »	1,797	2,440	35'8	2,583	5'9
5000—	10,000 »	707	924	30'7	904	— 2'3 †
10,000	írtan felül	291	359	23'4	392	9'2
Összesen		295,222	342,784	16'1	365,871	6'7

† Apadás.

A két kimutatásból nem meríthetjük egy és ugyanazt a tanuságot. Az eredmény is másképp üt ki, ha az 1875. évet hasonlítjuk össze 1880-al, vagy ha az utóbbi és az 1886. év közt vonunk párhuzamot. Ha a lakházakat nézzük és az 1875. és 1880. éveket tartjuk szem előtt, azt látjuk, hogy a legalsóbb és a legfelsőbb csoport maradt az átlagos szaporodáson alól. Ha az 1880. és 1886. éveket nézzük, azt látjuk, hogy a legalsóbb fokozat megtartotta régi irányzatát, a legfelsőbb két fokozat azonban lényegesen változott. Az első, mely a megelőző időszakban az átlagon túl szaporodott, nem szűnt ugyan meg emelkedni, de fokozata mélyen az átlag alá esett. A második, sorozatunkban a legfelsőbb fokozat, általában hanyatlott. A legalsóbb és a legfelsőbb fokozatok közt levők megtartották az átlagot többé kevésbé túlhaladó emelkedő irányzatukat. Az egyes közbeeső fokozatok közt azonban vannak eltérések, melyeket fölösleges volna részleteznünk. E kimutatásból semmi következtetést sem lehet a vagyonmegoszlásra levetni, mert az csak a fizetési képességet jelzi különösen Nagy-Britániában és Írlandban, hol a legkevesebb ház magáé a lakóé. A fizetési képességből kiindulva azonban, különösen az utóbbi időket illetőleg, azt a végeredményt vonhatjuk le, hogy a mostani gazdasági viszonyok a mérsékelt kis- és közép vagyon és jövedelem gyarapodására hatottak, s legérzékenyebben ép a leggazda-

* U. ott 611. l.

gabb osztályokat sujtották. Ezek az adatok azt igazolják, hogy a nagyobb vagyon- és jövedelemmegoszlás felé halad ez ország is, melyet pedig eddigelé hajlandók valánk a vagyontömörítés országának tekinteni. S ez annak ellenére történik, hogy második táblázatunk a vállalatok tömörítése felé való haladást mutatja, a melyben azonban része van ugy az egyéni mint a tőketársulásnak.

Miután szóltunk a vagyon és jövedelem megoszlásáról, szabadjon még egy a földbirtok megoszlására vonatkozó adatot felhozunk, habár ez szorosan véve ide sem tartozik s régebb adattal össze sem hasonlítható. Különben az örökösödési adóval (probate duty) terhelt, magántulajdonban levő birtokokat s azok tiszta tőkeértékét tünteti fel. Az illető adatok csak újabban s úgy látszik az 1882/3-iki pénzügyi év óta ép Goshen kezdeményezésére gyűjtetnek. Táblázatunk az 1882/3—1886/7. évek átlagát mutatja.

Örökösödési adóval terhelt magánbirtokok.

Birtokok értéke		Száma		Tiszta tőke értéke		Egy birtok átlagos tiszta értéke
		általában	%	általában	%	
	10,000 frtig	29,295	68.7	93.82	6.9	3
10,000—	40,000 »	8,131	19.1	169.25	12.4	21
40,000—	100,000 »	2,817	6.6	180.50	13.2	64
100,000—	500,000 »	2,017	4.7	419.82	30.7	208
500,000—	1.000,000 »	243	0.6	169.33	12.4	698
1.000,000—	5.000,000 »	139	0.3	249.33	18.3	1793
5.000,000	frton felül	10	0.0	83.26	6.1	8326
Összesen		42,652	100	1,365.31	100	32

Ezekből az adatokból csak azt következtethetjük, hogy abban a közel másfél milliárdnyi tiszta vagyonértékben, mely évenként örökösödési adó alá esik, tekintélyes számú kis embernek is van némi csekély része, de a földbirtok tulajdonos részét mégis csak azon kevesek birják, kik tiszta vagyonukat százezrekben és milliókban számítják. Az a főttényező, mely az ingó vagyon s a jövedelem nagyobb megoszlására vezetett: a szabad rendelkezési jog, az ép a földbirtoknál teljesen még ma sincs meg, inkább csak most kezd fejlődni. A szabadság a földbirtokot illetőleg is meghozza gyümölcsét s ennél is véget vet az óriás vagyonösszehalmozásnak. A földbirtokmegoszlás jelei már is mutatkoznak.

de a jelen kimutatásban annak még alig van, de nem is igen lehet nyoma.

Németország vagyoni fejlődésének mérésére még a leghasználhatóbbak a fogyasztási adatok. Ezek folytonos haladásról tesznek tanúságot. Csak egy pár adat közlésére szorítkozunk. A nyers cukor fogyasztás volt fejenként az 1872/76. években 6·7 kg, az 1882/6. években pedig 7·8 kgramm.* — A kávéfogyasztás volt fejenként az 1871/5. években 2·27 kg, az 1881/85. években 2·44 kg. A teafogyasztás 1871/5-ben vala 0·02 kg, 1881/5-ben 0·03 kg.**

Két országot nevezetesen Porosz- és Szászországot illetőleg a jövedelmi adóra vonatkozó adatok némi fényt vetnek úgy a vagyonosodás haladására mint a jövedelemmegoszlásra.

A porosz osztály- és jövedelmi adó-statisztikából merített adatokat Soetbeer értékesítette és egészítette ki saját becsléseivel. Mennyiben tüntetik fel híven az eredeti, becslésen alapuló adatok a tényleges jövedelmet, sem azt, hogy Soetbeer becslései hívebben fejezik-e ki az adó által a ténylegesnél kétségtelenül alacsonyabbra tett jövedelmet, nem keressük. Miután Soetbeer kiegészítő becsléseinél mindig ugyanazt a mértéket alkalmazza tehát következetesen jár el, azokat tájékoztatóknak bátran elfogadhatjuk. Végre is nem az a feladat, hogy a népesség jövedelmét az utolsó krajczárig egészen biztos tudjuk, hanem csak az, hogy történt-e abban változás és minő irányban.

Ha Soetbeer adatai után indulunk, a népesség összjövedelme 1872-től egész 1888-ig évről évre kisebb-nagyobb mérvben, de folytonosan emelkedett. Más a viszony, hogy ha a fejenként való átlagos jövedelmet nézzük. Ez 1872-től 1876-ig folyton emelkedett (146 frt 50 krról 158 frtra). — Az 1877-ik évvel hanyatlás állott be, mely 1880-ban érte el tetőpontját. A két év közt a jövedelem leszállt 157·5 frtről 154 frtra. — Az 1881-ik évben nem látunk változást. Az 1882-ik évvel újabb s folyton tartó fejlődés állott elő, s a fejenként való jövedelem 1888-ban 164 frt 50 krra emelkedett. A végeredményt, még pedig az 1876 és 1888. éveket

* 1872/76 alatt tulajdonkép értendő 1871/2—1875/6 üzemi évek.

** Monatshefte zur Stat. d. deutschen Reiches 1886. XII, 84. l. St. Jahrb. für d. deutsche Reich. 1886. 158. l.

nézve, mint a mely évek Soetbeer szerint is inkább szolgálhatnak összehasonlítási alapul, abban foglalhatjuk össze, hogy az az évi összjövedelem 3,928'6 millió forintról 4,666 millió frtra emelkedett vagyis $19\frac{0}{100}$ -al szaporodott. Az egyes adózók átlagos jövedelme évi 464 frtről 470 frtra emelkedett, tehát $1\frac{4}{100}$ -al nagyobbodott. A fejenként való jövedelem pedig $4\frac{1}{100}$ -al szaporodott.

Hogy épen ily mérvben vagy még nagyobb mérvben emelkedett-e a népesség jövedelme, mint a jelzett számadatok mutatják, az vitás. Soetbeer azt hiszi, hogy az emelkedésre különösen a felsőbb fokozatokban a szigorubb adóztatási eljárás is befolyt. Elég kiemelnünk, hogy a vagyoni haladás kétségtelen, s hogy ezt a porosz takarékpénztári adatok a náluk betett összegekről is igazolják. A takarékbetétek összege volt ugyanis 1876 végén 610'66 millió forint, 1885. év végén 1,130'47 millió forint.

A jövedelmi adatoknak azonban a különös becset ép az adja meg, hogy némi betekintést engednek a jövedelemmegoszlásba habár azt koránt sem tünteti fel számtani pontossággal. Ilyesmit sem nem várhatunk, sem nem követelhetünk. Itt is az 1876. és 1888. éveket hasonlítjuk össze, követve Soetber felosztását.

Soetbeer ugyanis hatféle u. m. csekély, kis, mérsékelt, közepes, nagy és igen nagy jövedelmet különböztet meg. Csekély a 262 frt 50 kr évi jövedelem, kis a 263 - 1000 frt közt levő jövedelem. A csekély és kis jövedelmet bírók teszik a nép zömét. Az emelkedési folyamatnak első sorban e két fokozat közt kell előállania. A felsőbb fokozatnak nagyobb arányban kellene gyarapodnia, mint az alsóbb fokozatnak. Ép az ellenkező történt. Míg a társadalom legalsóbb fokán állók az összeírottak számát nézve $23\frac{8}{100}$ -al, addig a második fokon levők csak $11\frac{8}{100}$ -al szaporodtak. Soetbeer ezt a jelenséget igen helyesen az időközben életbe léptetett adómentességeknek tulajdonítja. Az adó kivető közegek előtt közönyös, hogy az adómentes melyik adómentes osztályba soroztatik. A legalsóbb fokon levőknek nagyobb mérvű gyarapodása az 1878-iki évvel indult meg. A második fokon levők az 1880-ik évvel még meg is fogytak, mely folyamat 1884-ig tartott, midőn újabb és folytonos emelkedés állott elő.

Ha a két alsó fokozatot figyelmen kívül hagyjuk, csak a közép és vagyonos osztályokat nézzük, igazi emelkedő folyamatot látunk. A mérsékelt jövedelműek $19\cdot4\%$ -al, a közép jövedelműek $43\cdot8\%$ -al, a gazdagok 47% -al és a dúsgazdagok $57\cdot9\%$ -al szaporodtak. A közép és vagyonos osztályok ez emelkedése visszatükröződik az arányszámban is. Míg 1876-ban az akkor összeírt 8,467,076 egyén közt a közép és vagyonos osztályok $5\cdot32\%$ -al szerepelnek, addig 1888-ban 9,915,739 egyén közt $5\cdot6\%$ -al fordulnak elő. Sőt még kedvezőbb az arány, ha nem az adózás végett összeírottakat, hanem a népességet vesszük tekintetbe. Míg 1876-ban a népességnek csak $6\cdot53\%$ -a, addig 1888-ban $7\cdot18\%$ -a tartozott a vagyonos osztályba. A vagyonos osztályok sokkal nagyobb mérvben gyarapodtak mint a népesség. Ez csak úgy valószínűsíthető, hogy az alsóbb osztályokból mind több és több emelkedett fel a felsőbb fokozatokba. Ezek az adatok is megerősítik azt az állítást, hogy a vagyon mind kevesebb és kevesebb kézbe tömörül össze.

Ha a jövedelmet nézzük, a részesedési arány a módos és gazdag osztályok javára változott. Míg 1876-ban az összes jövedelemből a legalsó két fokozatnak $72\cdot28\%$, addig 1888-ban csak $69\cdot17\%$ jutott. De mondanunk sem kell, hogy erre súlyt azért nem lehet fektetni, mert hogy közönyösségből számosakat soroztak a legalsóbb osztályokba, kiket különben, ha az 1876-ban fenállott érdek 1888-ban is működik, a második osztályhoz számítottak volna. Tényleg is a második osztályba tartozók jövedelmi aránya hanyatlott (1876-ban $55\cdot42$, 1888-ban $51\cdot49$), s emelkedett a többi osztályoké.

Poroszországi népessége jövedelmének megoszlása.*

1876.

Jövedelem-osztályok	hozzátartozók n.félt	Az összehozottak		összesen ezer forint	A jövedelem összege	
		%	hozzátartozókkal		%	átlag minden összevettre főre
Csekély jövedelem 263 frt	3,311,732	39.11	6,369,856	23.65	662,350	16.86
Kis jövedelem 263—1000 frt	4,704,737	55.57	16,840,444	67.82	2,177,203	55.42
Átlag jövedelem 1000—3000 frt	384,248	4.53	1,381,044	5.56	604,772	15.52
Közepes jövedelem 3000—10,000 frt	58,286	0.69	212,200	0.85	279,820	7.12
Nagy jövedelem 10,000—50,000 frt	7,501	0.09	27,300	0.12	142,868	3.64
Igen nagy jövedelem 50,000 frton felül	532	0.01	1,940	0.01	51,573	1.44
Összesen	8,467,076	100	24,832,784	100	3,918,586	100
					464	158

1888.

Csekély jövedelem 263 frt	4,101,550	41.36	8,285,164	29.29	825,227	17.68
Kis jövedelem 263—1000 frt	5,239,805	53.04	18,052,480	63.62	2,402,519	51.49
Átlag jövedelem 1000—3000 frt	458,692	4.63	1,702,610	6.00	743,184	15.93
Közepes jövedelem 3000—10,000 frt	83,823	0.85	292,381	1.03	403,081	8.64
Nagy jövedelem 10,000—50,000 frt	11,029	0.11	38,470	0.14	208,566	4.38
Igen nagy jövedelem 50,000 frton felül	840	0.01	2,930	0.01	83,467	1.79
Összesen	9,915,739	100	28,374,035	100	4,666,044	100
					4,705	164.5

* V. ö. Vierteljahrschrift für Volkswirtschaft: 1887. 4. k. kül. 135. l., 1888. 2. k. 140. l. L. még 1888. I. k., és Jahrb. f. N. u. St. 1889. 414. s. k. l. és 161. s. k. l.

A szász jövedelmi adóstatisztika által szolgáltatott adatok, tekintettel az 1878-ban foganatosított reformokra csak 1879. óta hasonlíthatók össze. Kiindulási alapul tehát csak az 1879. évet veszszük. Ha párhuzamot vonunk 1879. és 1886. közt, azt látjuk, hogy az adóval terhelt, tehát az adóssági kamatok levonásával fennmaradt összjövedelem 479'61 millió forintból 618'30 millió forintra vagyis 29⁰/₀-al emelkedett. Bizonyról része van ebben a szigorúbb adókiivetési eljárásnak, mit az a tény is bizonyít, hogy az adóalajstromokba felvett személyek száma a népességnél sokkal nagyobb arányban szaporodott. Mig a szász népesség az 1880-iki népszámlálás szerint: 2.972,805 főre és az 1885-iki szerint 3.182,003 főre ment, tehát ebből kiindulva 1879 — 1886. közt 9'8⁰/₀-al szaporodott, addig az összeirt fizikai és jogi személyek 17⁰/₀-al szaporodtak. — A népességhez viszonyítva a fejenként való jövedelem 164 frtről 1879-ben 193 frtra 1886-ban emelkedett, tehát közel 18⁰/₀-al szaporodott.

Év	Az összeirtottak		Tiszta jövedelem az				A népességből átlag	
	száma	%	adóssági kamat levonásával				minden főre	
			millió forint	%			frt	%
1879	1.088,002	100	479'61	100			164	100
1880	1.119,546	103	491'70	103			165	101
1882	1.162,694	107	529'34	110			173	105
1884	1.213,188	112	570'46	119			181	110
1886	1.267,866	117	618'30	129			193	118

A jövedelem egyes ágai, melyeket illetőleg csak a nyers tételeket hasonlíthatjuk össze, az emelkedési folyamatban már nem egyenlő arányban vesznek részt. A legnagyobb emelkedést a fizetések és bérek, továbbá a járadékok, melyekhez tartoznak a kamatok és osztalékok is, mutatják.

	Földbirtok		Járadék		Fizetés és bér		Kereskedelem és ipar	
	millió frt	%	millió frt	%	millió frt	%	millió frt	%
1879	109'12	100	55'86	100	182'33	100	175'19	100
1880	111'12	102	57'76	103	189'93	104	176'70	101
1882	114'23	105	64'30	115	211'20	116	185'42	106
1884	116'62	107	71'23	127	232'36	127	197'62	113
1886	120'28	110	78'82	141	260'38	143	209'02	119

Csak még néhány adatot akarunk közölni annak támogatására, hogy a jövedelem ebben az országban, ha nem is abban az arányban, mint azt az adókiivetési adatok mutatják, jelentéke-

nyen emelkedett. Ily adatul tekinthetjük a takarékbetétet. Az 1879. évben volt 174, ellenben 1885-ben 197 takarékpénztár. 1879-ben volt a betétek összege 167'23 millió forint, 1885-ben 217'03 millió forint. A takarékbetétek összege kerek összegben 50 millió forinttal vagy százalékokban kifejezve 30%-al, tehát az adójövedelemnél még valamivel nagyobb mérvben szaporodott. Ha a betevők számát tekintjük, 1879-ben volt 861,600, 1885-ben ellenben 1.274,542, mely emelkedést főleg a takarékjegynek 1881-ben történt meghonosításának kell felróni. Az 1859. január 3-án életbeléptetett, 1879-ben reformált, öregkorra életjáradékot biztosító szász kir. járadékbanknak 1879-ben 499 betevője volt 103'6 ezer forint befizetéssel, 1880-ban 802 betevője 276'7 ezer forint befizetéssel, ellenben 1886-ban 6953 betevője volt 1.079,3 ezerforint befizetéssel.*

Érdekesek a jövedelmi adatok különösen a társadalmi tagolást illetőleg. Szabadjon ezeket három különböző évről részletebben közölni, habár nem is azzal a részletességgel, melylyel az forrásunkban fordul elő. Az osztályozásban fentartjuk Böhmert osztályozását azzal a különbséggel, hogy az adómenteseket külön is felsoroljuk.

A jövedelmi adólajstromokba összeirt magán-
személyek.**

Főadó osztályok (A jövedelem nagysága)	1879		1882		1886	
	általában	%	általában	%	általában	%
1. Vagyontalan osztály						
adómentes	77,060	7'11	75'697	6'53	74,590	5'90
a) 250 frtig	481,691	44'30	503,511	43'45	499,750	39'57
b) 250—400 frt . . .	269,935	24'88	302,546	26'11	354'150	28'04
	751,626	69'18	806,057	69'56	853,900	67'61
2. Közép osztály:						
a) 400—800 frt . . .	165,262	15'24	178,032	15'36	220,669	17'47
b) 800—1650 frt . . .	61,810	5'70	66,855	5'76	75,788	6'00
	227,072	20'94	244'887	21'12	296,457	23'47
3. Módos osztály:						
a) 1650—2400 frt . .	13,215	1'22	14,479	1'25	16,564	1'31
b) 2400—4800 frt. . .	10,857	1'00	11,861	1'02	14,038	1'11
	24,072	2'22	26,340	2'27	30'602	2'42
4. Gazdag osztály:						
4800 frton felül . . .	4,925	0'45	5,963	0'52	7,624	0'60
	1.084,755	100	1.158,944	100	1.263,173	100

* V. ö. Kalender u. Stat. Jahrb. 1887. 128., 150., 153. és 161. l.

** Zeitschrift des k. sächs. stat. Bureau. 1887.

Ezt a kimutatást valóban örvendetesnek kellene tekintenünk. A vagyonosabb elemek mind nagyobbodó százalékát teszik az összes népességnek. A három felső osztály tette az adózó népességnek 1879-ben $23\cdot61\%$ -át, 1882-ben $23\cdot91\%$ -át, 1886-ban azonban már $26\cdot49\%$ -át. Ha ebből azonban nem vonjuk le teljesen azt a következtetést, hogy ime biztos az, hogy nem az az igaz, hogy a mai viszonyok közt a gazdagok mind gazdagabbak a szegények mind szegényebbek lesznek, de az az igaz, hogy az emberek folyton haladnak előre, és aránylag ép a szegényebb osztályok fogynak; ezt főleg azért tesszük, mivel az utóbbi években az adó-kivetésnél kifejtett nagyobb szigor biztonnyal sokakat léptetett elő a magasabb osztályokba, kik már az előtt is oda tartoztak. Ha a haladás a nagyobb általános jólét felé nem is történt abban a mérvben, mint azt a most közölt adatok mutatják, tény minden esetre az, hogy a közép osztályok eltüntetését, megsemmisülését állító jóslatok eddigelé s valószínűleg a jövőben is hamisaknak fognak bizonyulni, ha csak a törvényhozások gátat nem emelnek az emelkedő folyamatnak. S itt tekinteten kívül hagytuk, hogy az az 1886. évi 250 frtos jövedelem sokkal értékesebb az 1879. évi hason jövedelemnél. Ha a névleges jövedelmet átváltoztathatnók tényleges jövedelemmé, az emelkedés meg nagyobb arányokat öltene, még többeket kellene a vagyontalan osztályokból a módos és vagyonos osztályokba áthelyeznünk.

Ha nem nézzük az Egyesült-Államokat, melyek tíz évről tíz évre szokták nem csak a népességüket, hanem vagyonukat is leltározni, és Európában a kis Belgiumot, mely tudtunkkal 1846-ban és 1880-ban vétetett fel ily leltárt, egy állam se szolgáltathat még oly adatokat sem vagyona és jövedelme mérésére, mint a melyeket a fentebbiekben megismertettünk. Az Egyesült-Államok vagyonomérlegei bennünket közelebbről nem érdekelnek egyrészt azért, mivel azok egy nagyban fejlődő új, régi társadalmi viszonyok s előítéletek által nem korlátolt állam képét nyújtják s azok sem európai, sem a mi viszonyainkra nem volnának alkalmazhatók, de még azért sem, mivel az tulajdonkép 1879/80-ban eszközöltetett, midőn a mai árhanyatlás még nem igen volt érezhető. Ez az utolsó indok késztet minket arra, hogy a belga leltárt is mellőzzük, különösen azért, mivel még csak mondanunk sem kell, hogy 1846. óta az egész gazdasági élet megváltozott, oly óriási haladást tett, minő-

ről öregebb emberek még csak álmodni sem mertek. Minden egyes államról hozhatnánk ugyan fel egyes mozzanatokát, melyek igazolnák hogy a haladás, a közvagyonosodás nem szünetelt, így p. o. Belgiumról felhozhatnók különösen az életbiztosítás gyarapodását, az épületek adóértékének növekedését, a takarékpénztárak működését stb,* de azt hiszszük, hogy ilyenekkel csak az olvasót fárasztanók. Ha Nagy-Británia, a világ leggazdagabb állama, nem szünt meg gazdagabb lenni, ha Németország folyton vagyonosodott, azt hiszszük, hogy egész bátran következtethetjük azt, hogy a többi államok népei sem maradtak vissza és legfőlebb nem haladtak oly gyorsan és oly nagy arányokban.

Hogy anyagilag haladt-e vagy sem hazánk az utóbbi években és mily mérvben? s különösen, hogy miként alakultak az egyes társadalmi osztályok viszonyai? mindezek a kérdések megválaszolására, mondhatnók, semmi adattal sem rendelkezünk. Semmi, de se semmi, azokból az adatokból, melyek nem biztos mértékül — hiszen ilyen nagyon kevés van — de csak támpontul is szolgálhatna sem tétetett közé. A földadóra, a házadóra a keresetadóra vonatkozó alapadatok, melyekből legalább nagyban és egészben képet alkothatnánk magunknak a birtok és jövedelem megoszlásáról, annak fejlődéséről, rejtek és zár alatt tartatnak vagy talán nem is gyűjtetnek. Pedig ezekre az adatokra nem csak társadalmi szempontból, hanem ép adóink reformja miatt is szükségünk van, hiszen ép Ausztriával fennálló viszonyunk fog bennünket arra kényszeríteni, hogy a hozadékadók rendszerével szakítsunk és a névleg roppant terhes és aránytalan adórendszerrel áttérjünk a jövedelmi adórendszerre, mely csak mérsékelt adólatat tűr meg, de elejét is veszi mindazoknak az eltitkolásoknak, kijátszásoknak, melyekre az aránytalan adóláb az embereket számos esetben, különösen midőn kis jövedelemről van szó, tényleg kényszeríti.

* A megadóztatott életbiztosítási díjak valának 1884-ben 474, 1885-ben 662 és 1886-ban 697 millió frank. Az első évet aligha tekinthetjük irányadónak. A házak catastralis jövedelme vala 1880-ban 1346 millió, 1887-ben 1538 millió frank, 1880-ban volt 197,956 takarékkönyvecske 1097 millió frank betéttel, 1887-ben volt 542,057 takarékkönyvecske, 2289 millió frank betéttel. Ezek az adatok csak az állami takarékpénztárra és a magánosok betéeteire vonatkoznak. (V. ö. Annuaire stat. de la Belgique 1887. 164. s 324. l.)

Van örökösödési adónk, van vagyonátruházási adónk is, csak hogy nálunk illetéknek nevezik. Helyes alapokon gyűjtve és rendezve, mennyi becses adatnak jutnánk birtokába. Ismerjük ugyan a telekkönyvi bejegyzésekből, hogy ennyi meg ennyi esetben és ennyi meg ennyi érték erejéig történt változás az ingatlan tulajdonában. De azt sem tudjuk, hogy e változások hány esetben és mennyi érték erejéig vonatkoznak pusztán földbirtokra, vagy pusztán házra vagy mindkét nemű ingatlanra. Ma azt sem tudjuk, hogy szerepelnek-e általában ingók és ha igen mennyi érték erejéig a hagyatékokban. Napjainkban úgy alakúlnak a viszonyok, hogy a földbirtok értéke s jövedelme egészen háttérbe vonul azon érték mellett, melyet a tőkék, ide értve az épületeket is, képviselnek és azon jövedelem mellett, melyet a tőkék, az ipar, a kereskedés, az értelmi foglalkozás és a munka nyújt. Nem kell ezt illetőleg azokra az adatokra utalnunk, melyeket e munka folyamán közöltünk, csak gondoljunk azokra az óriás értékekre, melyek fővárosunkban vannak összehalmozva és azokra a jövedelmekre, melyet az itt csak lakházakban összehalmozott tőkék nyújtanak.

Ha volna helyes és megfelelő biztosítási statisztikánk, ha évről évre némi osztályozással magunk előtt látnók például a tűz ellen biztosított értékeket, ha ismernők és tudnók e haza polgárai által kötött életbiztosításokat, mennyi becses adatnak jutnánk birtokában annak megítélésére hogy vajon vagyoniilag haladtunk vagy hanyatlottunk-e?

De nem folytatjuk mindazoknak az adatoknak elősorolását, melyek szükségesek volnának arra, hogy helyesen ítélhessük meg az ország vagyoni helyzetét, de nincsenek. A jólét egyik biztos mérve a fogyasztás, különösen a nem első rendű szükségletet képező cikkek fogyasztása. Ma, miután forgalmi adataink vannak, képesek vglánk egyes cikkek fogyasztását megállapítani. De ez a megállapítás csak a jelenre szólna s nem szolgálhatna a multra nézve összehasonlítási alapul, s pedig annál kevésbé mivel csak 1884. január 16-ika óta van a postaforgalom is külforgalmi statisztikánkba bevonva. Bizonyíthatnánk-e valamit akár anyagi haladásunk, akár hanyatlásunk mellett, ha azt mondanók: 1884-ben a kivitel levonásával behoztunk 67,157 mm. kávé, 1887-ben azonban csak 52,046 mm-ászt vagy felhoznók, hogy 1884-ben

elfogyasztottunk 698 mm. teát, 1887-ben azonban 1085 mm-ászt. Ezzel legfőlebb csak azt bizonyíthatnók be, hogy fogyasztást képességünk igen csekély. Ha csak az 1880-iki népességet vesszük is, tehát a népességet a ténylegesnél sokkal kisebbre tesszük, viszont a fogyasztás mérésére a nagyobb fogyasztást vesszük is alapúl, úgy fejenként való kávéfogyasztásunk 429 gramm, tea-fogyasztásunk pedig 6 gramm.

Néhány adatunk azonban mégis van, melyre tekintettel egész bátran mondhatjuk, hogy a nemzet vagyonosodott. Hivatkozhatunk első sorban a takarékbetétekre, melyek ugyan nálunk nem a szegények filléreiből és a módosabb osztályok forintjaiból gyűlnek össze, hanem inkább kényelemből tétetnek takarékpénztárba vagy bankba, mert ott biztos kamatot hoznak, de mégis az összvagyonosodás mértékéül szolgálhatnak. Látjuk, hogy a betétállomány évről évre milliókkal gyarapodik. 1870-ben kerek összegben 134 millió forint volt a betét, 1880-ban 305 millió, 1886-ban 434 millió. A betétek tehát gyarapodtak 1880-ra vagyis tíz év alatt 171 millió forinttal, tehát átlag évenként 17.1 millió forinttal, 1880-ról 1886-ra, tehát 6 év alatt 129 millió forinttal, vagyis évenként átlag 21.3 millió forinttal. A betétkönyvekről s osztályozásukról az azokban foglalt betét mennyisége szerint csak 1884 óta gyűjtetnek az adatok. Annyiban a mennyiben minden egyes betétkönyv mindannyi betevőt jelent folytonos haladást látunk. 1884-ben volt 534,431 betétkönyv, 1885-ben 553,471 és 1886-ban 579,607. A betevők száma három év alatt 65 ezerrel szaporodott, ezek közt 10,000 a kis (10 frtnál kisebb összeg) betevő.*

Bizonyos mérvig a vagyonosodás mértékéül használhatjuk a házadót, a keresetadót, a bor- és húsadót, melyek mind 1875-ben állapították meg. A házadó módosított ugyan 1883-ban, de az adótétel leszállításával, tehát itt emelésről szó sincs. Módosított a keresetadó is a napszámok adómentesítésével. Az összehasonlítási alapúl választott évek ellen se lehet, nézetünk szerint, kifogást tenni, s azt hisszük, hogy helyesebb, ha a közigazgatási előírást választjuk mint a befizetést. A közigazgatási előírás a befizetésnél hívebben tünteti fel az adóalapot, melyre a súlyt kell fektetnünk.

* Közg. és st. évkönyv 1888. 539. és 543. l.

K ö z i g a z g a t á s i l a g e l ő í r a t o t t *

	háza adó frt	%	kereseta adó frt	%	boradó frt	%	húsa adó frt	%
1876	8.829,661	100	18.406,170	100	2.982,288	100	2.241,248	100
1880	8.642,480	98	17.422,491	95	3.217,678	111	2.371,791	106
1887	10.052,543	114	19.072,010	104	3.926,865	132	2.853,468	127

Mit mondanak ezek az adatok? A boradó és a húsadó egyre emelkednek, tehát bizonyítják már annyira a mennyire, mivel ezek az adók nagy részét sem közvetlenül a fogyasztás perczében szedik be, hogy a fogyasztás vagy legalább a fizetési képesség folyton emelkedett. A ház- és keresetadó 1876—80 közt hanyatlott. Ez csak látszólagos is lehet, a mennyiben az 1875-ben hozott törvények 1876-ban alkalmaztattak első ízben, de lehet tényleges is, a mennyiben bizonyos, hogy a hetvenes évek a jobb árak ellenére közgazdaságunk fejlődésére határozottan hátránysabbak voltak mint a most folyó nyolczvanas évek, habár az árak sokkal alacsonyabbak is. A mult évtizedben mondhatnók rossz termés követte a rossz vagy silány termést, a most folyó évtizedben inkább a jó termésű évek váltották fel egymást. S tényleg látjuk, hogy az időközben történt adómérséklések ellenére a házaadó 14°/_o-al, a keresetadó pedig 4°/_o-al emelkedett. S ezt a tényt annak kétségtelen jeléül tekinthetjük, hogy hazánk lakossága vagyonosodott.

Hazánk lakosságának vagyonosodását alig is vonja valaki kétségbe, hanem szeretik a földbirtokos osztály pusztulását, hanyatlását emlegetni. Hogy a földbirtokos osztály egyes tagjai, sőt talán rétegei is szenvedtek, elpusztultak, tönkre mentek, minden kétségen felül áll. Egyesek bajai és szenvedései még nem azonosak egy egész osztály bajaival és szenvedéseivel. Egyesek elpusztulása még nem jelenti az egész osztály vagy csak egyes rétegeink pusztulását, épolykevésbé mint hogy egyesek anyagi haladását sem lehet egy egész osztály vagy bizonyos társadalmi réteg emelkedésének bizonyítására felhasználni. Egyesek a legészellenesebb törvények uralma alatt és a legkedvezőtlenebb gazdasági viszonyok között is magasabb egyéniségöknél fogva kiemelkedhetnek, folyton vagyonosodhatnak,

* L. Zárszámadások: 1880. 75. s k. l., 1880. 86. s k. l., 1887. 140. s k. l.

viszont a legtökéletesebb törvények s a legkedvezőbb gazdasági viszonyok sem akadályozhatják meg, hogy egyesek az egyéniségekben rejlő hibák miatt el ne szegényedjenek, el ne züllyenek. Egész vidékek már akár szerencsétlenség, akár saját hibájuk folytán hanyatlást mutathatnak ugyanakkor, midőn más s a tulnyomó többséget tevő vidékek folyton gyarapodnak és haladnak előre. Egyéni tapasztalatok, egyéni benyomások, különösen ha azok csak korlátozott körre vonatkoznak, nem érnek semmit, nem igazolnak semmit. Ilyesmikre tehát súlyt nem fektethetünk már azért sem, mivel ily szűkkörű egyéni tapasztalatok ellenében más hasonló tapasztalatokat vethetnénk a mérleg serpenyőjébe, a melyben az egyik ép annyit nyomna mint a másik.

A földbirtokos osztály hanyatlásának igazolására rendszerint rámutatnak a jelzálogterhek gyarapodására, melyet a telekkönyvi fogalom adatai mutatnak. Ez adatok sem többet, sem kevesebbet nem bizonyíthatnak, mint hogy ingatlanokra, tehát nem egyedül földbirtokra, a bíróságoknál ennyi meg ennyi esetben, ennyi meg ennyi összeg erejéig lett jelzálog bekebelezve illetőleg törülve, de azt a tényt sem igazolhatják, hogy mennyivel szaporodott a bekebelezett teher, mi nem azonos a tényleges teherrel. Nem bizonyítják még ezt a tényt sem abból az egyszerű indokból, mivel az egyetemleges jelzálogbekebelezések és törlések nincsenek külön kimutatva. Hogy ilyes természetű adatokból miként lehet a földbirtokos osztály pusztulását következtetni, valóban nem értjük. Egész más alapokon kellene ezeket az adatokat gyűjteni, hogy azokból a földbirtokos osztály helyzetére következtetést lehessen levonni.

De a jelzálogterhek gyarapodásában magában véve egyáltalában nem vagyunk képesek bárminő hanyatlást is látni, sőt inkább hajlandók vagyunk azt a vagyoni gyarapodás egyik mértékéül tekinteni különösen nálunk. A jelzálogterhekben aránylag csak kis része van az örökösödési osztály által keletkezett terheknek. Népünk szeret szerezni, szereti birtokát tágitani, de nem idegenkedik az osztálytól. A földbirtokra bekebelezett jelzálogterhek keletkezésének indoka az esetek tulnyomó részében szerzés vagy földjavítás és felszerelés. Nagyobb szerepet visznek még új terhek keletkezésében elemi csapások, melyekkel végre mindenkinek számolnia kell, melyeket gazdasága vitelében, jövő-

delme hovaforrásánál szem elől nem téveszthet. Tulköltekezés, pazarlás vájmi kevés szerepet visz az újabb terhek keletkezésében. — Senki se szokott földbirtokot csupán csak adósságra venni, a vételárból többet-kevesebbet azonnal ki kell fizetni, földbirtokot pedig az emberek nem vesznek, ha mostohák a viszonyok. Mind-ezekből azt kell következtetnünk, hogy, ha szaporodnak a jelzálogterhek még inkább kellett gyarapodnia vagy az egyének vagyonának vagy annak az értéknek, mely jelzálogul lekötöttetett.

S a jelzálogterhek gyarapodását inkább a haladás mint a hanyatlás jelének fogjuk tekinteni, ha vizsgáljuk a gyarapodott terheknek vidékek szerint való megoszlását s fejlődését. Az alábbi táblázatban mutatjuk ki a jelzálogteher gyarapodást vidékek szerint 1878-tól 1886-ig. Ebben a kimutatásunkban ben foglaltatik a budapesti és a fiumei kir. törvényszékek kivételével az összes törvényszékek területén előfordult tehergyarapodás.

T e h e r g y a r a p o d á s h a z á n k b a n a b u d a p e s t i é s a f i u m e i
kir. törvényszékek területének kivételével.

	1878—82 közt		1883—86 közt		1878—86 közt	
	ezer frt	%	ezer frt	%	ezer frt	%
Duna balpartja	35,751	13.0	6,860	2.0	42,611	8.5
Duna jobbpartja	44,349	16.1	13,811	6.2	58,160	11.6
Duna-Tisza köze	79,445	28.8	78,254	34.9	157,699	31.5
Tisza jobbpartja	22,689	8.2	7,006	3.1	29,695	6.0
Tisza balpartja	38,598	14.0	78,035	34.7	116,633	25.5
Tisza-Maros köze	27,399	9.9	19,514	8.7	46,913	9.4
Erdély	27,670*	10.0	21,030	9.4	48,700	9.7
Összesen	275,901	100	224,510	100	500,411	100
Átlag évenként	55,180		56,127		55,601	

Mint e kimutatásból látjuk a legnagyobb tehergyarapodást a Duna-Tisza köze, hazánknak bizonyosan nem legszegényebb vidéke mutatja. Ha az egész 9 évet nézzük, utána a Tisza balpartja következik. E két vidékre magára az összes tehergyarapodás 57%-a esik, s hazánk egyéb részeire jut 43%. Még világosabb képet alkothatunk magunknak e viszonyról, ha a növekedett jelzálogterhet a területhez mérjük. Míg hazánk említett két

* A telekkönyvi forg. kimutatás szerint a tehergyarapodás 111.670,000. De ebből 7 millió forint 13-szor fordul elő 1882-ben, 12-szer 7 milliót mint világos egyetemleges jelzálogot levontunk.

vidékén a jelzálogteher kilométerenként átlag 3395 frttal szaporodott, addig egyéb vidékein az csak 1136 frttal növekedett.

Tekintsük külön hazánknak azt a két vidéket, melyen a tehergyarapodás a legnagyobb arányokat öltötte. A Duna-Tisza közének jelzálogterhe gyarapodott az itt tekintetbe vett 9 év alatt kerek összegben 158 millió forinttal vagy kilométerenként 4338 frttal. A Tisza balpartján pedig a jelzálogteher kerek összegben 117 millióval vagy kilométerenként 2623 frttal növekedett. A növekedési arány a területhez mérve tehát az utóbbi vidéken sokkal kisebb mint az előbbi vidéken. Ha tehát a tehergyarapodás nagysága elszegényedést bizonyít, az itt tekintetbe vett 9 év alatt a Duna-Tisza köze sokkal nagyobb mérvben szegényedett mint a Tisza balpartja, sokkal jobban pusztultak Bács, Csongrád, Heves, Szolnok és Pest megyék, mint különösen a már inkább a felvidékhez tartozó Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy és Ugocsa megyék, melyekhez még Bihar megyét is sorolhatnók, — mivel már Békés és Hajdu megyék kétségtelenül más nézpontra alá esnek. Hogy mennyivel vagyonosabb a Duna-Tisza köze a Tisza balpartjánál, ezt illetőleg igen sok adatot lehetne felhozni, de elég lesz talán annak a felemlítése, hogy az 1884-ik évben eszközölt állatfelvételnél az első vidék összállatállománya 120,62 millió forintba becsültetett, az utóbbié ellenben 94,78 millió forintba.* Vagyonosabb az első vidék népe, azért is van több adóssága.**

Különben koránt se higgyük azt, hogy a Tisza balpartja mint egész verte magát abba a nagy adósságba, melyet adataink mutatnak. Az ide tartozó szegény megyék jelzálogadóssága alig szaporodott. Adataink különben azt is mutatják, hogy ez a vidék csak az utóbbi négy év alatt szaporította különösen adósságait; de nem az egész vidék, hanem csak a szatmár-németi kir. törvényszék területe. A vidék 117 milliónyi teher szaporulatából 63,3 millió forint a most említett törvényszék területére esik.

* L. Magyarország hasznos házi állatai összeírásának eredményei. 1886. 90. l.

** Részletesebb adatokat és bizonyítékokat szolgáltat ép ezt illetőleg »Agrár-politikai tanulmányok« című művem. 1886. 73—82. l. Különösen figyelemztetünk az osztrák és a nálunk eszközölt próbafelvétel adataira, melyek igazolják, hogy a nagyobb adósság nagyobb értékkel is jár.

Ebből a 63 millióból szerény 8 millió forint esik az 1878–82. évekre és 55 millió forint az 1883–86. évekre. A többi e vidékhez tartozó terület tehát az 1883–86. években a jelzálogterhet csak 23 millióval szaporította.

Ha most szavakkal akarnánk játszani, megfordíthatnók a fegyvert s azt mondanók: Igaz ugyan, hogy a Duna-Tisza köze és a szatmár-németi kir. törvényszék területe az 1883–1886. években szegényedett, hiszen átlag sokkal több adósságot tett mint a megelőző években, de annál öröndetesebben haladt előre az ország tulnyomó része, mely megint sokkal kevesebb adósságot csinált mint a megelőző években. Hol pedig a többség nagyobb jólétnek örvend, hogy lehet ott hanyatlásról meg csak szólni is. De ezt koránt sem akarjuk tenni, hanem levonjuk az egészből azt, hogy ezekből az adatokból semminemű határozott következtetést sem a javulás, sem a hanyatlás mellett levonni nem lehet, s megmaradunk ama állításunk mellett, hogy birtokos osztályaink a jelen évtizedben sokkal inkább meglehettek elégedve mint a megelőző évtizedben.

Befejezés.

Napjaink főtüneteménye az árhanyatlás. E tünetemény okainak kiderítését tettük feladatunkká s ennek az állított és a tényleges főbb okok részletes kifejtésével igyekeztünk eleget tenni. Itt röviden az eredményeket foglaljuk össze. Az árhanyatlásra, ezt, úgy hiszszük, teljesen igazoltuk, nem egyetlen egy nagy általános ok kizárólag avagy csak kiválólág is, hanem az okok egész összefüggő, egymást kiegészítő és támogató láncolata hatott.

E láncolatban mint különösen figyelemre méltó és első sorban említendő, kiválik a termelési költség apadása. Erre mint főtünetező nem csak a vasúthálózat folytonos terjedése, a suezi csatorna kiépítése, a tengeri hajózás tökéletesbítése, hanem a szállítási költségeknek szüntelen mérséklése is hatott. Ezek tették lehetővé, hogy újabb és újabb vidékek vonassanak be a forgalmi övbe, léphessenek fel a versenytéren. Nem szabad azonban azon nagy műszaki javításokról sem megfeledkeznünk, melyek úgy az iparban mint a mezőgazdaságban tétettek. Mit a múltban alig hittek, hogy a földművelés, állattenyésztés szóval a mezőgazdaság technikájában vagy jobban mondva termelő képességében messze elágazó, még az alsóbb osztályokra is kiható haladás történésék, az napjainkban tényleg bekövetkezett. A gép csaknem oly erélyesen és hathatósan működik a mezőgazdaságban mint az iparban. S ha egyes kezeléseknél még nem használják is a gépet, legalább jobb munkaeszközöket, szerszámokat használnak. S használják ezeket oly osztályok s rétegek, melyekről szerették hinni és tanítani, hogy az előítéletek rabjai és minden haladás ellenségei. Mig régebben az volt az elfogadott tan, hogy a nyers termények árának szükségkép folyton kell emelkednie, mert előállításuk nem követheti nyomon a fogyasztást, addig ma ép az ellenkezőt látjuk, hogy a nyers termények ára szállt le leginkább. S sokan tanítják és hirdetik, hogy azok meghaladják a szükség-

letet, azokban sokkal többet termelnek és termelhetnek, mint a mennyit az emberek elfogyaszthatnak.

Másod sorban említendőek az új valutaviszonyok. Az ezüstnek demonetisatioja folytán nem csak a valutául használt két nemes fémnek századunkban szabályosnak tekintett kölesönös értékviszonya változott meg, hanem az arany határozottan megdrágult, becsesebbé lett. Az ezüst árának hanyatlása az aranyhoz mérten, és az arany megdrágulása, két önálló tünetény s mind-egyik önállóan hatott az áralakulásra. — Az ezüst árának folytonos hanyatlása és ingadozása főleg abban az irányban érvényesítette befolyását, hogy nem engedte szabad kifejlődésre jutni a vállalkozási szellemet és hogy korlátozta a tőkéknek a gazdag országokból a szegény országokba való kifolyását, hogy ott termékenyítőleg és elevenítőleg hassanak. Az arany megdrágulása már csak a miatt, mivel a nemzetközi forgalomban az általánosan elfogadott és használt értékmérő, szükségkép előmozdította az ár-
csökkenést.

Mint harmadik főok az újabban ismét nagy kegynek örvendő állam-védelmi rendszer szerepel. A védvámokat árjavító eszköznek akarták felhasználni s sikerült velök elérni, hogy az árak még jobban hanyatlottak. A védvámok ha nem csökkentették is a fogyasztást, de minden esetben gátolták annak emelkedését. A nemzeti munka védelmének örve alatt megdrágították a hazai fogyasztást és ajándékokat adtak a külföldi fogyasztóknak. A belföldi termelő, ki a vámok által védetett, ki titkos vagy nyílt kiviteli jutalmakban részesült, a hazájában nem értékesíthetett feleslegeket még a termelési költségen alól is bátran szállíthatta a külföldnek, mivel az othon értékesített termelvények már biztosították neki a megfelelő hasznót. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy még a látszólagos védelem is emeli és fokozza a termelést és ösztönöz oly termelési ágak fentartására, melyeket helyesebb volna másokkal fölcserélni s tisztában leszünk azzal, hogy ennek az eszköznek szükségkép kellett az ellenkező eredményt létesítenie. S a védvámok az árcsökkenésre hatottak szükségkép még azért is, mert akadályozták, sőt mondhatni megsemmisítették, a közvetítő kereskedést. A védvámok előmozdították a nemzetközi forgalomban is azt az irányt, mely különben a belföldi forgalomban is mindinkább előtérbe lép, s a mely nem kis tényező az ál-

talános árhanyatlásban, hogy a termelő és fogyasztó igyekeznek egymással lehetőleg közvetlen összeköttetésbe lépni s minden fölösleges közvetítőt mellőzni. Manapság s ép a védvámok miatt a nemzetközi forgalomban a közvetítés inkább a védvámok kijátszására irányul. A szerződéses viszonyon kívül álló államok a szerződéses viszonyban álló államokat használják fel arra, hogy kisebb vámtétellel juttathassák el áruikat a fogyasztó piacokra. S ezt nem tekinthetjük egészséges állapotnak. Az efféle közvetítés és az ilyes forgalom nem hat elevenítőleg, csak kényszerforgalom számba esik. Az üzlet és forgalom lankasztására és közvetve az árhanyatlásra hatott az a körülmény is, hogy a vámoakat és a vámszabályzatokat folytonosan változtatták, módosították s ezzel lehetetlenné tettek minden üzleti számítást.

A vállalkozási szellem szabad fejlődését akadályozták azok a sötét fellegek is, melyek az utóbbi években az európai láthatárt borították. A tőke és üzletvilág félt attól, hogy a függő kérdések mégis csak fegyverrel fognak eldöntetni s kitör a háború, melynek sem terjedelmét, sem végét, sem eredményét emberi szem be nem láthatja. Ha a vállalkozási szellem tesped, vontatottak az üzletek is s az árak inkább lefelé hajlanak mint sem emelkednek. Másrészt a jövő háborúra való előkészületek millió és milliónyi tőkéket, ezer és ezernyi embert vont el a rendes munkától. Milliókat és milliókat, egész embertömegeket használtak fel új fegyverek, új hadi eszközök és készletek készítésére. A hadi létszámot mindenfelé szaporították. Előkészületeket tettek, hogy szükség esetén az egész munkaképes nép fegyverbe léphessen. Az államok rendes és rendkívüli szükségletei hadi czélokra folyton növekedtek. A népet újabb és újabb adókkal kellett terhelni. A vámok súlyosbítását és emelését a képzelt közgazdasági célnál sokkal inkább előmozdította a pénzügyi helyzet, mely újabb és újabb bevételeket és bevételi forrásokat igényelt. Tagadhatlan, hogy mindezek a termelést egyoldalúan fejlesztették és másrészt a fogyasztást is apasztották.

Nem szabad az árhanyatlás kezdő idejéről sem megfeledkeznünk. A hetvenes évek elején létezett tulúzerkedés, lázas szellem rendkívül felcsigázta az árakat, a nyereségeket és a munkabéreket. Midőn a kijózanodás véget vetett a láznak s bekövetkezett a számadás órája, ez óriási, habár csak képzelt érté-

keket, tőkéket és jövedelmeket söprött el. A fizetési és a fogyasztási képesség nagy arányban hanyatlott, igen természetes, hogy vele együtt az árak is leszálltak. S sokan vannak, kik, habár nézetünk szerint tévesen, azt vallják, hogy a mai hanyatló árak az 1873-ban megindult és még 1875-ben is tartott rombolás műve és folyománya.

Midőn az 1873-75. évek tőzsde-, majd ipar és kereskedelmi válságai által ütött sebek már behegedtek, és a gyenge hajtások lenyesettek, midőn az orosz-török háború elvilharzott, s az ipar és kereskedés új lendületnek indult, következett be a mezőgazdasági válság, mely főleg a nyugot-európai államok bérlő osztályát sújtotta. Habár terméseik gyengék vagy roszak valának is, az árak nem emelkedtek, sőt hanyatlottak. Az Egyesült-Államok addig hallatlan mennyiségű gabonát hoztak az európai piacokra, hogy a rossz termések okozta hiányt fedezzék. Midőn az amerikai termelés is kezdett szűknek bizonyulni, sorompóba lépett India. De a legutóbbi évek gabonaárai hanyatlására nemcsak ezen s más, a versenybe újonnan belépett államok hatottak, hanem befolyt az a körülmény is, hogy ép az utóbbi években földrészünknek mondhatnók mindig jó termései valának, részint mert kedvezett az időjárás, részint mert tényleg is haladás történt a föld okszerűbb művelésében és felszerelésében. Az alacsony és hanyatló árak kényszerítették a gazdákat, hogy a hozadék növelése által ellensúlyozzák az árban előállott veszteséget. A mezőgazdasági s általában a nyers termények árhanyatlása szükségképen maga után vonta az iparos termékek árhanyatlását egyrészt már azért is, mivel a feldolgozandó anyag olcsóbb lett s másrészt azért, mivel a mezőgazdaság kevesebb névleges értéket állítván elő, fizetőképessége is leszállt, maga is csak kisebb értékkel fizethette meg az iparos termékeket.

A vállalkozási szellem megzsibbadása vonta maga után a tőkekamat leszállását, melyre egyébként a folyton keletkező újabb és újabb, értékesítésre nem igen számítható tőkék is hatottak. A kamatláb hanyatlása államokat, testületeket, sőt egyeseket is arra bírta, hogy régi adósságaik kamatterhét leszállítsák. A tőkések jövedelme — itt különben csak az egységet tekintjük — tetemesen leszállt. A járadékélvezők egész osztálya jövedelem és vásárlási képességében hanyatlott, fogyasztását korlátozni

vagyis kisebb névleges értékre volt köteles leszállítani. A tőkekamat apadása más irányban is hatott a fogyasztás csökkentésére. Ki öreg napjaira vagy családjára gondolt, ha magának és családjának bizonyos jövedelmet akart biztosítani, a takarékossgot nagyobb mérvben tartozott gyakorolni.

Midőn a földjáradék, midőn a tőke jövedelme és a vállalkozói nyereség százaléka hanyatlott, a munkabér sem maradhatott meg a régi fokozaton, ennek is szükségképp le kellett szállania. A munkabér hanyatlásával további árcsökkenésnek kellett bekövetkeznie. A munkabér alkotja a nemzet jövedelmének tulajdonképpeni részét, ez szabályozza tulajdonképp a nemzet vásárlási képességét mindazokat az árakat illetőleg, melyeket tömegesen fogyasztanak. Ha a munkabérből élő osztály kevesebbet keres — a pénzben való keresetet értjük — kevesebbet is adhat az általa fogyasztott javakért.

Mindezek az okok, melyek némelyike okozat számba is vehető, együtt működtek és hatottak oda, hogy az árak folyton hanyatlottak. Mindezekre való tekintettel könnyen adhatunk választ arra a kérdésre, hogy itt átmeneti vagy állandó árhanyatlással van-e dolgunk. A kérdés talán szabatosabban szól, ha azt úgy tesszük fel, hogy az árak leszálltak-e már azon legalacsonyabb fokozatra, melyen alól nem eshetnek? A kérdés igenleges megoldása esetén már csak áremelkedés állhat elő.

Ha a feltett kérdésre világos és határozott választ akarunk adni, el kell választanunk a természetes okokat a mesterséges okoktól s szem előtt kell tartanunk azt, hogy az áralakulás egyrészt a kereslet és kínálat és másrészt az értékmérő befolyása alatt áll. Ez utóbbi tényező teszi az árat s általában a jövedelmet névlegessé.

Ha áll az s ezt kétségtelennek tarthatjuk, hogy az értékmérő, mely alatt az aranyat értjük, befolyással bírt az áralakulásra, minden körülmény, mely oda visz, hogy az arany még jobban megdráguljon, szükségképp nyomást fog gyakorolni a mai árakra, azokat még jobban le fogja szállítani, míg másrészt minden oly tény, mely az arany értékét csökkenteni fogja, az ellenkező irányban t. i. az áremelésre fog hatni.

Már most ebbe befolyhat a véletlen, de befolyhatnak mesterséges és természetes eszközök. A véletlenre, mely nem állhat

másból, minthogy új roppant hozadékokat nyújtó aranybányákra fognak akadni, komolyan gondolkozó ember, kinek a jelen viszonyaival kell számot vetnie, nem sokat adhat.

Előtérbe lépnek tehát a természetes és a mesterséges eszközök. Mint természetes eszközök az arany értékének csökkenésére hathatnak az arany iparos felhasználásának apadása és ezt némileg várni is lehet, továbbá oly intézmények meghonosítása, melyek a készpénz használatot csökkentik. Minél szélesebb körökbe és rétegekbe fog behatolni az az eljárás, hogy az egyesek pénzeiket ne maguk, hanem bankjaik által kezeljék, annál inkább előtérbe fog lépni az utalványnyal, váltóval való fizetés, illetőleg a kölcsönös követeléseknek egyszerű elszámolással való kiegyenlítése. Nálunk csak a legközelebb tétettek meg úgy a giro- mint clearing forgalom meghonosítására a kezdemények, de azért még a kereskedő körökben is ritka, hogy az egész pénzkezelés, beszedés és behajtás valamely bankra bízassék. A bank-folyószámlák tulajdonképi jelentőségét még kereskedő köreinkben is alig ismerik, hogy ismernék gazdáink. Akárhány kereskedőt ismertünk s ismerünk, ki a mint a pénz bejön, rögtön be is viszi takarékpénztárba s beteszi takarékpénztári könyvecskére s kiveszi medio és ultimo, a váltók esedékessége napján, a helyett, hogy magának folyó számlát nyitattna s a váltókat a bankhoz telepítené. Nemcsak pénzkimélési tekintetek, hanem p. o. a gazdának saját haszna: fölösleges kamatok fizetése is megkövetelné, hogy bankhitelők tulajdonkép folyószámla-hitel legyen, melyre minden perczen fizethessenek, de a melyet minden pillanatban ismét igénybe vehessenek.

Mint mesterséges eszköz kerülhet csak szóba az aranyvalutás államokban az u. n. váltópénz kiegyenlítési képességének felemelése, vagyis, hogy váltópénzzel a mainál nagyobb összeget lehessen jogérvényesen fizetni. Mely módózat nálunk, ha valutánkat az aranyérték alapján rendeznők, abban az alakban juthatna érvényre, hogy a váltópénz kiegyenlítési képességét ne szabjuk tulajdoncsonyra. Mint további mesterséges kisegítő eszköz jelentkezik, hogy a bankjegy darabolása kiterjesztessék illetőleg tulságosan ne korlátoztassék. Világosabb lesz, ha mondjuk, hogy Nagybritániában javasolják, hogy az angol bankok ép úgy mint a skót bankok is bocsáthassanak ki 1 livre fontos vagyis 10 frtos je-

gyeket. A bankjegyek nem képeznek ugyan törvényes fizetési eszközt, de végre azokat mindenki szívesen elfogadja követelése kiegyenlítésére. Ezek tehát törvényes intézkedések az arany használatának csökkentésére.

Az inént említett mesterséges eszközök azonban sokkal kevesebb fontossággal bírnak annál az eszköznél, melyet bimetalismus néven neveznek és a mely az ezüstnek rehabilitációját célozza. Ennél az eszköznél azonban igen fontos az, hogy vajon — feltéve hogy életbe léptetik, mire eddigelé vajmi kevés a kilátás — az arany és ezüst közt jelenleg létező értékviszonyra fog-e alapíttatni vagy visszatérnek a francia törvény által megállapított értékviszonyra. Ha az előbb említett módozatot fogadják el és léptetik érvénybe, csakis a további árhanyatlást, — a mennyiben ezt az arany okozza — akadályozhatják meg. A második módozat elfogadása esetén nagymérvű áremelkedésnek néziünk elébe, — a mennyiben erre magának a pénzbecsőségnek van befolyása. Valami tulnagy áremelkedést azonban azért nem lehet várni, mivel a bimetalismus elfogadása esetén több állam, mely most a kényszerfolyamat kénytelen fentartani, rendezni fogná valutáját. Így nálunk is kétségtől könnyebb volna a valuta-rendezés bimetallicus alapon, mint az aranyvaluta elfogadásával, mert kevesebb nehézséggel járna a szükséges fém beszerzése.

Az arany árának emelkedésére, s ebből kifolyólag az áruk árának hanyatlására hatna, ha még tovább is haladás történnék az arany valuta teljes érvényre juttatása felé, feltéve, hogy az arany termelésében lényeges javulás be nem következik. Ha, tegyük fel, Németország kivonná a forgalomból az ezüst egytalérosokat, ha továbbá Franciaország és a latin pénzünióhoz tartozó államoknak eszébe jutna nem csak az ezüst folyó pénz verésének már is foganatosított megszüntetése, hanem az ezüst ötfrankosoknak a forgalomból való bevonása és ha mi, hogy egyszer kiszabaduljunk a kényszerfolyam által okozott zavarokból, komolyan neki mennénk a valuta-rendezésnek, mely ma s a mai viszonyok közt más mint arany valuta alapján alig történhetnék meg, ha mindez s egyéb más esetlegesség (például az Egyesült Államok nem vernének többé ezüst dollárokat) bekövetkeznék, s ebből folyólag nem csak egyesek által terveztetnék, hanem az ezüst valutából folyó pénzügyi zavarok megszüntetésére meg is

valósíttatnék a terv, hogy Indiának is arany valutája legyen, a mai árakat sem lehetne fentartani s az árhanyatlást az arany pénz használat csökkentésére szolgáló összes természetes és mesterséges eszközök sem volnának képesek megakadályozni. Ettől a tulhajtástól azonban alig ha kell tartanunk. Az államok pénzügyei, az Egyesült-Államokét kivéve, nem oly rózsásak, hogy magoknak ilyes tulzásokat megengedhessenek. Az Egyesült-Államokban pedig az ezüsbányabirtokosok fognak arról gondoskodni, hogy el ne essenek az állami támogatástól.*

Az államvédelmi és pártfogolási rendszer, azt hisszük, kezd ismét értékéből veszíteni. Különben fentartása vagy megszüntetése, esetleg súlyosbitása nem tőlünk függ. Oly elemmel állunk szemben, melyet jobb számításon kívül hagyni. Azonban részünkről hajlandók vagyunk inkább azt hinni, hogy ez a rendszer nem fogja magát sokáig tartani s megdől, a mint az európai függő nemzetközi kérdések már akár békésen, akár fegyveresen megoldottak és elesik az a legfőbb indok, a mely miatt az államok azokat fentartják. Mihelyt az államok hadügyi költségeiknek leszállítására gondolhatnak, ép úgy el fogják törülni a forgalmat nehezítő és akadályozó vámokat, miként már is tervbe vették éppen pénzügyi indokból a czukorkiviteli jutalmak eltörlését.

Érvényben fog maradni az árhanyatlásnak az az indoka, mely a mesterségesen nem korlátolt kereslet és kínálat viszonyaiból folyik, azokban gyökeredzik. Tényként kell vennünk a termelés- és forgalmi területek folytonos növekedését, tágulását. Ezzel szemben áll a népszaporodás által előidézett és a jóléttel is folytonosan növekedő szükséglet. A fogyasztó természetes érdeke követeli, hogy szükségletét a lehető legolcsóbban fedezze, s nem igen hajlandó a termelési költségnél nagyobb árt fizetni. Mig az angol olcsón kaphat búzáat Amerikából, Ausztráliából vagy Indiából, nem lesz hajlandó búzánkért nagyobb árt fizetni, legfőlebb csak

* Akaratunk ellenére is figyelmeztetnünk kell, hogy munkánk már 1889. februárban volt kész, s így az újabb amerikai fejleményre, mely állításunkat bőven is igazolja, nem lehattunk tekintettel. Olvasóink már a hírlapokból tudják, hogy az amerikai valuta fejlődést és hatását külön tanulmány tárgyává tettük. Reméljük, hogy e dolgozatunk már rövid idő múlva szintén napvilágot fog látni, s abban bővebben fejthetjük ki az amerikai ezüst-kérdés hatását, melyet itt csak érintettünk.

a minőségre való tekintettel fizet valamivel magasabb árt. Annyiban, a mennyiben a termelési költség, mely végelemezésben az árt szabályozza, kerül szóba, s ez tényleg jelentékenyen hanyatlott, annyiban a mostani árak tovább is megmaradnak s állandóknak tarthatók. Ezen a helyzeten emberi hatalom nem változtathat, s minden mesterséges beavatkozás csak az ellenkező eredményt szüli. Meddig fognak fenmaradni a mai árak — már a most jelzett természetes befolyás hatása alatt, — vajon évtizedekig vagy évszázadokig, mint némely optimista tartja, — melyik ember merné azt ma egész bizton megmondani? Azt hiszszük, hogy csak annyi bizonyos, hogy közel jövőben valami nagy ár-emelkedésre számítani nem lehet. Rendkívüli körülményeknek kellene közbejőnniök, hogy az árak csak átmenetileg is, — mely alatt természetesen nem érthető egy év, hanem már hosszabb időszak, — valami nagyon felszökjenek. Nem engedi ezt meg az újabb és újabb javításokon és azoknak minél szélesebb és tágasabb körökben való elterjedésén törő emberi elme. Az árhullámozás, fel és lemenő folyamat, különösen ép az idő viszonyosságainak befolyása alatt álló nyers termelésnél nincs kizárva, csak hogy ezek az árkülönbségek nem ölthetik többé azokat a mérveket, melyeket régebben, midőn korlátozott vala a forgalom és csak kisebb termelési és fogyasztási körök léteztek.

Ezzel a ténnyel számolnunk kell. Ennek megfelelőleg kell mindenkinek berendeznie gazdaságát és háztartását. Ki ezt nem teszi, azt ugyan korlátozó törvények talán, de *csak talán* megmenthetik a bukástól, de semmi esetre sem fogják vagyoniilag emelni. Pedig az egyes embernek ép úgy mint az emberiségnek nem lehet az a célja, hogy tespedjen, egy helyütt maradjon, hanem az, hogy folyton haladjon előre úgy anyagilag mint erkölcsileg. E kettő egymást feltételezi. Az egyes, ki szegényedik, erkölcsileg is süllyed, ki vagyonosodik, erkölcsileg is emelkedik. Mi áll az egyesről, áll a nemzetről is. Csak vagyonos nép haladhat szellemileg és erkölcsileg, az anyagilag süllyedő nép szellemileg és erkölcsileg is eltörpül.

Ha már ennyire mentünk, szabadjon még egy pár indokról megemlékeznünk, melylyel az árhanyatlást igazolni akarják. Minden bajnak s így az árhanyatlásnak is az oka: a tőzsde. Egynémely nap a tőzsde annyi kötést csinál bűzára, a mennyi az egész

világon sem terem. A tőzsde tehát fokozza és túlozza a kínálatot s így mesterségesen idézi elő az árhanyatlást. Hogy a tőzsde nagy befolyást gyakorol az áralakulásra, ez minden kétségen felül áll, a kereset és kínálat tulajdonképen ott torlódik össze. A mit mi kétségbe vonunk, az az, hogy a tőzsde képes volna évek hosszú során át tartó folytonos árhanyatlást előidézni és általában képes volna hosszabb időn át a tényleges termelési és fogyasztási viszonyok ellenére az árt szabályozni, tehát akár emelni, akár leszállítani. A határidőüzlet, melynek különösen tulajdonítják az árhanyatlást, sem mellőzheti a tényleges viszonyokat. A határidőüzletet sem szabad egyszerű különbözeti játéknak tekinteni, habár szerződés nem teljesítése esetén az árkülönbszet megtérítésében nyújtatik is a dolog természetéből kifolyólag kártérítés. Nem juthat eszébe még annak sem, kinek az árúra bizonyos határidőre szüksége van, hogy ha neki az árút a határidőre nem szállítják, ennek az árúnak utólagos szállítását követelje. Ez neki oly időben szállíttathatik, mikor arra már általában nincs szüksége. Ezért tehát egyenesen kártérítést fog követelni s ez lényegileg csakis a szerződéses és a tényleges ár közt való különbszet lehet.

Különben azt, hogy az árhanyatlást a tőzsde kötései által mesterségesen okozza, azzal indokolják, hogy a termelők kénytelenek bizonyos időtájt készletöket: gabonájukat, gyapjüket stb. föltétlenül eladni. Ennél az eladásnál irányadó a tőzsdei ár. Bizonyos, hogy igen sok termelőt kényszerítenek föltétlenül eladásra fenálló kötelezettségei. De kétséges, hogy a kényszerhelyzet fenáll-e az összes gazdákra vagy a gazdák tulnyomó többségére. De ha az eladási kényszer bizonyos időpontban, mondjuk az aratás után, nagy mértékben fenáll, tehát igen sok gabonát kínálnak, akkor az ár abban az időpontban a termelők által előidézett tulkinálat miatt fog leszállni, de nem tőzsde manoeuvre folytán. De ép a feltételezett eladási kényszer nem áll fen. Máskülönben mi különös érdeke volna a tőzsdének, hogy ép az árleszállítást mozdítsa elő. A tőzsde különben is jobb szeret emelkedő mint hanyatló árakra speculálni.

De ha bizonyítékot akarunk arra nézve, hogy a tőzsde sem tartós áremelkedést, sem tartós árhanyatlást nem idézhet elő, s hogy általában a tényleges viszonyokkal hosszabb időn át nem da-

czolhat, csak az ellenkező, áremelésre törekvő áramlatokat kell tekintetbe vennünk. A híres 1883-iki amerikai búzaring csufosan megbukott, mivel egy nagy, addig ugyan még némileg ismeretlen tényezőt felejtett ki a számításból. A ring az áremelkedést arra alapította, hogy Európában nem volt jó termés, az Egyesült-Államokban pedig általában nem sikerült. Azt hitték tehát az amerikaiak, hogy az árakat ők fogják diktálhatni. Csalódtak, mert közbejött az indiai búzakivitel. Ugyanezt a tanúságot meríthetjük a nálunk, jobban mondva Ausztriában a tengeri árának emelésére alakult ring történetéből, mely az érdekelteknek meglehetősen veszteségeket okozott. A múlt évben (1888) a tőzsdék à la hausse speculáltak, a gabonaárak emelkedését várták. Csalódtak, mivel a termés eredményekről való tudósítások sokban elszórt feketén festettek, s mivel ép azért, mert rossz terméstől és nagy árártól féltek, a fogyasztás is tartózkodóvá lett.

A tőzsde árszabályozó befolyása nem megy oda, hogy az árak tetszésétől és kényétől függjenek, hanem csakis azt teheti, hogy bizonyos kiegyenlítettséget létesít a jelen és a jövő árak közt. A tőzsde üzérkedésében nem csak a jelen, hanem a jövőt is szem előtt tartja, nem csak a jelen kínálat és fogyasztás után indul, hanem számba veszi a jövőendő kínálatot és a jövő szükségletet. A határidőűzlet által, mely épen a jövőt tartja szem előtt, nem engedi, hogy a jelen tulkinálat folytán az árak tulságosan lenyomassanak, míg a jövő nagyobb szükséglet azokat tulzottan felrugtassa.

Ezzel kapcsolatban szabadjon még megemlékeznünk azokról a rendszabályokról, melyeket az áremelés érdekében javasoltak. A tőzsde rendszabályozását, a különbözőzeti üzletek megtiltását vagy csak megnehezítését nagy és terhes intézkedések által, hallgatással mellőzhetjük, nem érdemes velök foglalkozni, csak annyit akarunk megjegyezni, hogy ilyesmi által nagyobb árhullámzást el lehet ugyan érni, de a tulajdonképi célzt, az áremelkedést a termelők javára nem lehet velök biztosítani. Már sokkal fontosabb, hogy a termelők maguk egyesüljenek és a fogyasztóknak mintegy diktálják az árakat. Az ily egyesülés a nagyipar által előállított termékeket illetőleg tényleg lehetséges, de csak egy föltétel alatt, hogy az illető termék vámmal legyen védve a külföld versenye ellen, s ebben az esetben sem lehet az árakat a

védvám által biztosított előnyön túl emelni. Azonban efféle kartell-szerződések kizártnak tekinthetők kisiparos és gazdasági termékeket illetőleg. Midőn tehát a gazdáknak rendesen a tőzsde-üzérkedések kijátszására azt tanácsolják, hogy egyesüljenek, lépjenek kartellszerződésekre, kivihetetlen valamit ajánlanak.

Ha a gazdák egyesülnek, hogy lehetőleg közvetlen összeköttetésbe lépjenek a fogyasztókkal, ez ellen senkinek kifogása nem lehet, helyesen teszik. Ha igyekeznek bizonyos határig a tulkinálatot, a kész gabona rögtön és sürgős eladását akadályozni, ez ellen sem foroghat fen semmi ellenvetés. Ha azonban azt hiszik, hogy minél több közraktár alapítása és beraktározás mellett a hitel igénybevétele által a kínálatot szűkebb mederbe szoríthatják, nagy tévedésbe ringatják magukat. Általában a speculatiót nem igen ajánlhatjuk a gazdának, kinek birtoka meg van terhelve s kinek, hogy speculálhasson, hitelre van szüksége. A rendezett viszonyok között levő gazda igen okosan teszi, ha eladható terményeit nem adja el egyszerre, hanem bizonyos beosztással, egy részét például aratás után, másik részét mondjuk tavasszal és a harmadik részét akkor, midőn az új termés már biztosítva van.

E józan célszerűségi elvet különben a gazdák nagy része nem áremelkedési célból, hanem a miatt is követi, hogy ne legyen önmaga kénytelen szükségletét bevásárolni, ha neki csak kevés vagy ép semmije sem terem. De e józan gazdálkodási elvnek egy szükségképi folyománya is van, s ez az, hogy a gazda igyekezzék lehetőleg tehermentes birtokon és lehetőleg a saját tőkéjével gazdálkodni. Az aránylag kicsi, de jól felszerelt s a művelés lehető legmagasabb fokára hozott kisbirtok sokkal többet ér a holdak számára nagy, minőségre nézve is kielégítő birtoknál, de a melyen csak a föltétlenül szükséges van meg. »Nem nagyra látni, hanem jól és okoszerűen gazdálkodni,« úgy hiszszük, ez a legokosabb tanács, mit gazdáinknak adhatunk.

Rövidebben végezhetünk két állítással, mely szintén az ár-hanyatlásra vonatkozik. Mondják, hogy a jelen nyomott viszonyok és alacsony árak onnan erednek, mert kevesebb vasutat építenek, kevesebbet költenek közmunkákra. A vasut építés Európában ma nem oly rohamos, mint vala a 68–73. években, sőt igaz az is, hogy az európai államok nagyban és egészen vasuthálóza-

tuk fővonalait befejezték s inkább csak a kisebb költséggel előálítható mellék-vonalak építésére szorítkoznak. De hát építettek vasutakat a világ egyéb részeiben s érdekes lesz constataálnunk, hogy míg az 1866—75. években 151 ezer kilométer új vasut adattott át a forgalomnak, az 1881—86. években 144 ezer kilométer új vasut nyílt meg. A különbség 7 ezer kilométer, csak hogy az előbbi időszak kilencz, az utóbbi pedig csak hat év. Mig tehát az előbbi időszakban évenként átlag 16·8 ezer kilométer új vasut készült el, addig az utóbbi időszakban 24,000 kilométer új vasut épült. A mai gazdasági viszonyok közt az általános gazdasági helyzetet illetőleg valóban közönyös, hogy Európában, vagy valamely más világrészben épül-e vasut, közvetve vagy közvetlenül az abból eredő forgalomban minden a forgalom körébe bevont nemzet részesül.

A másik legtöbbet hallható téves állítás, hogy a mostani árhanyatlást a tultermelés okozta. Erre a teljesen tarthatlan állításra, mely ideiglenes s átmeneti tüneményt az állandóság jellegével akar felruházni, itt csak reámutatni akartunk. Nem foglalkozunk azonban itt vele, mivel elég bőven fejtegettük. Szabadjon azonban ezzel kapcsolatban egy pár észrevételt tennünk. Ha tényleg fenállana a tultermelés s ebből eredne az árhanyatlás, mi volna az árjavulás eszközlésére a tulajdonképi teendő? Nem kell ahoz nagy ész, hogy korlátozni kell a termelést vagy fokozni kell a fogyasztást. Mi minden gazdaságilag indokolt fogyasztásnak alapfeltétele? Nemde az, hogy az embereknek keresetök legyen. Már ha korlátolják a termelést, tehát ezzel is korlátolják a munka alkalmat, a kereset lehetőségét, hogyan akarják a fogyasztást emelni. A termelés fokozása nélkül nem emelkedhetik a fogyasztás, és viszont a fogyasztás emelkedése nélkül nem lehet többet termelni. Termelés és fogyasztás egymást föltételezi. Ez oly igazság, melyet vajmi kevesen tévesztenek ma már szem elől. Miről ma meg szeretnek feledkezni, az a termelés és fogyasztás kölcsönhatásának iránya. Ez lényegileg a társadalom tagolatától, a vagyon és jövedelem megoszlásától függ. A mely társadalomban a vagyon és jövedelem aránytalanul van megosztva, hol néhány dúsgazdaggal tulajdonkép csak máról holnapra élösködő munkás népesség áll szemben, a közép osztályt a gazdatisztek vagy gyárvezetők képezik, ott a fogyasztás a legszükségesebb vagy

föltétlenül is szükséges élelmi szereken és a legkezdetlegesebb ruháneműeken kívül főleg fényűzési czikkekre szorítkozik. Fent pazar élet, lent nyomor és inség honol s ez jellemzi és jellegzi az egész fogyasztási irányt, s a termelés is e határok közt mozog. Minél arányosabban van a nemzet tagjai közt a vagyon és jövedelem megosztva, minél jobban emelkedik tulsúlyra a közép osztály, mely ugyan nem ment az élet gondjaitól és terheitől, de a melynek még sem kell attól tartania, hogy holnap kenyér nélkül maradhat, annál inkább eltérbe lép a finomabb és jobb életmód, mely azonban nagyon távol esik a pazar fénytől és piperkőzéstől. A fogyasztás itt már egész más irányban jelentkezik s természetes, hogy a termelés is más irányokat vehet s szükségkép vesz is.

De nem társadalmi és ebből folyó gazdasági politikáról akartunk szólni, hanem kiemelni akartuk azt, hogy miután tényleg tultermelés fen nem forog, az a tanács, mely a termelés korlátozására irányul, helytelen és téves. Bátran emelhetjük és fokozhatjuk mezőgazdaságunkat, bányászatunkat és iparunkat, nem kell attól félnünk, hogy termelvényeink nyakunkon fognak száradni, el fognak kelni, csak hogy nem nagy, hanem mérsékelt áraikon. Ezt ismételve és ismételve kell hangsúlyoznunk. Ismételve és ismételve kell kiemelniünk, hogy a nagy árra való számítás csalóka remény, mely egyhamar nem fog megvalósulni.

Elmondottuk az eredményeket, melyekre minket tanulmányunk az árhanyatlás okait illetőleg vezetett. Szabadjon röviden összefoglalnunk azokat az eredményeket is, melyek az árhanyatlásból folytak. — S ezek vázolásában tényleg igen rövidke lehetünk. Az árhanyatlás ellenére a termelés, a kereskedelem és forgalom, a nemzetek vagyonosodása — hazánkat és nemzetünket sem véve ki — mondanók pillanatnyilag sem akasztatott meg, sőt ép az árhanyatlás szolgált indokul a termelés fokozására a termelés módok és eszközök javítása által. Nem szükséges, hogy itt részletekbe bocsátkozzunk, utalunk mindazokra az adatokra és tényekre, melyeket munkánkban felhoztunk s a melyeket még szaporíthattunk volna.

Nem akarjuk mi azt levonni, hogy egyes termelési ágak nem szenvedtek volna, de helyökbe más termelési ágak léptek és jutottak nagyobb és virágzóbb fejlődésre s ezzel helyreállt az egyensúly. Az európai előhaladtabb államokban — tények bizo-

nyítják — szenvedett a magtermelés, rólunk még ezt sem mondhatjuk, de annál virágzóbb állapotba jutott az állattenyésztés s különösen a tejgazdaság s ebben a haladásban nekünk is vala résziünk. A pusztulás, miről sokat tudtak beszélni, nagyon is szűk korlátok közt mozgott. Angliában hivatalos nyomozások állapították meg, hogy csak elvétve fordul elő parlagon hagyott gazdaság. Bizonytalán ezek rossz állapotban sínlettek. Gazdáiknak nem volt pénzük, vagy hozzá való akaratuk, hogy enmaguk lássanak a gazdálkodáshoz.

Mondották és beszéltek, hogy a föld elveszti járadékképességét. Ezt nem tapasztaltuk sehol. Hanyatlott a névleges járadék, az bizonyos, de ez a járadék hanyatlás is inkább az előhaladtabb államokban következett be s koránt sem öltött rendkívüli arányokat, sőt sok részben kiegyenlítettett ép az általános árhanatlás által. A tényleges járadék ha hanyatlott is, vajmi kevéssel kisebbedett. A járadékhanatlás azonban — s ez tény — egy nagy társadalmi átalakulással járt karöltve. Az önmívelés gyarapodott. De koránt sem eszközölte azt, mit némelyek állítottak, hogy a haszonbértermelés teljesen meg fog szűnni.

Az előhaladtabb államokban a járadékhanatlásra korántsem egyedül s kizárólag maga az árhanatlás hatott, hanem az iparos és gazdasági »fellendülés« korában a munkabérek emelkedtek, a melyeket nem lehetett az árhanatlás bekövetkeztével azonnal nagy mérvben leszállítani, sőt egyideig megmaradtak a régi magasságon. Ez a tényállás az utóbbi években megváltozott. A munkabérek s itt a névleges munkabérekről szólunk, leszálltak, másrészt bekövetkezett ép a járadék és vállalkozási nyereség emelése és fentartása érdekében az emberi munka lehető mellőzése. Ha tehát kezdetben lehetett is szólni a járadék nagymérvű hanyatlásáról, melyet az árhanatlás, rossz termések és magas munkabérek együttesen okoztak, ez megszűnt, a mint bekövetkezett az újabb kevesebb emberi munkaerőt igénylő művelés-ágakra való áttérés és a munkabér is leszállt.

A járadékhanatlást első sorban a haszonbérzők érezték meg, azok soraiban okozott sok pusztulást. De ez csak átmeneti volt, s addig tartott, míg a haszonbérzők a régibb nagy haszonbérőket tartoztak fizetni. A tényleges viszony az, hogy megapadt

a földesúr, a munkás és a haszonbérló névleges, pénzben kifejezett jövedelme, s némi változás állt elő a jövedelem-megoszlásban.

Hazánkban földjáradék hanyatlásról szó sem volt, szó sem lehetett. Az árhanyatlás legfőlebb csak az okozhatta, hogy az nem emelkedett abban az arányban, a melyben máskülönben emelkedett volna, tekintettel a nagyobb hozadékokra, melyeket nálunk a földbirtok adott. A tények ép azt igazolják, hogy nálunk a nyolczvanas években az árhanyatlás ellenére a gazdáknak jobb dolguk volt, mint a hetvenes években. Birtokosaink helyzete, itt általában és nem egyesekről szólunk — javult még az által is, hogy a tőkekamat jelentékenyen leszállt.

Ha most a tőkések, az iparosok és kereskedők helyzetét tekintjük, ugyanazt a tünetet látjuk, hogy mindannyinak az egy-ség után számított jövedelme, tehát kamat és nyereségi százaléka leszállt. Összjövedelmökben, és különösen ha azt mint ténylegest fogjuk fel, aligha szenvedtek valami nagy csorbát.

S ha mindezek az osztályok panaszolhatják névleges jövedelmök apadását, ebben a tekintetben a munkásosztályok is csatlakozhatnak hozzájuk. Ebből azonban nem következik, hogy sor-suk rosszabbá is vált. Kisebbedett pénzjövedelmök, de olcsóbban is fedezhették szükségleteiket.

Az árhanyatlás, ebben foglalhatjuk össze a végeredményt, sem a gazdasági viszonyokban, sem a társadalmi tagolatban valami különösen mélyreható, azokat megrendítő változásokat elő nem idézett. Az mindazonáltal bizonyos, hogy a vagyonból — legyen az földbirtok vagy tőke — folyó jövedelmet mindinkább háttérbe szorítja a munka adta jövedelem. A pusztá vagyon, ha csak az nem rendkívül nagy, manapság nem biztosítja birtokosá-nak még a társadalmi állásban gyökeredző létfenntartást sem. Az emberek, ha társadalmi állásukhoz mérten akarnak megélni, dol-gozni tartoznak. Ezt talán még sem tarthatjuk szerencsétlenség-nek, melyen minden áron változtatni kell.

Mai társadalmi rendünk fentartása s a napjainkat uraló társadalmi kérdés megoldása nem abban állhat s nincs is abban megadva, hogy a törvényhozás majd az egyik, majd a másik osz-tályt támogassa a nagy közönség rovására, hogy t. i. ma a föld-birtokosoknak, holnap az iparosoknak, majd később a munkások-nak nyújtson különös kedvezményeket, hanem csakis abban rejl-

hetik, hogy egyik osztályt se részesítse különös kedvezményekben. A törvényhozásnak nem szabad odahatnia, hogy akár intézmények, akár különös anyagi kedvezmények által akadályozza a haladó folyamatot, sőt ellenkezőleg azt elő kell mozdítania, elő kell segítenie az által, hogy lehetőleg mindenkinek alkalmat nyújt, hogy erejét és képességét kifejthesse és érvényesíthesse.

Ha biztosítva van a haladó folyamat, ha mind többen és többen vergődhetnek fel saját munkásságukkal, saját értelmi erejükkel és képességekkel magasabb helyzetbe, ha társadalmi szervezetünkben nem fog ugyan hiányzani a fokozatosság, mert ez szükséges, hogy az emberekben a haladási és emelkedési vágy meg ne ölessék, de ezek a fokozatok nem esnek egymástól oly távol, hogy már a legközelebbi fokra való feljutás is rendkívüli nehézségekkel jár, ha általában társadalmi szervezetünknek tulajdonképi alapját a munkás középrend fogja képezni: akkor ne tartsunk attól, hogy mai társadalmi szervezetünkön csak merészelne vagy akarna is valaki rést ütni, hiszen hiányzik az indok a gyűlölségre és irigységre. Dolgoznia kell a vagyonosnak, dolgoznia kell a szegénynek, egyiknek többet, másiknak kevesebbet, de a munka alól magát senki ki nem vonhatja. Ezt társadalmi haladásnak és előnynek kell tartanunk. S ebbe az irányba kétségtelen haladás történt, annak ellenére, hogy több állam bűnös abban, hogy ép ellenkező irányban működött, habár csak az volt is czélja, hogy a hanyatló folyamatot akadályozza meg.

I.

Gabona-árak.

Egység: métermázsa. Érték: forint.

1. A budapesti tőzsdén.

(Forrás 1866—1870. évekre Földes Béla: Statisztikai tanulmányok a gabona-
árak hullamzásáról stb. 1882. — Fővárosi statisztikai havi füzetek 1886.
1888. december és 1889. január).

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri
1866.	9'64	7'40	6'02	6'07	
1867.	13'18	9'63	7'73	6'33	
1868.	10'87	8'08	6'18	5'98	
1869.	9'46	6'32	5'36	6'79	
1870.	10'73	6'90	5'94	8'00	
1866—70.	10'78	7'67	6'25	6'65	
1871.	12'18	7'85	6'30	7'46	7'80
1872.	13'32	8'26	6'87	6'66	7'92
1873.	14'76	10'69	8'03	6'64	7'82
1874.	13'08	10'35	8'06	8'53	8'70
1875.	9'72	7'74	6'13	7'67	5'68
1871—75.	12'61	8'98	7'08	7'39	7'58
1876.	10'97	8'38	6'44	8'24	5'57
1877.	12'30	9'06	7'08	7'17	6'77
1878.	9'96	6'75	6'54	6'11	6'22
1879.	10'85	7'26	6'19	6'03	5'77
1880.	12'44	9'95	7'05	6'94	7'32
1876—80.	11'30	8'28	6'66	6'90	6'33
1881.	12'73	9'64	7'00	6'93	6'23
1882.	11'22	9'44	6'31	7'21	7'29
1883.	10'12	7'46	7'18	6'58	6'40

	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri
1884.	9'11	7'59	6'96	6'92	6'56
1885.	8'39	6'85	6'21	6'65	5'78
1881—85.	10'32	8'20	6'75	6'85	6'45
1886.	8'39	6'41	6'04	6'40	5'63
1887.	8'20	6'14	5'92	5'86	5'78
1888.	7'44	5'62	5'57	5'39	5'91
1889.	8'00	6'46	6'09	6'21	4'80

2. Nagy-Britániában.

(Forrás: Agricultural returns of Great-Britain stb. utolsó szám 1888. és Statistical Abstract 1885., 1886. és 1888. Az átszámításmál egy imperial quarter egyenlőnek vétetett búzánál 221 kgrammal, árpánál 190 kgrammal, zabnál 141'5 kgrammal).

A) Gazette prices.

(Jegyzett hírlapi árak).

	Búza	Árpa	Zab
1866.	11'24	9'82	8'64
1867.	14'55	10'53	9'12
1868.	14'38	11'32	9'92
1869.	10'89	10'35	9'12
1870.	10'60	9'10	8'10
1866—70.	12'33	10'22	8'98
1871.	12'82	9'52	8'89
1872.	12'90	9'85	8'16
1873.	13'27	10'63	8'98
1874.	12'59	11'82	10'19
1875.	10'22	10'11	10'13
1871—75.	12'56	10'39	9'27
1876.	10'44	9'25	9'27
1877.	12'84	10'44	9'16
1878.	10'50	10'57	8'59
1879.	9'92	9'47	7'68
1880.	10'06	8'70	8'23
1876—80.	10'75	9'69	8'59
1881.	10'26	8'40	7'68
1882.	10'20	8'20	7'72
1883.	9'41	8'38	7'57

	Búza	Árpa	Zab
1884.	8'01	8'07	7'15
1885.	7'33	7'91	7'22
1881—85.	9'04	8'19	7'47
1886.	7'01	6'99	6'71
1887.	7'24	6'67	5'74
1888.	7'19	7'33	5'91

B) A bevitelnél történt bevallások szerint.

	Búza	Árpa	Zab	Tengeri	Buzaliszt	Burgonya
1871.	11'65	7'84	7'52	7'58	17'32	5'24
1872.	12'22	8'11	7'17	6'99	18'35	5'39
1873.	12'79	8'56	7'93	6'95	18'58	5'57
1874.	11'97	9'17	8'86	8'33	17'95	5'12
1875.	10'43	8'27	8'56	7'83	15'73	4'49
1871—76.	11'81	8'38	8'01	7'54	17'59	5'16
1876.	10'28	7'56	8'11	6'30	15'57	5'69
1877.	12'30	8'21	7'62	6'38	18'17	5'81
1878.	11'81	7'72	7'01	5'94	17'07	5'39
1879.	10'39	8'19	6'58	5'35	15'61	5'67
1880.	10'91	8'42	7'01	5'91	16'24	5'75
1876—80.	11'14	8'02	7'27	5'98	16'53	5'66
1881.	9'88	8'17	7'20	6'12	15'96	5'35
1882.	10'51	7'01	6'65	7'05	16'08	6'57
1883.	9'66	6'87	6'52	6'44	14'88	6'06
1884.	8'29	6'42	6'40	5'81	13'25	6'63
1885.	7'70	5'81	6'42	5'71	12'01	6'24
1881—85.	9'21	6'86	6'64	6'25	12'44	6'17
1886.	7'44	5'69	5'61	4'84	11'02	5'81
1887.	7'32	5'20	4'74	4'76	10'83	6'95
1888.	7'56	5'61	4'82	5'34	11'09	6'62

3. Franciaországban.

(Országos árak).

(Forrás: Bulletin de ministère de l'agriculture 1886 : 858. l. és 1889 : 701. l.)

	Búza	Rozs	Árpa	Tengeri	Zab	Burgonya	Liszt	Kenyér I. oszt.
1866.	10'16	7'25	7'71	7'42	7'56	3'48	14'60	14'0
1867.	13'74	9'39	8'80	8'48	9'06	3'54	18'40	18'0
1868.	13'77	10'22	9'65	9'45	9'90	3'60	19'80	18'0

	Búza	Rozs	Árpa	Tengeri	Zab	Burgonya	Liszt	Kenyér I. oszt.
1869.	10'77	7'56	7'53	7'20	8'42	2'63	14'74	14'4
1870.	10'65	7'60	8'01	8'31	8'68	3'64	15'83	14'4
1866—70.	11'82	8'40	8'34	8'17	8'72	3'38	16'67	15'8
1871.	13'26	8'94	8'78	9'60	9'60	3'33	18'94	17'2
1872.	12'17	7'58	6'96	6'79	7'12	2'74	18'16	16'1
1873.	13'39	8'87	8'84	8'38	8'14	3'82	18'96	17'2
1874.	12'75	9'67	9'44	9'24	9'73	3'33	18'23	17'2
1875.	9'57	7'44	7'64	7'57	9'09	2'49	14'30	14'4
1871—75.	12'23	8'49	8'33	8'32	8'74	3'14	17'72	16'4
1876.	10'68	7'73	7'89	8'20	9'38	3'39	14'94	14'8
1877.	12'00	8'44	8'37	8'80	8'79	3'70	16'89	16'0
1878.	11'98	8'18	8'49	8'43	8'48	3'57	17'07	16'4
1879.	11'28	8'64	8'21	8'12	8'03	3'65	16'29	15'6
1880.	11'98	8'97	8'29	8'61	8'32	3'79	17'06	16'4
1876—80.	11'58	8'39	8'25	8'43	8'60	3'62	16'45	15'8
1881.	11'53	8'28	7'76	7'83	7'97	3'01	16'49	15'6
1882.	11'08	7'78	7'81	8'92	8'06	3'56	16'14	15'6
1883.	9'93	7'18	7'37	8'00	7'57	3'56	14'86	14'4
1884.	9'24	6'99	7'32	7'84	7'41	3'09	13'59	13'6
1885.	8'68	6'63	7'08	7'14	7'59	2'81	12'74	12'8
1881—85.	10'09	7'37	7'47	7'95	7'72	3'21	14'76	14'5
1886.	9'16	6'34	6'56	6'86	7'20	2'72	13'06	12'8
1887.	9'36	6'62	6'35	6'77	6'82	—	13'79	13'6
1888.	9'92	6'66	6'86	6'84	7'46	—	14'13	13'6

4. Poroszországban.

(Forrás: Zeitschrift des k. preussischen stat. Bureaus 1886. 226. és 227. l., továbbá 1887. 121. l. 1888. — Megjegyzendő, hogy az árak összehasonlításánál szem előtt tartandó, hogy a felvétel 1872-ben és 1882-ben változott).

	Búza	Rozs	Árpa	Zab
1866.	9'80	7'30	6'70	6'70
1867.	12'90	9'90	8'40	7'80
1868.	12'50	9'80	8'80	8'40
1869.	9'70	8'10	7'70	7'70
1870.	10'20	7'80	7'20	7'10
1866—70.	11'02	8'56	7'76	7'54

	Búza	Rozs	Arpa	Zab
1871.	11'70	8'60	7'60	7'30
1872.	12'10	8'40	7'60	6'90
1873.	13'20	9'60	9'10	8'00
1874.	12'00	9'90	10'00	9'60
1875.	9'80	8'30	8'40	9'00
1871—75.	11'76	8'96	8'54	8'16
1876.	10'50	8'70	8'40	8'85
1877.	11'50	8'85	8'45	8'00
1878.	10'10	7'15	7'85	6'95
1879.	9'85	7'20	7'40	6'70
1880.	10'95	9'65	8'40	7'60
1876—80.	10'57	8'31	8'10	7'62
1881.	11'00	10'10	8'30	7'95
1882.	10'40	8'05	7'70	7'30
1883.	9'25	7'35	7'30	6'85
1884.	8'65	7'35	7'45	7'20
1885.	8'10	7'15	7'15	7'15
1881—85.	9'48	8'00	7'58	7'29
1886.	7'85	6'70	6'75	6'65
1887.	8'20	6'25	6'40	5'65

5. Németországban.

(Forrás: Monatshefte zur Statistik des deutschen Reichs 1886: XII. 74. l., 1887: XII. 108. l., 1888: XII. 42. l. — A vonatkozó adatok csak 1879. óta gyűjtetnek. Az adatok becstét emeli, hogy azonos minőségű árukra vonatkoznak. Az eredeti külön-külön közli minden egyes gyűjtő hely árát, csak az utóbbiban van egyszersmind az átlag is megvonva, melyet jelen táblázatunk tartalmaz.

	Búza	Rozs	Arpa	Tengeri	Zab	Buzaliszt	Rozsliszt
1879.	10'20	7'19	8'07	5'86	6'62	14'98	9'92
1880.	11'27	9'70	8'79	6'62	7'44	16'50	13'62
1881.	11'42	10'12	8'61	6'79	7'73	16'25	13'70
1882.	10'70	8'06	7'93	7'46	7'16	16'00	10'98
1883.	9'52	7'47	7'58	6'76	6'62	14'73	10'50
1884.	8'81	7'49	7'86	6'41	6'99	13'50	10'03
1885.	8'44	7'32	7'47	5'88	7'00	12'25	9'69
1886.	8'29	6'60	7'10	5'18	6'42	11'91	9'13
1887.	8'57	6'41	6'86	5'09	5'55	12'47	8'70
1888.	8'95	6'91	7'19	5'87	6'53	13'04	9'50

6. Bajorországban.

(Forrás: Zeitschrift des k. preussichen stat. Bureaus 1886. és 1887., továbbá Zeitschrift des k. bayerischen stat. Bureaus 1873: 262. l., 1874: 183. l., 1875: 326. l., 1876: 280. l., 1887: 332. l. és 1888: 305. l. A következő árak a bajor vásárokon (Schrannen) eladott összes mennyiségek átlag ára.

Az érték átszámításnál 1 délnémet forint = 0'857140 o. é. forint).

E kimutatásban a mértékegység hektoliter.

	Búza	Rozs	Árpa	Zab
1873.	10'59	7'79	6'79	3'49
1874.	9'63	8'11	6'03	4'41
1875.	7'60	5'65	5'60	3'70
1876.	8'45	5'87	5'93	3'86
1877.	9'15	6'32	6'01	3'54
1878.	7'81	5'31	5'01	2'98
1879.	7'84	5'34	5'18	2'93
1880.	8'51	6'68	4'71	2'97
1876—80.	8'35	5'90	5'37	3'26
1881.	8'88	7'00	5'32	3'32
1882.	8'28	6'02	4'71	3'26
1883.	6'38	4'99	4'42	2'64
1884.	6'62	5'22	4'68	3'07
1885.	6'65	5'29	4'90	3'21
1881—85.	7'36	5'70	4'81	3'10
1886.	7'00	4'93	4'50	2'87
1887.	6'86	4'40	4'71	2'73
1888.	7'23	5'19	4'72	3'27

7. Olaszországban.

(Forrás: Annuario statistico italiano anno 1886: 1029. l. 1887—88.)

	B ú z a		Tengeri hazai termény		Rizs I. oszt.	
	I. oszt.	II. oszt.	I. oszt.	II. oszt.	Vercelliben	Milanóban
1866.	11'34	10'51	7'52	6'87	13'82	14'45
1867.	13'02	11'97	8'89	8'14	14'65	15'22
1868.	13'72	12'43	8'34	7'72	14'12	14'95
1869.	10'84	9'71	5'65	5'12	12'89	13'33
1870.	11'57	10'56	6'44	5'89	11'30	11'20
1866—70.	12'10	11'04	7'37	6'75	13'36	13'83

	B ú z a		Tengeri hazai termény		Rizs I. oszt.	
	I. oszt.	II. oszt.	I. oszt.	II. oszt.	Vercelliben	Milanóban
1871.	12'98	12'10	9'14	7'31	12'73	13'61
1872.	13'91	12'31	9'91	9'14	15'06	15'84
1873.	15'42	14'15	9'06	8'25	15'81	17'26
1874.	15'67	14'33	11'52	10'62	16'00	16'90
1875.	11'65	10'97	7'14	6'62	14'33	16'58
1871—75.	13'93	12'77	9'35	8'39	14'79	16'04
1876.	12'08	11'51	6'87	6'34	16'46	16'98
1877.	14'07	13'45	9'10	8'37	16'21	16'98
1878.	13'13	12'57	9'38	8'80	15'12	15'86
1879.	13'11	12'55	8'81	8'06	15'26	15'58
1880.	13'49	12'91	10'12	9'29	15'57	15'44
1876—80.	13'18	12'60	8'86	8'17	15'72	16'17
1881.	11'21	10'54	7'89	7'18	12'25	13'58
1882.	10'83	10'21	8'48	7'74	12'27	13'62
1883.	9'80	9'24	7'25	6'63	12'08	15'38
1884.	9'22	8'61	6'17	5'80	12'43	14'16
1885.	9'11	8'50	5'88	5'44	11'29	12'50
1881—85.	10'05	9'42	7'13	6'56	12'06	13'85
1886.	9'14	8'52	6'43	5'77	11'90	12'59
1887.	9'12	8'59	5'76	5'26	12'48	13'14

II.

Az állattenyésztés megoszlása Oroszországban.

(Forrás: Orosz stat. évkönyv 1883. 1—16., 28—60. és 134—135. l.)

	Terület □ kilométer	Népszám	S z a r v a s m a r h a		
			általában	□ km.	1000 lakosra
1. Északi kormányzóságok.....	1.410,046'1	1.817,725	742,824	0'5	409
2. Közép kormányzóságok.....	1.111,510'8	20.421,493	5.520,188	5'0	270
3. Bálti kormányzóságok.....	94,561'3	2.199,972	814,622	8'6	370
4. Nyugoti kormányzóságok.....	306,455'1	7.905,092	2.725,676	8'9	345

S z a r v a s m a r h a

	Terület □ kilométer	Népszám	általában	□ km.	1000 lakosra
5. Délnyugoti kormányzóságok. . . .	164,866'7	6.891,076	1.786,808	10'8	259
6. Déli pusztai kormányzóságok. . . .	408,464'3	7.401,236	4.528,165	11'1	612
7. Feketeföldi közép kormányzóságok .	494,347'8	20.266,375	4.158,513	8'4	205
8. Keleti-Wolga kormányzóságok . . .	898,461'6	11.687,625	3.351,232	3'8	287
Összesen . . .	4.888,713'7	78.590,594	23.628,028	4'8	301

1. Archangel, Olonez, Wologda. 2. Sz.-Pétervár, Nowgorod, Twer, Pszkov, Szmolenszk, Moszkva, Kaluga, Wladimir, Jaroszlav, Kosztroma, Nisni-Nowgorod, Wjatka, Perm. 3. Esztland, Livland és Kurland. 4. Mohilew, Witebszk, Wilna, Kovno, Grodno, Minszk. 5. Kijew, Podolia Wolhinia. 6. Beszarabia, Cherson, Jekaterinoszlav, Tauria, Doni kozákok földje. 7. Tula, Rjasan, Orlow, Kurszk, Worones, Tambow, Pensa, Charkow, Poltawa, Cserginow. 8. Kazán, Szimbirszk, Szamara, Szaratow, Ufa, Orenburg, Asztrachan.

J u h

S e r t é s

	általában	□ km.	1000 lakosra	általában	□ km.	1000 lakosra
1. Északi kormányzóságok.	598,930	0'4	329	57,306	0'04	32
2. Közép kormányzóságok.	6.016,438	5'4	295	1.178,731	1'1	58
3. Bálti kormányzóságok.	801,858	8'5	364	323,199	3'4	147
4. Nyugoti kormányzóságok.	2.436,228	8'0	308	1.983,053	6'5	251
5. Délnyugoti kormányzóságok. . . .	2.368,305	14'4	344	1.374,460	8'3	199
6. Dél pusztai kormányzóságok. . . .	14.153,519	34'7	1912	991,053	2'4	134
7. Feketeföldi közép kormányzóságok .	11.858,177	24'0	585	2.691,088	5'4	133
8. Keleti-Wolga kormányzóságok. . . .	8'491,274	9'5	726	763,090	0'3	65
Összesen . . .	46.724,729	9'6	595	9.361,980	1'9	119

	K e c s k e			L ó		
	általában	□ km.	1000 lakosa	általában	□ km.	1000 lakosa
1. Északi kormányzóságok.....	426	—	—	336,913	0'2	185
2. Közép kormányzóságok.....	107,116	0'1	5	4,329,396	3'9	212
3. Bálti kormányzóságok.....	19,259	0'2	9	406,078	4'3	185
4. Nyugoti kormányzóságok.....	197,046	0'6	25	1,629,202	5'3	206
5. Délnyugoti kormányzóságok....	61,437	0'4	9	1,237,571	7'5	180
6. Déli pusztai kormányzóságok....	131,748	0'3	18	1,776,158	4'4	240
7. Feketeföldi közép-kormányzóságok .	121,784	0'2	6	4,514,948	9'1	223
8. Keleti-Wolga kormányzóságok....	428,321	0'5	37	3,650,526	4'1	312
Összesen ...	1,067,137	0'2	14	17,880,792	3'7	228

III.

1. Európa népessége.

Forrás: Statistical abstract for the principal and other foreign countries from 1873. to 1882—83. 10. és 11. l., from 1875. to 1884—85. 10. és 11. l., from 1876. to 1885—86. 8. és 9. l. Levasseur: Statistique de la superficie et de la population des contrées de la terre. Bulletin de l'institut international de statistique I. k. 3. és 4. füz. A valószínű népesség 1886. végén Levasseur számításán alapul. A * jel ott alkalmaztatott, hol a népesség megállapítása a népmozgalmi adatok alapján történt, hol * jel nem használtatott, ott népszámlálási adatokkal van dolgunk.

	Év	Népszám	Év	Népszám	Szaporodás	Valószínű népesség 1886. végén milliókban
Nagy-Británia és Irland.....	1871.	31.629,299	1881.	35.003,719	3,374,420	37'2
Norvégia.....	1875.	1.818,853	1885.*	1,947,000	128,147	1'96
Svédország.....	1870.	4.168,525	1886.	4,717,189	548,664	4'7
Dánia.....	1870.	1.784,741	1880.	1,969,039	184,298	2'1
Németalföld.....	1869.	3.579,524	1879.	4'012,693	433,169	4'4
Belgium.....	1870.	5.087,826	1880.	5,520,009	432,183	5'9
Franciaország....	1871.	36.102,921	1886.	38,218,903	2,115,982	38'3

	Év	Népszám	Év	Népszám	Szaporodás	Valószínű népesség 1886. végén milliókban
Spanyolország	1871.	16.798,925	1884.*	16.961,742	162,817	16'9
Portugália	1864.	3.829,618	1878.	4.348,551	518,933	4'4
Olaszország	1871.	26.801,154	1881.	28.459,628	1.658,474	30'0
Svájc	1870.	2.669,147	1880.	2.846,102	176,955	2'9
Németország	1871.	41.058,792	1885.	46.855,704	5.796,912	47'2
Ausztria	1869.	20.396,630	1880.	22.141,244	1.744,614	39'9
Magyarország	1870.	15.416,321	1880.	15.738,982	322,661	
Bosznia és Hercego- vina.	—	?	1885.	1.336,091	?	
Szerbia	1874.	1.348,094	1884.	1.903,541	555,447	2'0
Bulgária	—	?	1881.	2.007,919	?	2'0
Görögország	1870.	1.457,894	1882.*	1.719,301	261,407	2'0
Románia	1870.*	4.754,079	1884.*	5.173,452	419,373	5'4
Oroszország	1870.	65.704,559	1883.*	78.590,594	12.886,035	93'0
Lengyelország	1870.	6.026,421	1883.*	7.545,142	1.518,721	
Finland.	1870.	1.773,612	1883.*	2.142,093	368,481	
Összesen	—	292.206,935	—	329,158,638	33.607,693	340'2
					11'4°/o	

2. Búza termés.

(Millió hektoliter 2 tizedes törttel $35'75 = 35.750,000$).

	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.
Nagy-Británia és Irland ¹⁾ .	35'75	17'16	28'95	27'68	30'48
Franciaország ²⁾	95'27	79'36	99'47	96'81	122'15
Németország ³⁾	34'31	29'99	30'86	27'09	33'60
Olaszország ⁴⁾	—	—	—	—	—
Németalföld ⁵⁾	1'99	1'77	2'08	1'66	1'92
Belgium ⁶⁾	5'80	5'19	6'42	5'21	5'63
Dánia ⁶⁾	1'88	1'26	1'93	1'08	1'59
Svédország ⁶⁾	1'04	1'05	1'10	0'70	1'19

¹⁾ Csak az 1884—86. évek hivatalos adatok. A többi évekre vonatkozók magánbecslések. l. Journal of the stat. society in London 1879. 330. l., 1883. 19. l., 1886. 648. és Agricultural returns of Great-Britain 1887. 100. l. ²⁾ Ministère de l'agriculture. Bulletin No 7. 1887. 611. l. ³⁾ A termés tonnákban mutattatik ki. Az átszámításnál 1 hektoliter = 76 kg. Zeitschrift des k. preussischen Bureaus 1886. 221. Monatshefte zur Stat. des deutschen Reichs 1886. és 1887. julius. ⁴⁾ Annuario statistico italiano 1881. és 1886. Az 1876—1881. évek átlagos termése 50.898,408 hektoliter. A mennyiség csak a szövegben előforduló években mutattatik ki évenként. Az előbbi évekről csak tájékoztató jelentéseket adtak ki mennyiség megállapítás nélkül.

	1878.	1879.	1880.	1881.	1882.
Ausztria ⁷⁾	15'93	12'15	14'30	14'51	15'70
Magyarország ⁸⁾	38'28	18'40	27'95	31'33	46'43
Oroszország ⁹⁾	70'10	60'34	57'68	93'44	—
Egyesült-Államok ⁹⁾	148'04	158'06	175'67	132'06	177'66
Ontario ¹⁰⁾	—	—	—	9'95	14'88
Manitoba ¹⁰⁾	—	—	—	0'38	—
Ausztrália ¹⁰⁾	9'46	13'20	11'45	10'80	11'54
India ⁹⁾	—	—	—	—	—

	1883.	1884.	1885.	1886.	Átlag
Nagy-Británia és Irland.	29'90	29'81	28'93	23'01	27'96
Franciaország	103'75	114'23	109'86	107'29	103'13
Németország	30'92	32'62	34'20	35'08	32'07
Olaszország	43'85	45'05	41'67	45'61	44'07
Németalföld	1'98	2'08	2'23	1'87	1'95
Belgium	5'87	5'81	6'05	6'52	5'83
Dánia	1'64	1'74	1'94	1'82	1'65
Svédország	1'09	1'34	1'37	1'34	1'14
Ausztria	13'35	15'44	17'02	15'73	14'90
Magyarország	31'91	37'78	40'11	36'24	34'27
Oroszország	77'31	94'07	62'74	56'53	71'53
Egyesült-Államok	148'37	180'68	125'84	161'11	159'39
Ontario	7'77	12'83	11'12	10'02	11'10
Manitoba	1'79	2'24	2'54	2'07	1'80
Ausztrália	16'54	13'57	—	—	12'37
India	—	103'10	102'90	85'40	97'13

⁵⁾ Annuaire statistique des Pays-Bas. ⁶⁾ Stat. Abstract for the principal and other foreign Countries (az utolsó 1888-ban jelent meg az 1876—1885/6. évekről). Belgiumot illetőleg az 1878—81-iki adatokat az »Annuaire«-ben közölt termés átlagok és az 1880-iki felvételnél kiderített búzafield alapján számítottak ki, az 1886. évi adat Journal des Économistes (Production du blé dans le monde) 1887. júl. füz. 25. l. vettük át. ⁷⁾ Mittheilungen des Ackerbau-Ministeriums 1878—1886. évfoly. ⁸⁾ Magyar statisztikai évkönyv 1886. ⁹⁾ Forrás az illető fejezetekben id. művek. Meg kell jegyeznünk, hogy az 1883—1886. évi adatok csak Oroszországra Lengyelország nélkül vonatkoznak. ¹⁰⁾ Stat. abstract for the several colonial and other possessions of the United Kingdom in each year from 1872. to 1886.

3. Állat és állati termény-árak.

Angol árak.

(Forrás: Agricultural returns 1885., 1886., 1887. és 1888.)

Beviteli értékek darabonként.

	Ökör és bika forint	T e h é n forint	B o r j u forint	Juh és bárány forint	S e r t é s forint
1865.	187'04	162'54	43'29	19'54	27'00
1866.	188'21	193'87	51'00	19'00	32'75
1867.	190'67	172'67	48'88	17'50	30'88
1868.	179'25	146'62	44'38	15'42	30'75
1869.	196'25	174'42	48'00	10'17	35'50
1865—69.	188'28	170'02	47'11	16'33	31'38
1870.	179'96	157'04	42'17	17'17	37'25
1871.	178'29	140'71	35'00	19'50	33'96
1872.	192'83	149'17	33'64	20'50	32'04
1873.	202'48	188'92	49'50	21'38	29'88
1874.	199'88	192'25	47'29	21'21	31'04
1870—74.	190'69	165'62	41'52	19'95	32'83
1875.	215'12	187'96	47'62	22'17	35'33
1876.	210'38	185'46	47'38	21'38	39'62
1877.	218'21	174'92	47'79	24'08	23'71
1878.	226'04	168'00	48'75	24'33	35'88
1879.	218'75	168'88	47'33	23'73	34'96
1875—79.	217'70	177'04	47'77	23'14	33'90
1880.	220'46	182'79	47'46	24'04	34'92
1881.	217'58	194'96	46'54	23'42	33'71
1882.	212'46	195'04	46'92	22'75	36'71
1883.	215'65	197'12	46'62	22'54	34'25
1884.	219'92	196'00	47'25	22'71	31'79
1880—84.	217'21	193'18	46'96	23'09	34'28
1885.	211'42	193'46	45'64	21'62	38'25
1886.	180'54	132'92	39'33	19'33	29'67
1887.	173'50	126'12	38'70	16'95	29'29
1888.	178'58	127'67	36'42	18'17	30'50

Beviteli érték métermázsanként, illetőleg tojásnál 120 darabonként.

	Marhahús		Sertéshús			
	friss forint	sózott forint	friss forint	sózott forint		
1865.	47'69	43'44	64'47	51'10		
1866.	58'48	44'37	64'47	53'22		
1867.	58'64	47'40	64'47	45'12		
1868.	54'21	44'05	55'12	49'45		
1869.	55'12	34'86	61'18	59'13		
1865—69.	54'83	42'82	61'94	51'60		
1870.	55'12	41'42	59'29	61'51		
1871.	48'38	40'84	46'90	45'77		
1872.	46'91	34'11	41'34	40'36		
1873.	46'38	37'81	51'83	42'97		
1874.	50'03	37'71	50'68	42'09		
1870—74.	49'36	38'38	50'01	46'54		
1875.	54'70	38'90	50'53	42'48		
1876.	53'38	38'90	52'79	41'34		
1877.	53'56	38'54	54'05	38'95		
1878.	52'08	37'48	48'30	32'56		
1879.	52'50	33'96	44'29	29'45		
1875—79.	53'24	37'56	49'99	36'96		
1880.	51'10	36'26	45'35	32'07		
1881.	52'24	38'23	46'10	34'21		
1882.	54'70	42'56	48'23	38'80		
1883.	55'37	43'07	51'08	38'05		
1884.	53'23	39'03	51'02	32'97		
1880—84.	53'33	39'83	48'36	35'22		
1885.	51'10	37'24	51'29	31'65		
1886.	45'35	32'64	48'64	29'19		
1887.	44'29	30'02	48'60	28'21		
1888.	45'12	30'27	45'12	28'88		
	Szalonna forint	Sonka forint	Zsír forint	Vaj forint	Sajt forint	Tojás forint
1865.	65'04	60'53	62'30	109'94	55'94	3'04
1866.	57'87	57'91	69'54	100'79	63'23	3'04
1867.	51'02	50'61	49'86	100'88	55'53	3'00
1868.	54'62	58'72	63'30	113'75	57'83	3'17
1869.	64'47	67'75	71'51	108'26	62'01	3'04
1865—69.	58'60	59'10	63'30	106'71	58'91	3'06

	Szalonna forint	Sonka forint	Zsir forint	Vaj forint	Sajt forint	Tojás forint
1870.	61'18	65'67	65'78	115'34	61'93	3'08
1871.	48'30	58'97	53'97	102'36	54'05	3'79
1872.	40'36	51'10	44'45	104'25	56'43	4'00
1873.	40'12	53'76	43'64	107'04	59'52	4'29
1874.	45'04	54'21	46'49	109'99	59'47	4'29
1870—74.	47'00	56'74	50'87	107'80	58'28	3'89
1875.	51'42	58'48	59'54	114'01	56'93	4'12
1876.	52'64	58'80	55'35	115'23	54'47	4'17
1877.	47'09	53'07	48'88	114'74	56'75	3'96
1878.	37'97	47'22	38'64	109'09	49'45	3'83
1879.	34'03	43'07	33'11	99'90	42'09	3'58
1875—79.	44'63	52'13	47'10	110'59	51'94	3'93
1880.	39'37	45'77	39'29	102'77	56'43	3'58
1881.	45'12	48'23	50'61	104'48	56'10	3'63
1882.	52'16	54'70	55'04	102'98	55'12	3'54
1883.	52'24	59'54	51'75	99'25	53'48	3'46
1884.	48'38	58'15	43'15	99'74	51'02	3'50
1880—84.	47'45	53'28	47'97	101'84	54'43	3'54
1885.	39'86	50'04	36'26	94'73	43'62	3'50
1886.	37'07	46'67	33'88	84'68 ¹	43'88	3'33
1887.	41'49	51'10	34'78	81'96	48'30	3'37
1888.	44'03	52'01	40'43	80'67	46'67	3'25

Élő állatok husának ára métermázsanként nagyban a londoni (fővárosi) állat-vásáron.

A súlyból leszámítatik az élősúly. Az eredetiben az árak 8 lbs stone-akra (= 3.6287444 kg.) vonatkoznak. Ez alapon történt az átszámítás métermázsára.

	M a r h a h ú s					
	I d e g e n			B r i t t		
	Alsó r. frt	Második r. frt	Első r. frt	Alsó r. frt	Második r. frt	Első r. frt
1875.	52'9	68'9	79'1	52'9	76'9	84'9
1876.	58'4	71'1	78'0	59'8	74'7	82'7
1877.	59'8	71'1	78'0	62'0	75'8	81'6

¹ 1886. óta külön számítják a vaját és külön a margarint, a fentebbi a két tétel átlaga.

	M a r h a h ú s					
	Alsó r. frt	I d e g e n Második r. frt	Első r. frt	Alsó r. frt	B r i t t Második r. frt	Első r. frt
1878.	62'0	72'2	79'1	62'0	75'8	82'7
1879.	56'2	64'2	71'1	56'2	67'8	75'8
1875—79.	57'9	69'5	77'1	58'6	74'2	81'5
1880.	58'4	70'0	76'9	62'0	74'7	81'6
1881.	55'1	63'1	68'9	60'9	70'0	75'8
1882.	55'1	68'9	74'7	59'8	76'9	82'7
1883.	58'4	70'0	75'8	59'8	76'9	83'8
1884.	55'1	65'3	71'1	56'2	73'6	79'1
1880—84.	56'4	67'5	73'5	59'7	74'4	80'6
1885.	52'9	59'8	66'7	54'0	65'3	72'2
1886.	42'4	52'9	58'4	44'6	58'4	66'7
1887.	40'2	46'0	52'9	41'3	50'4	60'9
1888.	32'2	50'4	57'3	32'2	57'3	67'8

	J u n h ú s					
	Alsó r. frt	I d e g e n Második r. frt	Első r. frt	Alsó r. frt	B r i t t Második r. frt	Első r. frt
1875.	60'9	74'7	83'8	71'1	88'5	95'4
1876.	64'2	79'1	87'4	74'7	89'6	96'5
1877.	—	—	—	75'8	89'6	95'4
1878.	—	—	—	73'6	87'4	94'3
1879.	62'0	71'1	78'0	74'7	83'8	90'7
1875—79.	62'4	75'0	83'1	74'7	87'8	94'5
1880.	65'3	75'8	82'7	75'8	87'4	94'3
1881.	67'8	75'8	82'7	78'0	87'4	92'9
1882.	73'6	81'6	87'4	83'8	92'9	98'7
1883.	75'8	82'7	88'5	84'9	92'9	99'8
1884.	67'8	73'6	79'1	75'8	81'6	88'5
1880—84.	70'1	77'9	84'1	79'7	88'4	94'8
1885.	56'2	63'1	68'9	62'0	71'1	78'0
1886.	51'5	64'2	73'6	57'3	74'7	82'7
1887.	44'6	55'1	60'9	49'3	64'2	72'2
1888.	43'5	62'0	74'7	44'6	67'8	80'5

	B o r j u h á s					
	I d e g e n			B r i t t		
	Alsó r. frt	Második r. frt	Első r. frt	Alsó r. frt	Második r. frt	Első r. frt
1875.	63'1	79'1	84'9	63'1	80'5	86'0
1876.	67'8	79'1	84'9	68'9	81'6	88'5
1877.	—	—	—	71'1	82'7	88'5
1878.	—	—	—	74'7	83'8	89'6
1879.	—	—	—	72'2	79'1	84'9
1875—79.	65'4	79'1	84'9	70'0	81'5	87'5
1880.	64'2	72'2	79'1	71'1	80'5	86'0
1881.	60'9	68'9	73'6	73'6	80'5	84'9
1882.	66'7	73'6	78'0	73'6	81'6	87'4
1883.	74'7	80'5	86'0	79'1	86'0	91'8
1884.	70'0	75'8	81'6	75'8	81'6	87'4
1880—84.	67'3	74'2	79'7	74'6	82'0	87'5
1885.	60'9	66'7	71'1	60'9	67'8	73'6
1886.	46'0	60'9	70'0	47'1	62'0	71'1
1887.	48'2	62'0	70'0	46'0	58'4	68'9
1888.	43'5	58'4	68'9	46'0	60'9	71'1

	S e r t é s h á s		
	B r i t t		Első r.
	Alsó r. frt	Második r. frt	frt
1875.	59'8	68'9	74'7
1876.	62'0	72'2	78'0
1877.	52'9	62'0	67'8
1878.	52'9	62'0	66'7
1879.	51'5	59'8	64'2
1875—79.	55'8	65'0	70'3
1880.	56'2	66'7	72'2
1881.	62'0	68'9	73'6
1882.	58'4	64'2	68'9
1883.	55'1	60'9	65'3
1884.	50'4	57'3	63'1
1880—84.	56'4	63'6	68'6
1885.	44'6	52'9	58'4
1886.	34'4	51'0	62'0
1887.	33'3	48'2	59'8
1888.	33'3	48'2	56'2

Francia húsárak.

(Országos árak).

(Forrás: Ministère de l'Agriculture. Bulletin 1884: 282. l., 1886: 858. l.,
1887: 634. l. és 1889: 701 l.)

Mértékegység: kilogramm; ár: krajczár.

	Marhahús	Tehénhús	Borjühús	Juhhús	Sertéshús
1865.	46	—	—	—	—
1866.	46	—	—	50	—
1867.	53	46	55	57	57
1868.	54	48	57	58	59
1869.	54	48	60	59	61
1865—69.	51	47	57	56	59
1870.	53	48	55	57	60
1871.	58	53	63	58	66
1872.	62	58	67	70	67
1873.	68	62	71	73	65
1874.	64	58	65	69	62
1870—74.	61	56	64	65	64
1875.	61	55	61	66	61
1876.	62	56	66	68	66
1877.	64	59	69	71	68
1878.	67	62	72	74	68
1879.	66	62	70	72	60
1875—79.	64	59	68	70	65
1880.	64	58	68	71	66
1881.	62	57	67	71	68
1882.	64	58	68	72	67
1883.	65	60	70	74	66
1884.	66	61	71	75	64
1880—84.	64	59	69	73	66
1885.	65	60	69	74	62
1886.	63	57	67	71	61
1887.	59	54	62	67	60
1888.	56	51	60	66	57

Olaszország.

Az elsőrendű marhahús ára kilogrammonként krajczárookban.

(Forrás: Annuario statistico italiano. Anno 1886 : 1031. l.)

	Milanói piacon	Paduai piacon	Florencezi piacon	Római piacon	Nápolyi piacon	Palermói piacon
1865.	46	48	54	54	57	—
1866.	46	47	56	53	57	—
1867.	48	48	58	48	55	—
1868.	50	49	59	47	66	—
1869.	51	54	58	49	66	—
1865—69.	48	49	57	50	60	—
1870.	52	53	56	48	66	—
1871.	53	45	48	46	63	—
1872.	57	54	56	51	69	—
1873.	76	69	58	77	88	—
1874.	68	66	70	75	92	—
1870—74.	61	57	58	59	76	—
1875.	64	60	68	66	76	124
1876.	60	64	68	61	75	116
1877.	59	64	70	68	74	119
1878.	59	67	76	66	69	116
1879.	59	68	74	67	65	112
1875—79.	60	65	71	66	72	117
1880.	59	68	74	84	74	110
1881.	60	71	82	84	80	110
1882.	54	62	84	80	80	112
1883.	54	63	86	78	79	110
1884.	56	61	92	80	82	111
1880—84.	57	65	84	81	79	111
1885.	60	61	85	79	79	110
1886.	59	60	82	78	76	97

4. Állatállomány.

(Forrás: Neumann Spallart Übersichten der Weltwirtschaft 1878–1883/4. évf. Agricultur returns of Great-Britain utolsó 1887. Statistical Abstractok. Brachelli: Statistische Skizzen 1887 stb., melyekre az illető helyeken már utalás történt).

E u r ó p a	Év	S z a r v a s m a r h a ezer darab	Év	ezer darab
Oroszország ¹	1871.	23,736	1883.	25,805
Nagy-Británia és Irland	1870.	9,235	1887.	10,640
Franciaország	1873.	11,721	1886.	13,275
Németország	1873.	15,777	1883.	15,787
Norvégia	1865.	953	1875.	1,017
Svédország	1870.	1,966	1885.	2,366
Dánia	1871.	1,239	1881.	1,470
Belgium	1866.	1,242	1880.	1,383
Németalföld	1870.	1,411	1885.	1,510
Ausztria	1869.	7,422	1880.	8,584
Magyarország	1870.	5,279	1884.	5,592
Olaszország	1874.	3,489	1881.	4,783
Svájc	1876.	1,036	1886.	1,212
Románia	1873.	1,887	1884.	2,376
Szerbia	1866.	741	1882.	827
Spanyolország	1865.	2,967	1878.	2,357
Portugália	1870.	625	—	?
Görögország	1875.	279	1884.	374
Kelet-Rumélia	—	?	1885.	371
Összesen		91,005		98,329

E u r ó p a	Év	J u h ezer darab	Év	ezer darab
Oroszország	1871.	48,432	1883.	47,907
Nagy-Británia és Irland	1870.	28,398	1887.	29,402
Franciaország	1873.	25,935	1886.	22,688
Németország	1873.	24,999	1883.	19,190
Norvégia	1865.	1,705	1875.	1,686
Svédország	1870.	1,595	1885.	1,442
Dánia	1871.	1,842	1881.	1,549
Belgium	1866.	586	1880.	365
Németalföld	1870.	900	1885.	774

¹ Beleértve Lengyelországot, melynek adatai azonban 1870 és 1880-ra vonatkoznak. A kecskéket illetőleg csak 1870-re találtam adatot, de csak Oroszországra vonatkozólag.

E u r ó p a	Év	J u l i ezer darab	Év	ezer darab
Ausztria	1869.	5,026	1880.	3,841
Magyarország	1870.	9,838	1884.	10,595
Olaszország	1874.	6,977	1881.	8,596
Svájc	1876.	368	1886.	342
Románia	1873.	4,786	1884.	4,655
Szerbia	1866.	2,677	1882.	3,621
Spanyolország	1865.	22,469	1878.	16,939
Portugália	1870.	2,977	—	?
Görögország	1875.	2,292	1884.	3,465
Kelet-Rumélia	—	?	1885.	1,859
Összesen		191,802		178,916

E u r ó p a	Év	K e c s k e ezer darab	Év	ezer darab
Oroszország	1870.	1,180	1880.	1,276
Nagy-Británia és Írland	—	?	—	?
Franciaország	1873.	1,795	1886.	1,420
Németország	1873.	2,320	1883.	2,640
Norvégia	1865.	291	1875.	323
Svédország	1870.	124	1885.	97
Dánia	1871.	?	1881.	9
Belgium	1866.	197	1880.	249
Németalföld	1870.	137	1885.	159
Ausztria	1869.	979	1880.	1,007
Magyarország	1870.	333	1884.	270
Olaszország	1874.	1,688	1881.	2,016
Svájc	1876.	396	1886.	416
Románia	1873.	305	1884.	245
Szerbia	—	?	1882.	726
Spanyolország	—	?	1878.	3,813
Portugália	1870.	937	—	?
Görögország	1875.	1,837	1884.	2,511
Kelet-Rumélia	—	?	1885.	426
Összesen		12,519		17,603

E u r ó p a	Év	S e r t é s ezer darab	Év	ezer darab
Oroszország	1871.	10,698	1883.	10,290
Nagy-Británia és Írland	1870.	2,171	1887.	3,721
Franciaország	1873.	5,755	1886.	5,775
Németország	1873.	7,124	1883.	9,206
Norvégia	1865.	96	1875.	101
Svédország	1870.	354	1885.	516

E u r ó p a	Év	S e r t é s ezer darab	Év	ezer darab
Dánia	1871.	442	1881.	527
Belgium	1866.	632	1880.	646
Németalföld	1870.	329	1885.	442
Ausztria	1869.	2,552	1880.	2,722
Magyarország.	1870.	4,443	1884.	4,804
Olaszország.	1874.	1,554	1881.	1,164
Svájc.	1876.	335	1886.	394
Románia	—	?	—	?
Szerbia	1866.	1,291	1882.	1,068
Spanyolország	1865.	4,352	1878.	2,349
Portugália	1870.	971	—	?
Görögország	1875.	180	1884.	175
Kelet-Rumélia	—	?	1885.	107
Összesen		43,279		44,007

IV.

1. Az ezüst ára a londoni piacon.

Egység = $\frac{37}{40}$ finom uncia (ounces rövid. oz.) ezüst. Az uncia az arany és ezüst mérésére használt font (troy-pound = 373·24195 gramm) tizenketted része. Áregység = penny (d) = $4\frac{1}{12}$ krajczár. Az arany és ezüst közt való viszony kiszámítása Broch szerint a legbiztosabban úgy történik, hogy 943 elosztatik az uncia ezüstért fizetett árral, (Conf. mon. intern. de 1878. Procès-verbaux 15. l.) A táblázat az ezüst legalacsonyabb, legmagasabb és közép árát, az aranyhoz való értékviszony feltüntetésével mutatja.

(Forrás: Soetbeer: Wirkungen der Silberentwerthung. Jahrb. für. Nat. Ökonomie und Stat. N. F. 8. köt. 1884. 307. l. Csak az 1841—1883. évek adatait, valamint az értékviszonyt a középár alapján tartalmazza. Soetbeer: Materialien. 2. kiad. 19. és 20. l. Tartalmazza az 1851—1885. évekre és 1886-ban augusztusig a havi árakat, valamint a havi középár alapján a havonként való értékviszonyt. Journal of the statistical society 1886. 636. l. Évi középárak 1846—1885-ig. Gold and silver commission. First report 1887. 306. Havi árak és évi átlagos ár az 1833—1886. években. Economist »Commercial History and Review of 1887—88. és Statist. 1889. Az értékviszony a legalacsonyabb és legmagasabb árak alapján, úgy az 1884—1888. évekre általában Broch utmutatása szerint számított.

Év	Legalacsonyabb ár	Érték-viszony az aranyhoz	Legmagasabb ár	Érték-viszony az aranyhoz	Közép ár	Érték-viszony az aranyhoz
1841—50.	58 ¹ / ₂	16 ¹ / ₂	61 ¹ / ₂	15 ³ / ₃₃	50 ⁵ / ₈	15 ⁸ / ₂
1851—60.	59 ⁷ / ₈	15 ⁷ / ₅	62 ³ / ₄	15 ⁰ / ₃	61 ⁷ / ₁₆	15 ³ / ₅
1861—70.	60	15 ⁷ / ₂	62 ¹ / ₂	15 ⁰ / ₉	60 ¹³ / ₁₆	15 ⁴ / ₈
1871—73.	57 ⁷ / ₈	16 ² / ₅	61	15 ⁴ / ₆	60	15 ⁷ / ₂
1874.	57 ¹ / ₄	16 ⁴ / ₇	59 ¹ / ₂	15 ⁸ / ₅	58 ⁵ / ₁₆	16 ¹ / ₇
1875.	55 ¹ / ₂	16 ⁹ / ₉	57 ⁵ / ₈	16 ³ / ₆	56 ⁷ / ₈	16 ⁵ / ₈
1876.	46 ³ / ₄	20 ¹ / ₇	58 ¹ / ₂	16 ¹ / ₂	52 ³ / ₄	17 ⁸ / ₈
1877.	53 ¹ / ₂	17 ⁶ / ₃	58 ¹ / ₄	16 ¹ / ₉	52 ³ / ₄	17 ² / ₂
1878.	49 ¹ / ₂	19 ⁰ / ₅	55	17 ¹ / ₅	52 ⁵ / ₈	17 ⁹ / ₂
1879.	48 ⁷ / ₈	19 ² / ₉	53 ³ / ₄	17 ⁵ / ₄	51 ¹ / ₄	18 ⁴ / ₀
1880.	51 ⁵ / ₈	18 ² / ₇	52 ⁷ / ₈	17 ⁸ / ₃	52 ¹ / ₄	18 ⁰ / ₅
1881.	50 ⁷ / ₈	18 ⁵ / ₄	52 ⁷ / ₈	17 ⁸ / ₃	51 ¹¹ / ₁₆	18 ² / ₄
1882.	50	18 ⁸ / ₆	52 ⁷ / ₁₆	17 ⁹ / ₈	51 ⁵ / ₈	18 ² / ₇
1883.	50	18 ⁸ / ₆	51 ⁹ / ₁₆	18 ⁴ / ₂	50 ⁹ / ₁₆	18 ⁶ / ₅
1884.	49 ¹ / ₂	19 ⁰ / ₅	51 ³ / ₈	18 ³ / ₆	50 ⁵ / ₈	18 ⁶ / ₃
1885.	46 ⁷ / ₈	20 ¹ / ₂	50	18 ⁸ / ₆	48 ⁵ / ₈	19 ³ / ₉
1886.	42	22 ⁴ / ₅	47	20 ⁰ / ₆	45 ³ / ₈	20 ⁷ / ₈
1887.	43 ¹ / ₄	21 ⁸ / ₀	47 ¹ / ₈	20 ⁰ / ₁	44 ⁵ / ₈	21 ¹ / ₃
1888.	41 ⁸ / ₈	22 ⁶ / ₅	44 ⁹ / ₁₆	21 ¹ / ₆	42 ⁷ / ₈	21 ⁹ / ₉

2. Arany és ezüst termelés.

Forrás: Soetbeer: Materialien zur Erläuterung und Beurtheilung der wirthschaftlichen Edelmetallverhältnisse und der Währungsfrage I. kiad. 1885. II. kiad. 1886. A két kiadás közt e tárgyat illetőleg az a főkülönbség, hogy míg az elsőben a finom ezüst kilogrammonként 180 márkával (90 frt) értékesítették s az összérték ennek megfelelőleg állapították meg, addig a második kiadásban az összérték az illető korszak árának alapul vételével számítatták ki. Kimutatásunkban összehasonlítás végett mindkét összértékszámítást közöljük, a) megjelöléssel az ugyanazon egységár alapján való értékesítést, b) a különböző egység-árak alapján való értékesítést. Az arany kilogrammonként 1395 frttal számítottatott. A számok évi átlagokat jelentenek. Az 1886 és 1887 évi mennyiség adatokat Soetbeer nyomán l. Bulletin de statistique et de législation comparée. 1889 133 és 277 sk. l. Az értéket pótoltuk. Ezüstről a változó egységár 1886: 66 frt, — 1887: 63⁴⁴/₄ frt. —

M e g j e g y z é s: Szükségtelen említenünk, hogy a márkáról forintra történt átszámításnál páratlan szám esetén nem lehetett kikerekítéssel élni, hanem szükségkép önállóan kellett az értéket kiszámítani. Soetbeernél olvasható egyes számokat mint hibásakat ki kellett javítani. Innen magyarázható, hogy értékösszegeink egyes tételekben a Soetbeeréitől különböznek.

Időszak	S ú l y		É r t é k		
	Arany kg	Ezüst kg	Arany ezer forint	a) egységár 90 frt ezer forint	b) egységár változó ezer forint
1493—1520.	5,800	47,000	8,091	4,280	6,110
1521—1544.	7,160	90,200	9,988	8,118	11,285
1545—1560.	8,510	311,600	11,871	28,044	38,483
1561—1580.	6,840	299,500	9,542	26,855	36,389
1581—1600.	7,380	418,900	10,295	37,701	49,430
1601—1620.	8,520	422,900	11,885	38,061	48,211
1621—1640.	8,300	393,600	11,578	35,424	39,163
1641—1660.	8,770	366,300	12,234	32,967	35,165
1661—1680.	9,260	337,000	12,918	30,330	31,341
1681—1700.	10,765	341,900	15,017	30,771	31,797
1700—1720.	12,820	355,600	17,884	32,004	32,537
1721—1740.	19,080	431,200	26,617	38,808	39,886
1741—1760.	24,610	533,145	34,331	47,983	50,382
1761—1780.	20,705	652,740	28,883	58,747	61,963
1781—1800.	17,990	879,060	24,817	79,115	81,313
1801—1810.	17,778	894,150	24,800	80,473	80,026
1811—1820.	11,445	540,770	15,966	48,669	48,669
1821—1830.	14,216	460,560	19,831	41,450	40,759
1831—1840.	20,289	596,450	28,303	53,680	52,786
1841—1850.	54,759	780,415	76,389	70,237	68,676
1851—1855.	199,388	886,115	278,154	79,750	80,193
1856—1860.	201,750	904,990	281,441	81,449	82,354
1861—1865.	185,057	1.101,150	258,163	99,103	99,654
1866—1870.	195,026	1.339,085	272,061	120,518	119,848
1871—1875.	173,904	1.969,425	242,596	177,248	172,325
1876—1880.	172,414	2.450,252	240,517	220,523	191,031
1881—1885.	149,137	2.861,709	208,049	257,554	214,380
1886.	161,450	3.238.000	225,223	291,420	213,708
1887.	160,000	3.414,000	223,200	307,260	216,584

3. Arany és ezüst iparos fogyasztása.

Soetbeer : Materialien 2. kiad. 38. l.

O r s z á g o k	A r a n y			E z ü s t		
	Brutto fogyasztás kg	Le régi anyag fejé- ben o/o	Netto fogyasztás kg	Brutto fogyasztás kg	Le régi anyag fejé- ben o/o	Netto fogyasztás kg
Egyesült-Államok . .	21,700	10	19,500	135,000	15	115,000
Nagy-Británia	20,000	15	17,000	90,000	20	72,000
Franciaország	21,000	20	16,800	100,000	25	75,000

O r s z á g o k	A r a n y		E z z ü s t	
	Brutto fogyasztás kg	Le régi anyag fejé- ben ‰	Brutto fogyasztás kg	Le régi anyag fejé- ben ‰
Németország	15,000	20	12,000	110,000
Svájc	15,000	30	10,500	32,000
Németalföld és Bel- gium	3,200	20	2,900	30,000
Ausztria - Magyaror- szág	2,800	15	2,400	40,000
Olaszország	6,000	25	4,500	25,000
Oroszország	3,000	20	2,400	40,000
Más művelt államok	2,300	—	2,000	50,000
Összesen . . .	110,000	—	90,000	652,000
				515,000

Egyesült-Államok iparos fogyasztása.

Soetbeer : Materialien 2. kiad. 33. és 47. l. — Journal de la société de statistique de Paris 1886. 290. l.

	1883.	
	Arany d o l l á r	Ezüst d o l l á r
Órák	3.598,306	1.845,599
Lánczok	827,000	23,544
Ékszerek	7.984,390	1.116,551
Edények	528,868	2.066,294
Szemüvegek	215,428	23,782
Fogászat	37,912	6,738
Tollak	145,924	6,730
Eszközök	5,199	13,990
Levelek	1.084,824	1.131,707
Vegyészeti tárgyak .	31,611	416,419
Összesen . . .	14.459,464	5.556,530

	1885.	
	Arany d o l l á r	Ezüst d o l l á r
Vegyészeti tárgyak .	56,376	381,088
Edénykészítés	677,715	1.392,632
Tollkészítés	56,455	4,058
Lemezverés	677,354	46,121
Fogászat és más esz- közök	174,786	127,801
Optikai művek és lít- szerek	134,293	48,948
Különlék	190,944	7,523
Ékszer és óra	8.869,876	1.467,242
Összesen . . .	10.837,799	3.475,413

4. Angol „Economist“ ártáblázata.¹

Százalékos viszonzyszámok az 1845—50. évek ára képezi az egységet = 100.

Év	Kávé	Cukor	Tea	Dohány	Búza	Hús	Gyapot	Selyem
1845—50.	100	100	100	100	100	100	100	100
1865. jan. 1.	161	65	108	322	72	123	363	157
1866. »	179	72	141	222	89	129	383	200
1867. »	149	66	108	200	113	121	227	183
1868. »	141	73	104	200	127	112	100	161
1869. »	127	72	105	167	96	117	155	183
1870. »	134	83	102	167	80	123	173	174
1871. »	125	83	100	155	100	133	118	183
1872. »	145	83	100	189	104	134	141	169
1873. »	171	74	100	195	104	144	132	169
1874. »	233	68	108	183	116	146	121	149
1875. »	173	68	100	256	80	137	111	115
1876. »	183	67	100	256	84	153	107	87
1877. »	178	80	116	211	97	138	94	187
1878. »	183	60	111	189	98	135	93	143
1879. »	143	55	111	156	75	127	73	113
1880. »	151	70	141	180	88	119	110	135
1881. »	122	60	100	161	82	146	105	130
1882. »	100	67	89	222	84	125	102	139
1883. »	82	60	76	240	77	145	89	126
1884. »	106	54	92	200	73	123	92	117
1885. »	93	37	78	228	60	122	93	89
1886. »	85	50	93	216	57	106	80	93
1887. »	132	38	73	200	66	112	82	130
1888. »	166	49	64	244	58	108	90	117
1889. »	172	50	70	227	57	100	91	110

Év	Len és kender	Gyapju	Indigo	Olaj	Épületfa	Faggyú	Bőr	Réz
1845—50.	100	100	100	100	100	100	100	100
1865. jan. 1.	132	159	137	129	97	93	131	101
1866. »	140	144	126	141	91	112	131	122
1867. »	116	144	145	140	95	106	128	98
1868. »	121	115	154	138	94	98	136	96

¹ Közzétetik a »Commercial-History & Review« című mellékletben az alapul szolgáló abszolút számokkal együtt. Az utolsó megjelent 1889. február 18-án. Az ártáblázat július 1-ei árakat is közöl összehasonlítás végett.— Az ártáblázatnak különben 47 különböző árú szolgál alapul, mely azonban 22-re vonatik össze, a mennyiben ugyan annak az árúnak különböző nemei egynek vétetnek és a viszonzyszámokat mutató táblázatban átlagárakkal számíttatnak.

Év	Len és kender	Gyapjú	Indigo	Olaj	Épületfa	Faggyú	Bőr	Réz
1869. jan. 1.	124	104	143	127	97	111	136	89
1870. »	116	96	151	126	99	105	128	83
1871. »	116	88	137	114	115	102	128	81
1872. »	115	133	159	122	116	111	133	103
1873. »	118	157	169	118	127	98	144	105
1874. »	118	140	123	110	125	93	147	104
1875. »	95	145	163	111	132	108	153	105
1876. »	105	133	130	116	128	120	147	100
1877. »	99	141	173	114	128	102	144	93
1878. »	92	122	169	110	132	89	150	81
1879. »	80	107	164	104	115	83	146	72
1880. »	78	117	205	106	105	102	144	81
1881. »	71	120	197	95	106	89	144	75
1882. »	75	108	195	94	110	103	139	86
1883. »	68	106	190	100	108	111	139	80
1884. »	76	98	151	110	100	113	139	71
1885. »	78	92	157	93	102	87	144	60
1886. »	76	90	153	86	92	70	142	50
1887. »	79	116	131	76	86	60	136	48
1888. »	66	111	129	74	80	73	133	91
1889. »	62	107	125	82	111	87	130	89

Év	Vas	Ólom	Czink	Pernam- bucói gya- pot-gyapjú	Gyapot fonal	Gyapot szövet	Egységár számok
1845—50.	100	100	100	100	100	100	2,200=100'00%
1865. jan. 1.	95	115	115	325	323	252	3,575=162'50 »
1866. »	100	123	122	267	308	222	3,564=162'00 »
1867. »	88	114	99	191	215	178	3,024=137'45 »
1868. »	86	111	112	181	118	114	2,682=121'91 »
1869. »	85	109	129	139	149	131	2,666=121'18 »
1870. »	88	109	138	144	154	135	2,689=122'23 »
1871. »	87	103	160	106	138	118	2,590=117'73 »
1872. »	99	109	177	119	149	125	2,835=128'86 »
1873. »	141	124	171	126	154	126	2,947=133'95 »
1874. »	167	139	143	106	136	116	2,891=131'41 »
1875. »	138	137	118	95	122	116	2,778=126'27 »
1876. »	125	131	99	106	123	111	2,711=123'23 »
1877. »	104	126	95	82	108	113	2,723=123'77 »
1878. »	91	109	85	82	104	101	2,529=114'95 »
1879. »	77	84	77	71	88	81	2,202=100'09 »
1880. »	92	112	109	88	110	95	2,538=115'36 »
1881. »	79	87	110	86	110	101	2,376=108'00 »
1882. »	86	88	134	82	110	99	2,435=110'68 »
1883. »	78	83	114	78	100	92	2,342=106'45 »
1884. »	69	70	104	74	99	88	2,221=100'95 »

Év	Vas	Ólom	Czink	Pernam- bucol gy- pót-gyapjú	Gyapot fonal	Gyapot szövet	Egységár számok
1885. jan. 1.	75	65	90	75	100	80	2,098= 95'36 »
1886. »	66	72	113	65	83	85	2,023= 91'95 »
1887. »	62	74	120	68	86	84	2,059= 93'59 »
1888. »	67	90	173	70	90	87	2,230=101'36 »
1889. »	70	76	118	72	93	88	2,187= 99'41 »

5. Palgrave egységár-számai.

a) Angol ártáblázat. (26. sz.)

Év	Kávé	Czukor	Téa	Dohány	Búza	Hús	Gyapot	Selyem
1865—69.	100	100	100	100	100	100	100	100
1870. jan. 1.	89	120	90	75	80	102	71	98
1871. »	82	120	88	70	100	111	48	103
1872. »	96	120	88	85	104	112	57	95
1873. »	114	106	88	88	104	120	54	95
1874. »	154	96	96	82	116	122	49	84
1875. »	116	96	88	113	80	114	45	65
1876. »	121	95	88	113	84	127	43	49
1877. »	117	115	103	95	97	115	38	106
1878. »	121	86	98	85	98	112	38	81
1879. »	94	80	98	70	75	105	30	64
1880. »	100	100	125	81	88	99	45	76
1881. »	80	86	88	72	82	122	43	73
1882. »	66	96	79	100	84	104	41	78
1883. »	54	86	67	108	77	121	36	71
1884. »	70	77	81	90	73	103	37	66
1885. »	62	53	69	103	60	102	38	53
1886. »	57	72	81	97	57	90	32	55

Év	Len és kender	Gyapjú	Indigo	Olaj	Fa	Faggyu	Bőr	Réz
1865—69.	100	100	100	100	100	100	100	100
1870. jan. 1.	91	72	107	94	104	101	97	82
1871. »	91	66	97	106	121	98	97	80
1872. »	90	100	112	91	122	107	101	102
1873. »	93	118	119	88	134	94	110	104
1874. »	93	105	87	81	132	90	112	103
1875. »	74	109	115	82	139	104	116	104
1876. »	82	100	92	86	135	115	112	99
1877. »	77	106	121	84	135	98	110	92
1878. »	72	91	119	81	139	86	114	80
1879. »	62	80	116	77	121	80	111	71
1880. »	61	88	145	78	110	98	110	80

Év	Len és kender	Gyapju	Indigo	Olaj	Fa	Faggyu	Bőr	Réz
1881. »	55	90	139	70	111	86	110	74
1882. »	58	81	138	69	116	99	106	85
1883. »	53	80	134	74	113	107	106	79
1884. »	59	73	107	81	105	109	106	70
1885. »	61	69	111	69	107	84	110	59
1886. »	59	67	108	64	97	67	108	49

Év	Vas	Ólom	Czink	Pernambuco gyapjútól	Gyapjótól	Gyapjótól szövet	Egységár számok	Százalék szám
1865—69.	100	100	100	100	100	100	2200	100
1870. jan. 1.	97	95	120	65	70	75	1995	91
1871. »	96	90	139	48	64	66	1981	90
1872. »	109	95	154	54	68	70	2132	97
1873. »	155	108	148	57	70	70	2237	102
1874. »	183	122	124	48	63	65	2207	100
1875. »	152	120	103	43	55	65	2098	95
1876. »	137	115	86	48	55	62	2044	93
1877. »	114	110	83	37	48	63	2064	94
1878. »	100	95	74	37	47	56	1910	87
1879. »	85	73	67	32	40	45	1676	76
1880. »	101	98	94	39	49	53	1918	87
1881. »	87	76	95	38	49	56	1782	81
1882. »	95	77	117	37	49	55	1830	83
1883. »	86	72	99	36	45	51	1755	79
1884. »	76	61	90	33	44	49	1660	75
1885. »	82	57	78	34	45	46	1552	70
1886. »	76	63	98	30	39	43	1509	69

b) A főiparok viszonylagos fontossága 1885-ben. (27. sz.)¹

	Behozatal ezer font	Kivitel ezer font	Netto behozatal ezer font	Hazaité- melés ezer font	Összes hazai keres- kedelem ezer font	Egységárszám viszony- lagos fontosság	össze- használt 1865—69-e
Gyapjót nyers.	36,000	4,400	31,600	—	31,600	263	101
Selyem nyers.	1,700	300	1,400	—	1,400	12	6
Len és kender	5,400	700	4,700	1,200	5,900	49	30
Gyapju.....	25,100	14,000	11,100	6,000	17,100	142	99
Hús	24,000	1,000	23,000	40,000	63,000	524	535
Vas.....	2,000	—	2,000	16,000	18,000	150	123
Réz.....	4,800	300	4,500	180	4,680	39	23
Ólom	1,200	100	1,100	450	1,550	13	7
Czink	2,200	1,150	1,050	750	1,800	15	12

¹ Az eredetiben mennyiségek is közöltek, melyek azonban a számitásnál figyelmen kívül hagyattak. Térszűke miatt itt kihagyjuk.

	Behozatal ezer font	Kivitel ezer font	Netto behozatal ezer font	Hazai ter- melés ezer font	Összes hazai keres- kedelem ezer font	Egységárszám viszony- lagos fontosság	össze- hasonlítva 1865—69-el
Fa	14,750	100	14,650	5,000	19,650	164	176
Faggyu	1,580	240	1,340	2,000	3,340	28	24
Bőr	9,600	3,000	6,600	3,000	9,600	80	88
Indigo	2,100	1,500	600	—	600	5	6
Olaj	6,800	900	5,900	?	5,900	49	34
Kávészó	3,310	2,380	930	—	930	8	5
Cukor	18,450	530	17,920	—	17,920	149	79
Tea	10,700	2,200	8,500	—	8,500	71	49
Dohány	3,900	400	3,500	—	3,500	29	30
Búza és liszt.	34,700	350	34,350	15,000	49,350	410	242
					264,320	2200	1669

c) Francia ártáblázat.

Év	Kávészó	Cukor	Búza	Szarvas- marha	Vaj	Rizs	Dohány	Ipece
1865—69.	100	100	100	100	100	100	100	100
1870.	91	115	91	111	111	90	97	100
1871.	97	133	127	117	102	116	97	100
1872.	115	120	118	118	102	90	116	102
1873.	135	109	121	122	103	72	118	90
1874.	139	106	109	111	95	72	89	85
1875.	134	98	94	102	100	77	104	88
1876.	123	109	98	103	102	90	93	88
1877.	126	124	112	107	97	133	93	98
1878.	114	104	103	109	94	82	77	85
1879.	109	102	109	104	94	84	77	78
1880.	105	113	109	100	89	74	77	78
1881.	92	104	107	97	89	69	77	83
1882.	82	104	104	102	87	64	77	85
1883.	85	83	90	103	87	64	93	81
1884.	74	57	81	99	84	64	98	78

Év	Tábla- olaj	Faggyu	Nyers selyem	Selyem- szövet	Keztyű	Gyapot	Gyapjú	Gyapjú- árú
1865—69.	100	100	100	100	100	100	100	100
1870.	102	130	91	92	106	78	86	91
1871.	123	120	103	95	109	70	112	95
1872.	123	111	103	98	109	83	120	111
1873.	106	102	85	93	109	71	108	102
1874.	78	102	69	83	109	60	106	94
1875.	119	103	65	77	109	54	102	90
1876.	111	111	95	76	100	48	90	85
1877.	143	111	78	71	95	48	94	81

Év	Tábla- olaj	Faggyu	Nyers selyem	Selyem- szövet	Kesztyű	Gyapot	Gyapju	Gyapju- ár
1878.	113	92	68	62	95	47	93	76
1879.	102	79	66	60	95	51	85	73
1880.	102	83	63	61	95	55	98	79
1881.	102	102	68	63	95	50	88	71
1882.	90	106	65	62	93	50	86	73
1883.	101	127	60	63	93	47	84	71
1884.	111	88	56	57	93	46	80	65

Év	Bőr	Köszén	Vas	Réz	Ólom	Ón	Egység- árszám	Viszony- szám
1865—69.	100	100	100	100	100	100	2200	100
1870.	94	95	100	97	78	90	2137	97
1871.	106	99	100	99	78	85	2283	104
1872.	134	111	100	153	87	110	2434	111
1873.	127	171	125	136	94	124	2423	110
1874.	134	139	115	128	87	113	2223	101
1875.	148	128	110	133	91	117	2243	102
1876.	134	119	100	122	87	108	2196	100
1877.	127	116	100	107	80	100	2241	102
1878.	116	101	85	92	62	80	1950	89
1879.	127	94	90	87	56	76	1898	86
1880.	127	99	100	92	59	83	1941	88
1881.	120	101	95	82	53	72	1880	85
1882.	113	102	90	87	50	74	1845	84
1883.	120	83	80	82	44	66	1807	82
1884.	116	83	80	70	37	62	1679	76

d) A főiparok viszonylagos fontossága 1882.

Behozatal	Érték ezer frank	Viszonylagos fontosság	Össze- hasonlítva 1865—69.-el
Kávé.	85,500	57	47
Czukor.	138,100	93	95
Búza (gabona).	502,400	336	346
Szarvasmarha és juh	178,400	120	122
Vaj	17,000	11	10
Rizs	33,400	23	15
Dohány	27,400	18	16
Repcze	99,400	67	56
Táblaolaj	22,700	15	14
Faggyu	33,900	23	24
Selyem (nyers).	318,200	213	140
Gyapot (nyers).	211,800	142	70
Gyapju (nyers).	303,100	203	175

B e h o z a t a l	Érték ezer frank	Viszonylagos fontosság	Össze- hasonlítva 1865—69-el
Bőr	171,000	114	126
Kőszén.	189,100	127	130
Vas és aczél	27,100	18	16
Réz	43,100	29	25
Ólom	21,200	14	7
Ón.	13,700	9	7
K i v i t e l			
Selyemárúk	289,700	194	125
Gyapjúárúk	401,900	269	193
Keztyűk	156,500	105	96
		2200	1855

6. Sauerbeck Ágoston ártáblázatai.

Viszonyszámok. Az 1867—77. átlagár=100.

Forrás : Journal of the statistical society 1886. : 642—648., 1887. : 180—182.,
1889 : 117—120.

Év	B ú z a		3	4	5	6	7	8	1—8	%
	1	2	Liszt	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya	Rizs	Összesen	
1846.	100	100	111	84	91	120	107	135	848	106
1847.	128	128	126	113	110	138	137	155	1,035	129
1848.	93	93	100	81	79	98	103	87	734	92
1849.	81	81	89	71	67	86	81	77	633	79
1850.	74	74	80	60	63	86	73	85	595	74
1851.	71	71	78	64	72	86	60	80	582	73
1852.	75	75	85	73	73	89	77	90	637	80
1853.	97	97	113	85	81	108	115	107	803	100
1854.	133	133	141	92	107	132	103	122	963	120
1855.	137	137	148	89	106	132	81	130	960	120
1856.	127	127	135	105	97	108	73	100	872	109
1857.	103	103	111	108	97	114	99	102	837	105
1858.	81	81	87	89	94	101	85	75	693	87
1859.	80	80	89	85	89	95	77	85	680	85
1860.	98	98	104	94	94	108	94	102	792	90
1861.	102	102	113	92	91	114	99	105	818	102
1862.	102	102	102	90	87	95	103	105	786	98
1863.	82	82	89	87	82	89	77	110	698	87

¹ Az amerikai búza (red winter = téli piros) ára tényleg csak 1871. óta fordul elő, addig az angol búza árával egyenlőnek vétetett.

Év	B ú z a								1—8 Összesen	%
	1 angol	2 amerikai	3 Liszt	4 Árpa	5 Zab	6 Tengeri	7 Burgonya	8 Rizs		
1864.	74	74	83	77	77	89	64	95	633	79
1865.	76	76	85	76	84	92	73	107	669	84
1866.	91	91	98	96	94	98	73	120	761	95
1867.	118	118	126	103	100	126	111	117	919	115
1868.	117	117	117	110	108	120	107	110	906	113
1869.	89	89	87	101	100	95	73	95	729	91
1870.	86	86	89	89	88	92	77	95	702	88
1871.	104	100	96	92	97	101	68	98	756	94
1872.	105	105	102	96	89	89	120	100	806	101
1873.	108	113	104	104	98	92	137	95	851	106
1874.	102	102	102	115	111	117	90	100	839	105
1875.	83	86	87	98	110	105	90	82	741	93
1876.	85	86	89	90	101	82	115	90	738	92
1877.	104	98	98	102	100	84	111	100	797	100
1878.	85	86	83	103	94	77	132	100	760	95
1879.	80	86	78	87	84	73	111	96	695	87
1880.	81	91	85	85	89	79	111	91	712	89
1881.	83	93	87	82	84	85	73	83	670	84
1882.	83	87	87	80	84	95	81	74	671	84
1883.	76	80	78	82	82	85	90	81	654	82
1884.	65	65	65	79	78	78	64	77	571	71
1885.	60	62	63	77	79	71	64	70	546	68
1886.	63	61	61	68	73	65	69	66	521	65
1887.	60	61	61	65	63	65	73	68	516	64
1888.	58	66	65	71	64	72	69	71	536	67

Év	Mar h a h ú s		J u h h ú s		13 Sertéshús	14 Szalonna	15 Vaj	9—15 Összesen	%
	9 Első	10 Közép	11 Első	12 Közép					
1846.	68	68	84	87	100	77	82	566	81
1847.	76	80	87	91	104	97	81	616	88
1848.	69	74	84	85	100	92	78	582	83
1849.	64	64	70	69	83	78	70	498	71
1850.	61	60	68	67	79	66	66	467	67
1851.	63	60	70	69	77	69	70	478	68
1852.	63	62	70	69	73	73	70	480	69
1853.	76	78	86	85	87	85	80	577	82
1854.	85	86	84	84	94	91	82	609	87
1855.	85	88	84	84	92	92	85	610	87
1856.	81	82	84	84	96	96	92	615	88
1857.	81	84	86	84	100	95	93	623	89

Év	Marhahús		Juhhús		13 Sertéshús	14 Szalonna	15 Vaj	9—15 Összesen	‰
	9 Első	10 Közép	11 Első	12 Közép					
1858.	80	82	81	80	85	80	94	582	83
1859.	81	82	84	85	90	80	92	594	85
1860.	85	84	89	91	104	92	90	635	91
1861.	83	84	87	91	104	95	90	634	91
1862.	78	78	84	87	100	88	90	605	86
1863.	80	82	86	87	92	85	86	598	85
1864.	85	88	87	93	94	88	87	622	89
1865.	90	92	102	105	106	93	93	681	97
1866.	90	94	97	100	104	99	90	674	96
1867.	88	90	87	91	87	84	93	620	89
1868.	85	86	81	85	87	89	101	614	88
1869.	93	92	92	93	106	103	92	671	96
1870.	95	96	92	95	108	100	99	685	98
1871.	102	106	100	107	98	85	104	702	100
1872.	100	104	106	111	96	97	95	709	101
1873.	110	112	113	114	104	109	98	760	109
1874.	105	102	98	96	104	108	107	720	103
1875.	109	110	113	107	110	108	101	758	108
1876.	105	104	114	105	113	109	108	758	108
1877.	104	98	109	98	98	101	102	710	101
1878.	104	98	108	100	96	100	98	704	101
1879.	93	90	102	95	92	97	86	655	94
1880.	98	98	105	98	106	103	100	708	101
1881.	95	96	109	104	104	103	98	709	101
1882.	102	102	114	109	98	100	100	725	104
1883.	104	102	116	111	94	97	98	722	103
1884.	98	98	102	96	92	95	96	677	97
1885.	88	88	89	85	87	92	89	618	88
1886.	83	84	98	95	87	91	80	618	88
1887.	73	72	83	76	83	82	82	551	79
1888.	81	78	92	85	77	82	80	575	82

Év	C z u k o r		18 Kávé	19 Téa	16—19 Összesen	‰	1—19 Élelmi szercek Összesen	‰
	16 nyugot-indiai és répa	17 jával						
1846.	143	116	55	79	393	98	1807	95
1847.	117	98	54	78	347	87	1998	105
1848.	87	74	46	70	277	69	1593	84
1849.	96	84	55	75	310	77	1441	76
1850.	100	88	69	93	350	87	1412	75
1851.	100	91	59	88	338	84	1398	74
1852.	87	81	61	72	301	75	1418	75

Év	C z u k o r		18 Káv	19 Téa	16—19 Összesen	%	1—19		%
	nyugot-indiai és répa	jávai					Élelmi szerek összesen		
1853.	96	91	68	94	349	87	1729	91	
1854.	87	88	70	95	340	85	1912	101	
1855.	104	102	66	84	356	89	1926	101	
1856.	122	116	69	83	390	97	1877	99	
1857.	148	144	78	108	478	119	1938	102	
1858.	104	116	70	98	388	97	1663	88	
1859.	100	109	79	120	408	102	1682	89	
1860.	104	112	86	126	428	107	1855	98	
1861.	96	102	82	104	384	96	1836	97	
1862.	87	98	93	116	394	98	1785	94	
1863.	92	95	99	111	397	99	1693	89	
1864.	113	112	96	102	423	106	1678	88	
1865.	96	95	90	107	388	97	1738	91	
1866.	92	91	85	108	376	94	1811	95	
1867.	94	98	79	106	377	94	1916	101	
1868.	95	98	72	118	383	96	1903	100	
1869.	103	105	75	109	392	98	1792	94	
1870.	99	105	72	104	380	95	1767	93	
1871.	109	109	81	99	398	100	1856	98	
1872.	111	105	101	100	417	104	1932	102	
1873.	101	98	125	102	426	106	2037	107	
1874.	97	93	130	101	421	105	1980	104	
1875.	90	88	123	98	399	100	1898	100	
1876.	94	91	118	90	393	98	1889	99	
1877.	106	105	118	81	410	103	1917	101	
1878.	88	88	106	79	361	90	1825	96	
1879.	86	84	97	82	349	87	1699	90	
1880.	89	89	97	78	353	88	1773	94	
1881.	92	93	84	66	335	84	1714	91	
1882.	87	89	68	59	303	76	1699	89	
1883.	84	86	77	60	307	77	1683	89	
1884.	56	62	73	62	253	63	1501	79	
1885.	59	62	65	64	250	63	1414	74	
1886.	50	50	75	64	239	60	1378	63	
1887.	52	51	113	53	269	67	1336	70	
1888.	57	56	96	50	259	65	1370	72	

Év	K ö s z é n		22	23	24	25	26	20—26	%
	20 Nyers vas	21 Kovácsolt vas							
1846.	97	115	111	86	93	82	61	645	92
1847.	95	118	119	83	91	93	62	661	94

Év	20	21	22	23	24	K	ö	s	z	é	n	20—26	
	Nyers vas	Kovácsolt vas	Réz	Czink	Ólom	London						Összesen	%
1848.	59	85	104	74	83	82						549	78
1849.	66	76	103	73	77	80						537	77
1850.	64	71	104	74	87	77						539	77
1851.	58	67	104	78	84	73						524	75
1852.	65	76	119	81	87	75						563	80
1853.	90	112	141	108	117	100						733	105
1854.	115	121	153	111	117	107						803	115
1855.	103	103	153	110	115	100						763	109
1856.	105	108	144	127	122	84						767	110
1857.	100	100	151	128	118	84						757	108
1858.	79	85	131	112	109	82						673	96
1859.	75	82	131	128	110	84						685	98
1860.	78	79	127	125	108	93						682	97
1861.	71	73	119	113	100	91						640	91
1862.	78	76	116	111	101	82						636	91
1863.	81	85	115	114	101	82						650	93
1864.	83	100	119	99	102	91						670	96
1865.	79	94	111	85	98	91						635	91
1866.	88	88	108	78	100	89						633	91
1867.	78	82	95	83	96	91						608	87
1868.	77	77	93	90	94	84						595	85
1869.	78	82	92	120	94	84						627	89
1870.	79	89	87	119	90	84						625	89
1871.	85	92	92	128	89	87						652	93
1872.	148	133	124	139	99	116						886	127
1873.	170	152	112	126	117	145						989	141
1874.	127	124	105	93	109	114						810	116
1875.	95	101	109	80	110	109						710	101
1876.	85	88	101	70	107	95						633	90
1877.	79	82	91	65	100	91						589	84
1878.	70	68	83	58	81	82						518	74
1879.	69	70	77	69	74	82						511	73
1880.	79	82	84	84	80	70						551	79
1881.	71	70	83	89	74	77						536	77
1882.	71	76	88	97	71	77						553	79
1883.	69	70	84	89	63	82						532	76
1884.	61	62	72	77	55	75						476	68
1885.	60	59	57	83	57	75						463	66
1886.	58	56	53	93	65	73						466	67
1887.	61	56	59	107	63	73						486	69
1888.	58	59	108	111	68	75						546	78

Év	G y a p o t		29	30	31	G y a p j u		34	27—34	%
	Upland	27 28 Dholle- rah				32 merino	33 angol			
1846.	54	52	104	91	95	85	66	70	617	77
1847.	68	67	106	99	90	75	61	61	627	78
1848.	46	48	81	86	79	59	56	56	511	64
1849.	57	57	77	78	79	73	51	65	537	67
1850.	78	78	87	81	84	79	56	83	626	78
1851.	61	63	96	94	68	79	63	78	602	75
1852.	59	63	98	85	84	92	68	78	627	78
1853.	64	61	100	104	116	95	81	78	699	87
1854.	60	54	119	145	95	86	78	69	706	88
1855.	63	59	106	118	100	92	66	69	673	84
1856.	70	70	92	101	95	109	81	96	714	89
1857.	86	82	75	85	90	111	104	104	737	92
1858.	76	82	96	73	84	108	69	83	671	84
1859.	75	74	108	69	84	112	94	91	707	88
1860.	69	74	104	69	84	116	102	100	718	90
1861.	95	93	100	69	92	104	99	87	739	92
1862.	192	191	117	79	110	104	104	91	988	123
1863.	258	285	112	86	142	105	114	91	1,193	149
1864.	306	318	110	87	134	110	139	96	1,300	162
1865.	211	215	108	81	103	107	130	117	1,072	134
1866.	172	178	115	103	116	113	119	122	1,038	130
1867.	121	129	102	110	103	101	95	117	878	110
1868.	117	126	107	112	101	92	88	109	852	106
1869.	135	144	105	108	100	79	92	113	876	109
1870.	110	120	102	113	117	79	85	122	848	106
1871.	95	86	92	105	124	100	108	117	827	103
1872.	117	111	103	108	108	124	130	113	914	114
1873.	100	92	97	101	95	118	124	95	822	103
1874.	89	79	92	92	95	113	105	74	739	92
1875.	82	74	100	85	87	105	100	68	701	88
1876.	69	67	100	86	87	94	88	91	682	85
1877.	70	77	94	81	92	94	82	87	677	85
1878.	66	73	84	69	90	93	76	72	623	78
1879.	70	74	73	67	87	88	63	69	591	74
1880.	77	78	79	68	99	103	77	65	646	81
1881.	71	65	70	86	98	92	63	68	613	77
1882.	74	64	64	90	79	92	57	68	588	73
1883.	64	58	65	92	75	89	51	68	562	70
1884.	67	59	64	86	71	85	51	63	546	68
1885.	62	63	73	82	63	73	50	55	521	65

Év	G y a p o t		29	30	31	G y a p j u		34	27—34	%
	Upland	28 Dholle- rah				32 merino	33 angol			
1886.	57	53	75	74	61	70	51	60	501	63
1887.	62	53	68	81	64	72	54	63	517	65
1888.	62	58	61	81	70	72	53	57	514	64

Év	35		36	37	38	39	40
	Nyers bőr						
			Kikészített bőr	Faggyu	Pálma-olaj	Tábla-olaj	Lenolaj és lennag
1846.	72		69	98	80	80	82
1847.	65		66	107	92	94	84
1848.	53		61	104	85	86	75
1849.	51		59	87	82	82	80
1850.	53		59	82	77	86	90
1851.	64		62	84	72	80	92
1852.	61		59	87	74	96	85
1853.	71		77	116	95	128	91
1854.	82		84	145	123	110	112
1855.	92		84	128	113	108	123
1856.	117		91	119	108	104	110
1857.	135		120	130	115	112	117
1858.	111		94	118	100	92	97
1859.	120		98	126	115	98	91
1860.	121		108	126	118	116	95
1861.	106		94	121	115	114	101
1862.	98		91	106	110	112	118
1863.	86		91	98	95	110	125
1864.	84		88	93	87	114	114
1865.	80		88	100	95	102	112
1866.	79		91	102	108	114	114
1867.	79		88	99	105	124	118
1868.	87		91	103	103	132	106
1869.	84		91	103	105	104	101
1870.	87		91	99	100	102	103
1871.	96		94	101	97	98	107
1872.	112		109	103	100	96	109
1873.	120		114	97	97	86	105
1874.	115		109	92	92	84	94
1875.	109		108	102	92	86	85
1876.	93		105	101	97	92	82
1877.	101		100	94	103	98	92
1878.	94		92	84	97	98	85
1879.	92		91	82	87	92	89

Év	35 Nyers bőr	36 Kikészített bőr	37 Faggyu	38 Pálma-olaj	39 Tábla-olaj	40 Lenolaj és lenmag
1880.	105	97	86	82	82	90
1881.	100	95	89	82	76	85
1882.	100	94	107	90	74	75
1883.	100	94	103	105	72	68
1884.	100	94	94	92	80	69
1885.	95	94	76	77	78	73
1886.	85	94	63	61	76	69
1887.	88	94	61	56	68	65
1888.	73	87	71	56	72	63

Év	41 Petroleum	42 Szóda	43 Szóda nitrata	44 Indigo	45 Fa
1846.	—	—	111	53	125
1847.	—	—	100	42	125
1848.	—	—	93	42	92
1849.	—	—	86	49	100
1850.	—	—	104	73	92
1851.	—	—	102	52	100
1852.	—	—	105	68	125
1853.	—	—	129	67	133
1854.	—	—	121	64	142
1855.	—	—	123	73	136
1856.	—	—	125	79	125
1857.	—	—	146	90	109
1858.	—	—	125	90	98
1859.	—	—	116	90	110
1860.	—	—	105	90	119
1861.	—	—	96	119	117
1862.	—	—	100	100	117
1863.	—	—	104	86	113
1864.	—	—	112	80	113
1865.	—	—	102	90	109
1866.	—	—	89	94	101
1867.	—	103	86	102	96
1868.	—	92	96	115	97
1869.	—	82	112	119	101
1870.	—	85	116	110	102
1871.	—	125	116	124	89
1872.	—	152	114	93	94
1873.	122	109	110	92	111
1874.	82	92	88	97	113
1875.	80	82	88	79	99

Év	41 Petroleum	42 Szóda	43 Szóda nitrata	44 Indigo	45 Fa
1876.	116	87	82	91	100
1877.	96	78	100	75	100
1878.	73	76	107	76	87
1879.	59	74	107	86	75
1880.	60	80	111	100	89
1881.	58	71	104	93	89
1882.	48	69	95	90	91
1883.	52	72	80	86	88
1884.	52	71	68	83	82
1885.	55	60	75	72	81
1886.	47	53	71	69	76
1887.	45	54	68	66	70
1888.	52	52	71	66	74

Év	35—45 Összesen	%	20—45 Összesen	%	1—45 Főösszeg	%
1846.	770	86	2,032	85	3,839	89
1847.	775	86	2,063	86	4,061	95
1848.	691	77	1,751	73	3,344	78
1849.	676	75	1,750	73	3,191	74
1850.	716	80	1,881	78	3,293	77
1851.	708	79	1,834	76	3,232	75
1852.	760	84	1,950	81	3,368	78
1853.	907	101	2,339	97	4,068	95
1854.	983	109	2,492	104	4,404	102
1855.	980	109	2,416	101	4,342	101
1856.	978	109	2,459	102	4,336	101
1857.	1,074	119	2,568	107	4,506	105
1858.	921	102	2,265	94	3,928	91
1859.	964	107	2,356	98	4,038	94
1860.	998	111	2,398	100	4,253	99
1861.	983	109	2,362	99	4,198	98
1862.	952	106	2,576	107	4,361	101
1863.	908	101	2,751	115	4,444	103
1864.	885	98	2,855	119	4,533	105
1865.	878	97	2,585	108	4,323	101
1866.	892	99	2,563	107	4,374	102
1867.	1,000	100	2,486	100	4,402	100
1868.	1,022	99	2,469	97	4,372	99
1869.	1,002	100	2,505	100	4,297	98
1870.	995	99	2,468	97	4,235	96
1871.	1,047	101	2,526	101	4,382	100
1872.	1,082	115	2,882	115	4,814	109

Év	35—45 Összesen	%	20—45 Összesen	%	1—45 Főösszeg	%
1873.	1,163	114	2,974	114	5,011	111
1874.	1,058	100	2,607	100	4,587	102
1875.	1,010	93	2,421	93	4,319	96
1876.	1,046	91	2,361	91	4,250	95
1877.	1,037	89	2,303	89	4,220	94
1878.	969	81	2,110	81	3,935	87
1879.	934	78	2,036	78	3,735	83
1880.	982	84	2,179	84	3,952	88
1881.	942	80	2,091	80	3,805	85
1882.	933	80	2,074	80	3,773	84
1883.	920	77	2,014	77	3,697	82
1884.	885	73	1,907	73	3,408	76
1885.	836	70	1,820	70	3,234	72
1886.	764	69	1,731	67	3,109	69
1887.	735	67	1,738	67	3,074	68
1888.	737	67	1,797	69	3,167	70

7. Dr. Franz Král

265 hamburgi árucikk árjegyzéseire alapított viszonyszámainak végeredménye. — Összehasonlítási alapul az 1871. évi árak szolgálnak. (L. Geldwert und Preisbewegung im Deutschen Reiche 1871—1884. 110. l.)

Év	I. Élelmi c z i k k e k		II. Élvezeti szerek	III. Gyógyszerek
	A) Nővényiek (21)	B) Állatiak és só (8)	(59)	(18)
1847—50.	1,705'64	662'78	4,608'80	1,612'42
1851—55.	2,041'96	661'76	5,718'31	1,781'91
1856—60.	2,028'13	745'33	6,337'52	1,730'38
1861—65.	1,887'79	697'07	5,885'55	2,017'10
1866—70.	2,129'28	791'76	5,657'97	1,915'90
1871.	2,100'00	800'00	5,900'00	1,800'00
1872.	2,105'75	790'21	6,531'14	1,789'10
1873.	2,131'70	857'67	6,923'66	1,776'91
1874.	2,249'19	932'88	7,254'75	1,944'96
1875.	2,120'26	930'87	6,779'71	1,884'13
1876.	2,101'92	930'87	6,550'82	1,725'56
1877.	2,138'78	865'30	6,686'81	1,747'13
1878.	2,035'25	769'99	6,553'39	1,602'34
1879.	2,042'88	788'53	6,464'59	1,646'08
1880.	2,125'97	923'14	6,639'08	1,612'07
1881.	2,163'66	1,103'96	6,511'27	1,700'73
1882.	2,100'12	982'19	6,106'74	1,646'22
1883.	1,972'58	985'03	5,888'53	1,568'51
1884.	1,823'42	896'71	5,471'93	1,648'95

Év	IV. Egyéb nyers árak (132)	V. Félgyártmá- nyok (13)	VI. Gyártmányok (14)	Összes árak (265)
1847—50.	11,968'99	1,205'74	1,720'55	23,484'20
1851—55.	13,109'90	1,266'21	1,805'89	26,385'94
1856—60.	13,632'65	1,395'25	1,689'61	27,558'87
1861—65.	11,713'51	1,416'92	1,569'02	25,186'96
1866—70.	13,263'01	1,292'47	1,472'85	26,523'74
1871.	13,200'00	1,300'00	1,400'00	26,500'00
1872.	14,559'08	1,555'94	1,507'18	28,838'40
1873.	14,945'87	1,636'11	1,633'25	29,905'17
1874.	14,377'43	1,417'86	1,540'58	29,717'65
1875.	14,140'80	1,339'35	1,568'26	28,763'38
1876.	13,588'33	1,227'45	1,521'53	27,646'48
1877.	12,932'59	1,143'95	1,409'29	26,923'85
1878.	12,558'46	1,119'53	1,356'19	25,995'15
1879.	12,017'18	1,013'72	1,316'39	25,289'37
1880.	12,504'31	1,017'04	1,389'60	26,211'21
1881.	12,245'95	1,025'42	1,345'64	26,096'63
1882.	12,473'65	1,009'12	1,374'42	25,692'46
1883.	12,229'22	1,011'21	1,424'44	25,079'52
1884.	11,689'63	1,021'99	1,357'80	23,910'43

8. 100 árú átlagos ára Hamburgban.

Forrás: Soetbeer Materialien II. kiad. 1886. 99. s k. l. — 1886—88-ra Hamburgs Handel und Schiffahrt 1887. 108—111. l. és 1888. II. 26. l. Bimetallisme in Europa. Consular Reports 1887. dec. 652. l.

I. Mezei termények.

Mértékegység: 100 kg. Ár: márká=50 kr. Szesznel mértékegység hektoliter.

Év	Búza	%	Búzaliszt	%
1847—50.	19'44	100'00	28'92	100'00
1851—55.	23'28	119'75	34'32	118'67
1856—60.	22'62	116'36	32'76	113'28
1861—65.	20'34	104'63	28'68	99'17
1866—70.	23'40	120'37	31'44	108'71
1871—75.	23'73	122'02	33'16	114'66
1876—80.	22'02	113'27	31'13	107'61
1881.	22'21	114'25	33'32	115'21
1882.	20'43	105'09	32'03	110'71
1883.	18'66	95'99	28'87	99'80
1884.	16'78	86'32	24'50	84'72
1885.	15'33	78'86	22'67	78'39
1881—85.	18'68	96'02	28'28	97'79
1886.	15'06	77'47	21'10	72'96
1887.	15'03	77'31	20'69	71'54
1888.	14'42	74'18	18'74	64'80

Év	Rozs	%	Rozsliszt	%
1847—50.	12'24	100'00	14'85	100'00
1851—55.	17'88	146'08	23'55	158'59
1856—60.	16'08	131'37	24'42	164'44
1861—65.	14'76	120'59	20'04	134'95
1866—70.	18'18	148'53	23'40	157'58
1871—75.	17'56	143'46	23'48	158'11
1876—80.	16'42	134'15	23'42	157'71
1881.	19'76	161'44	25'66	172'79
1882.	16'07	131'29	21'09	142'02
1883.	14'48	118'30	17'97	121'01
1884.	13'97	114'13	18'02	121'35
1885.	12'21	99'75	16'82	113'27
1881—85.	15'30	125'00	19'91	134'07
1886.	11'05	90'27	15'34	103'30
1887.	10'06	82'19	14'24	95'89
1888.	10'73	87'66	16'17	108'92

Év	Zab	%	Árpa	%
1847—50.	11'16	100'00	14'34	100'00
1851—55.	15'78	141'40	15'78	110'04
1856—60.	15'18	136'02	17'04	118'83
1861—65.	13'74	123'12	15'54	108'37
1866—70.	16'62	148'92	19'32	134'73
1871—75.	16'66	149'28	21'40	149'23
1876—80.	15'53	139'16	20'74	144'63
1881.	15'75	141'13	20'89	145'68
1882.	15'52	139'07	19'90	138'77
1883.	13'74	123'12	17'37	121'12
1884.	13'74	123'12	16'13	112'48
1885.	13'79	123'57	14'29	99'65
1881—85.	14'51	130'02	17'72	123'57
1886.	13'06	117'03	15'57	108'58
1887.	11'01	98'66	13'03	90'86
1888.	9'74	87'28	9'48	88'11

Év	Maláta	%	Tatárka	%
1847—50.	20'16	100'00	12'84	100'00
1851—55.	21'90	108'63	16'14	125'70
1856—60.	25'14	124'70	15'72	122'43
1861—65.	21'60	107'14	14'34	111'68
1866—70.	26'94	133'63	16'68	129'91
1871—75.	28'38	140'77	16'92	131'78
1876—80.	29'58	146'73	17'84	138'94
1881.	29'84	148'02	16'47	128'27
1882.	28'88	143'25	17'16	133'64
1883.	28'82	142'96	21'80	169'78
1884.	29'45	146'08	15'32	119'31
1885.	27'72	137'50	16'27	126'71
1881—85.	28'94	143'55	17'40	135'51
1886.	26'51	131'50	13'78	107'32
1887.	27'02	134'03	11'60	90'34
1888.	23'87	113'44	11'10	86'45

Év	Borsó	%	Fehér bab	%
1847—50.	12'90	100'00	21'24	100'00
1851—55.	15'96	123'72	29'28	137'85
1856—60.	17'04	132'09	24'78	116'67
1861—65.	15'60	120'93	24'30	114'41
1866—70.	18'60	144'19	26'04	122'60
1871—75.	20'26	157'05	25'70	121'60
1876—80.	19'88	154'11	24'30	114'41
1881.	20'89	161'94	26'12	122'98
1882.	21'10	163'57	24'81	116'81
1883.	18'42	142'79	25'19	118'60
1884.	18'43	142'87	24'67	116'15
1885.	17'68	137'05	23'62	111'21
1881—85.	19'30	149'61	24'88	117'14
1886.	15'05	116'67	20'04	94'35
1887.	15'06	116'74	20'52	96'61
1888.	13'45	104'26	20'87	98'26

Év	Burgonya	%	Komló	%
1847—50.	5.55	100.00	89.76	100.00
1851—55.	6.01	108.29	196.08	218.45
1856—60.	5.31	95.68	167.88	187.03
1861—65.	5.54	99.82	208.38	232.15
1866—70.	5.96	107.39	224.88	250.53
1871—75.	6.66	120.00	304.68	339.44
1876—80.	7.51	135.32	240.28	267.69
1881.	6.25	112.61	229.41	255.58
1882.	5.06	91.17	370.50	412.77
1883.	6.15	110.81	464.23	517.19
1884.	5.64	101.62	312.77	348.45
1885.	5.47	98.56	218.11	242.99
1881—85.	5.71	102.88	319.00	355.39
1886.	—	—	191.49	213.34
1887.	—	—	177.99	198.29
1888.	—	—	62.16	69.25

Év	Here	%	Repeze	%
1847—50.	65.22	100.00	25.92	100.00
1851—55.	95.88	147.01	29.40	113.43
1856—60.	116.22	178.20	31.62	121.99
1861—65.	105.18	161.27	32.40	125.00
1866—70.	120.66	185.00	30.72	118.52
1871—75.	115.50	177.09	30.24	116.67
1876—80.	119.27	182.86	28.83	111.23
1881.	99.04	151.85	27.94	107.80
1882.	103.64	158.91	29.52	113.89
1883.	130.77	200.50	30.85	119.02
1884.	113.38	173.84	24.81	95.72
1885.	101.43	155.52	23.39	90.24
1881—85.	109.65	168.12	27.30	105.32
1886.	95.13	145.86	24.36	93.98
1887.	89.56	131.19	22.34	86.19
1888.	95.05	145.74	23.09	89.08

Év	Repezeolaj	%	Lenolaj	%
1847—50.	72'54	100'00	58'38	100'00
1851—55.	77'76	107'20	68'82	117'88
1856—60.	84'66	116'71	68'40	117'16
1861—65.	82'80	114'14	75'48	129'29
1866—70.	76'32	105'21	71'52	122'51
1871—75.	70'24	96'83	65'88	112'85
1876—80.	65'54	90'35	58'95	100'98
1881.	58'62	80'81	58'06	99'45
1882.	58'13	80'14	54'81	98'88
1883.	71'58	98'68	49'93	85'53
1884.	64'27	88'60	46'01	78'81
1885.	54'09	74'57	49'55	84'87
1881—85.	61'34	84'56	51'67	88'51
1886.	48'24	66'50	44'89	76'89
1887.	50'77	69'99	43'34	74'24
1888.	54'81	75'56	39'68	67'97

Ev	Olajpogácsa	%	Nyers cukor	%
1847—50.	9'36	100'00	45'66	100'00
1851—55.	10'74	114'74	45'36	99'34
1856—60.	12'42	132'69	59'10	129'43
1861—65.	12'66	135'26	46'56	101'97
1866—70.	14'64	156'41	48'30	105'78
1871—75.	15'68	167'52	54'78	119'97
1876—80.	15'96	170'51	52'46	114'89
1881.	15'53	165'92	50'57	110'75
1882.	14'94	159'62	49'37	108'13
1883.	13'98	149'36	46'57	101'99
1884.	13'25	141'56	36'66	86'29
1885.	12'22	130'56	26'59	58'23
1881—85.	13'98	149'36	41'95	91'87
1886.	10'98	117'31	24'04	52'65
1887.	11'28	120'51	25'20	55'19
1888.	12'03	128'53	29'89	65'46

Év	Finom cukor	%	Szesz	%	Összesen 1—20
1847—50.	56'82	100'00	31'57	100'00	100'00
1851—55.	56'34	99'16	58'11	184'07	129'99
1856—60.	75'54	132'95	46'96	148'75	131'84
1861—65.	65'46	115'21	41'05	130'03	124'46
1866—70.	66'84	117'63	43'17	136'74	137'74
1871—75.	69'54	122'39	43'40	137'79	144'90
1876—80.	61'86	108'87	40'73	129'01	138'12
1881.	59'50	104'72	46'97	148'78	137'50
1882.	58'02	102'11	39'20	124'17	138'45
1883.	55'85	98'29	41'57	131'68	143'33
1884.	46'79	82'35	37'62	119'16	123'85
1885.	38'82	68'32	33'23	105'26	110'75
1881—85.	51'80	91'17	39'72	125'82	130'77
1886.	37'33	65'70	24'95 ¹	69'08	101'31
1887.	32'93	57'95	24'38 ¹	67'50	95'54 ²
1888.	40'64	61'52	19'18 ¹	53'10	87'87 ²

II. Állati termékek.

Súlymértékegység húsféléknél, vajnál 1 kg, tejnél 1 liter, tojásnál 100 drb, hering és halzsír $\frac{1}{4}$ tonna, egyebeknél 100 kg.

Év	Marhahús	%	Borjúhús	%
1847—50.	0'72	100'00	0'81	100'00
1851—55.	0'65	90'28	0'72	88'89
1856—60.	0'69	95'83	0'79	97'53
1861—65.	0'79	109'72	0'84	103'70
1866—70.	0'99	137'50	1'04	128'40
1871—75.	1'15	159'72	1'24	153'09
1876—80.	1'22	169'44	1'44	177'78
1881.	1'09	151'39	1'46	180'25
1882.	1'18	163'89	1'47	181'48
1883.	1'19	165'28	1'51	186'42
1884.	1'16	161'11	1'52	187'65
1885.	1'08	150'00	1'50	185'19
1881—85.	1'14	158'33	1'49	183'95
1886.	1.08	150'00	—	—
1887.	—	—	—	—
1888.	—	—	—	—

¹ Soetbeer kimutatásában Sprit, Korn und Kartoffel foglaltatik. Az általunk 1886—88-ra használt forrás értékmegállapítása Sprit und Spiritus, Korn und Kartoffel-ra vonatkozik és ebben a Soetbeerétől egészen eltérő értékek vannak feljegyezve. A viszonyszám nem a fenti kimutatásban foglalt, hanem 36'12 márka egységár alapján számított.

² 19 áru egységárszámának százaléka.

Év	Juhlás	%	Disznóhús	%
1847—50.	0·93	100·00	0·86	100·00
1851—55.	0·95	102·15	1·04	120·93
1856—60.	0·95	102·15	0·97	112·79
1861—65.	0·99	106·45	1·03	118·77
1866—70.	1·03	110·75	1·02	118·60
1871—75.	1·26	135·48	1·09	126·74
1876—80.	1·46	156·99	1·07	124·42
1881.	1·45	155·91	1·24	144·19
1882.	1·51	162·37	1·16	134·88
1883.	1·62	174·19	1·09	126·74
1884.	1·46	156·99	1·01	117·44
1885.	1·32	141·94	1·01	118·44
1881—85.	1·47	158·06	1·10	127·91
1886.	—	—	—	—
1887.	—	—	—	—
1888.	—	—	—	—

Év	Tej	%	Vaj	%
1847—50.	0·07	100·00	1·20	100·00
1851—55.	0·07	100·00	1·45	120·83
1856—60.	0·07	100·00	1·91	159·17
1861—65.	0·07	100·00	1·74	145·00
1866—70.	0·10	142·86	1·97	164·17
1871—75.	0·12	171·43	2·26	188·33
1876—80.	0·13	185·71	2·30	191·67
1881.	0·12	171·43	2·41	200·83
1882.	0·12	171·43	2·40	200·00
1883.	0·12	171·43	2·30	191·67
1884.	0·12	171·43	2·28	190·00
1885.	0·12	171·43	2·12	176·67
1881—85.	0·12	171·43	2·30	191·67
1886.	0·11	157·14	2·01	167·50
1887.	—	—	—	—
1888.	—	—	—	—

Év	Sajt	%	Faggyn	%
1847—50.	79'68	100'00	82'14	100'00
1851—55.	92'28	115'81	94'50	115'05
1856—60.	105'78	132'76	104'22	126'88
1861—65.	102'72	128'92	87'90	107'01
1866—70.	112'20	140'81	88'50	107'74
1871—75.	125'06	156'95	85'62	104'24
1876—80.	125'34	157'30	79'22	96'45
1881.	122'42	153'64	73'83	89'88
1882.	114'18	143'30	87'04	105'97
1883.	117'74	147'77	89'81	109'34
1884.	114'92	144'23	75'88	92'38
1885.	103'77	130'23	69'81	84'99
1881—85.	114'61	143'84	79'27	96'50
1886.	102'08	128'11	56'90	69'27
1887.	104'00	130'53	55'98	68'13
1888.	111'82	140'34	52'72	64'18

Év	Zsir	%	Bőr	%
1847—50.	93'12	100'00	83'35	100'00
1851—55.	111'06	119'27	97'68	117'19
1856—60.	113'88	122'29	142'50	170'97
1861—65.	100'74	108'18	108'97	130'74
1866—70.	120'36	129'25	107'22	128'64
1871—75.	99'60	106'96	144'60	173'49
1876—80.	88'92	95'49	110'07	132'06
1881.	112'12	120'40	119'23	143'05
1882.	116'72	125'34	116'82	140'16
1883.	98'97	106'28	117'14	140'54
1884.	80'25	86'18	117'26	140'68
1885.	67'95	72'97	117'80	141'33
1881—85.	95'20	102'24	117'65	141'15
1886.	64'39	69'27	106'89	127'94
1887.	69'64	74'79	103'69	124'40
1888.	85'34	91'64	—	—

Év	Borjubőr	%	Kikészített bőr	%
1847—50.	156'00	100'00	263'38	100'00
1851—55.	176'82	113'35	316'90	120'32
1856—60.	266'88	171'08	410'32	155'79
1861—65.	251'28	161'08	410'34	155'80
1866—70.	249'84	160'15	361'60	137'29
1871—75.	275'42	176'55	342'44	130'02
1876—80.	183'61	117'70	289'42	109'89
1881.	195'65	125'42	314'37	119'36
1882.	196'63	126'04	318'37	120'88
1883.	194'80	124'87	360'17	136'75
1884.	188'64	120'92	371'18	140'93
1885.	190'32	122'00	330'26	125'39
1881—85.	193'21	123'85	338'87	128'66
1886.	180'43	115'66	336'53	127'77
1887.	162'67	104'27	330'34	125'42
1888.	125'77	80'62	234'96	89'21

Év	Lószőr	%	Sűrte	%
1847—50.	276'48	100'00	354'06	100'00
1851—55.	329'64	119'23	489'18	138'16
1856—60.	416'04	150'48	486'54	137'42
1861—65.	329'94	119'34	470'16	132'79
1866—70.	368'52	133'29	494'40	139'64
1871—75.	438'04	158'43	715'10	201'97
1876—80.	277'68	100'43	723'04	204'21
1881.	266'74	96'48	762'94	215'48
1882.	330'41	119'51	810'52	228'92
1883.	367'85	133'05	824'99	233'01
1884.	374'70	135'53	852'21	240'70
1885.	346'27	125'24	748'59	211'43
1881—85.	337'19	121'96	799'85	225'91
1886.	295'23	106'78	718'18	202'84
1887.	308'61	111'62	768'35	217'01
1888.	277'58	100'40	408'50	115'38

Év	Ágytoll	‰	Csont	‰
1847—50.	160'50	100'00	7'98	100'00
1851—55.	180'60	112'52	9'30	116'54
1856—60.	176'40	109'91	10'44	130'83
1861—65.	167'04	104'07	9'60	120'30
1866—70.	184'80	115'14	10'68	133'83
1871—75.	243'46	151'69	13'48	168'92
1876—80.	214'08	133'38	11'98	150'13
1881.	185'96	115'86	11'35	142'23
1882.	162'03	100'95	12'81	160'53
1883.	178'74	111'36	13'58	170'18
1884.	173'79	108'28	12'36	154'99
1885.	161'61	100'69	10'21	127'94
1881—85.	172'43	107'43	12'06	151'13
1886.	157'13	97'90	8'49	106'39
1887.	157'73	98'27	9'27	116'17
1888.	124'72	77'71	8'80	110'28

Év	Bivalyszarv	‰	Enyv	‰
1847—50.	40'80	100'00	75'18	100'00
1851—55.	51'90	127'21	80'34	106'86
1856—60.	66'12	162'06	108'18	143'89
1861—65.	65'64	160'88	93'90	124'90
1866—70.	78'87	193'31	96'96	128'97
1871—75.	75'44	184'90	125'96	167'54
1876—80.	91'24	223'63	93'89	124'89
1881.	116'84	286'37	92'98	123'68
1882.	105'63	258'90	104'30	138'73
1883.	86'36	211'67	103'78	138'04
1884.	86'87	212'92	105'66	140'54
1885.	85'58	209'75	108'02	143'68
1881—85.	96'26	235'93	102'95	136'94
1886.	89'99	220'56	95'06	126'44
1887.	77'84	190'78	97'99	130'34
1888.	66'46	162'89	98'10	130'49

Év	Tojás	%	Hering	%
1847—50.	3'48	100'00	20'25	100'00
1851—55.	4'29	123'28	24'13	119'16
1856—60.	4'29	123'28	28'90	142'72
1861—65.	4'53	130'17	27'99	138'22
1866—70.	4'39	126'15	27'97	138'12
1871—75.	5'45	156'61	30'75	149'85
1876—80.	5'53	153'16	34'37	167'50
1881.	5'65	162'36	34'10	168'40
1882.	5'30	152'30	35'73	176'44
1883.	5'33	153'16	36'58	180'64
1884.	5'36	154'02	32'27	159'36
1885.	5'18	148'85	29'29	144'64
1881—85.	5'36	154'02	33'59	165'88
1886.	—	—	21'26 ³	125'21
1887.	—	—	18'60 ³	109'54
1888.	—	—	20'23 ³	119'14

Év	Száritott hal	%	Halzsir	%	Összesen 21—42
1847—50.	30'24	100'00	60'44	100'00	100'00
1851—55.	34'14	112'90	75'77	125'36	114'79
1856—60.	40'68	134'52	77'61	128'41	132'31
1861—65.	48'30	159'72	93'45	154'62	128'24
1866—70.	48'00	158'73	76'37	126'36	136'35
1871—75.	49'38	163'29	69'15	114'41	154'57
1876—80.	49'01	162'07	57'06	94'41	146'76
1881.	47'92	158'47	61'36	101'52	151'21
1882.	57'50	190'15	67'39	111'50	155'17
1883.	62'95	208'16	72'64	120'19	156'40
1884.	57'23	189'35	60'61	100'28	150'26
1885.	52'78	174'54	50'49	83'54	140'45
1881—85.	55'68	184'13	62'50	103'41	150'65
1886.	46'68	154'36	40'85 ⁴	72'82	133'53
1887.	44'97	148'71	39'09 ⁴	69'68	—
1888.	48'55	159'36	37'47 ⁴	66'79	—

³ A nagy árhányatlás csak látszólagos. Soetbeernél az értékek sokkal magasabbak mint az általunk 1886—88-ra használt hivatalos forrásban. Így az 1847—50 éves átlag: 16'98, 1884: 25'71, 1885: 23.43. A viszony-szám számítását illetőleg l. ¹ alatti megjegyzést.

⁴ Ugyanazt kell megjegyeznünk, mit ³ alatt.

III. Déli gyümölcs.

Mértékegység = 100 kg, bornál hektoliter, champagnernél 100 palaczk.

Év	Mazsola	%	Aprószőlő	%
1847—50.	42'72	100'00	47'94	100'00
1851—55.	45'90	107'44	56'64	118'15
1856—60.	70'32	164'61	67'44	140'68
1861—65.	51'18	119'80	38'10	79'47
1866—70.	55'68	130'34	36'24	75'59
1871—75.	58'14	136'10	44'36	92'53
1876—80.	48'49	113'51	43'93	91'64
1881.	62'36	145'97	42'69	89'05
1882.	58'76	137'55	45'88	95'70
1883.	48'61	113'79	44'10	91'99
1884.	41'14	96'30	35'31	73'65
1885.	51'02	119'43	37'43	78'10
1881—85.	52'38	122'61	41'08	85'69
1886.	47'25	110'60	43'00	89'70
1887.	38'51	90'15	44'21	92'22
1888.	37'37	87'48	34'56	72'09

Év	Mandola	%	Aszalt szőlő	%
1847—50.	112'56	100'00	39'60	100'00
1851—55.	129'30	114'87	37'32	94'24
1856—60.	128'70	114'34	45'18	114'09
1861—65.	118'92	105'65	41'76	105'45
1866—70.	149'64	132'94	45'78	115'61
1871—75.	125'08	111'12	57'36	144'85
1876—80.	159'89	142'05	53'47	135'03
1881.	148'50	131'93	43'50	109'85
1882.	137'31	121'99	46'21	116'69
1883.	158'65	140'95	53'93	136'19
1884.	142'72	126'79	38'03	96'04
1885.	130'77	116'18	36'12	91'21
1881—85.	143'59	127'56	43'56	110'00
1886.	130'75	116'16	32'30	81'57
1887.	134'78	119'74	32'51	82'10
1888.	130'30	115'76	31'83	80'38

Év	Táblaolaj	%	Francia bor champagnei nélkül	%
1847—50.	105'90	100'00	27'60	100'00
1851—55.	109'32	103'23	38'11	138'08
1856—60.	106'92	100'96	55'71	201'85
1861—65.	107'22	101'25	50'71	183'73
1866—70.	125'70	118'70	45'98	166'59
1871—75.	98'26	92'79	61'26	221'93
1876—80.	105'55	99'67	74'41	269'60
1881.	93'59	88'38	91'96	333'19
1882.	94'58	89'31	79'77	289'02
1883.	85'71	80'93	83'33	301'92
1884.	91'29	86'20	66'56	241'16
1885.	92'52	87'37	70'41	255'11
1881—85.	91'54	86'44	78'40	284'06
1886.	86'65	81'82	73'25	265'40
1887.	93'37	88'17	73'28	265'51
1888.	97'29	91'87	75'20	276'46

Év	Champagnei	%	Összesen 43—49
1847—50.	313'56	100'00	100'00
1851—55.	304'06	96'97	110'43
1856—60.	333'89	106'48	134'72
1861—65.	324'75	103'57	114'13
1866—70.	348'12	111'02	121'54
1871—75.	379'98	121'18	131'50
1876—80.	379'06	120'89	138'91
1881.	400'12	127'61	146'57
1882.	389'96	124'37	139'23
1883.	410'34	130'86	142'38
1884.	379'33	120'98	120'16
1885.	372'62	118'84	123'78
1881—85.	390'46	124'52	134'41
1886.	350'70	111'84	122'44
1887.	358'13	114'21	121'73
1888.	368'95	116'66	120'10

IV. Gyarmatárúk (gyapot nélkül).

Mértékegység = 100 kg.

Év	Kávé	%	Kakao	%
1847—50.	74'16	100'00	64'86	100'00
1851—55.	88'80	119'74	69'96	107'86
1856—60.	104'28	140'61	121'80	187'79
1861—65.	133'80	180'42	118'38	182'52
1866—70.	105'42	142'15	117'58	165'86
1871—75.	160'42	216'32	101'72	156'83
1876—80.	153'49	206'97	151'50	233'58
1881.	124'46	167'83	137'99	212'75
1882.	100'33	135'29	140'68	216'90
1883.	100'19	135'10	158'77	244'79
1884.	99'83	134'61	148'55	229'03
1885.	91'20	122'98	160'14	246'90
1881—85.	103'20	139'16	149'23	230'08
1886.	99'49	134'16	137'78	212'43
1887.	153'95	207'59	142'88	220'29
1888.	134'80	182'04	136'72	210'79
Év	Téa	%	Bors	%
1847—50.	288'96	100'00	55'08	100'00
1851—55.	284'10	98'32	78'60	142'70
1856—60.	325'14	112'52	86'52	157'08
1861—65.	316'20	109'43	71'58	129'96
1866—70.	308'58	106'79	72'06	130'83
1871—75.	282'74	97'85	126'52	229'70
1876—80.	245'80	85'06	79'80	144'88
1881.	216'74	75'01	105'77	192'03
1882.	214'77	74'33	110'09	199'87
1883.	210'18	72'74	129'35	234'84
1884.	212'66	73'59	146'33	265'67
1885.	206'47	71'45	152'50	276'87
1881—85.	212'16	73'42	128'81	233'86
1886.	203'47	70'41	159'23	289'09
1887.	178'74	61'86	139'35	253'00
1888.	205'45	71'10	152'77	277'36

Év	Czím	%	Szt.-János kenyér	%
1847—50.	92'28	100'00	171'78	100'00
1851—55.	100'38	108'78	220'92	128'61
1856—60.	69'36	75'16	199'32	116'03
1861—65.	50'04	54'23	174'30	101'47
1866—70.	42'12	45'64	224'10	130'46
1871—75.	55'76	60'42	158'74	92'41
1876—80.	83'90	90'92	89'33	52'00
1881.	91'09	98'71	85'33	49'67
1882.	78'07	84'60	74'57	43'41
1883.	62'77	68'02	68'67	39'98
1884.	51'74	56'07	63'67	37'06
1885.	49'19	53'31	54'40	31'67
1881—85.	66'57	72'14	69'33	40'36
1886.	46'79	50'70	51'24	29'83
1887.	47'78	51'78	43'92	25'57
1888.	49'68	53'84	37'81	22'01

Év	Rizs	%	Sago	%
1847—50.	33'66	100'00	49'56	100'00
1851—55.	28'74	85'38	46'98	94'79
1856—60.	23'40	69'52	45'18	91'16
1861—65.	23'76	70'59	43'62	88'01
1866—70.	22'26	66'13	40'14	80'99
1871—75.	21'58	64'11	37'78	76'23
1876—80.	20'87	62'00	39'11	78'91
1881.	19'75	58'67	37'87	76'41
1882.	17'84	53'00	33'78	68'16
1883.	19'25	57'19	29'40	59'32
1884.	18'44	54'78	26'73	53'93
1885.	17'37	51'60	28'57	57'65
1881—85.	18'53	55'05	31'27	63'90
1886.	16'37	48'63	27'00	54'48
1887.	16'93	50'30	26'91	54'30
1888.	16'62	49'38	30'80	62'15

Év	Arrak	‰	Rum	‰
1847—50.	49·92	100·00	52·14	100·00
1851—55.	60·06	120·31	63·00	120·83
1856—60.	61·14	122·48	73·80	141·54
1861—65.	56·88	113·94	67·26	129·00
1866—70.	65·94	132·09	81·54	156·39
1871—75.	71·72	143·67	94·80	181·82
1876—80.	75·27	150·78	104·38	200·19
1881.	57·76	115·71	111·32	213·50
1882.	92·27	184·84	104·47	200·36
1883.	48·01	96·17	112·04	214·88
1884.	73·92	148·08	87·40	167·63
1885.	67·38	134·98	103·79	199·06
1881—85.	67·87	135·96	103·80	199·08
1886.	76·21	152·66	108·84	208·67
1887.	78·95	158·15	108·79	208·65
1888.	68·91	138·04	104·62	200·65

Év	Dohány	‰	Indigo	‰
1847—50.	97·44	100·00	862·50	100·00
1851—55.	111·96	114·90	1053·12	122·10
1856—60.	142·26	146·00	1294·92	150·14
1861—65.	144·06	147·84	1410·30	163·51
1866—70.	123·48	126·72	1593·18	184·72
1871—75.	148·48	152·38	1518·86	176·10
1876—80.	137·51	141·12	1285·66	149·06
1881.	130·42	133·85	1393·25	161·54
1882.	116·29	119·35	1362·34	157·95
1883.	112·26	115·20	1303·29	151·10
1884.	123·54	126·70	1223·93	141·90
1885.	125·41	128·70	1089·80	126·35
1881—85.	121·58	124·77	1274·52	147·77
1886.	127·51	130·85	1114·41	129·21
1887.	115·18	118·21	1079·87	125·20
1888.	115·67	118·71	1058·61	122·74

Év	Cochenille	%	Kékfa	%
1847—50.	1026'06	100'00	11'22	100'00
1851—55.	874'98	85'28	12'66	112'83
1856—60.	778'98	75'92	11'88	105'88
1861—65.	650'46	63'39	12'66	112'83
1866—70.	757'44	73'82	13'14	117'11
1871—75.	546'98	53'31	14'26	127'09
1876—80.	555'23	54'11	14'67	130'75
1881.	439'30	42'81	13'75	122'55
1882.	355'89	34'69	14'13	125'94
1883.	265'48	25'88	13'35	118'98
1884.	250'38	24'40	13'45	119'88
1885.	316'40	30'84	12'63	112'57
1881—85.	325'49	31'72	13'46	119'96
1886.	303'57	29'59	12'50	111'41
1887.	265'63	25'89	12'65	112'75
1888.	238'88	23'28	14'83	132'17

Év	Veresfa	%	Mahagonifa	%
1847—50.	25'80	100'00	21'90	100'00
1851—55.	25'20	97'67	23'52	107'40
1856—60.	26'16	101'40	24'66	112'60
1861—65.	17'52	67'91	28'02	127'95
1866—70.	21'00	81'40	19'86	90'68
1871—75.	17'30	67'05	23'24	106'12
1876—80.	16'92	65'58	20'55	93'84
1881.	17'09	66'24	19'91	90'91
1882.	15'55	60'27	21'52	98'26
1883.	14'95	57'95	22'39	102'24
1884.	13'31	51'59	17'40	79'45
1885.	11'14	43'18	16'02	73'15
1881—85.	14'41	55'85	19'45	88'81
1886.	11'87	46'01	16'87	77'03
1887.	12'09	46'86	17'47	79'77
1888.	12'08	46'81	18'94	86'48

Év	Széknád	%	Pálmaolaj	%
1847—50.	30'96	100'00	65'46	100'00
1851—55.	33'18	107'17	73'86	112'83
1856—60.	43'50	140'50	82'20	125'57
1861—65.	48'90	157'95	73'14	111'73
1866—70.	44'94	145'16	80'34	122'73
1871—75.	54'74	176'81	78'90	120'53
1876—80.	50'93	164'50	72'58	110'88
1881.	55'47	179'17	63'04	96'30
1882.	56'42	182'24	63'64	97'22
1883.	56'09	181'17	69'15	105'64
1884.	51'42	166'09	65'90	100'67
1885.	53'27	172'06	54'54	83'32
1881—85.	54'53	176'13	63'25	96'62
1886.	51'21	165'41	45'39	69'03
1887.	52'43	169'35	42'78	65'35
1888.	39'42	127'33	39'93	61'00

Év	Elefántesont	%	Összesen 50.
1847—50.	919'26	100'00	100'00
1852—55.	1112'46	121'02	110'97
1856—60.	1448'94	157'62	122'61
1861—65.	1300'98	141'52	118'64
1866—70.	1364'04	148'38	118'32
1871—75.	1700'80	185'02	130'72
1876—80.	1710'64	186'09	126'38
1881.	1615'50	175'74	122'60
1882.	1748'77	190'24	122'47
1883.	1858'13	202'13	120'17
1884.	1920'69	208'94	117'90
1885.	1790'43	194'77	116'39
1881—85.	1786'70	194'36	119'91
1886.	1686'63	183'48	115'42
1887.	1657'62	180'32	116'59
1888.	1689'72	183'81	114'19

V. Bányatermékek.

Mértékegység : 100 kg, kőszénnél 1000 kg.

Év	Kőszén	%	Nyers vas	%
1847—50.	15'73	100'00	7'44	100'00
1851—55.	16'95	107'76	7'86	105'65
1856—60.	16'65	105'85	7'62	102'42
1861—65.	15'91	101'14	6'96	93'55
1866—70.	15'60	99'17	6'84	91'94
1871—75.	20'65	131'28	10'52	141'40
1876—80.	14'35	91'23	6'78	91'13
1881.	12'67	80'55	5'94	79'84
1882.	12'66	80'48	6'20	83'33
1883.	12'65	80'42	5'96	80'11
1884.	12'52	79'59	5'77	77'55
1885.	12'31	78'26	5'14	69'09
1881—85.	12'56	79'85	5'80	77'96
1886.	12'00	76'29	4'77	64'11
1887.	11'10	70'57	5'04	67'74
1888.	11'30	71'84	4'85	65'19

Év	Kovácsolt vas	%	Aczél	%
1847—50.	19'80	100'00	58'82	100'00
1851—55.	20'58	103'94	58'44	108'58
1856—60.	21'66	109'39	62'58	116'28
1861—65.	20'10	101'52	59'70	110'93
1866—70.	19'62	99'09	49'62	92'20
1871—75.	25'86	130'61	53'30	99'03
1876—80.	17'81	89'95	44'82	83'28
1881.	16'01	80'86	37'15	69'03
1882.	17'58	88'79	36'88	68'52
1883.	16'31	82'37	34'87	64'79
1884.	15'18	76'67	37'08	68'89
1885.	14'26	72'03	34'41	63'94
1881—85.	15'87	80'15	36'08	67'04
1886.	13'58	68'59	31'33	58'21
1887.	13'86	70'00	26'11	48'51
1888.	15'18	76'67	51'42	95'54

Év	Ólom	%	Horgany	%
1847—50.	36'48	100'00	31'08	100'00
1851—55.	42'30	115'95	38'76	124'71
1856—60.	44'46	121'88	46'80	150'58
1861—65.	40'20	110'20	38'52	123'94
1866—70.	40'02	109'70	41'46	133'40
1871—75.	50'28	137'83	46'34	149'10
1876—80.	41'45	113'62	43'09	138'64
1881.	31'15	85'39	36'32	116'86
1882.	30'34	83'17	36'38	117'05
1883.	28'78	78'89	36'43	117'21
1884.	25'08	68'75	34'25	110'20
1885.	25'89	70'97	25'14	80'89
1881—85.	28'25	77'44	33'70	108'43
1886.	26'16	71'71	27'28	87'77
1887.	31'71	86'92	28'06	90'39
1888.	36'58	100'27	23'73	76'35

Év	Ón	%	Réz	%
1847—50.	160'20	100'00	171'96	100'00
1851—55.	210'12	131'16	209'10	121'60
1856—60.	271'74	169'63	214'44	124'70
1861—65.	232'92	145'39	186'54	108'48
1866—70.	211'68	132'13	163'02	94'80
1871—75.	259'36	161'90	179'60	104'44
1876—80.	163'90	102'31	154'40	89'79
1881.	187'84	117'25	135'15	78'59
1882.	199'87	124'76	143'23	83'29
1883.	198'16	123'70	136'13	79'16
1884.	179'75	112'20	124'84	72'60
1885.	168'53	105'20	110'92	64'50
1881—85.	186'83	116'62	130'05	75'63
1886.	169'68	105'92	103'32	60'08
1887.	185'28	115'66	96'31	56'01
1888.	210'70	131'52	142'66	82'96

Év	Higany	%	Nyers kén	%
1847—50.	836'28	100'00	13'38	100'00
1851—55.	538'44	64'39	12'60	94'17
1856—60.	408'54	48'85	16'62	124'22
1861—65.	455'04	54'41	13'98	104'48
1866—70.	445'98	53'33	13'74	102'69
1871—75.	852'06	101'89	13'06	97'61
1876—80.	506'54	60'57	11'49	85'87
1881.	413'43	49'44	12'45	93'05
1882.	403'65	48'27	13'35	99'78
1883.	354'63	42'41	11'77	87'97
1884.	374'47	44'78	11'24	84'01
1885.	375'19	44'86	13'70	102'39
1881—85.	384'27	45'95	12'50	93'42
1886.	368'80	44'10	10'69	79'15
1887.	458'56	54'83	9'46	70'70
1888.	493'95	59'06	9'89	73'91

Év	Nyers chili szalpeter	%	Só	%
1847—50.	25'62	100'00	4'50	100'00
1851—55.	34'08	133'02	3'36	74'67
1856—60.	29'88	116'63	3'84	85'33
1861—65.	26'52	103'51	2'94	65'33
1866—70.	26'16	102'11	1'98	44'00
1871—75.	27'36	106'79	3'16	70'22
1876—80.	27'88	108'82	2'61	58'00
1881.	28'70	112'02	2'10	46'67
1882.	26'07	101'76	2'27	50'44
1883.	22'37	87'31	2'09	46'44
1884.	19'25	75'14	1'97	43'78
1885.	20'48	79'93	1'74	38'67
1881—85.	23'37	91'22	2'03	45'11
1886.	19'48	76'07	1'62	36'00
1887.	19'30	75'33	1'96	43'56
1888.	19'01	74'20	1'54	34'22

Év	Mész	%	Cement	%	Összesen 69—82
1847—50.	3'24	100'00	4'62	100'00	100'00
1851—55.	2'94	90'74	5'64	122'08	107'03
1856—60.	3'12	96'30	5'46	118'18	113'59
1861—65.	3'12	96'30	5'10	110'39	102'11
1866—70.	2'70	83'33	4'56	98'70	95'47
1871—75.	3'26	100'62	4'80	103'90	116'90
1876—80.	3'37	104'01	4'79	103'68	94'35
1881.	2'68	82'72	4'43	95'89	84'87
1882.	3'12	96'30	4'25	91'99	86'99
1883.	3'02	93'21	4'48	96'97	82'93
1884.	3'04	93'83	4'33	93'72	78'69
1885.	2'52	77'78	4'19	90'69	74'23
1881—85.	2'88	88'89	4'34	93'94	81'55
1886.	2'31	71'30	4'07	88'10	70'53
1887.	2'44	75'31	3'98	86'15	72'26
1888.	4'92	151'85	3'83	82'90	84'03

VI. Szövő- és fonó-anyagok.

Mértékegység : 100 kg.

Év	Gyapot	%	Gyapjn	%
1847—50.	111'36	100'00	360'24	100'00
1851—55.	99'66	89'49	365'70	101'52
1856—60.	112'68	110'19	417'24	115'82
1861—65.	281'88	253'12	379'02	105'21
1866—70.	196'86	176'78	306'48	85'08
1871—75.	149'58	134'32	334'24	92'78
1876—80.	113'91	102'29	283'66	78'74
1881.	110'22	98'98	288'48	80'08
1882.	111'78	100'38	260'59	72'34
1883.	101'00	90'70	245'47	68'14
1884.	102'91	92'41	200'72	55'72
1885.	102'42	91'97	202'48	56'21
1881—85.	105'67	94'89	239'55	66'50
1886.	96'46	86'62	187'35	52'01
1887.	92'30	82'88	184'67	51'26
1888.	101'82	91'43	151'99	42'19

Év	Len	%	Kender	%
1847—50.	94'80	100'00	71'82	100'00
1851—55.	92'52	97'59	80'82	112'53
1856—60.	109'80	115'82	65'04	90'56
1861—65.	136'14	143'61	68'04	94'74
1866—70.	163'92	172'91	72'00	100'25
1871—75.	123'12	129'87	76'52	106'54
1876—80.	124'02	130'82	63'69	88'68
1881.	120'47	127'08	60'16	83'76
1882.	111'90	118'04	59'72	83'15
1883.	121'51	128'18	60'85	84'73
1884.	138'86	146'48	64'99	90'49
1885.	148'20	156'33	62'52	87'05
1881—85.	128'19	135'22	61'65	85'84
1886.	132'34	139'60	62'66	87'25
1887.	96'92	102'23	57'40	79'92
1888.	73'85	77'80	59'48	82'82

Év	Selyem	%	Kötél	%
1847—50.	3863'64	100'00	64'08	100'00
1851—55.	3565'98	92'30	83'58	130'43
1856—60.	3527'46	91'30	73'80	115'17
1861—65.	3530'64	91'38	77'28	120'60
1866—70.	4747'50	122'88	80'16	125'09
1871—75.	4335'94	112'22	87'94	137'26
1876—80.	3565'08	92'27	78'64	122'72
1881.	3189'04	82'54	74'32	115'98
1882.	3026'54	78'33	74'32	115'98
1883.	3326'14	86'09	75'73	118'18
1884.	3092'54	80'04	78'03	121'77
1885.	2902'70	75'13	77'65	121'18
1881—85.	3107'39	80'43	76'01	118'62
1886.	2686'13	69'52	74'58	116'39
1887.	2616'79	67'74	74'65	116'50
1888.	2370'47	61'35	78'09	121'86

Év	Rongy	%	Összesen 83—89
1847—50.	30'60	100'00	100'00
1851—55.	34'44	112'55	105'20
1856—60.	33'96	110'98	107'12
1861—65.	34'92	114'12	131'83
1866—70.	37'08	121'18	129'17
1871—75.	32'82	107'25	117'17
1876—80.	30'85	100'82	102'33
1881.	32'62	106'60	99'29
1882.	29'82	97'45	95'10
1883.	29'23	95'52	95'93
1884.	28'23	92'25	97'02
1885.	25'51	83'37	95'89
1881—85.	29'08	95'03	96'65
1886.	23'55	76'96	89'76
1887.	21'23	29'38	81'32
1888.	20'28	66'27	77'67

VII. Különféle árúk.

Mérték egység: 100 kilogramm.

Év	Guano	%	Gummi elasticum	%
1847—50.	19'62	100'00	265'62	100'00
1851—55.	21'72	110'70	346'02	130'27
1856—60.	24'03	122'63	307'83	115'90
1861—65.	24'12	122'94	297'96	112'18
1866—70.	22'02	112'23	338'16	127'31
1871—75.	17'94	91'44	376'18	141'62
1876—80.	13'20	67'28	358'53	134'98
1881.	11'88	60'55	425'76	160'29
1882.	15'94	81'24	455'34	171'43
1883.	14'04	71'53	485'10	182'63
1884.	11'99	61'11	363'29	136'77
1885.	11'07	56'42	368'20	138'62
1881—85.	12'98	66'16	419'54	157'95
1886.	9'89	50'31	440'92	166'00
1887.	9'40	47'92	452'61	170'40
1888.	7'95	40'52	382'41	143'08

Év	Guttapercha	%	Gyanta	%
1847—50.	193'44	100'00	8'70	100'00
1851—55.	195'96	101'30	9'42	108'28
1856—60.	230'82	119'32	9'78	112'41
1861—65.	339'48	175'50	36'54	420'00
1866—70.	276'24	142'80	14'10	162'07
1871—75.	288'98	149'39	15'58	179'08
1876—80.	357'44	184'78	10'72	123'22
1881.	314'35	162'50	12'26	140'92
1882.	290'86	150'66	12'10	139'08
1883.	274'90	142'11	10'51	120'80
1884.	288'35	149'06	8'66	99'54
1885.	261'60	135'24	8'06	92'64
1881—85.	286'01	147'85	10'32	118'62
1886.	247'16	127'77	8'00	91'95
1887.	239'40	123'76	7'59	87'24
1888.	234'22	121'08	7'42	85'29

Év	Káli kéksav és chromsav	%	Szurok	%
1847—50.	175'92	100'00	16'32	100'00
1851—55.	145'23	82'55	21'84	133'82
1856—60.	181'65	103'26	17'10	104'78
1861—65.	142'65	81'09	30'18	184'93
1866—70.	109'32	62'14	19'32	118'38
1871—75.	150'52	85'56	21'42	131'25
1876—80.	102'17	58'08	17'05	104'47
1881.	120'04	68'24	15'78	96'69
1882.	129'68	73'72	19'53	119'67
1883.	111'34	63'29	17'88	109'56
1884.	74'52	42'30	17'81	109'13
1885.	99'95	56'82	11'38	69'73
1881—85.	107'11	60'89	16'48	100'98
1886.	—	—	12'13	74'33
1887.	—	—	11'38	69'70
1888.	—	—	8'42	51'59

Év	Hamuzsír	%	Szóda	%
1847—50.	59'28	100'00	20'14	100'00
1851—55.	55'32	93'32	17'58	87'29
1856—60.	60'00	101'21	20'40	101'29
1861—65.	54'48	91'90	15'38	76'37
1866—70.	47'04	79'35	15'84	78'65
1871—75.	58'40	98'52	18'56	92'15
1876—80.	42'83	72'25	13'70	68'02
1881.	39'10	65'96	12'05	59'83
1882.	42'82	72'23	11'89	59'04
1883.	40'71	68'67	11'06	54'92
1884.	38'49	64'93	10'42	51'74
1885.	34'59	58'35	8'85	43'94
1881—85.	39'14	66'02	10'85	53'87
1886.	36'22	61'10	—	—
1887.	35'82	60'43	—	—
1888.	40'30	67'99	—	—

Év	Stearin gyertya	%	Kátrány	%
1847—50.	216'60	100'00	13'86	100'00
1851—55.	212'52	98'12	15'78	113'85
1856—60.	211'86	97'81	13'26	95'67
1861—65.	170'16	78'56	18'36	132'47
1866—70.	154'20	71'19	13'08	94'37
1871—75.	146'14	67'47	18'80	135'64
1876—80.	129'93	59'99	15'50	111'83
1881.	109'97	50'77	14'60	105'34
1882.	110'42	50'98	15'18	109'52
1883.	118'60	54'76	15'16	109'38
1884.	119'84	55'33	12'73	91'85
1885.	116'23	53'66	17'73	127'92
1881—85.	115'01	53'10	15'08	108'83
1886.	100'54	46'42	—	—
1887.	89'89	41'50	—	—
1888.	85'76	39'59	—	—

Év	Viasz	%	Összesen
1847—50.	268'08	100'00	100'00
1851—55.	304'68	113'65	106'65
1856—60.	311'04	116'03	108'21
1861—65.	299'40	111'68	144'33
1866—70.	311'94	116'36	105'90
1871—75.	248'54	92'71	114'98
1876—80.	213'88	79'78	96'79
1881.	194'86	72'69	94'89
1882.	168'46	62'84	99'10
1883.	191'65	71'49	95'38
1884.	190'92	71'22	84'82
1885.	164'93	61'52	81'35
1881—85.	182'16	67'95	91'11
1886.	143'09	53'38	78'75
1887.	152'82	57'01	—
1888.	151'23	56'41	—

14 britt kiviteli árú átlagos ára.

Forrás: Soetber id. m. Statistical Abstract for the United Kingdom 1873—1887. 135. és 137. l. és 1874—88. 138—141. l.

Év	Gyapotgyártmányok			
	Gyapot-fonal d. pr. lb.	%	Sima drb. d. pr. yard	árúk %
1847—50.	11'20	100'00	3'10	100'00
1851—55.	10'92	97'50	2'91	93'87
1856—60.	11'55	103'12	2'99	96'45
1861—65.	21'46	191'61	4'50	145'16
1866—70.	20'80	185'71	4'05	130'65
1871—75.	17'15	153'13	3'33	107'42
1876—80.	12'82	114'46	2'76	89'03
1881.	12'39	110'62	2'65	85'48
1882.	12'96	115'71	2'71	87'42
1883.	12'25	109'37	2'61	84'19
1884.	12'24	109'29	2'47	79'68
1885.	11'58	103'39	2'33	75'16
1881—85.	12'28	109'64	2'55	82'26
1886.	10'84	96'79	2'21	71'29
1887.	10'88	97'14	2'27	73'23
1888.	10'94	97'68	2'27	73'23

Év	Gyapott gyártmányok			
	Festett drb. árú d. pr. yard	árú %	Női és férfi sh. pr. doz. pair.	hárisonya %
1847—50.	4'37	100'00	7'85	100'00
1851—55.	4'20	96'11	6'95	88'54
1856—60.	4'15	94'97	5'89	75'03
1861—65.	5'30	121'28	7'00	89'17
1866—70.	5'14	117'62	7'12	90'70
6871—75.	4'77	109'15	6'96	88'66
1876—80.	4'13	94'51	6'50	82'80
1881.	3'68	84'21	5'82	74'14
1882.	3'73	85'35	6'21	79'11
1883.	3'62	82'84	6'28	80'00
1884.	3'60	82'38	6'25	79'62
1885.	3'47	79'41	6'00	76'43
1881—85.	3'62	82'84	6'11	77'83
1886.	3'18	72'77	—	—
1887.	3'17	74'54	—	—
1888.	3'08	70'48	—	—

Év	Gyapot gyártmányok		Közönséges üveg palaczkok	
	C z é r n a sh. pr. lb.	%	sh. pr. cwt.	%
1847—50.	1'89	100'00	11'60	100'00
1851—55.	2'22	117'46	10'84	93'45
1856—60.	2'31	122'22	10'82	93'28
1861—65.	3'03	160'32	10'08	86'90
1866—70.	3'37	178'31	9'99	86'12
1871—75.	3'49	184'66	10'24	88'28
1876—80.	3'27	173'02	10'63	91'64
1881.	2'99	158'20	9'92	85'52
1882.	3'10	164'02	9'55	82'33
1883.	3'27	173'02	9'27	79'91
1884.	3'37	178'31	9'30	80'17
1885.	3'15	166'67	9'57	82'50
1881—85.	3'18	168'25	9'52	82'07
1886.	2'99	158'20	9'49	81'81
1887.	2'92	154'34	9'45	81'47
1888.	2'96	156'61	9'38	80'86

Év	L e n g y á r t m á n y o k			
	L en f o n a l d. pr. lb.	%	Fehér vagy sima d. pr. yard	%
1847—50.	11'05	100'00	7'00	100'00
1851—55.	12'16	110'05	7'42	106'00
1856—60.	13'68	123'80	7'27	103'86
1861—65.	15'56	140'81	7'60	108'57
1866—70.	16'35	147'96	7'55	107'86
1871—75.	15'74	142'44	7'57	108'14
1876—80.	15'32	138'64	7'15	102'14
1881.	13'91	125'88	7'03	100'43
1882.	13'71	124'07	6'89	98'43
1883.	14'36	129'95	6'95	99'29
1884.	13'95	126'24	6'92	94'57
1885.	14'26	129'05	6'35	90'71
1881—85.	14'04	127'06	6'77	96'71
1886.	14'12	127'78	5'98	85'43
1887.	13'77	124'62	6'07	86'71
1888.	14'48	131'64	5'57	79'57

Év	L e n g y á r t m á n y o k			
	Vitorlavaszon és vitorlaszövet d. pr. yard	%	Gyapjú és kártolt gyapjú fonál d. pr. lb.	%
1847—50.	9'24	100'00	23'37	100'00
1851—55.	10'37	112'23	24'03	102'82
1856—60.	10'88	117'75	28'93	123'80
1861—65.	12'63	136'69	36'03	154'17
1866—70.	13'17	142'53	36'52	156'27
1871—75.	13'99	151'41	36'88	157'81
1876—80.	12'98	140'48	30'72	131'45
1881.	12'01	129'98	26'04	111'42
1882.	12'44	134'63	25'62	109'63
1883.	11'73	126'95	23'41	100'17
1884.	10'95	118'51	23'78	101'75
1885.	10'83	117'21	24'19	103'51
1881—85.	11'59	125'43	24'61	105'31
1886.	11'09	120'02	23'19	99'23
1887.	11'01	119'16	23'73	101'54
1888.	10'51	113'74	22'81	97'60

Év	Gyapjú és kártoltgyapjú gyártmányok			
	Ruhakelme stb.		Flanel stb.	
	d. pr. yard	%	d. pr. yard	%
1847—50.	29'24	100'00	14'92	100'00
1851—55.	25'24	86'32	14'22	95'31
1856—60.	26'76	91'52	15'41	103'28
1861—65.	33'78	115'53	19'10	128'02
1866—70.	37'67	128'83	18'18	121'85
1871—75.	39'67	135'67	18'31	122'72
1876—80.	34'55	118'16	17'00	113'94
1881.	32'55	111'32	15'18	101'74
1882.	34'18	116'89	15'13	101'41
1883.	38'30	130'98	14'82	99'30
1884.	41'42	141'66	13'98	93'70
1885.	40'23	137'59	13'08	87'67
1881—85.	37'34	127'70	14'44	96'78
1886.	39'56	135'29	12'49	83'71
1887.	40'04	136'94	12'27	82'24
1888.	39'56	135'29	10'84	72'65

Év	Gyapjú és kártolt gyapjúgyártmányok				Összesen ‰
	Kártolt kelme stb. d. pr. yard	‰	Szőnyegek stb. d. pr. yard	‰	
1847—50.	11'98	100'00	32'42	100'00	100'00
1851—55.	9'83	82'05	31'40	96'85	98'47
1856—60.	10'62	88'65	31'14	96'05	102'41
1861—65.	12'93	107'93	32'31	99'66	127'56
1866—70.	14'22	118'70	37'16	114'62	130'55
1871—75.	12'45	103'92	37'85	116'75	126'44
1876—80.	9'35	78'05	30'94	95'43	111'70
1881.	9'04	75'46	28'78	88'77	103'08
1882.	9'65	80'55	28'14	86'80	104'72
1883.	9'94	82'97	28'24	87'11	104'72
1884.	9'64	80'47	26'16	80'69	103'36
1885.	9'35	78'05	25'74	79'40	100'48
1881—85.	9'52	79'47	27'41	84'55	103'28
1886.	9'25	77'21	25'41	78'38	—
1887.	8'87	74'04	24'26	74'83	—
1888.	8'63	72'04	24'76	76'71	—

V.

A mezei terményekre és állatokra az újabb vámtörvényekben szabott vámtételek összehasonlító kimutatása.

I. Ausztria-Magyarország.

	Vámegység	1878. frt	1882. frt	1887. frt
Búza	100 kg	vámmentes	0'50	1'50
Tönköly	»	»	0'50	1'50
Rozs	»	»	0'25	1'50
Kétszeres	»	»	0'50	1'50
Tatárka	»	»	0'50	0'50
Köles	»	»	0'50	0'50
Árpa	»	»	0'25	0'75
Zab	»	»	0'25	0'75
Tengeri	»	»	0'25	0'50
Maláta	»	»	0'60	1'50
Hüvelyesek	»	»	0'50	1'00
Liszt és őrlemény	»	»	1'50	3'75
Bika	darab	4'00	4'00	4'00
Ökör	»	4'00	10'00	15'00
Tehén	»	1'50	3'00	3'00
Fiatalkorú marha	»	0'75	2'00	3'00
Borjú	»	0'40	1'00	1'50
Juh és kecske	»	0'30	0'50	0'50
Bárány és gödölye	»	0'20	0'25	0'25
Sertés	»	2'00	3'00	3'00
Malacz	»	0'30	0'30	0'30

II. Németország.¹

	Vámegység	1879. frt	1885. frt	1887. frt
Búza	100 kg	0'50	1'50	2'50
Rozs	»	0'50	1'50	2'50
Tatárka	»	0'25	0'50	1'00
Árpa	»	0'25	0'75	1'125
Zab	»	0'50	0'75	2'00
Tengeri	»	0'25	0'50	1'00
Maláta	»	0'60	1'50	2'00
Hüvelyesek	»	0'50	0'50	1'00
Liszt és őrlemény	»	1'50	3'75	5'25

¹ Schneider: Der deutsche Zoltarif von 1879 und seine Anwendung 3 kiad. 1880. — Austria 1885 328 sk. Deutsches Handels Archiv 887: 490 l. 888: 1 l.

	Vámegység	1879. frt	1885. frt	1887. frt
Meg nem nevezett				
gabona	»	0'50	0'50	v á l t o z a t l a n
Repcze	»	0'15	1'00	
Bika	darab	3'00	4'50	
Ökör	»	10'00	15'00	
Tehén	»	3'00	4'50	
Fiatal marha 2 1/2 évig	»	2'00	3'00	
Borju 6 héten alul .	»	1'00	1'50	
Juh	»	0'50	0'50	
Bárány	»	0'25	0'25	
Kecske	»	mentes	mentes	
Sertés	»	1'25	3'00	
Malacz	»	0'15	0'50	

III. Franciaország.¹

(A vámtörvények különbséget tesznek az európai eredetű vagy bár Európán kívüli országokból származó de közvetlenül behozott árúk és a nem európai származású, de európai raktárból behozott árú közt és e megkülönböztetés szerint állapítják meg a vámtételeket. Egyszerűsítés végett az első nemű árúkra szabott vámtételeket I, a második neműekre szabottakat pedig II megjelölés alatt mutatjuk ki.)

	Vámegység	1881.		1885.		1887.	
		I frt	II frt	I frt	II frt	I frt	II frt
Búza, tönköly és két- szeres. (mag)	100 kg	0'24	1'68	1'20	2'64	2'00	2'64
Búza, tönköly és két- szeres. (liszt)	»	0'48	1'92	2'40	3'84	3'20	3'84
Rozs, árpa. (mag)	»	mentes	1'44	0'60	2'04	változatlan	
Tengeri, tatárka . . . (mag)	»	»	1'44	változatlan		»	
Maláta	»	»	1'44	0'76	2'20	»	
Zab (mag)	»	»	1'44	0'60	2'04	1'20	2'04
Ökör	darab	6'00	Minden 100 kilogramm súly után 1 frt 44 kr vámtöbblet.	10'00		15'20	
Tehén	»	3'20		4'80		8'00	
Bika	»	3'20		4'80		változatlan	
Fiatal marha	»	2'00		3'20		»	
Borju	»	0'60		1'60		3'20	
Juh	»	0'80		1'20		2'00	
Bárány	»	0'20		0'40		változatlan	
Kecske	»	0'20		0'40		»	
Sertés	»	1'20		2'40		»	
Malacz	»	0'20		0'40		»	
Friss vágott hús . . .	100 kg	1'20	2'64	2'80		4'80	
Sózott hús.	»	1'80	3'24	3'40		változatlan	

¹ Administration des douanes. Tarif général (1881 május 7-iki törv.)
Ministère de l'agriculture. Bulletin 1885 : 211 és 212 l. 1887 : 93 és 94 l.

IV. Svájc.¹

	Egység	1884. frt	1887. frt
Gabona, tengeri, rizs és hüvelyes	100 kg	0'12	0'12
Liszt és őrlemény	»	0'50	1'00
Ökör és bika	darab	2'00	10'00
Tehén	»	2'00	8'00
Fiatal marha	»	0'80	2'00
Borju 6 hetes v. 60 kg. nem több	»	0'40	1'20
Sertés 25 kg felül	»	0'80	3'20
» 25 » alul	»	0'40	1'20
Sertés zsir	100 kg	0'60	1'20
Vaj	»	1'20	3'20
Hús friss	»	0'80	1'60
» sózott, füstölt, füstölt szalonna	»	1'60	1'60

V. Olaszország.²

	Egység	1883. frt	1887. frt
Búza és rozs	tonna	5'60	20'00
Árpa	»	mentes	4'60
Zab	»	4'60	16'00
Egyéb gabona	»	mentes	4'60
Liszt (rozs vagy búza) . .	100 kg	1'11	3'48
Ökör.	darab	7'20	15'20
Bika	»	7'20	7'20
Tehén	»	3'00	4'80
Fiatal marha	»	2'40	3'20
Borju.	»	1'20	3'20
Juh és kecske	»	0'08	1'20
Sertés 20 kg felül	»	1'00	4'00
» 25 » alul	»	0'30	1'20

VI. Románia.³

	Egység	?	1886. frt
Gabona	100 kg	mentes	mentes
Liszt búzából	»	»	4'80
» más gabonából	»	»	2'00

¹ Deutsches Handels Archiv. 1884 : 573 l. és 1888 : 356 l.² Austria 1888 : 242³ Zolltarif von Rumänien 2-ik hiv. kiad. 1884. General-Zoll-Tarif 1886, maj 18 (30) törv. fordítása 1886.

	Egység	?	1886. frt
Bika, ökör és bivaly . . .	darab	2'30	2'00
Tehén és bivalytehén . . .	»	1'72	2'00
Fiatal marha és bivaly . .	»	0'64	2'00
Borju.	»	mentes	1'20
Juh és keoske	»	»	0'80
Sertés	»	1'16	1'20
Malacz	»	0'14	0'40

VI.

1. Druce L. B. S. kimutatása ¹

az 1870—71. és 1880—81. években közönséges mezei munkásoknak átlag fizetett heti pénzbérekről.

Grófság neve	1870—71.		1880—81.	
	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt
Beds	5'—	5'50	6'—	6'50
Berks	5'—		5'50	6'50
Bucks.	5'50	6'50	{ 6'50 7'— télen 7'— 7'50 nyáron	
Cambs	5'—	6'—		
Chester	6'—	7'50	általános kimutatás nincs	
Cornwall	5'50		7'—	7'50
Cumberland	7'50	4'50 ²	9'—	
Derby	7'—		7'50	9'—
Devon	4'25	6'—	5'50	7'50
Dorset	4'25	5'75	5'—	6'—
Durham.	7'50	8'50	8'75	9'—
Essex	5'—	6'—	6'—	6'50
Gloster	4'75	6'—	6'—	7'50
Hants.	5'—	5'50	5'50	6'50
Hereford	4'50	5'—	6'—	7'—
Herts	5'38	5'63	6'—	7'50
Hunts.	5'50		6'—	
Kent	6'50	7'50	7'50	9'—
Lancaster	7'50	3'50 ²	8'50	9'—
Leicester	6'—	7'—	{ 5'50 6'— 7'— 7'50	közönséges kern- letekben vasbányák kern- letekben

¹ Depression of trade and industry. Third report 1886. 296. l.
Az átszámításnál 1 shilling 50 krral egyenlőnek vététt.

² Élelmezéssel

Grófság neve	1870—71.		1880—81.	
	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt
Lincoln	6'75		6'75	7'50
Middlesex	nincs kimutatás		7'50	8'—
Monmouth	5'50	8'25		6'—
Norfolk	5'—		6'—	6'50
Northants	5'50	6'—	6'50	7'—
Northumberland	7'50	9'—	7'50	9'—
Notts	6'—	7'—	} 6'50 9'—	7'— 10'—
				közösleges kerü- letekben szénbányá- kerü- letekben
Oxon	5'—	6'50	5'50	7'50
Rutland	6'—		nincs kimutatás	
Salop	5'—	6'—	6'—	7'—
Somerset	5'—	5'50	5'50	7'50
Stafford	6'50		6'—	7'50
Suffolk	5'—	6'—	6'—	6'50
Surrey	6'50	7'—	7'—	8'—
Sussex	5'50	6'50	6'—	7'50
Warwick	5'50	6'—	6'—	8'—
Westmoreland »	7'—	8'50	9'—	
Wilts	4'75	5'50	5'50	6'50
Worcester	5'—	6'—		6'75
York (E. R.)	nincs kimutatás		7'50	
York (N. R.)	6'—	7'50	8'—	8'50
York (W. R.)	6'75	8'50	7'50	9'—

2. Magyarországon a mezei és gazdasági munkánál férflak- nak ellátás nélkül átlag fizetett napszám.

	1875.		1876.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Január	0'76	0'23	0'81	0'23
Február	0'77	0'23	0'86	0'23
Márczius	0'87	0'26	0'94	0'25
Április	0'94	0'30	1'01	0'28
Május	1'04	0'34	1'16	0'31
Június	1'20	0'40	1'31	0'37
Július	1'22	0'43	1'46	0'41
Augusztus	1'37	0'34	1'45	0'58
Szeptember	1'26	0'34	1'30	0'37
Október	1'11	0'29	1'15	0'32
November	0'95	0'25	0'95	0'28
Deczember	0'84	0'23	0'83	0'25
Évi átlag	1'02	0'30	1'10	0'32

	1877.		1878.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Január.	0'78	0'25	0'79	0'23
Február	0'78	0'25	0'82	0'24
Márczius	0'93	0'28	0'94	0'26
Április.	1'03	0'32	1'00	0'29
Május	1'16	0'36	1'15	0'33
Junius	1'34	0'43	1'33	0'39
Julius	1'57	0'50	1'51	0'45
Augusztus	1'40	0'52	1'35	0'38
Szeptember.	1'28	0'35	1'23	0'35
Október	1'12	0'30	1'04	0'30
November	0'95	0'26	0'87	0'26
Deczember	0'83	0'23	0'77	0'24
Évi átlag	1'08	0'33	1'06	0'31

	1879.		1880.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Január.	0'75	0'23	0'84	0'23
Február	0'76	0'23	0'84	0'22
Márczius	0'88	0'27	0'91	0'23
Április.	0'96	0'30	0'99	0'25
Május	1'07	0'32	1'08	0'28
Junius	1'25	0'37	1'25	0'34
Julius	1'40	0'41	1'39	0'37
Augusztus	1'33	0'35	1'36	0'39
Szeptember.	1'24	0'31	1'28	0'33
Október	1'08	0'26	1'10	0'28
November	0'94	0'24	0'91	0'24
Deczember	0'86	0'24	0'82	0'22
Évi átlag	1'04	0'29	1'14	0'28

	1881.		1882.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Január.	0'81	0'21	0'84	0'21
Február	0'83	0'21	0'85	0'21
Márczius	0'92	0'24	0'96	0'23
Április.	1'02	0'29	1'03	0'25
Május	1'11	0'32	1'11	0'28
Junius	1'26	0'38	1'30	0'33
Julius	1'41	0'41	1'50	0'36
Augusztus	1'40	0'33	1'51	0'36
Szeptember.	1'26	0'31	1'30	0'32

	1881.		1882.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Október	1'12	0'27	1'12	0'28
November . . .	0'95	0'23	0'96	0'24
Deczember . . .	0'86	0'22	0'85	0'22
Évi átlag . .	1'07	0'28	1'11	0'27

	1883.		1884.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Január	0'83	0'22	0'81	0'21
Február	0'83	0'21	0'83	0'22
Márczius	0'94	0'24	0'92	0'25
Április	1'05	0'27	1'02	0'28
Május	1'18	0'31	1'18	0'34
Junius	1'32	0'37	1'36	0'39
Julius	1'58	0'40	1'51	0'43
Augusztus . . .	1'46	0'37	1'50	0'32
Szeptember . . .	1'32	0'35	1'30	0'30
Október	1'12	0'30	1'12	0'26
November	0'95	0'24	0'95	0'23
Deczember . . .	0'84	0'22	0'87	0'21
Évi átlag . .	1'12	0'29	1'11	0'29

	1885.		1886.	
	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt	Leg- magasabb frt	Leg- alacsonyabb frt
Január	0'86	0'21	0'83	0'22
Február	0'86	0'21	0'84	0'22
Márczius	0'94	0'23	0'92	0'24
Április	1'03	0'25	0'99	0'28
Május	1'16	0'30	1'09	0'47
Junius	1'31	0'34	1'29	0'37
Julius	1'59	0'37	1'46	0'39
Augusztus . . .	1'38	0'37	1'43	0'37
Szeptember . . .	1'23	0'32	1'27	0'32
Október	1'04	0'28	1'11	0'28
November	0'93	0'24	0'92	0'25
Deczember . . .	0'84	0'23	0'83	0'22
Évi átlag . .	1'10	0'28	1'08	0'30

